

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

VAİD AYETLERİNİN MUHATAP KİTLE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe ATEŞ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MART - 2022**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

VAİD AYETLERİNİN MUHATAP KİTLE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

DANIŞMAN : Doç. Dr. Ahmet Z
JÜRİ : Prof. Dr. Saffet KARTOPU
JÜRİ : Doç. Dr. Ahmet ABAY
JÜRİ : Doç Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ
JÜRİ : Dr. Öğretim yesi Yahya YAŞAR

Ayşe ATEŞ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MART - 2022**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**VAİD AYETLERİNİN MUHATAP KİTLE
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ayşe ATEŞ

Danışman	: Doç. Dr. Ahmet ÖZ	
Yıl	: 2022, Sayfa: VIII+258	
Jüri	: Doç. Dr. Ahmet ÖZ	(Başkan)
	: Prof. Dr. Saffet KARTOPU	(Üye)
	: Doç. Dr. Ahmet ABAY	(Üye)
	: Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ	(Üye)
	: Dr. Öğretim Üyesi Yahya YAŞAR	(Üye)

Kur'an'ın dünyaya ve ahirete yönelik vaîdlerini doğru anlama, kavrama ve yorumlama yapabilmek; ilk muhatap kitlenin kimler olduğunun belirlenmesine, muhatapta nasıl değişim ve dönüşüm hedeflendiğinin, hangi bağlam çerçevesinde bu vaîdlerin dile getirildiğinin bilinmesine bağlıdır. Vaîd ayetleri; vahyin nazil olduğu tarihi vasat, ilk muhatap kitle, bağlam, muhteva ve Kur'an bütünlüğü gibi hususlar gözetilmeden sadece lafzî olarak yorumlandığı için vaîdlerin muhatabı doğrudan müminler olarak anlaşılmıştır. Bu durum onların ahiret ve Tanrı tasavvurlarını etkilemiştir.

Çalışmamızda vaîd ayetleri ilk muhatap kitle üzerinden kendi nüzul sosyolojisinde, nüzul tertibi, nüzul sebebi, siyak-sibak, sebep-sonuç, sûre, konu ve Kur'an bütünlüğü gözetilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Erken dönem Mekkî sûrelerde Hz. Peygamberin davet sürecinde kâfirlerle/müşriklerle mücadelesi ve tartışmaları söz konusu olduğu için hitap da sıklıkla onlara yönelik olmuştur. Geç dönem Mekkî sûrelerde ise Hz. Peygamberin kendisine ve müslümanlara yönelik ciddi bir muhalefetin oluşması, onların vahye/peygambere ısrarla ve inatla karşı gelmeleri, savaş ilan etmeleri, ahirete dair kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemi yalanlamaları hem tehditin şiddetini hem de azabın dehşetini ortaya koyan tasvirleri artırmıştır. Medenî sûrelerde cehennem tasvirlerinde azalma görülmüş, vaîd ayetlerinin muhatap kitlesi ekseriyetle ehl-i kitap ve münafıklar olmuştur. Zalim, fasık ve mücrim kelimeleri kâfirlerin, müşriklerin, Yahudilerin ve münafıkların olumsuz fiillerine nispet edilerek onların ortak sıfatı olmuştur. Kâfirler/müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar, münafıklar

inkârda direndikleri ve kâfirlikte birbirleriyle yarıştıkları için ortak vaâdlere muhatap kılınmışlardır. Vaâdlere mutlaka va'dler de eşlik etmiştir. Kur'an perspektifinden bakıldığında vaâd ayetlerinin öncesinde ve sonrasında rahmet, şefkat ve merhametin tezahürü olarak müminlere yönelik va'dlerin yer aldığı görülmüştür. Yüce Allah'ın üslubu, farklı muhataba karşı farklı muamele etme şeklinde ilkeleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Va'd, Vaâd, Kıyamet, Diriliş, Hesap, Cehennem, Muhatap, Rahmet, Gazap.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

PhD THESIS

**EVALUATION OF THE VERSES OF THREAT
FROM THE PERSPECTIVE OF THE
ADDRESSEE**

Ayşe ATEŞ

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÖZ

Year : 2022, Pages: VIII+258

Jury : Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÖZ (Chairperson)
: Prof. Dr. Saffet KARTOPU (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Ahmet ABAY (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Yahya YAŞAR (Member)

The correct understanding, being able to comprehend and interpret the Qur'an's promises to the world and the afterlife depends on determining who the first addressee is, knowing how change and transformation are aimed at the addressee, and knowing in what context these promises are expressed. Verses of threat; the historical medium where the revelation was revealed, the first addressee group, the context, the content, and the integrity of the Qur'an were interpreted only literally, the addressees of the threat verses were directly understood as the believers. This situation affected their conception of the afterlife and God.

In our study, the verses of threat were evaluated in their sociology of descent, considering the order of descent, the reason for the descent, context, cause-effect, surah, subject, and the unity of the Qur'an, over the first addressee. In the early Meccan surahs, when it comes to Hz. Prophet's struggle and discussions with the infidels/polytheists during the invitation process, the address was often addressed to them. In the late Makki surahs, the emergence of serious opposition to the Prophet himself and the Muslims, their persistent and stubborn opposition to the revelation/prophet, their declaration of war, their denial of the Afterlife, the Day of Resurrection, the Doomsday, the Day of Judgment and Hell, have increased both the severity of the threat and the depictions that reveal the horror of punishment. There has been a decrease in the descriptions of hell in the Medina surahs, and the people of the book and the hypocrites have been the addressees of the promise verses. The words cruel, wicked and culprit have become their common attributes by referring to the negative actions of

unbelievers, polytheists, Jews, and hypocrites. Unbelievers/polytheists, Jews, Christians, hypocrites have been made the addressee of common threats because they resist denial and compete in unbelief. The threat verses were accompanied by promises. From the perspective of the Qur'an, it is seen that there are promises to believers as a manifestation of mercy, compassion, and mercy before and after the verses of threat. The wordage of Almighty Allah is principled in the way of treating different interlocutors differently.

Keywords: Promise, Threat, Doomsday, Resurrection, Pay one to account, Hell, Addressee, Mercy, Wrath.

ÖN SÖZ

Kur'an ilk muhataplar üzerinden mesajlarını bütün insanlığa ulaştırmaktadır. Kur'an'ın dünya, kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili vaîd ayetlerinin doğru anlaşılması, kavranması ve yorumlanması için muhatap kitlenin her yönüyle tavsif edilmesi gerekir. Nitekim ilahî vahyin ilk ve aslî anlamına ilk muhatap kitlenin zihinsel ve tarihsel kodları aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Çünkü her bir pasaj öncelikle o dönemin muhatabının zihninde özgün bir anlama sahiptir. Günümüzde vaîd ayetleri üzerinden tek yönlü bir din dili kullanılması, müjdeleme yönünün ıskalanıp korku dilinin ön plana çıkartılması, ayetlerin bağlamından kopuk lafızcı bir okuyuşla ele alınması dine dair yanlış anlaşılmaları ve yanlış tasavvurları beraberinde getirmektedir. Vaîd ayetleri sadece müminlere yönelik olarak anlaşılmaktadır. Ancak müminler dışında vahyin nüzul ortamında muhatap kitleyi oluşturan kâfir/müşrik, Yahudi, Hristiyan ve münafık zümreleri vardır. Söylenen her sözün muhatabı vardır. Bu nedenle Allah'ın onlara ilgili vaîdleri ne sıklıkla hangi vasıfları öne çıkararak kullandığının ve bu hitapta nasıl bir yol izlediğinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada Kur'an'da vaîd ayetlerinin nasıl şekillendiği muhatap kitleler üzerinden ele alınmıştır.

Giriş başlığı altında çalışmamızın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları, daha önce yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. İkinci başlık altında çalışmamızın odak kelimesi olan “vaîdin” kavramsal çerçevesi çizilmiş, sözlüklerde ve Kur'an'da hangi anlamlarda ve şartlarda kullanıldığı incelenmiştir. Üçüncü başlık altında dünyaya yönelik vaîd türleri muhatap kitle açısından tavzih edilerek geçmiş kavimlere yönelik vaîd ayetleri tek tek ele alınmıştır. Dördüncü başlık altında ahirete yönelik vaîd türleri; kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennem vaîdleri olarak tasnif edilmiştir. Her bir başlık altında ilgili vaîd ayetleri ilk muhatap kitle üzerinden kendi nüzul sosyolojisinde, nüzul tertibi, nüzul sebebi, siyak-sibak, sebep-sonuç, sure-konu ve Kur'an bütünlüğü gözetilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Beşinci başlık altında Allah insan ilişkisi bağlamında vaîd ayetlerinde öne çıkan havf, haşyet, terğib, terhib, inzâr, tebşir, rahmet ve gazap kavramları değerlendirilmiştir.

Elde edilen bilgilerin toplanıp tasnif edilmesi ve değerlendirilmesinde çalışmama akademik olarak katkıda bulunan ve rehberlik eden tez danışmanım kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet ÖZ'e, değerli görüşleri ve motive edici sözleriyle destek olan Doç. Dr. Ahmet ABAY ve Prof. Dr. Saffet KARTOPU hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Ayşe ATEŞ

Kahramanmaraş-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	V
ÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
2. KONUSYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	5
3. VAİDİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	7
3.1. Va'd ve Va'id	7
3.2. Kur'an'da Va'd ve Va'id	8
4. MUHATAPLARINA GÖRE DÜNYAYA YÖNELİK VAİDLER	12
4.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Dünyevi Va'idler	13
4.2. Münafıklara Yönelik Dünyevi Va'idler	16
4.3. Ehl-i Kitaba Yönelik Dünyevi Va'idler	18
4.4. Müminlere Yönelik İmtihan Uyarısı	21
4.5. Geçmiş Kavimlerle İlgili Va'idler	22
4.5.1. Va'd ve Va'idî Anlamada Kıssalardan Bazı Örnekler	23
4.5.1.1. Hz. Musa'nın Kavmine Yönelik Va'idler	23
4.5.1.2. Zülkarneyn'in Karşılaştığı Kavimlere Yönelik Va'idler	29
4.5.1.3. Ashâb-ı Uhdud	30
4.5.1.4. Ebrehe ve Ordusu	32
4.5.2. Helak Edilen Kavimler	34
4.5.2.1. Nuh Kavmi/Tufan	34
4.5.2.2. Ad Kavmi/Dondurucu Kasırga	36
4.5.2.3. Semud Kavmi/ Yıldırım	38
4.5.2.4. Lut Kavmi/Pişmiş Sert Taş Yağmuru	40
4.5.2.5. Medyen Halkı/Deprem	41
4.5.2.6. Ashâb-ı Karye /Sayha-Çılgılık	43
4.5.2.7. Tübba' Kavmi/Helak	44
4.5.2.8. Ress Halkı/ Helak	45
4.5.2.9. Sebe Kavmi/ Sel	45
4.5.3. Tevbe Ettiği İçin Helak Edilmeyen Kavim	46
4.5.3.1. Hz. Yunus'un Kavmi/Af	46
4.6. Değerlendirme	47
5. MUHATAPLARINA GÖRE AHİRETLE İLGİLİ VAİDLER	52
5.1. Kıyametle İlgili Va'id Ayetlerinin Muhatap Kitlesi	53
5.1.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Kıyamet Va'idleri	58
5.1.2. Ehl-i Kitaba Yönelik Kıyamet Va'idleri	75
5.1.3. Kıyamet Va'idlerinin Müminler Açısından Değerlendirilmesi	78
5.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Günü ile İlgili Va'id Ayetlerinin Muhatap Kitlesi	82
5.2.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Yeniden Diriliş ve Hesap Günü Va'idleri	84
5.2.1.1. Yeniden Diriliş ve Hesap Günü Yeminle Teyit Etme	90
5.2.1.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Gününde Kâfirlerle/Müşriklerle Yüzleşme	96
5.2.1.3. Amel Defteri Sağdan ve Soldan Verilenlerin Durumu	99
5.2.1.4. Amel Terazisinin Ağır veya Hafif Olması	101

5.2.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Günü Vaîdlerinin Müminler Açısından Değerlendirilmesi.....	104
5.2.3. Peygamberlerin ve Meleklerin Ahirette Sorgulanma Korkusu	106
5.3. Cehennemle İlgili Vaîd Ayetlerinin Muhatap Kitleleri	108
5.3.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler	110
5.3.1.1. Erken Dönem Mekkî Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler	114
5.3.1.2. Geç Dönem Mekkî Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler	148
5.3.1.3. Tehdit Anlamında Kullanılan Veyl İfadeleri	163
5.3.1.4. Medeni Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler.....	167
5.3.2. Ehl-i Kitaba Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler	170
4.3.2.1. Yahudilere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler	171
4.3.2.2. Hristiyanlara Yönelik Cehennemle ilgili Vaîdler.....	178
5.3.3. Münafıklara Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler.....	180
5.3.4. Zalimlere Yönelik Vaîdler	190
5.3.5. Mücrimlere Yönelik Vaîdler	197
5.3.6. Fasıklara Yönelik Vaîdler.....	200
5.3.7. Şeytana Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler.....	203
5.3.8. Müminlere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler.....	207
5.3.9. Peygamberlere Yönelik Vaîdler	217
6. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA VAİD AYETLERİNDE ÖNE ÇIKAN KAVRAMLAR	221
6.1. Takva-Haşyet	221
6.2. Havf-Reca	224
6.3. Terğib-Terhîb	228
6.4. İnzâr-Tebşîr	230
6.5. Rahmet-Gazap	235
SONUÇ.....	246
KAYNAKÇA.....	251
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhisselam
b. bin, ibn	: Oğlu
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
sad.	: Sadeleştiren
sav	: Sallallahu aleyhi vessellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yayın yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Kur'an sadece kendine inananlara değil bütün insanlığa hitap etmektedir. Bu onun evrensel niteliğe sahip olduğunun bir göstergesidir. Miladi 610 yılında Mekke'de başlayan bu ilahi kelim, yaklaşık 23 yıllık bir süreçte peyderpey inerek 632 yılında Medine'de sona ermiştir. Kur'an ilk hitap ettiğı toplumun anlayış ve kavrayışını göz önünde bulundurarak o toplumun diliyle mesajlarını sunmuştur. Nitekim sözün muhatapta karşılık bulması, onun anlaşılır olmasını gerektirir. Müjdeci ve uyarıcı beyanlarla davet sürecini sürdürmüştür. Zira muhatap kitlede inanç ve ahlaki anlamda bir kimlik değişimi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu hedefi gerçekleştirmek için onların ihtiyaçları doğrultusunda farklı yöntemler kullanmıştır. Va'd ve va'id Yüce Allah'ın emir ve yasaklarının muhataba ulaştırmasında etkili olan önemli bir metottur. Va'd söz verme, geleceğe ait verilen söz anlamındadır. Va'd bazen mükafat bazen ceza sözü olarak kullanılmaktadır. Va'id ise tehdit, uyarma, geleceğe ait verilen azap ve ceza sözü olarak ifade edilmektedir. Va'd ve va'idler genellikle birbirini takip etmekte ve aynı muhteva içinde zikredilmektedir. Vaid ayetleri tek taraflı, bağlamından kopuk ve muhatabından bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır. Dinin gayesi/fonksiyonu ise ancak muhatapları ile irtibatlı olarak düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır.¹ Muhatabın anlayış düzeyi, kültürel seviyesi vb. zamana, mekâna ve şartlara göre değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte onlara sadece bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda onların duygu dünyalarına hitap ederek motive edici bir iletişim kurmuştur. Muhatabın tefekkür, tezekkür, teemmül içinde olmasını istemiştir. Böylece muhatapta devamlı ve kalıcı istendik eylem değişikliği hedeflenmiştir. Ancak bu ayetlerin ilk muhatap kitle üzerinde tesir gücü ile günümüz muhatabına etkisinin aynı oranda olmadığı düşüncesi göz ardı edilmektedir. Aynı şekilde vahyin nüzulünden önceki süreç ve nüzul sürecindeki vahyin muhatapları, özellikleri, toplumsal arka plan, coğrafi kültürel kodlar ihmal edilerek genelleme yoluyla ayetleri anlama söz konusudur. Özellikle de bu durum va'id ayetlerine anlam yüklerken de kendisini göstermektedir. Siyak-sibak/konteks, pasaj bütünlüğü, Kur'an bütünlüğü, esbabı nüzul dikkate alınmadığı takdirde sıkıntı oluşturmakta, rahat bir şekilde ayetler eğilip bükülebilir bir metne dönüşmektedir.

Hiz. Peygamber'in tebliğdeki metodu "Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, kolaylaştırınız zorlaştırmayınız."² şeklindedir. Diğer taraftan va'id ayetlerinin muhatabı sadece Müslümanlar olarak anlaşılmaktadır. Tarihsel perspektiften bakıldığında kahir ekseriyetle bu hitaplar kâfirlere ve müşriklere yöneliktir. Ahiret inancını salt kıyamet, hesap günü, yeniden diriliş ve cehennem sahneleriyle imgelemeye çalışmak yerine Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılması, aynı zamanda va'id ayetlerinin muhatap kitlesinin doğru bir şekilde belirlenmesi gerektiğı düşüncesiyle tezimizin konusunu "Va'id Ayetlerinin Muhatap Kitle Açısından Değerlendirilmesi" olarak belirledik. Hiç şüphesiz verilmek istenen mesajı doğru anlamak, muhatabı doğru anlamakla eş değerdir. Kur'an'ın dünya, kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili va'id ayetlerinin doğru anlaşılması ve sağlıklı bir iletişim için ilk muhatap kitlenin her yönüyle bilinmesi çok önemlidir. Bu nedenle çalışmamızda şu sorulara cevap aranacaktır:

¹ Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 176.

² Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî, "*Sahîhu'l-Buhârî*", thk. Muhammed Zühreir b. Nâsir en-Nâsir (yy: Dârü Tavkî'n-Necât, trs.), "*Kitâbü'l-İlm*", 69.

1. Kur'an'da dünya ve ahiretle ilgili ne tür vaîdlerde bulunulmuştur?
2. Peygamberler tebliğlerinde muhataplarına yönelik nasıl bir dil ve üslup kullanmışlardır? Bu noktada vaîd ayetleri nasıl şekillenmiştir?
3. Allah kendisini nasıl tanıtmaktadır?
4. Vahyin nazil olduğu süreçte vaîd ayetlerinde Allah muhatap ilişkisinde öne çıkan kavramlar nelerdir?
5. Vaîd ayetlerinin ilk muhatap kitlesi kimdir?
6. Vaîd ayetleri hangi amaçla söylenmiştir, verilmek istenen mesajlar nelerdir?
7. Farklı inanç gruplarına yönelik olarak vaîd söylemi nasıl şekillenmiştir? Vahyin nazil olduğu süreçte, Mekke ve Medine dönemlerinde vaîd ayetleriyle ilgili olarak içerik ve söylemde değişiklik, zamanla azalma veya çoğalma olmuş mudur?
8. Vahyin tebliğinde müjdeleyici ve korkutucu ifadeler arasında nasıl bir anlam ilişkisi vardır? Tebliğde hangi yöntem kullanılmıştır?

Bu soruların vuzuha kavuşturulması üzerinde çalışılacak, konu Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki verili durum çerçevesinde siyaksibak, konu bütünlüğü, Kur'an bütünlüğü, nüzul sebepleri ve sûrelerin kronolojik sıralamaları gözetilerek ele alınacaktır. Vaîd kavramıyla ilgili kelâmî ve felsefî tartışmalara girilmeden vaîd ayetleri muhatap kitle açısından değerlendirilecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'an insana yedinci yüzyıldaki toplumun diliyle hitap etmektedir. Malumdur ki vahyin nazil olduğu tarihi vasatta Allah-insan ilişkisi canlı, dinamik bir yapıdaydı. Allah insanla konuşmakta ve gelen ayetlerle muhatap inançsal/ahlaki durumuna göre ya korkmakta ya da ferahlamaktaydı. Kime ne dediği gayet açık ve anlaşılırdı. Bugün ise elimizde yazılı bir metin olarak bulunmaktadır. Bu nedenle ilahî vahyin ilk ve aslî anlamına ulaşmak için ilk muhatap kitlenin zihinsel ve tarihsel kodlarını anlamak son derece önemlidir. Ancak şöyle bir problem söz konusudur. Genellikle va'd ve vaîd ayetlerinin bir bütün olarak okunmaktan sıyrılıp sadece vaîd ayetleriyle müminlere hitap edilmesi ve tebliğde sadece tehdit dilinin kullanılması muhatapta aşırı bir korku oluşturmaktadır. Bu korku, insanların Tanrı ve ahiret tasavvurlarını da etkilemektedir. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru değişen insanın tutum ve davranışları da değişmektedir. Sadece ahirete yönelik tehditler oluşturularak müminin dünya hayatındaki aktifliği pasifize edilmektedir. Dini hegomonik bir güç unsuru haline dönüştürmek, bir korku figürü yaratmak yerine konunun Kur'an anlatımıyla bütüncül bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

Vaîd ayetlerinin bir başka boyutunu da ibadetler oluşturmaktadır. Allah insan ilişkisi ibadetler üzerinden kurulmakta ve hayat boyu devam etmektedir. Hal böyleyken va'd ve vaîd ayetleri doğru bir ibadet ahlakının oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İbadetler korku temelli sadece şekil şartlarına riayet ederek vazife hissiyle mi yoksa Yüce Allah'a şükran duygusuyla sevgi temelli mi inşa edilmesi gerektiği sorusu da önem kazanmıştır. Nitekim insanın muhayyilesindeki Allah tasavvuru kişinin hayatına yön verecek, ya anlam katacak ya da değersizleştirecektir. Şu halde vaîd ayetlerini doğru anlama ve yorumlama, aynı zamanda mesajın insanlara doğru ulaşması muhatap kitlenin iyi bilinmesine, tarihsel bağlamıyla ele alınmasına bağlıdır. Bugünün insanına verilmek istenen mesajların doğru anlaşılması, meal ve tefsir kültürümüzde sıkça rastlanan anakronizm probleminde de bir nebze olsun katkı sağlaması ve bu alandaki boşluğu doldurması açısından önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Kur'an ayetleri tercüme edilirken çoğunlukla lafzî/literal bir okuma yapıldığı görülmektedir. Ancak Kur'an'ı lafız düzeyinde anlamaya çalışmanın son derece zor olduğu aşikârdır. Şâtîbî (ö. 790/1388), Kur'an'ı tam olarak anlayabilmek için Arap dilinin kullanılışında gözetilen maksatları, Meânî ve Beyan ilimlerini bilmek gerektiğini belirtir. Nitekim bu ilimlerin esasını halin iktiza ettiği durumları bilmek teşkil eder. Zira aynı söz, iki ayrı hale, iki ayrı muhataba ve daha başka durumlara göre farklı farklı anlaşılabilir. Örneğin, istifham(soru) edatının lafzı aynıdır fakat gerçek soru yanında takrîr (onaylama), tevbîh (azarlama) vb. gibi başka manaları da verir. Kezâ emir siğası emretme yanında, ibâhâ, tehdit, ta'cîz vb. manalar da içerir. Bu durumda kastedilen manaya delaleti hal karineleri belirler. Her hal nakzedilemez, her karine de nakledilen sözle birlikte bulunmaz. Maksadı belirlemeye delalet eden bu karinelere bir kısmı yok olduğu zaman, o sözün anlaşılması tümünden imkânsız hale gelebilir veya kısmen doğru anlaşılabilir. İşte nüzul sebeplerini bilmek bu türden olan müşkülleri ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla nüzul sebeplerini bilmek, Kitap'ın anlaşılması için zaruri olan ilimlerdenidir. Sebebin bilinmesi ise halin gereğini bilmek demektir.³ Nitekim başlangıçta sahabenin Kur'an'ı anlama ve yorumlama biçimi sebeb-i nüzuller üzerinden olmuştur.⁴ Bu hususun önemi ile ilgili birçok görüş bildirilmiştir. Vâhidî (ö. 468/1076), ayetin nüzulü ve kıssasına vakıf olmadan tefsirini yapmanın mümkün olmadığını söylerken İbnü Dakîkî'l-îd (ö. 702/1302) ise nüzul sebebinin bilinmesi Kur'an'ın manasını anlamada en kuvvetli yol olduğunu ifade eder.⁵ Bunun aksi görüş iddia edenler olmuşsa da yapılan tefsir çalışmalarının hemen hepsinde nüzul sebeplerine yer verilmesi Kur'an'ı anlamada olmazsa olmaz şartlardan biri olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ancak şu var ki esbâb-ı nüzulden tam manasıyla yararlanabilmek için Kur'an'ın bütünlüğü ve siyak sibak ilkesinin dikkate alınması gerekir.⁶ O'nun bir yönünü ön plana çıkararak bir konudaki ayetlerini sloganlaştırmak diğer ayetleri göz ardı etmek doğru değildir.⁷ Genel olarak Kur'an sûreleri ve ayetlerinin bütünlüğü, özel olarak sûre içindeki ayetlerin bütünlüğü diğer bir deyişle pasaj bütünlükleri Kur'an'ı doğru anlama ve yorumlamada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bağlam, “konuşan veya yazanın bildiği ya da mesajına örtük bir şekilde etki eden, muhatap konumundaki kimsenin de bilmesi gereken mesajın öncesi ve sonrasındaki bilgileri, dilsel özelliklerini, konusunu, amacını, bütünlüğündeki ana fikri, temel ilke ve prensipleri, bu mesajın oluşuma dolaylı olarak etki eden zaman ve mekân faktörlerini, bireysel özellikleri; mesaj içerisindeki kelime ve kavramlar arası ilişkileri içine alan bütün” olarak dilin ve metnin varlık kazandığı zemini ifade etmektedir.⁸ Dolayısıyla yöntem olarak bunu benimsenin doğru olacağı kanaatini taşımaktayız.

Şunu vurgulamak gerekir ki Mekke ve Medine dönemi olmak üzere yaklaşık 23 yılda tamamlanan bir vahiy süreci vardır. Bu süreçte Kur'an'ın muhatabına mesajları ulaştırmada nasıl bir yol ve yöntem izlediği önemlidir. Bu yol ve yönteme sûrelerin iniş

³ Musa b. Muhammed el-Gırnâtî eş-Şâtîbî, *el-Muvafakat*, thk. Hasen Âl-u Selmân (yy: Dâru İbn Affân, 1997), 4/146.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 116; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018).

⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed, Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l Küttâb, 1974), 1/108.

⁶ Bu konuda değerlendirme ve örnekler için bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, 135-179.

⁷ Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 19.

⁸ Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 403.

sıralamasına göre tasnif edilmesiyle daha kolay ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Son dönem müfessirlerinden Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010) nüzul kronolojisine göre hazırlamış olduğu tefsirinde Mekke dönemini 6 aşamada ele almıştır. Birinci aşamada Alak (1-5), Müddessir (1-10), Tebbet, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Maûn, Kâfirun, Fil, Felak, Nâs, İhlâs, Fâtîha, Rahmân, Necm, Abese, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş sûrelerine yer verilmiştir. İkinci aşamada zikredilen sûreler Karia, Zilzâl, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled ve Alak (6-19) Müddessir (11-16), Kalem, Târîk ve Kamer sûreleridir. Üçüncü aşamada Sâd, A'raf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf sûreleri yer almıştır. Dördüncü aşamada Hicr, En'am, Saffât, Lokman, Sebe' sureleri zikredilmiştir. Beşinci aşamada Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhân, Casiye, Ahkaf sureleri vardır. Altıncı aşamada ise Nuh, Zâriyat, Ğaşiye, İnsan, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziat, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn ve Hac sureleri yer almıştır. Ona göre birinci aşamasını nübüvvet, rububiyet ve ulûhiyet konuları oluştururken ikinci aşamayı diriliş, hesap ve kıyamet sahneleri oluşturmaktadır. Üçüncü aşamanın muhtevasını şirkin ve putperestliğin eleştirisi olarak ortaya koymuştur. Dördüncü aşamanın muhtevası davetin panayırarda arap kabilelerine açılması, çağrıyı haykırma ve kabilelerle iletişimidir. Beşinci aşama muhasara ve Habeşistan'a hicret, altıncı aşama ise muhasara sonrası kabilelerle iletişimin sürdürülmesi ve hicret hazırlıklarıdır.⁹ Muhatabın çeşitlenmesine bağlı olarak konuların, üslubun bariz bir şekilde değişikliği söz konusudur. Çalışmamızda bu aşamalar da göz önünde bulundurularak vaîd ayetlerinde nasıl bir strateji izlendiği, bu ayetlerde tadrîcîlik yönteminin nasıl kullanıldığı, nelere dikkat çekildiği gibi sorulara cevap aranacaktır.

İlk olarak vaîd kelimesinin kavramsal çerçevesi sözlükler ve Kur'an özelinde ortaya konulacaktır. Kur'an'da geçen dünyaya ve ahirete yönelik vaîd ayetleri titizlikle tespit edilip tasnifi yapılacaktır. Vaîd ayetlerinde ilk muhatap kitlenin kimler olduğu, hangi tutum ve davranışa karşılık kullanıldığı, tebliğde muhataba göre vaîdlerin nasıl şekillendiği, va'd ve vaîd birlikteliğinin olup olmadığı, Allah'ın kendisini nasıl tanıttığı, bir korku imajı çizilip çizilmediği, rahmet ve gazabının nasıl bir anlam örgüsü içinde yer aldığı, Allah insan ilişkisinde öne çıkan kavramların neler olduğu, siyak sibak, pasaj, Kur'an bütünlüğü ve nüzul tertibi(Mekkî-Medenî) gözetilerek ele alınacaktır.

Temel konuların ve kavramların tahlilinde Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) Tefsîru Mukâtil b. Süleyman; Taberî'nin (ö. 310/923) Câmiu'l-beyân; İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm; Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) Te'vîlât; Mâverdî'nin (ö. 450/1058) en-Nüket ve'l-'uyûn; İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) Zâdü'l-mesîr erken dönem kaynakları başta olmak üzere birçok tefsir kaynağından yararlanılacaktır. İbn Âşûr, (ö. 1970), Derveze (ö. 1984), Elmalılı (ö. 1942), Kuran Yolu gibi çağdaş tefsirlerin yanı sıra özellikle nüzul sîret çerçevesinde ele alınan Câbirî'nin (ö. 2010) Fehmü'l Kur'an adlı tefsir çalışması sıklıkla başvurulacak kaynaklar arasındadır. Kelimelerin ve kavramların tahlilinde Râğîb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an; Cevherî (ö. 393/1003) es-Sihâh, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) Mu'cemu mekâyisi'l-luğa, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) Lisânü'l-Arab, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) el-Kâmûsu'l-muhît, Zebîdî'nin (ö.1205/1791) Tâcu'l-'arûs gibi klasik sözlüklerden ve Kur'an'da Allah ve İnsan, Kur'an'da Dini Kavramlar gibi Kur'an semantiğiyle ilgili modern çalışmalardan da istifade edilecektir.

⁹ Muhammed Âbid Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Çoşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2017).

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Özel olarak vaîd ayetlerinin muhatap kitle açısından tespit edilen problem çerçevesinde siyak sibak, konu bütünlüğü, Kur'an bütünlüğü, nüzul süreci/tedricilik, tarihsel perspektif göz önünde bulundurularak ele alınan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada vaîd ayetleri nüzul sürecindeki tarihi bağlam çerçevesinde ele alınmış, bu ayetlerin geçtiği surelerde yanlış anlaşılmalara sebep olan kelimelerle ilgili analizler yapılmış, kelimelerin doğru anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Vaîd ayetleriyle ilgili bugüne kadar yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında, genellikle Mutezile'nin ortaya koyduğu beş esas arasında va'd ve vaîd ilkesinin yer alması öne çıkmıştır. Bu bağlamda felsefî ve kelâmî tartışmalar yapılmıştır. Sünnî ve mutezili düşünce sistemi çerçevesinde meseleler ele alınmıştır. Örneğin, Abdullah Atasever tarafından hazırlanan "İslam Düşüncesinde Vaad ve Vaîd" adlı yüksek lisans tezinde va'd ve vaîd, mutezile ve ehl-i sünnet ekolleri üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁰ Mehmet Emin Günel tarafından "Kâdî Abdülcebbâr ve Ebu'l Muîn En-Nesefî'ye Göre Vâ'd ve Vaîd Meselesi" konulu doktora çalışmasında Kâdî Abdülcebbâr ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin mensup oldukları kelâm ekolünün genel prensiplerine uygun olarak karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.¹¹ Diğer taraftan Mustafa Şen tarafından "Kur'an'da Vaad ve Vaîd" adlı yüksek lisans tezinde konu vaad ve vaîdin fert ve toplum üzerindeki etkileri, hedeflenen başlıca gayeleri üzerinden ele alınmıştır.¹² "Va'd ve Vaîd Âyetlerindeki Belâgat Üslûpları" doktora çalışmasında istifhâm, te'kid, ma'rife, nekra, isim ve fiil cümleleri ve tasvir üslûpları üzerinde inceleme yapılmıştır.¹³ Va'd ve vaîd âyetlerinde sözün bağlamına göre ne ifade ettiği ortaya konmuştur.

Vaîd denilince bu kavramın anlam alanında korku, tehdit, inzâr ve tebşir de yer almaktadır. Bu bağlamda üslupla ilgili çalışmalar yapılmıştır. "Kur'an'da İkili Anlatım Üslûbu ve Dinî Eğitimdeki Önemi" adlı doktora tezinde ikili anlatımın Kur'an'daki kapsamı ortaya konmuştur.¹⁴ İkili anlatımlar tematik olarak ele alınmıştır. "Kur'an'da insanın eğitimi: Tebşir ve inzâr" adlı doktora tezinde din eğitimi açısından muhatap kitle tasnifi yapılmadan konu değerlendirilmiştir.¹⁵ İnsanın yaratılış amacı ve eğitimi ele alındıktan sonra tebşir ve inzâr kelimelerinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, tebşir ve inzârın anlam alanı oluşturulmuştur.

Vaîd kavramı bir yönü ile dünyaya diğer yönü ile de ahirete yönelik tehditleri ifade etmektedir. Bu bağlamda Cafer Kaysıcı tarafından "Kur'an'da Mükâfat ve Ceza" adlı eser kaleme alınmıştır.¹⁶ Bu çalışmada cennet ve cehennem tasvirleri, özellikleri, cehennem ebediliği, cennete ve cehennem götüren eylemler vb. konular üzerinde durulmuştur. Konu muhataplar üzerinden kategorize edilmemiştir. Diğer taraftan muhatap açısından Abdülkerim Bingöl tarafından tefsir alanında "Kur'an'da eleştiri

¹⁰ Abdullah Atasever, *İslam Düşüncesinde Vaad ve Vaîd* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

¹¹ Mehmet Emin Günel, *Kâdî Abdülcebbâr ve Ebu'l Muîn En-Nesefî'ye Göre Vâ'd ve Vaîd Meselesi* (Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

¹² Mustafa Şen, *Kur'an'da Vaad ve Vaîd* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

¹³ Bekir Yıldırım, *Va'd ve Vaîd Âyetlerindeki Belâgat Üslûpları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

¹⁴ Halil İbrahim Karaarslan, *Kur'an'da İkili Anlatım Üslûbu ve Dinî Eğitimdeki Önemi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁵ Morteza Soleimanik, *Kur'an'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzâr* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹⁶ Cafer Kaysıcı, *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza* (Konya: Hüney Yayınevi, 2006).

mahiyeti ve muhatapları” adlı doktora çalışması yapılmıştır.¹⁷ Bu çalışmada eleştiri kavramı ve Kur'an'ın eleştirel yönü ele alınmış; eleştiri kelimesinin etimolojik tahlili, eleştirinin mahiyeti, ilkeleri, üslubu gibi farklı perspektiflerden konu irdelenmiştir. Kur'an'da eleştiriye muhatap olan mümin bir tarafta, müşrik, ehl-i kitap ve münafıklar diğer tarafta iki ayrı kategoride incelenmiştir. Adil Bor tarafından “Kuran belâgatında hitap ve muhatap” adlı doktora çalışmasında Kur'an hitabı ve onun muhataplarla ilişkisi, tarihsel süreçte Kur'an hitabı etrafında meydana gelen belâgat ve nahiv birikimi çerçevesinde ele alınmıştır.¹⁸ Ömer Çelik'in “Kur'an'ın Muhatapları” adlı eserinde muhatap ayrıntılarıyla her yönüyle geniş bir biçimde tahlil edilmiş,¹⁹ vaîd meselesi spesifik olarak değerlendirilmemiştir.

¹⁷ Abdülkerim Bingöl, *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹⁸ Adil Bor, *Kuran Belâgatında Hitap ve Muhatap* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

¹⁹ Ömer Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları* (Ankara: TDV Yayınları, 2021).

3. VAİDİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

3.1. Va'd ve Va'id

Va'd kelimesi söz vermek, va'dde bulunmak anlamına gelen “وعد” fiilinden türemiş mastar bir kelimedir. Onunla aynı anlamda kullanılan “عدة” kelimesi vardır. Va'd kelimesi hayırda da şerde de kullanılmaktadır.²⁰ Araplarda ismi fail kalıbında, iyi koşması umulan at için “فراس واعد” ürün vermesi beklenen yer için “ارض واعدة” yağmur beklenen bulut için “سحاب واعدة”, sıcaklık beklenen gün için “يوم واعد” tabiri kullanıldığı kaydedilmektedir.²¹

Va'id kelimesi ise “وعد” fiilinden türemiş bir isimdir. Tehdit anlamına gelmektedir. Onunla aynı anlamda kullanılan “ايعاد” kelimesi vardır. Bu kelime sadece şer/kötülük için kullanılmaktadır.²² Araplarda bir erkek hayvanın kükremesini/gürlemesini ifade etmek için “وعيد الفحل” tabiri kullanıldığı bilinmektedir.²³ İyiliğe sevk veya kötülüğten kurtarmak için ileride olacak kat'i hadiseleri haber vererek korkutmak veya bir azabı haber vermektir.²⁴

Va'd nassları müminlere ecir, sevap ve nimet vaad eden, onları tergib ve teşvik eden metinlerdir. Va'id metinleri ise fasık- kâfir ve asileri tehdit eden sakındırma, zecr ve terhip içeren ifadelerdir.²⁵ Demek ki va'd ve va'id aynı kaynaktan çıkan fakat muhatapları farklı istida ve kabiliyetlere sahip olan ilahi bir ahddir.²⁶ Va'd ve va'id konusunun geçtiği ayetlerde mezhepler farklı görüşlerle birbirinden ayrılmakta, bu konuda kelâmî tartışmalar sıklıkla yapılmaktadır. Akademik çalışmalarda Mutezilenin va'd ve va'id konusuna yaklaşımları ilahi adalet, hüsun-kubuh, büyük günah ve şefaate çerçevesinde ele alınmıştır.²⁷ Ehli Sünnet mezkûr görüşleri kendisine cevap verme ihtiyacı hissederek onların ele aldıkları konuları vuzuha kavuşturma çabası içinde olmuştur. Va'di fazl, va'idi ise adalet olarak değerlendirmişlerdir. Allah'ın va'idini gerçekleşeceğine açıkça işaret eden ayetler vardır.²⁸ Mutezile'ye göre Allah va'dinden dönmediği gibi va'idinden de dönmez. Allah'ın va'dinden dönmeyeceğine tanıklık eden ayetler vardır.²⁹ Sünni âlimler ise mutezilenin büyük günah işleyenlerin şefaate affedilmesinin mümkün olamayacağı şeklinde mana verdiği ayetlerdeki asıl muhatapın zalimler ve kâfirler olduğunu ifade etmişlerdir.³⁰ Öyleyse bazı mezheplerin “Allah

²⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412), 875.

²¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, trs.), 3/463; Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kup Firûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-Muhît*, thk. Muhammed Na'im el-Argasûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 416.

²² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 875; Firûzâbâdî, *Kâmusü'l-Muhît*, 1/416; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/463.

²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/464; Firûzâbâdî, *Kâmusü'l-Muhît*, 416.

²⁴ Fikret Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 586.

²⁵ Hatice Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 65.

²⁶ Kaysıcı, *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*, 336.

²⁷ Mutezile itaat edenin, Allah tarafından ödüllendirilmesini ve isyan edenin cezalandırılmasını ilahi adaletin bir gereği olarak değerlendirmekte ve burada insanın özgürlüğüne geçiş yapmaktadır. Mutezileye göre şefaate adaletle bağdaşmayan bir aracılık ve va'd ve va'ide aykırıdır. Resul Öztürk, “Kadızzâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Va'id Risâlesi”, ed. Ömer Kara, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 185-197.

²⁸ Bakara 2/15-16.

²⁹ Âl-i İmrân 3/9; Rûm 30/6; Zümer 39/20.

³⁰ Öztürk, “Kadızzâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Va'id Risâlesi”, 193. bkz. Bakara 2/123, 254; Mü'min 40/8.

va'dinden dönebilir." şeklindeki görüşleri, Allah'ı mecburiyetten ve vucubiyetten kurtarmak, O'nun dilediğini yapabilir fikrini sağlamlaştırmak ve va'dinden aklın caiz olduğunu benimsemek tarzında anlaşılması en doğru olanıdır.³¹ Va'd ve va'id denilince bu türden kelâmî tartışmalar tefsirlerde, akademik çalışmalarda sayfalarca yapıldığı için bu duruma kayıtsız kalamadık. Çalışmamızı ilgilendiren husus Allah'ın va'd ve va'idinden dönüp dönmemesi meselesi değil, bu va'id ayetlerinin hangi muhataba, ne açıdan hitap ettiğini ortaya koymaktır.

3.2. Kur'an'da Va'd ve Va'id

Va'd kelimesi isim ve fiil türevleriyle birlikte 110 ayette 124 kez geçmektedir.³² Va'd kökünden türeyen mastar kelimelerden "موعد" kelimesi 14 yerde "ميعاد" kelimesi 6 yerde geçmektedir. Va'd kelimesi geçtiği yerlerde müminlere yardım,³³ iyilik(en güzel olan),³⁴ zafer,³⁵ bağışlama,³⁶ cennet,³⁷ nimet,³⁸ ganimet,³⁹ korku ve hüzünden güvende olma⁴⁰ sözü içerirken bazı yerlerde de kâfirlere, müşriklere ve münafıklara kıyamet, hesap, diriliş, ceza ve azap(cehennem) ile ilgili tehdit sözü anlamında kullanılmaktadır.⁴¹ Bu tehditlerin türü bazen açık bir şekilde izhar edilerek bazen de zımnen muhatabına iletilmektedir.

*Allah, münafık erkeklere de münafık kadınlara da kâfirlere de içinde temelli kalacakları cehennem ateşini va'd etmiştir. O (cehennem) onlara kâfidir. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için sürekli bir azap vardır.*⁴²

*Va'd edilen azap günü geldiğinde, vay hallerine kâfirlerin!*⁴³

*De ki: Kim sapıklıkta ise çok merhametli olan Allah ona mühlet versin! Nihayet kendilerine va'dolunan şeyi -ya azabı (müminler karşısında yenilgiyi) veya kıyameti gördükleri zaman, mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir.*⁴⁴

Allah'ın va'dinin doğruluğu ve mutlaka gerçekleşeceği müteaddit ayetlerde bildirilmektedir.

*"Rabbimin va'di ise mutlaka gerçekleşir."*⁴⁵

³¹ Kayıcı, *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*, 348.

³² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü'l Müfrehes li-Elfazı'l-Kur'anı'l Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 843-845.

³³ Ahzâb 33/22.

³⁴ Bakara 2/268; Nisâ 4/95; Tâhâ 20/86; Kasas 28/61; Hadîd 57/10.

³⁵ Enfâl 8/7.

³⁶ Bakara 2/268; Mâide 5/9; Ahkâf 46/16.

³⁷ Nisâ 4/122; A'râf 7/44; Tevbe 9/72, 111; Ra'd 13/35; Meryem 19/61; Furkân 25 /15, 16; Zümer39/20, 74; Mü'min 40/55, 77; Câsiye 45/32; Muhammed 47 /15 Fussilet 51/30, Kâf 50 /32.

³⁸ Zâriyât 51/22.

³⁹ Fetih 48/20.

⁴⁰ Nûr 24/55.

⁴¹ A'râf 7/44; Tevbe 9/68; Hac 22/72.

⁴² Tevbe 9/68; Cehennem/azap/ceza/ateş va'd eden diğer ayetler için bkz. A'râf 7/44; Yâsîn 36/63; Meryem 19/75; Hac 22/72; Zımnen azap va'd edilen Yûnus 10/46; Ra'd 13/40; Mü'minûn 23/95; Şuarâ 25/206; Mü'min 40/28; Zuhruf 43/42; Ahkâf 46/35.

⁴³ Zâriyât 51/60, Diriliş ve hesap günü ilgili benzer tehditler için bkz. Yâsîn 36/52; Ahkâf 46/17; İsrâ 17/7; 104, 108; Mü'minûn 23/35.

⁴⁴ Meryem 19/75; kıyamet/son saatle ilgili benzer tehditleri için bkz. Nahl 16/38; Enbiyâ 21/109; Meâric 70/44.

⁴⁵ Kehf 18/98; benzer ayetler için bkz. Yûnus 10/4, 55; Hûd 11/45; İsrâ 17/108; Enbiyâ 21/97; Kasas 28/13; Rûm 30/60; Lokmân 31/33; Fâtır 35/5; Zâriyât 51/5; Müzzemmil 71/18; Mürselât 77/7.

Vaîd kelimesi ise altı ayette geçmekte ve sadece tehdit/azap sözü olarak kullanılmaktadır.⁴⁶ Müminlere mükâfat anlamında cennet va'd edilirken kâfirlere, müşriklere vb. muhatap kitleye azap ve ceza olarak cehennem vaîdi(tehdit) vardır.

Va'd ve vaîd ayetleri insana sorumluluk bilinci aşılama, ahlaki olarak iyiye yönlendirmektedir, denilebilir. Kötülüğün cezası, onun benzeri bir kötülüktür.⁴⁷ A'râf 7/44. ayette ahirete yönelik va'd ve vaîdinin gerçekliği, cennet ve cehennem ehlinin şahitliği ile dile getirilmektedir. Burada va'd kelimesi hem mükâfat hem ceza anlamında kullanılmıştır.

Cennettekiler cehennemdekilere şöyle seslenecek: “Biz, rabbimizin vaktiyle bize söz verdiği mükâfatın gerçek olduğunu gördük. Nasıl, siz de rabbinizin azap va'dinin gerçek olduğunu gördünüz mü?” Cehennemdekiler, “Ne yazık ki evet!” diye karşılık verecekler. Onlar aralarında böyle konuşurlarken birisi şöyle seslenecek: “Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun.

Allah'ın va'd ve vaîd hususunda kararı açık ve nettir.

Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Hristiyanlara ve Yahudilere) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik” demeyesiniz diye yahut “Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk” demeyesiniz diye (Kur'an'ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Kim, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalimdir! Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.”⁴⁸

Kimin hangi karşılığı alacağı bellidir. Nankörlük eden cezalandırılırkentevbe eden affedilecektir.⁴⁹

Va'd bazen mükâfat, bazen ceza anlamında kullanılırken; vaîd Kur'an'da kıyamet, hesap, diriliş, ceza ve azap ile (cehennem) ilgili söz olarak geçmektedir. Vaîd birçok manayı içermekle beraber daha çok ayetlerde Allah'ın vaîdi olarak ‘cehennem’ anlaşılmıştır. Kur'an'da cehennem kelimesi de azap ve ceza va'di olarak kullanılmıştır. Kur'an perspektifinden bakıldığında azap ve ceza vaîdi olarak gidilecek yerin genel adı “cehennem” olmuştur.

Bir kelimenin veya cümlelerin hangi şartlarda kullanıldığını bilmek, söyleneni doğru anlamak adına önemlidir. Bu durum kelimenin pratikte kullanımı ile ilgili verilerin dikkatlice incelenmesini gerektirir. Kaldı ki hangi şartlar bu konuşmanın yapılmasına zemin hazırlamış, bunun analizini yapmak bizi doğru sonuca ulaştırıp, bizde bir kanaat oluşturacaktır. Öncelikle dünyaya ve ahirete yönelik vaîdlerin türleri genel olarak tavzih edilerek geçmiş kavimlere yönelik vaîd ayetleri ele alınıp devamında kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili vaîd ayetlerinin muhatap kitlesi kendi nüzul sosyolojisinde müjde-tehdit odaklı değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Kur'an insanlar için bir beyan, onlar için pek çok konuyu darb-ı meselle açıklayan, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak ve insanlar hakkında adaletle hükmedebilmek için indirilmiştir.⁵⁰ Kur'an sistemini, dînî ahlakî öğretilerini dünya ve

⁴⁶ İbrâhîm 14/14; Tâhâ 20/113; Kâf 50/14, 20, 28, 45.

⁴⁷ Şûrâ 42/40.

⁴⁸ En'âm 6/156-157.

⁴⁹ En'âm 6/164-165.

⁵⁰ Ayrıntılı bkz. Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları*, 224-250.

ahiret hayatı ikilemi üzerine kurmuştur. İnsanların yaptıklarının karşılığını alacağı yeri bu dünya ile sınırlandırmamış, ahireti de bu dünyadaki fiillerin içine almıştır.

Allah va'd ve vaîdi hususunda tüm insanlar için geçerli olacak yasasını daha yolun en başında Hz. Adem ve Hz. Havva'nın şeytana uyup cennetten çıkarılış sahnesinde ortaya koymuştur. Allah'ın ayetlerinden yüz çevirenlerin, dünyada sıkıntılı bir hayata mahkûm olacağı, kıyamet günü kör olarak haşredileceği, ahirette şiddetli ve sürekli olan bir azaba çarptırılacağı vaîdinde bulunulurken Allah'ın gönderdiği peygambere uyanlar ve onu rehber edinenler ayrı tutularak müjdelenmiştir.⁵¹ Kâfirler/müşrikler için hem dünyada hem de ahirette azap olacağı ayetlerde bildirilmektedir.⁵² Allah Teâla'nın azabı ve nimeti maddi olabileceği gibi manevi ve psikolojik de olabilir.⁵³

Dünyevi va'd ve vaîdin olduğuna şahitlik eden ifadeler Bakara 2/243. ayette şu şekilde geçmektedir:

“Vaktiyle binlerce oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara ölümleri demişti sonra da onları diriltmişti. Şüphesiz Allah insanlara karşı çok lütfkârdır; ne var ki insanların çoğu O'nun onca lütfuna şükretmez.”

Ayetlerde sayıları binleri bulan ve ölüm korkusuyla yurtlarından kaçan ama kaçışları kendilerine bir yarar sağlamayan bir topluluğun kıssası anlatılmakta, Allah onları hep birlikte öldürüp, sonra da kudretinin ve lutfunun somut kanıtlarını görsünler diye tekrar diriltmiştir. Bu cezalandırmalarının ardından kendilerini diriltme nimetine karşı Rablerine şükretmemişlerdir.⁵⁴

Nahl 16/112-113. ayetlerde geçen şu mesel de dünyevî vaîdin gerçekliğini teyit etmektedir:

Allah güvenli, huzurlu olan, rızkı her yerden bol bol gelen bir ülkeyi örnek verdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine nankörlükle karşılık verdiler. Allah da yaptıklarından dolayı onlara şiddetli bir açlık ve korku belasını tattırdı. Andolsun, onlara, kendi içlerinden bir elçi geldi, yalanladılar. Bunun üzerine onlar, zulümlerine devam ederken azap onları yakalayiverdi.

Müfessirler burada bahsedilen kentin Mekke olduğunda müttefiktirler. Bu iki ayette de onlara gelen Allah'ın elçisine zulmetmeleri ve onu yalanlamaları nedeniyle Mekke halkına isabet eden açlık ve kıtlık anlatılarak bir hatırlatma yapılmaktadır.⁵⁵ Taberi de tefsirinde Yüce Allah'ın onlara belalar gönderdiğini, kıtlık yılları yaşadıklarını, açlığa düştüklerini, öyleki leş, kemik ve deve yünlerini dahi yemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.⁵⁶ Bir başka ifade ile o güne kadar hiç tatmadıkları kıtlık ve açlıkla karşı karşıya geldiler. Bu Bununla birlikte Yüce Allah ahirette de hüküm verici olduğunu eklemektedir. Allah'ın nimetler hususunda yasasını Enfâl 8/53. ayetin oluşturduğu söylenebilir.

“Bunun sebebi, bir toplum kendilerinde bulunanı değiştirmeye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmemesi ve şüphesiz ki Allah'ı duyan ve bilen olmasıdır.”

⁵¹ Tâhâ 20/123-127.

⁵² Ra'd 13/34; Enbiyâ 21/37.

⁵³ Kaysıcı, *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*, 370.

⁵⁴ Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi, h.1423), 1/202-203; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, h.1383), 6/455.

⁵⁵ Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 2/76.

⁵⁶ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmî 'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000) 17/311.

Kehf 18/32-42. ayetlerinde müminlerin ve kâfirlerin zihniyetleri ve halleri iki bahçe sahibi meseli üzerinden anlatılmıştır. Kişinin sahip olduğu bahçe ile böbürlenip Allah'a nankörlük etmesi, afetin gelip bahçesini tarumar etmesine sebebiyet vermiştir. Bu mesel dünyanın geçiciliğine, öldükten sonra diriltilmeye özellikle de Allah'ın gücü ve kudretine bir karine oluşturur. Bu cezalar, bazen tabiat yasaları ile ahlak yasalarının ihlali sonucu yeryüzündeki maddi ve manevi dengeğin ifsad edilmesine karşılıktır.⁵⁷ Bazen de peygamberlerin tebliğine karşı çıkanlar, ondan yüz çevirenler için dar bir geçim sıkıntısı vardır.⁵⁸ Hem dünyada dar geçim hem kıyamette kör olarak haşredilme söz konusudur. Dünyada nefes darlığı gibi darlık ve sıkıntı, ahirette azap vaîdi vardır.⁵⁹ Mü'minûn 23/75. ayette geçen şu ifade de bu sıkıntılı durumun neden giderilmediğini açıkça belirtir:

“Şayet biz kendilerine acıyıp başlarındaki sıkıntıyı gidersek, onlar yine nankörlük ve azgınlıklarına devam ederler.”

Ayetin öncesinde bu kimselerden kastedilenin ahirete inanmayanlar olduğu görülmektedir. Ahirete inanmayanlara yönelik Neml 27/4. ayette geçen şu ifade de dikkat çekicidir: *“Ahirete inanmayanlara gelince, biz onlara yapıp ettikleri işleri (günahlarını) cazip gösterdik. Bu yüzden onlar günah bataklığında debelenip dururlar.”* Burada “cazip gösterdik” şeklinde eylemin Allah'a izafe edilmesi ve bu yüzden onların körcesine bocalamaları söz konusudur. Bu durumun ne manada Allah'ın istek ve iradesine bağlı olduğunu anlamak önemlidir. Esed'e (ö. 1992) göre bu ifade ölümden sonraki hayata inanmayan insanların bütün çabalarının dünyevi kazançlar üzerinde toplandığını, böylelerinin kendi “yapıp-ettiklerinin” bu dünyadaki karşılığından başka bir kaygıları olmadığını, çıkarlarından başka bir şeye değer vermediklerini dile getirmektedir. Esed, böylelerinin kendi davranışlarının bir sonucu olarak dünyada ruhi/manevi körlüğün, zihinsel karışıklığın içine düştüklerini, Bakara 2/7. ayete de gönderme yaparak açıklamaktadır.⁶⁰ Şu halde müteaddit ayetlerde geçen bu darlık, geçim sıkıntısı yaşama ve içine düşülen körcesine bocalama hali bizzat yaptıkları birtakım fiillerin sonucu başlarına gelecek olan dünyevi bir vaîddir ve Allah'ın bir kanunudur. Bu vaîdlerin neden gerçekleştiği ile ilgili *“Böylece Allah onlara dünyadaki hayatta rezilliği tattırdı. Ahiretteki azapları ise şüphesiz çok daha ağır olacaktır. Keşke bu gerçeği bilselerdi!”*⁶¹ mealindeki Zümer 39/26. ayeti açıklık getirmektedir.

⁵⁷ Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 156. Ayrıca bkz. Rûm 30/41.

⁵⁸ Tâhâ 20/124; A'râf 7/94-95.

⁵⁹ En'am 6/125.

⁶⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2/763. Ayrıca bkz. 1/5.

⁶¹ Zümer 39/26.

4. MUHATAPLARINA GÖRE DÜNYAYA YÖNELİK VAİDLER

Kur'an'da genel olarak dünyaya ve ahirete yönelik va'd ve vaîdler iç içe yer almaktadır. Bir başka ifade ile dünyaya ve ahirete yönelik va'd ve vaîdler peş peşe sıralanmaktadır. Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında va'd iyilik, vaîd ise "kötülük ve ceza" manasına gelir.⁶² Yüce Allah insanlara yapılan her iyiliğin karşılığı olarak mükâfat va'd ederken, yapılan her kötülüğün karşılığı olarak da mutlaka onları cezalandırılacağı vaîdinde bulunmuştur. Sözlükte ceza isim olarak "bir şeyin bedeli ve karşılığı", masdar olarak da "iyi ya da kötü olan fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek anlamına gelir."⁶³ Mükâfat açısından ceza ödül olurken, mücazat açısından ceza ise o kötü fiilin dengi olan kötü bir karşılıktır. Kur'an insanın günahları sebebiyle sadece ahirette değil dünyada da bir takım müeyyidelerle yaptıklarının karşılığını aldığını/alacağını bildirmektedir. Bu cezaların vaîd manası taşıdığı söylenebilir. Bir başka ifade ile vaîd fert ve toplumların başlarına gelen felaket, musibet ve helaklar yaptıklarının neticesinde onların cezalandırılmalarıdır. İnsanları iyiliğe teşvik etmek, kötülükten sakındırmak ve korkutmak amacıyla vaîdlerde bulunulmuştur. Dünyaya yönelik muhtelif vaîdler/tehditler maddi ve manevi tehdit olarak iki kısımda ele alınabilir.

1) Manevi Tehdit/Vaîd: Allah'ın sevgisinden mahrum kalmak, O'nun nefretine ve gazabına duçar olmak da bu nevi cezalardan addedilmektedir.⁶⁴ İnsanın Allah katında alaya alınması, aşağılanması, psikolojik baskı da tutulması manevi azaptır.⁶⁵ Muhatap kitlenin bazen ismi zikredilerek bu tehdit açıklanır:

*"Yahudilerin yaptıkları gibi Allah bozgunculuk çıkaranları, fitne fesat peşinde koşanları sevmez."*⁶⁶

*"Allah kâfirleri sevmez."*⁶⁷

Bazen de fiilleri sebebiyle tehditler açıklanır:

*"O büyüklük taslayanları, imana gelmeyi kibirlerine yediremeyenleri sevmez."*⁶⁸

*"Allah kibirlenip böbürlenene ve zorbalık eden herkesin kalbini mühürler."*⁶⁹

*"Allah şımaranları, böbürleneni sevmez."*⁷⁰

Kâfirlerin sevgiden mahrum bırakılma sebepleri Allah'a itaatten yüz çevirmeleridir. Burada itaat edenler sevilirken isyan edenler sevilmez, denilebilir.

2) Maddi Tehdit/Vaîd: Dünyada iken yapıp ettiklerinin bir kısmının sonuçlarını bizzat kendilerinin tattıklarına/tadacaklarına yönelik tehdittir. Burada kâfirlere/müşriklere, münafıklara, ehl-i kitaba ve müminlere yönelik dünyevi vaîdler başlıkları altında hangi muhataba, ne türden dünyevi vaîdlerde bulunulduğu genel olarak açıklanacaktır.

Kur'an'ın çok farklı muhatap kitlesi bulunmaktadır. Kur'an'a bütüncül bir bakışla yaklaşıldığında kâfir-mümin, zalim-mümin, fasık-mümin, mücrim-müslim, dalalet-hidayet, va'd-vaîd, cennet-cehennem, sevap-günah, hüsün-kubuh vb. ikili bir anlatım dikkat çekmektedir. Aslında Kur'an'ın başından sonuna kadar, insanın ahlaki

⁶² Sönmez Kutlu, "Va'd ve Vaîd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/414.

⁶³ Adil Bebek, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/469.

⁶⁴ Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 158.

⁶⁵ Kaysıcı, *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*, 370.

⁶⁶ Mâide 5/64; Nisâ 4/107; Kasas 28/76.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/30; Rûm 30/45.

⁶⁸ Nahl 16/22.

⁶⁹ Mü'min 40/35.

⁷⁰ Kasas 28/77; Hadîd 57/23.

değerlerine ilişkin ikilci bir yaklaşım, yani o temel mü'min-kâfir düalizmi hâkimdir.⁷¹ Bu durum Kur'an'ın ilk sûrelerinden itibaren hâkim olan üsluptur. Kur'an'ın indiriliş sebebi de bunu net bir şekilde açığa çıkarmaktadır:

*Allah Kur'an'ı kâfirlikte direnenleri kendi katından gelecek şiddetli bir azap hakkında uyarmak, imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanları da içinde temelli kalacakları cennet mükâfatıyla müjdelemek üzere dosdoğru ve çelişkisiz bir kalam olarak indirmiştir. Yine Kur'an "Allah çocuk edindi." diyenleri uyarmak için indirilmiştir.*⁷²

Kur'an'da karşıt görüşlerin karşılaştırmalı bir şekilde muhataba aktarılması sıklıkla yapılmaktadır:

*"Allah'ın rızasını gözeten ile Allah'ın hışmına uğrayan bir olur mu hiç! Onun barınağı cehennemdir. O ne kötü varış yeridir."*⁷³

Kur'an'da Mümin-Kâfir/Müşrik, Müşrik-Yahudi, Müşrik-Münafık, Yahudi-Hristiyan, Yahudi-Münafık, benzerlikleri ve farklılıklarıyla ortaya konmuştur. Kur'an, nazil olduğu sosyal ve kültürel ortamda değerlerinden bağımsız değil onlardan da etkilenecek bir gelişim göstermiştir. Onun dünya görüşünü indirdiği toplumdan ayrı, tarihsel arka planını analiz etmeden ortaya konulamayacağı aşikârdır. Kur'an mesajını muhatap üzerinden tüm insanlığa ulaştırmaktadır.

4.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Dünyevi Vaîdler

1) Sıkıntılı Hayat:

Yüce Allah'ın va'd ve vaîdlerinin hangi amacı gerçekleştirmek için yapıldığının bilinmesi büyük öneme haizdir. Rûm 30/41. ayette bu amacın kâfir/müşrik halkın işledikleri günahların cezalarının bir kısmını kendilerine tattırılarak imana gelmelerini sağlamak olduğu görülür.

"İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler."

Mukatil ayeti Mekke kâfirlerinin işledikleri masiyetler sebebiyle çadırlarda, yaşanan çöllerde, ırmakların akmadığı yerlerde ve ırmakların aktığı köylerde, kasabalarda yağmur, bitki ve mahsul kıtlığının baş gösterdiği, küfür ve yalanlamaları sebebiyle, belki küfürden imana dönerler diye yedi kıtlık yılı boyunca açlıkla baş başa bırakıldıkları şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁴ Bu vaîdlerin bizzat işledikleri fiilleri sebebiyle gerçekleşmesi önemlidir. Gerçekleşen bu bozulmaların sebebi kendi tutum ve davranışları sebebiyledir. Muhammed Esed'in mezkûr ayetle ilgili şu ifadeleri kayda değer niteliktedir:

Böylece, günümüzde korkunç bir şekilde üstelik henüz kısmen ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, burada "insanın kendi yapıp-ettiklerinin bir sonucu", yani insanın, kendi kendini tahrip eden - çünkü katı materyalist bir temele dayanan -teknolojik gelişmelerin ve insanlığı daha önce hayal bile edemediği ekolojikfelaketlerle karşı karşıya getiren çılgınca faaliyetlerin bir sonucu olarak öngörülmüştür: Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen

⁷¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 181-182.

⁷² Kehf 18/2-4; 29-30.

⁷³ Âl-i İmrân 3/162.

⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/417.

bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde “faydalı” ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz: Bunların tümü son tahlilde insanın Allah’a ve mutlak manevi/ahlaki değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, “maddi ilerleme” yi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur.⁷⁵

Ayetin devamında “*Yeryüzünde gezip dolaşın da sizden önce geçenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın. Onların çoğu müşriklerdi.*” ifadesiyle onlar helak edilen kavimlerin akıbetleri üzerinden korkutulmuşlardır. Elbette ki bu durum, müminler açısından da bir uyarı niteliğindedir.

Tâhâ 20/124. ayette Allah’ı anmaktan yüz çevirenlerin sıkıntılı bir hayata duçar olacağı bildirilmektedir. Sıkıntılı hayattan kastedilenin ne olduğu ile ilgili ağırlıklı olarak rivayetlerde verilen mana dünyada iken dar bir yaşam, evlerin, mekânların, yaşam alanlarının dar olması, şiddetli darlık ve acıdır. Dünyada değil de ahirette yaşanan darlığa, cehenneme, oradaki zakkum vb. yiyeceklerle de işaret ettiğini aktaran rivayetler de vardır. Bazı rivayetlere göre de bir sonraki ayette bu kimselerin ahirette de azaba uğrayacağına bildirilmesi, mezkûr ayetteki bu sıkıntının ahiretten önce yaşanması gerektiği yönündedir. Onlara göre bu ya kabir hayatında yaşanan sıkıntıdır ya da dünyadaki sıkıntıdır. Buradaki muhatap küfür ehlidir ve Allah onlara küfürlerinden dolayı zillet, meskenet damgası vurmuştur.⁷⁶ Bu bağlamda sıkıntının yaşanması ister dünyada ister ahirette olsun inanmayanların başına gelecek olması gözlerden kaçmamalıdır.

2) Kalplerin Mühürlenmesi:

Dünyevi vaidlerden biri de kâfir/müşrik grubun dünyada iken kalplerinin mühürlenmesidir. Bu mühürlenmenin nedenini şu ayet ifade etmektedir:

*İşte o ülkeler.. Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.*⁷⁷

Onların dünyada iken kalpleri mühürlenmiştir. Çünkü onların inanmalarını engelleyen sebep, delil yetersizliği değil aksine açık bir kalbe, keskin bir duyarlılığa ve doğru yola yönelme arzusuna sahip olmamalarıdır.⁷⁸ İnkârlarında ve hakikati görmemekte ısrarcı davranmalarıdır. Bunun sonucunda böyle bir durumla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu bağlamda ehl-i kitap ve münafıkların da tıpkı kâfirler gibi inkâr, küfür ve haddi aşmalarından dolayı kalplerinin mühürlendiği ayetlerde bildirilmektedir.⁷⁹ Müşriklerin dünyevi tehditle karşı karşıya geldiği zaman Allah'a yakarışları, bu tehdit başlarından gittiği zaman tekrar eski şirk inançlarına döndükleri görülür.⁸⁰ Onların bu nankör tavırlarına mukabil hesap ve ceza günü tehdidiyle de karşılaşacakları haber

⁷⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 829.

⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 18/ 390-391; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't- Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, h.1407), 3/95.

⁷⁷ A'râf 7/101; benzer ayetler için bkz. Bakara 2/7; A'râf 7/100,101; Yûnus 10/74; Nahl 16/108; Rûm 30/59; Mü'min 40/35; Muhammed 47/16.

⁷⁸ Murat Kayacan, *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 241.

⁷⁹ Bakara 2/88; Nisâ 4/155; Tevbe 9/87, 93; Münâfikûn 63/3.

⁸⁰ Duhân 44/10-15.

verilir.⁸¹ İşlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir ve hesap günü Allah'ın rahmetinden mahrum bırakılmışlardır.⁸²

Dünyadaki azap gerçeğini bahçe sahipleri kıssası üzerinden gözler önüne seren Kur'an, mümin ve kâfir arasındaki anlayış farkını ortaya koymaktadır.⁸³ Bu bağlamda mümin insanın hemen hatasını anlayıp tevbe etmesi dikkate değerdir. Nitekim kıssanın sonunda “Şüphesiz ki muttakiler için, Rableri nezdinde naîm cennetleri var.” mealindeki ifadede onların Allah katındaki konumunun farklı olduğu ortaya konmuştur. Mukâtil tefsirinde şu ifadeler yer vermiştir: Bu ayet nazil olunca, Mekke kâfirleri müslümanlara, "Ahirette bize verilecek olan hayır, size verilecek olanlardan daha üstündür" dediler. Bunun üzerine Allah şöyle buyurmuştur: “Biz Allah'a teslim olanlarla mücrimleri bir tutar mıyız?”⁸⁴ Râzî de tefsirinde Mukâtil'e nispetle, “Allah bizi dünyada iken sizden üstün kıldı, şüphe yok ki ahirette de üstün kılacaktır. Eğer üstün kılınmasak bile hiç olmazsa sizinle eşit oluruz.” şeklinde Mekkelî kâfirlerin benzer ifadelerini aktarır.⁸⁵ Burada mücrim sıfatını alanların takip eden ayetlerde görüldüğü üzere Allah'a ortak koşan inkârcılar olduğu söylenebilir. Allah katında kâfirin konumu müminle eş değildir.

3) Şeytanın Yoldaş Kılınması:

Kur'an'dan yüz çeviren kişiye bir diğer tehdit şeytanın ona dost/yoldaş kılınmasıdır. Zuhur 43/36. ayette bu şekilde ifade edilmektedir. “Kim Rahmân'ın zikrinden (Kur'an'dan) yüz çevirirse biz ona şeytanı, şeytan tabiatlı birini musallat ederiz; böylece o şeytan onun yoldaşı olur.” Mehmet Okuyan, burada sebep sonuç ilişkisi olduğuna dikkat çekerek iman etmemeyi, Kur'an'dan yüz çevirmeyi “sebep”, şeytanın dost edinilmesini “sonuç” olarak değerlendirir.⁸⁶ Bir sonraki ayette şeytanın işlevinin onları doğru yoldan alıkoymak olduğu açıkça beyan edilir. Böylece onlar kendilerini bu yolda sanmaktadırlar. Şeytan bu görevini, önlerinde ve arkalarında ne varsa onlara süslü göstererek yapmıştır.⁸⁷ Şeytan dalaleti süslü, Allah'a inanmayı ve ona itaat etmeyi çirkin gösterir.⁸⁸ Şeytanların kâfirlerin/müşriklerin dostları kılındığına müteaddit ayetlerde yer verilmiştir.⁸⁹ Onların kâfir, iftiracı, günahkâr kimselerin üzerine indirildiği bildirilmiştir. Aynı zamanda ahirete yönelik vaîdler de peşi sıra gelmektedir. Sonraki bölümlerde ayrı bir başlık altında daha detaylı değerlendirilecektir.

4) Kör ve Şaşkın Bırakılma/Kendi Hallerine Terkedilme:

Müşriklerin mucize istekleri gerçekleşmesine rağmen inanmadıkları, melekler de inse ölümler de dirilse imana gelmeyecekleri, taşkınlıkları içerisinde kör ve şaşkın bırakılacakları, kendi hallerine terk edilecekleri En'am 6/110. ayette bildirilir. Müşriklerin Allah yolundan saptırma çalışmaları, temelsiz iddialarının peşinden gitmeleri, hep yalan söylemeleri başlıca özellikleri arasında zikredilmektedir. Bu türden eylemlerinin sonucu terkedilmiş hal içinde bırakılmalarıdır. Allah'ın va'di gelinceye kadar işledikleri günahlar yüzünden kâfirlerin başlarından bela eksik olmayacağına Ra'd 13/31. ayet de tanıklık etmektedir. Ayette geçen “kâria” kelimesi felaket,⁹⁰ bela,

⁸¹ Duhân 44/39-41.

⁸² Mutaaffîfîn 83/14-15.

⁸³ Kalem 68/17-33.

⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/407; Kalem 68/35.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, et-Tefsîrü'l-Kebîr “*Mefâtihu'l-Gayb*” (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, h.1420), 30/611.

⁸⁶ Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), 491.

⁸⁷ Fussilet 41/25.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/605.

⁸⁹ A'râf 7/27; Meryem 19/83; Şuarâ 26/221-222; Fussilet 41/25.

⁹⁰ İbn Kesîr Ebû'l-Fidâ'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b.

azap, intikam, bazen savaşlar, bazen öldürülme anlamında kullanılmıştır.⁹¹ Buradaki sebep sonuç ilişkisi dikkatlerden kaçmamalıdır.

5) Gazaba Uğrama/Lanetlenme/Rahmetinden Uzaklaştırılma:

Allah'ın ayetlerine inanmayanlar, imana eriştikten sonra tekrar kalbini inkârcılığa açan kâfirlikte direnen kimseler hem dünyada Allah'ın gazabına uğrayacak hem de ahirette şiddetli azaba mahkûm olacaktır.⁹² Nahl 16/105-106. ayetlerinin siyak ve sibakı bu kimselerin Kureyş kâfirleri/müşrikleri olduklarına işaret etmektedir. Öncesinde bu kimselerin Hz. Peygamber'e yönelik karalayıcı iddiaları, sonrasında ahiret yerine dünyayı tercih etmeleri dile getirilmektedir. Ayrıca kalp, işitme, görme duyularının mühürlenmesi de söz konusudur. Burada kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında inkâr etmiş görünen kimsenin istisna kılınması göz ardı edilmemelidir. Bu durum, zorlama karşısında sadece dille inkâr etmenin caiz olduğuna delil kabul edilmiştir.

Başka bir ayette doğrudan muhatapların ismi zikredilerek müşriklerin ve münafıkların Allah'ın gazabına uğradığı, onlara lanet edip rahmetinden uzaklaştırdığı ve onlar için hazırlanmış cehennem olduğu haber verilmektedir.⁹³ Bu durumla karşılaşma sebepleri Allah'tan başka varlıklara ilahlık atfetmeleridir.

6) Ölüm Anında Acı Çekme:

Ölüm meleklerinin kâfirlerin canlarını alırken yüzlerine ve arkalarına vurarak can almaları da dünyevi vaîdlerdendir.

*“Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak ve “Tadin yakıcı azabı !” (diyerek) canlarını alırken hallerini bir görseydin!”*⁹⁴ Nitekim birçok rivayette bu gün “Bedir günü” olarak geçmektedir. Bedir savaşında müşrikler müslümanlara hücum ettiklerinde, melekler onların yüzlerine, geri döndüklerinde arkalarına kılıçlarla vurmaktadır.⁹⁵ Bu onların suçlarının bir cezası olarak kendilerine verilen bir karşılıktır.

4.2. Münafıklara Yönelik Dünyevi Vaîdler

Münafıklara yönelik dünyevi tehditler birkaç maddede sıralanabilir. Genel itibariyle dünyaya ve ahirete yönelik tehditler iç içedir.

1) Lanetlenme/Rahmetinden Uzaklaştırılma/Gazaba Uğrama:

Münafıklara yönelik en önemli tehditlerden biri onların Allah tarafından lanetlenip rahmetinden uzaklaştırılmasıdır. Münafıkların Hz. Peygamber'e itaat eder gibi görünüp sözleriyle onu desteklerken arkasından iş çevirmeleri, Peygamberin düşmanlarıyla işbirliği içinde olmaları sözüm ona Allah'ı kandırıyormuşçasına yapılan bu ikiyüzlü hareketler Allah'ın onları lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmasına ve gazabına sebep olmuştur.⁹⁶ Bu nifakçılıkları ve bozgunculukları Allah'ın gazabını çoktan hak ettiklerinin delilidir. Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak can alacaklar,⁹⁷ amelleri, bütün hayırsız işleri boşa çıkacak,⁹⁸ bağışlanmayacaklar⁹⁹ ve

Muhammed es-Selâme (yy: Dâru Taybe,1999), 4/462.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/456.

⁹² Nahl 16/105-106.

⁹³ Fetih 48/6.

⁹⁴ Enfâl 8/50; ayrıca benzer mesajlar için bkz. Nisâ 4/97; En'âm 6/93; Muhammed 47/27.

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/16.

⁹⁶ Muhammed 47/23, 28; Fetih 48/6.

⁹⁷ Muhammed 47/27.

⁹⁸ Muhammed 47/28, 32.

⁹⁹ Muhammed 47/34.

cehenneme gideceklerdir.¹⁰⁰ Bu tehdit ayetlerinin ardından müminlere yönelik “Allah hiçbir emeğinizi zayi etmeyecektir.”¹⁰¹ ifadesinin gelmesi bu mahrumiyetin sadece kâfirlikte karar kılanları kapsadığına işaret etmektedir.

2) Kalplerin Mühürlenmesi:

Münafıklara yönelik bir başka tehdit kalplerin mühürlenmesidir. Münafıkların yeminlerini kalkan edip Allah yolundan yan çizmeleri, önce iman edip sonra inkâr etmeleri ve günahta ısrar etmeleri kalplerinin mühürlenmesine sebep olmuştur.¹⁰² Münafıkların tavırlarını şu ayet ortaya koymaktadır: “Onlara baktığında görünüşlerini beğenir; konuştukları zaman sözlerini dinlersin. Hâlbuki onlar giydirilmiş kütükler gibidirler. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanarlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl da döndürülüyorlar.”¹⁰³

Akabinde fasık olarak vasıflanan münafıklara bağışlanmayacakları ve umduklarına kavuşamayacakları tehditi yapılır. Nitekim münafıkların inkârcı olarak ölüp gittiklerinin şahidi Tevbe 9/124-125. ayetleridir. Bu ayetlerde de bildirildiği üzere Kur’an’dan inen her bir sûre kâfirlerin olduğu gibi münafıkların da murdarlıklarını, küfürlerini, inançsızlıklarını artırmakta, kötü huylarına kötülükler ve nifaklar eklemektedir.¹⁰⁴ Aldatıcı ihtisamlarıyla, duymayan, hissetmeyen, gayret göstermeyen yapılarıyla ve hayat verici vahiy nimetinden faydalanamayan tutumlarıyla münafıklar cansız varlıklar derekesine indirilmiştir.¹⁰⁵

3) Dostsuz/Yardımcısız Kalınması-Nifak İletinin Yerleştirilmesi

Münafıklara yönelik dünyevi vaîdlerden biri de peygambere ve müminlere kin ve öfke duymalarından dolayı onların yaşadıkları topraklarda hiçbir dost ve yardımcı bulamayacakları yönündedir. Tevbe 9/73-87. ayet grubu münafıkların hal-i pür melalini ortaya koyar niteliktedir. Tevbe 9/74’te dünyevi tehditle birlikte tevbe etmezlerse elemli bir azaba mahkûm edilecekleri şeklinde ahirete yönelik tehditler yer almaktadır. Pasaj bütünlüğü içinde bu tehditler peşi sıra gelmektedir ve doz artırılarak devam etmektedir. Bir diğer tehdit Tevbe 9/77. ayette şu şekilde beyan edilmektedir:

“Gerek Allah’a verdikleri sözden dönmeleri, gerek yalan söylemeleri sebebiyle Allah onların kalplerine ölüp gidecekleri vakte kadar kendisinden asla kurtulmayacakları nifak illetini yerleştirdi.”

Nifak illetinin yerleştirilmesinden maksat münafıklığın/ikiyüzlülüğün kendilerinin bir parçası haline gelmesidir. Onların tutum ve davranışlarının sonucunda bu durumun gerçekleşmesi önemlidir. Nitekim akabindeki ayetlerde Tevbe seferine katılmayan, birtakım bahaneler uyduran, yalan yere yemin eden münafıklara cehennem ateşinin sıcak olduğu, az gülme çok ağlamanın münafıklar için kaçınılmaz olduğu bildirilir. Tevbe 9/101. ayetinin münafıkların dünyada ve ahirette azaba duçar olacağına dair iki yönlü bir tehdide şahitliği söz konusudur. Allah tehdidini artırarak “onlara azap üstüne azap edeceğiz” ifadesini kullanmıştır. Ayette geçen “merrateyni”den anlaşılan dünyada ve ahirette olmak üzere iki azap şeklindedir. Çokluktan kinaye olarak da anlaşılmıştır. Tehdit ayetlerinin hemen sonrasında tembelliğinden dolayı sefere katılmayanlara, suçlarını bilip tevbe edenlere bağışlama olacağının bildirilmesi dikkatlerden kaçmaması gereken en önemli hususlardan biridir. Bu bağlam Yüce Allah’ın tevbe edenlere karşı merhametli olduğunu/olacağını göstermektedir. Kaldı ki

¹⁰⁰ Fetih 48/6.

¹⁰¹ Muhammed 47/35.

¹⁰² Münâfikûn 63/3.

¹⁰³ Münâfikûn 63/4.

¹⁰⁴ Çelik, Kur’an’ın Muhatapları, 507.

¹⁰⁵ Murat Kayacan, Kur’an’ın Hz. Peygamberi Eğitmesi (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 154.

müteaddit ayetlerde de Allah'ın affediciliğine dikkat çekilmektedir.¹⁰⁶ Tevbe 9/118. ayet de örnek kabilindendir:

Allah, Tebük seferine iştirak etmeyen ve haklarındaki hükmü ertelenen o üç kişiyi de affetti. Çünkü dünya onca genişliğine rağmen onların başına dar gelmiş, çektikleri vicdan azabı kendilerini ezdikçe ezmişti. Sonunda Allah'a karşı yine Allah'tan başka bir sığınak olmadığını anlamışlardı ki zaten Allah da onlara tevbeye yönelme azmi vermiş ve tövbelerini kabul etmiştir. Çünkü Allah samimi tevbeleri kabul buyuran, tövbe-kâr kullarına çok merhametli olandır.

Yüce Allah affetmek için sürekli insanları tevbe etmeye teşvik edici diyaloglar kurmaktadır. Bir yandan dünyevî ve uhrevî tehditlerde bulunurken bir yandan da mümin muhatabına cennet müjdesi vermektedir. Ayetlerin genel bir okumaya tabi tutulması verilmek istenen mesajı anlamak adına önemlidir. Ahirete yönelik mezkûr tehditler daha sonraki bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

4) Ölüm Anında Acı Çekme:

Münafıklara yönelik dünyevi vaîdlerden biri de ölüm anında yaşadıkları/yaşayacakları dehşet dolu anlardır. Kâfirlere/müşriklere yönelik meleklerin ölüm anındaki eziyetleri ile ilgili benzer ifadeler münafıklara da Muhammed 47/27. ayeti ile dile getirilmektedir:

“Melekler onların yüzlerine, arkalarına vurarak canlarını alırken halleri nice olacaktı?” Bu dünyevi tehditlerin peş peşe sıralandığı görülür. Ölüm halinde meleklerin onlara vurma musibeti Nebi Muhammed'i (sav) inkâr ile kafir olmaya uymalarından ve “Muhammed'e (sav) iman hususunda Allah'ın razı olmasını gözetmeyi terk etmelerindendir.¹⁰⁷ Bu sebeble Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.¹⁰⁸

4.3. Ehl-i Kitaba Yönelik Dünyevi Vaîdler

Yahudiler ve Hristiyanlar Kur'an'da vahiy ve peygamberlik geleneğine sahip oldukları için “ehlü'l-kitab” veya “utü'l-kitab” olarak zikredilmektedir. İki ayette “ehlü'z-zikir: zikir ehli” tabiri kullanılmış, bununla da Tevrat ve İncil hakkında doğru ve yeterli bilgisi olan Ehl-i Kitap âlimleri kastedilmiştir.¹⁰⁹ Yahudiler için “Yehuda” ve Hristiyanlar için “Nasara” şeklinde ayrı tabirler de kullanılmıştır. Hristiyanlar “ehlü'l İncil” olarak da yer almıştır.¹¹⁰ Ehl-i kitap birçok peygamber aracılığıyla ilahi bir hitaba muhatap kılınmışlardır. Yahudilere yönelik dünyevi vaîdler şu şekilde tasnif edilebilir.

1) Helal Yiyeceklerin Haram Kılınması:

Yahudilere isyankârlıkları ve nankörlüklerinden dolayı dünyevi ceza olarak birtakım helal yiyecekler haram kılınmıştır.¹¹¹ Bu durum onlara Allah'ın zulmetmesi değil onların azgınlıkları sebebiyle kendilerine zulmetmesinden dolayıdır. Bütün dünyevi vaîdlerde olduğu gibi bu ayetlerde de sebep sonuç ilişkisi vardır.

İsrâ 17/4-7. ayet grubunun muhtevası da geçmişte İsrailoğullarının başına gelen dünyevi cezalardan oluşmaktadır. Ayetlerde İsrailoğullarının iki kez bozgunculuk çıkarmaları ve kibirlenmelerinden bahsedilmektedir. Bu yüzden onların iki kez cezalandırıldıkları ifade edilmektedir. Bu cezalardan ilki milattan önce 6. yüzyılda Babilliler'in Kudüs'ü işgal etmeleri ve Süleyman Mabedi'ni/Birinci Mabedi

¹⁰⁶ Tevbe 9/102-106, 117.

¹⁰⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/49.

¹⁰⁸ Muhammed 47/28.

¹⁰⁹ Çelik, *Kur'an'ın Muhatabları*, 483; Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

¹¹⁰ Mâide 5/47.

¹¹¹ En'âm 6/146; Nahl 16/118.

yıkmalarıyla başlayan Yahudilerin sürgün ve esaret süreci, ikincisi belli bir zaman parlak dönemin yaşanmasının ardından milattan sonra 70 yılında Romalılar Kudüs'ü ele geçirip İkinci Mabet'i yıkmasıdır.¹¹² Bu konuda tefsirlerde farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak önemli olan buradaki sebep sonuç ilişkisidir. Yahudilerin yeryüzündeki azgınlıkları ve bozgunculukları sebebiyle başlarına bela/düşman musallat edilmesidir.

2) Sürgün Edilme:

Kitap ehlinde inkâr edenlere yönelik dünyevi vaîdlerden biri de onların sürgün edilmeleridir. Haşr 59/2-4. ayetlerde inkârcıların yurtlarından nasıl ve niçin çıkarıldıklarından bahsedilmektedir. Mücâhid (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735), Zührî (ö. 124/742) ve İbn-i Zeyd (ö. 51/671) vb. alimler bu ayette zikredilen ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e suikast teşebbüslerinden dolayı onun tarafından Medine'den sürgün edilen ve gidip Hayber ve Şam'a yerleşen Nadiroğulları Yahudileri olduğunu söylemişlerdir.¹¹³ Nitekim pasajın sonunda Nadiroğullarının Allah'a ve peygambere karşı gelmelerinden dolayı cezalandırıldığı, ahirette de kendilerine vaîd edilen yerin cehennem olduğu açıkça belirtilmiştir. Sürgün olayının tarihi çerçevesini Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) şu şekilde çizmektedir:

Nadiroğulları, Müslümanlar Uhud'da hezimete uğrayınca şüpheye düşüp onlarla anlaşmaları bozmuşlar. Ka'b b. Eşref binitli kırk kişilik bir kabile ile Mekke'ye varıp Kâbe'nin yanında Ebû Süfyan ile anlaşma yapmışlar. Hz. Peygamber'in emriyle, Yahudilerin reisi olan Ka'b b. Eşref, kendisine tuzak kurulup sütkardeşi tarafından öldürülmüştü. Bir süre sonra Hz. Peygamber'in 'Medine'den çıkın' sözüne karşı müslümanlara savaş ilan etmişlerdi. Ancak Hz. Peygamber onları 21 gün kuşatmıştı ve daha sonra ondan barış talebinde bulunmuşlardı. Hz. Muhammed de ancak her üç evin, diledikleri eşyaları seçip sadece bir deveye yüklemeleri şartı ile sürgüne gitmelerine razı olmuştur.¹¹⁴

Onların yurtlarından çıkış hallerini Haşr 59/2. ayet şu şekilde betimlemektedir:

"[...]Allah darbeyi ummadıkları yerden vurdu ve kalplerine korku saldı. Öyle ki evlerini bir taraftan kendi elleriyle, bir taraftan müminlerin elleriyle yıkıyorlardı."

Bu ifade Yahudiler yurtlarını terk ederken sağlam birşey bırakmamak hem de götürebilecekleri eşyaları yanlarına almak maksadıyla evlerinin kapı, pencere gibi parçalarını söktüklerine işaret etmesinin yanında kendi yapıp ettikleri yüzünden yurtlarının tahrip olmaları gibi kısmen mecazî bir manaya da delalet eder.¹¹⁵ Onların yaptıklarına karşılık bu cezayı tattıkları unutulmamalıdır.

3) Korku:

Sürgün edilme hadisesinin anlatıldığı Haşr sûresindeki aynı pasajın devamında Yahudilerle ilgili zikredilen bir başka husus onların hurma ağaçlarının Müslümanlar tarafından kesilmesi hadisesidir. Yaşadıkları bu hal ve korkuları onlara yönelik bir başka vaîd olarak okunabilir. Hurma ağaçlarının kesilme nedeni Allah'ın emrine karşı gelen fasıkları/Yahudileri rezil etmek içindir. Allah onları yoldan çıkanlar olarak tarif etmiş ve müminlerin bu kesme fiiline izin vermiştir. Gayzı, kin ve öfkesi artsın, düşmanlarının yani müslümanların onların en sevgili mallarına sahip olup hükmetmeleri

¹¹² Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/360-361; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 3/464.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/262-263.

¹¹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/501.

¹¹⁵ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunûsiyye, 1984), 28/71-72.

sebebiyle üzüntü ve pişmanlıkları kat kat artsın diye izin vermiştir, şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁶ Böylece kalplerine mümin korkusu yerleştirilmiştir. Onlar hem dünyada müminlerden korkmuşlar hem de ahirette yaşayacakları azap ve cehennemle korkutulmuşlardır.¹¹⁷

4) Kalplerin Mühürlenmesi:

Yahudilere yönelik vaidlerden biri de kalplerinin mühürlenmesidir.

*Ne yazık ki onlar sözlerinde durmadılar; (tarihin farklı dönemlerinde) kah Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler; kah hiç hakları olmamasına rağmen kimi peygamberleri öldürdüler; kah (son peygamber tebliğine karşı), "Senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz!" dediler. Bütün bu günahlarından dolayı biz de onları lanetledik. Allah onların kalplerini işte bu kâfirlikleri/nankörlükleri sebebiyle mühürledi. Artık onlar imana gelmezler.*¹¹⁸

Nitekim Yahudiler müteaddit ayetlerde "قُلُوبُنَا غُلْفٌ" ifadesini kullanmışlardır.¹¹⁹ Bu terkibe "Kalplerimiz perdelidir.", "Senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz!", "Bizi çağırdığın şeye kalplerimiz kapalı, onu anlamıyoruz."¹²⁰ şeklinde manalar verilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere kâfir/müşrik ve münafıkların da bu türden söylemleri ve eylemlerinin sonucu kalplerinin mühürlenmesi söz konusudur.

5) Lanetlenme/Rahmetinden Uzaklaştırılma/Gazaba Uğrama

Yahudiler kalplerinin perdeli olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylece kendilerini bu işten bertaraf etme peşindedirler. Yüce Allah da Bakara 2/88. ayette bu durumun dışarıdan bir müdahale ile değil bilfiil kendi eylemlerinin/küfür ve nankörlüklerinin sonucu olduğunu açıkça ifade etmektedir. Üstelik ayetin devamında lanetlenmiş, rahmetinden uzaklaştırılmış ve öteden beri alışkanlık haline getirdikleri nankörlükleri sebebiyle gazap üstüne gazaba uğramayı hak etmişlerdir. Bakara 2/90'da geçen bu ifadeyi İsfahânî şöyle izah etmiştir: Gazap sözcüğünün iki kez zikredilme sebebi Yahudilerin hakikati inkâr sebebiyle müstahak oldukları ilahi gazabın çok büyük ve şiddetli olacağına işaret etmektedir.¹²¹

لَعْن /La'n, Arap dilinde asıl itibariyle kovmak ve uzaklaştırmak manasına gelir. Mâide 5/13. ayet de Allah'a verdikleri sözlerini bozmaları nedeniyle lanetlenmesi, kalplerinin katılaştırılması söz konusudur. Çünkü Allah Teâla İsrailoğullarından Tevrat'ta Muhammed'e iman edeceklerine, onu tasdik edeceklerine dair söz almıştı ve onun nitelikleri de ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı idi. Yüce Allah onu nebi olarak gönderince hasetlerinden ötürü onu inkâr ettiler ve "Bu İshak'ın değil, İsmail'in soyundan geliyor." dediler.¹²² Şu halde bile isteye hakikate karşı duyarsızlaştıkları, kulaklarını tıkadıkları, inkârda direndikleri ve bunun sonucunda da Allah'ın onları rahmetinden uzaklaştırdığı söylenebilir.

Vahyin nüzul ortamında yer alan gruplardan biri de Hıristiyanlardır. Mekke'de sayısı fazla olmamakla beraber vahye muhatap olduğu bilinmektedir. Hıristiyanlar Yahudilerle müteaddit ayetlerde birlikte değerlendirilmiştir.¹²³ Çünkü Allah'a itaatsizlikleri, söz verip sözünden dönmeleri gibi tipik kâfirlik alametleri ortaktır. Onlar

¹¹⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/505.

¹¹⁷ Haşr 59/11-17.

¹¹⁸ Nisâ 4/155.

¹¹⁹ Bakara 2/88.

¹²⁰ Ebü'l-Kâsım, Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râğıb*, thk.

Muhammed Abdülazîz Besyûnî (Tanta: Câmîatü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 1/257.

¹²¹ Râğıb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râğıb*, 1/259.

¹²² Mukâtil, *Tefsîr*, 1/461.

¹²³ Bakara 2/113-114; Mâide 5/65; En'âm 6/20.

da tıpkı Yahudiler gibi kendilerine yapılan ikazlara kulak tıkadıkları için onların arasına kıyamet gününe kadar kin ve düşmanlık salınmıştır. Taberî'ye göre burada düşmanlık ve kinin aralarına sokulması; heva ve heveslerinin birbirleriyle çelişmesiyle ve görüş ayrılığına düşmeleriyle olmuştur. Mesela Hz. İsa hakkında çeşitli ihtilaflara düşülmüştür.¹²⁴ Tek tek hak ettikleri karşılığı da alacakları bildirilmiştir.¹²⁵ Hem dünyevi hem de uhrevi vaidlere muhatap kılınmışlardır.

4.4. Müminlere Yönelik İmtihan Uyarısı

Müminlere yönelik doğrudan dünyevi ceza anlamında bir vaîd yoktur. Ancak onlara iyiliği emredip kötülüğü önlemede üzerine düşen sorumluluklarının farkına varmaları için bir sakındırma söz konusudur.

1) Fitne:

Kişinin denendiği bir bela, sınandığı bir imtihan¹²⁶ anlamlarına gelen fitne müminlere yönelik bir uyarı olarak Enfâl 8/25. ayette şu şekilde sunulmaktadır:

“Fitneye karşı son derece tedbirli olun. Zira fitne ve fesadın zararı yalnızca içinizde haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”

Yüce Allah müminlere, aralarında münkerin yayılmasını kabul etmemelerini emretmekte, aksi takdirde azabın onların tamamını kuşatacağını bildirmektedir.¹²⁷ İman edenleri fitneye karşı açıkça uyarmaktadır. Fitne hem Allah'tan ve hem de kullardan sadır olan fiillerdendir.¹²⁸ Kur'an'da da birçok anlamda kullanılan fitne, burada “toplum içinde imanın bozulması, baskı, düzensizlik, kargaşa, hukukun çiğnenmesi, hakka dayanmayan gücün hâkim olması ve böylece kulluk imtihanının kaybedilmesi tehlikesi”¹²⁹ olarak anlaşılmıştır. Esed'in fitneye “kötülük yönündeki ayartı” manası vermesi de bu görüşü desteklemektedir. Esed verdiği manayı şu şekilde savunmaktadır:

Yalnızca ruhi/manevi gerçekleri açıkça ve kesin olarak inkâr edenlerin bu ayartıyla karşı karşıya bulunmadıkları fakat başka şartlarda iyi ve dürüst olanların da kendilerini doğru yoldan uzaklaştırabilecek her şeye karşı belli bir süreklilik içinde ve bilinçli olarak korunmadıkları takdirde bu ayartının kurbanı olabilecekleri fikri de bu karşılığın isabetli olduğunu göstermektedir.¹³⁰

Bir başka ifade ile müminlerden bu tehdide karşı hassas ve bilinçli olmaları, zulmü engellemeleri istenmektedir. Zira bunu engelleyici bir tavır sergilenmediği takdirde bu kötülük sadece zalimleri değil herkesi içine alacak ve olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Tefsirlerde özellikle ayetle ilgili cemel vakası örneğine dikkat çekilmektedir. “Bu fitne, aralarında Talha ve ez-Zübeyr'in de bulunduğu Cemel günü onlara isabet etmiştir.” şeklinde yorumlanmıştır.¹³¹

Matürîdî bu ilahi beyanın şu şekilde de anlaşılabileceğini söylemiştir: “Cenab-ı Hak, adaletli insanlar, zalimlere iyiliği emrettikçe ve onlardaki kötülüğü değiştirdikçe bela ve azabı zalimlerden kaldırır. Eğer bunu terk ederlerse ve onlardaki kötülüğü

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/137.

¹²⁵ Mâide 5/14.

¹²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/473.

¹²⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Tefsîru Kurtubî (el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân)*, thk. Ahmet el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 7/391.

¹²⁸ Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 783.

¹²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/680.

¹³⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 325-326.

¹³¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/108; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/473-474, *Kurtubî, el-Câmi'*, 7/39.

değiştirmezlerse bunlara da bela indirir. Yani zalimlere ve diğerlerine.”¹³² Şu halde toplumda meydana gelen olumsuzluklara karşı nemelazımcılık ve duyarsızlık içinde bir tutum sergilendiği takdirde karşılaşılabilecek sonuç ortadadır. Emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l- münker mucibince hareket edilmesi gerekir. Allah'ın kullarından istediği verilen lütuf ve nimetlere karşı tam bir teslimiyet ve itaat üzere minnettarlık göstermeleridir.¹³³ Hz. Peygamber de bu tür ayartılara karşı insanları şu sözleriyle uyarmıştır: “Allah belirli kişilerin suçundan dolayı bütün insanları cezalandırmaz. Ancak, aralarında kötülük yayılır, onlar da bu kötülükleri önlemeye kadir oldukları halde engel olmazlarsa işte o zaman Allah, belirli kişilerin suçundan dolayı onları da diğerlerini de cezalandırır.”

“Yerinize yurdunuza isabet eden veya bizzat kendi başınıza gelen (kıtlık, kuraklık, hastalık, yoksulluk gibi) hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce ezeli ilmimizde mevcut olmasın. Şüphesiz her şeyi bilmek Allah için çok kolaydır.”¹³⁴ mealindeki ayette bu durumun ilahi yasalar çerçevesinde gerçekleştiği ve unutulmaması gerektiği müşahade edilmektedir.

4.5. Geçmiş Kavimlerle İlgili Vaîdler

Kur'an hak ve hakikati açıkça bildiren bir ilahi kelim, Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için bir rehber, öğüt ve rahmet kaynağıdır.¹³⁵ Yüce Allah her kavme, kendi kavminin diliyle konuşan bir peygamber göndererek beşerden gelebilecek olan bütün itirazları önlemiş, oluşabilecek engellere set çekmiştir. Hiçbir kavmi kendisinin bilgisi onlara ulaşmadan cezalandırmamış ve peygamber gönderip uyarmadıkça hiçbir belde halkını durduk yere helak etmemiştir.¹³⁶ Hepsî O'nun huzurunda toplandığında bunu itiraf edeceklerdir. Biz bu bölümde geçmiş kavimlere yönelik dünyevî ve uhrevî vaîdleri dikkate alarak vaîd ayetlerinin muhatabını, tarihsel zemininde esbâb-i nüzul rivayetlerinden ve metin içi bağlamından hareketle bütüncül bir bakışla vuzuha kavuşturmaya çalışacağız. Bu ayetlerin muhatabında nasıl bir etki oluşturduğunu/oluşturacağını, hangi tutum davranışlarının nelere sebep olduğunu tahlil edeceğiz.

Peygamber ve insanlar için va'd ve vaîd bir ölçüttür. Yüce Allah ahirete yönelik va'd ve vaîdinin gerçekleşeceğini, geçmişte yaşamış toplumların başlarına gelen va'd ve vaîdle ilgili durumlarından hareketle delillendirmektedir. Geçmiş kavimler uyarılmışlar, onlara Allah'a iman ettiklerinde mükafatlandırılacakları, kâfirlikte direndiklerinde azapla karşılaşacakları bildirilmiştir. Nitekim bir takım cezalarla, musibetlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Özellikle kâfirler de geçmiş kavimlerin yaptıkları kötü fiilleri sebebiyle cezalandırıldıkları hatırlatılarak korkutulmuşlardır. Buna göre kişinin bütün bunların hak ve gerçek olduğunu bilip aklını ve duygularını etkin bir şekilde kullanması, ilahi vahyi anlamlandırması istenmektedir. Zira muhatapların düşünüp ibret alması, doğru yolu bulması kendi elindedir.

*Onlar kendilerinden önce nice halkları helak ettiğimizi görmezler mi?
Biz helak olup giden o halklara size vermediğimiz imkânlar vermiş, onlara
gökten bol, bereketli yağmurlar lütfetmiş, sahip oldukları topraklarda
ormaklar akıtmıştık. Sonunda o halkları (başka sebepten değil) işledikleri*

¹³² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, “Te'vilâtü'l Kur'an” thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 5/181.

¹³³ Enfâl 8/29.

¹³⁴ Hadîd 57/22; benzer mesajlar için bkz. Nisâ 4/78. Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. Düzgün, *Din, Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 83-101.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/138; En'âm 6/157; Yûsuf 12/104, 111; Sâd 38/87.

¹³⁶ En'âm 6/131; Hûd 11/117; İsrâ 17/15; Kasas 28/59.

*günahlar yüzünden helak ettik ve onların ardından başka nesillere hayat imkânı verdik.*¹³⁷

Müteaddit ayetlerde helak yasası defaatle hatırlatılmıştır.¹³⁸ Dünyada helak edilen kavimlerin akibeti şahit gösterilerek ahiretteki cezanın şiddetinin hesaba katılması istenmiştir. Yûnus ve Furkân sûrelerinde “لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا” ifadesinin geçmesi dikkat çekicidir.¹³⁹ Bu ifadeye “Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler”,¹⁴⁰ “bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar”,¹⁴¹ “azabımızdan korkmayanlar” şeklinde manalar verilmiştir.¹⁴² Buradan hareketle kâfirlerin ahirete inanmadıkları için en belirgin özellikleri korkusuz olmaları, kibirlenip böbürlenmeleridir, denilebilir. Kaldı ki peygamberlerin “Allah’ın azabından hiç korkmuyor musunuz?” şeklinde kavimlerine yönelik söylemleri kâfirlerin azabı ciddiye almadıklarını göstermektedir. Peygamberlere karşı öfke ve alaycı ifadeleri de bunu teyit etmektedir. Hiçbir peygamber yoktur ki kendisiyle alay edilmiş olmasın. Hz. Peygamber’in şu ifadesi onların durumunu ortaya koymaktadır:

*“Kur’an’ı değiştirmek benim ne haddime! Ben ancak bana vahyedilenlere uymakla mükellefim. Kaldı ki ben, Rabbime karşı geldiğim takdirde o dehşetli kıyamet gününün azabına çarptırılmaktan korkarım.”*¹⁴³

Ayetlerin de açıkça işaret ettiği gibi azapla ilgili tehditlerden inkârcıların hiçbiri etkilenmezken peygamber ve ona inananlar bu azabın kendilerine dokunma korkusunu yaşamaktadırlar. Bu kaygı ve korku Allah tarafından da bilindiği için her tehdit ayetinin hemen arkasından yüreklere su serpen müjdelere yer verilmiştir.

*“Biz geçmişte nice beldelerin söz dinlemeyen inkârcı halkını helak ettik. Azabımız onları kâh geceleyin, kâh gün ortasında, öğle uykusunda yakalayiverdi.”*¹⁴⁴

Allah’ın azap ve helak konusundaki değişmez kanunu peygamberler ve inananların kurtarılması, kâfirler, inkârcılar, şirkte direnenlerin helaka uğratılmasıdır. Allah’ın dünyada iken cezalandırma sebebi şu şekildedir:

*“Bu kâfir halkın işlediği cürümler yüzünden gerek kırsal kesimlerde gerek şehirlerde düzen bozuldu. İşte Allah işledikleri günahların bazı kötü sonuçlarını bu dünyada kendilerine tattırıyor ki şirkten vazgeçip de imana gelsinler.”*¹⁴⁵

Bu durum geçmiş kavimlere yönelik vaîdlerde de daha somut bir şekilde açığa çıkacaktır. Kıssalar müminler için bir öğüt, bir hatırlatmadır.

4.5.1. Va’d ve Vaîdi Anlamada Kıssalardan Bazı Örnekler

4.5.1.1. Hz. Musa’nın Kavmine Yönelik Vaîdler

Tarihin farklı dönemlerinde İsrailoğulları kendilerine gönderilen elçilerden sayısız istekte bulunmuşlar ve bu istekleri onların verdikleri sözler karşılığında gerçekleştirilmiştir. Ancak Kur’an’da verilen örneklerden anlaşıldığı gibi tarihte onların

¹³⁷ En’âm 6/6.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/137; Yûnus 10/13, 74; Hûd 11/116; Nahl 16/26; Kehf 18/59; Meryem 19/74- 98; Tâhâ 20/128; Enbiyâ 21/11; Mü’min 40/22; Ahkâf 46/27.

¹³⁹ Yûnus 10/8, 11, 15; Furkân 25/21.

¹⁴⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 196.

¹⁴¹ Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir*, 208.

¹⁴² Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 244.

¹⁴³ Yûnus 10/15.

¹⁴⁴ A’râf 7/4.

¹⁴⁵ Rûm 30/41.

sözlerinde durdukları hiç vaki olmamıştır. Hz. Musa zamanındaki İsrailoğulları da aynı tutum ve tavır içindedir.

A) Firavun/Suda Boğulma

Hz. Musa'nın Firavun ve ona tabi olan kavmi ile mücadelesi birçok sûrede pasajlar şeklinde yer almaktadır. Hz. Musa birçok delil ve mucizeyle gönderilmesine¹⁴⁶ rağmen kavim Hz. Musa'ya inanmak yerine Firavun'un emrine uymayı tercih etmiştir. Firavun'un ilahlık naraları attığında, her şeyin hâkimi olduğunu iddia ettiğinde ona uyan kavim "fasık" olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁷ Zira onların başı Firavun da halkı fesada boğan, "müfsid" biridir.¹⁴⁸ Onların bu durumu kalplerinin sapmasına, hak ve hakikatten uzaklaşmalarına neden olmuştur.

*"Allah fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."*¹⁴⁹

Firavun Hz. Musa'yı sihirbazlıkla ve deli/dengesiz biri olmakla suçlamıştır.¹⁵⁰ Onu yalanlamış ve isyan etmiştir.¹⁵¹ Üstelik kendisine tabi olanlardan onu ve onunla birlikte iman edenlerin oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakmayı emretmiştir.¹⁵² Firavun'un sadece Hz. Musa'ya değil kavmine yönelik tehdidi, eziyeti birçok ayette dile getirilmiştir.¹⁵³ Bütün halkını köleleştirmesine, zulmü, debdebe ve saltanatı için bir araç olarak görmesine, onlara yaptırdığı piramitlerde aç susuz çalıştırıp öldükleri yerde cesetlerini harç gibi kullanmasına rağmen insanlar, Hz. Musa'yı terk etmişler ve ona kulaklarını tıkamışlar¹⁵⁴ üstelik alay edip gülmüşlerdir.¹⁵⁵ Onlar bu ve benzer tutumlar nedeniyle birçok azapla karşı karşıya kalmışlardır.

1) Kuraklık/Kıtlık/Sel/Çekirge Sürüleri/ Haşere ve Kurbağa Saldırıları:

İsrailoğullarına yönelik dünyevî tehdidin gerçekleştiğine şahitlik eden ayetler A'râf 7/133-145. ayetleridir. Hz. Musa'nın peygamberliğine mucize gösterdiği halde inanmayan, Hz. Musa'yı sihirbaz olarak adlandıran Firavun ve hanedanı yıllar yılı kuraklık ve kıtlık felaketiyle boğuşmaya mahkûm edilmiştir.¹⁵⁶ Ama onlar bollukta yine Allah'ı unutmuş, darlığı da Musa'dan bilmişlerdir. Onların *"Bizi büyülemek için her ne mucize gösterirsen göster, sana inanmayacağız."*¹⁵⁷ söylemlerine karşılık seller, çekirge sürüleri, haşere ve kurbağa salgınları ile (Nil nehrinin) kana dönüşen su felaketleriyle yüz yüze gelmişlerdir. Ama iman etmemekte direnmişlerdir. Hem müstekbir hem mücrim olarak adlandırılmışlardır.¹⁵⁸ Onların genel tavrı şu şekildedir: Bütün bu felaketler başlarına geldiğinde Hz. Musa'dan kurtarılma adına istekte bulunmuşlar ancak istek kabul edildiğinde yine yalanlama işine girişmişlerdir. Dolayısıyla bu tavrın cezalandırması Allah'ın yasa gereği Firavun ve hanedanının sulara gark edilmesi ve saraylarının da harap edilmesi şeklinde olmuştur. Hak ettikleri cezayı almışlardır.¹⁵⁹ Son

¹⁴⁶ Bakara 2/60; Nisâ 4/154; A'râf 7/133, 160; Kehf 18/101; Tâhâ 20/18, 22, 77; Şuarâ 26/32-33, 63; Neml 27/10; Kasas 28/31; Mü'min 40/23-24.

¹⁴⁷ Zuhurf /51-54; Kasas 28/32; Saff 61/5.

¹⁴⁸ Yûnus 10/81; Kasas 28/4.

¹⁴⁹ Saff 61/5.

¹⁵⁰ Mü'min 40/24; Zâriyât 51/39.

¹⁵¹ Nâziât 79/21.

¹⁵² Mü'min 40/25; benzer ayetler için bkz. Bakara 2/49; A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6; Kasas 28/4.

¹⁵³ A'râf 7/127,141; Kasas 28/ 4; Yûnus 10/83; İbrâhîm 14/6; Tâhâ 20/71; Kasas28/4; Nâziât 79/24.

¹⁵⁴ Hüseyin Özhazar, *Ahiret Bilinci* (İstanbul: Çıra yayınları, 2007), 102.

¹⁵⁵ Zuhurf 43/47.

¹⁵⁶ A'râf 7/130; Zuhurf 43/49-50.

¹⁵⁷ A'râf 7/132.

¹⁵⁸ A'râf 7/133.

¹⁵⁹ Yûnus 10/90-92;Tâhâ 20/78-79; İsrâ 17/102-104; Tâhâ 20/78; Zuhurf 43/55; Mü'minûn 23/48; Furkân 25/35-36; Şuarâ 26/64-66; Kasas 28/40; Mü'min 40/37; Zuhurf 43/54-55; Duhân 44/23-24; Zâriyat 51/40; Burûc 85/17-18.

anda Firavun kendisini kınayıp dursa da bu eylemi hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Kendisini suçlaya suçlaya boğulup gittiği ifade edilmiştir.¹⁶⁰ Hem dünyada hem ahirette cezaya çarptırılmıştır.¹⁶¹

Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun) “Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de müslümanlardanım!” dedi. Şimdi mi (iman ettin)! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. (Ey Firavun!) Senden sonra geleceklere ibret olman için, bugün senin bedenini (cansız olarak) kurtaracağız. İşte insanlardan birçoğu, hakikaten ayetlerimizden gafildirler.”¹⁶²

Kim Rabbinin huzuruna kâfir/müşrik olarak gelirse onun yeri cehennemdir. Orada ne ölüp azaptan kurtarabilecek ne de hayata benzeyecektir.”¹⁶³

Dünyada inkârda liderlik yapan, peygamberden yüz çeviren ve helaka uğrayan Firavun ahirette de cezalandırılacak ve bu liderliğini sürdürecektir. İsrâ 17/71. ayette geçen “O gün bütün insanların önderleriyle huzura çağrılacaktır.” ifadesi de dünyada eylem birlikteliğinde olanların ahirette de birlikte olacaklarına tanıklık etmektedir. Firavun; kendi tehditlerine boyun eğen, ona itaat eden, Hz. Musa’nın getirmiş olduğu hakikate kulak tıkayan taraftarlarını cehenneme götürmede öncülük edecektir.¹⁶⁴ Bu ayetler kâfir liderler ve onlara tâbi olanlar için bir uyarı içermektedir.¹⁶⁵ “Bu dünyada lanet onların peşini bırakmadı; ahirette de bırakmayacak. Lanet üstüne lanete uğramak ne kötü bir nasiptir.”¹⁶⁶ ayetinde Allah’ın bakın, görün bakalım ‘hangimizin azabı daha şiddetliymiş’ şeklinde bir meydan okuması hissedilmektedir. Buradaki lanet üstüne lanet ifadesi Firavun’un dünyada suda boğulma, ahirette ateşe girme şeklinde cezalandırılmasıdır.¹⁶⁷ Onların tuzakları boşa çıkarılmıştır.¹⁶⁸ Bugün de Firavun ve onun avanesi gibi hareket edenlerin dünyada bazı tehditlerle karşı karşıya kalacağı söylenebilir. Dünyada cezanın olması ahirette de bir cezalandırmanın olacağının bir delilidir.

Hz. Musa ve ona inananlar Allah’ın rahmeti ve merhametini lütfetmesiyle kurtarılmışlardır. Allah’a yürekten teslim olanlar, O’na güvenenler kurtuluşa erecektir. Bunun en açık delillerinden biri İbrâhîm sûresi 14. ayette Yüce Allah’ın makamından korkan ve tehdidinden sakınanlara verilmiş bir söz olmasıdır. Makamından korkma; ilahi huzura çıkıştan ya da bizzat Allah’ın kendisinden (amelleri bir bir yazdığından) korkma şeklinde anlaşılmıştır.¹⁶⁹ Şu halde hesap verme endişesi taşıyan ve azaptan korkan müminlerin geleceği Allah’ın güvencesi altındadır. Nitekim bunun mucizesi, Medine’ye hicretten sonra gerçekleşmiştir; Allah kâfirlerin ileri gelenlerini, inatçı zorbalarını helak etmiş ve Peygamberle müminleri yeryüzünde yerleştirmiş, onları sefkat ve merhametiyle kuşatmıştır.¹⁷⁰ Müşriklere diriliş va’dinin gerçekliğini ve

¹⁶⁰ Zâriyat 51/40.

¹⁶¹ Nâziât 79/25.

¹⁶² Yûnus 10/90-92.

¹⁶³ Tâhâ 20/74.

¹⁶⁴ Hûd 11/98.

¹⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/535.

¹⁶⁶ Hûd 11/99.

¹⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/297; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/467-468.

¹⁶⁸ Mü'min 40/25.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/545.

¹⁷⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 5/225.

Allah'ın sınırsız kudretini göstermek için ashâb-ı kehf kıssasının anlatılması büyük öneme sahiptir.

2) Allah'ın Hışmına Uğrama / Aşağılık Duruma Düşme/ Gazaba Uğrama

İsrailoğullarının nankörlükleri Kur'an'da sıklıkla dile getirilmektedir. Nitekim İsrailoğullarının Firavun'un zulmünden kurtarıldıktan sonra da bu nankörlüğüne devam ettiği, vahiyler geldikten sonra aralarında ihtilaflar baş gösterdiği görülmektedir. Elbette ki verilen nimetler ve mucizeler onlar için bir imtihan vesilesidir.¹⁷¹ İsrailoğulları nankörlük edip azgınlık göstermeme hususunda uyarılmış, aksi halde gazaba uğrayıp helak olma tehdidinde muhatap kılınmıştır.¹⁷²

Hiz. Musa'nın 40 gün gibi kısa bir sürede kavminden uzak kalışının ardından kavmi, Samiri adlı bir kişinin öncülüğünde böğürme sesi çıkarabilen buzağı heykeline tapınmaya başlamıştır. Onların bu batıl davranışlarına karşılık Allah'ın hışmına uğrayacağı, aşağılık duruma düşeceği ve yalnızlığa mahkûm olacağı aynı zamanda kıyamet günü büyük bir vebal sahibi olarak huzura geleceği ve bu vebalden hiç kurtulamayacağı bildirilmiştir.¹⁷³ İsrailoğullarının dünyadayken kendilerine ulaşan Allah'ın gazabı, onların birbirlerini öldürmeleri¹⁷⁴ şeklinde de anlaşılmıştır. Pişman olup tevbe edenlere af yolu gösterildiğinde Hiz. Musa ve kavminden 70 kişi af dilemek için gitmişler. Ancak onlar af dilemek yerine öncelikli olarak Allah'ı açıkça görmeyi talep etmişlerdir. Dolayısıyla kâfirlikte direnmeleri depremle sarsılmalarına (recfe) sebep olmuştur.

Dikkat çeken hususlardan biri tüm yapılanlara rağmen Yüce Allah'ın "Ğafûr" ve "Rahîm" isimleriyle tanıtılıp kavme af yolunun gösterilmesidir. Bu durum O'nun merhametini ve bağışlayıcılığını gözler önüne sermektedir. Kaldı ki Hiz. Musa'nın eline aldığı levhalarda hidayet ve rahmetin yazılı olması bunu teyit etmektedir.¹⁷⁵ Dalaletten kurtaran bir hidayet, azaptan kurtaran bir rahmettir.¹⁷⁶ Tevbe de bu rahmetinin tecellisidir.

Diğer bir husus kavmin bir kez daha inatçılık etmesinin ardından Hiz. Musa'nın yapmış olduğu duası ve ona verilen cevaptır. "*Sen bizim dostumuzsun; bizi bağışla ve bize merhamet et! Sen bağışlayanların en hayırlısıdır.*"¹⁷⁷ şeklinde yapılan duada O'nun bağışlayıcılığına dikkat çekilmiştir. Yüce Allah'ın cevabı ise O'nun va'd ve va'idini, rahmet ve gazabını anlamak adına önemlidir. "*Ben dilediğim kimseyi cezalandırabilirim. Ama rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben bu rahmetimi ittika edenlere, zekâtı verenlere, ayetlerimize inananlara yazacağım.*"¹⁷⁸ Burada azaba uğrayacaklardan kastedilen Allah'ı inkâr eden, Peygamberi yalanlayan kimselerdir.¹⁷⁹ Azap bu fiilleri ve davranışları gerçekleştirenlere mahsustur. Ayette geçen "rahmetim her şeyi kuşatmıştır" ifadesinde genel kabul gören görüş şu şekildedir: İster kâfir olsun ister mümin olsun dünyada herkes için Allah'ın rahmetinin eserleri vardır ancak ahirette sadece müminlerin ayrıcalığı vardır, kâfirlerin payları yoktur.¹⁸⁰ Nitekim sonraki gelen ayetteki ifade de bu görüşü destekleyici niteliktedir. Yüce Allah'ın rahmetini tahsis

¹⁷¹ Duhân 44/32-33.

¹⁷² Tâhâ 20/81-82.

¹⁷³ A'râf 7/152; Tâhâ 20/97-101.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/134.

¹⁷⁵ A'râf 7/154.

¹⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/65; Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, 1/415.

¹⁷⁷ A'râf 7/155.

¹⁷⁸ A'râf 7/156; Merhameti kendi zatına yazdığı ve rahmetinin genişliği ile ilgili bkz. En'âm 6/12, 54, 147.

¹⁷⁹ Mâtüridî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 7/53.

¹⁸⁰ Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, 1/416; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/156-160; Mâtüridî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 5/53.

ettiği kimselerin özellikleri sıralanmıştır. Ayette geçen “ittika edenler” kelimesi; şirkten sakınanlar,¹⁸¹ Rablerini tevhid edenler,¹⁸² Hz. Muhammed’in ümmeti,¹⁸³ Allah’a isyan ve O’na muhalefet etme korkusu taşıyanlar,¹⁸⁴ günahkârlıktan sakınanlar¹⁸⁵ olarak yorumlanmıştır. “Zekat verenler” kelimesi ise; bilinen zekatın yanında nefis tezkiyesi içinde olanlar (kendisini arındıranlar),¹⁸⁶ karşılıksız maddi manevi yardımda bulunanlar,¹⁸⁷ “ayetlere inananlar” ise Allah’ın ayetlerine inananlar ve onları tasdik edenler, Allah’a ve peygamberlerine iman edenler¹⁸⁸ şeklinde manalandırılmıştır. Yazır’ın (ö. 1942) şu tespiti de kayda değer niteliktedir: “Azabın dokunması ifade edilirken gelecek zaman kipi ile “dokundururum-cezalandırırım” buyrulduğu halde rahmet konusunda geçmiş zaman kipi ile “Rahmetim her şeyi içine alacak kadar geniştir.” buyrulması gösterir ki rahmetin kapsamı, yaratılışın başlangıcı açısından; azap dilemesi de yaratılışın ortası veya sonu açısından. Demek ki rahmet asıldır, azap, ikinci derecededir. Yani asıl rahmet sırf Allah’ın zatının gereğidir, azap ise kulların durumlarının sonucudur.”¹⁸⁹ Şu halde rahmet ve gazabın kimlere ve hangi fiil ve davranışlara yönelik olduğu net bir şekilde görülmektedir.

B) Kârûn/Deprem

Hz. Musa’nın kavmine mensup olan Kârûn servet sahibi, güçlü kuvvetli biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu şahsiyet zenginliğine ve gücüne kendi çabası, bilgisi sayesinde kavuştuğuna inanmaktadır. Hz. Musa’yı sihirbazlıkla ve yalancılıkla itham edenlerden biridir.¹⁹⁰ Halkına zulmeden, şımarık ve azgın bir müşrik prototipi oluşturmaktadır. Kârûn’un en belirgin vasfı böbürlenmesidir. Mutlak mülkiyet anlayışıyla hareket etmekte ve bu anlayış sorumluluk almayı gerektirmemektedir. Mülkiyetin Allah’ın insandaki emaneti olarak algılanması, insana, mülkiyet alanındaki haklarının ötesinde öncelikle sorumlulukları ve ödevleri yükler.¹⁹¹ Hayatın gerçek manasını anlamayan bu kimsenin köşkü de yerle bir edilmiştir. Azaptan kurtulamamıştır.¹⁹²

Böyle bir akibet sadece Kârûn’a özel değil dünya hayatına düşkün, Kârûn’a özenen, onun gibi tutum ve tavır içinde olan herkese yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Kişi mal ve servetinin Allah’ın emaneti olduğu bilinciyle hareket etmeli, bunu hegomonik bir güç unsuru olarak kullanmamalıdır. Bu konuda Hz. Süleyman’ın mala karşı tutumu iyi bir örnektir. Kaldı ki Kârûn’la ilgili pasajda Kasas sûresi 80. ayetteki dünyadaki hayatın gerçek manasını kavrayanların kâfirlikte direnenlere atfen söyledikleri bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır. “*Yazıklar olsun size! İman edip salih amel işleyenler için Allah’ın (vereceği) ödül hayırlı olandır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulabilir.*” Ayetin devamında güzel akibetin, mükâfatın yeryüzünde fesat çıkarmayan ve böbürlenmeyen muttakiler için olduğunun bir kez daha vurgulanması Yüce Allah’ın muhatabın durumuna göre karşılık verdiğini göstermektedir.

¹⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13/159-160.

¹⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, 2/67.

¹⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi’l-Tefsîri’l-Azîz*, 1/416; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13/156-158.

¹⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13/160; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 5/53.

¹⁸⁵ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 204.

¹⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 5/53-54.

¹⁸⁷ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 204.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 5/54; Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi’l-Tefsîri’l-Azîz*, 1/416.

¹⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/302-303.

¹⁹⁰ Mü’min 40/24.

¹⁹¹ Şehmus Demir, *Dünya ve Ahiret Bütünlüğü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 50.

¹⁹² Kasas 28/81; Ankebût 29/39.

C) Hâmân/Azap

Hâmân, Hz. Musa'ya inanmayan ve onun hakkında "Bu bir sihirbaz üstelik tam bir yalancı" diyen Firavun'un avanelerinden biridir.¹⁹³ Firavun hanedanından, mümin olduğu halde o güne kadar imanını gizleyen birinin, azap hakkında kendisine yaptığı uyarılara rağmen Firavun'un emrine göre hareket eden bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Firavun'un Hâmân'dan isteği onun hali pür melalini gözler önüne sermektedir. "*Firavun, Ey Hâmân! dedi. Benim için bir kule inşa et de bu sayede yükseklerle ulaşma, göklere çıkma imkânı bulayım. Gerçi ben Musa'nın kesinkes yalancı olduğunu biliyorum ama belki bakarsın göklerde onun tanrısına rastlarım(!)*"¹⁹⁴ Firavun'un, Musa'nın ilahına kule yaptırarak çıkacağına dair sözleri ancak bir hüsrandan ibarettir.¹⁹⁵

Pasajda bahsi geçen mümin kişinin uyarılarını açıkça ifade etmesi, "*Ey kavmim! Doğrusu ben üzerinize önceki toplulukların başlarına gelen bir âkıbetten korkuyorum.*"¹⁹⁶, "*Ey kavmim! Şüphesiz ki sizin için o bağrıışıp çağrışma gününden korkuyorum.*"¹⁹⁷ diyerek geçmiş kavimlerin başlarına gelen felaketleri hatırlatması mühimdir. Demek ki kişi yeri geldiğinde cesaretle gerçekleri haykırabilmeli, başkalarından değil sadece Allah'tan korktuğunu ifade edebilmelidir. Ayrıca bu kişi Mü'min sûresi 29. ayette Firavun'un doğru yolu gösterdiğini ifade etmesine karşılık aynı sûrenin 38. ayetinde asıl doğru yolun kendisinin göstermekte olduğunu açıkça dile getirebilmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus mezkûr kişinin Mü'min 40/42. ayette Yüce Allah'ı "Azîz" ve "Ğafûr" olarak tanıtmasıdır. Onun intikam almada "Azîz", günahları bağışlama "Ğafûr" olduğunu belirtmesi Yüce Allah'ın iki yönüne işaret etmektedir. Nitekim mümin kişi kâfirlerin tuzaklarından korunurken Firavun'un kurduğu tuzaklar kendi ve yardımcılarının helak ve hüsrânıyla sonuçlanmıştır.¹⁹⁸ Ahiretteki cezaları şu ifadelerle açıklığa kavuşturulmaktadır: "*Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyamet günü ise "Atın şu Firavun ve adamlarını azabın en şiddetlisine!" denilecektir.*"¹⁹⁹ Bu cezalandırmanın akabinde pasajın sonunda iman edenlerin ayrı tutulup onlara hem dünya ve hem ahiret için müjde verilmesi önemlidir.²⁰⁰

Dikkat çeken diğer bir husus Hz. Musa zamanında kâfirler peygamberi yalanladığı gibi, Hz. İsa zamanında din hakkında ihtilafa düşmüşler, farklı yollara sapmışlar ve kâfirlikte direnmişlerdir.²⁰¹ "*İnsanlar işlerini parça parça edip kitaplara ayırdılar. Her grup kendi yanında bulunanla sevinmektedir.*"²⁰² Bu ayet hak dinin tek olmasına rağmen insanların, bunu parçalayıp birbirleriyle çelişen dinler icat ettiklerini ve herkesin kendi dininden memnun olup diğerinin dinini reddettiğini, böylece insanların da çeşitli fırkalara ayrıldığını beyan etmektedir.²⁰³ Onlar bu davranışları sebebiyle dönem dönem türlü belaya duçar olup cezalandırılmışlardır.²⁰⁴ Nitekim Yüce Allah müteaddit ayetlerde "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlardan olmayın."

¹⁹³ Mü'min 40/24.

¹⁹⁴ Mü'min 40/36-37.

¹⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/714.

¹⁹⁶ Mü'min 40/30.

¹⁹⁷ Mü'min 40/32.

¹⁹⁸ Mü'min 40/37, 45.

¹⁹⁹ Mü'min 40/46.

²⁰⁰ Mü'min 40/51.

²⁰¹ Nisâ 4/153-157; Mü'minûn 23/50-53.

²⁰² Mü'minûn 23/53.

²⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/42.

²⁰⁴ Nisâ 4/153-157.

şeklinde uyarılarda bulunarak bu ayrılmanın yanlışlığını ortaya koymaktadır.²⁰⁵ Aynı zamanda bu tahsis, Allah'ın sonsuz rahmetini sınırlamaktadır. Dolayısıyla yapılan bu net uyarıların gözden kaçırılmaması gerekir.

Özetle şu şekilde çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Şirk koşturmak, peygamberi yalanlamak, din ve peygamberle alay etmek, akli kullanmamak, batıda ısrar etmek, heva ve hevesini putlaştırmak, kibir, nimetlere nankörlük, yeryüzünde fesat çıkarmak, mutlak mülkiyet anlayışıyla hareket etmek, dünyaya düşkünlük, haksız kazanç elde etmek gibi tutum ve davranışlar cezalandırılmaya sebep olmuştur. Öte yandan Yüce Allah bu ayetlerde Hz. Muhammed'i (sav) kavmi olan Kureyşlilerden gördüğü çeşitli eziyetlere karşı teselli etmekte, onlardan önce Hz. Musa'nın da kavminden çeşitli eziyetler gördüğünü bildirmektedir.²⁰⁶ Buna göre kâfirlikte direnenlerin tuzakları boşa çıkacak ve onlar tutum ve davranışları sebebiyle hak ettikleri karşılığı alacaklardır. Ancak inananlar diğer geçmiş toplulukların inananları gibi bu kötü akibetin dışında kalacaktır.

4.5.1.2. Zülkarneyn'in Karşılaştığı Kavimlere Yönelik Vaîdler

Zülkarneyn²⁰⁷, in kimliği hakkında, Kur'an'da geçtiği pasajda birtakım coğrafi ifadelerle ilgili konular üzerinde sayısız rivayet bulunmaktadır.²⁰⁸ Ancak çalışmamız gereği konu Zülkarneyn'in muhatapla diyalektiğinde öne çıkan vaîdler ve sonuçları açısından ele alınacağı için bu tür rivayetler bahsi değildir.

Kur'an'da Zülkarneyn'in diğer peygamberler gibi bir kavme gönderilip başlayan bir tebliğ sürecinden bahsedilmemiştir. Kıssada Zülkarneyn'in üç farklı yere yolu düşmektedir. İlk gittiği yerde karşılaştığı kavme karşı iyi ya da kötü davranış sergilemekte serbest bırakıldığı bildirilmektedir. Bunun üzerine Yüce Allah'ın azap ve mükâfatının muhatapın durumuna göre değiştiğini işaret eden cümleler serdetmesi dikkat çekmektedir. Kavmin inancı hakkında net bir bilgi mevcut değildir ancak tevhid ehli olmadığı sözün bağlamından anlaşılmaktadır. Zülkarneyn, halka haksızlık yaptıklarında cezalandırılacağını, vakti gelince Rabbinin huzuruna çıkarılacağını; inanıp yararlı işler yapanların mükâfatlandırılacağını söyleyerek Allah'ın tüm toplumlar için geçerli olan yasasını haber vermiş ve uyarılarda bulunmuştur.²⁰⁹ Ahireti, azap ve mükâfatı hatırlatarak onları iman ve salih amele davet etmiştir. Azabın da mükâfatın da sadece bu dünya ile sınırlı olmadığı görülmektedir. İkinci gittiği yerde sadece rastladığı kavmin durumu coğrafi ifadelerle anlatılmıştır ve hitap-muhatap ilişkisi yoktur.²¹⁰

Üçüncü gittiği yerde iki dağ arasındaki bölgede karşılaştığı kavmi; söz dinlemez laf anlamaz, hak tanımaz bir halde bulmuştur. Diğer tarafta bulunan komşu

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/103, 105; En'âm 6/159; Enfâl 8/46; Rûm 30/32.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/37.

²⁰⁷ Doğu ve batıda güneşin iki karn'ına (boynuzuna) ulaşmış olmasından dolayı iki karn/boynuz sahibi denilmektedir. Mukâtil, *Tefsîr*, 2/599.

²⁰⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Duman, *Kur'an Perspektifinden Zülkarneyn ve Ye'cûc – Me'cûc* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015).

²⁰⁹ Kehf 18/87-88.

²¹⁰ Kıssanın anlatıldığı pasajda geçen “Güneşin doğuşu” ve “Güneşin batışı” ile ilgili ifadeler için Ömer Özsoy'un şu tespiti kanaatimizce makuldür. “Güneşin battığı yer uzak Batı'dır. Kur'an muhataplarının dilini kullanırken bu tür yanlış bilgi temelli terim ve ifadelere de zaman zaman yer vermiştir. “Faiz yiyenler, şeytanın çarpmış kişinin kalktığı gibi kalkacaktır...” (Bakara 2/275). Kur'an'ın bu tür ifadelere yer vermesi, yalnızca ‘dil’den kaynaklanan bir zorunluluktur; yoksa Kuran'ın bu ifadeleri kullanması, bunların bilgi içeriğini kabul ettiği anlamına gelmez. Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 769.

kavim de Ye'cüc-Me'cüc²¹¹ adlı bozgunculara karşı kendisinden yardım talebinde bulunmuş ve onların da yardımıyla birlikte bu talepleri gerçekleştirmiştir.²¹² Zülkarneyn'in bozguncularla savaş ve kan dökme yolunu tercih etmeyip onlarla toplum arasına sed yapıp bu zulmü ve fesadı önlemesi mühimdir. Bu durum aynı zamanda Tevrat ve Kur'an kıssaları karşılaştırıldığında her ikisi arasındaki savaş, kıtal, kan dökme gibi konulardaki; Kur'an'ın sulh ve adalet yaklaşımını göstermesi; dolayısıyla Tevrat'ın muharref hale getirildikten sonraki değişiklikleri algılamamız açısından ilginç bir durum olarak değerlendirilmelidir.²¹³ Şu halde bu örnek tavır ve tutumdan hareketle çıkan anlaşmazlıklarda karşı tarafa tehdit, saldırı, savaş yerine alternatif yollar denenmeli, barış ve adalet temelli çözümler üretilmelidir.

Bir diğer husus bu kurtuluşun ardından söylenen *"İşte bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbim tayin ettiği zaman gelince, onu yerle bir eder; Rabbimin verdiği söz gerçektir."*²¹⁴ ifadesidir. Burada Zülkarneyn, bu seddin düşman tarafından yıkılmayacağını ama kıyamet gününün şiddetinden de kendilerini koruyamayacağını aksine kıyamette seddin parçalanacağını, onların hesap gününde ilahi huzura çıkacaklarını ve kâfirlerin cehenneme atılacağını vurgular.²¹⁵ Aynı zamanda Yüce Allah'ın hem rahmetine hem de va'dinin gerçekliğine dikkat çekilmektedir. Bu durum azap ve cezanın hak edenlere verilirken O'nun rahmet yönünün de unutulmaması gerektiğinin, mutlaka kendisine güvenenlerin kazanacağını bir işarettir. Sonuç olarak bu inanca sahip olan kavim, Yüce Allah'ın rahmetiyle bu kötü durumdan kan dökmeden kurtarılmışlardır.

4.5.1.3. Ashâb-ı Uhdud

Allah'a iman ettiklerinden dolayı vaktiyle çukurlar kazıp ateşle dolduran, sonra da o çukurlara müminleri atan ve ateşin karşısına geçip bu işkenceyi seyreden kimseler Allah tarafından melun addedilmiştir.²¹⁶ Müminlere işkence eden, Ashâb-ı Uhdud diye sözü edilen ve Yemen'de geçmiş bir olay olarak aktarılan hikâyeye şu şekildedir: "Yahudi Zûnuvas ve adamları, Yahudiliği kabul etmeyen Necran Hristiyanlarını, Hendek içinde yakılmış bir ateşe atarak yakarlar ve yanmakta olan insanları seyrederek. Bu kimseler inançları uğrunda yakılıp öldürülmüşlerdir."²¹⁷ Pişman olup tevbe ihtiyacı duymayan bu zalimlerin cezası hem cehennem azabı hem de cayır cayır yanma azabıdır.²¹⁸ Denebilir ki kendileri haksızlık yapıp müminleri nasıl yaktıysa aynı şekilde kendileri de yanacaktır. Burada müminlere baskı yapan Kureyşlilere uyarı yapılmakta, geçmişte benzer şeyleri yapan ve tevbe fırsatı bulamadan helak edilen kimselerin sonları gibi bir akibete maruz kalacakları ifade edilmektedir.²¹⁹ Taberî tefsirinde bir rivayetten hareketle çukurlar kazan kâfirlerin dünyada iken yandığını söylemiştir.²²⁰

²¹¹ Enbiyâ 21/96. Ayetle ilişkilendirilerek kıyâmetle ilgili olduğu düşüncesi hâkimdir. Müfessirler Ye'cüc ve Me'cüc'ün, Orta Asya'da yaşayan Tatarlar, Moğollar, Hunlar ve İskitler olduğu kanaatindedirler. Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 770. Kadim Arap coğrafya alimlerine göre Ye'cüc ve Me'cüc, Japonya ve Çin arasında yaşayan toplumlardır. Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 2/265 182.

²¹² Kehf 18/93-97.

²¹³ Duman, *Kur'an Perspektifinden Zülkarneyn ve Ye'cüc – Me'cüc*, 142.

²¹⁴ Kehf 18/98.

²¹⁵ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 2/271.

²¹⁶ Burûc 85/4-9.

²¹⁷ Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 603; farklı rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/338-340.

²¹⁸ Burûc 85/10.

²¹⁹ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, 1/132.

²²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/344.

Geçmişe yönelik bu tehdit ayetlerinin ardından iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanların cennetle müjdelenmesi Yüce Allah'ın muhatabın eylemlerine göre hareket ettiğine şahitlik etmektedir. Devamındaki ayette “*Şüphesiz ki Rabbinin yakalaması çok şiddetlidir.*” ifadesi kullanılmıştır. Sözlüklerde “batş” kelimesi güç-kuvvet, bir şeyi güç kullanarak sert bir biçimde almak şeklinde açıklanmıştır.²²¹ Ayette geçen “batş” kelimesine tutmak, yakalamak, cezalandırmak manaları verilmiştir.²²² Yakalamaktan kasıt azaptır yani O gazap ettiği vakit yakalar, yakaladığı vakit de helak eder.²²³ Bu bağlamda Hûd 11/102. ayetinde de helak edilen toplumlar için “batş” yerine “ahze” kelimesi kullanılarak ayete “*Rabbinin yakalaması çok şiddetlidir.*” şeklinde mana verilmiştir. Bu yakalayış aynı ayette iki kere tekrar edilerek haksızlık eden ve zulmeden toplumlara azabın kaçınılmazlığı vurgulanmıştır.

Burûc 85/12. ayetinde Allah'a iman ettikleri için onlardan intikam alan bu zalimlere karşı Yüce Allah'ın "müntakim" sıfatının tezahürleri hissedilmektedir. Kaldı ki Duhân 44/16. ayetinde “batş” kelimesi hem fiil hem isim olarak üstelik Yüce Allah'ın “müntakim” sıfatı eklenerek kullanılmıştır. Dolayısıyla intikam alıcı olması açıkça ilan edilmiştir. “*Fakat biz büyük bir şiddetle yakalayacağımız gün kesinlikle intikamımızı alırız.*” (yevme nebtîşu el-batşete'l kübra innâ muntekimûn) Bu büyük yakalayışın Bedir günü olduğu söylenmiştir.²²⁴ Yani Bedir gününde müşriklerin öldürülmesidir. Diğer taraftan kıyamet gününde Allah'ın düşmanları cezalandırılmasının kastedildiği de rivayet edilmiştir.²²⁵ Sonuç olarak şu ya da bu şekilde kâfirler mutlaka cezalandırılacaktır. Nitekim A'râf sûresi 136. ayette İsrailoğullarının denizde boğulması Yüce Allah'ın intikam almasına örnek olarak verilmiştir.

Zuhruf 43/8 ve Kâf 50/36. ayetlerde “batş” kelimesi “güç-kuvvet” anlamında toplumlara nispet edilerek “*Biz bunlardan daha kuvvetli/güçlü olanları helak ettik.*” şeklinde kullanılmıştır.²²⁶ Dolayısıyla Yüce Allah'ın gücü ve kuvveti karşısında o toplumların esamisinin okunamayacağı belirtilmiştir. Hûd 11/60, 99 ve Kasas 28/42. ayetlerinde de açıkça ifade edildiği gibi zulmeden, düşmanlık eden, günahı ısrarcı olan kavimler hem dünyada hem ahirette lanete uğratılmışlardır. Bu bağlamda Lut kavminin helakı örnek verilebilir. Kamer 54/30. ayette geçen “*Andolsun ki, Lut onları bizim şiddetli yakalamamızla uyardı. Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.*” (ve lekad enzerehum batşetenâ fe temârev bi en nuzuri) ifadesinden bu şiddetli yakalayıştan kastedilenin ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili pasajın sonlarında “*Allah onları önlerinden/arkalarından kuşatmıştır.*”²²⁷ ifadesi de bu manayı kuvvetlendirmektedir. Burada Kur'an'ı yalanlayan, ona türlü iftiralarda bulunan, kâfirlikte direnen müşriklere de bir gözdağı vardır. Bu mesajı doğrudan Mü'min sûresi 21. ayette görmek mümkündür:

“*Öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmek için yeryüzünde hiç mi dolaşmadılar? Onlar kuvvet ve yeryüzündeki eserleri yönünden bunlardan daha da*

²²¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî (yy: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, trs.) 6/240; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 4/133; Firûzâbâdî, *Kamusu'l-Muhit*, 1/755; Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/29.

²²² Tutmak, yakalamak manasında benzer kullanımlar için bkz. A'râf 7/195; Şuarâ 26/130; Kasas 28/19. Bu ayetlerde fiiller insana nispet edilmektedir.

²²³ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/649.

²²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/22-23; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/274.

²²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/23.

²²⁶ Geçmişte helak edilen kavimlerim güç, kuvvet yönünden üstün olduklarının belirtildiği ayetler için bkz. Rûm 30/9; Fâtır 35/44; Mü'min 40/21, 82; Muhammed 47/13.

²²⁷ Burûc 85/20.

üstündüler. Allah onları günahları yüzünden yakalamıştı. Onları Allah'tan koruyan olmamıştı."

Şu halde Allah'a inananlara cennet va'd edilirken tevbe imkânı tanındığı halde bu fırsatı değerlendirmeyip yaptıklarından vazgeçmeyen, aynı hal üzere devam edenlere cehennem va'di kaçınılmazdır. Pasaj bütünlüğünde gözden kaçırılmaması gereken bir husus da Yüce Allah'ın müminlere karşı çok bağışlayıcı ve sevgi dolu olmasının hatırlatılmasıdır. O'nun insanları azabının şiddetli oluşu ile uyardıktan sonra kendisini "Ğafûr ve Vedûd"²²⁸ olarak tanıtmayı, cezalandırmayı değil bağışlamayı ilke edindiğini göstermektedir. Nitekim Allah razı olduğu az miktardaki salih amele karşı şekurdur: azıcık ameli bire on ve daha fazla verecek şekilde şükür ile karşılar, fazlasıyla mükâfatlandırır.²²⁹ Kendisine itaat edenlere, seven birinin yaptığını yapan; yani istediklerini kendilerine verendir.²³⁰ "Vedûd" sıfatı daha önce de bahsedildiği üzere Hûd 11/90. ayette "Rahîm" sıfatıyla geçmiş, Hz. Şuayb kavmini Yüce Allah'tan bu sıfatlarla bağışlanma dilemeye davet etmişti.

Bu bağlamda bir kez daha vurgulamak gerekir ki Allah'ın şiddetli azabı tüm insanlara değil kâfirlere/hakkı yalanlayan muhataplarına yani düşmanlarına yöneliktir.

4.5.1.4. Ebrehe ve Ordusu

Fil olayı İslam öncesi dönemde cereyan eden ve Kâbe'yi yıkmak için yola çıkan fillerle donatılmış bir ordunun başına gelen olağanüstü bir hadise olarak tefsirlerde yer almıştır. Saldırıda fil kullanıldığı için fil sahipleri/fil ashâbı (ashâbu'l-fil) denmiştir. Mukâtil bu hadisenin Hz. Peygamber'in doğumundan kırk sene önce gerçekleştiğini söylese de tefsirlerde genel kabul olan görüş Hz. Peygamber'in doğduğu yıl olmasıdır. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Mekke'ye saldırısının kötü akıbeti Fil sûresi ile ortaya konmuştur. Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma sebebi için iki rivayet aktarılır. Birincisi: İbn Abbas'tan (ö. 68/687) aktarılan İbn İshak ve İbn Hişam'ın naklettiği rivayettir. Özetle Ebrehe Mekke'nin dini ve ticari prestijini kıskanarak Sana'da 'Kulleys' adını verdiği bir kilise yaptırır,²³¹ Arap hacılarını buraya çekmedikçe bu işe son vermeyeceğini söyler. Bunu da Kinane oğullarından bir adam işitir; gece içine girip onu kirletir. Bu da Ebrehe'ye ulaşır. O da duruma kızarak Kâbe'ye yürüyüp onu yıkacağına yemin eder.²³² İkincisi Mukâtil'den gelen rivayettir: Kureys'ten birkaç kişi Necaşi'nin toprağına ticarete çıktılar; kilisenin yanına konakladılar; ateş yaktilar ve et pişirdiler. Gittikten sonra rüzgâr çıktı, orası yandı. Necaşi kilisenin bu haline kızır; adamlarının büyüklerinden birine üzülmemesi gerektiğini, kendilerinin de Kâbe'yi yıkacağını belirtir.²³³ Bu bağlamda öyle ya da böyle Ebrehe bu durumu bahane ederek bu saldırıyı gerçekleştirmiştir. Câbirî bu saldırının asıl nedenini net bir şekilde özetlemiştir: Aslında saldırı Mekke'nin Şam-Yemen arasındaki uluslararası ticari gücünü yok etmek ve buraya akan ticaret kervanlarının Yemen'in dolayısıyla Bizans'ın müttefiki olan Habeşistan'ın hâkimiyetini ele geçirmek üzere planlanmıştı.²³⁴ Bir başka ifade ile olay esasen iki devletin bölge üzerinde kapışmasının ve birbirine üstün gelmek için yaptıkları atılımların sonucudur.²³⁵ Denebilir ki hem dini hem siyasi menfaatler göz önünde

²²⁸ Burûc 85/14.

²²⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/649.

²³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/733.

²³¹ Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 777.

²³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/609-610.

²³³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/847.

²³⁴ Câbirî, *Fehmu'l Kur'an*, 1/84.

²³⁵ Mehmet Azimli, *Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Hikmet Yurdu: 2 (2008), 55.

bulundurulmuştur. Mezkûr kişide güç ve kuvvetine aşırı güvenmenin, hâkimiyeti tek elde toplamanın, her şeye sahip olma hırsının ve kibrinin izlerini görmek mümkündür.

Rivayetlerde dikkatleri çeken hadiselerden biri de develerine el konulan Abdulmuttalib'in sadece develerini istemesi, Kâbe'nin korunması için bir istekte bulunmamasıdır. Bu durum Ebrehe'yi şaşırtmıştır. Ancak Ebrehe'ye verdiği şu cevap kayda değerdir: “Ben develerin sahibiyim. Kâbe'nin de sahibi vardır, O da onu koruyacaktır.”²³⁶ Bu ifadelerdeki inanç ve teslimiyet dikkat çekicidir. Nitekim Yüce Allah tarafından Kâbe yıkılmaktan kurtarılmış, fil sahipleri ise yıkılmaya mahkûm edilmiştir. İlahi bir müdahale ile kuşlar fillere galip gelmiştir. Hazırlamış oldukları orduyla korku salınmak istenirken kendileri korkuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Onların helakı, “*Kendilerine sert taşlar savuran sürü sürü kuşlar gönderdi. Böylece onları yenilmiş ekin gibi yapmıştı.*”²³⁷ şeklinde ifade edilerek kuşların yardımıyla hayvanlar tarafından yenilen ekine benzetilerek gözler önüne serilmiştir. Fil sahiplerinin cezalandırılmasında etkin olan kuşun çeşidi ve nitelikleri, taşıdıkları taşların nitelikleri ile ilgili farklı rivayetler vardır.²³⁸ Ayette geçen “tayr” kelimesine bazı meallerde “uçuşan varlıklar” anlamı da verilmiştir. Ebrehe ve ordusunda salgın hastalık varsayımı doğruysa bu uçan varlıklar sinek veya böcek olarak bu mikropların taşıyıcıları olarak yorumlanmıştır.²³⁹ Benzer yorumlar Muhammed Abduh tarafından da dile getirilmiştir. Bu bağlamda varılan sonuç ordunun kuşlarla taşlanarak helak olmadığı yönündedir. Ancak sûrede ve tefsirlerde yer alan rivayetlerin genelinde kuşların taşıdığı sert çamurdan taşlarla yok olmalarıdır. Yazır da bu yorumlara taşların doğrudan mikrop olmadığı yönünde bizim de kanaatimizi destekleyen şöyle bir açıklama getirmiştir:

Olayın on dört asırdır “siccil” yani “çok sert çamur”lardan attığı acayip taşlarla fevkalalede nitelikte ilahi bir fiil olduğu ifade edildikten sonra “yenmiş ekin” benzetmesinin içinde kurt yeme hastalığı ve helak olanların leşlerinin kokuşmaları dolayısıyla mikroplara işaret bulunabileceğinden söz etmek ve hastalığın belirlenmesi iddiasında bulunmaksızın ateşli veya mikrobik ve salgın hastalıklardan herhangi birisi olabileceğini fakat burada amacın onun niteliğini belirleme değil yok oluşun olağanüstü ilginçliği göstermek olduğunu söylemek hem doğru hem de faydalı olurdu.²⁴⁰

Mehmet Azimli de makalesinde Ebrehe ve ordusunun toplu bir şekilde helak edilmediğini, Esed'in de ifade ettiği gibi o zamana yakın bir dönemde bir salgın hastalıkla kırıp geçirildiği sonucuna varmıştır. Ordunun vebadan sonra telef olduğuna dair rivayetler bu ihtimali kuvvetlendirmiştir. Ayrıca onların cezalandırılmalarının nedeni sadece Kâbe'yi yıkmak istemeleri değildir. Birtakım deliller öne sürülerek geçmişte de Kâbe'yi yıkma çalışmaları bizzat gerçekleşmiş olduğu ancak o toplumların helak edilmediği belirtilmiştir.²⁴¹ Ancak aslolan Kâbe'ye saldıran fil sahiplerinin şu ya da bu şekilde bozguna uğratılması, tuzaklarının boşa çıkarılması, feci akıbetle karşılaşmalarıdır.

Şu halde Yüce Allah'ın hem Kureyş müşriklerine hem de günümüz müşriklerine verdiği mesaj açıktır. Yüce Allah'ın gücü ve kudretinin büyüklüğü, asla hafife alınmaması gerektiği, O'na karşı gelindiğinde, haksızlık yapıldığında mutlaka

²³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/612.

²³⁷ Fil 105/4-5.

²³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/606-60.

²³⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1308.

²⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/243.

²⁴¹ Azimli, *Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülahazalar*, 54.

cezalandırılacağı, O'na teslim olunduğunda, ilahi yardımın mutlaka geleceği unutulmamalıdır. Bu durumda diğer kıssalarda da olduğu gibi Allah'ın azabı, gazabı, rahmet ve merhameti muhatabın eylemlerine göre değişmektedir. Hak'tan yana olan her daim kazanmaya talip iken inkârdan yana olan da kaybetmeye taliptir. Hâkimiyet sadece Allah'a aittir.

4.5.2. Helak Edilen Kavimler

4.5.2.1. Nuh Kavmi/Tufan

Allah'ın kendisine nimetler verdiği,²⁴² Allah'a yürekten inanıp güvenen,²⁴³ çok şükreden,²⁴⁴ salih,²⁴⁵ güvenilir bir elçi²⁴⁶ ve insanlığın ikinci atası olarak bilinen Hz. Nuh Kur'an'da tevhid mücadelesinin ilk örneğini oluşturur. Allah'a ortak koşan kavmini Allah'ın birliğine davet etmiş, eski inançlarına²⁴⁷ devam etmeleri halinde başlarına gelecek azap hususunda defaatle uyarmış, onların akibeti hakkında korkusunu birçok ayette dile getirmiştir.²⁴⁸ Kur'an tahkik edilmemiş, doğruluktan uzak ve mantığın testinden geçirilmemiş kör taklide dayalı her tür inanç ve davranış biçimini reddeder. Bu geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe yönelik ilahi mesajları anlamada bir temel oluşturur. Kavmi içerisinde 950 yıl kadar yaşayan Hz. Nuh, sabırla ve kararlılıkla tebliğ sürecini devam ettirmiştir. Sabırlı, gayretli, kararlı kimseler²⁴⁹ anlamında ülü'l-azm peygamberlerden olması da bunun delilidir. Apaçık bir uyarıcı²⁵⁰ olduğunu belirten Hz. Nuh, kavmine Allah'ın huzurunda hesap vermek üzere toplanacaklarını hatırlatarak yapılan uyarıları dikkate almalarını istemiştir.

Hız. Nuh'un, kavmine yönelik bu ifadeleri Kur'an'ın muhtelif sûrelerinde geçmektedir. Nüzul sırasına göre Hız. Nuh ve kavminden bahsedilen ilk sûre Kamer sûresidir. Bu sûrede Hız. Nuh'u yalanlayanların tufanla helak edilişi bildirilirken Hız. Nuh ve ona inananların gemide taşındığına ve geminin sonrakilere ibretlik olarak bırakıldığına yer verilmektedir. Nüzul sırasına göre Nuh kavminden bahsedilen ikinci sûre A'râf sûresidir. Bu sûrede ahiretin gerçekliğine ve Allah'ın lütuf ve rahmetine kavuşmak için birtakım davranışlardan kavmin vazgeçmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Nuh sûresi de baştan sona Hız. Nuh'un tevhid mücadelesini ihtiva etmekte, Hız. Nuh ve kavmi üzerinden uhrevi gerçekler ortaya konmaktadır. "Allah'tan hiç mi korkmaz, sakınmaz mısınız?", "Allah'tan korkun!" şeklinde Allah'a karşı gelmekten sakınmaya ve inkârcı davranışlarından vazgeçirmeye yönelik çağrılar yapılmaktadır. Ayetlerin akabinde tevbe ettikleri takdirde bağışlanacaklarına, Allah'ın lütuf ve ihsanına kavuşacaklarına dikkat çekilmektedir.²⁵¹ "(Onlara) dedim ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin, şüphesiz ki O çok bağışlayandır." Nûh 71/10. ayette de geçtiği gibi kıssada Yüce Allah'ın mağfireti daha çok öne çıkmaktadır.

²⁴² Meryem 19/58.

²⁴³ Yûnus 10/71.

²⁴⁴ İsrâ 17/3.

²⁴⁵ Tahrîm 66/10.

²⁴⁶ Şuarâ 26/107.

²⁴⁷ Hız. Nuh'un kavmi Ved, Suvâ, Yeûs, Yeûk ve Nesr adlı putlara tapmaktadır. Nûh 71/23.

²⁴⁸ A'râf 7/59; Hûd 11/25-26; Mü'minûn 23/23; Şuarâ 26/105-110.

²⁴⁹ Muhammed Aruçi, "Ülü'l-azm", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/294.

²⁵⁰ Hûd 11/25; Nûh 71/2.

²⁵¹ Nûh 71/10-12.

Ancak zalim²⁵² ve fasık²⁵³ olarak nitelendirilen kavim çok uzun süre yapılan bu uyarılara aldırış dahi etmemektedir. Bu yüzden de kör bir kavim²⁵⁴ sıfatını almayı hak etmiştir. Üstelik bu kavim Hz. Nuh'u ve ayetlerini yalanlamakla kalmayıp onu taşa tutup öldürmekle tehdit etmişlerdir. Onun beşer olmasına itiraz etmişler,²⁵⁵ bir melek beklentisi içerisine girmişler,²⁵⁶ onu delilikle/cinnet geçirmekle itham ederek²⁵⁷ alay etmişlerdir. Üstelik şımararak tıpkı diğer inkârcı kavimler gibi kâfirler azapla ilgili şu alaycı ifadeleri kullanmışlardır:

*“Mademki anlattığın şeylerin doğruluğundan dem vuruyorsun, öyleyse bizi tehdit edip durduğun şu azabı getir de görelim!”*²⁵⁸

Allah'a şirk koşulması, bu mezkûr kibirli ve alaycı tavırlarla hem azabın küçümsenmesi hem Hz. Nuh'a uyanların hor ve hakir görülmesi, ayaktakımı olarak nitelendirilmesi, onları korkunç tehditle yüz yüze getirmiştir.²⁵⁹ Kavmi ona olumlu yanıt vermediği, ona ve getirdiğine iman etmediği için Hz. Nuh'un “korkutucu” olduğu söylenmektedir.²⁶⁰ Elbette ki iman etselerdi, ilahi çağrıya kulak verselerdi, Hz. Nuh'u tehdit ve korkutma içine girmeselerdi, gelen haberler azap içerikli değil müjdeleyici olacaktı. Bir başka ifade ile azap yerine müjde ön plana çıkacaktı. Hz. Nuh'un kavmiyle mücadelesindeki üslubu, tutum ve davranışları müsellemdir. Artık Hz. Nuh da yenik düştüğünü, Allah'tan yardım talebinde bulunarak ikrar etmiştir. Hz. Nuh'un uzun soluklu bir çaba gösterip kavmi hakkında olumsuz bir kanaat belirtmesinden sonra Allah tarafından aleyhlerine hükmedilmiştir.²⁶¹ Allah'ın azap hükmü gereği ve işledikleri günahları sebebiyle onların akibeti azgın sulara boğulmak olurken Hz. Nuh ve beraberindekiler ise helaktan(tufandan) kurtarılmıştır.²⁶² Tufan bir cezalandırma/azap yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Yemin olsun ki biz Hz. Nuh'u kendi halkına göndermiştik; bin seneden elli yıl eksik bir süre onların arasında kalmıştı. Onlar haksızlık ederken tufan kendilerini yakalamıştı.*²⁶³

*Biz de göğün kapılarını açtık, bardaktan boşanırcasına yağmur yağdırdık. Yerden sular fışkırttık. Nihayet sulara kâfir halk için mukadder olan helaki gerçekleştirmektedir.*²⁶⁴

Yüce Allah'ın inananlara yönelik va'di geminin tufanda akıp gitmesi iken inanmayanlara va'di ise o tufanla inkârcıların yok olup gitmesidir. İbn Zeyd'e göre bu, Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlere nankörlük etmelerinin bir cezasıdır.²⁶⁵ Kaldı ki

²⁵² Furkân 25/37.

²⁵³ Zâriyat 51/46.

²⁵⁴ A'râf 7/64.

²⁵⁵ Hûd 11/27.

²⁵⁶ Mü'minûn 23/24.

²⁵⁷ Mü'minûn 23/25; Kamer 54/9-10.

²⁵⁸ Hûd 11/32.

²⁵⁹ Hûd 11/38-39. Hz. Nuh kavmi ve risalete karşı tavırlar için bkz. Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2015), 75-123.

²⁶⁰ Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, 102.

²⁶¹ Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, 51.

²⁶² A'râf 7/59-64; Yûnus 10/71-73; Hûd 11/25-48; Enbiyâ 21/76-77; Mü'minûn 23/27; Furkân 25/37; Şuarâ 26/119-120; Ankebût 29/14-15; Sâffât 37/76; Zâriyat 51/46; Kamer 54/11-14; Hâkka 69/11-12.

²⁶³ Ankebût 29/14. Kur'an'da tufanın ceza yöntemi olarak uygulandığı bir diğer topluluk İsrailoğullarıdır. A'râf 7/133.

²⁶⁴ Kamer 54/11-12. Tufan hakkında yorumlar için bkz. Sema Çelem, *Tefsir Külliyyatında Hz. Nuh Kıssasının Gelişimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 135-144.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/581.

bu mezkûr kavim sadece dünyada helaka duçar olmakla kalmayıp ahirette de sürekli azapla karşılaşacaktır. Allah'ın kâfirlere yönelik vaîdi cehennemdir.²⁶⁶ Hz. Nuh'un karısı da Hz. Nuh'a hainlik eden ve münafıkça tutum sergileyen bir kadındır. Onun da gireceği yer ateştir.²⁶⁷ Cehennem azabına uğrayacaktır. Bu dünyada onların zelil perişan olmaları ahiretteki hallerini ispata kâfidir.

Va'd ve vaîdi doğru anlamak adına Hz. Nuh'un oğluna *"Bugün hiç kimse helaktan kurtulamaz. Ancak O'nun merhamet ettiği kimseler kurtulacak."*²⁶⁸ hitabı gözlerden kaçırılmamalıdır. Kıssanın geçtiği pasajlarda Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin öne çıktığı açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Nuh diğer peygamberler gibi kavmine takvalı olsunlar, kendilerine merhamet edilsin diye öğüt vermiş ve onları uyarmıştır. Nitekim oğlu yapılan uyarıya kulak tıkayıp dağın kendisini sudan koruyacağını ifade etmiştir. Ancak bu hitabın ardından oğluyla aralarına dalga girmiş ve oğlu boğulanlardan olmuştur.

Kıssa sonlarında *"Ğafûr ve Rahîm"*²⁶⁹, *"Azîz ve Rahîm"*²⁷⁰ sıfatlarının kullanılması önemlidir. Hz. Nuh, kavminden gemiye binmelerini isterken Yüce Allah'ı *"Ğafûr"* ve *"Rahîm"* isimleriyle tanıtmayı, O'nun esirgeyciliğini, koruyuculuğunu vurgulamaya yöneliktir. Zira burada azap ve gazap yönü ile ilgili bir isim kullanılabilir. Azîz ve Rahîm sıfatları ise aynı meyanda anlaşılmıştır. Kâfirlerden ve emrine karşı gelenlerden intikam almada Azîz, tevbe edenlere karşı ise çok merhametli Rahîmdir.²⁷¹ Bir başka ifade ile kuşkusuz Rabbin galiptir, hiçbir şey onu mağlup edemez, kullarına karşı çok merhametlidir; onları hemen cezalandırmaz.²⁷² Bu bağlamda kavminden kâfirleri helak etmek istediğinde kimse ona karşı gelemeyiz ancak O'nun rahmet yönü daha ağır bastığı için cezalandırmada aceleci davranmaz. Bu durumu diğer kıssalarda da görmek mümkündür. Kıssa sonlarında gelen bu ikili isimler verdikleri mesaj bakımından önemlidir. Yüce Allah'ın merhameti olmasaydı, inananlar da yok olup giderdi. Dünyada iken şefkat ve merhametiyle kendisine inananları koruyup kollayan ve helaktan kurtaran Yüce Allah, ahirette de inananları rahmetiyle kuşatacaktır. *"... Sabret! Şüphesiz ki (mutlu) son, muttakiler (duyarlı olanlar) içindir."* mealindeki Hûd 11/49. ayette geçen şu ifade müjde niteliğindedir.

4.5.2.2. Ad Kavmi/Dondurucu Kasırga

Hz. Hûd, Ahkâf bölgesinde yaşayan Ad kavmini Allah'a kulluk/ibadet etmeye davet etmekle görevlendirilmiştir. Ad kavmi Allah'a şirk koşan, atalarının izinden giden bir topluluktur. Ad kavmi ile ilgili Fecr 89/7-8. ayetlerde geçen İrem kelimesi için *"kabile"*, *"ümme"* *"şehir"* ya da *"eski"* anlamında kullanılan bir sıfat olabileceği şeklinde farklı izahlar yapılmıştır.²⁷³ İrem'in Ad kavminden bir kabile olması daha çok kabul görmüştür.²⁷⁴

²⁶⁶ Hûd 11/44; Nûh 71/25.

²⁶⁷ Tahrîm 66/9.

²⁶⁸ Hûd 11/43.

²⁶⁹ Hûd 11/41.

²⁷⁰ Şuarâ 26/122.

²⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/372.

²⁷² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 2/356.

²⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/403-405.

²⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/687-688; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/405. Mukâtil, bu ayetleri şu şekilde açıklamaktadır: *"İrem"*, bir kabilenin ismidir. *"Yüksek direkler"* den kasıt ise, kumluk ve çöl yerlerde bulunan ruhbanlara ait olan direklerdir. Allah onların uzunluklarını, direklerle benzetmektedir. Çünkü onlar, çölde ayakta durduklarında direkleri andırıyordu. Onlardan her birinin boyu 18 zira-12 zira olduğu da söylenirdi. Bu ise, olabilecek en büyük direğin boyudur. *"Ki onun şehirlerde benzeri"*

Hız. Hûd Allah tarafından seçilen güvenilir bir elçi ve güvenilir bir öğüt verici olduğunu açıkça bildirerek kavmine takvalı olmaları ve kendisine itaat etmeleri hususunda uyarılarda bulunmuş, Allah'ın azabını hatırlatmış, tevbe yolunu göstermiştir. “Neden hala O'nun azabından sakınmazsınız”, “Rabbinizden mağfiret isteyin, O'na tevbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın”, “Bu öğütlerimden yüz çevirip kâfirlikte/nankörlükte ısrar etmeyin.” ifadeleri ile akla ve kalbe hitap ederek onları yanlış inançlarından vazgeçirmeye çalışmıştır. Peygamberlerin tebliğ süreci bu şekildedir. Eğer felakete doğru bu dörtlüde yarış esnasında toplum fertleri batılın içinde olduklarını anlar, itaatsizlikten vazgeçer ve Allah'a tevbe ederse, kötü akibeti değiştirilir, vuku bulacak cezadan vazgeçilir, lütuf ve rahmet edilip bir süre için daha o topluma mühlet tanınır.²⁷⁵ Mâtürîdî tefsirinde ayetle ilgili bazı yorumcuların şöyle dediklerine yer vermiştir:

Yağmur yağmamış, kuraklık başlamış ve onların nesli de kesilmişti. Eğer Allah'a tevbe ederseniz ve Rabbinizden bağışlanma dilerseniz, Allah üzerinize bolca yağmur gönderecek, çocuklarınız ve soyunuz da çoğalacak. Kuvvetinize kuvvet katsın sözü, yaptıklarınızın kuvvetini bedenlerinizin kuvvetine katsın anlamına gelebilir, çünkü onlar güçlü-kuvvetli ve atılgan insanlardı.²⁷⁶

Hız. Hud'un kavmi uyarı ve ceza kabilinden birtakım nimetlerden mahrum bırakılmalarına rağmen bütün bunları görmezden gelmiş, onun sözüyle ilahlarını terk etmeyeceklerini ve ona asla iman etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Dolayısıyla bu tutum ve davranışlarıyla kendilerine rahmet kapılarının açılmasını reddederek helaka doğru yol almışlardır.

İnatçı bir tutum sergileyen kavim Hız. Hûd'u ve gelen ayetleri yalanlamayı ve alay etmeyi, “Madem sen söylediklerinde dürüst ve samimisin, o halde bizi tehdit edip durduğun şu azabı getir de görelim.”, “Var mı bizden güçlüsü”²⁷⁷ şeklinde ifadeler kullanarak Hız. Hûd'a meydan okumayı tercih etmişlerdir. Kıyamet gerçeğini de yalanlamışlardır.²⁷⁸ Hız Hûd ise azabın ne zaman geleceğini ancak Allah'ın bildiğini ve onların kıymet bilmeyen bir topluluk olduğunu dile getirmiştir.²⁷⁹ Bu alaycı üslup, kibirli ve nankör tavır, atalarını taklit edip Allah'ın birliğini inkâr etmeleri, peygambere isyan etmeleri ve her inatçı zorbanın emri altında yürümeleri, Allah'ın azap ve helakle ilgili hükmü gereği insanları kökünden sökülmuş hurma kütükleri gibi yere seren dondurucu bir kasırga ile köklerinin kurutulmasına hem dünyada hem de ahirette lanetlenmesine sebep olmuştur.²⁸⁰ Dünyada lanet yani azap helak eden rüzgâr, kıyamet gününde lanet ateş azabıdır.²⁸¹ Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlar ve korkunç bir kasırga ile çerçöp haline getirilmişlerdir. Onlardan geriye bomboş evlerinden başka bir şey kalmamıştır.²⁸² Mücrim sıfatını alan Ad kavminin gideceği yer cehennemdir.²⁸³ Orada alçaltıcı azap vardır ve kimsenin yardımı dokunmayacaktır.²⁸⁴

yaratılmamıştı” Yani, Allah Âdemoğulları arasında Ad kavmi gibisini yaratmadığı gibi, Ad kavmi arasında da İrem gibisini yaratmamıştır.”

²⁷⁵ Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 2/401.

²⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 6/143.

²⁷⁷ Fussilet 41/15.

²⁷⁸ Hâkka 69/4.

²⁷⁹ Ahkâf 46/23.

²⁸⁰ A'râf 7/65-72; Hûd 11/50-60; Şuarâ 26/128-139; Ankebût 29/38; Fussilet 41/15-16; Fecr 41/13 Ahkâf 46/24-25; Zâriyat 51/41-42; Kamer 54/19-20; Hâkka 69/6-8.

²⁸¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/287-288.

²⁸² Ahkâf 37/25.

Bu kıssanın anlatışında dikkat çeken husus hem Allah'ın va'di hem de şefkati, merhameti, lütfu gereği Hz. Hûd ve ona inananların helaktan kurtarılmasıdır.²⁸⁵ Hûd 11/58. ayette Hz. Hûd ve beraberindeki müminlerin kurtarılmaları iki defa zikredildiği için bunlardan birincisi dünyadaki ceza, ikincisi ahiretteki azap olarak yorumlanmıştır.²⁸⁶ Allah'ın merhameti olmasaydı helak edilenlerin içine inananlar da dâhil edilirdi. Ancak ilahi kanunda iman ve inkârın sonuçları bellidir. Şuarâ 26/140. ayette kıssanın bitişinde Yüce Allah'ın "Azîz" ve "Rahîm" sıfatlarını kullanması buna işarettir. Muhakkak Rabbin rüzgâr ile helak etmek suretiyle düşmanlarından intikam alışında Azîz'dir, onları azaptan kurtarmak suretiyle de müminler hakkında Rahîm'dir.²⁸⁷

4.5.2.3. Semud Kavmi/ Yıldırım

Hz. Salih, Semud²⁸⁸ kavmini bir olan Allah'a kulluk/ibadet etmeye davet etmekle görevlendirilmiştir. Semud kavmi de Ad kavmi gibi inanç noktasında atalarını taklit eden putperest bir topluluktur. Tefsirlerde Hicr 15/80. ayette geçen Hicr halkından kastedilenin de Semud kavmi olduğu belirtilmektedir.²⁸⁹ Hicr bunların yaşadığı vadi olup Medine ile Şam arasındadır.²⁹⁰ Yaşadıkları bölgeye nispetle bu adla anılmışlardır. Bu kavim kendilerine verilen nimetlere şükretme yerine bu nimeti kendilerinden bilen, güç ve servetine güvenen şımarık bir toplumdur.²⁹¹

Hz. Salih; Hz. Nuh ve Hz. Hûd gibi "Allah'ı layıkınca tanıyın ve yalnız O'na kulluk/ibadet edin. Zira sizin O'ndan başka gerçek ilahınız/tanrınız yoktur.", "Yeryüzünde bozgunculuk yapıp ıslah edici olmayan haddi aşanların emrine itaat etmeyin" şeklinde benzer söylemlerle azap konusunda kavmine uyarılarda bulunmasına rağmen kavmi tarafından bir beşer ve büyülenmiş olmakla itham edilip yalancılıkla suçlanmıştır.²⁹² Kıyamet gerçeğini de yalanlamışlardır.²⁹³ Hz. Salih'e hem peygamberliğine somut bir delil oluşturan hem de kavmini imtihan etmeye vesile kılınan dişi bir deve gönderilmiştir. Kendilerine verilen bu deveye dokunmamaları ve mevcut olan sudan dönüşümlü yararlanmaları hususunda uyarılar yapılmıştır. Bu uyarılara rağmen onlar deveyi hunharca katlederek kâfirlikte direnmişlerdir.²⁹⁴ Hz. Salih'e "Şayet sen gerçekten Allah'ın elçisi isen, bizi tehdit edip durduğun şu azabı getir de görelim" şeklinde çok tanınık gelen müstehzi ifadeler kullanmışlardır. Bir an önce azabın kendilerine gelmesini istemişlerdir. Hz. Salih'in Neml 27/46. ayette geçen şu ifadesi Yüce Allah'ın mağfiretini ortaya koyar niteliktedir: "Ey kavimim! Niye iyilikten önce kötülüğü acele istiyorsunuz? Size merhamet edilmesi için bağışlanma dileseniz olmaz mı?" Benzer bir mesaj Hûd 11/61. ayette şu şekildedir: "[...]O'ndan bağışlanma

²⁸³ Hûd 11/60.

²⁸⁴ Fussilet 41/16.

²⁸⁵ Hûd 11/58; bkz. A'râf 7/72.

²⁸⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/180; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, sad.

Lütfullah Cebeci- Sadık Kılıç- Orhan Atalay (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 5/159.

²⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/275.

²⁸⁸ Semud'dan bahseden en eski belgeler MÖ. VII. Yüzyıla ait Asur kitabeleridir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, onlar MÖ. birinci binin başlarında ortaya çıkmışlardır. Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an* (Sistematik Kur'an Fihristi) (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 688.

²⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/126.

²⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/586.

²⁹¹ A'râf 7/74; Şuarâ 26/146-149.

²⁹² Şuarâ 26/153-154; Kamer 54/23-25.

²⁹³ Hâkka 69/4.

²⁹⁴ A'râf 7/77; Hûd 11/65; Şuarâ 26/157; Kamer 54/29; Şems 91/14.

dileyin, sonra da O'na tevbe edin! Şüphesiz ki Rabbim (kullarına) yakındır; (dualarına) karşılık verendir.” Burada Yüce Allah'ın “Garîb” ve “Mucîb” sıfatlarıyla tanıtılması dikkat çekmektedir. Körlüğü doğru yolda olmaya tercih eden kavim Hz. Salih'e tuzak kurmaya çalışmışlardır.²⁹⁵ Zâriyât 51/ 43. ayette belirtildiği gibi onlara belli bir süre de tanınmasına rağmen pişman olup tevbe yolunu tercih edeceklerine, yaptıkları sığınakların, evlerin kendilerine koruyacaklarına inanmışlardır.

Hz. Salih'in öğütlerine kulak tıkayan, kibirli ve nankör kavim azap ve helakle ilgili hüküm gereği müthiş bir yıldırımla sarsılarak topyekûn helak olmuşlardır.²⁹⁶ Helak olma hadisesine bazen “saika/yıldırım”, bazen “tağiye/çıgılık”, bazen “sayha/çıgılık” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Yüce Allah kavmin son hallerini كَهَشِيمِ الْمُخْتَظِرِ / “keheşîmi'l-muhtezer” terkibi ile ifade etmiştir. Helak oluşlarını çürümüş çerçöpe, koyunlar için ağıl yapmak üzere kullanılan kamış ve benzerlerine benzetmektedir, bunlar yağmurun ve güneşin tesiriyle zaman içinde çürüyüp giderler.²⁹⁷ Semud kavminin gidecekleri yer cehennemdir.²⁹⁸ Bu azabın onları birdenbire yakalamadığı pasajlarda müşahade edilmektedir. Ayrıca Hz. Salih'in bizzat kendisinin elinden geleni yaptığı, öğüt verdiği ama onların öğüt sevmediği A'râf 7/79. ayette açıkça ifade edilmektedir. Bütün bu olanlar bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Sebepler sonuçlarını doğurmuştur. Elbette ki bütün bu anlatılanlar ders niteliğindedir. Bu öğütlerden yüz çevirenler kendi sonunu hazırlarlar. Bu kıssa ile müşriklere hitaben şöyle denmiştir: “Nitekim biz vaktiyle peygamberlerini ortadan kaldırmak üzere bir araya gelip işbirliği yapanları (Salih kavmini) cezalandırdığımız gibi müşrikleri de cezalandıracağız.”²⁹⁹ Şöyle ki onlar da geçmiş peygamberlerin mucizelerini yalanlamışlar, Kur'an'da lanetlenen zakkum ağacıyla alay etmişler ve azapla ilgili uyarılara kulaklarını tıkamışlardır.³⁰⁰

Diğer kıssalarda olduğu gibi bu kıssada da dikkatleri çeken husus hem Allah'ın va'di hem de şefkat ve merhameti gereği Hz. Salih ve ona inananların helaktan kurtarılmasıdır.³⁰¹ Hûd 11/66. ayet de açık bir şekilde Allah'tan bir rahmetle Hz. Salih ve ona inananların azaptan kurtarıldığına işaret etmektedir. Ayette geçen “Kavî” ve “Azîz” isimlerine şu şekilde mana verilmiştir: Kuşkusuz Rabbin, velilerine/dostlarına yardım etmekte Kavîdir, inkârcıları helak etmekle mülkünde ve saltanatında Azîzdir.³⁰² Aynı şekilde Şuarâ sûresinde mezkûr kıssanın sonunda da Yüce Allah'ın “Azîz” ve “Rahîm” sıfatlarına vurgu yapılmıştır.³⁰³ Muhakkak senin Rabbin düşmanlarından intikam almakta Azîz'dir, müminlere merhamet gösteren Rahîm'dir.³⁰⁴ Şu halde Yüce Allah'ın insanlara bakan iki tarafı vardır denilebilir. Azîz sıfatı inkârcılara yönelik iken Rahîm ve Kavî sıfatları müminlere yönelik veçhidir.

²⁹⁵ Neml 27/48-50.

²⁹⁶ A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68; Şuarâ 26/146-159; Neml 27/45-53; Ankebût 29/38; Fussilet 41/17; Zâriyat 51/43-45; Kamer 54/31; Hâkka 59/5; Şems 91/11-15.

²⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/182.

²⁹⁸ Hûd 11/68.

²⁹⁹ Hicr 15/90.

³⁰⁰ İsrâ 17/59, 60.

³⁰¹ Neml 27/53; Fussilet 41/18.

³⁰² Mukâtil, *Tefsîr*, 2/289.

³⁰³ Şuarâ 26/159.

³⁰⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/276-277.

4.5.2.4. Lut Kavmi/Pişmiş Sert Taş Yağmuru

Hız. Lut, kavmini tek olan Allah'a ve kendine itaate çağırır³⁰⁵ Hız. İbrahim'e inanan bir mümin,³⁰⁶ onun çağdaşı bir peygamberdir. Lut kavmi tabiri Kur'an'da geçtiği her yerde Hız. Lut'un aralarında yaşamaya karar verdiği ve peygamberlik göreviyle gönderildiği Sodom şehri (ya da ülkesi) sakinlerini ifade etmektedir.³⁰⁷ Lut kavmi müsrif,³⁰⁸ mücrim,³⁰⁹ azmış,³¹⁰ cahilce davranan,³¹¹ müfsid³¹² ve zalim³¹³ bir toplumdur. Öteden beri çirkin bir iş (livâtâ) yapmaya alışmıştır. Daha açık bir ifade ile daha önce hiçbir toplumda eş benzeri görülmemiş bir hayâsızlık yapıyorlar, eşcinsel ilişkilerde bulunuyorlardı.

Hız. Lut, kavmine bu konuda sürekli uyarı ve tehditlerde bulunmasına rağmen kavmi tarafından yalanlanmış,³¹⁴ memleketten kovulmakla tehdit edilmiştir.³¹⁵ Bu kavim de peygamberi yalanlayan bütün inkârcı kavimlerde olduğu gibi *"Eğer doğru sözlü isen bize Allah'ın azabını getir!"*³¹⁶ demek suretiyle peygamberle alay etmişlerdir. Üstelik kavim sadece kendi aralarında değil Hız. Lut'a gelen yabancı misafirleri de bu kötü eylemlerine alet etmek istemişlerdir. Utanma duygusunu kaybeden toplum ne Allah'tan ne de kuldân korkmaktadır. Hız. Lut ise onlar adına utanmakta ve kalbi daralmaktadır. Eş cinselliği yaygınlaştırmaya, gûnahta ısrarcı olmaya devam eden kavim için Hız. Lut son çareyi Allah'a yalvarmakta bulmuştur. Birçok ayette kendisinin ve ehlinin kurtarılması talebi vardır. Şuarâ 26/168-169. ayetlerde geçen *"Ben sizin bu yaptıklarınızdan tiksiniyorum ve sizi şiddetle kınıyorum. Rabbim! Beni ve ailemi bunların yaptıkları iğrenç işin kötü akibetinden kurtar."* şeklindeki duası içinde bulunduğu hali yansıtmaktadır. Korkuları ve üzüntüleri olduğu müsellemdir. Ancak onun bu halinin Allah tarafından giderileceği açıkça bildirilmiştir.³¹⁷

Hız. Lut, mücadelesini üslubunu bozmadan, onların aklına ve kalbine seslenerek sabırla sürdürmüştür. Nitekim mezkûr kıssanın anlatıldığı pasajlarda kavminin her bir karşı çıkışında kendisi de bu çirkin ve hayâsızca fiilin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Azap ve helakle ilgili hüküm gereği kavmin kibirli tavırları ve iğrenç fiilleri yüzünden kavim korkunç bir depremle ve üzerlerine pişmiş sert taşlar yağdırılıp helaka uğrattılırken Hız. Lut ve ailesi (karısı hariç) ona inananlar kurtarılmış, Allah'ın şefkat ve merhametine gark olmuşlardır.³¹⁸ Burada sebep sonuç ilişkisi gözlerden kaçmamalıdır. Bu bağlamda azap gelmeden önce müminlerin oradan çıkarılması, Allah'ın şefkat ve merhametinin göstergesidir. Çünkü onlar bu çirkin fiilden uzak duran ve temiz kalmak isteyen kimselerdir.

³⁰⁵ Şuarâ 26/163.

³⁰⁶ Ankebût 29/26.

³⁰⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/439; Özsoyvd., *Konularına Göre Kuran*, 711.

³⁰⁸ A'râf 7/81.

³⁰⁹ A'râf 7/84.

³¹⁰ Şuarâ 26/166.

³¹¹ Neml 27/55.

³¹² Ankebût 29/30.

³¹³ Ankebût 29/31.

³¹⁴ Şuarâ 26/160; Sâd 38/12; Kamer 54/33.

³¹⁵ A'râf 7/82; Şuarâ 26/167; Neml 27/56.

³¹⁶ Ankebût 29/29.

³¹⁷ Ankebût 29/33.

³¹⁸ A'râf 7/83-84; Hüd 11/69-83; Hicr 15/58-60; Enbiyâ 21/74-75; Şuarâ 26/170-173; Neml 27/58; Ankebût 29/33-35; Sâffât 37/133-138; Zâriyat 51/32-36; Kamer 54/34-39.

Hız. Lut'un karısının, aile dışında tutulma sebebi ise Hız. Lut'a hainlik eden bir kadın olmasıdır.³¹⁹ Bu hainliğin namus değil, din hususunda olduğu konusunda ortak bir görüş hâkimdir.³²⁰ Bu kadının, eşi Hız. Lut'a bir konuk geldiğinde duman ile işaret vererek eşcinsellik meraklısı kimselere bu misafirin geldiğini haber verdiği ve onu insanların başına musallat ettiği bildirilmektedir.³²¹ Dolayısıyla bu kötü yol göstericiliği ve ihanetiyle onun da gireceği yer ateştir.³²² Hem dünyada hem de ahirette kaybedenlerden olmuştur.

Gözlerden kaçırılmaması gereken bir diğer husus Lut kıssasının anlatıldığı Hûd sûresinde pasajın 83. ayetindeki “(O taşlar ki) Rabbin katında işaretlenmiştir. Onlar zalimlerden uzak değildir.” ifadesiyle bitirilmesi. Bu ayeti, bazıları böyle cezaların Lut kavminin zalimlerinden uzak olmadığı, bazıları Mekke ve çevresindeki zalimlerden uzak olmadığı, bazıları da belde ve ahalisi ile ve helak edilen yerlerin, Mekke müşriklerinden uzak olmadığı şeklinde anladıklarını ifade etmişlerdir.³²³ Zemahşerî de bu görüşleri ihtimal dâhilinde zikrederek zalimlerden kastedilenin Mekke müşrikleri olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu ayeti Mekke müşriklerine bir tehdit olarak görmüştür. Şöyle bir rivayete de tefsirinde yer vermektedir: Hız. Peygamber Cebrail'e bunun manasını sormuş. O da “Senin ümmetinin zalimleridir. Onlardan her zalim bir zaman gelir, üzerine mutlaka bir taş düşmesine maruz kalır.” demiştir.³²⁴ Denebilir ki burada gelecek zamanın kâfirlerine/zalimlerine yönelik de bir helak uyarısı söz konusudur. Allah onlara bu kavimlerin helaklarını hatırlatarak düşünmelerini ve nimete şükretmelerini istemiştir. Bundan ibret alacak elbette ki Allah'ın azabından korkup sakınanlardır.³²⁵

Şuarâ 26/175. ayette diğer kıssalardaki gibi bitişin “Azîz ve Rahîm” sıfatlarıyla yapılması dikkat çekmektedir. Bu ayet inananları ferahlatmakta, kâfirleri de korkutmaktadır.

4.5.2.5. Medyen Halkı/Deprem

Medyen, İbrahim soyundan gelen bir diğer peygamber olan Şuayb Peygamber'in yaşadığı şehirdir.³²⁶ Bu kavim atalarını taklit eden putperest bir topluluktur. Hız. Şuayb, kavmini öncelikle Allah'a kulluk etme, O'nu layıkınca tanıma hususunda çağrıda bulunmuştur. Sonrasında hangi işleri yapıp yapmayacakları hususunda uyarılarda bulunarak onlara söylenilenleri yapmadıkları takdirde başlarına gelecek azapla ilgili endişelerini dile getirmiştir. Kavmine yönelik uyarıları ölçüyü ve tartıyı tam yapma, eksiltmeme, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmama ve insanları doğru yoldan alıkoymama şeklindedir. Bir başka ifade ile toplumda adalet, insan ilişkilerinde dürüstlüğe, samimiyete Allah'ın verdiği rızka razı gelmeye ve helalinden kazanca dikkat

³¹⁹ Tahrîm 66/10.

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/497-498; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/187.

³²¹ Muhammed Âbid Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, çev. Muhammed Çoşkun (İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, 2013) 364; Kurtubî, *el-Câmi*, 18/202.

³²² Tahrîm 66/9.

³²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 6/165.

³²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/416; Kureyş kâfirleri kastedilmiştir. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem, Dâru'sşâmiyye), 1/529.

³²⁵ Zâriyat 51/37.

³²⁶ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, 1/404. Tefsirlerde İbrahim'in oğlunun sulbü olan Medyen diye geçmekte, dinde değil nesepte kardeşleri olduğu ifade edilmektedir. Mukâtil, *Tefsîr* 2/48; Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, 1/402.

çekilmektedir. Hz. Şuayb'ın mesajında, ticaret ahlakının ağırlıklı bir yer tutması da halkının ticaretle uğraştığını göstermektedir.³²⁷

Her kavim kendinden sonra gelen kavimler için ders niteliğindedir ve benzer tehditler içermektedir. Geçmiş kavimlerin akıbetlerinden nasıl bir sonuç çıkarılması gerektiğiyle ilgili A'râf 7/87. ayet hem inananlara hem inanmayanlara yol göstericidir: *"İçinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin! O hüküm verenlerin en hayırlısıdır."* Ayette her iki gruba hitap edilmesi önemlidir. Zemahşerî bu ifadenin iki şekilde de anlamının mümkün olduğuna dikkatleri çekmiştir. Kâfirleri Allah'ın mutlaka cezalandıracağına dair bir tehdit olup *"Öyleyse, bekleyin bakalım; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz!"*³²⁸ mealindeki ifade gibidir. Ayrıca, müminlere yönelik bir öğüt, onları sabretmeye, müşriklerden gördükleri eziyetlere tahammül etmeye, Allah aralarında hükmedip müşrikleri cezalandırıncaya kadar beklemeye teşvik anlamındadır. Yine ayetin her iki gruba da hitap etmiş olması, yani "Allah aralarında hükmedip güzeli çirkinden, iyiyi kötüden ayırıncaya kadar müminler kâfirlerin eziyetlerine sabretsınlar; kâfirler de müminlerin iman etmiş olmalarından duydukları rahatsızlığa dayansınlar" anlamında olması da mümkündür.³²⁹ Ayetteki "Hayrû'l-hâkimîn" terkihi, akabinde gelen Hz. Şuayb'ın duasındaki "Hayrû'l-fâtihi" terkihi Yüce Allah'ın haklı ile haksızı ayırmada, hüküm vermede en hayırlı olduğunu vurgulamaktadır. Şu halde Hz. Şuayb günahta ısrarcılığın/masiyetin helakı getireceğini bildiği için kavmini Allah'tan af dilemeye davet etmiştir.

*"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki Rabbim çok merhametlidir; (müminleri) sever."*³³⁰

Hz. Şuayb'ın Hûd 11/90. ayette Yüce Allah'ı "Rahîm" ve "Vedûd" şeklinde tanıtmayı "Rabbim" diyerek bu sıfatlarıyla sahiplenmesi dikkate değerdir. Bu, ne kadar günah işlenirse işlensin, tevbe ile tüm kapıların açılacağına delildir. İnsanların ümitvar olup eski inançlarından vazgeçmeleri için gösterilen bir kolaylıktır. Kıssalarda da bu net bir şekilde görülmektedir. Ancak Hz. Şuayb'ın kavmi, bütün inkârcı zümrelerin yaptığı gibi bu uyarılara Hz. Şuayb ve inananları yalanlamak ve alaya almak suretiyle karşılık vermişlerdir. Memleketten sürgün etme, taşıyarak öldürme tehditlerinde bulunmuşlardır.³³¹ En son raddeye geldiğinde Hz. Şuayb'ın elinizden geleni ardınıza koymayın, yalancı kimmiş, azap gelince öğreneceksiniz şeklinde bir meydan okuduğu görülmektedir. Bunun neticesinde azap ve helakle ilgili hüküm gereği müthiş bir depremle helak olmuşlardır.³³²

Hz. Şuayb'ın elinden geleni yaptığını A'râf 93. ayet açık bir biçimde dile getirmektedir: *"(Şuayb) onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi. Ey kavimim ben size Rabbimin mesajlarını duyurdum ve size öğüt de verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl üzüleyim!"* Bundan sonrası sözün gereğince hareket edip etmeyecekleri onların tercihi bırakılmıştır. Aynı şekilde Hûd 11/86. ayette Hz. Şuayb'ın zımnen onlar üzerinde zorbaca bir tutum sergilemediği *"Ben üzerinize asla bekçi değilim"* ifadesinden anlaşılmaktadır. Hz. Şuayb'a halkına tebliğde çok güzel bir yol izlediği için kendisine *Hatîbu'l-enbiya* (Peygamberler hatibi) denilmesi³³³ de bunu teyit etmektedir.

³²⁷ Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 716.

³²⁸ Tevbe 9/52.

³²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/128.

³³⁰ Hud 11/90.

³³¹ A'râf 7/88; Hûd 11/91.

³³² A'râf 7/85-93; Hûd 11/84-95; Ankebût 29/36-37. Onları helak eden gürültü de Semud kavminde olduğu gibi deprem öncesi veya onunla birlikte gelen gürültüdür. Karaman vd., *Kuran Yolu*, 3/195.

³³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/127.

Şu halde Hz. Şuayb kendisine bildirilenleri duyurmak ve nasihat etmekle sorumludur. Hüküm verici ve amelleri gözetleyici olan ise Allah'tır.

Kur'an'da bir başka ayette Hz. Şuayb'ın Eyke halkına risaletinden de bahsedilmektedir. Eyke³³⁴ ahabının Medyen'in dışında olan başka bir toplum olduğunu söylemişlerdir.³³⁵ Bu görüşe, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Lut ve Hz. Nuh'un, kavminin kardeşleri olarak nitelendiği gibi Hz. Şuayb'ın mezkûr kavmin kardeşleri olarak nitelenmemesini, buna mukabil A'râf sûresinde Medyen halkının kardeşi şeklinde nitelenmesini delil getirmişlerdir. Derveze, Kur'an'daki ayetlere dayanarak Ashâbu'l-Eyke'nin Medyen halkı ve Şuayb'ın kavmi olduğu şeklindeki yorumu tercih etmiştir.³³⁶ Nitekim Hz. Şuayb'ın hem Medyen hem de Eyke halkına söyledikleri aynıdır. Hz. Şuayb Eyke halkından da Allah'a ve kendisine itaat etmelerini istemiş ve ticaret ahlakı ile ilgili mesajlar vermiştir.³³⁷ Ancak onlar Hz. Şuayb'ı yalancılıkla, beşer olmakla ve büyülenmekle itham etmişler, azabın çarçabuk gelmesini istemişlerdir. Peygamberi yalanlayıp ayetlerden yüz çevirdiği için zalim olarak isimlendirilen Eyke halkı da cezalandırılmış ibret nazarıyla bakılması için kalıntılar bırakılmıştır.³³⁸ Peygamberi yalandıkları için şiddetli azaba çarptırılmıştır.³³⁹

Bu kıssada da dikkatleri çeken husus Allah'ın rahmet ve merhametinin göstergesi olarak Hz. Şuayb ve inananların azaptan kurtarılmasıdır.³⁴⁰ Bu bağlamda Hûd 11/94. ayet de inananların Allah katından bir rahmetle/merhametle azaptan kurtarıldıklarına şahitlik etmektedir. Semud kavmi gibi Medyen halkı da Allah'ın rahmetinden uzak kılınmıştır.³⁴¹ Bunların cezalarının aynı olması kötü ahlak bakımından birbirlerine benzediklerine işaret eder.³⁴² İnkârcıların hazin sonu değişmemektedir, rahmete arkasını dönenler cezalandırılmışlardır. Bu ayetler bundan sonraki kâfirler için de bir tehdit oluşturmaya devam edecektir. İnananların ise ferahlamalarını, teselli bulmalarını ve imanda sebat etmelerini sağlayacaktır.

Şuarâ sûresinde Şuayb kıssası da diğer kıssalarda belirtildiği üzere “وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ” şeklinde bitirilmiştir. “Azîz” ve “Rahîm” sıfatlarının gelmesi ile ayet şu şekilde anlaşılmıştır: “Hiç şüphelen olmasın ki Rabbinin gücü sonsuzdur; dolayısıyla onları her an cezalandırmaya muktedir; ama merhameti de sınırsızdır; bu yüzden ceza vermede acele etmemektedir.”³⁴³ Nitekim bağlamı da bu manayı destekleyici niteliktedir.

4.5.2.6. Ashâb-ı Karye /Sayha-Çıglık

Allah tarafından iki elçi bir şehir halkına gönderilmiş, Allah'ın ayetlerini tebliğ edip uyarılarda bulunmuştur.³⁴⁴ Pasajda zikredilen beldenin Antakya, elçilerinin de Hz. İsa'nın havarileri olduğu belirtilir.³⁴⁵ Okuyan'a göre burada anlatılan olay bir kıssa değil

³³⁴ Birçok meal ve tefsirde Eyke kelimesine sözlük anlamından ötürü “sıkı ormanlık” manası vermişlerdir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “eyk”, 10/394. Eyke'nin Tebuk'un eski ismi olduğu da söylenir.

³³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6/158-159.

³³⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/257.

³³⁷ Şuarâ 26/177-184.

³³⁸ Hicr 78-79; Ayette Lut halkının yaşadığı şehrin kalıntılarına da atıfta bulunulur.

³³⁹ Şuarâ 26/189; Kâf 50/14. Kâf sûresi 12. ayette geçen Ress halkının da Hz. Şuayb, Hanzala adlı peygamber ya da Calut'un kavmi olduğu iddia edilmektedir. Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, 517.

³⁴⁰ Hûd 11/94.

³⁴¹ Hûd 11/95.

³⁴² Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 219.

³⁴³ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 424.

³⁴⁴ Yâsîn 36/13-29.

³⁴⁵ Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 773; bkz. Mukâtil, *Tefsir*, 3/575.

darb-ı meseldir, elçiler de herhangi birer elçi değil peygamberlerdir.³⁴⁶ Nitekim pasaj içerisinde elçilerle halkın konuşması bunu desteklemektedir. Taberî de tefsirinde bu iki görüşe yer vermektedir.³⁴⁷

Şehir halkı, elçileri yalanlayınca üçüncü bir elçi ile desteklenmiştir. Yine de kavim, diğer helak edilen toplumların peygamberlerine yaptığı gibi yalanlama, inkâr etme, elçileri uğursuz sayma, kendileri gibi bir insan oluşu ile alay etme, vahyi kabul etmeme, elçileri kovma, taşlama ve azapla tehdit etme gibi ortak tavır ve tutum sergilemişlerdir. Mezkûr elçilerin dediklerinin doğruluğuna şahitlik eden Kuran'ın tabiriyle “şehrin öteki ucundan koşarak gelen” adamın uyarıları “*Şüphesiz ki ben Rabbinize güvendim, siz de beni dinleyin*”³⁴⁸ şeklinde son bulmuştur. Şirk koşan toplum ise bu uyarılara da kulak vermemiş, onu da diğerlerini de öldürmüşlerdir.³⁴⁹

Bu kâfir halkın cezası korkunç bir çığlık ile helak³⁵⁰ iken şehrin öteki ucundan koşarak gelen adam cennetle müjdelenmiştir.³⁵¹ Üstelik de kavmi için “*Kavmim keşke Rabbinin beni bağışladığını, beni ikram olunanlardan kıldığını bilseydi*” demesi hala onların iyiliğini istediğini işaret etmektedir. Nitekim burada Yüce Allah'ın bağışlayıcı ve rızık verici olmasının öne çıkması dikkat çekmektedir. Şu halde Rabbine güvenen ve cesaretle hiç çekinmeden hakikati dile getiren kimse mutlaka en güzeliyle karşılığını alacaktır.

4.5.2.7. Tübbâ Kavmi/Helak

Kur'an'da iki yerde geçen bu kavim, müşriklerin öldükten sonra diriliş gerçeğine inanmayıp kibirli ve alaycı bir tavır içerisinde bulunduklarında, onlara örnek kabilinden zikredilmiştir.

“*Peki, bunlar mı daha güçlü yoksa Tübbâ kavmi mi? Ya da onlardan önce gelip geçen kavimler mi? Biz o kavimlerin hepsini helak ettik. Çünkü onlar günaha batmış toplumlardı.*”³⁵²

Tübbâ³⁵³ kavminin; şirk üzere devam eden, bunda alabildiğine ileri giden günahkâr kimseler ve helak edilen kavimlerin Mekke kâfirlerine en yakını olduğu belirtilir.³⁵⁴ Diğer kavimler gibi peygamberlerini yalanlamış ve şiddetli azaba çarptırılmıştır.³⁵⁵ Sözün akışından onların hesap günü ve yeniden dirilişle ilgili uyarıları dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Yüce Allah mahşer gününde dostun dosta hiçbir yararı olmayacağını, kendilerine yardım da edilmeyeceğini, yine müminleri istisna tutarak bildirmiştir.

³⁴⁶ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, 440.

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/500.

³⁴⁸ Yâsîn 36/25.

³⁴⁹ “er-Ress denilen kuyuya atıldı. İşte Ress ashâbı diye bilinenler bunlardır. Bu üç resül de öldürüldü.” Mukâtil, *Tefsîr*, 3/577. “Abdullah b. Mes'ud ise kavminin o zatı ayaklarının altında çiğnediklerini ve bağırsaklarının dışarı fırladığını rivayet etmiştir. Abdullah b. Abbas, Kâ'bul Ahbar ve Vehb b. Mühebbih ise kavminin hep birden onun üzerine saldırarak, zaten hastalıktan zayıf düşmüş olan bu zatı öldürdüklerini rivayet etmektedirler.” Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/508-509.

³⁵⁰ Yâsîn 36/29.

³⁵¹ Yâsîn 36/26-27.

³⁵² Duhân 44/37.

³⁵³ “Tubba” adı, bütün Güney Arabistan'ı yüzyıllar boyu yönetmiş ve sonuçta M.S. 4. yüzyılda Habeşliler tarafından devrilmiş olan Himyer krallarına takılan bir addır. Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1014. Taberî'de de geçmektedir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/40.

³⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/824.

³⁵⁵ Kâf 50/14.

Duhân 44/42. ayette geçen şu ifade O'nun rahmetinin gözardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir: “*Ancak Allah'ın rahmet ettiği kişiler böyle değildir. Şüphesiz ki O Azîzdir, Rahîmdir.*” Burada olduğu gibi daha önce bazı mezkûr kıssaların sonunda da “Azîz ve Rahîm” sıfatlarının geçmesi, Yüce Allah'ın iki yönünün de unutulmaması gerektiğini hatırlatıcı niteliktedir.

4.5.2.8. Ress Halkı/ Helak

Ress Halkı da helak edilen, kökü kurutulan toplumlar arasında zikredilmektedir.³⁵⁶ Bu halkın hangi kavim olduğu ile ilgili farklı rivayetler vardır.³⁵⁷ Ancak net bir bilgi yoktur. Dikkat çeken husus bu kavmin de helak edilme sebebi diğer kavimler gibi kendilerine anlatılan misalleri dinlememeleri ve elçilerini yalanlamalarıdır.³⁵⁸ Aynı şekilde uyarılma ve sakındırılmadan sonra Yüce Allah'ın tehdidi gerçekleşmiştir.

4.5.2.9. Sebe Kavmi/ Sel

Sebe kavmi Kur'an'da Neml ve Sebe' olmak üzere iki farklı sûrede geçmektedir. Bu sûrelerde yer alan Sebelilerin farklı zamanlara tekabül ettiği belirtilir.³⁵⁹ Mukâtil, tefsirinde bu halk ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Sebe toprakları ve Sebelilerin bahçeleri öylesine verimliydi ki kadın başının üzerine zembil olduğu halde bahçeye girer, kendisi elini bir şeye değdirmeden zembili türlü meyve ve mahsullerle dolardı. Yağmur yağdığı vakit, günlerce uzaklıktaki mesafelerden el-Arim vadisine seller gelirdi. Bunun için iki dağ arasındaki geçide kayalar ve ziftler ile bir sed yaptılar. Nihayet sular vadinin iki tarafında yükseldi. Böylece bu vadilerde çeşitli meyveler ve üzüm bağları yetişti. Onlarsa Rablerine isyan ettiler, O'na şükretmediler.” Bu durum, Sebe halkının refah seviyesinin yüksek olduğunu ancak onların bu nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunu unuttuklarını göstermektedir. Oysaki onlara Yüce Allah'ın rızık verici ve bağışlayıcı olduğu, nimete şükredilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.³⁶⁰ Mâtürîdî O'nun bağışlayıcılığını; O'na doğru davranıldığında, itaat edildiğinde, nimetlere şükredildiğinde O'nu setredici, günahları örten ve ayıpları ortaya çıkarmayan bir Rab olarak izah etmektedir.³⁶¹ Bu uyarı ve hatırlatmalara rağmen Sebeliler yüz çevirmeyi tercih etmişlerdir.

Nitekim Sebe' 34/15-21. ayetlerde sözü edilen mezkûr halk kendilerine verilen onca nimete şükretmeyip nankörlük ettikleri için “seylül arım” denilen büyük barajlarını yıkan sel gönderilip bulundukları yer çoraklaştırılarak cezalandırılmıştır.³⁶² Pasajda geçen “*Biz nankörlük edenlerden başkasını cezalandırır mıyız?*” ifadesinden her ceza

³⁵⁶ Furkân 25/38-39.

³⁵⁷ Bazı müfessirlere göre bunlar, Semud kavminin bir koludur. Bazılarına göre ise bunlar, Yemame bölgesinde bir kasaba olan “Ress” halkıdır. Bazılarına göre de bunlar, Peygamberlerini kuyuya gömen bir topluluktur. Taberî bu görüşü tercih etmiş ve bunların, “Büruc” sûresinde zikredilen “Ashabü'l Uhdud” olduklarının ihtimal dâhilinde olduğunu söylemiştir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/269-270. Mukâtil de Yâsîn sûresinde geçen Antakya'daki kuyu sahiplerinin Ress ashâbı diye bilindiklerini söylemiştir. Mukâtil, *Tefsîr*, 3/577.

³⁵⁸ Kâf 50/12-14.

³⁵⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 876.

³⁶⁰ Sebe' 34/15.

³⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/437.

³⁶² Söz konusu sel, Merib seddinin yıkılmasından kaynaklanan felakettir. Kral Şurahbil b. Ya'fur döneminde cereyan etmesi kuvvetle muhtemeldir. Özsoy vd., *Konularına Göre Kur'an*, 776.

ya da ödülün kişinin kendi sorumluluğundan, tutum ve davranışlarından kaynaklandığı kolaylıkla anlaşılır. Herkesin hak ettiğine göre karşılık bulması önemlidir.

İkinci bir nimet olarak ayetlerde Sebelilere verilen bereketli, güvenli yerleşim bölgeleri ve onlara tanınan seyahat imkânları zikredilmektedir.³⁶³ Devamında onların bu nimet karşısında şımarıdıkları ve “Rabbimiz! Yolculuklarımızın arasını uzaklaştır!” diyerek kendi nefislerine zulmettikleri ve bundan dolayı darmadağın edildikleri bir kez daha belirtilmiştir. Onların nimete karşı tutumları, İsrailoğullarının Allah’tan kendilerine vermiş olduğu men ve selva nimeti ve istedikleri birçok nimetlerle rahat ve huzur içerisinde yaşama yerine bakla, sarmısak, soğan ve mercimek istemelerine benzetilmiştir.³⁶⁴ Bu bağlamda Allah’a bağlılıkta şükrün ne denli önemli bir itaat göstergesi olduğu söylenebilir. Şöyle ki bu kıssadan önce Hz. Davud ve Hz. Süleyman’ın bu konuda bir prototip oluşturduklarının gözden kaçırılmaması gerekir. “Bizi mümin kullarından birçoğuna üstün kılan Allah’a hamd olsun.” mealindeki Neml 27/15. ayette de Hz. Davud ve Hz. Süleyman’ın kendisine verilen nimetlere karşı şükrünü en güzel şekilde dile getirdikleri görülür.

4.5.3. Tevbe Ettiği İçin Helak Edilmeyen Kavim

4.5.3.1. Hz. Yunus’un Kavmi/Af

Hz. Yunus³⁶⁵ Kur’an’da diğer peygamberlerden farklı bir profil oluşturmaktadır. Risalet görevini Allah’ın izni olmadan bıraktığı için uyarı ve ayıplamaya muhatap kılınan bir elçidir.³⁶⁶ Nitekim Hz. Peygamber’in Rabbinin hükmüne sabırlı olması ve Hz. Yunus gibi olmaması hususunda uyarılması³⁶⁷ bu duruma işaret etmektedir. Hz. Yunus’un kavmi de diğer kavimler arasında özel bir konuma sahiptir. Bütün inkârcı toplumlar hakkında azap hükmü kesinleşmişken helaktan kurtulan ve istisna tutulan tek kavmin bu olması dikkat çekmektedir. Mezkûr kavmin azabın işaretlerini gördükten sonra imana gelmesi, bu yüzden dünyada cezalandırılmaması ve belli bir süre dünya nimetlerinden faydalandırılması söz konusudur.³⁶⁸

Kur’an Yunus peygamberin toplumu hakkında detaylı bilgi vermez. Fakat müfessirler şu rivayete yer verirler:

Yunus peygamberin halkı Musul civarında Ninova şehrinde yaşar ve putlara taparlardı. Allah onlara şirki terk edip tevhide dönmeleri için Yunus’u peygamber olarak gönderdi ancak onlar onu reddettiler. Rivayete göre Yunus peygamber onlara dokuz yıl tevhidi anlattı fakat sonunda ümidini kesti ve onlara, “üç gün içinde başlarına azap geleceğini” söyledi. İnsanlar bunun üzerine şöyle dediler: Yunus yalan söylemez. Onu gözetleyelim, eğer şehri terk ederse demek ki gerçekten azap geliyor.” Yunus peygamber geceleyin hazırlık yaptı ve şehri terk etti. Sabah

³⁶³ Sebe’ 34/18.

³⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 6/509.

³⁶⁵ Kur’an’da Hz. Yûnus’un ismi zikredilmeden kendisi için “Zünnun” ifadesi kullanılır. Zünnun ‘un Hz. Yûnus’un isimlerinden bir isim olmasından ya da balığın karnında bulunmasından dolayı “balık sahibi” anlamında bu isimlendirmenin yapıldığı şeklinde iki görüş belirtilmiştir. Bu görüşler Hz. İsa ve Hz. Zülkifl’in iki isminin olması örnek gösterilerek serdedilmiştir. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 7/369.

³⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 8/587.

³⁶⁷ Kalem 68/48.

³⁶⁸ Yûnus 10/98.

olduğunda insanlar onu göremeyince azabın geleceğini anladılar ve tevbe ettiler.³⁶⁹

Burada kavmin azabı görünce mi yoksa gördükten sonra mı imana geldikleri tartışılmıştır. Taberî bir grup müffesirin görüşlerini naklederek kavmin azabı görmelerinden sonra tevbe ettikleri ve onlara bir süre tanındığı görüşünü tercih etmiştir.³⁷⁰ Kurtubî (ö. 671/1273) ise Zeccâc'ın (ö. 311/923) "Azap onlara gelmedi ancak onlar azaba delâlet eden alâmeti gördüler. Eğer azabın kendisini görmüş olsalardı, imanın onlara bir faydası olmazdı." sözünü naklederek Firavun'u ve Hz. Peygamber'in "Kul, canı boğazına gelmedikçe Allah tevbesini kabul eder."³⁷¹ hadisini delil göstererek bizim de aynı kanaati taşıdığımız "kavmin azabı görmeden imana geldikleri" görüşünü desteklemiştir.³⁷²

Kavmin üzerlerinden azabın kaldırılması Yüce Allah'ın cezalandırmaya, yakıp yıkmaya, helak etmeye hevesli olmadığı ve azap etmekte aceleci davranmadığının delilidir. Elbette geçmiş kıssalarda da peygamberlerin, kavimlerinin münkir ve müstehzi tavırlarına rağmen en güzel üslupla istiğfara davet söylemleri vardır. Yüce Allah'ın toplumlara yönelik tavrı değişmemiştir. Ancak onlar bu davete mukabelede bulunmadıkları için helakle cezalandırılmışlardır. Nitekim İsrailoğullarının defalarca affedilmiş olması Yüce Allah'ın çok bağışlayıcı olmasına örnek kabilinden zikre değerdir.

Hız. Yunus'un kendi durumu da Allah'ın bağışlayıcılığına ayrı bir örnek oluşturur. Şöyle ki Hız. Yunus, kavminin imana gelmemesinden dolayı bir anlık kızgınlık ve sabırsızlık sebebiyle kavmini terk etmiş ama kendini balığın karnında bulmuştu.³⁷³ İşte o zaman hatasını anlayıp tevbe ettiğinde Allah onu cezalandırmamış, duasına karşılık vermiş, terk ettiği kavmine peygamber olarak göndermişti.³⁷⁴ Hem kendisinin kurtarılışı hem de imana kulak veren kavminin dünya nimetlerinden faydalandırılması izaha gerek bıraktırmayacak kadar açıktır. Allah'ın rahmetiyle muamelede bulunmasının göstergesidir. Bu kurtarılış Hız. Yunus şahsında tüm inananlara bir müjde içermektedir. Kaldı ki Hız. Yunus'un duasında kullandığı *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ* / "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!"³⁷⁵ ifadesi gelecek nesiller için kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür.

4.6. Değerlendirme

Buraya kadar anlatılan geçmiş kavimlere yönelik dünyevi vaîd ayetler değerlendirmeye tabi tutulduğunda, onların tufan, dondurucu kasırga, sayha/çıgılık,

³⁶⁹ Ebû'l-Ferec Cemâllüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, h.1422), 2/351; Kurtubî, *el-Câmi*, 8/384. Yûnus kıssası Tevrat'ta ve Matta Incilinde de geçer. Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/428.

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/207-209.

³⁷¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid vd. (yy: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 24/256; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *"Sünen-i İbn Mâce"*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (yy: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye-Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, trs.), "Tevbe", 30(4253); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *"Sünen-i Tirmizî"*, thk. Beşar Avvâd (Beyrut: Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998) "Deavât" 45(3537).

³⁷² Kurtubî, *el-Câmi*, 8/384; ayrıca benzer görüşler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 6/86.

³⁷³ Kavmini neden terkettiği ile ilgili üç görüş zikredilir. Dinini koruma veya kavmin canına kastetmesinden korkma veyahut tehdit ettiği azabın kavmine gelmesinden kaçma. Bkz. Mâtürîdî *Te'vilâtü'l Kur'an*, 8/587.

³⁷⁴ Enbiyâ 21/87; Sâffât 37/139-148; Kalem 68/48-50.

³⁷⁵ Enbiyâ 21/87.

casimin/dizüstü çöke kalma, pişmiş sert taş yağmuru, titreme, deprem, sel, kuraklık, kıtlık, çekirge sürüleri, haşere, kurbağa saldırıları, kuşların taşıdıkları taşlar yoluyla cezalandırıldığı, iflah olmayıp kökünün kurutulduğu, lanetlendiği, Allah'ın hışmına, gazabına uğradığı, aşağılık duruma düştüğü ve kötü azaba duçar olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kavimlerin helak edilmeden önce defaatle uyarıldığına şahitlik edilmektedir. Ahkâf 46/27. ayeti bu duruma örnek kabilinden zikredilebilir. “Şüphesiz biz, sizin çevrenizde yaşayan birçok ülkeleri helak etmiştik. İnkârlarından dönerler diye ayetlerimizi çeşitli üsluplarda açıklamıştık.” Taberî bu ayeti Kureyş kâfirlerini muhatap alarak onların çevresinde bulunan Ad kavminin yaşadığı Ahkâf bölgesinin, Semud kavminin yaşadığı Hicr bölgesinin, Lut kavminin yere battığı Sodom şehrinin helak edilmelerine ve Sebe kavminin yaşadığı ve Me'rib seddinin yıkılmasına dikkat çekerek tavsif etmiştir.³⁷⁶ Onların göz göre göre inkârcılıkta ısrar ettikleri belirtilmiştir. Birçok ayette de geçtiği gibi diğer kavimlerin helakları da buna dâhildir. Kur'an sıklıkla geçmiş kavimlerin uyarılara rağmen bir türlü yola gelmeyişlerini ve ardından helak oluşlarını haber verir. Bu bağlamda inkârcılıkta liderlik eden Firavun, Kârûn ve Hâmân gibi prototiplere yönelik azap vaîdlerin gerçekleşmesi de dikkatlere sunulmuştur.

Kur'an verili duruma göre hareket etmekte, ona göre söylemini dile getirmektedir. Nitekim muhatapı ikna etmek, ona tesir etmek bunu gerektirir. Helak edilen kavimlerin peygamberlere karşı davranışlarının ortak olması bu davranışların bir inkâr psikolojisinin tezahürleri olduğunu göstermektedir. Peygamberle alay etmek, onun beşer olmasına itiraz etmek, ondan maddî bir beklenti içine girmek, onu öldürmeye teşebbüs etmek, tuzaklar kurmak, peygamberi zemmedici sıfatlar kullanmak, azap konusunda aceleci bir tavır içinde olmak vb. fiiller her peygamber döneminde vahiy karşısı hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yazıklar olsun o kullara ki ne zaman bir peygamber kendilerine geldiyse alay edip durdular.”³⁷⁷ İşte bu ayetteki gibi hak ve hakikati gösteren deliller geldikten sonra inanmayan, şımarıp alay edenler için gerçekleşen helak ve hüsrân Allah'ın değişmez kanunudur. Hiç şüphesiz geçmiş kavimlerin helak nedeni peygamberleri yalanlamalarıdır.³⁷⁸ Çünkü peygamberi yalanlamak, Allah'ı yalanlamaktır.³⁷⁹ Allah da onların vahiy karşısı bu fiillerinin cezasını vermiş, peygamberlere kurulan tuzakları boşa çıkarıp inkârcıları/kâfirleri emellerine ulaştırmamıştır.³⁸⁰

A'râf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ sûrelerinde peygamber kıssalarının peş peşe geldiği ve verilen mesajların ortak olduğu görülmektedir. Kıssalar arası geçişi sağlayan A'râf 7/94-102. ayet grubu ile azaba uğratılan toplumların başlarına gelen musibetlere atıfta bulunularak genel geçer yasa bir kez daha vurgulanmaktadır. “O şehirlerin halkı iman edip takvalı olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bereketler açardık. Fakat yalanlamışlardı, biz de kazandıkları şeyler nedeniyle onları yakalamıştık.”³⁸¹ Şunu vurgulamak gerekir ki kıssaların tekrarlanması ile birlikte va'd ve vaîdler de tekrarlanır ve böylece muhataba üzerine düşen sorumluluk hatırlatılır. Sebep sonuç ilişkisinin göz önünde bulundurulduğu dikkatlere sunulur.

Hiz. Nuh, Hiz. Hûd, Hiz. Salih, Hiz. Lut, Hiz. Şuayb peygamberlerin kavmi ile mücadelesi anlatıldıktan sonra her birinde “Şüphesiz Nuh'un kıssasında dersler ve

³⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/132.

³⁷⁷ Yâsîn 36/30.

³⁷⁸ Tevbe 9/10; İbrâhîm 14/9; Fâtır 35/25; Sad 38/12-14; Zuhuf 43/25; Kâf 50/12-14; Zâriyat 51/52-53; Teğâbün 64/6; Talâk 65/9.

³⁷⁹ En'âm 6/33; Fetih 48/10.

³⁸⁰ Bakara 2/15; Âl-i İmran 3/54; Nisâ 4/142; Enfâl 8/18, 30; Tevbe 9/79; Ra'd 13/42; Enbiyâ 21/70; Fâtır 35/10, 43; Sâffât 37/98; Mü'min 40/25; Tûr 52/42.

³⁸¹ A'râf 7/96.

ibretler var ama gel gör ki o müşriklerin hiçbiri imana gelmiyor.”³⁸², “Şüphesiz Hûd'un kıssasında.... Lut'un kıssasında....” diye tekrar edilen bu ifadeler genel olarak kıssaların ibretlik hikâyeler haline getirildiğini ve benzer çizgiler taşıdığını göstermektedir. Firavunla ilgili pasajdan sonra onun da ibretlik olarak geride bırakıldığına dikkat çekilmektedir:

“Böylece onlara gelecek nesiller için hem geçmişe ait kötü bir örnek hem de bir ibret kıldık.”³⁸³

Hiz. Nuh, Hiz. Hûd, Hiz. Salih'in kavimlerin helak edilmesinden sonra gelen فَكَيْفَ / “Benim azabım ve uyarılarım nasıl olmuş?”³⁸⁴ ifadesi, Hiz. Lut'un kavmine helak edilmeden önce ve sonra gelen فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرَ / “İşte azabımı ve uyarılarımı tadın!”³⁸⁵ ifadesi bu kıssalardan ibret alınması gerektiğine ve özellikle de azabın gerçekliğine dikkat çekmek içindir. Hac 22/42-44. ayetlerde peygamberi yalanlayan kavimlere “Nasıl oldu benim reddim!” şeklinde hitap ederek Yüce Allah'ın onları cezalandırmasına vurgu yapılmıştır. Allah'ın o inkârcıları reddetmesi, onların nimetini imtihana, yaşamını helaka ve yapılarını harabeye dönüştürmesiydi.³⁸⁶ Nitekim kâfir ve müşrikler azabın kendilerine dokunmayacağı güvencesine sahipmiş gibi davranmakta, bu davranışlarıyla Allah'ın rahmet ve merhametinden uzaklaşmaktadırlar. Vahye muhatap olan müşriklerin dünya ve ahirete dair düşüncesi şu şekildedir:

Onlar “Hayat bu dünyada yaşadıklarımızdan ibarettir. Bu dünyada birilerimiz ölür, birilerimiz doğar ve hep böyle devam eder. Bizi yok edecek olan şey, zamanın akıp gitmesinden, ömrün bitmesinden başka şey değildir.” diyorlar. Hâlbuki onlar bu konuda gerçeği bildiklerinden değil sırf ölüm sonrası dirilişten derin şüphe duyduklarından böyle söylüyorlar.³⁸⁷

Sonuç olarak Allah'ın huzuruna çıkarılma, azap ve cehennemle ilgili ifadeler Allah'ın vaîdleridir. İmansızlar güruhu olarak nitelendirilen inkârcı kavimlerin gideceği yer cehennemdir.³⁸⁸ Orada ne ile karşılaşacakları açık bir şekilde belirtilmiştir:

“O kâfirlere cehennem de irinli su içirilecek. Onlar bu iğrenç suyu yutmaya çalışacaklar ve yutamayacaklar. Cehennemde ölümün dehşeti kol gezecek onlar ölüp de kurtulamayacaklar; ayrıca onlar çok daha ağır azaplara uğrayacaklar.”³⁸⁹

Ancak şu var ki birçok kıssanın “Azîz ve Rahîm” sıfatları ile bitirilmesi³⁹⁰ ve yahut pasaj içerisinde geçmesi³⁹¹ dikkat çekmiştir. Benzer şekilde kıssalarda Yüce Allah'ın “Gafûr ve Rahîm”,³⁹² “Gafûr ve Vedûd”,³⁹³ “Vedûd ve Rahîm”,³⁹⁴ isimlerinin yer alması da dikkat çekicidir. Bu kullanım O'nun sonsuz gücünü, her şeye muktedir olduğunu ancak kullarına merhametinden, sevgisinden dolayı acele etmediğinin, bağışlayıcılığıyla öne çıktığının göstergesidir. Bununla birlikte rahmetinin gazabının önüne geçtiği söylenebilir. Bu durum geçmiş kavimlerin anlatıldığı tüm pasajlardan anlaşılmaktadır. Hiz. Yunus'un kavminin affedilmesi apaçık bir örnektir. Fâtır 35/45.

³⁸² Şuarâ 26/121, 139, 158, 174, 190.

³⁸³ Zuhuruf 43/56.

³⁸⁴ Kamer 54/16, 21, 30.

³⁸⁵ Kamer 54/37, 39.

³⁸⁶ Kayacan, Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları, 259.

³⁸⁷ Câsiye 45/24.

³⁸⁸ Mü'minûn 23/44.

³⁸⁹ İbrâhîm 14/16-17.

³⁹⁰ Şuarâ 26/122, 140, 159, 175, 191.

³⁹¹ Duhân 44/42.

³⁹² Hûd 11/41.

³⁹³ Burûc 85/14.

³⁹⁴ Hûd 11/90.

ayette de Yüce Allah'ın insanların işlediklerine hemen karşılık vermediği, istemesi halinde yeryüzünde bir canlı bile bırakmayacağı, onları belli süreye kadar ertelediği ve o süre geldiğinde Allah'ın kullarına gereğini yaptığı bildirilmektedir. Demek ki inkârcı toplumların yok olmaları için belli bir zaman tahsis edilmiştir. Şunu vurgulamak gerekir ki Allah bir topluma ceza vermek istediğinde hiçbir güç bunu engelleyemez.³⁹⁵ Başka bir ifade ile azap hükmü kesinleştikten sonra bu azap engellenemez.³⁹⁶ Kâfirlere azapla tehdit ederken diğer taraftan peygamberlere verdiği zafer ve yardım va'dinden de dönmeyeceğini açıklar.³⁹⁷ Bu değişmez yasa her peygamberin hayatından ve kavmiyle mücadelesinden örneklerle zihinlere kazınmıştır. Cehennem ve azap ayetlerinden sonra iman edip imanına yaraşır güzellikte işler yapanlara cennet va'd edilmiş, onlar birçok mükâfatla müjdelenmiştir. Buna göre Allah'ın esirgeyip koruduğu kimseler vardır.³⁹⁸ Sonuç olarak Rabbinin lütfunu bağısladığı kimseler helaktan da cehennemden de istisna kılınmıştır. Peygamberler ve ona inananlar kurtulurken günaha batmış inkârcı topluluklar cezalandırılmıştır.³⁹⁹ Kur'an sıklıkla bu türden ifadelerle yer vermiştir. Örneğin Sâffât 37/80, 105, 110, 121, 131. ayetlerinde Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. İlyas peygamberler muhsin olarak vasıflandırılmış, onların mümin ve muhsin kullar olması hasebiyle ödüllendirildiği açık bir biçimde ifade edilmiştir. Nuh kıssası anlatıldıktan sonra inananların ödüllendirileceğine "Mutlu son muttakilerindir."⁴⁰⁰ ayeti şahitlik eder. Hiç şüphesiz tehditler sıralandıktan sonra verilen bu mesajlar müminleri ferahlatmaktadır. Böylece kalpler sürur ve sekinete kavuşturulmaktadır.

Peygamberler mücadelelerini sözlü olarak sürdürmüşler, kaba kuvvete sarılmamışlardır. Bilhassa Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın tebliğde yumuşak üslubuyla öne çıkması dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber döneminde inkârcılıklarını sürdürmelerinden dolayı kâfirlere/müşriklere yönelik vaidlere de sıklıkla yer verilmiştir. Geçmişte ve onlara yakın tarihte yaşananlar canlı bir sahne gibi kendilerine sergilenmesine rağmen onların inanmak gibi bir derdi olmadığı görülür. İnkârlarını artırmak için peygamberden sürekli istekte bulunmaları bunun işaretidir. Mucize geldiği takdirde inanacaklarını söylemişler ve sözlerini yeminle sağlamlaştırma ihtiyacı duymuşlardır.⁴⁰¹ Müşriklere Allah'ın ayetlerini yalanlayıp yüz çevirenden daha zalim kimse olmayacağı, onların da azabın en kötüsüyle cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁴⁰² Ne var ki onların da tıpkı diğer kâfirler gibi mucize gelse de inanmayacakları açıktır. Şu halde bu vaidler vahyin nazil olduğu dönemde Hz. Peygamber'i ve azabı yalanlayanlara, hâlihazırda günümüz inkârcı muhatabına bir uyarı niteliğindedir. Onların yanlış yapmaktan sakındırılması amaçlanmıştır. Düzgün'ün şu tespiti bu uyarıların muhatap açısından işlevselliğini ortaya koymaktadır: "Kur'an hem bütün insanlara hem de sadece inananlara hitap eden ikili bir yapıya sahiptir. Bütün insanlara hitap eden dini yargılar, kognitif ve realist (beyan) bir yapıya sahipken öğüt içerenler sadece inananların kalbine hitap etmektedir."⁴⁰³

Geçmiş kavimlerin şirk ve küfürde direnme, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlama, onunla alay etme, nimete nankörlük etme, kibirlenme vb.

³⁹⁵ Ra'd 13/11.

³⁹⁶ Hûd 11/76; İbrâhîm 14/22; Mü'min 40/85.

³⁹⁷ İbrâhîm 14/47.

³⁹⁸ Hûd 11/119; Sâffât 37/74.

³⁹⁹ Yûsuf 12/110; Sâffât 37/73-74.

⁴⁰⁰ Hûd 11/49.

⁴⁰¹ En'âm 6/109-111.

⁴⁰² En'âm 6/157.

⁴⁰³ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 173-174.

davranışlarda bulunmalarından dolayı başlarına gelen hazin son, Hz. Peygamber dönemindeki muhatabına hem de günümüz muhatabına “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!” mesajını vermektedir. Şu halde muhatap inkârcı kavimler gibi tavır ve tutum içinde bulundukları takdirde karşılaşacakları feci akibetle uyarılmaktadır. Kıssalarda anlatılanlarla inanan birey ve toplumların hangi davranışlara dikkat etmeleri halinde; ayakları üzerinde duran, güçlü, etkileyici ve belirleyici bir konumda olacakları ve bunun tam tersi olumsuz bir davranış sergilediklerinde ortaya çıkacak sonuçlar ile ilgili hayata dair bir kavrayış modeli ve bir bakış açısı verilmektedir.⁴⁰⁴ Kayacan’ın meseleyi müminler açısından ele alan bakış açısı kayda değerdir: “Müminlerin yeryüzünü ıslah görevini yerine getirmeleri için değiştirmeleri gereken vehimleri tespit etmeleri ve peygambere karşı gelenlerin psikolojik durumlarını bilmeleri gerekmektedir. Toplumların resullere karşı aldıkları tavırları bilmek, insanın görüşünü, teorikle pratik bilgisini geliştirmektedir.”⁴⁰⁵ Bununla birlikte yaşananların ne ilk ne de son olacağının, bu ya da şu şekilde ahiret hayatına kadar tevhid ve şirk mücadelesinin devam edeceğinin bilinmesi de müminleri daha duyarlı ve sorumluluk sahibi olma yönünde teşvik edecektir.

Sonuç olarak günaha batmış toplumların helak edilmesi dünyevî tehdidin gerçekleştiğini göstermektedir. Düzenbaz kendi kazdığı kuyuya düşer veya düzeni Allah tarafından bozulur ve tuzağın başarısızlığa uğraması ve bunun sonucu olarak da talihin dönmesi esas itibarıyla dünyevîdir.⁴⁰⁶ Dünyevî vaidlerin gerçekleşmesi, ahiretin gerçekliğine ve oradaki azabın şiddetine de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu ilahi müdahale ahiretle ilgili kıyamet, hesap, yeniden diriliş ve cehennem gibi tehditlerin gerçekleşeceğine delil oluşturmuştur. Allah’ın onlara zulmetmediği, onların kendilerine zulmettiği aşikârdır.⁴⁰⁷ Bu bağlamda Yazır’ın toplumların çöküş ve yükseliş yasasına dair şu izahı son söz olarak zikredilmeye layıktır:

Görülecektir ki, bütün yıkılış ve yok oluş nedenleri hakkın emrini dinlememek, Allah’ın rehber olarak gönderdiği yüksek nasihatçilerin değer ve kıymetini bilmemeye ve dolayısıyla şükretme yerine nankörlük etmeye dayanmaktadır. Çünkü hak din, insan yapısı olan toplumsal bir kurum değil, sağlam ve mutlu bir toplumsal kurumun özünü, temelini ve hareket ilkesini oluşturan ilahi bir yapıdır. Her milletin hayat ve mutluluk yeteneği, kalbini verdiği tanrısının durumuyla uyumludur. Onun için hepsi hiçtir ve ancak Allah’ın dini haktır.⁴⁰⁸

O halde barış ve mutluluğa ulaşmanın yolu tevhid temelli bir inanca sahip olmakta geçmektedir.

⁴⁰⁴ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 136.

⁴⁰⁵ Kayacan, *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları*, 269.

⁴⁰⁶ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuamer, 2020), 176.

⁴⁰⁷ Ankebût 29/40; Sâffât 37/113.

⁴⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/234.

5. MUHATAPLARINA GÖRE AHİRETLE İLGİLİ VAİDLER

Ahret kelimesi ilk anlamına gelen evvel kelimesinin zıt anlamlısı⁴⁰⁹ son manasında ahirin münnesi olup Kur'an'da 110 yerde geçmektedir. Bazen isim, bazen sıfat olarak birçok kelime ile terkip oluşturmaktadır. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-yevmü'l-âhir (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârü'l-âhire, dârü'l-âhire (son ikamet mahalli), birinde en-neş'etü'l-âhire (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya manasındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir.⁴¹⁰ Bu terkiplerden de anlaşıldığı üzere dünya ve ahiret mefhumları birbirleriyle yakın ilişki içerisinde. İnsanlar öldükten sonra dünyadaki yaşayışlarına mukabil cehennem ya da cennet adı verilen yerlerde ahiret hayatı süreceklerdir. Nitekim bütün peygamberler insanları Allah'a imanla birlikte ahiretin varlığına inanmaya da davet etmiş, onlara dünyada iken işledikleri fiillere göre yaşayacakları ahiret hayatı ile ilgili uyarılarda bulunmuşlardır. Müjdeci ve uyarıcı bir rol üstlenmişlerdir. Hemen hemen bütün ayetlerin ahiretle bağlantısı olduğu söylenebilir. Allah'a iman ile ahirete iman müteaddit ayetlerde birlikte zikredilmiştir.

Ahret Kur'an'ın ana konularından biridir. Ahiret olgusunu açıklayan, onunla yakın anlam ilişkisi olan birçok kavram vardır. Ölüm, berzah, kıyamet, ba's/yeniden diriliş, haşir, hesap, mîzân, azap, ceza, ödül, sevap, cennet ve cehennem gibi kavramlar başlıcalarıdır. Kavramlardan da anlaşılabileceği üzere ahiret baştan sona bir süreç içinde gerçekleşir. Hz. Peygamber de ahiretle ilgili vaidlere dikkat çekerek inanmayanların başına gelecek olan azap hususunda korkusunu şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bu çağrıya kulak tıkayıp imandan yüz çevirdiğiniz takdirde korkarım ki o dehşetli kıyamet-hesap gününde ki azaba mahkûm olacaksınız. Hepiniz bir gün hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna geleceksiniz. O her şeye kadirdir.”*⁴¹¹

Geçmiş peygamberlerin bu şekilde benzer söylemleri ve korkuları olduğuna Kur'an'ın birçok ayeti şahitlik etmektedir.⁴¹² Ancak bu vaidler inkârcı muhatapta beklenen olumlu etkiyi oluşturmamıştır. Daha önceki konularda da geçtiği üzere peygamberi yalanlama, alay etme gibi mezkûr inkârcı tutum ve davranışlar sergilenmiştir. Derveze Kur'an'ın indiği bu nüzul ortamını ve muhatabın durumunu şu şekilde izah etmektedir:

Allah'ın, Kur'an ayetleriyle kendilerine bildirdiği tehditleri onlar, hep kendi anlayışlarında, dünyada kendilerini yakalayabilecek bir azap olarak anlıyorlardı. Çünkü onların kafalarında Ad, Semud, Lut ve Ashâbı Medyen'in cezaya çarptırılması, aniden yok edilişleri vardı. Onun için bekliyorlardı! Fakat Allah'ın azabı kendilerine gelmeyince afallıyor, garip karşılıyor ve bu tehdidi inkâra kalkışıyorlardı. Bir taraftan meydan okuma ve yalanlama niyetiyle onun hemen gelmesini isterken öte yandan ahiret azabına da inanmıyorlardı ki ölümden sonra dirilince o azaba uğrama olasılığını kabul etsinler.⁴¹³

Kâfirlerin ahirete dair düşüncelerini En'âm 6/29. ayeti açığa çıkarmaktadır: *“Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir. Biz dirilecek değiliz.”* Şu halde

⁴⁰⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/68.

⁴¹⁰ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543.

⁴¹¹ Hûd 11/3-4.

⁴¹² A'râf 7/59; Hûd 11/26, 80, 84; Şuarâ 26/137; Ahkâf 46/21.

⁴¹³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/423.

peygamberlerini yalanlayan geçmiş kavimlerin hepsi azabı tattığı gibi müşrikler ve daha sonrakilerden bu gerçeği inkâr edenler azabı tadacaktır.⁴¹⁴ Öldükten sonra diriltirme, amel defterlerin açılması, hesap günü ve cehennem ateşi kâfirlerin/müşriklerin akibetidir.⁴¹⁵ Bâtılı seçenler, Allah'ın ayetlerini peygamberleri yalanlayanlar hüsrana uğrayacaklardır.⁴¹⁶

Çalışmamızda kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili vaîd ayetleri muhatap kitleye göre değerlendirilecektir.

5.1. Kıyametle İlgili Vaîd Ayetlerinin Muhatap Kitleleri

Kıyamet kelimesi “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasındaki kıyam kökünden isim veya masdar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.⁴¹⁷ Kıyamet, Kur'an'da 70 kez kullanılmaktadır.⁴¹⁸ Kıyamet kelimesine çok yakın bir muhtevada kullanılan ahiret -beş yerdeki farklı kullanılışı hariç- 110 yerde geçmekte, yirmi altı ayette “el-yevmü'l-âhir” terkihiyle yer almaktadır.⁴¹⁹

Kur'an'da zaman zarfı olarak “yevme”, “yevmeizin” kelimeleriyle oluşup kıyameti tasvir eden ayetlerin sayısı 400'e yakındır. Kıyamet günü anlamında “yevmü'l-kıyâme” yetmiş ayette geçmektedir. Yaklaşmakta olan gün anlamında “yevmü'l-azîfe”,⁴²⁰ çıkış günü anlamında “yevmü'l-hurûc”,⁴²¹ vaad edilen gün anlamındaki “yevmü'l-mev'ûd”,⁴²² ayırt etme günü anlamında “yevmü'l-fasl”,⁴²³ kimini alçaltan, kimini yükselten olay anlamındaki hâfîda-râfîa terkipleri kullanılır. Kıyametle ilgili olarak kıyametin kopma vakti anlamında “saat”,⁴²⁴ dünyanın sonu anlamında “ukba”,⁴²⁵ gerçekleşen/gerçekleşecek olan anlamında “vâkıa”,⁴²⁶ bürüyen/kaplayan anlamında “gâşiye”,⁴²⁷ gerçek olan anlamında “hakkâ”,⁴²⁸ her şeyi birbirine çarpan anlamında “kâria”,⁴²⁹ gürültü/sağır eden ses anlamında “sahhâ”,⁴³⁰ “felaket anlamında “tâmme”⁴³¹ gibi kavramlar kullanılmıştır.

Kıyamet günü bütün insanların yeniden diriltildiği,⁴³² Allah'ın huzurunda toplandığı, bütün her şeyin gözler önüne serildiği,⁴³³ hassas teraziler kurulup zerre kadar kimsenin haksızlığa uğratılmadığı, bir hardal tanesi ağırlayınca da olsa her işin bu

⁴¹⁴ En'âm 6/148.

⁴¹⁵ Kehf 18/49, 53.

⁴¹⁶ Mü'min 40/78.

⁴¹⁷ Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/690; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/506; Bekir Topaloğlu, “Kıyâmet,” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/517.

⁴¹⁸ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l Müfrehes*, 686-687.

⁴¹⁹ Topaloğlu, “Kıyâmet”, 25/517.

⁴²⁰ Mü'min 40/18; Necm 53/57.

⁴²¹ Kâf 50/42.

⁴²² Burûc 85/2.

⁴²³ Sâffât 37/21; Duhân 44/40; Mürselât 77/13-14; Nebe 78/17.

⁴²⁴ Enbiyâ 21/49.

⁴²⁵ Ra'd 13/22, 24, 35, 42.

⁴²⁶ Vâkıa 56/1.

⁴²⁷ Gâşiye 88/1.

⁴²⁸ Hâkka 69/1-3.

⁴²⁹ Kâria 101/1-3.

⁴³⁰ Abese 80/33.

⁴³¹ Nâziat 79/34.

⁴³² Mü'minûn 23/16.

⁴³³ Hûd 11/103.

teraziye konduğu⁴³⁴ ve nihai hükmün verildiği bir gündür.⁴³⁵ O gün gelip çatığında bir takım insanlar mutlu, bir takım insanlar mutsuz/zelil, kimi insanlar cennete kimi insanlar da cehenneme girecektir.⁴³⁶ Yüce Allah'ın va'dini yerine getirme hususundaki sözü şu ayetlerde açıkça müşahade edilmektedir:

*“Şüphesiz Allah her şeyi kaydetmekte, her şeyin hesabını tutmaktadır. Allah! O'ndan başka gerçek ilah/tanrı yoktur! O sizi kıyamet günü bir araya toplayacak; bunda hiç şüphe yok. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?”*⁴³⁷

Kıyametle ilgili anlatılanların birçoğu vaîd değil bu sürecin nasıl işleyeceğine dair bir bilgilendirme içermektedir. Kıyamet kelimesi yeni sistemin yaratılış sürecini ortaya koymaktadır.⁴³⁸ Kıyamet öncesi ve sonrası yaşanacak hadiseler net bir şekilde tarif ve tavsif edilmektedir. Kıyamet gününün mutlaka gelip çatacağına yemin edilmektedir.⁴³⁹ Kıyametin ilk safhası sura üflenilmesiyle başlayacaktır. Bu safhanın nasıl gerçekleşeceği ayetlerle sabittir. Dağların toz duman olup savrulacağı,⁴⁴⁰ kum yığını haline geleceği,⁴⁴¹ bulutlar gibi akıp gideceği,⁴⁴² yerinden oynayacağı,⁴⁴³ bu sökülme ve savrulmayla birlikte yeryüzüne vurup bir çırpışla darmadağın olacağı,⁴⁴⁴ göklerin yarılabacağı, düzeninin bozulup çökeceği,⁴⁴⁵ parşömen dürer gibi büküleceği,⁴⁴⁶ sarsılacağı,⁴⁴⁷ erimiş maden gibi olacağı,⁴⁴⁸ yıldızların söneceği,⁴⁴⁹ parçalanıp dağılabacağı,⁴⁵⁰ güneşin dürülüp karanlığa gömüleceği,⁴⁵¹ ay ile güneşin birbirine gireceği,⁴⁵² göklerde ve yerde kim varsa öleceği,⁴⁵³ yer yarıp toprağın bağrını açacağı, insanların kabirlerinden çıkacağı,⁴⁵⁴ vb. yok oluş ve yeniden inşa süreci tavsif edilmektedir. Öncelikle mezkûr ayetlerle bütün bunları gerçekleştirmeye muktedir olan yerin ve semaların/yüceliklerin sahibi yalnız Allah'tır düşüncesi zihinlere kodlanmaktadır. Aynı zamanda insan gibi sonradan yaratılan her şeyin bir gün muhakkak yok olacağı ortaya konulmaktadır. Böylece insanın bu bilgilendirmeden ders çıkarması, ibret alması ve yaşamını ona göre inşa etmesi istenmektedir. Şu halde kıyamet sahnelerinin tasviri ile ilgili bu ayetler akla ve duygulara hitap ederek bir yönlendiricilik işlevi görmektedir. İnsanı pasif bir duruştan aktif hale getirmek, doğru eylemlere yöneltmek amaçlanmaktadır. Bir taraftan kıyametin gerçekliği vurgulanırken diğer taraftan da bunun yeniden dönüşümün, bir yer değiştirmenin işaretleri olarak da okunması gerektiğine İbrâhîm 14/48. ayette vurgu yapılmaktadır:

⁴³⁴ Enbiyâ 21/47.

⁴³⁵ Hac 22/17, 68-69.

⁴³⁶ Şûra 42/7; Vâkıa 56/8-10; Gâşıye 88/2-11; 6-9.

⁴³⁷ Nisâ 4/86-87; benzer ayetler için bkz. Enbiyâ 21/104; Hac 21/7.

⁴³⁸ Mehmet Okuyan, *Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018), 58.

⁴³⁹ Kıyâmet 75/1; Mürselât 77/7; Burûc 85/2.

⁴⁴⁰ Tâhâ 20/105-107; Vâkıa 56/5-6; Hâkka 69/13-15; Meâric 70/9; Mürselât 77/10; Nebe 78/20.

⁴⁴¹ Müzzemmil 73/14.

⁴⁴² Neml 27/88.

⁴⁴³ Tûr 52/10; Tekvîr 81/3.

⁴⁴⁴ Hâkka 69/13-15.

⁴⁴⁵ Hâkka 69/16; Müzzemmil 73/18; Mürselât 77/9; İnfitâr 82/1; İnşikâk 84/1.

⁴⁴⁶ Enbiyâ 21/104; Zümer 39/67.

⁴⁴⁷ Tûr 52/9.

⁴⁴⁸ Meâric 70/8.

⁴⁴⁹ Mürselât 77/8; Tekvîr 81/2.

⁴⁵⁰ İnfitâr 82/2.

⁴⁵¹ Tekvîr 81/1.

⁴⁵² Kıyâmet 75/9.

⁴⁵³ Zümer 39/68.

⁴⁵⁴ Kâf 50/44; Zilzâl 99/6; Âdiyât 100/9.

“Gün gelecek, yeryüzü başka bir yeryüzüne, gökler de başka göklere dönüşecek, İşte o zaman insanlar dirilip kıyamet ve hesap gününün tek hâkimi olan Allah'ın huzurunda toplanacaklar.”

Herkes birinci sura üfürülüşte müthiş bir sesle ansızın yakalanacak, ikinci sura üfleyişte kabirlerinden çıkıp Rablerinin huzuruna koşacaklardır.⁴⁵⁵ Ancak söz konusu ettiğimiz husus kıyametin kopuşu sırasında yaşananların muhatap üzerinde nasıl bir etki oluşturacağıdır. Çünkü o gün; korkunç bir felaket, ansızın bastıracak, dehşeti her yeri kaplayacak bir gün olarak tarif edilmektedir.⁴⁵⁶ Herkes böylesine büyük bir korkuyu yaşayacak mıdır yoksa belli bir kesim mi bu korku dolu anlardan etkilenecektir? Üzerinde daha çok çalışma yapacağımız alan kıyametle ilgili tehditlerin kime, ne yönde etki ettiği/etmesi gerektiği, muhataplarda ortaya çıkardığı/çıkaracağı hallerin ne olacağıdır.

Vâkıa sûresinde kıyamet gününde herkesin aynı pozisyonda olmayacağı, hangi muhatabın ne ile karşılaşacağı açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Allah katında alçalan/alçalacak ve yükselen/yükselecek kimseler vardır. Kıyamet gününde bu kimseler amel defteri sağdan verilenler (ashâbü'l-meymene/ ashâbü'l-yemîn), amel defteri soldan verilenler (ashâbü'l-meşeme/ashâbü's-şimâl) ve imanda ve hayırda başı çeken öncüler (sâbikûn/mukarrebûn) olmak üzere üç gruba ayrılacaklardır. Arapça'da “sol taraf” manasına gelen şimâl ile ashâb (topluluk, grup) kelimelerinden oluşan ashâbü's-şimâl (Vâkıa 56/41) terimi, yaratılışın başlangıcında Allah'a vermiş oldukları sözü (mîsâk-ı fitrî) dünyada bozup önce kendilerine karşı sonra da kötülüğü bir huy haline getirmekle başkalarına karşı kötü davranan ve ahirette amel defterlerini soldan veya arka taraftan alacak olan kimseleri ifade eder.⁴⁵⁷ Amel defteri soldan verilenleri cehennem, kavurucu ateş, kaynar su, serinlik ve rahatlık vermeyen nefessiz kalacakları kapkara bir duman beklemektedir.⁴⁵⁸ Onların yiyecekleri zakkum ağacıdır, susuzluktan kavrulduklarında içecekleri kaynar sudur.⁴⁵⁹ Bu mezkûr grubun vasıfları Vâkıa 56/45-46. ayetlerde açıklanmıştır: “انهم كانوا قبل ذلك مترفون وكانوا يصرون على الحنث العظيم” Onlar bundan önce refah içinde şımartılmışlardı. Bir başka ifade ile onlar dünya hayatında nimete gark olmuşlar, kendi nefislerinin peşine düşmüşler ve peygamberlerin getirdiklerine yönelmemişlerdi.⁴⁶⁰ Ayette geçen ahdi bozmak, günah, suç işlemek anlamındaki “hıns” kelimesine “hınsî'l-azim” terkihiyle genel olarak “Allah'a eş ve ortak koşmak (şirk)” manası verilmiştir.⁴⁶¹ Bu şekilde mana verilmesinin doğruluğunu ayetin devamında gelen en büyük günah olan şirk üzerindeki ısrarcı davranışlarını ortaya koyan şu soru cevap ayetleri de teyit etmektedir:

*Ya! Biz ölüp toprağa karıştıktan, çürümüş bir kemik haline getirildikten sonra tekrar diriltileceğiz, öyle mi? Üstelik ölmüş gitmiş atalarımızda diriltilecek ha! demişlerdir. De ki: Hiç şüphemiz olmasın ki öncekiler ve sonrakiler de diriltilecek ve hepsi belli bir günde, kıyamet gününde bir araya toplanacaklar.”*⁴⁶²

⁴⁵⁵ Yâsîn 36/49, 51; Zümer 39/68; Nâziât 79/6-7.

⁴⁵⁶ Gâşîye 88/1; Kâria 101/1-4.

⁴⁵⁷ Arif Aytekin, “Ashâbü's-Şimâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/470.

⁴⁵⁸ Vâkıa 56/41-44.

⁴⁵⁹ Vâkıa 56/51-55.

⁴⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/538.

⁴⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/221; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/132; Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/213; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/538.

⁴⁶² Vâkıa 56/50.

Mukâtil, tefsirinde şirk anlamını, onların büyüklenip tekebbür ederek yaptıkları üzerinde ısrar ettiklerinden bahseden Câsiye 45/8 ve Nûh 71/7 ayetlerini örnek vererek desteklemiştir.⁴⁶³ Dolayısıyla onların özellikleri tevbe etmemeleri ve bağışlanma dilememeleri, aynı günah üzerinde devam etmeleridir. Bu ayetlerin muhatabı öldükten sonra yeniden diriltilmeye inanmayan ve onu alaya alan inkârcılar/kâfirler/müşriklerdir. İnkâr ettikleri hakikatin gerçekliği delilleriyle tavsif edilirken⁴⁶⁴ onların tevhid gerçekliğini kabul etmedikleri, nimete nankörlük ettikleri net bir şekilde görülmektedir. Üstelik Vâkıa sûresi sonunda bir kez daha ateşe atılacak ve kaynar su ziyafetinde ağırılanacak olanların hak dini yalanlayanlar olduğu bildirilmiştir. Siyak sibak ve sûre bütünlüğü dikkate alındığında mezkûr cezalandırmanın muhatabının kâfirler/müşrikler olduğu kolayca anlaşılır. Beled 90/19. ayette sol ehlinin benzer özelliklerine atıfta bulunulması bu durumu teyit etmektedir.

Burada ashâbü’ş-şimâlin mukabili olan ashâbü’l-yemîn/amel defteri sağdan verilenlere ve hayırda öncülük yapanlara/sâbikûn kendilerine verilecek cennet nimetlerinin açıklanması ile diğerlerinden ayrı bir muameleye tabi tutulması da önemlidir. Yümn kökünden türetilmiş olup “hayır, uğur, bereket” ve “sağ yön” anlamlarına gelen yemîn ile ashâb (topluluk, grup) kelimelerinden oluşan bu terkip yaratılışın başlangıcında Allah’a vermiş oldukları sözü (mîsâk-ı fitrî) bu dünyada bozmayan ve böylece hem kendilerine hem de diğer insanlara karşı olan görevlerini yerine getiren, ahirette ise amel defterlerini sağ taraflarından alarak önleri ve sağ yönleri Allah’ın nuruyla aydınlanıp bu hal üzere cennete girecek olan mutlu insanlar zümresini ifade eder.⁴⁶⁵ Tefsirlerde mukarrebîn olarak adlandırılan sâbikûnun kimler olduğu konusunda çeşitli izahlarda bulunulmuştur.⁴⁶⁶ Sonuç olarak ashâbü’l-yemîn ile sâbikûnun ahirette farklı bir konumda olacağına, farklı nimetlere mazhar olacağına dikkat çekilmiştir. Sâbikûnun cennette en yüksek derecede olacakları belirtilmiştir.⁴⁶⁷ Şu halde nimet ve azap tasvirleri muhatabın niteliğine göre değişmektedir.

Nitekim Neml 27/87. ayeti de Yüce Allah’ın kıyamet günü yaşanacak korku ve dehşet halinden istisna tuttuğu kimseler olduğunu bariz bir şekilde söylemektedir. “*Kıyamet günü sura üflenecek ve o zaman Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunan herkes tarifsiz korkuyla düşüp ölecek. (Sura ikinci defa üflenip diriliş gerçekleştiğinde ise) herkes boyun bükmüş bir halde O’nun huzuruna çıkacaktır.*” Ayet herkesin korktuğu kıyamet gününün o dehşetinden etkilenmeyecek, korkudan emin kılınacak bir grubun olduğu haber vermektedir. Tefsirlerde ağırlıklı olarak o grubun şehitler olduğu, onların Rableri tarafından korunacakları ve rızıklandırılacakları bilgisi yer almaktadır.⁴⁶⁸ Mukâtil ve Kelbî de bunların Cebrail, Mikail, İsrail ve ölüm meleği olduklarını söylemiştir.⁴⁶⁹ Ancak bir sonraki ayette geçen “hasene” ve “seyyie” kelimelerine verdikleri anlamla bir önceki ayetin manasını genişletmişlerdir. Ayet mealen şöyledir: “*Kim bir hasene ile gelirse onun için çok daha hayırlısı olacaktır. Onlar o gün korkudan güvende olacaklardır. Seyyie ile gelen kişiler ise yüzüstü*

⁴⁶³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/221.

⁴⁶⁴ Vâkıa 56/56-87.

⁴⁶⁵ Arif Aytekin, “Ashâbü’l-Yemîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/472.

⁴⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 23/96-98; Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî (Beyrut: Dâru’l-Erkâm b. Eb’î’l-Erkâm, h.1416), 2/334.

⁴⁶⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/333; Vâkıa 56/ 46.

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 19/503; Ebü’l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, neş. Câmiatü’l-İmam Muhammed Suûd el-İslamiyye (yy: İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî, h. 1430), 17/311.

⁴⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/318; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/108; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, 17/312.

cehenneme atılacaklardır. Sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz.”⁴⁷⁰ Burada geçen “hasene” ve “seyyie” kelimelerine verilen anlam ayetin vermek istediği mesajı ve muhatabı doğru anlamak adına önemlidir. Mukâtil “hasene” kelimesine la ilahe illallah manası vererek kim la ilahe illallah ile gelirse ona ondan bir hayır vardır yani Allah’ı birleyen herkesin bu korkudan güvende olacağına, “seyyie” kelimesine de şirk manası vererek Allah’a eş ve ortak koşanların da cehennem vaîdiyle karşılaşacağına dikkat çekmiştir.⁴⁷¹ Kelbî de aynı şekilde “hasene” yi la ilahe illallah, “seyyie” i küfür olarak tevîl etmiştir.⁴⁷² Râzî ise “hasene” ye iman olarak tek bir anlam verilmesinin iki anlama raci olabileceğini belirtmiştir. Birincisi buradaki hayır, günahkâr müminlerinin cezasının ebedi ve muhalled olmamasıdır. İtaatkar kulun ikinci durumu ise onların, her türlü dehşet ve korkudan emin olmalarıdır.⁴⁷³

Nitekim günümüz tefsircilerinden Mustafa Öztürk ilk dönem tefsir rivayetlerinden hareketle doğrudan “hasene” kelimesini “tevhide iman ve imana yaraşır ameller” olarak, “seyyie” kelimesini de “şirk, kâfirlik gibi günahlar” anlamı vererek mealen “Allah’ın huzuruna tevhide iman ve imanlarına yaraşır amellerle çıkanlar kıyamet ve hesap gününün dehşetin emin ve uzak tutulacaktır.” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁴ Derveze’nin şu yorumu da bu mealî desteklemektedir:

Birinci ayette zikredilen korkudan istisna edilen kimseler, ikinci ayetin ibaresinin işaret ettiği üzere müminlerdir. Bunun da asıl amacı müminlerin gönüllerinde huzuru yaymak, onları yatıştırmak, iman ve salih ameale teşvik etmektir. Kâfirler için anlatılan manzara ise müminlerinkinin aksine korkunçtur; onlar yüzüstü ateşe atılacaklardır.⁴⁷⁵

Burada ayetin manasının daraltılmaması, Kur’an bütünlüğüne daha uygun düşmektedir. Zira Nisâ 4/69. ayette Allah’a ve resulüne itaat edenlerin nebiler, şehitler, sıddıklar ve salihlerle beraber olacağı müjdesi bu gruba dâhil olacakların genişletilmesine imkân vermektedir. Ancak şu var ki sey-yie kelimesinin geçtiği bazı yerlerde küçük günahlar,⁴⁷⁶ bazı yerlerde büyük günahlar⁴⁷⁷ anlamında kullanıldığı göz ardı edilmemeli ve ayetin bağlamı dikkate alınmalıdır. Seyyie kelimesi küçük büyük her türlü kötülüğü günahı içine alan bir kavramdır, denilebilir. Şirk, kâfirlik gibi günahları “seyyie” nin en üst seviyesi olarak görmek mümkündür.

Zümer 39/68. ayette de Neml 27/87. ayetteki gibi kıyamet gününde Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunan herkesin tarifsiz bir korkuyla öleceği haber verilmektedir. İstisna tutulanlarla ilgili Neml 27/87’de geçtiği gibi muhtelif rivayetler vardır. Galip olan görüş o grubun Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleği (Azrail) gibi büyük melekler olduğu yönündedir.⁴⁷⁸ Ebu Hureyre’den nakledilen bir rivayete göre ise şöyledir:

Sur’a birinci defa üfürülünce sadece şehitler sarsılmaz. İkinci üfürülüşte ise her şey ölür geriye Cebrail, Mikail, Azrail ve Arş’ı sırtında taşıyan melekler kalır. Sonra Cebrail ve Mikail’in canlarını alır. Allah arşı sırtlarında taşıyan meleklerle emreder onlar da ölürler. Geriye sadece Azrail

⁴⁷⁰ Neml 27/89-90.

⁴⁷¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/318.

⁴⁷² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/108.

⁴⁷³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/57.

⁴⁷⁴ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 435.

⁴⁷⁵ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadis*, 3/305.

⁴⁷⁶ Nisa 4/31; Hud 11/114.

⁴⁷⁷ Casiye 45/21.

⁴⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, 15/279-280; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/574.

kalır. Sonra Allah onun da ölmesini emreder ve sadece Allah'ın kendisi kalır.⁴⁷⁹

Bununla birlikte sözün devamında müminlerin korkudan emin kılınıp umduklarına nail olacaklarının haber verilmesi dikkat çekmektedir. Onlar istisna kılınıp cennetle mükafâtlandırılırken kâfirlerin cehennemle cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁴⁸⁰ Verilen mesajı doğru anlamak adına pasaj bütünlüğünü, siyak sibakı gözetmenin gerekliliği burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Dikkatleri çeken bir diğer husus ise bu kıyamet sahnelerinin hemen ardından kâfirlere yönelik hesap günü ve cehennem tehditlerinin gelmesidir. Kıyâmet, Kamer, Nebe, Nâziât, Tekvîr, İnfîtâr sûrelerinde kıyamet sahneleri tasvir edildikten hemen sonra bu hakikate karşı gelenlerden bahsedilmiş ve onlara tehditlerle cevap verilmiştir. Denebilir ki bu tehditler onlara yönelik bir meydan okuma ve bir gözdağı niteliğindedir. İlk sûrelerde kıyametle ilgili sahnelerin bu kadar gündemde kalması Mekkelilerin vahyi reddetmesi, Hz. Peygamber'e şiddetli muhalefeti, inananlara karşı aşağılayıcı tavrı dolayısıyladır. Burada etki-tepki ilişkisi vardır. Onların mezkûr tutum ve davranışlarının etkisiyle onlara cevap sadedinde ilahi tehditlerin gelmesi önemlidir.

Sonuç itibarıyla kıyamet vâidi ile ilgili şu çıkarımlar yapılabilir. Kıyamet gününden söz edilmesi, insanın nihai kaderinin insanın değil Allah'ın elinde olduğuna ve Allah'ın bunu insanın ölçülerine göre değil, kendi ölçülerine göre belirlediğine uyarıdır.⁴⁸¹ Dolayısıyla uyarılar insanı kendine getirmek, kim olduğunu, nereden geldiğini ve yaratılmış olduğunu hatırlatmak içindir. Terğîb, terhîb, va'd ve vâid yoluyla iyiye yönlendirme, kötülüklerden sakındırma söz konusudur. Bir başka ifade ile sakındırma ve müjdeleme Kur'an'ın bir üslubudur. Kur'an'da bu durumu örnekleyen malzeme çoktur. Hâsılı kelimeler kıyametin gerçekleşmesiyle birlikte aleyhinde ortaya atılan tüm iddialar geçerliliğini yitirecektir. İnananlar korkudan güvende olurken şirk ve küfür üzere olan muhatap kitle vâidlerle karşı karşıya gelecektir.

5.1.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Kıyamet Vâidleri

Kur'an'da kâfirler; müşrik, münafık, Yahudi ve Hristiyanları temsil eden bir üst kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Vahye dayalı dini hakikatleri tekzip ve inkâr kategorisinde yer alan “şirk”, “zulüm”, “nifak”, “ilhad”, “ğayy”, “dalalet”, “tuğyan”, “utüvv”, “istikbar”, “istiğna” gibi tüm farklı tutumlar “küfür” başlığı altında toplanabilir.⁴⁸² İnkâr anlamında küfür ile beraber tekzip kavramı sıklıkta kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra “ilhad”, “cuhûd”, inkâr kavramları da “ayetleri inkâr etmek” anlamında kullanılmaktadır. Nitekim inkâr edenler tam anlamıyla dalalette düşmüş kabul edilmektedir. Bu durum açıkça Nisâ 4/136. ayette şöyle ifade edilmektedir:

*“[...]Kim Allah'ı, meleklerini, vahiylerini, peygamberlerini ve son günü inkâr ederse, tam anlamıyla dalalette düşmüş olur.”*⁴⁸³

Kur'an'da ayetleri inkâr edenleri uyarmak için hem dünyaya hem de ahirete yönelik tehditler yapılmaktadır.⁴⁸⁴ Bununla birlikte kıyamet günü gerçeğini ve yeniden dirilişi kale almayan kâfirlere yönelik azap ve cehennem vâidleri de sıklıkla yer almaktadır. Onların hangi ahval ve şerait içinde olacaklara cevap sadedinde bildirilen

⁴⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/331-332.

⁴⁸⁰ Neml 27/89-90; Zümer 39/71-73.

⁴⁸¹ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 119.

⁴⁸² Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/447.

⁴⁸³ Nisâ 4/136.

⁴⁸⁴ Bakara 2/39; Âl-i İmrân 3/4; Nisâ 4/56; Rûm 30/16; Fussilet 41/41-42.

ayetler⁴⁸⁵ bize yol gösterici olacaktır. Kur'an'da genellikle kâfir kavramının kullanıldığı yerlerde müşriklerin kastedildiği görülmektedir. Zira Kur'an bütünlüğünde değerlendirildiğinde kâfir tipolojisinde öne çıkan özelliklerin çoğunluğu müşriklere aittir. Muhatap kitlenin müşrik olarak geçmediği yerlerde şemsiye kavram olan "kâfir" kavramı kullanılacaktır.

Yüce Allah insanın bakışlarını içinde bulunduğu yere, göğe ve çevresine çevirmesini isteyerek yeryüzündeki canlılık ve dirilişten hareketle kıyametin kopacağını insanın yeniden dirilişinin mutlaka gerçekleşeceğini haber vermektedir.

*Kıyamet gününe ve o gün pişmanlıkla dövünecek nefse yemin ederim.
(İnkârcı) insan, kemiklerini asla bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor!*⁴⁸⁶

*(Ey Peygamber!) Elbet bir gün sen de öleceksin, onlar da ölecekler.
Kıyamet günü hepiniz Rabbinizin huzurunda yargılanacaksınız.*⁴⁸⁷

*Allah mahşer günü sizi bir araya toplayacaktır. İşte o gün kazanan ve kaybedenin ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a yürekte iman edip imanına yaraşır güzellikte işler yaparsa Allah da onun günahlarını görmezden gelip affeder, üstelik onu içinde derelerin çağıldadığı cennete temelli kalmak üzere yerleştirir, İşte büyük bahtiyarlık budur. Kâfirlikte direnip ayetlerimize yalan diyenler ise cehennemlidir. Ne kötü bir son duraktır cehennem!*⁴⁸⁸

Müşrikler yaklaşan kıyamet günü hakkında defaatle uyarılmaktadır. Hz. Peygamber'e de bu konuda sadece uyarıcı olduğu hatırlatılmaktadır. Kimin kaybedip kimin kazanacağını belli olduğu "yevmü't-teğabün" ile ifade edilen bu güne "kar-zarar günü" olarak da anlam verilmiştir. Denilebilir ki Allah'ın va'd ve vaîdleri karşılık bulacak, bu durum kar ve zarar olarak açığa çıkacaktır.

Erken dönem Mekkî sûrelerde kıyametin gelip çatmasıyla birlikte muhatap kitlede oluşacak korku hallerini ortaya koyan tasvirler önemli bir yer tutar. Mekke döneminin daha sonraki safhalarında da bu durum görülür. Müzzemmil 73/17- 18. ayetlerde kıyamet gününün dehşetinden çocukların bile ak saçlı ihtiyarlar haline geleceği, göklerin yarılacağı haber verilmektedir. Şirk ve inkârda ısrarcı olanlara, dehşetine göklerin bile dayanamayacağı bu azaptan kendilerini nasıl koruyacakları sorulmuştur. Çocukların imanı da inkârı da herhangi bir sonuç doğurmadığı için "Nasıl korunacaksınız ki?" sorusunda muhatapların çocuklar olmadığı açıktır.⁴⁸⁹ Şu halde ayette çocuklar şiddetin hedef kitlesi değildir. Râzî bunun bir teşbih (benzetme) olduğunu belirtmiştir. Çünkü kıyametin elem ve korkularının çocukları gelip bulması söz konusu değildir. Bununla o günün, çocukların buluşa erip hatta ihtiyarlık çağlarının gelip böylece saçlarının kırılacağı kadar uzun bir gün olduğu anlatılmak istenmiştir.⁴⁹⁰ Bize göre de bu yorum isabetlidir. Bu şekilde azabın geleceğine ihtimal vermeyenlerin kalplerine korku salınmakta, kâfirlerin bu düşüncelerinin temelsizliği ortaya konulmaktadır. Allah'ın vaaadinin hak olduğu bildirilmektedir. Böylece herhangi bir şüpheye mahal bırakılmamıştır. Sözün gelişinden ve ayetten hareketle kıyamet ve azap gerçeğini yalanlayan kâfirler/müşrikler bu korkuyu yaşayacaklardır, denilebilir.

⁴⁸⁵ İbrâhîm 14/43; Enbiyâ 21/97; Hac 22/ 1-2; Rûm 30/12; Yâsîn 36/52; Kamer 54/7-8; Kalem 68/42-43; Meâric 70/44; Müzzemmil 73/17; Müddessir 74/9-10; Kıyâmet 75/16-19, 28-29; Nâziât 79/8-9; Gâşîye 88/2-11.

⁴⁸⁶ Kıyâmet 75/1-3.

⁴⁸⁷ Zümer 39/30-31; benzer mesajlar için bkz. Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57.

⁴⁸⁸ Teğâbün 64/9-10.

⁴⁸⁹ Okuyan, *Ku'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 43.

⁴⁹⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/692.

Diğer taraftan Müddessir 74/8-10. ayetler de korkunun en çok kâfirler yani kâfirlet üzerinde etkili olacağını destekler niteliktedir. “*Sura üflenildiği gün, çok çetin bir gün olacaktır. O gün kâfirlerin işi hiç de kolay olmayacaktır.*” Zemahşerî ayette geçen “çok zor” kelimesi yerine “kolay olmayacaktır” ifadesinin kullanılması ile zorluğun kâfirlere hasredilmesine, kâfirler için müminler gibi kolay ve hafif geçmeyeceğine işaret edildiğine, kâfirleri tehdit edip öfkelenlendirmeyi ve müminleri müjdeleyip teselli etmeyi aynı anda ifade etmek için böyle bir üslup kullanıldığına dikkat çekmiştir.⁴⁹¹ Mâtürîdî’nin de yorumu bu düşünceyi desteklemektedir. Ona göre sözü edilen bu “gün” müminler için rahmet günüdür. Çünkü o günde güzel bir şekilde ağırlanacaklar ve Rablerinden büyük derecelere ereceklerdir. Ayrıca Yüce Allah kitabında birçok ayette söz konusu günden ve mümin olmayanların başlarına gelecek olsa da o gün meydana gelecek hallerden söz etmektedir.⁴⁹² Bu ifadesinde net bir görüşe sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda müminlerin farklı bir muameleye tabi tutulacağı ve bu hallerden etkilenmeyeceği, vâidin muhatap kitlesinin kâfirler olduğu açıkça söylenebilir. Nitekim devamındaki ayetlerde ise kendisine verilen nimetler karşısında inkârda direten bir kâfir prototipi ortaya konmuştur. Rivayetlerde bu kişinin Velid bin Muğire adlı bir müşrik olduğu noktasında görüş birliği vardır.⁴⁹³ Rivayete göre bu kişi “Eğer Muhammed anlattıklarında doğru ise cennet ancak benim ve benim gibiler için yaratıldı” demiş; bu yüzden, ayetler korkutucu ve Allah’ın nimetlerini kendisi üzerinde artması, ahirette de devam etmesi hakkındaki O’nun emelini yalanlayacak şekilde nazil olmuştur.⁴⁹⁴ İmana gelmeyi kibrine yediremeyen, hakka sırt çeviren, Kur’an hakkında “bu bir sihirdir”, “bu bir beşer sözünden başka bir şey değildir.” iftiralarında bulunan bir müşrik profili çizilmektedir. Bu mezkûr tavır ve tutumlarına karşılık ona ve onun şahsında tüm kâfirlere/müşriklere yönelik cehennem tehditleri yapılmıştır.

Kâfirler için çok zor bir gün olacağı bir kez de Furkân 25/25-26. ayetlerdeki tasvirler üzerinden ortaya konmuştur. “*Göğün bulutlarla yarılabacağı ve meleklerin bölük bölük indirilecekleri o gün, gerçek hükümdarlık Rahmân’a aittir. Kâfirler için o gün çok zordur.*” Burada da bu korku dolu anları yaşamayan kâfirlere hasredildiği görülmektedir. Zira öncesinde müminlere cennet va’d edilir. Şöyle ki siyak sibakında müminlerin ayrı tutulduğu kolayca anlaşılır. Tefsirlerin hemen hepsinde o günün müminler için kolay geçeceği ifade edilir. Nitekim bu görüş “*En büyük korku/dehşet bile onları tasalandırmaz. Melekler onları: “İşte bu size söz vaad edilmiş olan (mutlu) gününüzdür” diyerek karşılarlar.*” mealindeki Enbiyâ 21/103. ayeti ve Hz. Peygamber’in şu sözü ile şahitlendirilir: “Nefsim kudret elinde olan (Allah)a yemin olsun ki o gün mümine hafifletilecektir. O kadar ki dünyada iken kılmış olduğu bir farz namazdan ona daha hafif gelecektir.”⁴⁹⁵ Burada müminler için ifade edilen kolaylık dikkat çekmektedir.

Devamında gelen ayetlerde de zalim olarak nitelenen kişinin pişmanlık halleri gözler önüne serilir: “*O gün zalim kişi (pişmanlıktan) ellerini ısırp: “Eyyvah bana, keşke peygamberlerle birlikte yol tutsaydım.” diyecek.*”⁴⁹⁶ Abdullah b. Abbas, Şa’bî ve Mücâhid’den nakledilen bir görüşe göre bu ayetler müşriklerden Ukbe b. Ebi Muayt ve

⁴⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/647.

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/305.

⁴⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 33/19; Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn* “*Tefsîrü’l-Kur’ân*”, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd (Lübnan: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, trs.), 6/139; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/647; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/305.

⁴⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/648.

⁴⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 6/107-108; Kurtubî, *el-Câmi’*, 13/24.

⁴⁹⁶ Furkân 25/26.

Ümeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur. Bunlardan Ukbe veya Ümeyye müslüman olmuş diğeri onun müslüman olmasına karşı çıkarak tekrar kâfir olmasına sebep olmuştur. İşte bu mezkûr ayetler, bunları ve benzerlerini tasvir etmektedir.⁴⁹⁷ Ayet her ne kadar belli bir kişi hakkında inmiş olsa da durumu burada sözü edilen olaya uygun olan her zalim ve kâfir hakkında genel geçer olmaktadır.⁴⁹⁸

Aynı şekilde “çok zor bir gün/yevmün asır” tabiri Kamer sûresinde de tekrarlanmıştır. Kamer 54/6-8. ayetlerde kıyamet günü gerçekleştiğinde korku ve dehşet içinde kabirlerinden çıkacak ve çekirge sürüsü gibi dağılacak insanlar tavsif edilmektedir. Ayetin öncesinde Kur'an'dan yüz çeviren, gördüğü şeyleri sihir, bir göz aldanmasından ibaret addeden Mekke halkından yani Kureyşli müşriklerden bahsedildiği açıktır. Kaldı ki onlara yapılan uyarıların fayda vermeyeceği de ifade edilmiştir. Peygamberden de onlardan yüz çevirmesi istenmektedir. Hz. Peygamber rahatlatılırken onlara yönelik tehditlerin şiddetlendiği görülmektedir. “*Boyunlarını çağırıcıya uzatan kâfirler, “Bu, ne zor bir günmüş” diyecekler*” mealindeki, sûrenin 8. ayetinde “kâfirler” kelimesinin bizzat geçmesi ve kıyamet günü için “çok zor bir gün” ifadesi, bu korku ve dehşeti yaşayacak olanların kâfirler olduğunun delilidir. Râzî ayeti “İşte bu, kâfirler için kolay olmayan, zor bir gündür.” (Müddessir 74/9-10) ayetleriyle durumu irtibatlandırarak iki şekilde izah eder. Birincisi bu günün sadece kâfirlere zor olacağı hususuna müminlerin dikkatini çekmek istenmesidir. İkincisi zorluk da kolaylık da (mahşerde), mümin ve kâfir için müşterektir. Çünkü kabirlerden çıkma işi adeta çekirgeler gibi olacaktır. O davetçiye boyun eğip gitme, mümin için de söz konusudur. Çünkü o da dehşete kapılır ve kendini azaptan güvende hissetmez. Fakat Allah Teâlâ, ona, kendisinin emniyet içinde olduğunu bildirir ve mükâfatını verir. Geriye kâfirler kalır. İşte o zaman kâfir, “Bu çok çetin bir gün!” der.⁴⁹⁹ Yâsîn 36/51-52. ayetlerinde de Sur’a üflendiğinde insanların kabirlerinden kalkarak Rablerine koşacakları, “*Eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırıp uyandırdı.*” diyecekleri bildirilmiştir.⁵⁰⁰ Bu durum muhatapta bir korku uyandırmaktadır. Bu tür bildirimler, ölümden sonra dirilişin gerçek mahiyet ve keyfiyetini anlatmaktan öte, müşriklerin ölümden sonra karşılaşacakları kötü akibeti mübalağalı bir dille tasvir etmeye yöneliktir. Zahiri manaya hamledilmesinin doğru olmadığına dikkat çeken Ünsal, Zemahşerî’den de görüşünü delillendirerek bunun müşrikleri tehdit, müminleri teşci amaçlı bir temsil/tahvil olduğunu izah etmiştir.⁵⁰¹

Diğer taraftan Kamer 54/45-48. ayetlerinde de bir kez daha hem dünyada hem kıyamet günü korku halleri tasvir edilen topluluğun Mekke dönemindeki müşrikler/kâfirler olduğu görülür:

Bu topluluk yakında bozguna uğrayacak ve arkalarına dönüp kaçacaklar. Fakat onlar asıl cezayı kıyamet günü görecekler. Kıyamet ne dehşetli, ne korkunçtur, bir bilseler! Günaha batmış olanlar hüsrân ve helaka mahkûmdurlar. Nitekim o gün, yüzükoyun sürüklenerek cehenneme atıldıklarında şöyle denecek onlara: “Şimdi tadın bakalım cehennemin yakıp kavuran ateşini!”

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/262; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît* 16/471-472 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6/108; Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/ 25.

⁴⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/22.

⁴⁹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/293.

⁵⁰⁰ Kabirden çıkışla ilgili benzer ayetler için bkz. Meâric 70/43-44.

⁵⁰¹ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 406-407.

Pasaj bütünlüğünde değerlendirildiğinde öncesinde geçmiş peygamberlere inanmayan, uyarılarına kulak asmayan geçmiş kâfir toplulukların helak ve hüsrancı hatırlatılarak muhatabına açık bir şekilde “Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı güçlü” denmiştir. Sonrasında ise helak, kıyamet ve cehennem tehditleri ardı ardına sıralanmıştır. Sonuç itibarıyla daha önce de Müddessir ve Furkân sûrelerinin mezkûr ayetlerinde açıkladığımız üzere müminlerin bu çetin gün vaîdinden istisna tutulduğunu söylemek isabetlidir.

Tekvîr sûresinde kıyamet sahneleri canlı bir tablo gibi resmedilirken hemen arkasından müşrikleri tehdit eden hesap günü ve cehennem ayetleri gelmektedir.⁵⁰² Kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek ve onların doğumlarını çirkin/kötü görmek, İslam öncesi Arap toplumunun yaşadığı tablolardan ve adetlerden birisidir.⁵⁰³ Kuran’da müteaddit ayetlerde bu çirkin fiili gerçekleştirme sebeplerine atıfta bulunulur.⁵⁰⁴ Nitekim utanç vesilesi olarak gördükleri kız çocuklarını diri diri toprağa gömen müşriklerin hesabı görülecektir. Kaldı ki Kuran’ı ve elçiyi yalanlamanın, peygamber hakkında türlü iftiralarının da karşılığını alacaklardır. Cehennem müşrikler için körüklenip alevlendirilecektir. Sûrede iki yeminin bir arada kullanılmış olması, birinci yeminde sözü edilen cehennemden ve ilahi cezadan kurtuluşun ancak Hz. Muhammed’e ve onun Cibrail vasıtasıyla aldığı Kur’an’a iman etmek şeklinde somutlaşan doğru yola uymakla mümkün olacağını göstermektedir.⁵⁰⁵ Sonuç itibarıyla kıyamet, hesap günü ve cehennem tehditleri birbirini müteakip gelmiş, vahyin nüzul ortamındaki müşriklerin adetlerine atıfla onlara bir ihtar, bir ikaz yapılmıştır.

Kıyamet sahneleri anlatılırken muhatabın durumuna göre sözün beyan edildiğini ortaya koyan bir diğer husus “*gebe develer başıboş bırakıldığında*” mealindeki sûrenin 4. ayetidir. Nitekim bahse konu olan gebe develerin ne anlam ifade ettiğini anlamak için vahyin nüzul ortamındaki Arap toplumundaki karşılığını bilmek gerekir. İbn Kesîr tefsirinde ayeti şöyle yorumlamıştır: “İnsanlar böyle develerle fazlasıyla ilgilenip onlara bakmak ve sonrasında onlardan yararlanmak için çalışırlar ama başlarına gelen şey onları, en çok sevdikleri şeyi görmezlikten gelmeye götürür. Çünkü karşılaştıkları kıyamet ve burada gördükleri haller onlar için korkunç, baş döndürücü ve büyük felaketlerdir. Kıyametten önceki hallerin ortaya çıkması da böyledir.”⁵⁰⁶ Kurtubî de benzer bir şekilde ayeti şöyle izah etmiştir: “Özellikle doğumu yaklaşmış develeri söz konusu etmesi, Arapların nezdinde böylelerinin en değerli oluşundan dolayıdır. Bu develere sahip olanlar ancak kıyametin kopacağı vakit onları başıboş bırakırlar. Bu elbette ki bir örneklendirmedir. Çünkü kıyamet gününde doğumu yaklaşmış dişi deve olmayacaktır. Fakat bununla misal vermek istenmiştir. Şöyle ki; kıyamet günü öyle dehşetlidir ki bir kimsenin doğumu yaklaşmış devesi olsa dahi, onu başıboş bırakır ve kendi işiyle uğraşır.”⁵⁰⁷ Râzî tefsirinde İbn Abbas’ın şu nakline yer verir:

Kıyamet gününün dehşetli hadiseleri geldiği zaman, sahipleri bu develeri bile ihmal eder, kendi haline salıverir. Hâlbuki Araplar için hamile develerden daha sevimli ve kıymetli başka bir şey yoktur. Araplara, gebe develer meselesiyle hitap edilmiştir. Çünkü onların mallarının ve

⁵⁰² Tekvîr 81/10-12.

⁵⁰³ Derveze, et-*Tefsîrû'l Hadis*, 1/501.

⁵⁰⁴ En'âm 6/51; Nahl 16/58-59; İsrâ 17/31; Mümtehhine 60/12.

⁵⁰⁵ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, 1/41.

⁵⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/330.

⁵⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/228-229.

geçimlerinin çoğu devedendir. Bundan maksad, malların gitmesi ve mülklerin boşa çıkması, insanların kendi canlarının derdine düşmesidir.⁵⁰⁸

Şu halde mezkûr ayet, muhataba göre sözün beyan edildiğinin bir delilidir. Bununla birlikte kıyametin dehşeti ve korkunçluğu muhatabın anlayacağı şekilde bir hitapla ortaya konmuştur.

Abese 80/33-42. ayet grubu da kıyamet tehditleri ile ilgili olup o günde insanın başına gelecekler tavsif edilmiş, o günün dehşetinden insanların en yakınlarından bile kaçacak olmasına dikkat çekilmiştir. Bu pasajda vaîdin kime yönelik olduğunu anlamak için siyak sibakının gözetilmesi elzemdır. Sûrenin 17. ayetinde “*Kahrolsun o insan. Ne kadar da nankördür.*” ifadesi dikkat çekicidir. Ayet tek başına genel insan cinsi için kullanıldığı vehmini uyandırırken müteakip ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde Allah’ın birliğini reddeden, O’nun emrini yerine getirmeyip nankörlük eden kâfire işaret ettiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki bu tür olumsuz özellikler ayetlerin hemen hemen hepsinde kâfire delalet etmektedir. Kaldı ki rivayetler de bu yöndedir. Mücâhid’e göre ayette zikredilen “insan” kelimesinden maksat, “Kâfir olan insan” demektir. Bu izahlara göre ayetin manası şöyledir: “Kahrolsun kâfir insan. O Rabbinin nimetlerine karşı ne de nankördür.” veya “Lanet olsun kâfir olan insana. Onu inkârcılığa sürükleyen sebep nedir?”⁵⁰⁹ Mukâtil tefsirinde nüzul sebebi olarak şunları kaydeder:

Ayet, Utbe b. Ebu Leheb b. Abdulmuttalib hakkında inmiştir. O babasına kızdığı vakit gider Muhammed (sav)’e iman ederdi. Babası onunla barışıp ondan hoşnut olup da onu ticaret mallarıyla Şam’a gönderince, “Utbe’den Muhammed’e bildirin ki, o, necme kâfir oldu.” dedi. Nebi (sav) bunu işitince, “Allahım! Ona yırtıcı bir hayvan musallat et.” diye beddua etti de konakladığı bir gece bir arslan onu yedi.⁵¹⁰

Râzî ise müfessirlerin bu ayetin Utbe b. Ebî Leheb hakkında nazil olduğu söylemine yer vermekle birlikte iki farklı rivayet daha aktarmaktadır. Birinci görüşe göre buradaki ayette geçen insan sözü ile kendileri yüzünden Hz. Peygamber’in İbn Ümmü Mektûm’u bırakıp da kendilerine yöneldiği kimseler kastedilmiştir. İkinci görüşe göre ilkinin aksine ayetin ifadesiyle, zenginlik ve fakirlik sebebiyle fakire üstünlük taslayan her zenginin zemmedilmesi kastedilmiştir. Bunun delilleri ise şunlardır:

- 1) Allah Teâlâ bu kimseleri, kendilerini üstün görmeleri yüzünden kınamıştır. Binâenaleyh, illetin (gerekçenin) genel ve umumî olması sebebiyle, hükmün de genel ve umumî olması gerekir.
- 2) Cenâb-ı Hak, kendisinin de “*Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu... Sonra onu öldürüp kabre soktu...*” buyurduğu gibi, insanın hem başlangıçtaki hem de neticedeki halinin hakirliği ve zelillliği sebebiyle bu kibirlenenlerin yolunu ve takip ettikleri yöntemi tasvip etmemiştir. Bununla birlikte, bu men ve alıkoymanın umumî olması, hükmün de umumî olmasını gerektirir. Lafız da muhtemelken lafzı, daha çok mana ve hüküm ifade eden başka bir manaya yormak gerekir. Bu itibarla, o lafzı bu anlama hamletmek gerekir.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* 31/64; benzer bir yorum için bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7/49.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/222; Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1421), 5/95.

⁵¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/591. Daha ayrıntılı bir varyantı için bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/217-218; Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1415), 15/246.

⁵¹¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/57.

Hemen hemen tefsirlerin tamamında nüzul sebebi olarak Utbe b. Ebu Leheb'in adı geçer. Şu halde sûrenin muhtevası, bağlamı dikkate alındığında nüzul sebebinin muayyen bir kişiye delalet etmesi daha isabetli görünmektedir. Bununla birlikte onun şahsında tüm kâfirleri temsil etmektedir.

Diğer taraftan sûrenin “*O gün herkesin kendisine yetecek kadar derdi vardır.*” mealindeki 37. ayette aynı şekilde bu durumu herkesin yaşayacağı izlenimi vermektedir. Ayet bağlamında Taberî tefsirinde Enes İbn Malik'ten nakledilen hadiste Hz. Aişe ile Hz. Peygamber arasında geçen şu konuşmaya yer verir:

Hz. Aişe Resûlullah'a şöyle bir soru sormuş: “Ey Allah'ın Rasûlü; anam babam sana feda olsun, sana bir konuda suâl ederim ki bana bu hususta haber veresin.” Resûlullah: “Eğer benim yanımda o konuyla ilgili bir bilgi varsa”, buyurdu. Hz. Aişe dedi ki: “Ey Allah'ın nebisi, erkekler kıyamet günü nasıl haşrolunacaklardır?” Resûlullah (sav): “Çırılçıplak ve yalınayak”, dedi. Bir müddet bekledikten sonra dedi ki: “Ey Allah'ın nebîsi, ya kadınlar nasıl haşrolunacak?” Rasûlullah buyurdu ki: “Onlar da aynı şekilde çırılçıplak ve yalınayak.” Hz. Aişe dedi ki: “Vay kıyamet günündeki felâketten.” Resûlullah (sav): “Hangi şeyden soruyorsun sen, doğrusu Allah Teâlâ bana öyle bir ayet indirdi ki, senin üzerinde elbise olsa da olmasa da bu sana zarar vermez.” Hz. Aişe dedi ki: “Ey Allah'ın nebîsi hangi ayettir o?” Resûlullah: “O gün; herkesin kendine yeter bir işi vardır.” buyurdu.⁵¹²

İbn Kesîr, tefsirinde ilk rivayetle birlikte Nesâî'den (ö. 303/915) naklen Hz. Aişe'nin, “Ben Resulullah'ın: “İnsanlar kıyamet gününde yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaklardır.” buyurduğunu işittim ve dedim ki: “Ey Allah'ın Resulü, kadınlar ve erkekler bir arada haşrolacaklar ve birbirlerine de bakamayacaklar mı?” Resulullah: “Ey Aişe, orada durum, birbirlerine bakmaya imkân vermeyecek kadar dehşetlidir.” buyurdu.” şeklindeki hadise yer verir. Ancak Nesâî'nin bu yönü ile münferid kaldığını söyler.⁵¹³ Abese 80/34-36. ayetlerin nüzul sebebi ile ilgili Kurtubî'de aktarılan şu rivayet dikkat çekicidir. el-Hasen dedi ki: Kıyamet gününde babasından kaçacak ilk kişi İbrahim'dir. Oğlundan kaçacak ilk kişi Nuh'tur. Hanımından kaçacak ilk kişi de Lut'tur. el-Hasen dedi ki: Bu ayetin kendileri hakkında indiğini göreceklidir. Bu kaçış, onlardan uzak olmak, teberri etmek kaçışı olacaktır.⁵¹⁴ Taberî'de bu kaçışın sebebi, kişinin kaçtığı kimselerin kendisinden bir şey istemelerinden korkmasından veya onların içine düştükleri hali görmek istememeleri şeklinde belirtilmiştir.⁵¹⁵ Şu halde kâfirler ve müminlerin kaçış sebepleri birbirinden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Daha öncede de bahsi geçtiği üzere kâfirlerle müminlerin halinin aynı olmayacağı müsellemidir. Nitekim sûre bütünlüğü ve bağlam dikkate alındığında bu korku ve dehşeti yaşayacakların kâfirlikte karar kılmış, günaha batmış Allah'ın emrine uymayan kimseler/müşrikler olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Neticede muhatap kitlenin açıkça kâfirler olduğu Abese 80/42. ayette geçen “*O gün korku içinde olanlar kâfirlerdir, facirlerdir (doğru yoldan sapanlardır).*” ifadesi ile belirtilmiştir.

Ayrıca kâfirlerin aksine o gün bazı yüzlerin aydınlık olması ve müjdelenmesi, inananların farklı tavır ve tutum içinde olacaklarını ve farklı bir muameleye tabi tutulacaklarını bir başka açıdan göstermektedir. Denilebilir ki bir grup güven ve selamette iken bir grup korku ve dehşet halini yaşayacaktır. Kâfirler için çetin bir gün, müminler için kolay bir gün olacaktır. Hepsini aynı kefeye koymak abesle iştigaldir. Bu

⁵¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/232.

⁵¹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/326-327; Kurtubî, *el-Câmi*, 19/225.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 19/225.

⁵¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/232.

bağlamda “O gün herkes kendi canını savunmak için uğraşmak üzere (huzura) gelecektir. Herkese yaptığıının tam karşılığı ödenecek; onlara haksızlık edilmeyecektir.” mealindeki Nahl 16/11. ayet izaha gerek bırakmayacak kadar açıktır.

Bu muhtevaya paralel diğer bir sûre Meâric sûresidir. Kıyamet, azap, cehennem tehditleri iç içe geçmiştir. Sûrenin “*Soran biri gerçekleştirecek azabı sordu.*” mealinde ilk ayetinin nüzul sebebiyle ilgili üç rivayet zikredilir.⁵¹⁶ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre azabı soran kişi, “Ey Allah! Bu (Kur’an) gerçekten senin katındansa, üzerimize gökten taş yağdır ya da bize can yakıcı bir azap getir!” (Enfâl 8/32) diyen Nadr b. Hâris adlı müşriktir. Bu sebeple de Bedir günü öldürüldüğü, Allah da, “İşte bu, Nadr b. Haris’in dünyada istemiş olduğu azaptır.” dediği belirtilir.⁵¹⁷ Tefsirlerin genelinde bu rivayet yer almaktadır. Bir rivayete göre “Yahut iddia ettiğin gibi göğü başımıza parça parça düşür.” (İsrâ 17/92) diyen Ebu Cehil’dir. Bir başka rivayete göre peygamber, kavminin azap görmesini talep etmiştir. Katâde (ö. 117/735) ise bu ayeti şöyle izah etmiştir: “Bir kısım insanlar, azabın kimlere geleceğini sormuşlar, Allah da azabın kâfirlere geleceğini ve o kâfirlere gelen azabı kimsenin savamayacağını beyan etmiştir.”⁵¹⁸ Buna göre ilk ayet soru, ikinci ayet (li’l kâfirin) o sorunun cevabıdır. “*Kâfirler için o azabı savacak (kimse) yoktur.*” denmesiyle kâfirlere/müşriklere yönelik bir vaîd olarak görmek mümkündür. Mâtürîdî, azapla ilgili müminlere ve kâfirlere yönelik şu çıkarımlarda bulunmuştur: “Azap, Allah Teâlâ’nın rahmetiyle, peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaatiyle, müslümanların önden yapıp gönderdikleri ve günahlarını bağışlamayı gerekli kılacak iyi amelleri gibi çeşitli şekillerle müslümanlardan savuşturulabilir. Kâfirlere gelince, Allah’ın rahmeti onlara ulaşmadığı gibi hiçbir yaratılmışın şefaati de erişmez. Onların günahlarına kefarete olacak iyi amelleri de yoktur. Dolayısıyla kâfirlerin azabı kendilerinden savuşturacak hiçbir şeyleri yoktur.”⁵¹⁹ Bazıları birinci ayete ikinci ayeti dâhil edip “kâfirler için gelecek azap hani nerde” şeklinde kâfirlerin alaycı bir sorusu kabul etmişlerdir. Bize göre de Kur’an’ın diğer ayetlerinde de geçen kâfirlerin müstehzi bir tavırla azap talebinde bulunmasından hareketle, buradaki soru soranın kâfirlerden olması, Kur’an’ın genel söylemine daha uygun düşmektedir. Ancak öyle ya da böyle vaîdin muhatabı değişmemektedir. Azap, kâfirleri yakalayacak, bu azaptan kurtulmak için sevdiklerini fidye olarak verme talepleri karşılıksız bırakılacaktır.⁵²⁰ Nitekim kâfirlerin yaşayacağı bu korkunç ve dehşet verici sahne aynı sûrenin 42-44. ayetlerinde bir kez daha ortaya konmaktadır:

Ama sen onları (şimdilik) bana bırak da tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya dek dalsınlar; oynayadursunlar. O gün onlar dikili bir şeye koşuyorlar gibi, gözleri horluktan aşağı düşmüş ve kendileri zillate bürünmüş bir halde kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar. İşte bu, onların tehdit edildikleri gündür.

Mezkûr ayetle ilgili birkaç husus dikkatimizi çekmektedir. Ayetin öncesinde de hiçbir şeyin kâfirlerin istediği gibi olmayacağına dair yemin vardır. Ayette geçen “dikili şey” tapmak için dikilen putlar ya da herhangi bir hedef olarak tefsir edilmektedir.⁵²¹ Öztürk mealinde ayetteki “dikili bir şey” e doğrudan putlar, “uyarıldıkları o gün” için

⁵¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/608; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’âşî (Beyrut: Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, h.1418), 5/244; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/194-195.

⁵¹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/435.

⁵¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 23/600.

⁵¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/196.

⁵²⁰ Meâric 79/11-14.

⁵²¹ Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 573.

kıyamet günü anlamını kullanmıştır. Kelimeye “put” anlamı verildiği takdirde ayetin manası şöyle olur: Onlar, o vakit putlara tapmaya koştukları gibi davetçiye koşarlar. Putlara ibadeti kaçıracaklarından korktukları ve putperestlerin putların önünde toplandıkları zaman yahut da öpmek için putlarına koştukları gibi koşarlar.⁵²² Bir başka ifade ile davetten yüz çevirenler gerçekte yüzyüze geldiklerinde iman etmeye kalkışır. Nitekim kâfirin bu hali Mü'min 40/84. ayetteki gibi “*Ağır azabımızı gördükleri zaman “Tek olan Allah’a inandık ve O’na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik.” derler.*” ifadesinin resmi olarak görülebilir. Bu ayetin ardından da açıkça kâfirlerin kaybedecekleri haber verilmiştir. Şu halde bahis konusu olan ayette bu korku dolu sahneler kâfirlerin/müşriklerin dini yalanlayıcı ve alaycı tavırlarından dolayı serdedilmiştir, denilebilir.

Dikkatleri çeken bir diğer husus kıyamet vaîdlerinde “el-insan” kelimesinin kullanımıdır. Özellikle kıyamet, ahiret, azap konularının geniş yer tuttuğu Mekki sûrelerde sıklıkla “el-insan” kelimesinin geçmesi, bu kelimedenden genel olarak insan cinsi mi yoksa kâfir/müşrik insan mı kastediliyor sorusunun cevaplanmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim hitabın muhatabını belirlemek ve ayeti doğru yorumlamak için çok mühimdir. Bu nedenle nüzul ortamı, sebebi, sözün bağlamı ve muhtevanın göz ardı edilmemesi gerekir. Meâric 70/19-21. ayetlerinde insanın üç özelliğine dikkat çekilmiştir. Buna göre insan “halû/tatminsiz/huysuz”, başına bir kötülük geldiğinde hemen sızlanan, bir nimet nasip olursa da kendisinden başkasını yararlandırmayan cimri bir varlık olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla insan dünya malına düşkün, hırslı, cimri bir profil oluşturmuştur. Bu özellikler genel olarak insan kavramına karşılık geldiği hissi uyandırır da sözün gelişine göre mezkûr tavır ve tutum kâfir insanın mizacını ortaya koymaktadır. Nitekim Mukâtil bu ayetlerin Ümeyye ibn Halef el-Cumahî hakkında nazil olduğunu söylerken⁵²³ Âlûsî’nin tefsirinde İbn Abbas’tan gelen bir rivayetle Ebu Cehl İbn Hişâm hakkında olduğu belirtilmiştir.⁵²⁴ Şu ya da bu şekilde bir kâfir tipolojisinin özellikleri ortaya koyulduğu aşikârdır. Mevdûdî (ö. 1979) bu durumu insanın fitratından ya da ahlaki zayıflığından kaynaklı görüp şu şekilde izah etmektedir:

Burada kendiliğinden anlaşıyor ki, doğuştaki bu fitri zayıflık daha sonra değiştirilemez değildir. Fakat insan Allah’ın gönderdiği hidayeti kabul eder ve kendi nefsinin ıslah için bilfiil gayret gösterirse o zaman bu zayıflığını tedavi edebilir. Eğer nefsinin gevşek bırakırsa bu zafiyetler onun içerisine yerleşir, gelişir.⁵²⁵

Denebilir ki bu olumsuz özelliklere matuf olan, nefsinin eğitmeyen, o hal üzere bırakan, dolayısıyla dalaleti tercih eden kimse kâfirdir. Nitekim devamındaki ayet grubunda söze “ancak namaz kılanlar böyle değildir.” şeklinde başlanıp müminlerin istisna tutulması ve cennetle müjdelenmesi bunu teyit etmektedir.⁵²⁶

Bu bağlamda Âdiyât sûresinde de el-insan kelimesi geçmekte ve bu insanın Rabbinin nimetlerine karşı nankörlüğünden bahsedilmektedir. Bununla birlikte nankör kişinin mal sevgisinin şiddetli olduğu belirtilmektedir. Mukâtil tefsirinde bu ayetin Kurat b. Abdullah b. Amr b. Nevfel el-Kuraşi hakkında indiğini belirtir. Onunla ilgili şu bilgileri aktarır: O tek başına yemek yiyen bir adamdı. Kendisi karnını doyurur, kölesini aç bırakır, başkasına iyilik yapılmasını engeller, kavmine hiçbir şey vermezdi. İşte böylesine Malik b. Kinane oğulları şivesinde el-kenûd (nankör) denilir. Devamında

⁵²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/217.

⁵²³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/437.

⁵²⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 15/69.

⁵²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/461.

⁵²⁶ Meâric 70/22-35.

şöyle buyurmaktadır: Kuşkusuz kendisi de buna elbette şahiddir, yani Allah Kurat'ın kâfir oluşuna şahiddir. Arkasından onun durumu hakkında haber vermektedir.⁵²⁷ Dahhâk'tan (ö. 105/723) gelen rivayette de ayet Velid b. Muğire hakkında inmiştir.⁵²⁸ Nüzul sebebi, sûrenin muhtevası ve siyak-sibakına bakıldığında nankörce tavır ve dünya malına düşkünlük kâfir insanın vasıflarıdır. Zeccac (ö. 311/923) da nankörlüğe kâfirlik olarak mana vermiştir.⁵²⁹ Küfrü benimseyene “fitrî yeteneğini köreltip örten” anlamında kâfir denilir.⁵³⁰

Derveze'nin ayetlerden hareketle insanların Allah'ın nimetlerine nankörlük etmeleri, O'na inanmayıp O'nun çağrısını kabul etmemeyi de kapsamaktadır izahı da bu düşüncemizi desteklemektedir.⁵³¹ Kaldı ki Kur'an'da müteaddit ayetlerde bu olumsuz vasıflar kâfirlere/müşriklere atfedilerek kullanılmıştır.⁵³² O halde burada el-insan” dan kastedilen kâfir/nankör insandır. Genele teşmil edilmemelidir. Bilakis bu kelime, bütün insanlığı kapsamaması hasebiyle hususi, kâfir insan tipini resmetmesi hasebiyle de umumi bir manaya delalet etmektedir.⁵³³ Şu hususun da gözden kaçırılmaması gerekir. Mümin de müminlik vasıflarını taşımak için gayret etmeli, kendisini her daim eğitmelidir ki kâfirin bulunduğu seviyeye inmesin. Demek ki bu ayetler inananların tutum ve davranışlarını yönlendirmeyi amaçlamaktadır.

Aynı şekilde kıyametin gerçekliğine yemin edilerek başlanan Kıyâmet sûresinde “insan” kelimesi sûre içinde defaatle kullanılmaktadır. Geçtiği her yerde mezkûr kelimeye bir genelleme anlayışıyla yaklaşılmıştır ve insan cinsi olarak kabul edilmiştir. Gerek siyak sibak gerekse sûre bütünlüğü burada geçen “insan” kelimesinden kastın genel insana şamil değil kâfir insan tipine işaret etmektedir. Ferra (ö. 207/822), Yüce Allah'ın sûreye “hayır” diyerek başlamasını daha önce geçmiş bir ifadeyi reddetmek için kullandığını söylemiştir. Kuran'ın birçok ifadesinde söze yeminle başlaması öldükten sonra dirilişi, cennet ve cehennemi inkâr eden kimseleri reddetmek içindir.⁵³⁴ Nitekim nüzul sebebi rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla burada “insan” kelimesinden muayyen bir kimse kastedilmektedir. Mukâtil ayette sözü edilen insanın, Zühreoğullarının antlaşmalısı ve el-Ahnes b. Şerîk'in eniştesi olan Adiy b. Rebia b. Ebi Seleme olup ölümden sonra dirilişi inkâr ettiğini belirtir. Rivayete göre:

Hiz. Peygamber'e gelip “Ey Muhammed! Kıyâmet Günü ne zamandır, durumu, vaziyeti nasıldır?” diye sordu. Hiz. Peygamber ona bunları haber verince, “O günü gözlerimle göreceğim olursam sana iman edeceğim.” dedi. Ardından da, “Ey Muhammed! Allah Kıyâmet Günü'nde kemikleri de bir araya getirecek öyle mi?” diye sordu. Allah Rasulü, “Evet” cevabını verdi. Ancak o onunla alay etti. Bunun üzerine ayetler nazil olmuştur.⁵³⁵

⁵²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/803.

⁵²⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 20/161.

⁵²⁹ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve l'râbuh*, thk. Abdülcelîl Abdur Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 5/354.

⁵³⁰ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/534.

⁵³¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 2/8.

⁵³² Benzer ayetler için bkz. Fussilet 41/49; Fecr 89/20; Hümeze 104/2-3.

⁵³³ Mustafa Öztürk, *Kur'an, Tefsîr ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler ve Teklifler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 82.

⁵³⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, trs.), 3/37.

⁵³⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/509-510; Ebû'l Hasan Ali b. Ahmed el- Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru'l-İslah, 1992), 1/448.

Bu rivayet tefsirlerin çoğunda geçmektedir. Dolayısıyla hitabın medlulü Adiy b. Rebia'dır. Sabûnî de nüzul sebebi olarak ilk bu rivayete yer vermekle birlikte Ebu Cehl'in ölümden sonra diriltilmeyi inkârı üzerine nazil olduğu ya da burada öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden herkesin kastedildiği şeklinde rivayetleri de aktarır.⁵³⁶ Şu halde "Aslında insan, kıyamet günü de ne zamanmış! diye sorarak önündekini yalanlamak ister." ayetinde insandan kastedilen kâfir insandır. Zira müteaddit ayetlerde kâfirler/müşrikler alaycı bir şekilde kıyamet gününün zamanını sormuşlardır.⁵³⁷ Şöyle ki Kıyâmet 75/5-6. ayetlerin meali de "el-insan"dan kastedilenin kâfir insan olduğu hususunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Vurgulanan şey inkâra karşılık o günün gerçekliğidir. O halde devamındaki ayetlerdeki korku ve dehşet dolu haller tüm insanların değil kıyamet günü ile alay edenlerin halinin sahnelenmesi olarak görülmelidir. Kâfirlere yönelik bu vaîd sahnesi Kıyâmet 75/7-12. ayet grubunda şu şekilde tasvir edilmiştir:

Ama gözler korku ve dehşetten belerdiğinde, ay kapkara kesilip karanlığa gömüldüğünde, ayla güneş birbirine girdiğinde işte o zaman insan, "Yok mu kaçacak bir yer?" diye çırpınacak. Hayır! O gün inanın kaçıp sığınabileceği bir yer olmayacak. O gün bütün yollar Rabbinin huzuruna çıkacak.

Sonuç itibariyle kıyamet sahnelerinin resmedilmesinin amacı kâfirlerin/müşriklerin kalplerine tesir ederek inkârdan vazgeçmelerini sağlamaktır. Kâfirler için bu bir ihtar ve ikaz söz konusudur. Zira onlar hak olan kıyamet günü, yeniden dirilişi ve hesabı inkâr etmektedirler. Dolayısıyla bütün inkârcı tiplere verilen, duygu dünyasına hitap eden bir mesaj vardır. Mümine gelince imanı, fücür yapmayı engeller, salih amel işlemeye sevk eder, o anlatılan kınamanın dışındadır ve sûrenin son bölümü de bunu desteklemektedir.⁵³⁸ Kur'an'da insan kelimesinin en çok müşrik ve kâfir insanı kasteden formunun kullanıldığı tespit edilmiştir.⁵³⁹ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) "Vücut ve Nezair" ile ilgili eserinde bazı müfessirlerin Kur'an'da "el-insan" ın yirmi beş manada zikrettiğini belirtir.⁵⁴⁰ Geçtiği 18 sûrede kâfir/müşrik insana karşılık kullanıldığını aktarır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere Abese 80/17. ayette de "insan" dan maksat kâfir insan Utbe b. Ebu Leheb'tir.

Bir diğer farklı ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet veren yorumlama da Kıyâmet sûresinin 16-19. ayetlere yöneliktir. Bu ayetlerde hitap peygambere yönelik kabul edilmiş, peygamberin vahyi alış keyfiyeti bağlamında değerlendirilmiştir. Ayetler Peygamberin vahyin gelişi esnasında vahyi unutmamak için acele edip tekrarlamaya çalıştığına işaret edici şekilde anlaşılmıştır. Râzî tefsirinde pasajla ilgili Kaffâl'ın (ö. 365/976) yaptığı şu açıklamaya yer verir:

Cenâb-ı Hakk'ın, "Dilini onunla depreme" hitabı, Hz. Peygamber'e yapılmış bir hitap değildir. Tam aksine bu, "O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek." (Kıyâmet 75/12) ifadesindeki "insan"a yöneltilmiş bir hitaptır. Dolayısıyla bu, o insana, fiillerinin kötü olduğunu haber verdiğinde söylenmiş bir sözdür. Zira ona (amel defteri), kitabı gösterilerek kendisine, "Oku kitabını, hesap sorucu olarak bugün,

⁵³⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, h.1420) 10/344; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19//93, 95.

⁵³⁷ Yâsîn 37/46.

⁵³⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 2/190.

⁵³⁹ İnsan kelimesinin Kur'an'da kullanımı ile ilgili bkz. Süleyman Narol, İnsan Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım, *Bilimname*, 35/1 (Mayıs 2018), 477-504.

⁵⁴⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1985) 1/177-183.

nefsin sana yeter.” (İsra17/14) denilecek, o da okumaya başladığında, dili, korkunun dehşetinden ve hızlı okumasından dolayı kekeleyecek de bunun üzerine ona, “Onunla acele etmek için, dilini depretme, kımıldatma! Çünkü ya va’din yahut da hikmeti muktezasınca senin amellerini, senin aleyhine olarak bir araya getirmek ve onları sana okumak bize ait bir iştir. Öyleyse, biz onları sana okuduğumuzda, bütün bu işleri senin yaptığını kabul etmek suretiyle, o okunana uy. Sonra biz, onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız.” denilecek. Yaptığımız bu tefsire göre netice-i kelim şudur: Bu ifade ile o kâfire, bütün amellerinin tafsilatlı bir biçimde okunacağı kastedilmiştir. Ki bunda, o kimse için, dünyada alabildiğine bir tehdit, ahirette de alabildiğine bir dehşet salma amacı yatmaktadır. Bu, her ne kadar hakkında eser (hadis) bulunmayan bir izah ise de aklen kendisine karşı çıkılamayacak derecede güzeldir.⁵⁴¹

Öztürk de mealinde bu açıklamaları destekleyici bir izahta bulunarak mezkûr ayetlerin kâfirlerin durumunu ortaya koyar nitelikte olduğunu söylemiştir. Nitekim siyak-sibakla da örtüşen budur. Sûrenin muhtevası da kıyamet, yeniden diriliş ve hesap günü ile alakalıdır. Kâfirlere hitap 20-21. ayette de devam etmektedir. Kâfirlerin özellikleri fani hayata düşkünlük, ahireti ise umursamamaktır. Kâfirlerin son halleri ve feryatları 24-33. ayetlerde de resmedilmektedir. Feryat eden bu kişilerin peygamberi tasdik etmeyen, Allah'a boyun eğmeyen kâfirler olduğu aşikârdır. İman ve inkârın insanın hem dünyasında hem de ahiretinde nasıl etkin rol oynadığı/oynayacağı vuzuha kavuşturulmuştur. Dolayısıyla bu ayetler “nankör insanın mahşerde yaşayacağı felaketler” şeklinde anlaşılmalıdır.⁵⁴²

Mekkî sûrelerden olan Kalem 68/42-45. ayetlerde kıyamet, hesap ve azap tehditleri iç içedir. Ayet mealen şöyledir:

O gün bacaktan açılacak (paçaları tutuşacak, işler zorlaşacak) ve secdeye davet edileceklerdir fakat güç yetiremeyeceklerdir. Kendilerini aşağılanma kaplamış olarak gözleri (sıkıntıdan) yıkılmış bir halde olacaktır. Onlar sağlamken secde etmeye davet edilmişlerdi. Bu sözü yalanlayanı bana bırak! Biz onları bilmedikleri bir şekilde yavaş yavaş helake sürükleyeceğiz. Onlara zaman tanıyorum. Şüphesiz ki benim tuzağım çok sağlamdır.

O gün bazı kimselerin başına gelecek olan vaîdler serdedilmiştir. Bu kimselere azabın yaklaştırılacağı, şimdilik mühlet tanındığı haber verilir. Sebebi ise Kur'an'ı yalanlamaları ve secde etmemeleridir. Mâtürîdî, buradaki secdeyi iki şekilde tevîl etmiştir. Birisi gerçekten o fiilin kendisidir ya da itaat, boyun eğme şeklindedir. Secdeye çağrılmayı da iki şekilde anlamlandırır. Ona göre bu davet, yaşadıkları halin davet etmesi olabileceği gibi emir daveti de olabilir. Yaşadıkları halin daveti onların içinde bulunan şartlar secde etmeyi emreder, buna güç yetiremezler. Bu belki de ölüm anında olur. Bu bir emir daveti ise kıyamet günü gerçekleşmesi muhtemeldir.⁵⁴³ Öyle ya da böyle vaîdin muhatabı davete icabet etmeyen kâfirler/müşriklerdir denilebilir. Bu meyanda sözün akışından muhatabın Allah'ın çağrısına itaatten kaçan kâfirler/müşrikler olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Aynı sûrenin 51 ve 52. ayetler de bunu teyit etmektedir. Ayette bahsedilen günün de “kıyamet günü” olması daha isabetli görünmektedir. Nitekim Meâric 70/44. ayetinde onların mezarlarından çıkış hali, Kalem 68/43. ayetindeki gibi tasvir edilmiştir.

⁵⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l Gayb*, 30/727, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 29/349-350.

⁵⁴² Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 3/269-270.

⁵⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 10/153.

Şunu da belirtmek gerekir ki mezkûr kimselerin bahse konu olan sûrenin başında da Hz. Peygamber'e "mecnun" ve "meftun" yakıştırmaları yaptıkları müsellemidir. Yüce Allah tarafından "Sen de göreceksin, onlar da görecekler." ifadesi kullanılır. Yani onlardan kasıt Hz. Peygamber'in karşısında olan Mekke halkıdır. Burada bir azapla tehdit vardır. Bu azap Mekkelilerin Bedir'de öldürülmeleri şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁴⁴ Müşriklerin "Kur'an eskilerin masallarıdır."⁵⁴⁵ "Kur'an düpedüz uydurmadır."⁵⁴⁶ "Kur'an sihirli bir sözdür."⁵⁴⁷ diyerek tevhidi inkâr eden, Kur'an'ı yalanlayan, onun hakkında bir söylediği diğerini tutmayan müşriklere bu söylemlerinin karşılığının mutlaka verileceğine şahitlik eden ayet şu şekildedir:

*Kahrolsun o yalancılar! Onlar densizlik, aymazlık ve gaflet içinde yüzen kimselerdir. Onlar iki de bir; "Şu ceza gün ne zaman deyip alay edip duruyorlar. Ama o gün gelip çatınca kendilerini cehennem ateşinde bulacaklar. İşte o gün şöyle denecek onlara: "Hak ettiğiniz azabı şimdi tadın bakalım! Vaktiyle, "Bir an önce gelsin de görelim" deyip durduğunuz azap işte bu!"*⁵⁴⁸

Bu tehdit ayetlerinin hemen ardından gelen muttakilere cennet va'di dikkatlerden kaçmamalıdır. Kur'an'da her peygamber döneminde inkârcı grupların kıyametin ne zaman kopacağına dair sorusunun olduğu bilinir. Bu sorular kasıtlı, o günü inkâr edip alaya almak için sorulur. Müşriklerin alaylı bir üslupla peygamberle konuşmalarına mukabil onlara kıyametle ilgili şu vaîd hatırlatılır: "Yeminle söylüyorum ki, gelip çatacağında hiç şüphe bulunmayan kıyamet günü Allah sizi bir araya toplayacaktır. Ne var ki kâfirlikte direnerek kendilerini zarar ve ziyana uğratanlar bu hakikate asla inanmazlar."⁵⁴⁹

Tûr sûresi kıyamet ve azap uyarılarının gerçekleşeceğine dair yeminlerle başlamakta, Hakkı yalanlayanlara "yazıklar olsun" denmekte, bu uyarılara kıyametten sahneler eşlik etmekte ama buna rağmen yalanlayanların kendi daldıkları batıl içinde oyalandıkları görülmektedir. İşte bu hal içinde olanlara itilip kakılarak cehennem ateşine atılacakları bildirilmektedir. "O zaman kendilerine şöyle denecek: "Dünyada iken yalan diye kestirip attığınız ateş işte budur."⁵⁵⁰ Burada sözün bağlamından cehenneme atılacak olan kimselerin müşrikler olduğu görülmektedir. Özellikle de "Peki şimdi bakın bakalım bu ateş de sihir mi? Ne, o yoksa sihirle gözünüzü bağladılar da ateşi göremiyor musunuz?" ifadesi bunu teyit etmektedir. Zira müşriklerin Kur'an ve uyarıları hakkında asılsız isnadları vardır.

Vahyin nüzul ortamında bu kadar çok kıyamet gerçekliğine vurgu yapılması, kıyametin insanlar üzerindeki etkilerini ortaya çıkaran tasvirler sunulması, kınama ve tehdite yer verilmesi, muhatap kitlenin o günü yalanlamasından kaynaklandığı açıktır. Nitekim müteaddit ayetlerde müşriklerin/kâfirlerin alaycı bir tavırla kıyametin bir an önce gelip çatmasını istedikleri ve kıyamet günü ile ilgili ileri geri konuştukları görülür. Hiç şüphesiz "Mademki özü sözü doğru kimselersiniz, öyleyse söyleyin bakalım, bizi tehdit edip durduğunuz kıyamet ve diriliş hikâyesi ne zaman gerçekleşecek." mealindeki ifadelerin alaya almak için kullanıldığı ayetlerin bağlamlarından da anlaşılmaktadır.⁵⁵¹ Hz. Peygamber defaatle kıyametin zamanını bilmediğini, onun bilgisinin Allah katında

⁵⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/403.

⁵⁴⁵ Kalem 68/15

⁵⁴⁶ Sâd 38/7.

⁵⁴⁷ Müddessir 74/24.

⁵⁴⁸ Zâriyat 51/10-14.

⁵⁴⁹ En'âm 6/12.

⁵⁵⁰ Tûr 52/14.

⁵⁵¹ A'râf 7/185-188; Nâziât 79/24-45.

olduğunu ifade ederek uyarıcı ve müjdeleyici olduğunu yinelemektedir. Müminler ise o günün dehşetinden korkarlar.⁵⁵²

Diğer taraftan onların alaylarına karşılık o gün layıkıyla cevap verileceği mesajı bazen açık bazen zımnen ifade edilmiştir. Nitekim kıyamet günü sura üflenip o ses ansızın kendilerini yakaladığında, tekrar dirilip Allah'ın huzuruna çıkarıldığında, o güne şahitlik yaptıklarında pişmanlık duysalar da bu fayda sağlamayacaktır. Müşrikler kâfirlikte direndikleri için cehenneme girecektir. Onların oradaki ahvali şu ayetlerde tavsif edilmiştir: *“O gün biz kâfirlerin ağızlarını mühürleyeceğiz. İşte o zaman elleri ve ayakları dile gelecek, günahlara tanıklık edecek.”*⁵⁵³ Ayette kâfirler/müşrikler kelimesi geçmese de buradaki öznenin kim olduğu ayetin siyakından bellidir. Şeytana uyan, kıyamet ve diriliş uyarılarından yüz çeviren müşriklerdir.⁵⁵⁴ Yüce Allah'ın azabı erteleme gibi belli bir yasası olmasaydı onların işinin bitirileceği aşîkârdır.

Vaîdin muhatap kitlesinin Allah karşısında takındığı tutuma örnek kabilinden İnfîtâr sûresi de dikkat çekmektedir. Bu sûrenin ilk ayetlerinde kıyametin kopuş sahnelerinden sonra kâfir insanın Allah karşısındaki tutumu ortaya konmuştur. Bu kişi şükür yerine nankörlük eden ve hesap gününü yalanlayan sıfatlara matuftur. Nitekim hemen ardından iyilerin (ebbar) cennete, kötülerin (füccar) cehenneme layık olduğu bildirilmiştir. Siyak ve sibaka bakıldığında füccardan kasıt Allah'a iman ve itaat yerine inkâr ve isyan eden kâfirlerdir. Bu kimseler oradan çıkamayacaklardır. Onlar için hesap günün gerçekleşeceğinin ve o günde hiç kimsenin fayda sağlamayacağını tekrar hatırlatılması söz konusudur. Kıyamet sahneleri muhatap bu gerçeklikle yüz yüze getirmek bilhassa kâfirleri korkutmak için ayrıntılı tavsif edilmiştir.

Bu tasvirlerle benzer şekilde Mürselât sûresinde de yer verilir, insanın yaratılışına ve yeniden dirilişe işaret edilir. Dikkatimizi çeken Yüce yaratıcının varlığının göstergesi olan yakın çevre unsurlardan örnek verilmesinin ardından *“O gün hakikatleri (peygamberi ve ahireti) yalanlayanların vay haline”* şeklinde 10 defa bu tabirin tekrarlanmasıdır. Bu şekilde tekrarlarla tehditin gerçekliğine ve büyüklüğüne, aynı zamanda hakikatleri (peygamberi, kıyameti, ahireti, azap ve uyarıları) yalanlamanın ne denli büyük bir suç olduğuna işaret edilmektedir.

Tâhâ 20/102. ayetindeki *“Biz, diriliş için sura üflendiği gün günahkârları korku ve dehşetten gözleri donuk halde bir araya toplayacağız.”* ifadesi de o günün dehşetini ortaya koyan bir başka tasvirdir. Ayette geçen mücrimin/günahkârlar kelimesinden kastedilenin kâfirler olduğu hususunda fikir birliği vardır.⁵⁵⁵ Mukâtil doğrudan müşrikler ibaresini kullanmıştır. Şöyle ki siyakında Hz. Musa'nın kavminin nasıl buzağı heykeli yapıp ona taptığı, hangi sebeplerden dolayı bu halde oldukları, Hz. Musa ve Samiri arasında geçen konuşma bizatihi muhataba anlatılarak Kur'an'dan yüz çeviren müşriklere mezkûr örnek üzerinden kıyamet vaîdleri yer almıştır. Onlara dünyada kaç gün kaldıkları sorulduğunda, şaşkınlıklarından dolayı dünyada on gün kaldıklarını, içlerinden en akıllısının bile bir gün kaldığını zannetmesinden bahsedilir. Nitekim Nâziât 79/46. ayette geçen *“Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar.”* ifadesi de bu sanrıya dikkat çeker. Tâhâ ve Nâziât sûreleri muhteva olarak da benzerlikler içermektedir. Nâziât 79/8-9. ayetlerde de o gün kalplerin korkudan titreyeceği, gözlerin aşağı kayacağı tavsif edilmiştir. Hz. Musa'nın hayatının farklı bir döneminde gerçekleşen Firavunla mücadelesi ve Firavun'un hazin sonu anlatılarak kıyamet vaîdlerine

⁵⁵² Şûrâ 42/18.

⁵⁵³ Yâsîn 36/65.

⁵⁵⁴ Yâsîn 36/45-46, 59-64.

⁵⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîr*; 3/41, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/369.

geçilmektedir. Hitap vahyin nüzul ortamında dirilişi inkâr eden kâfirlere dir. Bir başka deyişle mesele helaka uğramış geçmiş topluluklardan örnekler verilerek kâfirlere/müşriklere “yoksa siz onlardan daha mı güçlüsünüz” sorusuyla onları ibret almaya ve inkârlarından vazgeçirmeye yöneltmektir. Benzer mesajları Tegâbün 64/5-10. ayet grubu da içermektedir:

Daha önce kâfir olanların haberi gelmedi mi size? Yaptıkları işin vebalini tattılar ve onlara elim bir azap vardır. Bu, peygamberleri apaçık delillerle onlara geldiği halde “bir insan mı bize doğru yolu gösterecek.” deyip te kâfir olmalarından ve yüz çevirmelerindendir. Allah ganidir ve hamde layık O’dur.

Her defasında bu meyanda sözlerin zikredildiği görülür. “Şimdi bak bakalım, onlardan geriye bir şey görebiliyor musun?” mealindeki Hâkka 69/8. ayeti de buna örnek kabilindendir. Bağlamı dikkate alındığında azabı yalanlayan kâfirlere/müşriklere yönelik bir tehdit içerdiği kolaylıkla anlaşılır.⁵⁵⁶

Şu halde kâfirlere/müşriklere geçmiş kavimlerin helakı ve ahirette göreceği azap hatırlatılarak kıyamet günü toplanma vâidinde bulunulmuştur. Kıyamet günü büyük bir vebal sahibi olarak Allah'ın huzuruna gelecekleri ve bu ağır vebalden kurtulamayacakları haber verilmiştir. Dolayısıyla muhatap kitle şu ya da bu şekilde uyarılarla sakındırılmaktadır. Kuran üslubunun en bariz özelliği tehditlerin devamında inanıp yararlı işler yapanların cennetle müjdelenmesidir. Nitekim Tâhâ sûresinde tehditlerin ardından mümin olarak salih amel işleyenlere ne zulme uğramaktan ne de yoksun bırakılmaktan korkmayacağı müjdesi verilir.⁵⁵⁷ Aynı şekilde “Kim Allah’a inanır ve iyi iş yaparsa (Allah) onun kötülüklerini örtecektir; onu içinde ebedi kalacakları altlarından ırmaklar akan cennete yerleştirecektir. İşte büyük kurtuluş budur.” mealindeki Tegâbün 64/9. ayette de bu müjde mesajı yer alır. Şunu vurgulamak gerekir ki Yüce Allah adaletlidir ve hiç kimseye haksızlık yapmaz. Burada mümin olarak salih amel işleyen kimsede haksızlığa uğrayacağına dair zerre kadar bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.⁵⁵⁸ Tâhâ 20/113. ayetle bu gerçekleri ve halleri tekrar tekrar gündeme getirme sebebine açıklık getirilmiştir: “Biz o (Kur’an’ı) insanlar takvalı olsunlar veya onlar için hatırlama oluştursun diye Arapça bir Kur’an olarak indirdik ve uyarıları onda tekrar tekrar açıkladık” Benzer şekilde kıyamet sahnelerinin ve tehditlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı Kamer sûresinde de “Yemin olsun ki Kur’an’ı hatırla(t)mak için kolaylaştırdık. Hatırlayan var mı?” mealinde 17, 22, 32, 40. ayetleri geçmişte olanlardan ibret alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Meryem 19/97 ve Duhân 44/58 ayetleri de bu meyanda zikredilmiştir. Şu halde Kur’an’ın sadece tehditlere yer vermediği, bunun yanı sıra hatırlatıcı, müjdeleyici yönünün de olduğu gözlerden kaçmamalıdır.

Bununla birlikte müteaddit ayetlerde bildirilen Allah'ın yargısının kendi aleyhlerinde gerçekleştiği, haklarında azap hükmünün verildiği bu kimseler, pişman da olsalar, pişmanlıkları fayda sağlamayacak, diyecek söz bulamayacaklardır.⁵⁵⁹ Ölümler işkence çektiği gibi orada onları aşağılanma, rezil rüsva olma, şiddetli azap ve temelli kalacakları cehennem beklemektedir. Kâfir olanlar müminlere; kendilerine uydukları takdirde onların da günahını üstleneceklerini söylerler.⁵⁶⁰ Aslında bu bir alay ifadesi

⁵⁵⁶ Hâkka 69/13-18.

⁵⁵⁷ Tâhâ 20/112; ayrıca bkz. Tegâbün 64/9; Nâziât 79/40-41.

⁵⁵⁸ Benzer mesaj için bkz. “Şüphesiz ki biz o rehberi(Kur’an’ı) duyunca ona iman ettik. Rabbine güvenen kişi, kendisine herhangi bir zarar verilmesinden haksızlığa uğratılmasından korkmaz.” Cin 72/13.

⁵⁵⁹ Neml 27/82-85; Kasas 28/66.

⁵⁶⁰ Ankebût 29/12.

içermektedir. Onların bu üslubuna karşılık yalancılıkla suçlanan kâfirler hesap günü müminin en ufak bir günahını üstlenmeyeceği, “Hiç şüphe yok ki onlar kendi günahlarının yanı sıra yoldan çıkardıkları kimselerin günahlarını da yüklenecek ve tanrı diye uydurdukları şeylerden dolayı kıyamet gününde hesaba çekilecektir.” mealindeki Ankebût 29/13. ayetle teyit edilmektedir. Benzer bir mesaj Nahl 16/25. ayetinde gelmektedir. O gün hem kendi günahlarının tümünü hem de doğru yoldan şaşırttıkları kimselerin günahlarının bir kısmını yükleneceği ifade edilmiştir. İlgili ayette vaîdlerin muhatabı kâfirler/müşriklerdir. Çünkü öncesinde onların Kur’an ayetleri hakkında “evvelkilerin masalları” demelerinden bahsedilmiş, devamında “Sonra kıyamet gününde onları rezil edecek ve şöyle diyecektir: Kendileri hakkında(müminlere) düşman olduğunuz ortaklarını nerede?” Kendilerine ilim verilmiş olanlar da “Şüphesiz ki bugün rezillik ve kötülük kâfirlere aittir.” demiş(olacaklar)dır.” mealindeki Nahl 16/27. ayeti de açıkça muhatabı söylemiştir. Kendilerine ilim verilenlerden kastedilenin melekler, hafaza melekleri, peygamberler ya da müminler olduğu yönünde görüşler vardır. Ortak görüş rezillik ve kötülüğün kâfirler üzerine olmasıdır. Dolayısıyla hak ettikleri cezayı alacak olan kâfirlere/müşriklerle yönelik vaîdlerin ardından Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'd ve mükafâtlar sıralanmaktadır. Bu bağlamda Yüce Allah'ın va'd ve vaîdinin muhatabın durumuna göre değiştiği söylenebilir. Azap ve gazabı olduğu kadar rahmet ve merhametinin de sınırsız olduğu unutulmamalıdır. Burada şu ifade çok önemlidir: “Allah onlara zulmetmedi; bilakis onlar böyle davranmakla kendilerine zulmettiler.”⁵⁶¹ Benzer mesajlar Kur'an'ın birçok ayetinde yer almaktadır.⁵⁶² Sonuç olarak herkes yaptığıının karşılığını alacaktır. Elbette ki yargılama da tek başına olacaktır. “Onların hepsi kıyamet günü O'nun huzuruna tek başına gelecekler.”⁵⁶³

Ancak şu var ki kıyamet gününde bu toplanma farklı şekilde gerçekleşecektir. Bunun delili olarak İsrâ 17/96-97 ayetleri gösterilebilir:

Allah kimi doğru yola iletirse, doğru yolda olan işte odur. Kimi de yoldan saptırırsa artık bunları Allah'tan başka koruyacak bulamazsın. Kıyamet gün onları kör; dilsiz ve sağır olarak yüzüüstü haşrederiz. Sonunda varacakları yer cehennemdir. Onun ateşi dindikçe, onlar için her defasında çılgın alevi yeniden körükleriz.

Siyak ve sibak böyle kimselerin kâfirler olduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki 90-93. ayetler Mekkeli inkârcıların Hz. Peygamber'den mucize taleplerine yer vermektedir. Mez-kûr tehditlerin de onların söylemlerine karşılık yapıldığı kolayca anlaşılır. Kaldı ki sonrasında onların cezalandırma sebebi de açık bir şekilde belirtilmiştir: “Çürüyüp kemik ve toprak olduktan sonra mı bizler yeniden yaratılarak diriltileceğiz?” demeleridir.”⁵⁶⁴ Şu halde hem peygamberin delillerini hem de dirilişi kabul etmeme o günde kör, sağır ve dilsiz bir şekilde haşredilmelerine neden olmuştur. Çünkü onlar bu dünyada iken hakkı görmediler, hakkı duymadılar, hakkı konuşmadılar, kör, sağır, dilsizler gibi davrandılar.⁵⁶⁵ Benzer şekilde Furkân 25/7-11. ayetlerinde de kıyameti yalanlamalarından dolayı onlara çılgın ateş hazırlandığı görülür. Yûnus 10/59-60. ayetlerdeki ifadeler de bir tehdit içermektedir:

De ki: “Baksanıza, Allah size rızık olarak ne indirdiyse, tuttunuz onun bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız. De ki: “Allah mı size böyle

⁵⁶¹ Nahl 16/33.

⁵⁶² Bakara 2/57; Âl-i İmrân 3/117; A'râf 7/160, 177, Tevbe 9/70; Yûnus 10/44; Hûd 11/101; Nahl 16/118; Kehf 18/49; Ankebût 29/40; Rûm 30/9; Zuhuruf 43/76.

⁵⁶³ Meryem 19/95.

⁵⁶⁴ İsrâ 17/98.

⁵⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/139.

*izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü (akibetleri) hakkında kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.*⁵⁶⁶

Beyzâvî'ye göre sorunun manası şöyledir: Bunlar, Allah'ın kendilerine ceza vermeyeceğini mi zann ediyorlar? Ayette tehdidin müphem bırakılması büyük bir tehdit olduğunu gösterir.⁵⁶⁷ Tehdidin ne olduğunun belirtilmemesi muhatapta etkisini artırmaya yöneliktir, denebilir. Mukâtil mezkûr ayete şöyle meal verir:

(Kureyş, Huza'a, Sakif, Amir b. Sa'sa'a, Abdi Menat'ın oğulları Beni Müdlic ve el-Haris'in kâfirlerine) de ki: "Allah'ın rızıktan sizin için lütfu ihsan ettiği, sizin de ondan bir kısmını (yani bahire'yi, saibe'yi, vasile'i ve ham'ı) haram ve (bir kısmını) helal yaptığımız (yani dilediklerinizi haram, dilediklerinizi de helal kıldığımız) şeyler hakkında görüşünüz nedir?" De ki: "Allah mı size izin verdi yoksa Allah üzerine uyduruyor musunuz?" Allah üzerine (dünyada) yalan uyduranlar (O'nun ortağı bulunduğunu iddia edenler) Kıyamet Günü'nü ne zann ediyorlar? Kuşkusuz ki Allah insanlara karşı (işledikleri her günah sebebiyle onları hemen muahaze etmemekle) fadl sahibidir/lütufkârdır. Fakat onların çoğu (bu nimetlere) şükretmezler.⁵⁶⁸

Hitap baştan muayyen kâfirlere has kılınmıştır. Ayrıca siyak-sibak bütünlüğü de bu görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla hitabın muhatabı müşriklerdir yani Mekkeli kâfirlerdir demek isabetli görünmektedir. Şunu vurgulamak gerekir ki Yüce Allah bir yönüyle kâfirlere büyük tehditlerle gözdağı verirken diğer yönüyle sınırsız rahmetiyle mümin muhatabın kalbini yumuşatmakta ve ferahlatmaktadır. Aynı ayet içinde müjdeye yer verilmesi bunun en açık delilidir.

Sonuç olarak kıyamet gününün dehşetinden dünyada iken korkmayan kâfirlerin/müşriklerin ahirette korkudan titreyecekleri, bir yardımcı ya da çıkış yolu bulamayacakları, dünyada iken dost olduklarına düşman kesilecekleri ve hafifletilmeyecek bir azapla temelli cehennemde kalacakları tehditler arasında yer alırken o günün gerçekliğinden şüphe etmeyen, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan müminlerin ise dünyada iken yaşadıkları bu endişenin ve korkunun yerini ahirette huzura bırakacakları, Allah'a ortak koşmaktan sakınan bu kimselerin o gün de dost kalacakları, orada üzülmecekleri ve cennete girecekleri müjdelenmektedir.⁵⁶⁹ Diğerleriyle benzeşir nitelikte ayet bağlamında cezalandırmanın sebebi açık bir şekilde belirtilmiştir: *"Vaktiyle size Kur'an'ı göndermiş, sizi hak dine davet etmiştik. Ama hepiniz hak dini nefretle karşıladınız."*⁵⁷⁰ Nitekim müşriklerin Allah'a iftirada bulunma, peygamberi yalanlama, alaya alma, ortadan kaldırma gibi girişimleri müsellemdir.

Müşriklerle ilgili dikkat çeken diğer bir husus mücrim olarak adlandırılmasıdır. *"Kıyametin koptuğu gün mücrimler ümitsizlik içinde olacaklar."*⁵⁷¹ mealindeki ayette mücrimden kastedilen müşriklerdir. Ayetin siyak ve sibakı, sûrenin muhtevası buna açıkça işaret etmektedir. Ayette geçen "yeblisü" fiilinin mastarı olan "iblas" kelimesine "ümitsiz kalmak", "rezil rüsvay olmak", "şaşkınlık içinde kalmak" şeklinde mana verilmiştir.⁵⁷² Nitekim devamındaki *"Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaathileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."* mealindeki

⁵⁶⁶ Yûnus 10/60.

⁵⁶⁷ Beyzâvî, *Envârü 'l-Tenzîl*, 3/117.

⁵⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/242.

⁵⁶⁹ Şûrâ 42/22-23; 42-46; Zuhuruf 43/65-75.

⁵⁷⁰ Zuhuruf 43/78.

⁵⁷¹ Rûm 30/12.

⁵⁷² Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, 20/80; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ân*, 6/306.

13. ayette şefaât açık bir şekilde reddedilmiştir. Kaldı ki o gün taptıkları tanrıların da tanımazlıktan geleceklerdir. Ankebût 29/25. ayette de bu duruma benzer atıfta bulunulur. Hatta bir kısmının, bir kısmına lanet edecekleri bildirilir. Mâtürîdî ayeti şöyle yorumlamıştır: “Ahirette putlar, onların aleyhinde şahitlik ettiklerinde, onları inkâr ettiklerinde, onlara lanet okuduklarında ve onlardan uzaklaştıklarında onlar, bu dünyada bu putlara tapmaktan umdukları şefaate dair, ahirette ümitsiz kalacaklardır.”⁵⁷³ Sonuç itibarıyla ümitsiz kalıp rezil olacak muhatap kitle Allah’a ortak koşan müşriklerdir. Benzer bir mesaj da Bakara 2/166. ayette verilmiştir.

Diğer taraftan bu yapılanlara mukabil kıyamet günü gerçekleştiğinde müminlerle inkârcıların birbirinden ayrılacağı ve farklı bir muameleye tabi tutulacağı 14-16. ayetlerde açıkça belirtilmiştir. Müminler sağ taraftan cennete gönderilirler, kâfirler de sol taraftan cehenneme sevk edilirler.⁵⁷⁴ İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlar korkudan emin kılınmış, cennetle müjdelenmişlerdir. Kâfirlikte direnenler ise hak ettikleri cezayı alacaklardır. Yüce Allah’ın üslubu, farklı muhataba karşı farklı muamele etme şeklinde ilkeleşmiştir. İnkârcıların kalplerine korku salmak suretiyle, onları bu inkârlarından vazgeçirmeyi, Allah’ın azabından sakındırmayı amaçlamaktadır. Müminlerin ise kalplerine sabır ve güven duygusu yerleştirerek mücadeleye devam etme gücü vermekte, moral aşılamaktadır.

5.1.2. Ehl-i Kitaba Yönelik Kıyamet Vaîdleri

Ehl-i kitaba yönelik kıyamet vaîdleri müteaddit ayetlerde doğrudan geçerken, bazı ayetlerde ehl-i kitap kâfirler olarak zikredilmektedir. Yûnus 10/90-92. ayet grubu İsrailoğullarından bahsetmektedir. Hz. Musa, kavmini, ilahlık iddiasında bulunan, haddi aşan, müfsid ve zalim olarak birçok olumsuz sıfatla muttasıf olmuş Firavun’dan kurtarmıştır. Devamında “*Yemin olsun ki biz İsrailoğullarını güzel bir yurda yerleştirmiştik ve onlara temiz nimetlerden rızık vermiştik. Kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmemişlerdi. Şüphesiz ki Rabbin kıyamet günü onların ihtilaflara düştüğü hususlarda kesin hükmü verecektir.*”⁵⁷⁵ ifadesi kullanılmıştır. Ancak “İsrailoğulları” lafzıyla kastedilenlerin Hz. Musa zamanındaki Yahudiler mi yoksa Hz. Peygamber zamanındaki Yahudiler mi olduğu hususunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Râzî (ö. 606/1210) de tefsirinde bu iki görüşü şöyle açıklamaktadır. “Birinci görüşe gelince bunu, bir kısım âlimler ileri sürmüştür ki, delilleri şudur:

Allah Teâlâ bu ayeti, Hz. Musa’nın (a.s) kıssasının peşinden getirince bu ayeti de onların hallerinin beyanına hamletmek daha uygun olur. Böyle olması halinde Cenâb-ı Hakk’ın, “Celâlim hakkı için, biz israiloğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik.” buyruğunda “yurd, yer” ile kastedilen yer, Şam ve Mısır toprakları olmuş olur. Çünkü o beldeler, bolluk ve bereketi çok olan beldelerdir. İkinci görüşe gelince; buna göre bunlar Hz. Muhammed (sav) zamanındaki Yahudilerdir. Bu görüşü müfessirlerin çoğunluğu kabul etmişlerdir. İbn Abbas: “Bunlar Kurayza, Nadîr ve Benû Kaynuka Yahudileridir.” demiştir. Buna göre ayetin manası, “Biz onları, Medine ile Şam arasında sağlam ve bereketli bir yerde konaklattık, iskân ettik ve onları en güzel rızıklardan rızıklandırdık.” şeklinde olur. Bu rızıklarla o beldelerde, lezzet bakımından diğer beldelerde

⁵⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 8/256.

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/81.

⁵⁷⁵ Yûnus 10/93.

bulunmayan yaş ve kuru hurmalar kastedilmiştir. Onlar “ilim” yani Hz. Muhammed’e nazil olan Kur’an-ı Kerim gelinceye kadar kendi dinleri üzere kalakaldılar ve aralarında herhangi bir ihtilaf zuhur etmedi. Bu ayette Kur’an, “ilim” lafzıyla ifade edilmiştir. Zira Kur’an, ilmin sebebidir; sebebe müsebbebin (neticenin) adını vermek ise meşhur bir mecazdır.⁵⁷⁶

Özetle birinci görüşte siyak-sibak bağlamı gözetilerek ihtilafın din hususunda olduğu, Hz. Musa dönemi Yahudilerinin kastedildiği savunulmuştur. İkinci görüşte de bağlam gözetilmeksizin ihtilafın Hz. Peygamber’in peygamberliği hususunda olduğu, ihtilaf edenlerin Hz. Peygamber dönemi Yahudileri olarak tercih edilmiştir. Buna göre de ihtilaf Kur’an geldikten sonra olmuştur.

Mukâtil (ö. 150/767) de Tevrat ve İncil ehli Muhammed’in (sav) nübüvveti hususunda o nebi olarak gelinceye kadar ihtilafa düşmediler fakat nebi olarak gönderilince ona hased ettiler ve onu inkâr ettiler manasında yorumlamıştır.⁵⁷⁷ İkinci görüş tercih edildiğinde ayetin manası “*Allah nezdinde hak din İslamdır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarında kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah’ın ayetleri inkâr edenler bilmelidirler ki Allah’ın hesabı çok çabuktur.*” mealindeki Âl-i İmrân 3/19. ayetteki gibi olur. Bağlam itibarıyla hitabın vahyin nüzul ortamındaki ehl-i kitaba yapıldığı açıktır.

Şöyle ki İbn Aşûr (ö. 1973) da tefsirinde bu ayetle geçmiş cümlelere atıf yapıldığını, bu cümlelerin hepsiyle maksadın arapların kâfirlerine bir öğüt içerdiğini ifade eder. Onlara kendilerinin küfürleriyle geçmiş milletlerin küfürlerinin benzerliğinin ahvali, küfürlerinin karşılığı çeşitli azaplar başlarına gelmesini hatırlatılır. Örnek olarak da Kamer 54/43. ayeti verir. Bu müşriklere bir terğîp, müminlere ise bir müjde amacı taşır. İbn Aşûr kendilerine gelen ilim konusunda görüşünü şu şekilde açıklar: Kendilerine gelen ilim tüm peygamberlerin getirdiği Allah’ın kanunudur. Onlar kendilerine gelenlerle amel etmediler, yalandıkları peygamberlerin en büyüğü de Hz. Muhammed (sav)’dir. İbn Abbas’ın ilimden kastedilenin Kur’an olduğu görüşünü de mümkün görür. Bu yönüyle mananın “*Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.*” mealindeki Beyyine 98/4. ayeti ile yukarıda mealini verdiğimiz Âl-i İmrân 3/19. ayeti gibi olacağını ifade eder.⁵⁷⁸

Ancak pasaj bütünlüğü dikkate alındığında Hz. Musa’nın kavminin başına gelenlerden bahsedilmesinin hemen ardından mezkûr ayet geldiği için bir önceki ayetlere hamletmek daha isabetli görünmektedir. Zemahşerî de kendilerine gelen ilimden maksadın Tevrat olduğunu belirtir. Tevrat gelinceye kadar anlaşmazlığa düşmedikleri ancak Tevrat’ı okuyup hak din ile ilgili bilgi elde ettikten; onda sebat etmeleri ve söz birliği içinde olmaları lüzumu doğduktan ve din konusundaki ihtilafın ayrılıklara sebep olacağını öğrendikten sonra dinlerinde ihtilaf ettikleri ve onda mezheplere ayrıldıklarını ifade eder.⁵⁷⁹ Mâtürîdî de ayetin Hz. Musa’nın (a.s) Allah’ın resulü olduğu konusunda kendilerine ilim gelinceye kadar onun Allah’ın elçisi olduğunda ayrılığa düşmediler manasına da gelebileceğini söyler.⁵⁸⁰ Nitekim İsrailoğulları vahiyler geldikten sonra aralarında ihtilaflar baş göstermiş ve nankörlükleri devam etmiştir. Allah’ın nimetlerinin bir kısmının helal, bir kısmının haram olduğuna hükmedip bunu Allah’a mal etmişlerdir. Bu bağlamda ehl-i kitabın

⁵⁷⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 18/298-299.

⁵⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/248.

⁵⁷⁸ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Aşûr, *Tefsîru’l-Tahrîr ve’l-Tenvîr* (Tunus: ed-Dârü’t-Tunûsiyye, 1984), 11/281.

⁵⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/369.

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 6/83.

nimete karşı şükürsüzlüğü/nankörlüğü, din hususunda sonradan birtakım bidatler edindiği öne çıkmaktadır. Dünyadaki eşyalar veya insan davranışları ancak Allah'ın ve aklın tercihleri göz önünde tutularak helal-haram, meşru-gayri meşru, doğru-yanlış, ahlâki-ahlaksız şeklinde ayrımlanabilir.⁵⁸¹ Dolayısıyla hiç kimse O'nun adına hükmedip Allah'a yalan isnadında bulunamaz. Şu halde İsrailoğullarının Allah'ın verdiği nimetler hususunda, cumartesi yasağı ve Hz. İbrahim'in dini hakkında ihtilafa düşmesinden dolayı onlar hakkında kıyamet günü kesin hükmün ve cezanın verileceği haber verilmektedir. *“Cumartesi yasağı ya da avlanma yasağı onda ihtilaf edenlere (farz) kılınmıştı. Kıyamet günü Rabbin, muhakkak onların ihtilafa düştükleri şey hakkında aralarına hüküm verecektir.”*⁵⁸²

Bu nedenle mezkûr ayet bağlamında onların bu tavır ve tutumlarına mukabil bu ifadenin kullanıldığı söylenebilir. Derveze (ö. 1984) de ilk görüşü benimsemiştir ve gerekçesi de şudur: “Bu ayetin içeriğinin ilham ettiği Mekkî ve Medenî olmak üzere birçok ayette örneğin; *“Bu Kur'an, İsrailoğullarına, kendilerinin ayrılığa düştükleri şeylerin birçoğunu anlatıyor.”* (Neml 27/76) ayetinin desteklediği tercihe şayan görüş budur.⁵⁸³ Benzer mesajlar Câsiye 45/16-17. ayetlerde de geçmektedir. Bu ayetlerde de İsrailoğullarına verilen birçok nimet verildiği ancak buna rağmen aralarında anlaşmazlıklar çıktığı belirtilmiştir. Sonuç olarak anlaşmazlığa düştüğü şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verilecektir. Derveze'nin de belirttiği gibi Kur'an'da müteaddit ayetlerde kendisine kitap verilenlerin kendisine bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştükleri bildirilmiştir.

*Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarında çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir (erteleme) sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba varis kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”*⁵⁸⁴

*İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, açık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzenlere ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yolu iletir.*⁵⁸⁵

Bakara 2/213. ayeti Yahudilerin ve Hristiyanların tutum ve davranışlarıyla hak ve hakikatten uzaklaşıp çekişmelerine ve görüş ayrılıklarına işaret etmekte, diğer taraftan müminlere de önceki milletlerin düştükleri duruma düşmemeleri uyarısında bulunmaktadır.

Şûra 42/14. ayette de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber dönemindeki ehl-i kitabın, geçmiş selefleri gibi kendi aralarında ihtilafa düştükleri, onların hakkında derin şüphe içinde oldukları bildirilir. Benzer mesajlar *“Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir; dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir; dediler. (kitabı) bilmeyenler de birbirleri hakkında onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilafa düştükleri hususunda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.”* mealindeki Bakara 2/113. ayette de

⁵⁸¹ İlhami Güler, *İman Ahlak İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 54.

⁵⁸² Nahl 16/124.

⁵⁸³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadîs*, 3/492.

⁵⁸⁴ Şûra 42/14.

⁵⁸⁵ Bakara 2/213.

dile getirilmiştir. Bakara 2/122. ayette İsrailoğullarına verilen nimetler ve bir zamanlar onların âlemlere (inançsızlara) üstün kılındığı hatırlatılmıştır. Secde 32/25. ayette de nihai hükmün kıyamet günü verileceği bildirilirken öncesindeki ayetlerde Hz. Musa zamanında kavminden onun rehberliğini kabul edip inananların sonrasında da önderler kılındığından haber verilmiştir. Sonrasında kâfirlere, geçmişten ibret almamalarından dolayı elemli azap vaîdi yapılmaktadır. O halde mezkûr ayet ona inananlarla inanmayanlar hak ettikleri karşılıkları alacaklar manasında anlaşılabilir.

Sonuç olarak Yûnus 10/93 bağlamında İsrailoğullarının uzak geçmişi hatırlatılarak vahyin nüzul ortamındaki ehl-i kitaba, aynı zamanda Mekke müşriklerine kendilerine verilen nimetlerin farkına varmaları, bu durumdan ders çıkarıp yola gelmeleri, Hz. Peygamber'i tanımaları gerektiği yönünde mesajlar içerdiği söylenebilir. Ancak şu var ki bu dönem ister Hz. Musa dönemi isterse Hz. Peygamber dönemi olsun vaîdin muhataplarının fiilleri ortaktır ve sonuç değişmeyecektir. Bir başka deyişle onlar peygamberi yalanlamak ve verilen nimetleri hor ve hakir görmek sûretiyle davete icabet etmemişlerdir. Dolayısıyla kıyamet günü haklarında verilecek hükme tabidirler. "يَقْضَىٰ"

"يَقْضَىٰ" Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır: Birincisi, dünyadaki ihtilaflarının karşılığını ahirette verecektir manasına gelir. İkincisi hak ile bâtılın, hak yolda olanla bâtıl yolda olanın hükmünü kıyamet günü verecektir anlamına gelir.⁵⁸⁶ Nitekim Râzî'nin şu ifadesi de kayda değerdir: "Bu tür ihtilâflar dünyada ister istemez olacaktır ama ahirette Allah Teâlâ onlar arasında hükmünü verecektir. İşte bu sayede hakka tâbi olan, batıla tâbi olandan; siddîk da, zındık ve dinsiz olandan ayrılacaktır."⁵⁸⁷ Bir başka ifade ile inananlar mükafâtlandırılırken kâfirler cezalandırılacaktır.

Diğer taraftan bazı grupların da Hz. İsa hakkında ihtilafa düştükleri bildirilir. Onların yaptıklarına karşılık "Acı bir günün azabı karşısında vay o zulmedenlerin haline! Onlar farkında değilken kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar."⁵⁸⁸ mealinde cevap verilmiştir. Ayette zikredilen gruplardan maksat, Katâde'ye göre "İsa hakkında tartışmaya girişen hizip ve gruplardır." Zira bir kısım Hristiyanlar, İsa'nın, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu söylemiş ve hak yoldan şaşmamışlardır. Buna mukabil diğer bir kısmı da onun, Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmiş, diğer bir kısımları ise onun Allah olduğunu söylemişlerdir. Süddî'ye (ö. 127/745) göre ise bu fırkalardan maksat Yahudi ve Hristiyanlardır.⁵⁸⁹ Gerek Yahudi gerekse Hristiyanların şu ya da bu şekilde yaptıkları bu ihtilaflar kıyamet gününde kendilerine azap olarak dönecektir.

Dikkatleri çeken bir başka husus Yüce Allah'n cezalandırmada acele etmemesidir. Kur'an bütünlüğünde bakıldığında bu net bir şekilde görülmektedir. Mürselât 77/7-15. ayet grubu bunu teyit etmektedir. Kıyametin nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler aktarırken bütün bunların hüküm gününe ertelendiği belirtilmiştir.

5.1.3. Kıyamet Vaîdlerinin Müminler Açısından Değerlendirilmesi

Kâfirlere/müşriklere/ehl-i kitaba/ yönelik kıyametle ilgili vaîd ayetlerinde siyak-sibak, pasaj bütünlüğü ya da sûre bütünlüğü gözetildiğinde müminlerin, kâfirlere yönelik vaîdlerden ayrı tutulduğu görülmüştür. Kâfirlere/müşriklere yönelik birçok

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 9/223.

⁵⁸⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 17/299.

⁵⁸⁸ Zuhurf 43/65-66. Kıyamet gününün ansızın gelmesiyle ilgili benzer mesajlar için bkz. En'am 6/31; 47; A'raf 7/187; Yûsuf 12/107; Enbiyâ 21/40; Şuarâ 26/201-202; Ankebût 29/53; Zümer 39/55; Muhammed 47/18.

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/636.

ayetin bazen öncesinde bazen sonrasında müminlerin kıyamet günü yaşanan büyük korkudan istisna kılınması müminler açısından bir nimet/müjde niteliğindedir. Burada dikkat çeken “*En büyük dehşet(korku) dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte bu size vaad edilmiş olan (mutlu) gününüzdür.*” mealindeki Enbiyâ 21/103. ayette açıkça bu ifade edilmiştir.

En büyük dehşetle/korkuyla ne kastedildiği ile ilgili Taberî tefsirinde üç görüş zikretmiştir. Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve İbn Cüreyc’e (ö. 150/767) göre cehennemin ateşinin cehennemliklerin üzerine kapandığı anda meydana gelen korku, Hasan-ı Basrî’ye (ö. 110/728) göre kulun cehenneme atılması emredildiğinde meydana gelen korku, Abdullah b. Abbas’a göre ise ikinci sura üfürülüp insanların kabirlerinden çıktıkları zaman meydana gelen korkudur. Taberî bu görüşü tercih etmiştir.⁵⁹⁰ Mukâtil’e göre ölüm korkusu,⁵⁹¹ Râzî’ye göre o büyük korku kâfirlere yapılan azaptır.⁵⁹² Beyzâvî (ö. 685/1286) de Neml 27/87. ayeti delil göstererek büyük korkunun sura ikinci üfürülüş olduğunu söylemiştir. Ona göre bu, cehenneme götürülmek, cehennemde daimi kalmak veya ölümün boğazlanmasıdır.⁵⁹³ Zira devamındaki “*Kim bir iyilikle gelirse onun için çok daha hayırlısı olacaktır. Onlar o gün korkuda güvende olacaklardır.*”⁵⁹⁴ mealindeki ayette mezkûr ayete benzer bir mesaj vardır. Mevdûdî’ye göre insanların toplanıp Allah’ın huzuruna götürecekleri andır. Mevdûdî herkes için bu korkunç bir hal iken salih kimselerin çok rahat olacaklarını ifade eder. Zira her şey onların bekledikleri gibi gerçekleşmiştir. Ona göre müminlerin durumu şöyledir: “Onların imanları ve bu dünyada iken yaptıkları iyi işler, Allah’ın rahmeti ile onları, teskin etmeye gelir. Üzüntü

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 18/41-42.

⁵⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/95-96. Aziz ve Celil olan Allah cennetlikleri cennete koyduktan ve onlar oradaki nimetleri gördükten sonra ölümü hatırlayacaklar ve bunun sonunda öleceklerinden korkacaklar ve bundan dolayı üzülecekler. Cehennemlikler ise ateşe girip de oradaki azabı gördükleri vakit bunun sonunda öleceklerini ümit edecekler. Allah cennetliklerin üzüntüsünü, cehennemliklerin de ümidini kesmek isteyecek. Bunun için bir meleğin: Cibril’in (a.s.) beraberinde beyaz bir koç sûretinde ölümü gönderecek. Onu alıp cennetliklere gösterecek ve “Ey cennet halkı!” diye seslenecek. Onun bu seslenişini en yüksek derecedekiler de en alt derecedekiler de işitecekler. Cennette birçok derece vardır. Cennetlikler ona cevap verecek, o da onlara soracak: - Bunu tanıyor musunuz? Onlar cevap verecekler: - Evet, bu ölümdür. Sonra o koçu alıp cehennemliklerin yanına gidecek. Onlara görünerek cehennem halkına seslenecek; en aşağı derecesinde olan da, en üst derecesinde bulunan da onun sesini işitecekler ki cehennem de aşağı doğru inen basamaklar (dereceler) şeklindedir ve ona karşılık verecekler, o da soracak: - Bunu tanıyor musunuz? Onlar cevap verecekler: - Evet bu ölümdür. Sonra melek onu alıp cennet ile cehennem arasında cennetliklerin de, cehennemliklerin de görecekları yüksekçe bir yere götürecektir ve diyecek ki: - işte onu boğazlıyoruz. Cennetlikler ölümden yana güvende olmayı arzu ettikleri için “Evet” diyecekler, cehennemlikler ise ölmeyi arzu ettikleri için “Hayır” diyecekler. Melek, ölümün kendisi olan o beyaz koçu alacak ve cennetliklerle cehennemliklerin gözleri önünde boğazlayacak ve diyecek ki: - Ey cennet ehli! Ölüm söz konusu olmamak üzere ebedi kalacaksınız. Böylece ölümden yana kendilerini güvende hissedeceklerdir. İşte, en büyük korku onları üzmez buyruğu bunu anlatmaktadır. Sonra melek şöyle nida edecek: - Ey cehennem halkı! Ölüm söz konusu olmaksızın ebedi kalacaksınız. İbn Abbas dedi ki: - Eğer Allah cennetliklerin ölmek üzere ebediyen yaşayacaklarını takdir etmeseydi, üzüntülerinden öleceklerdi. İşte Allah’ın, onları işin bitirileceği o hasret günü ile inzâr et, yani, artık onlar için azap vacip olacaktır. -maksat koç sûretindeki ölümün kesileceği zamandır- (Meryem 19/39) buyruğu da bunu anlatmaktadır. O vakit cehennemde hasret ve pişmanlık içerisinde ebediyen kalacaklarını kesin olarak anlayacaklardır. İşte Aziz ve Celil olan Allah’ın müminler için söylediği, en büyük korku onları üzmez, yani, cennete girmelerinden sonra ölüm yoktur, buyruğu bunu anlatmaktadır.

⁵⁹² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 22/190.

⁵⁹³ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 4/61; “*O gün sur’a üfürülür. Allah’ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır.*” Neml 16/87.

⁵⁹⁴ Neml 27/89.

ve keder yerine onlar, kendilerine vaad edilen mükafatları elde etme ümidiyle doludurlar.”⁵⁹⁵

Dikkat çeken husus bu ayet öncesinde kıyametin gerçekliğini ciddiye almayan kâfirlerin/müşriklerin va'd edilen gün (kıyamet günü) geldiğinde korku ve dehşet dolu halleri ve onlara yönelik vaidler sıralanmıştır.⁵⁹⁶ Devamındaki 101-102. ayetlerde iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara ise cehennemden uzak tutulma, uğultusunu bile duymama, nimetler içerisinde ebedi kalma sözü verilmiştir. Bu bağlamda denebilir ki Beyzâvî'nin de ifade ettiği gibi onlar ikinci üfürüşle birlikte kıyamet ve hesap günü ortaya çıkacak manzaradan etkilenmeyecektir. Çünkü kişi yalanladığı kıyametin gerçekliğiyle yüzleşmiş, hesap vermekle baş başa kalmıştır. Mümin için ise sürpriz bir durum söz konusu değildir. Aynı sûrenin 49. ayetinde inananlar için “*Onlar görmedikleri halde Rablerinden korkarlar. Kıyametten de korkanlar işte onlardır.*” ifadesi yer alır. Allah'a itaatsizlikten sakınanların özellikleri olarak Rablerine ihlas ve samimiyetle derin saygı duydukları ve yüreklerinde kıyamet günü hesap verme endişesi taşıdıkları zikredilir. İnananlarla inanmayanların kıyametle ilgili tutumları Şûra 42/18. ayette apaçık ortaya konmuştur. “*Ona (Son Saat) inanmayanlar onunla ilgili acele ederler. İnananlar ise ondan korkar ve onun gerçek olduğunu bilirler. Şunu iyi bilin ki saat(kıyame) hakkında tartışanlar uzak bir sapkınlık içindeler.*” Nitekim mezkûr ayet (Enbiyâ 21/103) inananlara verilen müjdeyi tamamlayıcıdır. Mefhumu muhalifiyle okunduğunda kıyamet ve hesap gününde en ufak bir korku bile yaşamayacakları söylenebilir. Siyak ve sibak bunu destekleyicidir. Mâtürîdî'ye göre en büyük dehşetle kastedilen, kıyamet gününün dehşetleri ve korkunç durumlarıdır. Bu görüşünü “*Rabbimiz Allah'tır' deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: “Korkmayın, kederlenmeyin, size va'd olunan cennetle sevinin!”* mealindeki Fussilet 41/30. ayetle destekler.”⁵⁹⁷ Sonuç itibarıyla korku uyandıran dehşetli manzara müminleri etkisine alıp onları kaygılandıramayacaktır.

Kıyamet gününün şiddetinin müminler üzerindeki etkisi hususunda benzer bir ifade “*Sur'a üflenince Allah'ın diledikleri hariç gökte ve yerde bulunanlar bayılacaktır. Sonra ona bir daha üflenince, bir de bakarsın ayağa kalkmış bakıyorlar.*” mealindeki Zümer 39/68. ayetidir. Siyak ve sibaka bakıldığında inkârcıların Allah'ı gereği gibi tanımadığından, O'na ortak koşulmasından bahsedilmiş, sonrasında bu korkunç manzara tasviri yapılmış, en son ise kâfirlerin cehenneme, takvalı olanların cennete gireceğinden haber verilmiştir. Dolayısıyla metin içi bağlam inananların bu sıkıntılı süreçten ayrı tutulduğunu göstermektedir.⁵⁹⁸

Hac sûresinde söze Ey insanlar! şeklinde hitapla, Allah'a karşı gelmekten sakındırılarak ve kıyamet gününün (zelzele'te's saati) sarsıntısının büyüklüğüne atıfta bulunularak başlanmıştır.

*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının Zira (son) saatin sarsıntısı gerçekten çok korkunç olacaktır. Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğunu unutacak, her hamile kadın düşük yapacak. Yine o gün, insanların gerçekte sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi kendilerini kaybettiklerine şahit olunacak. Zira Allah'ın azabı çok şiddetlidir.*⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/333.

⁵⁹⁶ Enbiyâ 21/96-100.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 7/379.

⁵⁹⁸ Kıyametle ilgili va'id ayetlerin muhatap kitlesi başlığı altında bu ayet bağlamında izahlar yapılmıştır.

⁵⁹⁹ Hac 22/1-2.

mealindeki ayette geçen “zelzele’ts-saati” deyiminin kıyamet öncesi gerçek manasında olduğunu söyleyenlerle, deyimın bizatihi kıyamet sonrası olduğunu söyleyen müfessirler olmuştur. Mâtüridî, deyme verilen manaya göre ayetin de manasının değişeceğini belirterek durumu şöyle izah etmiştir: Kıyamet öncesine hamledildiğinde manası her gebe kadın emzirdiği çocuğu unutacak ve karnındaki çocuğu düşürecek, şeklinde olur. Çünkü kadın o vakitte emzikli veya hamile olur. O günün dehşetinden ve korkunçluğundan çocuğunu unuttur. Hamile olan da karnındaki çocuğu düşürür. Bizatihi kıyamet olarak anlaşıldığında her gebe kadın kanundaki çocuğu düşürecek mealindeki beyan (gerçek manada değil) temsili anlam taşır. Buna göre mana şöyle olur: O günün dehşetinden ve korkunçluğundan dolayı her kadın emzikli olsaydı emzirdiği çocuğu unuttur, gebe olsaydı karnındaki çocuğu düşürürdü. “İnsanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin.” ayetinin manasını ise üç farklı şekilde yorumlar. Kendisine imkân ve güç verilen kimse, insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görecektir. Yoksa onları sarhoş görmesi mümkün değildir ya da Allah Teâla bu ayette resulüne hitap ediyor olabilir. Resul-i Ekrem’de başkalarında olan o korku hali olmaz. Bir diğer ihtimal de ayetin gerçek değil temsili anlatım olmasıdır.⁶⁰⁰ Kuvvetle muhtemel bu anlatımlar o günün dehşetini ve korkunçluğunu ortaya koymak, insanlar üzerinde etkili kılmak ve onları sakındırmak için temsili ifadelerdir.

Mezkûr ayetlerde bütün insanlar için bir hitap söz konusuysa da metin içi bağlam dikkate alındığında bu vaîdlerin özelde kâfirlere yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim akabinde gelen “Gerçek böyleyken kimi insanlar hiçbir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışır ve her azgın şeytana uyar.”⁶⁰¹ ayeti bunu teyit eder. Kaldı ki bu ayette geçen şeytan kelimesinin bazı tefsirlerde Nadr b. Haris’e işaret ettiği, onun cedelci birisi olup: “Melekler Allah’ın kızları, Kur’an eskilerin uydurmasıdır. Öldükten sonra dirilmek diye bir şey yoktur.” dediği ve nitekim onun hakkında indiği bilgisi vardır.⁶⁰² Ebüssuûd’a (ö. 982/1574) göre ayet Nadr ve ona benzer kibirli ve inatçıları kapsar.⁶⁰³ Şu halde ayet kıyamet gününün dehşetini ve şiddetini ortaya koymak suretiyle kâfirlere bir gözdağı niteliğindedir. Nitekim Okuyan ayetin gramatik tahlilini yaparak ayette sözü edilenlerin “bütün insanların” değil “içlerinden bir kısmı” kâfirler, nankörler, müşrikler, inkârcılar olduğunu belirtir. Çünkü ifadenin başında yer alan min edatı ba’ziyet “bir kısmı” manasında cümleye anlam katmaktadır.⁶⁰⁴ Pasajın bitişinde de iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara cennet va’dinin olması bunu teyit etmektedir. Ayrıca sözün akışında müşriklerin peygamberle alaycı konuşmaları, Allah hakkında ileri geri konuşup müminlerle tartışmaları gibi tutum ve davranışlarından dolayı hem dünyada hem ahirette cezalandırılacaklarının bildirilmesi, muhatabın kâfirler/müşrikler olduğunu göstermektedir. Ancak bu ayetlerin müminler için de bir hatırlatma, bir sakındırma içerdiğini unutmamak gerekir.

Yâsîn sûresindeki muhteva da aynıdır. Kıyamet ve yeniden diriliş va’dleri yapılır, inkâr edenler cehennemle tehdit edilirken inananlar cennetlikler olarak zevk ve safa içinde yaşamakla mükafâtlandırılmıştır.⁶⁰⁵ Dirilişi inkâr edenlere kendi yaratılışları ve çevresinde yaşananlar şahit gösterilerek hakikat kavratılmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ Mâtüridî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 7/388.

⁶⁰¹ Hac 22/3.

⁶⁰² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/115; Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi’l-Tefsîri’l-Azîz*, 1/727.

⁶⁰³ Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, trs.), 6/92.

⁶⁰⁴ Mehmet Okuyan. “Kur’an Okuyan” (Erişim 1 Eylül 2021).

⁶⁰⁵ Yâsîn 36/44-67.

⁶⁰⁶ Yâsîn 36/77-83.

Zuhruf 43/74-85. ayetlerde kıyamet, hesap günü ve cehennemle ilgili tehditler peşpeşe sıralanmıştır. Pasaj bütünlüğü gözetilerek okunduğunda bu tehditlerin Kur'an'dan yüz çeviren, Allah'a ortak koşan ve kıyametin gelip çatmasından şüphe duyan müşriklere/kâfirlere yönelik olduğu görülür. Ayrıca müşrikler itirazlarını, Hz. Peygamber ile Hz. İsa hakkında Hristiyanlardan rol çalarak tartışmaya girerek sürdürmüşlerdir. Onların bu tutum ve tavırlarına mukabil “*Sen bırak da kendilerine va'd edilen günlerine kavuşuncaya kadar dalsınlar, oynasınlar*”,⁶⁰⁷ “*Kıyamet saatinin bilgisi yalnızca O'nun katındadır. Hepiniz yalnızca O'na döndürüleceksiniz.*”⁶⁰⁸ mealinde cevaplar verilmiştir. Özelde müşriklere hitap edilse de genel olarak hitap hakikatten yüz çeviren tüm kâfirlere yöneliktir denebilir.

Müminlere verilen bir diğer müjde ayeti şu şekildedir. “*De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.*”⁶⁰⁹ Ayetin sonunda helal ve temiz olan rızıkların, dünya hayatında, aslında müminlerin hakkı iken kâfirlerin de bu rızıklardan faydalandıkları fakat ahirette bu rızıkların sadece müminlere ait olacağı, kâfirlerin bunlardan hiçbir şekilde faydalanamayacağı beyan edilmektedir. Zira kâfirlerin ahirette yiyecekleri deve dikenleri, içecekleri ise cehennemliklerden akan kan ve irinlerdir.

5.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Günü ile İlgili Vaîd Ayetlerinin Muhatap Kitlesi

İnsanın başıboş bırakılmayacağı, hüküm/yargı gününün mutlaka geleceği, herkesin Allah'ın huzuruna çıkarılacağı, hiç şüphesiz dünyada yapıp ettiği her şeyin sonucunu göreceği müsellemidir.⁶¹⁰

*Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görür.*⁶¹¹

*O günkü terazi tamamen hakka uygun olacaktır. Kimin terazide (sevap)ları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin de terazide (sevap)ları hafif gelirse işte onlar ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerine yazık edenlerdir.*⁶¹²

Nitekim Yüce Allah vahyin açılımını gerçekleştirdiği Fâtiha sûresinin ilk bölümünde kendini hesap ve ceza gününün hâkimi “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” olarak tanıtmaktadır. Mâlik isim ve sıfatının yer alması Allah'ın âlemde mutlak güç ve otoriteyi temsil ettiğini göstermektedir. Çünkü o gün/zaman ‘tek hâkim kral’ vardır; artık dünyada olduğu gibi başka hâkimlerin/kralların esamisi okunmayacaktır.⁶¹³ Ayette geçen “yevm” kelimesi uhrevî âlemde insanların hesaba çekilecekleri zamana atıfta bulunur.⁶¹⁴ يوم الدين /“Yevmiddîn” terkibine “yargılanma günü”, “kahr günü”, “amel günü” anlamları verilmiştir.⁶¹⁵ Mezkûr terkiplerle yakın anlam ilişkisi olan yevmü'l-hisâb, yevme yekûmu'l-hisâb, yevmü'l-vaîd, yevmü'l-fasl, yevme yekûmu'l-eşhâd, yevme'l-feth gibi

⁶⁰⁷ Zuhruf 43/83.

⁶⁰⁸ Zuhruf 43/85.

⁶⁰⁹ A'râf 7/32.

⁶¹⁰ Kıyâmet 75/36; Nebe 78/17; İnşikâk 84/5; Tin 95/8; Alak 96/8; Zilzâl 99/6.

⁶¹¹ Zilzâl 99/7-8.

⁶¹² A'râf 7/8-9.

⁶¹³ Halil Hacımüftüoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı* (İstanbul: İletişim yayınları, 2011), 182.

⁶¹⁴ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/206.

⁶¹⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân (Tefsîru's-Sa'lebî)*. thk. Ebû Muhammed Âşûr (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 1/116; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavi, *Meâlimü't Tenzil (Tefsîru'l-Beğavi)*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, h.1420), 1/74.

terkipler/tabirler vardır. Kur'an'da Allah'ın tarihe daha açık bir şekilde müdahale ederek kendisine sadakat gösterenleri ödüllendirdiği ve yanlış yapanları cezalandırdığı zaman dilimleri için 'Allah'ın günleri (eyyâmu'llah)' tamlaması kullanılır.⁶¹⁶ Eyyâmu'llah tamlaması sünnetullah kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Yüce Allah'ın "Mâlik" sıfatı ahiret hayatını anlamak adına önemlidir. Hükümrânlığın, hesap ve ceza gününün sahibi, her şeyi tasarrufu altında bulunduran Allah'a aittir. Bir başka ifade ile mutlak mülkiyet insana değil Allah'a özel kılınmıştır. Zira insana atfedildiğinde başkalarını sömürme ve köleleştirme gibi birçok ahlaki soruna sebep olmaktadır.

*"Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nun'dur ve O hesap görenlerin en hızlısıdır."*⁶¹⁷

Ahiret hayatına geçişte birçok safhanın insan üzerine psikolojik etkileri vardır. Kur'an'da insanın karşılaşacağı manzaralar ve bunlarla ilgili diyaloglar yer almış, onların bu halleri gözler önüne serilmiştir. Yeniden diriliş gerçeğinin nasıl olacağı, insanın tanıklık ettiği kâinattan hareketle tavsif edilmiştir.⁶¹⁸ Kıyamet, yeniden diriliş, mahşer yerinde toplanma, hesap ve ceza olmak üzere bütün hadiselerin peş peşe gerçekleşeceği bildirilmiştir. Yeniden dirilmeyi inkâr edenleri nasıl bir sonun beklediği, inkârcıların yakınmaları, pişmanlıkları, hüsrânları, gerçekle yüz yüze gelmeleri birçok ayette sahnelenmiştir.⁶¹⁹ İnsanların hızlı bir şekilde kabirden çıkışları,⁶²⁰ insanların diriltilmesi için yerin yarılması,⁶²¹ bazılarının aşağılanarak diriltilmesi,⁶²² sorguya çekilmek için toplanması⁶²³ birçok ayette resmedilmiştir. Hesap ve ceza gününün mutlaka geleceği ve o günün inkâr edilmemesi gerektiği hususunda muhatap açıkça uyarılmıştır.

*"Hesap gününü yalanlayan yalancılardan o gün vay haline!"*⁶²⁴

*"Size va'd edilenler kesinlikle doğrudur. Hesap günü de mutlaka gerçekleşecektir."*⁶²⁵

Bu uyarılara karşı dikkat kesilip Yüce Allah'ın huzurunda hesap verme korkusu taşınması gerektiği hususunda bir davet söz konusudur. Zira O'ndan başka koruyup kollayacak kimse yoktur. İşte bu daveti ciddiye almayıp hesap gününü alaya alanlar için cehennem vaîdi vardır.⁶²⁶ Diğer taraftan birçok ayette sorgulanma vaîdleri yer almaktadır.⁶²⁷ Kur'an'ı bölüp ayıranlar,⁶²⁸ melekler Allah'ın kızı diyenler⁶²⁹ vb. iftirâlarda bulunanlar uydurdukları şeylerden⁶³⁰ mutlaka sorguya çekileceklerdir. Şöyle ki hiç kimseye gerek kalmadan insan kendi sorgulamasını bizzat kendisinin yapacağı açıkça bildirilmektedir.

*"Kitabını oku. Bugün hesap sorucu olarak sana kendi nefsin yeter."*⁶³¹

⁶¹⁶ Hacımüftüoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*, 182; bkz. 14/5; 45/14.

⁶¹⁷ En'âm 6/62; benzer mesajlar için bkz. Yûnus 10/30, 32; Hac 22/6; Mü'minûn 23/116; Nûr 24/25.

⁶¹⁸ Fâtır 35/9; Kâf 50/6-11.

⁶¹⁹ Zümer 39/68; Enbiyâ 21/97; Sâffât 16-20 Kâf 50/19-29.

⁶²⁰ Rûm 30/25; Yâsîn 37/51; Kamer 54/7; Meâric 70/43-44.

⁶²¹ Kâf 50/44.

⁶²² Sâffât 37/18.

⁶²³ Sâffât 37/22-24.

⁶²⁴ Mutaaffîn 83/10-11.

⁶²⁵ Zâriyat 51/5-6.

⁶²⁶ Zâriyat 51/12-14.

⁶²⁷ Nahl 16/93; Enbiyâ 21/13, 23; Sâffât 37/24; Zuhuruf 43/44; Tekâsür 102/8.

⁶²⁸ Hicr 15/91-93.

⁶²⁹ Zuhuruf 43/19.

⁶³⁰ Nahl 16/56; Ankebût 29/13.

⁶³¹ İsrâ 17/14.

Kur'an-ı Kerim'in belirttiğine göre insanın dünyada benimsediği inanç ve işlediği bütün fiiller tespit edilmiş olup kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak; okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir.⁶³² Bu kitap “*Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı melek, yaptıklarını kaydetmektedir. Kişinin her bir sözünün yanında hazır bir gözetleyici, bir kaydedici mutlaka vardır.*”⁶³³ ifadesinde olduğu gibi kişinin davranışlarının sağdan ve soldan iki melek tarafından kaydedildiği amel defteridir. Kur'an'da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine kitâbü'l-a'mâl, sahîfetü'l-a'mâl de denir.⁶³⁴ Amel defteri anlamında “zübur”,⁶³⁵ “kitabu'l-hafız”,⁶³⁶ tabirleri kullanılmaktadır. Netice itibarıyla kıyamet gününde bu kitap insanın önüne çıkartılacaktır.⁶³⁷ Aynı zamanda o gün insanların sağ ehli/ashâbü'l-yemîn ve sol ehli/ashâbü's-şimâl⁶³⁸ olmak üzere iki gruba ayrılacağı, sağ ehlin hoşnut, sol ehlin ise pişmanlık içinde olacağı birçok ayette ifade edilir.⁶³⁹ Daha öncede kısaca işaret edildiği gibi bunlardan kastedilenler kimlerdir, neden bu isimlendirmeler yapılmıştır, yeniden diriliş ve hesap günü ile ilgili vaîdlerin kime yönelik ve niçin/hangi tutum ve davranıştan dolayı yapıldığı bir sonraki başlıklar altında ayrıntılı değerlendirilecektir.

5.2.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Yeniden Diriliş ve Hesap Günü Vaîdleri

Ahirete dair yeniden diriliş ve hesap günü ile ilgili yapılan vaîdleri anlamak için vahyin nüzul ortamındaki müşrik muhatabın Allah ve ahiret inancına dair düşüncelerinin ne olduğunu bilmek önemlidir. Müşrikler göklerin ve yerin Rabbinin ve kendilerini yaratanın Allah⁶⁴⁰ olduğuna inanmalarına rağmen onların Allah'ın yanı sıra tanrılık yakıştırdıkları putları vardır. Lat, Menat, Uzza ilah edindikleri putların başlıcalarıdır.⁶⁴¹ İçlerinde Şi'râ yıldızına tapanları görülmektedir.⁶⁴² Tanrılarına gelince en büyükleri, Kâbe'nin içine dikilen Hübeldir.⁶⁴³ Halkın müşrik çoğunluğu putları Allah'a eş tutan bir gürühtür.⁶⁴⁴ Putları kendilerine şefaatçi kılarak ilah edinmişlerdir.⁶⁴⁵ Bu durum Allah inancının doğru bir temel üzerine inşa edilmediğini göstermektedir. Nitekim müşriklerin yöneticileri (mele), diğer müşriklerden ilahlarına bağlı kalmalarını istemiş, gerekçe olarak da “*Son dinde böyle bir şey duymadık. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir.*” mealinde bir görüş sunmuşlardır.⁶⁴⁶ Bu türden ifadeler geçmişte Hz. Nuh ve Hz. Musa'ya karşı da kavimleri tarafından kullanılmıştır.⁶⁴⁷ Denebilir ki bu tutum ve davranış inkârcı/kâfir zihniyetin ortak ürünüdür. Onların Allah'ın yanı sıra

⁶³² Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/20.

⁶³³ Kâf 50/17-18; Benzer mesajlar için bkz. Câsiye 45/29; İnfitâr 82/10-12; Târik 86/4.

⁶³⁴ Kılavuz, “Amel Defteri”, 3/20.

⁶³⁵ Kamer54/52-53.

⁶³⁶ Kâf 50/4.

⁶³⁷ İsrâ 17/13.

⁶³⁸ Hâkka 69/25; İnşikâk 10.

⁶³⁹ Vâkıa 56/27-4.

⁶⁴⁰ Ra'd 13/16; Mü'minûn 23/84-89; Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; Zümer 39/38; Zuhurf 43/9, 87.

⁶⁴¹ Necm 53/19-20.

⁶⁴² Necm 53/49.

⁶⁴³ Wadah Khanfar, *İlkbahar (Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Okuma)*, çev.

Mehmet Yuşa Çolak-Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 159.

⁶⁴⁴ Neml 27/60.

⁶⁴⁵ Zümer 39/3.

⁶⁴⁶ Sâd 38/6-7.

⁶⁴⁷ Kasas 28/36; Mü'minûn 23/24 “[...]Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”

maddi-manevi pek çok mabut edinmeleri ancak Kur'an'ın uzun bir eğitiminden sonra ortadan kaldırılabilmektedir.⁶⁴⁸

Onların bir kısmının Allah hakkında da şüphe duydukları görülmektedir.⁶⁴⁹ Nitekim sürekli delil talebinde bulunmaları bunun göstergesidir. Allah'ın nimetleri hakkında,⁶⁵⁰ Kur'an hakkında,⁶⁵¹ kıyametin gelip çatacağı gün hakkında,⁶⁵² ölümden sonra diriltip Rablerinin huzuruna çıkacakları gün hakkında,⁶⁵³ ahiretin gerçekliği hakkında derin şüphe içindedirler.⁶⁵⁴ Bu şüphelerinin azap gelip çatıncaya kadar devam edeceği bildirilmektedir.⁶⁵⁵ Bu bağlamda ölümü ve ölümden sonraki hayatı kabul etmekte çok büyük sıkıntı yaşadıkları, kesin bir bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Tekâsür sûresinin ilk ayetlerinde müşriklerin çoklukla övündükleri, zımnın bu durumunun kendilerini oyalamak suretiyle ahireti gözetmekten alıkoyduğu bildirilir. Sûrenin 5-8. ayetlerinde *“Hayır, kesin bir bilgi ile bilseydiniz. Mutlak cehennemdi gördünüz, Sonra onu kesin olarak gözle göreceksiniz. Sonra o gün nimetlerden sorulacaksınız.”* şeklinde ifade edildiği gibi onların yanlış bir düşünceye sahip oldukları, verilen bilgilerin kesinlik içerdiği defaatle vurgulanmıştır. Yakîn, şüphenin ve zannın karşıtıdır; kalpten şüphenin ve zannın kaldırılıp atılması ve bilginin hem geçmiş hem hal hem de gelecek olarak doğrulanmasıdır.⁶⁵⁶ Şu halde içlerinden bir kısmının ahiretin varlığını kesin bir dille reddetmedikleri görülür. Nitekim Kehf 18/36. ayette geçen *“Kıyametin gerçekleşeceğini de sanmıyorum. Şayet Rabbime döndürülürsem, hiç şüphem yok ki (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum.”* ifadesi bunu teyit etmektedir.

Diğer taraftan açıkça ahirete inanmayan, yeniden dirilişi inkâr edenler vardır.

*“Onlar hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz bir daha asla diriltilecek değiliz demişlerdi.”*⁶⁵⁷

Hz. Peygamber tarafından ahiret konusunda kendilerine sürekli bilgi verilmesine ve uyarılmalarına rağmen müşrikler yine de hak ve hakikate karşı duyarsız davranmaktadırlar. Allah'ın öğüt ve uyarılarından yüz çevirmekte, Kur'an'ı yalanlamakta ve azapla alay etmektedirler.⁶⁵⁸ Aynı şekilde onların ahiretle ilgili herhangi bir korku duymadıklarına, hesap verme endişesi taşımadıklarına birçok ayette dikkat çekilmektedir.⁶⁵⁹ Ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır, kendileri de kibirlidirler.⁶⁶⁰ Ahirete inanmayanlar Allah'tan tek olarak bahsedildiğinde kalpleri daralırken putlardan bahsedilince hemen sevinirler.⁶⁶¹ Dolayısıyla kalpleri ve kulakları, hakikatten uzaklaştığı için mühürlenmiş, gözlerine de perde çekilmiştir.⁶⁶² Bu halleriyle hayvanlara

⁶⁴⁸ Fethi Ahmet Polat, “Mekki Sürelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil”, *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 152.

⁶⁴⁹ İbrâhîm 14/10-11.

⁶⁵⁰ Necm 53/55.

⁶⁵¹ Hûd 11/110; Sâd 38/8.

⁶⁵² Câsiye 45/32.

⁶⁵³ Fussilet 41/54; Câsiye 45/24; Kâf 50/15.

⁶⁵⁴ Neml 27/66.

⁶⁵⁵ Hac 22/55; Şuarâ 26/201.

⁶⁵⁶ Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 156.

⁶⁵⁷ En'âm 6/29; benzer mesaj için bkz. Sebe' 34/7-8; Fussilet 41/7.

⁶⁵⁸ Şuarâ 26/5-6; Tûr 52/46.

⁶⁵⁹ Müddessir 74/53; Nebe 78/27. İslam öncesi Mekkelilerin ahlaki hayatı ve manevi yaşamı için bkz. Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve İnsan* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 107-116.

⁶⁶⁰ Nahl 16/22.

⁶⁶¹ Zümer 39/45.

⁶⁶² Câsiye 45/23.

benzetilmişlerdir.⁶⁶³ Kendileri de peygamberin çağrılarına kalplerinin/akıl ve idrak pencerelerinin kapalı olduğunu itiraf etmektedir.⁶⁶⁴ Onların hayat felsefesi şu şekildedir:

*“Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar.”*⁶⁶⁵

Burada hâkim olan anlayış “anı yaşa” düsturudur. Böyle bir dünyevileşme yönelimi, önce bireysel huzursuzluğu, ardından toplumsal anomiyi/kaosu doğurur.⁶⁶⁶ Onlara göre hayat zaten kendiliğinden akıp gitmekte, ömür bitmektedir. Böyle düşünmekle insan ancak zarar ve hüsrân içine girer. Asr sûresinde asra/zamana yemin edilmesinden sonra bu duruma şahitlik edilmesi, Allah’a inanıp salih amel işleyenler ve birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin hüsrânın dışında tutulması bunun ispatıdır, denilebilir. Hiç şüphesiz ahiret inancı kişinin hayatı anlamlandırmasını sağlar. Watt, ahiret gününün önemine binaen şöyle demektedir: “Ahiret günü akidesi hayatın anlamının kişinin amellerinin niteliğine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlayış, büyük bir toplumun temeli olabilecek niteliktedir, zira bu anlayış kabul edildiği takdirde bir kişinin kazancı bir başkasının kaybını gerektirmez.”⁶⁶⁷ Bu nedenle Kur’an ahiret ve yeniden dirilişle ilgili konulara ağırlık vermiştir. Ahiret inancına sahip olunmadığı takdirde hayatın anlamsızlaşacağı vurgulanmıştır.

Müşriklerin Allah’ın gökleri ve yeri yaratmadaki üstün gücünü ve kudretini tanıyıp ölüleri diriltmede bu gücünü kullanamayacağını düşünmeleri son derece gariptir. Bugünün deizm anlayışına yakın bir anlam alanı oluşturduğu söylenebilir. Bu konuda yapılan şu tespit son derece isabetlidir: “Müşriklerin ahireti inkâr etmeleri, yakini ya da istidlali bir bilgidir değil, hayat felsefelerinden, yaşayış biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Modern çağda nasıl insanlar İslam’ı, yaşadıkları sefiî hayatı ile olan zıtlığı nedeniyle reddediyorlarsa, Mekke’de de müşrikler aynı gerekçeyle yapıyorlardı.”⁶⁶⁸ Onların bu çarpık inançları hak ve hakikatten uzaklaşmalarına neden olmuştur. Kız çocuklarını Allah’a, erkek çocuklarını kendilerine nispet ederken⁶⁶⁹ meleklerle de dişilik atfetmişlerdir.⁶⁷⁰ Şunu vurgulamak gerekir ki onlar bu düşüncelerinden dolayı mutlaka hesaba çekilecektir.⁶⁷¹

Öztürk’ün şu değerlendirmesi konuyu özetleyici niteliktedir:

Kur’an’da ahiret inancını reddettiği bildirilen müşrikler, o günkü şirk toplumunun tamamını temsil etmemektedir. Ahireti inkâr düşüncesi bazı kaynaklarda (Kureyş’in zındıkları) diye anılan Übey b. Halef, Velid. b. Muğire, Ebu Cehil Amr b. Hişam, Ukbe b. Ebi Muayt, Nadr b. Haris, As b. Vail gibi önde gelen müşriklere aittir. Ölümünden sonra dirilişi inkâr edenlerle ilgili ayetlerin nüzul sebepleri hakkında bilgi veren rivayetlerde bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla “ahireti inkâr hususunda tüm müşrikler müttefiklerdir.” şeklindeki bir önerme problemleri bir genelleme olabilir. Kur’an bir yandan müşriklerin ahirete inanmama meselesini adeta paranteze alarak putların hiçbir yerde ve hiçbir şekilde onlara şefaatçi olamayacağını bildirmekte, bir yandan da onların ısrarla reddettikleri kıyamet ve ölümünden sonra diriliş

⁶⁶³ Furkân 25/44.

⁶⁶⁴ Fussilet 41/5.

⁶⁶⁵ Câsiye 45/24.

⁶⁶⁶ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 174.

⁶⁶⁷ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, 189.

⁶⁶⁸ Hüseyin Özhazar, *Ahiret Bilinci* (İstanbul: Çıra yayınları, 2007), 34.

⁶⁶⁹ Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Sâffât 37/151-153; Zuhuruf 43/15-16; Tûr 52/39; Necm 53/21.

⁶⁷⁰ Sâffât 37/150; Zuhuruf 43/19; Necm 53/27.

⁶⁷¹ Zuhuruf 43/19.

gerçekleştğinde sözde tanrıların kendilerine en küçük bir yardımda bulunmayacağını belirtmektedir.⁶⁷²

Sonuç itibarıyla müşriklerin de kendi aralarında ortak bir inançtan söz edilmesi mümkün görünmemektedir.⁶⁷³

Kâfirler/müşrikler Hz. Peygamber'i yalanladığı gibi vahyi de yalanlamakta, dolayısıyla kıyameti, öldükten sonra diriltilmeyi, hesap ve ceza gününü de inkâr etmektedir. Çoktanrıcılık ve tek tanrıcılık sadece tanrı tasavvuruna şekil vermekle kalmaz, aynı zamanda bu tasavvurlarla yoğrulan insanların Tanrı'yı, dünyayı bütün varlığı nasıl gördüklerini derinden etkiler.⁶⁷⁴ Dolayısıyla onların bu ahvali, inançlarının hayatlarına yansması olarak okunabilir. Netice itibarıyla onların hepsi hesap vermek üzere Yüce Allah'ın huzuruna geleceklerdir. Bu duruma *"Elbette onların hepsi karşımızda hazır bulunacaklar."*⁶⁷⁵ ayeti şahitlik etmektedir.

Peygamberin *"Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz."*,⁶⁷⁶ *"Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız."*,⁶⁷⁷ *"Azaba mahkûm olacaksınız."*⁶⁷⁸ şeklinde uyarılarına; kâfirler büyük yeminler ederek defaatle *"Allah ölüleri asla diriltmeyecek."*,⁶⁷⁹ *"Demek biz kemik yığınının dönüşüp toprağa karıştıktan sonra yeniden diriltilip ete kemiğe bürüneceğiz öyle mi?"*,⁶⁸⁰ *"Hayat bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder."*,⁶⁸¹ *"Mademki öldükten sonra diriliş gerçektir diyorsunuz, o halde ölüp gitmiş atalarımızı geri getirin."*,⁶⁸² *"Mademki siz özü sözü doğru kimselersiniz, söyleyin bakalım, bizi tehdit edip durduğunuz kıyamet ne zaman?"*,⁶⁸³ *"Bir an önce gelsin de görelim!"*⁶⁸⁴ şeklinde cevaplar vermişlerdir. Kendilerini garanti altına almış gibi azabın kendilerini yakalamayacağı düşüncesi hâkimdir. Peygamberi şair, sihirbaz, kâhin, kendi uydurduğu yalanları Allah'a isnad eden iftiracı, cinlerle ilişkisi olan kaçığın teki olarak vasıflandırmışlardır. Kur'an hakkında *"şiiir, sihir, eskilerin masallarındır"*,⁶⁸⁵ vahyin kaynağı noktasında *"Kur'an'ı Muhammed uydurdu."*⁶⁸⁶ şeklinde iftira ederek hiçbir bilgi ve delile dayanmadan ileri geri konuşmuşlardır. Üstelik *"azap niye gecikiyor?"*⁶⁸⁷ *"Şu bizi tehdit ettiğin azap gelecekse gelsin!"*⁶⁸⁸ diye alaya almışlardır. Bazı zamanlarda da şayet bir diriliş ve azap varsa en güzel akibetin kendilerini beklediğini söyleyerek ehl-i kitap gibi cenneti parsellediklerini, kâfirlikte direnmede ortak tavır sergiledikleri görülmektedir.⁶⁸⁹

Yüce Allah onların bu alaycı tavırlarına dünyada yapmış oldukları her şeyi boşa çıkarmakla, onların her tarafını kuşatacak olan çetin azapla hatta azabı daha da elemli

⁶⁷² Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/205-206.

⁶⁷³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zekerîya Pak, Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, 311-330.

⁶⁷⁴ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 172.

⁶⁷⁵ Yâsîn 36/32; bu beyanda ayetler için bkz. Zümer 39/44; Mü'min 40/77; Zuhuruf 43/44; Câsiye 45/26.

⁶⁷⁶ Hûd 11/7.

⁶⁷⁷ Âl-i İmrân 3/158.

⁶⁷⁸ Hûd 11/39.

⁶⁷⁹ Nahl 16/38.

⁶⁸⁰ Mü'minûn 23/82.

⁶⁸¹ Câsiye 45/24.

⁶⁸² Câsiye 45/25.

⁶⁸³ Yâsîn 36/48.

⁶⁸⁴ Hac 22/47.

⁶⁸⁵ En'am 6/25.

⁶⁸⁶ Hûd 11/13.

⁶⁸⁷ Nahl 16/1.

⁶⁸⁸ A'râf 7/70.

⁶⁸⁹ Nahl 16/62.

kılmakla tehdit etmiştir. Hz. Peygamber'e muhalefet edilmesinin, kâfirlerin yeniden diriliş ve hesap gününe itirazların ardından bu türden vaidlere yer verilmiştir. Geçmiş kavimlerin başlarına gelen helakın hatırlatılması defaatle yapılsa da kâfirler/müşrikler umursamaz bir tavır içindedirler. Öldükten sonra diriltirme ile ilgili ilahi va'din ciddiyetine varmayanların, nankörlükte direnenlerin gidecekleri yer cehennemdir.⁶⁹⁰ İşte o zaman (korku ve dehşetten) dünyada çok kısa bir süre kalmış sanacaklar.⁶⁹¹ İşte o gün yürekleri korku ve dehşetten güp güp atacak, gözler yere bakacaktır.⁶⁹² Hesap gününü umursamayanlar için şiddetli azap vardır.⁶⁹³ Onlar için sadece ateş vardır ve onlar şüphesiz ki (ateşe) terkedileceklerdir.⁶⁹⁴ Boyunlarına bukağı takılacak olanlardır.⁶⁹⁵ Onlar dünyada Allah'tan kaçıp kurtulamayacakları gibi ahirette de Allah'a karşı kendilerine sahip çıkıp azaptan kurtaracak hiç kimseleri olmayacaktır.⁶⁹⁶ Kendilerine bir mühlet de tanınmayacaktır.⁶⁹⁷ Kur'an'ın üslubunda bu türden ifadelerle sıklıkla yer verildiği görülür.

Ayetleri inkârda direnmeleri ve mezkûr ayetlerde de yer alan yeniden diriltirmeye karşı alaycı söylemlerine karşılık İsrâ 17/97 ve 98. ayetlerde kıyamet günü kör, sağır, dilsiz olarak diriltirilip yüzükoyun sürünür vaziyette mahşer yerine getirileceği, ahiretteki yerinin cehennem olacağı, cehennem ateşinin ne zaman zayıflamaya yüz tutsa onun alevler püsküren ateşinin körükleneceği ifade edilmiştir. Öncesinde peygamberden türlü mucizeler isteyen, onun peygamberliğini kabul etmeyen müşriklerden bahsedilmesi, sonrasında bu vaîd ayetlerinin gelmesi, muhatabın kimliğini kolaylıkla anlamamızı sağlamıştır.

Kör, sağır, dilsiz olmaktan kastedilen mana ve maksat aynı sûrenin 72. ayetinde mealen *"Bu dünyada (gerçeğe) karşı kör olan kimse, ahirette de kör olacaktır; hatta yolunu iyice şaşırmış olacaktır."* şeklinde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bağlamda konuyla ilgili Tâhâ 20/124-127 ayet grubu da benzer mesajlar vermektedir. Bu ifadelerde gerçek körlük, sağırlık dilsizlikten ziyade mecazî bir anlatım vardır. Dünya hayatında vahye kör olan yani onu görmemekte, duymamakta, algılamamakta ve ona uymamakta direnenler, ahiret hayatında da nimetlere kör olacak ve onlardan faydalanamayacaklardır.⁶⁹⁸ Zemahşerî de ayeti bu meyanda yorumlamış, bunun yanı sıra hesaptan sonra mahşer alanından cehenneme götürülürken duyu organlarının fesada uğrayacak olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Derveze (ö. 1984) 97-98 ve 99. ayetlerini şöyle değerlendirmiştir:

Kıyamet gününde insanları toplamak imani bir hakikat olmakla birlikte birinci ayette zikredilen kâfirlerin o gün kör, sağır ve dilsiz olarak toplanmasını belirten vasıf, kâfirleri korkutma amacına yöneliktir. İkinci ayet kâfirleri; yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri için eleştirirken üçüncü ayet bu hususta onlara gerekli delili sunmaktadır. Çünkü kâfirler, yerlerin ve göklerin yaratıcısının Allah olduğunu bilmektedirler. Ancak Allah'ın her şeye gücünün yettiğini bilmeleri gerekir. Bu durum onların yeniden

⁶⁹⁰ Hûd 11/17; Rûm 30/8. Müşriklerin yeniden dirilmeye karşı çıktıkları ayetler için bkz. Nahl 16/38-39; İsrâ 17/49, 51; Enbiyâ 21/39; Mü'minûn 23/37-38; Sebe' 34/ 7-8; Yâsîn 36/77-79; Sâffât 37/16-17; Mü'min 57; Ahkâf 46/34; Kâf 50/15.

⁶⁹¹ İsrâ 17/52; Ahkâf 46/35.

⁶⁹² Nâziât 79/8-9.

⁶⁹³ Sâd 38/26; Nebe 78/30.

⁶⁹⁴ Nahl 16/62

⁶⁹⁵ Ra'd 13/5.

⁶⁹⁶ Hûd 11/20; Duhân 44/41.

⁶⁹⁷ Secde 32/29.

⁶⁹⁸ Mehmet Okuyan. *"Kur'an Okuyan"*.

yaratılacağına bir kanıttır. Ayet, böbürlenene, inatlaşana ve küfre dalan zalimleri eleştiriyiyle noktalanmaktadır. Allah kâfirlere gelmesi kaçınılmaz olan bir süre vermiştir. O an gelince küfür ve zulümlerinin sonunu göreceklerdir.”⁶⁹⁹ Yüzükoyun sürülmekten kastedilen manayı ise Râzî tefsirinde Müslüman filozofların görüşü olarak şu bilgilerle açıklamıştır: Kâfirlerin ruhları dünyaya ve dünyevî lezzetlere son derece bağlı ve alışkın olup onların ebrârın (iyilerin) âlemi ve huzur-u ilâhî ile hiçbir ilgi ve alakaları yoktur. Bundan dolayı onların kalplerinin ve ruhlarının yüzleri, dünyaya yönelik olunca, hiç şüphesiz haşrolunmaları da yüzleri üzerine olur.⁷⁰⁰

Dünya ve insan oyun ve eğlence olsun diye yaratılmamıştır. Kıyamet sonrası dönemde sırasıyla yeniden diriltme, toplanma ve Allah’a hesap verme gerçekleşecektir. Bu hafife alınacak bir mesele değildir. Kur’an özellikle bu hususlara yeminlere başvurarak dikkat çekmektedir. İlk sûrelerde de vurgulanan yaratılan varlıkların geçiciliği ve Allah’ın daimi oluşudur. Kıyâmet sûresine kıyamet gününün gerçekliğine yemin edilerek başlanması ondan sonraki süreçte insanın mutlaka diriltip hesaba çekileceğinin de gerçekliğini vurgulamak içindir. “*Ne o, yoksa insan kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor. Yoo! Biz onun, parmak uçların bile yeniden eski haline getirmeye kadiriz.*”⁷⁰¹ Bu ayette geçen ve diğer ayetlerde geçen “insan” kelimesi tüm insana şamil olarak anlaşılmıştır. Nitekim bu mesele kâfirlere/müşriklere yönelik kıyamet vaîdlerinde ele alındığı için burada tekrar izah edilmeyecektir. Bu durumun böyle olmadığını, pişmanlıkla dövünecek nefsin, ayetin devamından da anlaşılabileceği üzere kıyamet gününü yalanlayan kâfire/müşrike ait olduğu açıktır. Çünkü devamında o gün kıyamet günüyle alay edenlerin korku dolu halleri tasvir edilmektedir. Aynı zamanda süre bütünlüğünde bakıldığında o gün sevinçten yüzleri parlayacak ya da korkudan kararacak olan iki insan profili çizilmektedir.⁷⁰² Dolayısıyla burada mümin kâfir düalizminin gözler önüne serilmesi söz konusudur. Bir taraf kendisine va’d edilenle karşılaşacağını bildiği için sevinçli iken diğer tarafta vaîdle/azapla karşılaşacağını bildiği için korku halindedir. Diğer taraftan bu korku dolu anları müminlerin yaşamayacağı izhar olunmaktadır. Kaldı ki birçok ayetin buna şahitliği müsellemdir. Nüzul sebepleri ile ilgili rivayetler de bu ayetlerin Kureyşin/Mekkeli kâfirlerin/müşriklerin ileri gelenleri hakkında indirilmiş olduğuna işaret etmektedir.⁷⁰³ Yürekleri ağza getirecek o günü ve o günde korku dolu anları yeniden dirilişe inanmayan kâfir insanların yaşayacağını süre sonundaki ifadeler de ortaya çıkarmaktadır. İlk yaratılışa dikkat çekilerek yeniden dirilişin çok daha kolay olacağı mesajı verilmiştir.

Müşrikler birçok ayette Allah’ın huzuruna çıkarılıp hesap vermek, yüzüstü bırakılmak, cezalandırılmak ve hak ettiği karşılığını almak gibi tehdit içerikli mesajlara muhatap kılınmaktadır. Bu meyanda tehditlerin Yûnus sûresinde sık sık tekrarlandığı görülür.⁷⁰⁴

Kötülük yapanlara gelince böylelerinin cezası işledikleri günahlara denk bir ceza olacaktır. Hesap günü tam bir mahvolmuşluk ve

⁶⁹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/434.

⁷⁰⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 21/411.

⁷⁰¹ Kıyâmet 75/3-4.

⁷⁰² Burada ru'yetullah meselesi Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasında çok tartışılmıştır. Ancak bu bizim için bahsi diğer bir konu olduğu için ele alınmayacaktır.

⁷⁰³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/509-510; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/448; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 10/344; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/93, 95.

⁷⁰⁴ Yûnus 10/20, 21, 23, 28, 29, 30, 45, 46.

aşağılanmışlık duygusu saracaktır. Kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak kimse de olmayacaktır. Korku ve dehşetten kapkara kesilen yüzleri zifiri karanlık bir geceyi andırmaktadır. İşte bunlar cehennemi boylayacak ve orada temelli kalacaklardır.

mealindeki Yûnus 10/27. ayette geçen kötülük etmek, günah işlemek şeklinde manası verilen “كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ” terkibine, Mukâtil şirk işlemek anlamını vermiştir. Bir başka deyişle Allah'a ortak koşmak, O'na çocuk isnat etmek gibi fiillerdir. Nitekim ayet pasaj bütünlüğünde değerlendirildiğinde buna karşılık gelmektedir. Öncesinde güzel iş yapanların durumu tavsif edilip cennetle müjdelenir. Bu şekilde kötü iş yapanlara yönelik vaidlerden istisna tutulduğu anlaşılır. Bahse konu olan ayetin akabinde ise müşriklere açık bir çağrı yapılması muhatabın kim olduğuna açıklık getirmektedir:

Onların hepsini bir araya toplayacağımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara, “Siz ve ortaklarınız da yerinizde bekleyin” diyeceğimiz günü düşün. Artık onların aralarını tamamen ayırırız ve ortak koştukları derler ki: “Siz bize ibadet etmiyordunuz. Şimdi ise sizin bize tapınmanızdan habersiz olduğumuza dair sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter.

Ayetin sıyak sıbakından da anlaşıldığı üzere o gün müşriklerin ahvalinin nasıl olacağı tarif ve tasvir edilmiştir. Sûre bütünlüğünde değerlendirildiğinde de ayetlerde müşriklerin/kâfirlerin Hz. Peygamber'e ve vahye yönelik itirazları olduğu, onların bu itirazlarına bir meydan okuma niteliği taşıdığı, onları adeta ilzam ederek hesap ve ceza gününün gerçekliğine vurgu yapıldığı ve böylece Hz. Peygamber ve inananlara geçmiş kavimlerden örneklerle güven aşılandığı kolayca anlaşılabilir. Aynı zamanda sebep-i nüzul ile ilgili rivayetler de hitabın muhatabının Mekkeli kâfirler olduğuna işaret etmektedir. Elbette ki hitap sadece onlara değil onlar şahsında tüm kâfirlere yöneliktir.

5.2.1.1. Yeniden Diriliş ve Hesap Gününü Yeminle Teyit Etme

Mekkî sûrelerde söze genellikle kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve muhatabın yakın çevre unsurlarına yeminle başlanmaktadır. Özellikle yeniden dirilişin gerçekliğine ispat sadedinde yakın çevre unsurlarından insanın atılan sudan yaratılışına dikkat çekilmiştir. Bu sûrelerde Allah'ın insanı tekrar yaratmaya kadir olduğu mesajı hâkimdir. Bu meyanda yeniden diriliş ve hesap gününün gerçekliğini vurgulamak için yemine başvurulduğu söylenebilir. Sûrenin ilk ayetlerinde insanın en güzel bir biçimde yaratılmasından/أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ sonrasında aşağıların aşağısına/أَسْفَلَ سَافِلِينَ çevrilmesinden bahsedilmiştir. Yaratıkların en mükemmeli olan insandaki güzelliğin kaynağı, bazı ayet ve hadislerde dile getirildiği üzere Allah'ın onu “tesviye etmesi”, “kendi eliyle” yaratıp ruhundan üflemesi, kendi sûreti üzere yaratması ve onu yeryüzünde kendine halife kılmasıdır.⁷⁰⁵ Mukâtil'e göre “ahseni takvim”, gençlik ve suretin güzelliğidir, esfel-i safilin ise bu gençlik ve güzelliğin yerini yaşlılık ve acizliğe bırakmasıdır.⁷⁰⁶ Bu durumda söz konusu ayetler müşrik/kâfir insana faniliğini hatırlatarak sonsuza kadar devran sürmek gibi bir imkâna sahip olmadığını, bu yüzden aklını başına toplaması gerektiğini tembihlemektedir.⁷⁰⁷ Esed'e göre de ilk terkipten kastedilen bu özel varlığın yaratılış amacının gerektirdiği fonksiyonlara tekabül eden bütün olumlu maddi ve zihinsel (dış ve iç) vasıflar ile donatılmış olmasıdır. İkinci terkipten kastedilen ise

⁷⁰⁵ Süleyman Uludağ, “Ahsen-i Takvîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/188.

⁷⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/751; benzer yorumlar için bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 3/276; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/507-508; Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/277.

⁷⁰⁷ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 683.

insanın kendi asli, olumlu kimliğini saptırmasının başka bir deyişle yozlaştırmasının bir sonucudur.⁷⁰⁸ Bu durumda şöyle denilebilir: Yaratılış amacına uygun şekilde hareket eden insan yücelirken tam tersi yönünde hareket eden insan ahlaki olarak zayıflar, o derece ki kendine verilen lütuf ve inayetlerin farkına varmaz. Eylemleriyle kendisini aşağıya çeker. Dolayısıyla bu olumsuz tavır ve tutum kâfir insanın vasıflarıdır.

Diğer taraftan ayette geçen “insan” kelimesinin kime delalet ettiği ile ilgili beş rivayet vardır. Müfessirlerin çoğuna göre genel olarak insan cinsine işaret ettiği, İbn Abbas’a (ö. 68/687) göre Kelde b. Üseyd olduğu söylendiği gibi, Atâ’ya (ö. 114/732) göre Velid b. Muğire olduğu, bazılarına göre de Ebu Cehl b. Hişam, Utbe ve Şeybe kastedildiği söylenmiştir.⁷⁰⁹ Buna göre buyruk, öldükten sonra dirilişi inkâr edenler hakkında inmiştir.⁷¹⁰ Nitekim iman edip iyi işler yapanların bu genellemenin dışında tutulması onun kâfir insan prototipine işaret ettiğini göstermektedir. Bu görüşü destekleyen bir diğer delil ise aşağıların aşağısına çevrilmenin gerekçesi olarak sunulan “Artık sana dini yalanlatan nedir.” mealindeki 7. ayettir. Burada geçen “din” kelimesine müfessirler hemen hepsi “öldükten sonra dirilip hesap verme/yargı günü” manası vermişlerdir. Hitabın kime yapıldığı ile ilgili iki görüş vardır. Hitap Hz. Peygamber’e yapıldığında mana şöyle olmaktadır: “Artık bundan sonra din konusunda seni kim yalanlayabilir.” Yani gerçekler apaçık ortaya çıkmışken bunu yalanlayacak insan yoktur. Zımnen yalanlarsa da bunu ancak akılını kullanmayan inkârcı insan yalanlar. Kâfir insan muhatap kılındığında ise “Artık sana dini yalanlatan nedir.” mealinde olur. Bu durumda bağlam gereği kâfir insanın aşağılar aşağısına çevrilme nedeni dini yalanlamasıdır. Bir kez daha Allah’ın hâkimler hâkimi olduğunun hatırlatılması ile tüm kâfirlere yönelik bir tehdit içerdiğini söylemek mümkündür.

Târik suresinde “Gün gelecek bütün gizli saklı şeyler gözler önüne serilecek. O gün insanın ne kendini kurtaracak gücü ne de bir yardımcısı olacak.”⁷¹¹ mealinde bir tehditte bulunulur. Bu tehditin tüm insanlara yönelik olmadığı hem öncesinde hem sonrasında gelen ayetlerden anlaşılmaktadır. “İnsan, neyden yaratıldığına baksın.” mealindeki 5. ayetin nüzul sebebi ile ilgili İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) İkrime’den (ö. 105/723) rivayet ettiğine göre bu ayet Ebu’l-Eşed b. Kelede el-Cumahi hakkında nazil olmuştur. Bir deri üzerinde durur ve “Kim beni buradan kımıldatabilirse ona şöyle şöyle mükâfat var.” der ve güçlü kuvvetli olmakla övünür, sonra şöyle devam eder: “Muhammed, cehennem bekçilerinin 19 olduğunu iddia ediyor. Ben yalnız başıma onlardan onuna yeterim, kalan dokuzunun da siz hakkından gelirsiniz.”⁷¹² Burada öldükten sonra dirilişi inkâr söz konusudur. Bu nedenle insanın yaratılışına dikkat çekilir. İnsanın yaratılmış olduğu unsuru üzerinde düşünmek, ahiret hayatını inkâr edenleri, Hz. Peygamber’in risaletini tanımayanları iman etmeye ve onu tanımaya götürür.⁷¹³ Aynı zamanda Kur’an’ın ilahi kelimeler olduğuna yapılan yemin ve sonrasında da Kur’an’ı etkisiz kılmak için çalışan kâfirlerin/müşriklerin tuzak kurma eylemlerinden bahsedilmesi hitabın onlara yapıldığına işaret etmektedir. Allah’ın da inkârcılara vaîdi

⁷⁰⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1283-1284.

⁷⁰⁹ İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 4/464; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 6/301-302.

⁷¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 20/113.

⁷¹¹ Târik 86/9-10.

⁷¹² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîz*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (yy: el-Memleketü’l Arabiyyeti’s-Suûdiyye, h. 1419), 10/3415; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, trs.), 1/210.

⁷¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/493.

tuzaklarını boşa çıkarmak şeklindedir. Sûre sonunda da kâfirlerin isminin doğrudan zikredilmesi, yeniden diriliş gününde gücü ve yardımcısı olmayan kişinin kâfir insan olacağı kolaylıkla anlaşılır.⁷¹⁴

Yemin içerikli bir diğer pasaj Secde 32/10-14. ayetleridir.

Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz yeniden yaratılacak mıyız? Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler. De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” Mücrimler, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! Gerçeği gördük ve işittik. Artık şimdi dünyaya döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız.” dedikleri vakit, onları bir görsen!”⁷¹⁵

mealindeki ayetlerde geçen yeniden diriltilip hesap günü Allah'ın huzuruna çıkmayı inkâr edenlerin önceki ayetleri içeren pasaja bakıldığında, kitabın indirilişini kabul etmeyen, onu Muhammed uydurdu diyen Mekkeli müşrikler olduğu görülür. Hiç şüphesiz birçok ayette kâfirlerin/müşriklerin Hz. Muhammed (sav)’e müfteri suçlamasında bulunduğu yer almaktadır.⁷¹⁶ Bahse konu alan ayetlerde de sözün ilk muhatabı onlardır. Nitekim yeniden dirilişe ilişkin Allah'ın mutlak güç sahibi olduğuna ve her şeyi yarattığına dair deliller sunulmasına rağmen bu inkârları devam etmiştir. Pişman olsalar da son pişmanlığın fayda vermeyeceği, onların bu hallerine karşılık Allah'ın cezasının şiddetli olacağı vaîdi “*Biz dileseydik elbette herkese hidayetini verirdik. Andolsun, cehennemi insanlar ve cinlerle dolduracağım. Onlara şöyle denilecek. O halde bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk ebedi azabı tadın.*”⁷¹⁷ mealindeki ayetlerde ifade edilmiştir. Zemahşerî’ye göre ayetin manası şöyledir: Ahiret buluşmasını unutmanız sebebiyle rezillik, rüsvaylık, tasa ve başınızın yere eğik olması şeklinde gerçekleşen azabı tadın! İşlemiş olduğunuz masiyetler ve helak edici büyük günahlar sebebiyle tadın cehennemin ebedi azabını!⁷¹⁸ Şu halde ayette geçen birinci “nisyan” kelimesinden türeyen fiil ahireti unutma, ikinci geçen fiil de onların azaba terkedilmesi anlamındadır. Kurtubî tefsirinde unutmakla ilgili bir gerçek anlamda unutmak, diğeri de terketmek anlamında iki görüş olduğunu ifade eder ve şu nakillere yer verir: “Muhammed b. Yezid Yüce Allah’ın: “*Andolsun biz daha önce Âdem’e vahyetmiştik. Fakat o unuttu.*” (Tâha 20/115) buyruğunu delil göstererek şöyle demektedir: Burada “unutma”nın terketmek anlamına geldiğinin delili yüce Allah’ın İblis’in söylediğini haber verdiği şu sözleridir: “*Rabbiniz size bu ağacı ancak iki melek yahut ebedi kalanlardan olmayasınız diye yasakladı.*” (A’raf 7/20) Eğer Âdem “unutan” birisi olsaydı, şüphesiz ki ona hatırlatmış olurdu. Daha sonra da delil olarak şu beyiti zikretmektedir:

Sanki onun böğründen çıkan (ve fışkıran kan) içki içenlerin ateş kenarında unuttukları bir şiş idi.” Burada “unuttukları” lafzı, terkettikleri demektir. Eğer bu “unutmak” demek olsaydı, bu işi sadece bir defa yapmış olmaları gerekirdi. Dahhâk dedi ki: “Unuttuğunuz” emrimi terkettiğiniz demektir. Yahya b. Sellam (ö. 200/815) da: Bugün de öldükten sonra dirilişe imanı terkettiğiniz için anlamındadır. “Biz de sizi unuttuk.” Hayırdan yana terkettik. (Hayırsız bıraktık.) demektir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Mücâhid dedi ki: Sizi azapta terkettik demektir. Şanı yüce Allah’ın:

⁷¹⁴ Târik 86/17.

⁷¹⁵ Secde 32/ 10-12.

⁷¹⁶ Yûnus 10/38; Hûd 11/13; Nahl 16/101; Enbiyâ 21/5; Furkân 25/4; Sebe’ 34/8; Şûrâ 42/24; Ahkâf 46/8.

⁷¹⁷ Secde 32/13.

⁷¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/511.

“Gerçekten biz de sizi unuttuk.” buyruğunun yeni bir ifade olarak başlaması ve fiilden önce; “gerçekten” ile onun isminin gelmesi, onlardan alınacak intikamın şiddetli olacağını ifade etmektedir. Bunu tadınız, anlamındadır. Yani sizin bu başlarınızı önünüze eğmeniz, bu rüsvaylığınız ve bu gaminiz ve kederiniz Allah’ın sizi unutmamasından dolayıdır ya da anlamı şudur: Sizler ebedi azabı tadınız. Bu ise cehennemde hiçbir şekilde kesintisi olmayan daimi azap demektir.⁷¹⁹

A’raf 7/50-51. ayetleri de bu manayı destekleyici niteliktedir:

*Ateş halkı cennet halkına “su veya Allah’ın verdiği rızıklardan biraz da bize verin!” diye seslenince, (cennetlikler) “Allah onları dinlerini bir eğlence ve oyun edinen, dünya hayatı da kendilerini aldatan kâfirlere haram kılmıştır.” diyeceklerdir. Onlar bugünün karşılaşmasını nasıl unutmuş ve ayetlerimizi nasıl inkâr etmişlerse işte biz de bugün onları unutmaktayız.*⁷²⁰

Verilen örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla unutmaktan kastedilen bir daha hatırlamamak adına terketmektir. Buna mukabil Allah’ın onları unutmaması ise terketmesi, azapla başbaşa bırakmasıdır. Zira Allah’ın unutmaması düşünülemez. Bu anlamı da birçok ayet teyit etmektedir.⁷²¹

Vaîdin kime hitap ettiğine işaret eden bir diğer husus ayette geçen “mücrimin” kelimesidir. Bu kelimeye suçlular/günahkârlar anlamı verilmiştir. Mücriminden kastedilenin Mekke kâfirleri,⁷²² ayetin öldükten sonra dirilişi inkâr edenlerin halinin tasviri⁷²³ olduğu ifade edilmiştir. Ayetin bağlamından da anlaşıldığı üzere bu suç/günah, yeniden dirilişi inkâr etmektir. Dolayısıyla burada “suçlulardan maksat kâfirlerdir.” demek isabetli görünmektedir. Diğer taraftan iman edip salih amel işleyenler için nimetler, güzellikler cennet va’d edilmesi calib-i dikkattir. Bu durum Yüce Allah’ın “Azîz” ve “Rahîm” sıfatlarının bir tezahürüdür. Kaldı ki sûre içinde de Allah kendisini bu sıfatlarla tanıtmıştır.⁷²⁴

İnşikâk sûresinin ilk pasajında kıyametin gerçekleşmesi ve sonrasında Allah’ın huzurunda bir toplanma olacağı ve yaptıklarıyla karşılaşacağı tasvir edilmiştir. Kıyametten başlayıp cennet ya da cehenneme doğru giden aşamalı bir süreç söz konusudur. Çünkü vahyin nüzul ortamında muhatabın karşı çıktığı husus, genel itibarıyla ahiret hayatının varlığıdır. “Ey insan! Şüphesiz ki Rabbine karşı çaba üstüne çaba göstermektesin; sonunda O’na varacaksın.”⁷²⁵ mealinde hitap edilen insandan maksat ayetin devamından da anlaşılabileceği üzere Rabbine dönmeyeceğini sanan kimsedir.⁷²⁶ Ayetin ahiret ve yeniden diriltirme konusunda tartışan Ümeyye oğullarından iki kardeşten mümin olan Abdullah b. Abdu’l-Esed ile kâfir olan el-Esved b. Abdu’l-Esed hakkında nazil olduğu söylendiği gibi,⁷²⁷ Übey b. Halef hakkında nazil olduğu ya da tüm kâfirlerin kastedildiği de söylenir.⁷²⁸ Şu halde nüzul sebebi ile ilgili rivayetlerden hareketle muayyen bir isme delalet ettiği söylenebilir. Hiç şüphesiz bu onun şahsında tüm kâfirlere yöneliktir.

⁷¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 14/98.

⁷²⁰ A’raf 7/50-51. Kâfirlerin Allah’ı, Allah’ın da onları unuttuğuna ilişkin ayetler için bkz. Tevbe 9/67; Tâhâ 20/126; Câsiye 45/34; Haşr 59/19.

⁷²¹ Meryem 19/64; Tâhâ 20/52.

⁷²² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/450.

⁷²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, 21/221.

⁷²⁴ “İşte görünmeyeni de görüneni de bilen, güçlü, çok merhametli olan O’dur.” Secde 32/6.

⁷²⁵ İnşikâk 84/6.

⁷²⁶ İnşikâk 84/14.

⁷²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/633.

⁷²⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 19/271; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 15/288.

Öte yandan bu hayatın gerçekliğine yemin edilerek en ufak bir şüpheye dahi yer bırakılmaması istenmiştir : “Şafağa, geceye ve onun karanlık örtüsü altında barınan her şeye, dolunay haline gelen aya andolsun ki, siz halden hale gireceksiniz.”⁷²⁹ Ayetin siyak ve sibakında amel defteri sağdan verilenlerin hesabının kolay, arkadan ve soldan verilenlerin de hesabının çok zor olacağı, hemen yok olmak isteyecekleri ve cehennemde yerini alacakları bildirilmektedir. Onlar ilahi öğretilerini arka plana attıkları, onlara gereken önemi vermedikleri ve onları görmezden geldikleri için kendilerine amel defterleri de arkalarından verilecektir.⁷³⁰ Bir diğer sebep “O (dünyadayken) ailesi içinde mutluydu.” mealindeki sûrenin 13. ayetinde zikredilmiştir. Öztürk bu ayete “O vaktiyle kâfir yandaşlarının arasında çok mutlu ve sevinçliydi.” manasını vermiştir.⁷³¹ Sözü akışına göre böyle bir anlamın verilmesi daha isabetli görünmektedir. Bu ayetlerde dünyada zengin olup etrafına yardım etmeyen, egoist olarak yaşayan, zenginliği kendisi için bir imtiyaz sayarak fakirleri, yoksulları hiç düşünmeyen kimselerin ahiretteki acıklı halleri sergilenmektedir.⁷³² Şöyle ki Allah’ın rızasının gözetilmediğine işaret eden mezkûr vasıfların kâfire ait olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Kehf 18/47-53. ayetlerde de dünyaya aldanan, servetinden dolayı kibirli bir şekilde Allah’a ortak koşan müşrikleri bekleyen akibet; öldükten sonra diriltirme, hesap günü amel defterlerinin açılması ve cehennem ateşi olarak aşama aşama gösterilmiştir.⁷³³ Sonuç itibarıyla ard arda gelen kıyamet, hesap günü ve cehennemle ilgili tehditlerin muhatabı bahse konu olan sûrenin 14. ayetinde de belirtildiği üzere Rabbinin huzuruna gelip hesap vermeyeceğini düşünen müşriklerdir/kâfirlerdir demek daha doğrudur.⁷³⁴ Bu bağlamda Yüce Allah va’d ve vâidinin muhataba göre değiştiğine delil olarak “Size verilen şeyler dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hala buna akıl etmiyor musunuz? Şu halde kendisine güzel bir va’dde bulunduğumuz kendisi de o (va’de) kavuşan kimse, dünya hayatının geçimlikleriyle yaşattığımız, sonra da kıyamet gününde (azap için) hazır kılınanlardan olan kimse gibi midir?” mealindeki Kasas 28/60-61. ayetler zikredilebilir.

Yeniden diriliş ve hesap günü ile ilgili vâidi konu alan ve yeminle de gerçekliği tekit edilen bir diğer ayet Meryem 19/66. ayettir. Meal en şöyledir: “İnsan der ki: “Öldüğüm zaman mı diri olarak çıkarılacağım.” Bu ayetin Übey bin Halef hakkında indiği, İbn Abbas ve Atâ’ya göre Velid b. Muğire hakkında indiği söylenmiştir.⁷³⁵ Bu durumda nüzul sebebiyle ilgili rivayetler de kâfir/müşrik insan tipine işaret etmektedir. Burada öldükten sonra diriltirme ile ilgili alaycı bir tavır söz konusudur. Bu ifade kâfir insanların Kur’an’da sıklıkla dile getirdiği yeniden dirilişe itiraz cümlesidir. Nitekim ayetin devamında yapılan bu inkâr şöyle bir vâidle cevaplandırılmıştır: “Rabbine andolsun ki biz onları, şeytanlarla birlikte diriltilip bir araya toplayacak, sonra da hepsini diz üstü çökmüş vaziyette cehennemin yanı başına getireceğiz. Daha sonra her gruptan Rahmân’a en çok asi olanları ayırıp önce cehenneme atacağız[...].”⁷³⁶ Hâzin’e (ö. 741/1341) göre de öldükten sonra dirilişi inkâr eden kâfirler kastedilmiştir.⁷³⁷ Sonuç

⁷²⁹ İnşikâk 84/16-19.

⁷³⁰ Okuyan, *Kur’an’a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 136.

⁷³¹ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 672.

⁷³² Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 601.

⁷³³ Kehf 18/47-53; Lokmân 31/23.

⁷³⁴ İnşikâk 84/14.

⁷³⁵ İbnü’l Cevzi, *Zâdü’l-Mesîr*, 3/141.

⁷³⁶ Meryem 19/68-71.

⁷³⁷ Ebü’l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Tefsîru’l-Hâzin* (Lübâbü’t-Tevîl fî Meânî’t-Tenzîl), thk. Muhammed Ali Şâhîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, h. 1415), 3/193.

itibariyle kâfirlerin cehennemi boylarken muttakilerin ayrı tutulması⁷³⁸ bu görüşü desteklemektedir.

Yemin ayetlerinden sonra diriliş gerçeğini vurgulayan ve o günü tasvir eden bir diğer ayet pasajı Nâziât 79/6-12. ayetleridir.⁷³⁹ 6-8. ayetlerde o gün insanların ne durumda olacağını ortaya koyan korku dolu bir tablo çizilmiştir. *“Yakında yeryüzü sarsılacak ve onu, belirlenmiş olan gün geldiğinde başka bir sarsıntı izleyecektir. O gün kalpler titreyecek, gözleri zilletle eğilecektir.”* mealindeki ayetler bağımsız bir şekilde okunduğunda sanki herkesin böyle bir hal içerisinde olacağı, bütün kalplerin o gün korkudan titreyeceği düşünülmektedir. Ancak devamındaki ayetlerden dirilişe yapılan itirazlar olduğu ve onlara cevap verildiği, dolayısıyla tüm kalplerin değil kâfirlerin kalplerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Râzî de ehl-i imanın hiçbir korkuya kapılmayacağını delille sabit olduğunu söyleyerek burada kastedilenin kâfirlerin kalbi olduğunu ifade etmiştir. İnkârcıların *“Derler ki: “Biz, sahiden biz mi tekrar hayata döndürüleceğiz. Biz ölümden sonra ayaklarımızın üzerinde tekrar hayata mı döneceğiz? Çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı? Dediler ki: “Böyle ise bu ziyanlı bir dönüş olacaktır.”* şeklindeki itirazları bu görüşü desteklemektedir. İşte bu Mekke kâfirlerinin/müşriklerinin sözüdür, müminlerin sözü değildir.⁷⁴⁰ Nitekim iniş sebebi ile ilgili rivayetler de bu yöndedir. Muhammed ibn Ka'b'dan (ö. 108/726) rivayet edildiğine göre *“Biz, eski halimize mi döndürüleceğiz? derler.”* mealinde sûrenin 10. ayeti nazil olunca Kureyş kâfirleri: *“Ölümden sonra dirilecek olursak biz gerçekten hüsranda olacağız demektir.”* demişler ve bunun üzerine sûrenin 12. ayeti nazil olmuştur.⁷⁴¹ Bu bağlamda kâfirlerin/müşriklerin alaycı tavrı, o gerçeğe yüz yüze karşılaştıklarında yerini hüsrana bırakacağı söylenebilir. Şu halde bu ayetler kâfire, kâfirliğinde direnmemesi gerektiği hususunda bir tehdit içerirken mümine de bir teselli, bir müjde niteliğindedir. Leyl sûresinde de hesap günü bağlamında ahiretle ilgili gerçekler, yemin edilerek tekit edilmiştir. İnsanların durumuna göre orada muamele göreceği açıkça ilan edilmiştir.⁷⁴² Yeniden dirilişi imkân dâhilinde görmeyen müşriklerdir. Câbirî bu durumu şu şekilde izah etmektedir: Kureyşlileri “diriliş”ten alıkoyan şey, bu inancın mantıksal temelleri ya da delillileri değildi. Onlar içten içe, diriliş inancının ahlaki içeriğini reddediyorlardı, çünkü İslam'ın ortaya koyduğu “diriliş” inancının özü, amacı ve temel mantığı “hesap” konusu idi. Ahiret inancı esas olarak herkes için bireysel sorumluluğun hesabını vermenin söz konusu olacağı “din günü” yani “hesap günü” anlamına geliyordu.⁷⁴³ Câsiye 45/24. ayet müşriklerin dünya görüşünü ortaya koymaktadır.⁷⁴⁴ Benzer şekilde müşriklerin sürekli tekrar ettikleri söylem şudur:

*“İlk ölümümüzden sonra başka bir şey yoktur. Biz diriltilecek değiliz. Doğru söylüyorsanız, atalarımızı getirin.”*⁷⁴⁵ Onlara verilen cevap da *“Gökleri ve yeri yaratan*

⁷³⁸ Meryem 19/71-72. Bu pasajdaki ayetlerin tefsirinde cehenneme kimin girip girmeyeceği hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Cehennem vaîdler başlığı altında değerlendirilecektir.

⁷³⁹ Yemin ifadesinin cevabının hazfedilip hafzedilmediği, hangi cümle olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Biz sözün akışından, bağlamından yeniden dirilişin gerçekliğine yapıldığı kanaatindeyiz. Rivayetler için bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 31/33.

⁷⁴⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/575; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/193; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 31/35.

⁷⁴¹ Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, 1/208.

⁷⁴² Kâfirlere/müşriklere yönelik cehennem vaîdlerinde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

⁷⁴³ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/229.

⁷⁴⁴ *“Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar.”* Benzer ifadeler için bkz. Mü'minûn 23/37.

⁷⁴⁵ Duhân 44/35-36; benzer ifadeler için bkz. Câsiye 45/25.

*Allah onları yarattığı gibi insanları da yeniden diriltmeye kadir değil midir? Elbette kadirdir! Çünkü o tekrar tekrar yaratmaya muktedirdir; her şeyi hakkıyla bilir.”*⁷⁴⁶ mealindeki ifadeler gibi açık ve nettir.

5.2.1.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Gününde Kâfirlerle/Müşriklerle Yüzleşme

Kâfirlere/müşriklere izah sadedinde o günle ilgili bilgilendirme “O gün her ümmeti bir araya toplanmış ve korkudan diz çökmüş, boyun bükmüş halde göreceksin Evet o gün her ümmet amel defterleriyle yüzleşmeye davet edilecek ve kendilerine şöyle denilecektir: “Bugün, dünyada yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. İşte bizim kayıt defterimiz; şimdi o size her şeyi eksiksiz ve fazlasız olarak söyleyecek. Çünkü yapıp ettiğiniz her şeyi kaydettik.”⁷⁴⁷ mealindeki Câsiye45/28-29. ayetleri ile yapılmıştır. Bu ayetin akabinde iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanların Allah'ın rahmetine gark edileceği bildirilirken kâfirlere de tehditkâr bir üslupla “Ayetlerim sizlere okunmadı mı? Siz de büyüklük taslayıp mücrimin/suçlu kimseler olmadınız mı?” denmesi her şeyi vuzuha kavuşturmaktadır. Kurtubî ayete “Siz de” onları kabule yanaşmayarak “büyüklük taslayıp, günahkâr” masiyetler işleyen müşrik “kimseler olmadınız mı?” şeklinde mana verir. Ayette geçen mücrim kelimesini şöyle izah eder: “Günahkâr kimse” anlamını verdiğimiz “mücrim” ile aynı kökten olmak üzere eğer bir kimse ailesinin kazanç sağlayan ferdi ise “Filan kişi ailesinin cerimesi (onların kazanç sağlayan kişisi) dir.” denilir. Buna göre “mücrim” kendisine masiyetler kazandıran kimse demektir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “Biz müslümanları o günahkârlar (mücrimler) gibi kılar mıyız hiç?” (Kalem 68/35) Buna göre mücrim müslümanın zıddıdır. O halde mücrim küfür ederek günahkâr olmuş kişi demektir.⁷⁴⁸ Buna göre her mücrim kâfirdir denilebilir. Kâfirin mücrim sıfatı almasına Yûnus sûresinin 17. ayeti de açıkça şahitlik eder.⁷⁴⁹ Kıyamet ve yeniden diriliş hakkında kuşku duyup alay edenlerin meskeni ise cehennemdir ve onlar orada temelli kalacaktır.⁷⁵⁰ Böylece müminin kalbi ferahlatılırken kâfirin kalbine korku salınmaktadır.

Yüce Allah'ın ceza ve mükafâtlandırmasının nasıl olacağına dair bilgilendirmesi Necm 53/31-32. ayette şu şekilde geçmektedir:

*Gökte ve yerde ne varsa Allah'ındır. Nihayetinde Allah kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandıracak ve güzel işler yapanları da daha güzeliyle mükafâtlandıracaktır. Ufak-tefek kusurlar dışında büyük günahlardan ve çirkinliklerden kaçınanlara gelince, Rabbinin bağışlaması çok geniştir. O, sizi topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, takvalı olanı iyi bilir.”*⁷⁵¹

Bu ayette de geçen “esaü” kelimesine kötülük edenler manası verilmiştir. Bu kelimeye sadece kötülük edenler anlamı verildiği takdirde farklı anlaşılmalara yol açacaktır. Zira herkes kötülük etmektedir. Mukâtil, kötülük edenleri “dünyada şirke düşenler” güzel iş yapanları, “dünyada iken tevhide iman edenler”⁷⁵² olarak tevil etmiştir. Şöyle ki önceki pasajda müşriklerin düşünceleri ve Allah'ın da onları zemmedici

⁷⁴⁶ Yâsîn 36/81; benzer ayetler için bkz. İsrâ 17/99; Ahkâf 46/33.

⁷⁴⁷ Câsiye 45/28-29.

⁷⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/176.

⁷⁴⁹ “Allah'a yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir ki! Şüphesiz ki mücrimler/suçlular kurtulmazlar.”

⁷⁵⁰ Câsiye 45/34-35.

⁷⁵¹ Necm 53/31-32.

⁷⁵² Mukâtil, *Tefsîr*, 4/164.

ifadeleri yer almaktadır.⁷⁵³ Kötülük edenlerden kastedilenin, ayetin öncesinde zikredilen ve kınanan ahirete inanmama, meleklerle dişilik atfetme, Kur'an'dan yüz çevirme, dünya hayatından başka bir şey istememe, zan ve hevasına uyma fiillerini işleyen müşrikler olduğu söylenebilir. Öztürk "esaü" kelimesine günahlar anlamını verirken bu günahların "şirk ve inkârcılık gibi günahlar" olduğunu ifade etmiştir. Râzî'nin izahı da bu yöndedir. Râzî, büyük günahlardan ve çirkinliklerden kaçınmayı, Şûrâ 42/37 ve Zümer 39/17 ayetlerini delil göstererek tağuta tapmaktan kaçınıp Allah'a yönelme anlamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla tağuta uymayı bırakanlar, büyük günahlar konusunda hep kaçınanlar ve kaçınma işine hep devam edenler demektir.⁷⁵⁴ Aslolan günahta ısrarcı olmayıp tevbe etmektir.

Mezkûr ayette geçen "لمم" kelimesinin anlamı hususunda da farklı görüşler vardır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre "lemem", büyük günahların ve çirkin işlerin dışında kalan fiillerdir. Mâtürîdî bu yorumu ihtimal dâhilinde gördüğü gibi büyük günahların ve çirkin işlerin, Yüce Allah'ın NahI 16/35⁷⁵⁵ ve Nisâ 4/48⁷⁵⁶ beyanlarında sözünü ettiği şirk ve çirkin fiiller olmasını da mümkün görür. Buna göre lemem, çirkin dışında kalan günahlardır; bunlar da Allah'ın dilemesine bağlıdır, Cenab-ı Hak dilerse bağışlar, dilerse azap eder.⁷⁵⁷ Bu bağlamda güzel davranışlarda bulunanların mukâfâtlandırılacağına bildirilmesi, Allah'ın sınırsız rahmet sahibi ve affının bol olduğunun hatırlatılması, bu cezanın şirk ve inkârcılıkta direnen müşriklere yönelik olduğu kanaatine götürmektedir. Mezkûr ayetlerin akabinde gelen 33-35. ayetlerin ise müslüman olduktan sonra müşrikliğe dönen Velîd b. Muğire hakkında indiği rivayetleri bu kanaatimizi daha da güçlendirmektedir. Aynı zamanda Necm sûresi baştan sona dikkatle incelendiğinde putları hedef alan, onları reddedici bir tavır ortaya koyan ve vahyin gerçekliğine vurgu yapan bir muhtevaya sahip olduğu görülür. Şu halde sözün akışı, siyak-sibak ve muhtevası, günahattan kastın şirk ve küfür dolayısıyla cezalandırılacak kimselerin de şirk ve küfür ehli olduğu, onların bağışlamadan istisna tutulduğu sonucuna götürmektedir. Bu yönüyle kâfirlere yönelik bir tehdit oluştururken şirk dışında işlenen günahların bağışlanması inananlara yönelik bir müjde niteliğindedir. Ancak durum ne olursa olsun mümin insanın büyük günahlardan ve çirkin eylemlerden kaçınması, günahta ısrarcı olmaması, Allah'tan bağışlama dilemesi, yaptıklarının hesabını vereceğini her zaman hatırlaması gerekir. Vurgulanan husus Yüce Allah'ın kimin hak, kimin batıl yolda olduğunu hesap günü ortaya çıkaracak olmasıdır.

"Sonuçta, Allah'ın ayetlerini yalanlayarak ve onlarla alay ederek kötülük yapanların sonları kötü oldu." mealindeki Rûm 30/10. ayette de kötülük yapanlara hesap günü tehdidi vardır. Birçok çeviride kötülük edenler şeklinde geçmektedir. Ancak bu lafzı kötülük edenler şeklinde çevirdiğimizde azabın muhatabını belirlemede ciddi problem ortaya çıkacaktır. Necm 53/32. ayette ifade edildiği gibi "esaü" lafzı burada da Allah'a şirk koşmaya delalet etmektedir. Taberî ve Mukâtil de lafzı şirk koşanlar şeklinde çevirmişlerdir.⁷⁵⁸ Bizim de görüşümüz bu doğrultudadır. Şöyle ki aynı ayette yer alan yalanlamak ve alay etmek Allah'a ortak koşan kimsenin vasıflarıdır. Siyak ve sibakına dikkat edildiğinde de bu açıkça anlaşılmaktadır. Siyakında inkârcı helak edilen

⁷⁵³ Necm 53/27-30.

⁷⁵⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/269.

⁷⁵⁵ "Onlar çirkin bir iş yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile ısrar etmezler Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık."

⁷⁵⁶ "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."

⁷⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 9/430.

⁷⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/408; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/79.

toplumlardan, akabinde Allah'a ortak koşanlardan, hesap gününü reddedenlerden, orada onlara ortak koştuklarının şefaathçi olmayacaklarından bahsedilmesi apaçık delildir. Kaldı ki pasaj bütünlüğünde değerlendirdiğimizde birkaç ayet sonunda “*Kâfirlikte direnip ayetlerimizi ve ölümden sonra diriliş gerçeğini yalanlayanlara gelince işte onlar cehenneme atılacaktır.*”⁷⁵⁹ ifadesi her şeyi açıklamaktadır. Tehdit ve ikaz ayetlerinin ardından iman edip imanlarına yarasır güzellikte işler yapanlara cennet va'd edilmesi önemlidir.

“*İşte o gün sizler hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız. Hesap sırasında size ait hiçbir şey gizli kalmayacak, bütün yaptıklarınız karşınıza çıkacaktır.*”⁷⁶⁰ Bu ayetin de öncesinde kıyameti yalanlayanlara karşı kıyametin gerçekliği vurgulanmış, kıyamet sahnelerine yer verilmiş geçmiş kavimlerin başlarına gelenler hatırlatılmıştır. Bu şekilde hem vahyin nüzul ortamındaki kâfirlere/müşriklere hem de onlar şahsında tüm inkârcılara yönelik hesap günü yaptıklarının karşılıklarını alacakları tehdidinin yapıldığı görülür. Aynı zamanda bütün insanlara, yaptıklarının mutlaka ahirette karşılık olarak ortaya konulacağı mesajı verilir. Şöyle ki ne olursa olsun her şeyin mutlaka kaydedildiği, buna göre va'd ve vaîdinin gerçekleşeceği haber verilir. Akabindeki ayetlerde amel defterinin sağdan ve soldan verilmesine göre muhatabın yaşayacağı halin gözler önüne serilmesi, Yüce Allah'ın herkese aynı muamelede bulunmayacağının işaretidir.

Bir diğer hesap günü tehdidi Rahmân 55/31. ayette geçmektedir. “*Ey insanlar ve cinler! Yakında sizin hesabınıza bakacağız.*” mealindeki ifade siyak sibaktan bağımsız bir şekilde okunduğunda, bütün insan ve cinlerin tehdite muhatap kılındığı vehmini uyandırır. Ancak Mukâtil, tefsirinde ayeti şöyle izah etmiştir: Bu Arapların kullandıkları bir tabir olup fariğ olduğu yani bir meşguliyeti bulunmadığı halde “*Senin için fariğ olacağım.*” başka işlerimi bırakıp senin işine bakacağım derler ki bu bir tehdittir. Çünkü Allah'ı hiçbir şey meşgul etmez.⁷⁶¹ O, kullarını her zaman hesaba çekebilir. Doğal olarak soru da bu iki ağırlıklı topluluk içinde Allah'ın ayetlerini ve nimetlerini yalanlayan kimselere yöneliktir.⁷⁶² İnsanlar ve cinlerden kastedilenin pasaj bütünlüğünde bakıldığında Rabbinin nimetini yalanlayan, hesap gününden kaçacağına inanan inkârcı tipler olduğu kolaylıkla anlaşılır. Bağlamı, hitabın tüm insanlara değil onlardan mücrim/küfre ve şirke düşmüş olanlara yönelik olduğunu destekler.⁷⁶³ Nitekim ayetin sonrasında yine mezkûr kimselerin simalarından tanınıp inkâr ettikleri, cehenneme yaka paça atılacakları, ateş ve kaynar su arasında mekik dokuyacakları bildirilir.⁷⁶⁴ Kaldı ki tehdit ayetlerinin hemen arkasından Allah'ın huzurunda hesap verme endişesi taşıyanlara cennet müjdesi verilir ve cennetteki nimetler tek tek sıralanarak gözler önüne serilir.⁷⁶⁵ Allah'ın va'd ve vaîd konusunda ilkesi bellidir. Günah işleyenleri cezalandırır, itaat edenleri mükâfatlandırır.

Hesap günü yaşananlara dair bir bilgilendirmenin yapıldığı bir diğer pasaj Sâffât 37/18-39. ayetleridir. Bu sûrenin başında Allah'ın teklifine yemin edilmesi dikkat çekmektedir. Kendilerine hatırlatılan gerçeklere kulak tıkayanlara, ayetlerle alay edenlere, vahyi büyü olarak nitelendirenlere ve yeniden dirilişe inanmayan, biz mi diriltileceğiz, atalarımız da diriltilecek mi diyenlere “*Evet hem de hor ve değersiz*

⁷⁵⁹ Rûm 30/16.

⁷⁶⁰ Hâkka 69/18.

⁷⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/199.

⁷⁶² Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 6/98.

⁷⁶³ Rahmân 55/41.

⁷⁶⁴ Rahmân 55/43-44.

⁷⁶⁵ Rahmân 55/46-78.

olarak diriltileceksiniz.” ifadesi ile cevap verilir. Onlara aşağılanarak diriltme tehdidi yapılır. Müşriklerin/kâfirlerin korku dolu sahneleri, yalvarışları, pişmanlıkları, bu gerçekle yüzleşmeleri tavsif edilmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus müşrikler ve yoldaşları/yandaşlarının mücrim olarak nitelendirilmesidir. Onlar mutlaka sorguya çekilecektir.⁷⁶⁶ Örnek olarak Hicr 15/91-93 ve Nahl 16/56 ayetleri verilebilir. Bu ayetlerdeki ifadelerden anlaşıldığına göre Kur’an’ı parça parça edenler yani “bazı kısımlar doğrudur, bazıları yanlıştır” veya “bir kısmı büyü, bir kısmı kehanet, bir kısmı da eskilerin masallarıdır” diyenler mutlaka hesaba çekilecektir.⁷⁶⁷ Sonuç itibariyle hesap sorma tehditlerinin müşriklere ve kâfirlere yönelik olduğu mezkûr ayetlerin bağlamından kolayca anlaşılmaktadır. Yaptıklarının hesabı mutlaka görülecektir. Yüce Allah iyi bir hesap görücüdür.

A’raf 7/52-53. ayetlerde de kıyamet ve hesap günü gelip çatığında bu gerçekleri umursamayanların o gün pişman olacakları, geriye dönüş için çırpınacakları ama yanlarına sadece hüsrancı kalacakları bildirilmektedir. Mealen şöyledir:

Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik. (Fakat onlar), Onun tevîlinden başka bir şey beklemiyorlar. Tévîli geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmış olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaathçılarımız var mı ki bize şefaath etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım? Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler (putlar) da kendilerinden kaybolup gitti.

Bu sözün muhatabı bağlamınca değerlendirildiğinde mezkûr zihniyete sahip olan Kureyş müşrikleridir. Zira onlar hak dini alay ve eğlence konusu yapmışlardır. Onlar için varsa yoksa dünya hayatıdır. Ayetin siyakında cennet ve cehennem ehlinin karşılıklı konuşmalarına yer verilmesi bu hitabın açık bir şekilde müşriklere delalet ettiğini göstermektedir. Kaldı ki Kur’an’da müşriklerin şefaathçi sandıkları putların işe yaramayacağı ile ilgili birçok ayet zikredilir.⁷⁶⁸ 53. ayette de açık bir şekilde bu kimselerin kıyamet günü gerçeğini umursamadıkları görülür. Geriye dönüş için çırpınsalar da hiçbir şeyin kendilerine fayda vermeyeceği haber verilir. Böylece onlara bir gözdağı verilerek kendi sorumlulukları hatırlatılır. Mümine düşen sorumluluk ise Allah’a azabından korkarak ve rahmetini umarak dua etmektir.⁷⁶⁹

Watt’ın (ö. 2006) konuya ilişkin şu cümleleri de dikkate değer niteliktedir: “İnsanın, birey olarak kendisinin farkında olması düşüncesi yerleşmişti ve bu nedenle de kabul edilmesi ve dikkate alınması gerekliydi. Kur’an Hesap Günü kavramında bunu yapmaktadır zira o gün esas itibariyle bireylerin yargılanmasından ibarettir.”⁷⁷⁰ Şu halde her birey kendi sorumluluğunun farkına varmalıdır.

5.2.1.3. Amel Defteri Sağdan ve Soldan Verilenlerin Durumu

Mümin ve kâfirlerin hesap gününde bakışları/bekleyişleri farklı olduğu gibi kayıt defterleri de farklıdır. Eksik ölçüp tartan, kıyamet, yeniden diriliş, hesap gününü ve cehennemi yalanlayanların amelleri “Siccîn/سجّين de kaydedilmektedir.”⁷⁷¹ Sözlükte “darlık, hapis” anlamına gelen “سجن” kelimesinin çoğulu olan Siccîn müfessirlerce çok

⁷⁶⁶ Sâffât 37/34; benzer ayetler için bkz. Hicr 15/91-93.

⁷⁶⁷ Okuyan, *Kur’an’a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 158.

⁷⁶⁸ En’âm 6/24, 94; Hûd 11/21, Nahl 16/87; Kasas 28/75; Mü’min 40/74; Fussilet 41/48.

⁷⁶⁹ A’raf 7/56.

⁷⁷⁰ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, 114.

⁷⁷¹ Mutaffifin 83/7-9.

dar ve sıkıcı bir zindan, cehennemde bir kuyu, yerin derinliklerinde bir kaya, kâfirlerin amellerinin yazıldığı kitap şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁷² İyilerin amelleri “İlliyyîn/عَلِيَّيْن ” de kaydedilmektedir.⁷⁷³ Sözlükte “yükselmek” anlamındaki ulûv (alâ) kökünden türeyen ve “üst makam, yüksek derece” manasına gelen illiyy kelimesinin çoğuludur.⁷⁷⁴ Müminlerin ruhlarının bulunduğu yedinci kat gök, bir rivayete göre cennet, diğer bir rivayete göre de göğün dördüncü katı, arşın sağ sütunu yahut Sidretü’l-Müntehâ olabileceğini belirtmişlerdir.⁷⁷⁵ Bu aktarılanlara göre “Siccîn” lafzından ne kastedildiği ile ilgili kesin bir tespit yapılması mümkün görünmemektedir. Yüce Allah onun “كِتَابٌ مَّرْقُومٌ” olduğunu ifade etmiştir. Bu da yazısı gayet açık net,⁷⁷⁶ elbise ve kumaşın üzerindeki desen gibi yazılmıştır, asla unutulmaz ve silinmez, yazılmış bir kitap olarak tefsir edilmiştir.⁷⁷⁷ Siccîn’in nasıllığı ve niceliği hakkındaki bilgi, Cenab-ı Hakk’a ait olup müminlerin görevi onun varlığına ve insanların dünyada yapıp ettiklerinin hesabının ahirette sorulması sırasında ortaya çıkarılmak üzere yazılıp korunduğuna inanmaktır.⁷⁷⁸ İlliyyîn de aynı şekilde “كِتَابٌ مَّرْقُومٌ” olarak tarif edilmiştir. Denilebilir ki Allah insanların eylemlerinin niteliklerine göre amel defterini de nitelendirmektedir. Bu şekilde inkârcı grup aşağılanırken mümin grup yüceltilmektedir. Taberî tefsirinde, Mutaaffî’nin 83/18. ayette geçen “İyilikte bulunanların amel defteri” diye tercüme edilen “Kitâbü’l-Ebrâr” dan maksadın, Kâ’bul Ahbar ve Dahhâk’tan nakille müminler için düzenlenen bir “kurtuluş belgesi” olduğu şeklinde izah eder.⁷⁷⁹ Bu tevil, müminlerin ruhlarının azaptan güvende olmasına işaret etmektedir. Kötülerin amel defteri olarak çevrilen “Kitâbü’l-Füccâr” ise kâfirlerin kitabı olarak tefsir edilmiştir.⁷⁸⁰ Ayetlerde açık bir şekilde mümin kâfir karşılaştırması yapıldığını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, Siccîn’de kayıt altına alan bu kimselerin, dini yani hesap gününü yalanladıkları, haddi aştıkları, ayetler okunduğu zaman “Geçmişlerin masallarıdır.” dedikleri bildirilir.⁷⁸¹ Burada sözü edilen yani geçmişlerin masalları olduğunu dile getiren kimsenin Velid b. Muğire, Ebu Cehil ve benzerleri olduğu söylenmiştir.⁷⁸² İbn-i Zeyd, hesap gününü yalanlayanların şirk ehli olduğunu söylemiştir ve sözünü Sebe’ 34/7. ayetle delillendirmiştir.⁷⁸³ Bağlam gereği bu olumsuz davranışları kâfir insan tipinin karakteristik özellikleri olarak görmek en isabetlisidir. Şunu da vurgulamak gerekir ki yeniden diriliş ve hesap gününü yalanlayanların amelleri müteaddit ayetlerde zikredilir. Kâfirlerin/müşriklerin kötülen ve kınanan amelleri arasında yetimi horlayıp itip kakması, fakir-fukarayı doyurmaması, bu hususta bir başkasını teşvike

⁷⁷² İlyas Üzümlü, “İlliyyîn” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/124; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/282-283; Kurtubî, *el-Câmi’*, 19/257-258.

⁷⁷³ Mutaaffî’nin 83/18-20.

⁷⁷⁴ İlyas Üzümlü, “İlliyyîn”, 22/123.

⁷⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/291-292.

⁷⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/721.

⁷⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, 19/258.

⁷⁷⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/576.

⁷⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/ 294. “Dahhâk diyor ki: “Melekler mümin kulun ruhunu oraya götürünce “Ey rabbimiz, bu falan kulundur.” derler. Hâlbuki Allah o kulunu onlardan daha iyi bilmektedir. Bunun üzerine Allah o meleklere o kulun azaptan emin olduğunu beyan eden mühürlü bir belge verir. İşte Allah Tealanın: “Hayır (bunlardan olmayın) Şüphesiz ki iyilikte bulunanların amel defterleri, İlliyyin denilen kitaptadır.” İlliyyinin ne olduğunu sen nereden bileceksin?” âyetleri bunu belirtmektedirler.” Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/292.

⁷⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 15/278; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 10/427.

⁷⁸¹ Mutaaffî’nin 83/10-13.

⁷⁸² Kurtubî, *el-Câmi’*, 19/259.

⁷⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/285.

yanaşmaması, ibadetten bihaber olması, işlerinin gösterişe dayalı olması ve yapılan hayra da mani olması sayılabilir.⁷⁸⁴

Aynı zamanda o günde insanların kayıt defterlerinin “Siccîn” ve “İlliyyîn” diye ayrılması gibi sağ ve sol ehli olarak da gruplara ayrılacağı müsellemidir. Sağ ehlinden kastedilen daha öncede geçtiği üzere amel defteri kendisine sağdan verilen, hesapla karşılaşacağına inanan iyi kişiler,⁷⁸⁵ sol ehlinden kastedilen ise amel defteri kendisine sol ve arka tarafından verilen inkârcı kişilerdir.⁷⁸⁶ Bu doğrultuda Kur’an’ın üslubundaki zıtlık-ikili anlatım burada da dikkatleri çekmektedir. Müteaddit ayetlerde sağ ve sol ehlinin özellikleri zikredilir.

Beled 90/13-18. ayetlerde belirtildiği üzere amel defteri sağdan verilenler köleyi azad eden, akrabadan olan yetim-öksüzü, aç-açık haldeki fakir-fukarayı doyuran, iman edip birbirlerine sabır ve merhameti öğütleyen kimselerdir. Hesap gününde kitabı/amel defteri sağ tarafından verilenleri sevinç ve hoşnut kalacağı bir hayat beklemektedir.⁷⁸⁷ Amel defteri soldan verilenler ise ayetleri inkâr edip Allah’a iman etmeyen kimselerdir. Dolayısıyla sağ ehlinin tam tersi bir tavır ve tutum içinde olduğu söylemek mümkündür.

Amel defteri soldan verilenlere yönelik vaîd her zaman cehennem olmuştur. Sadece cehennemdeki ateşin nitelikleri değişmiştir. Şöyle ki sol ehline yönelik tehditler hâmiye/kızgın, yakıp kavuran ateş,⁷⁸⁸ üzerlerine kilitlenmiş ateş,⁷⁸⁹ cahîm/alevli ateş,⁷⁹⁰ saîr/alevli ateş⁷⁹¹ şeklindedir. Müddessir 74/43-47. ayetlerde sol ehli olmalarına ve cehenneme götürülmelerine sebep olan eylemlere yer verilir. Ayetin sıyak ve sibakında amel defteri sağdan verilenler müstesna kılınarak soldan verilenlerin eylemleri şöyle dile getirilmiştir: *“Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, Günaha dalanlarla birlikte günaha dalıyorduk. Ceza gününü de asılsız sayıyorduk. Sonunda kesin bir gerçek olan (ölüm) bize çattı.”* Dikkat çeken husus müteakip ayette gelen şu cümledir: *“Artık şefaâtçilerin şefaati onlara fayda vermez.”* Zira Zümer 39/43-44. ayetlerde de Allah’ın peşi sıra bir şefaât beklentisi olan müşriklere benzer şekilde bir azarlama ve yeniden diriliş tehditi yapıldığı görülmektedir. Şu halde insana ait bu olumsuz davranışların müşrik zihniyetinin ürünü olduğu söylenebilir. Kaldı ki baştan sağ ehli zaten hariç tutulmuştu. Bu doğrultuda denebilir ki bu eylemlerin sahibi müşriklerdir.

5.2.1.4. Amel Terazisinin Ağır veya Hafif Olması

Kur’an’ın müteaddit ayetlerinde amel terazisinin hafif ya da ağır gelmesine yönelik bir karşılaştırma yapılmıştır. Ayetlerde geçen وزن/“vezn”, میزان/“mîzân” kelimelerine farklı manalar verilmesi nedeniyle yapılan yorumlar da farklılaşmıştır. Vezn/وزن sözü bir şeyin değerini ağırlığını bilmek, ölçüye vurmak, tartmaktır.⁷⁹² Vezn kökünden türemiş bir isim olan mîzân “tartı aleti, adalet” manalarına gelir.⁷⁹³ Rahmân 55/9. ayette “vezn” kelimesi mastar isim olarak “Tartıyı adaletle yapın.”, Şuarâ 26/182. ayette fiil formu ile “Doğru bir terazi ile tartın.” şeklinde gelmiştir. Bu ifadelerde

⁷⁸⁴ Maûn 107/2-7.

⁷⁸⁵ İsrâ 17/11; Hâkka 69/19-20.

⁷⁸⁶ Hâkka 69/25; Beled 90/19.

⁷⁸⁷ Hâkka 69/21-24; Kâria 101/7.

⁷⁸⁸ Kâria 101/11.

⁷⁸⁹ Beled 90/20.

⁷⁹⁰ Hâkka 69/31.

⁷⁹¹ İnşikâk 84/12.

⁷⁹² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 868.

⁷⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/377.

insanın adaletli olması gerektiğine işaret edilmiştir.⁷⁹⁴ Diğer taraftan dünyada iken eksik ölçüp tartanların kayıtlarının Siccîn’de olduğu bildirilir.⁷⁹⁵ Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr edenler için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutulmayacağı ya da başka bir ifade ile terazi kurulmayacağı tehdidi yapılır. İnkârcılara değer vermeyeceğiz anlamında kullanılmıştır.⁷⁹⁶

Ahret ve hesap günü ilgili haller bağlamında A’râf 7/8-9. ayetlerde mealen “*O gün vezn haktır. Artık kimin mîzânları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de mîzânları hafif gelirse, işte onlar ayetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır.*” ifadesi kullanılmıştır. Yüce Allah’ın bu sözü insanlar hesaba çekilirken adaletin gözetileceğine işaretir.⁷⁹⁷ Söyle ki ayette geçen “hak” kelimesine de adalet ya da eşitlik manası verilmiştir.⁷⁹⁸ Kâria sûresinde de “*Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, Onu kucaklayacak olan hâviyedir.*” ifadesi ile bir benzer bir karşılaştırma yapılır. Nitekim Enbiyâ 21/47. ayette kıyamet gününde adalet terazilerinin kurulmasından bahsedilir. Ayette geçen mevâzin “mîzân” kelimesinin çoğuludur. Mevâzin kelimesinin çoğul gelmesi, tartılan amellerin farklılığı ve tartmanın müteaddit oluşu itibarı ile, denmiştir.⁷⁹⁹ Bir başka görüşe göre tekil biçimde kullanıldığı yerlerde hesaba çekenin tekliği, çoğul biçimde kullanıldığı yerlerde hesaba çekilenlerin çokluğu baz alınmıştır.⁸⁰⁰

Kıyamet günü ortaya konacak olan mîzân hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Genel görüş kıyamet günü, kullarının hayır ve şer amellerinin tartılacağı, bir dili ile iki kefesi bulunan bir terazidir.⁸⁰¹ Buna göre ayet zahiri manaya hamledilip her bir mükellef için amellerinin kendisi ile tartılacağı bir mîzân olduğuna delil olarak görülmüştür.⁸⁰² Kimine göre tartıda amel sahibi tartılacaktır, kimine göre amellerin yazılı olduğu kitaptır, kimine göre tartılacak cisimlerdir, kimine göre mîzân bizzat hasenatın ve seyyiatın kendileridir.⁸⁰³ Bu bağlamda tefsirlerde mîzânın gerçek varlığını destekleyici hadis rivayetlerine yer verilir. Ancak ed-Dahhâk (ö. 105/723) ve el-A’mes’den (ö. 148/765) de şöyle bir açıklama nakledilmiştir:

Vezn (tartı) ve mîzân (terazi), adaletle hüküm vermek anlamındadır.

Burada tartının söz konusu edilmesi darb-ı meseldir. Nitekim: “Bu, şu ağırlıkta bir sözdür.” demek de bu kabildendir. Yani ona muâdil ve ona denk bir sözdür. Ortalıkta bir tartı söz konusu olmasa dahi böyle denilir.⁸⁰⁴

Bize göre de isabetli olan bu izahlar, mîzânın söz konusu edilmesinin temsili bir anlatımdan ibaret olduğunu göstermektedir.

Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) de görüşü bu yöndedir. “*Kimin tartıları ağır gelirse, kimin de tartıları hafif gelirse.*” beyanının temsili bir cümleye benzediğini ifade eder. Görüşlerini İbrâhîm 14/24-26, A’râf 7/58, Nûr 24/39 ve Ra’d 13/17. ayetlerle delillendirir. Buna göre kimin tartıları ağır gelirse mealindeki ilahi kelam, büyük, sabit

⁷⁹⁴ İnsanın adaletli olması gerektiğiyle ilgili benzer mesajlar için bkz. En’âm 6/152; A’râf 7/85; Hûd 11/85; İsrâ 17/35; Şuarâ 26/181-183.

⁷⁹⁵ Mutaffifun 83/7.

⁷⁹⁶ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 399.

⁷⁹⁷ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 868.

⁷⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, 8/30.

⁷⁹⁹ Beydavi, *Envârü t-Tenzîl*, 3/6.

⁸⁰⁰ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 869.

⁸⁰¹ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu l-Ğayb*, 14/202; Kurtubî, *el-Câmi*, 7/164-165.

⁸⁰² Kurtubî, *el-Câmi*, 11/293.

⁸⁰³ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/165.

⁸⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/165.

ve istikrarlı olmak anlamında bir nitelemedir. Kimin tartıları hafif gelirse mealindeki beyan da batıl olmak ve yok olup gitmek anlamında bir nitelemedir yani onların ahirette yararlanacakları hiçbir hayırları yoktur anlamındadır.⁸⁰⁵ Bununla birlikte Mâtürîdî benzer bir muhtevası olan Kâria 101/6-7 ayetlerin yorumunda da açık bir şekilde muhatap kitleyi ortaya koymuştur. Ona göre mîzân hakkında birbirine yakın iki manaya hamledilmesi daha uygundur. Birincisi, kimin tartısı ağır gelirse derken bütün müminler kastedilmektedir. Kimin tartısı hafif gelirse derken kastedilen de bütün kâfirlerdir. Şöyle ki:

Mümin Allah Teâlâ'nın hakkını yücelterek kullukta bulunur, O'nun sınırlarına riayet eder. Bu nedenle o günde Allah katında müminin bir değeri, bir ağırlığı vb. itibarı olur. Kâfir ise bunu yapmaz, bu yüzden de onun bir değeri vb. itibarı olmaz. En doğrusunu Allah bilir ya, böyle bir kullanım, makam ve mevki anlamında dilde mevcut bulunmaktadır. Meselâ "li fulânin inde fulânin veznün ve kıymetim" denilir ve onun yanında ağırlığının ve değerinin olması, makam ve mevkinin bulunması anlamındadır. Falanca için de "leyse indehû zâlike'l-vezn" denilir ve böylece onun itibarının olmadığı söylenir. İkinci yakın mâna ise Allah Teâlâ'nın, insanların amellerini yazan meleklerle muttali kılmadığı amel defterinde bulunan gizli amellerin ağırlığıdır. Malum olduğu üzere bu ancak mümin için söz konusudur, kâfirler için böyle bir durum yoktur.⁸⁰⁶

Mü'minûn 23/101-104. ayetleri yukarıda izah edilen sonuca açık bir şekilde işaret etmektedir. Meal en şöyledir:

*Kıyamet günü Sura üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır, birbirlerini de soramazlar. Kimin terazileri ağır gelirse, işte onlar kurtulanların ta kendileridir. Kimin de terazileri hafif gelirse, artık onlar kendilerine yazık edenlerdir, ebedi cehennemdedir. Ateş yüzlerini yalar, orda dişleri dışarı fırlar bir halde bulunurlar.*⁸⁰⁷

Ayetin siyak ve sibakında müşriklerin peygambere yönelik tavırlarından, Allah'a ortak koşmaları ve ayetleri yalanlamalarından bahsedilmektedir. Şu halde özelde hitap müşriklere de olsa genel olarak hitap tüm kâfirleredir. Onlara bu yalanlamalarından dolayı temelli kalacakları cehennem va'd edilmektedir. Orada feryat figan pişmanlıklarını dile getirirler de bunun hiçbir faydası olmayacak, alaycı tavırlarının cezasını çeceklerdir. Hak ettikleri azap başlarına geldiklerinde nutku tutulacak, bir kelime dahi söyleyecek halleri kalmayacak.⁸⁰⁸ "Sürünün orada; kesin sesinizi ve bana tek kelime söylemeyin!" şeklinde cevap verilecektir.⁸⁰⁹ Onların pişmanlıkları her haline yansısı da bu pişmanlıklar artık işe yaramayacaktır. Her kişi kıyamet/hesap gününde yaptıklarının karşılığını görecektir. Enbiyâ 21/47. ayetin öncesinde de Rablerine zikirden yüz çeviren, her türlü öğüte rağmen kulakları işitmeyen kâfirlerin eleştirilmesi, onlara hem dünyaya hem ahirete yönelik tehditler yapılması söz konusudur. Bir adalet terazisi kurulmasından söz edilme sebebi, yapılan her türlü kötülüğün hesabının görüleceğini bildirmektir. Kaldı ki ayet sonundaki "Hesap görenler olarak biz yeteriz." cümlesi kâfirleri korkutarak onları inkârlarından vazgeçirmeye yönelik bir tehdit olduğunu gözler önüne serer. Müteakip ayetlerde ise bundan öğüt

⁸⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 4/365-366.

⁸⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 10/605-606.

⁸⁰⁷ Mü'minûn 23/101-104.

⁸⁰⁸ Neml 27/85.

⁸⁰⁹ Mü'minûn 23/108.

alacak, bunu anlayacak kimselerin muttakiler olduğunun bildirilmesi onların ayrı tutulduğuna işarettir. A'raf 7/8-9. ayetlerinde de bizzat ayetin kendisi, sözün akışı, metin içi bağlam müşrikleri işaret etmektedir. Öncesinde müşriklerin Allah'ı bırakıp sözde tanrılar edinmesi eleştirilmiş, Rablerinden indirilene uyması, öğüt alması istenmiştir. Ancak onların azap kendilerine geldiğinde “*Biz bunu hak ettik, gerçekten zalimlerden olmuştuk.*” sözleri ile hem kendilerinin itirafı ile hem de o gün müşriklere/kâfirlere onların tek tek yaptıklarının anlatılmasıyla gerçekler ortaya konulacaktır. Ayetlerin akabinde ise nimete hala nankörlük etmelerine işaret edilmesi de dikkat çekicidir. Şu var ki mümin muvacehesinden de alınması gereken dersler vardır. Bir sonraki başlık altında değerlendirilecektir.

Sonuç itibarıyla mîzânla ilgili mezkûr ayetlerin siyak sibakı ve metin içi bağlamı da ed-Dahhâk ve el-A'meş ve Mâtürîdî'nin yorumlarını destekleyici niteliktedir. Bu tür ifadeler kâfirlere yönelik tehdit bağlamında yer verildiği görülmektedir. Bu teraziler ister zahiriye hamledilsin, ister mecaz kabul edilsin, anlatılanların tümünde vurgulanan husus sorumluluk ilkesinin hatırlatılmasıdır. İnsan yaptıklarının sonucunu hesap gününde görecektir.

5.2.2. Yeniden Diriliş ve Hesap Günü Vaîdlerinin Müminler Açısından Değerlendirilmesi

Kâfirlere/müşriklere yönelik yeniden diriliş ve hesap günü vaîdleriyle ilgili çalışmalardan anlaşıldığı üzere müminler korku ve hüzünden güvende,⁸¹⁰ amel defteri sağından verilip kolay bir hesapla hesaba çekilecek⁸¹¹ ve sevinçli bir şekilde ailesine dönecek olan⁸¹² kimselerdir. Bu meyanda Hz. Peygamber'in şu sözleri söyleneni daha açık hale getirmektedir: Müminin kitabı Allah'ın koruması ile sağından verilir. O günahlarını okur. Günahlarını okudukça rengi atar, değişir. Nihayet iyiliklerine geçer, onları da okuyunca rengi geri döner. Sonra bir de bakar ki kötülükleri iyiliğe çevrilmiş ve işte o zaman der ki; ‘Alın işte okuyun kitabımı’ buyurmuştur.⁸¹³ Nitekim Kur'an'da bu sözü destekleyen Necm 53/31 ve 32. ayetlerinde “*Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. Kötülük edenleri yaptıklarına karşılık elbette cezalandırır; İyilik edenlere ise yaptıklarından daha da iyi mükafât verir. Israr etmemek şartıyla küçük günahlardan başka, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden kaçınanlara gelince: Şüphesiz Rabbinin affı geniştir.*” ifadesinin, Nisâ sûresinin 31. ayetinde “*Nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, kötülüklerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkiye ulaştırırız.*” mealinde gelen ifadenin müminlere yönelik olduğu, ahiretteki durumunu tavsif ettiği söylenebilir. Şunu vurgulamak gerekir ki bir kimse bir başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak gayreti neticesinde istediği şeye ulaşabilir.⁸¹⁴ Allah kullarına zulmedici değildir.⁸¹⁵

Müminlere yönelik doğrudan sorgulanma yapılacağıın bildirildiği ayet Zuhuruf 43/44'tür. “*Şüphesiz ki o (Kur'an), senin ve kavmin için (gerçeği) hatırlatan (öğüt)tür. İleride ondan sorgulanacaksınız.*” Bu cümle bir Müslümanın Kur'an'la ne kadar sıkı bir iletişimde olması gerektiğinin bir göstergesidir.⁸¹⁶ Zümer 39/54-55. ayetlerde de muhteva Kur'an'a uymaları ve Rablerine dönmeleri gerektiği yönündedir. O'nun azabı

⁸¹⁰ Mâide 5/69.

⁸¹¹ İnşikâk 84/7-8.

⁸¹² Ra'd 13/23; Mü'min 40/8; Tûr 52/21; İnşikâk 84/9.

⁸¹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/214.

⁸¹⁴ Necm 53/ 39-40; benzer mesajlar için bkz. İnsân 76/3; Beled 90/10-20; Şems 7-10; Leyl 92/5-10.

⁸¹⁵ Nisâ 4/40; Lokmân 31/16.

⁸¹⁶ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, 491.

yakalamadan samimi bir şekilde tevbe etmeleri istenmiştir. İnsanın vahye sarılması bir zorunluluktur. Ancak bu şekilde doğru yoldan ayrılmaz. Bizi dizginleyecek, disipline edecek hesap günü endişesi yoksa dünyevi amaçlar için her yol mübahlaşacaktır.⁸¹⁷ Bu nedenle Hz. Peygamber'den En'âm 6/51. ayette geçen müminlere hatırlatma ve uyarı maksatlı şu mesajın iletilmesi istenir. Mealen şöyledir: *“Rablerine (götürülüp) toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an'la) uyarıp korkut. Onlar için ondan başka ne velileri vardır ne de şefaathçileri. Umulur ki korkup sakınırlar.”* Nitekim uyarıya kulak verecek olan Allah'ın vaîdinin gerçekliğine inanan müminlerdir. Müminlere müşriklerin Allah yolundan saptırma çalışmaları, temelsiz iddialarının peşinden gitme, hep yalan söyleme özellikleri hatırlatılarak müminler onlara benzememe hususunda uyarılmışlardır.⁸¹⁸ *“(Ey Müminler) Günahın açığını da gizlisini de işlemekten uzak durun. Çünkü günah işleyenler, vakti gelince bütün günahlarının cezasını çecekler.”* Bakara 2/203. ayette de müminlerden ibadetler hususunda duyarlı ve ihlaslı olmaları istenmekte, Lokman 31/14-15. ayetlerde anne babalarına iyi davranmaları emrolunmakta, Allah'ın belirlediği ölçüleri ihlal etmeme ve zalimlerden olmama hususunda⁸¹⁹ ve bilahare hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılmakla uyarılmaktadır. Bilhassa müminlere Allah'a dönecekleri hatırlatılarak onlar yardımlaşma ve dayanışma gibi güzel amellerin artırılması yönünde teşvik edilmiştir. Bunun en güzel örneği Bakara 2/245. ayette şöyle beyan edilmektedir: *“Kim Allah'a güzel bir borç verirse (karz-ı hasen) Allah da ona bunun pek çok katını verir. Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Yalnızca O'na döndürüleceksiniz”*⁸²⁰ Ayette geçen karz-ı hasen lafzı şu şekilde tarifi edilmiştir: Allah'ın rızasından başka bir menfaat beklenmeden verilen borçtur. Bu borç karşılığında borçludan menfaat beklenmez, yalnızca ödeme imkânına kavuştuğunda borcun aslını ödemesi istenir. Öztürk çeviride lafza bağlı kalındığını belirterek bunun mecazlı/istiareli bir ifade olup mümin bir kimsenin gönül rızasıyla malından mülkünden Allah yolunda harcamasına delalet ettiğini söyler.⁸²¹ İbn Aşûr fiilin hem hakiki hem de mecazî manada kullanıldığını dikkat çekmiştir.⁸²² Esed de bu ifadeyi kişinin hayatını Allah yolunda feda etmesiyle yahut O'na adanmasıyla izah eder.⁸²³ Bizim de görüşümüz bu doğrultudur. Şöyle ki “karz-ı hasen” tabirinin geçtiği diğer ayetlerde de Allah rızasını kazanmak için her tür tavır ve tutumun karşılığının O'nun katında kat kat daha fazla olacağına işaret vardır.⁸²⁴ Dolayısıyla müminden istenen, vahiy merkezli bir hayat inşa etmesi ve ahirette de bu davranışların sonuçlarını en güzel şekilde göreceğini bilmesidir. Denebilir ki mümin muhataba hesap gününün gerçekliği anlatılırken Yüce Allah'ın rahmet, merhamet, bağışlayıcı ve hoşgörülü yönü öne çıkmıştır.

Müminlere yönelik verilmek istenen mesajı daha açık bir şekilde *“Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görür.”* Zilzâl 99/7-8. ayetler bağlamında ve iniş sebebi olarak zikredilen şu rivayetlerde anlamak mümkündür:

Adamın biri kendisine gelen dilenciye bir ekmek parçası ve hurma gibi şeyleri vermeyi küçümsüyor ve bu kadarcık şey vermekle ödül/sevap

⁸¹⁷ Kayan, *Kimlik İnşası*, 83.

⁸¹⁸ En'âm 6/114-120.

⁸¹⁹ Bakara 2/229.

⁸²⁰ Benzer mesajlar için Mâide 5/12; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

⁸²¹ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 75; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 1/238.

⁸²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/481.

⁸²³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/73.

⁸²⁴ Mâide 5/12; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

alınmaz diyordu. Bir başka adam ise küçük günahları bir kere yalan söylemeyi, harama bir defa bakmayı, bir kere gıybet yapmayı ve buna benzer şeyleri hafife alıyor ve bu küçük günahlardan bir şey olmaz. Allah'ın uyarı ve tehditleri, cehennemi, büyük günahları yapanlar içindir.' diyordu. Bunun üzerine küçük de olsa her hayrın ve kötülüğün muhakkak karşılık bulacağını ifade etmek üzere bu ayet indirildi. Çünkü küçük hayırlar bir gün büyüyecektir. Küçük kötülükler de büyük günaha dönüşecektir. Dünyada iken yaptığı bütün iyilikleri, gözünde tek bir haseneden daha küçük görünecektir.⁸²⁵

Bu sebeple Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “Yarım hurma vermek suretiyle de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. Onu da bulamazsanız güzel bir söz ile ateşten koruyunuz.”⁸²⁶ Mümin olarak bu hassasiyeti gözetmek önemlidir. Kaldı ki müminlerin hesap verme endişesi taşıdıkları bilinmektedir.⁸²⁷

Kur'an'ın muhtevasının ve mesajlarının özeti ve temeli kabul edilen Fâtiha sûresinde de ard arda gelen ayetlerle ilgili yapılan şu tespitler ilahi hitabın mümin ve kâfir/müşrik muhataba göre farklılaştığını ortaya koymaktadır:

İlk dört ayette bütün mevcudatın Rabbi, kıyamet ve hesap gününün mâliki/hâkimi olarak Allah'tan söz edilmesi öncelikle ehl-i şirke, beşinci ayetten itibaren Allah'a niyazda “Sana” diye hitap edilmesi ise müminlere yöneliktir. Daha açıkçası, ilk dört ayette Allah'ın yüceliği ve mutlak otoritesi vurgulanarak şirk ve küfür ehline tarizde bulunulmakta, beşinci ayetten sonraki kısımda ise Allah'ın müminlerle arasına mesafe koymadığına, bilakis kendisine “Sen” diye hitap edebilecek düzeyde sıcak bir ilişki kurduğuna atıf yapılmaktadır.⁸²⁸

Mümin, Allah'ı isim ve sıfatlarıyla tanıyan ve gönülden teslimiyetle O'na güvenen kimsedir. Yüce Allah ise mezkûr duyguya, kendisine doğrudan hitap edebilme yakınlığı göstererek karşılık vermiştir. Şu halde küfr ehli ile iman ehlinin Allah katında değeri daha en baştan belirtilmiştir.

Kâfirlere/müşriklere yönelik yeniden diriliş ve hesap günü ile ilgili vaîdler her ne kadar onları zem eden bir tehdit unsuru olarak görülse de, müminlerin de bu ayetlerden tamamen bağımsız olduğu, herhangi bir hitaba muhatap kılınmadığı sonucuna varmak elbette sakıncalıdır. Şöyle ki hedef kâfirler/müşrikler için bir zihinsel dönüşüm gerçekleştirmek iken müminler için dikkatleri ayetlere çekmek, hatırlatmak, onları bu olumsuz davranışlardan sakındırmak, iyi amellere teşvik etmek ve doğru yolda istikrarı sağlamaktır.

5.2.3. Peygamberlerin ve Meleklerin Ahirette Sorgulanma Korkusu

*“Şüphesiz bu Kur'an senin ve kavmin için bir şereftir. Hepiniz ona uyup uymayacağınız hususunda hesaba çekileceksiniz.”*⁸²⁹

Kur'an'da peygamberler ve meleklerin de bütün insanlar gibi sorguya çekileceği haber verilmektedir.⁸³⁰ A'râf 7/6. ayeti mealen şöyledir: “*Muhakkak ki kendilerine elçi gönderilenleri de elçileri de sorgulayacağız.*” Mukâtil, ahirette kendilerine gönderilen resulleri inkâr edip de dünyada helak edilmiş geçmiş ümmetlere resullere ne cevap

⁸²⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/792.

⁸²⁶ Tirmizi, “Kıyâmet”, 2415.

⁸²⁷ Enbiyâ 21/49.

⁸²⁸ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/236.

⁸²⁹ Zuhurf 43/44.

⁸³⁰ Mâide 5/109; A'râf 7/6; Ahzâb 33/7-8; Sebe' 34/40-41.

verdıklarının, elçilere de tevhid hususunda kendilerine icabet edilip edilmediğinin sorulacağını ifade eder.⁸³¹ Siyak ve sibakından da anlaşıldığı üzere zalimlerin/kâfirlerin yaptıklarının tek tek anlatılacağı bir yüzleşme gerçekleşecektir. Bu durumda peygamberlerin de yaşananlara şahitliği söz konusudur. Peygamberler kendilerine verilen tebliğ görevini yerine getirdiklerini beyan ederler. Allah bir kez de peygamberlerin şahitlikleriyle hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını ikrar ettirir. Yüce Allah'ın peygamberlerden söz aldığı ve bu sözü doğru kişilerin doğruluklarını sorgulasın diye aldığı Ahzâb 33/7-8. ayetlerde açıkça dile getirilmiştir. Mâtürîdî, peygamberlerin ağır sorumluluk taşıyan bir söz aldıklarını, bu sorumluluğun iki yönlü gerçekleşeceğini ifade eder. Ezcümle birincisi, onlara emretmiş olduğu gibi toplumlarına yönelik tebliğlerinden onları sorumlu tutar. İkincisi muhatapların onlara icabet edip etmediklerini onlara sorar. Dolayısıyla icabet eden hakkındaki soru onaylama, icabet etmeyen hakkındaki soru uyarı ve kınama manasındadır.⁸³² Örnek vermek gerekirse, Hz. İsa'nın şahitliği,⁸³³ kitabın şahitliği,⁸³⁴ O'nun haberinin dünyada iken herkese ulaştığının kanıtıdır. Şu halde bu ve bu muhtevaya sahip benzer ayetlerdeki sorulardan maksat Peygamber'e sebat vermek, kâfirleri kınamak, korkutmak ve hatalarını yüzlerine vurmaktır.⁸³⁵

Diğer taraftan, “O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklerle soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı.” mealindeki Sebe 34/40-41. ayetlerinde meleklerin sorguya çekileceği ifade edilir. Sorulardan anlaşıldığı üzere melekler ile onlara ibadet edenler arasında bir yüzleşme durumu, meleklerin Yüce Allah'ı tenzih beyanı vardır. Meleklerin sorgulanması aslında onları şirklerine konu edinenleri yalanlamak içindir.⁸³⁶ Nitekim müşriklerin meleklerle dişilik atfettikleri, Allah'a ortak koştukları müsellemdir. Melekler de “Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin.” diyerek onların kendilerine tapılmasından razı olmadıklarını,⁸³⁷ kendilerine değil cinlere taptıklarını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan böyle bir konuşma, gerçeklerin o günde ortaya çıkacağını, muhatap kitlenin herhangi bir şekilde itiraz edemeyeceğini göstermektedir.

Şunu vurgulamak gerekir ki Peygamberleri dinleyip emir ve yasaklara aykırı davranmaktan sakınanlara bir korku yoktur.⁸³⁸ Asıl korku duyması gerekenler ona ortak koşan, ayetleri yalanlayan, Allah'a asılsız isnadlarda bulunan inkârcılardır.⁸³⁹ Çünkü onlar küfür ve şirk üzere olup peygamberi görmezden gelmişlerdir. Demek ki bu sorgulama suçluların, kâfirlerin sorgulaması gibi sorgulamanın sonunda bir ceza kesmek anlamında değildir. Şöyle ki Neml 27/10. ayette “Korkma! Çünkü benim huzurumda elçiler korkmaz.” mealinde Hz. Musa'ya hitaben söylenmiş bu ifade peygamberlerin Allah'ın huzurunda bir korku yaşamayacakların delilidir.⁸⁴⁰ Okuyan'ın sorgulamanın nedenine yönelik şu ifadesi kayda değer niteliktedir: Sorgulama konumunda olan kudret sadece Yüce Allah'tır; O'nun dışındaki tüm varlıklar mahlûktur ve sorgulanmaya tabi

⁸³¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/29.

⁸³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/359.

⁸³³ Mâide 5/116.

⁸³⁴ Zuhuf 43/44.

⁸³⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3/6; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadis*, 7/358.

⁸³⁶ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsîr*, 432.

⁸³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/223.

⁸³⁸ A'râf 7/35.

⁸³⁹ A'râf 7/36-38.

⁸⁴⁰ Neml 27/10.

tutulacaktır.⁸⁴¹ O halde her insan bu düşünceyi aklından çıkarmamalıdır. Nasıl ki peygamberlerin sorgulanmasında herhangi bir cezalandırılma akla gelmiyorsa, kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennem sahneleri de müminleri korkutma amacı taşımamalıdır. Denilebilir ki müminlere bu tür uyarılarda bulunarak onlara sürekli kontrol/denetim altında olduklarını hissettirmek ve bilinçli bir şekilde yaşamalarını sağlamak istenmektedir.

Sonuç olarak peygamberlerin şahitliğiyle de sorgulama gerçekleşikten sonra onların uyarılarına kulak tıkayanların ateşi hak ettikleri bir kınama ve azarlama ile kendilerinin itirafıyla açıkça beyan edilir.⁸⁴² Kâfirler cehennem bekçilerine kendilerine peygamber geldiği halde onu dinlemediklerini itiraf etseler de iş işten geçmiş, azap Rablerini inkâr edenlerin üzerine hak olmuştur.⁸⁴³

5.3. Cehennemle İlgili Vaîd Ayetlerinin Muhatap Kitleleri

Cehennem kelimesi sözlükte, Yüce Allah'ın kızıştırılmış ateşinin bir adıdır.⁸⁴⁴ Cehennem kelimesinin etimolojik kökeni ile ilgili ihtilaflar vardır. Bir görüşe göre aslı Farsça olup cehnamdır ama sonradan Arapçalaşmıştır.⁸⁴⁵ Başka bir görüşe göre bu değerlendirmenin nakil yönünden meşhur olmadığıdır, onlara göre derin kuyu; hayırsız, uğursuz anlamına gelen Arapça asıllı bir kelimedir.⁸⁴⁶ Grekçe'de geenna, Latince'de gehenna olarak kullanılan kelimelerin aslı, büyük ihtimalle İbrânîce gehinnom'dan (Hinnom vadisi) gelmektedir.⁸⁴⁷

Kur'an'da kâfirlerin toplanma, buluşma, konak, ceza ve sürülme yeri,⁸⁴⁸ müşriklerin azap ve ceza yeri,⁸⁴⁹ mütekebbirlerin (kibirli olanların) gideceği yer,⁸⁵⁰ zalimlerin gideceği yer,⁸⁵¹ mücrimlerin gideceği yer,⁸⁵² münafıkların gideceği yer,⁸⁵³ Yahudi ve Hristiyanların kalacakları yer,⁸⁵⁴ ahirete inanmayanlar için hazırlanan yer,⁸⁵⁵ Allah tarafından kınanmış ve rahmetinden kovulmuş olarak atılanların yeri,⁸⁵⁶ Allah'a ve elçisine karşı gelenlerin kalacağı yer,⁸⁵⁷ şeytana ve şeytana uyanları bekleyen ceza yeri,⁸⁵⁸ azgınlığın gideceği yer⁸⁵⁹ olarak ifade edilen cehennem kelimesi yetmiş yedi ayette geçer. Elli biri Mekkî, yirmi altısı Medenî sûrelerde yer alır. Ayetlerde sözlük

⁸⁴¹ Okuyan, *Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 179.

⁸⁴² Mülk 67/8-10.

⁸⁴³ Zümer 39/71.

⁸⁴⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/209.

⁸⁴⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/209-210.

⁸⁴⁶ Ebü'l Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, nşr. Muhammed Bâsil Uyîn es-Suûd (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1996), 1/355.

⁸⁴⁷ Ömer Faruk Harman, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/225.

⁸⁴⁸ Âl-i İmrân 3/12, 197; Nisâ 4/140; Enfâl 8/36, 37; Tevbe 9/49, 73, 68; İsrâ 17/8; Kehf 18/ 100, 102; Meryem 19/67, 86; Fâtır 35/36; Zümer 39/32, 71; Kâf 50/24; Cin 72/15, 23; Mülk 67/16; Tahrîm 66/9; Cin 74/23.

⁸⁴⁹ Fâtır 35/36; Fetih 48/6; Tahrîm 66/9; Beyyine 98/6.

⁸⁵⁰ Nahl 16/29; Fâtır 35/60, 72; Mü'min 40/60-76.

⁸⁵¹ Tevbe 9/109; Fâtır 35/36.

⁸⁵² Zuhuruf 43/74; Rahmân 55/43.

⁸⁵³ Nisâ 4/140; Tevbe 9/68, 73; Fetih 48/6; Tahrîm 66/9.

⁸⁵⁴ Beyyine 98/6.

⁸⁵⁵ İsrâ 17/10.

⁸⁵⁶ Nisâ 4/93; İsrâ 17/18, 39.

⁸⁵⁷ Cin 74/23.

⁸⁵⁸ Nisâ 4/121; A'râf 7/18; 15/43; 18/63; Secde 32/13.

⁸⁵⁹ Sâd 38/55, 56.

anlamı taşımaktan uzak olduğu, azabı hak edenlerin iskân mahalli olarak tasvir edildiği görülür. Cehennem kelimesi dâru'l-bevar (helak yurdu),⁸⁶⁰ sü'û'd-dâr (kötü yurt),⁸⁶¹ bi'se'l-karâr (ne kötü karargâh!),⁸⁶² bi'se'l-mihâd (ne kötü bir döşek!),⁸⁶³ bi'se'l-masîr (ne kötü bir dönüş yeri!)⁸⁶⁴ terkipleriyle nitelenmektedir. Cehennem kelimesinin me'vâ, mesvâ, mihâd, mîrsâd, masîr kelimeleri ile ilgili defaatle kullanılması onun varılacak en son yer, nihai vatan, mekân, dönüp varılacak en son yer, asla kurtuluş ve çıkışın olmayacağı zindan olduğunu zihinlere yerleştirmek içindir. Vaîd ayetleri farklı formlarda muhatabına aktarılmaktadır.

Cehennem yerine inkârcıların gideceği yer anlamında حطمة /hutâme, جحيم/cahîm, نار/nâr, سقر/sekar, هಾವية/hâviye, سعير/saîr, لظى/lezâ, غيا/gayy, صلييا/siliyy kelimeleri geçmektedir. Cehennemle ilgili “Onun yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için ayrılmış grup vardır.” mealindeki Hicr 15/44. ayetinden hareketle cehennemin katları olduğu söylenmiştir. İbn-i Cüreyc (ö. 150/767) bu katları ilki cehennem olmak üzere, lezâ, hutâme, saîr, sekar, cahîm ve hâviye olarak sıralamıştır.⁸⁶⁵ Eşari Kelamcısı Hâlimî'nin (ö. 403/1012) kanaatine göre bu kelime veya terkipler bütünüyle cehennemin adı olmayıp amellerine göre cehennemdekilere azap edilecek tabakaları veya azap çeşitlerini gösterir. Mesela “cehennem ateşi” anlamında geçen nâr kelimesi, cehennem azabının çeşitli şekillerinden sadece yakıcı olanını ifade eder.⁸⁶⁶ Sözlükte gözle algılanan alevli ateş anlamındaki bu kelime Kur'an'da 145 yerde geçmekte olup 118 yerde cehennemdeki ateşi ifade etmektedir.⁸⁶⁷ Nâr kelimesi “azâbü'n-nâr” terkiбіyle azapla, “nâr-ı cehennem” terkiбіyle cehennemle anlam ilişkisi içindedir. Cehennem kelimesi de “azâb-ı cehennem” şeklinde azap ile birlikte kullanılmıştır. Arapçada azap “terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek” gibi manalara gelen azb kökünden isim olup “işkence, eziyet ve elem” anlamında kullanılır.⁸⁶⁸ Kur'an'da türevleriyle birlikte 490 defa geçen azap genellikle ilahi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılır.⁸⁶⁹ Azabın, Kur'an'ın inkârcılara ve cehenneme girmeye hak kazana sair mücrimlere yönelik tehditlerinde genellikle (harîk), acıklı (elîm), alçaltıcı (mühîn), büyük (azîm), şiddetli (şedîd-eşedd), sürekli (mukim-ebkâ) ve uzun süreli (huld-ebed) gibi vasıflarla tavsif edildiğini ifade eden Öztürk, azap kelimesinin kökünde tatlılık olduğuna ancak bu anlamın, şeker katkılı tatlılıktan (halâvet) farklı olup özellikle içilen suyun tatlılığını (el-mâ'u'l-'azb) ifade etmek için kullanıldığına da dikkat çeker.⁸⁷⁰

İkâb kelimesi de cehennem ve azapla anlam ilişkisi olan kavramlardan biridir. Terim olarak “ilahi emirlere uymayanlara dünyada, ahirette veya her iki yerde verilen

⁸⁶⁰ İbrâhîm 14/28.

⁸⁶¹ Ra'd 13/25; Mü'min 40/52.

⁸⁶² İbrâhîm 14/29.

⁸⁶³ Sâd 38/56.

⁸⁶⁴ Mülk 67/6.

⁸⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/107.

⁸⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/227; Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen el-Halîmî, *Kitabü'l-Minhâc fî Şuâbi'l-Îmân*, nşr: Hilmi Muhammed Fûde (Beyrut: Dâru'l Fîkr, 1979), 1/451.

⁸⁶⁷ Bekir Topaloğlu, “Nâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 32/385; Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 815-817.

⁸⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/302.

⁸⁶⁹ Yavuz, “Azap”, 4/302; Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 553-559.

⁸⁷⁰ Öztürk, *Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri*, İslamiyat V/1 (2002), 93.

ceza” diye tanımlanabilir.⁸⁷¹ İkâb kelimesi “şedîdü'l-ikâb”, “serîu'l-ikâb”, “zû ikâbin elîm” şeklinde terkip oluşturur. Genelde Medenî sûrelerde geçen şedîdü'l-ikâb terkihi birçok mealde çok şiddetli ceza veren olarak tefsir edilmiştir.⁸⁷² İnsanlara eylemlerinin karşılığı olarak verilen bir cezadır. “Harîk”, “hamîm”, “yahmûm”, “semûm”, “siccîn”, “ğayy”, “veyl” kelimeleri de cehennemle anlam ilişkisi olan kelimelerdendir. Bu kelimelerin geçtiği ayetlerde gerekli açıklamalar yapılacaktır. Birçok ayette geçen azap ve ceza vaîdinden kastedilen cehennem vaîdidir. Ezcümle Kur'an'da cehennem ve özellikleriyle ilgili ayetler farklı lafızlarla ifade edilse de muhatabına aynı mana ile hitap etmektedir.

Bundan önceki bölümlerde görüldüğü üzere ahirete yönelik kıyamet, yeniden diriliş ve hesap günü vaîdleri ele alınmıştı. Bu bölümde ise cehennemle ilgili vaîdlerin muhatap kitlesi değerlendirilecektir. Hangi muhatap kitleye, hangi ortamda, hangi eyleme karşılık, hangi amaçla hitap edildiği ve verilmek istenen mesajlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

5.3.1. Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

Kur'an'da insana doğru-yanlış, hak-batıl, iyi-kötü şeklinde iki yol sunulmaktadır. Kur'an'a göre Allah ve ahiret inancı insanın yeryüzündeki kendi cinsine karşı takınacağı ahlaki tavrın “iyi” yönde ve “sürekli” olmasının iki temel unsurudur.⁸⁷³ Tercih hakkı ise kendisine anlama ve kavrama kabiliyeti verilen insana bırakılmaktadır. İman yolunu tercih edenler için cennet, inkâr yolunu tercih edenler için zincirler, demir halkalar ve alevli ateş hazırlanmıştır.⁸⁷⁴ Yüce Allah'ın bu konudaki kanunu şüpheye mahal vermeyecek kadar açıktır. Kâfir, Allah'a iman ve ibadete davet edildiğinde bunu reddeden, O'na ortak koşulduğunda ise bu şirk inancını hemen benimsemiş olandır.⁸⁷⁵

Kur'an'da tevhid temelli bir dünya görüşü insanların idrakine sunulmaktadır. Allah'ın tek ve bir oluşunu esas alan tevhid akidesi, insanı yönlendiren, onun bütün davranışlarına tesir eden dünyaya bir tür bakıştır.⁸⁷⁶ Tevhidin zıddı ise şirktir. Allah'a eş, ortak, benzer ilahlar edinmedir. Mümin ve müşriklerin/kâfirlerin tutum ve tavırları Kur'an'ın müteaddit ayetlerinde karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Allah'ın varlığına ve birliğine delil teşkil eden sayısız ayet ve işaretler yer almaktadır. Bakara 2/165. ayette nice delillere rağmen müşrik/kâfir, Allah'tan başka varlıkları ilah yerine koyup O'na ortak koşmakta ve sırf Allah'a gösterilmesi gereken sevgiyle sevmekte, O'nun azabının çetin olduğunu bilmez halde yaşamakta; müminler ise Allah'ı her şeyden daha çok sevmektedir. Müminler asılsız ve yalan hiçbir şeyi Allah'a isnad etmezken⁸⁷⁷ müşrikler/kâfirler Allah'ın yanı sıra başka tanrılar edinmektedir.⁸⁷⁸ Müminler günah işlediklerinde pişman olup tevbe ederken müşrikler gaflet ve dalalet içinde kâfirlikte direnmektedir.⁸⁷⁹ Müminler dengeli ve orta yolu tercih ederken müşrikler aşırılık ve azgınlıklarda boğulmaktadır.⁸⁸⁰ Müminler Allah'ın ayetlerini can

⁸⁷¹ İlyas Üzümlü, “İkâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/13.

⁸⁷² Bakara 2/165, 196, 211; Âl-i İmran 3/11; Mâide 5/2, 98; Enfâl 8/13,25,48, 52; Mü'min 40/22; Haşr 59/4.

⁸⁷³ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 106.

⁸⁷⁴ İnsân 76/4-5.

⁸⁷⁵ Mü'min 40/12.

⁸⁷⁶ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, 122.

⁸⁷⁷ Furkân 25/72.

⁸⁷⁸ Furkân 25/77.

⁸⁷⁹ Lokmân 31/11.

⁸⁸⁰ Furkân 25/67.

kulağıyla dinlerken⁸⁸¹ müşrikler/kâfirler hakikate karşı kör, sağır, dilsiz kesilmektedir.⁸⁸² Nitekim Allah'ın ayetlerine yalan diyenler hüsrana uğrayacaklardır.⁸⁸³ Bu olumsuz davranışların sahipleri zelil ve perişan edici bir azaba mahkûm olacaklardır.⁸⁸⁴ Allah ve elçisine karşı çıkanın hakkı temelli kalacağı cehennemdir.⁸⁸⁵ Kâfirler hakkında azap hükmünün çoktan kesinleştiği ancak onların elemli azabı görmedikçe onların inanmayacakları birçok ayette bildirilmiştir.⁸⁸⁶ Kâfir/müşrik önderler ve dünyada iken onların peşinden gidenler için cehennem ateşinden çıkış olmayacağı, tâbi olunanların azabı görerek tâbi olanlardan uzaklaşıp aralarındaki bağlarını kopardıkları, pişmanlıkları, derin üzüntü içinde oldukları dile getirilir.⁸⁸⁷

“Ayetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez.”⁸⁸⁸ ayetinde kâfirlerden kimlerin kastedildiği açık ve nettir. Daha önce de izah ettiğimiz gibi kâfir; müşrik, münafık, Yahudi ve Hristiyan grupları da içine alan şemsiye bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Küfrü, inatçılığı ve büyülenmeyi karakter haline getirip zihnini her türlü güzelliğe kapatanlardan başkası Allah'ın ayetlerini inkâr etmez, onlar karşısında büyüklük kompleksine kapılmaz.⁸⁸⁹ Nitekim inanmamakta direnen, ayetleri bile bile inkâr edenin kâfir olduğu Zümer 39/59. ayetinde de teyit edilmektedir:

“Yoo! İş işten geçti artık. Vaktiyle sana ayetlerim geldi ve sen onları yalanladın. Büyüklük tasladın ve böylece kâfir oldun.”

Ayette geçen müstebkir kelimesi dikkat çekmektedir. Çünkü büyüklük taslayanların yeri temelli kalacakları cehennem olarak gösterilmektedir.⁸⁹⁰ Bunlar tevhide karşı büyülenen kimselerdir.⁸⁹¹ Özel olarak kâfirlerden ve mütekebbirlerden kastedilen ayetin siyak-sibakından anlaşıldığı üzere azap ayetlerini alaya alan müşriklerdir. Zira Kur'an'ın müteaddit ayetlerinde de şirk ve küfür birbirlerinin yerine kullanıldığı gibi birlikte aynı ayette de geçmektedir.⁸⁹² Dolayısıyla müşrikler genellikle kâfirler olarak adlandırılmıştır. Mekke'li müşriklerin doğrudan Hz. Peygamber'le ilgili sorunları olmadığı görülür. Buradaki düşmanlık vahye, bir başka ifade ile vahyin getirdiklerine yapılmaktadır.⁸⁹³ Ancak şu var ki hitabın genel muhatabı azap gerçeğini görmezden gelen tüm kâfirlerdir. Aynı şekilde münafıklar da kâfir olarak adlandırılmıştır.⁸⁹⁴ Çünkü onlar Allah'a ve elçisine karşı çıkmak ve O'nun ayetleri ve elçisiyle alay etmek şeklinde kâfirlerle ortak tavır takınmak suretiyle inkârlarını açığa çıkarmışlardır.⁸⁹⁵ Bu bağlamda Tevbe 9/125. ayet onların kâfirliklerine tanıklık eder.

“Kalplerinde şek, şüphe ve nifak hastalığı bulunanlara gelince Allah katında indirilen ayetler onların imansızlıklarına imansızlık katar ve sonunda kâfir olarak ölürler.”

⁸⁸¹ Furkân 25/73.

⁸⁸² Lokmân 31/7; Câsiye 45/23.

⁸⁸³ Yûnus 10/95.

⁸⁸⁴ Lokmân 31/6-7.

⁸⁸⁵ Tevbe 9/63; benzer ayetler için bkz. Bakara 2/39; Fâtır 35/36; Mü'min 40/6.

⁸⁸⁶ Yûnus 10/33, 96-97; Yâsîn 36/7; Zümer 39/71; Mü'min 40/6.

⁸⁸⁷ Bakara 2/166-167.

⁸⁸⁸ Ankebût 29/47.

⁸⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 5/486.

⁸⁹⁰ Zümer 39/60, 71-72.

⁸⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/684.

⁸⁹² Ra'd 13/33.

⁸⁹³ En'âm 6/33-34.

⁸⁹⁴ Tevbe 9/49, 90, 125.

⁸⁹⁵ Tevbe 9/61-67.

Bakara 2/118. ayette müşriklerin Yahudilere sözleriyle, kalpleriyle benzedikleri bildirilir.⁸⁹⁶ Burada mesele Yahudi ve Hristiyan olma değil Allah'a ortak koşmaktır.⁸⁹⁷ Akabinde gelen 119. ayetteki şu ifade her şeyi apaçık ortaya koyar: “Şüphesiz ki biz seni bir hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennem halkından sorumlu değilsin.” Bu bağlamda denebilir ki uyarıcıdan etkilenip etkilenmemek muhatapın kendisine bağlıdır. Peygamber uyarıyı yapar, uyarılan uyarıcıyı dikkate almadığı takdirde karşılaşacağı sonuç bellidir.

Kur'an hayırlı evlat ve hayırsız evlat karşılaştırması üzerinden mümin ve kâfir zihniyetlerini ortaya çıkarır.⁸⁹⁸ İlgili pasajda herkesin yaptıklarına göre karşılık verileceği belirtilir. Kâfirlere cehennem yolu gösterilir, aşağılayıcı bir azaba çarptırılacağı bildirilir.⁸⁹⁹ Bir kez daha müstekbir olma ve nimete şükürsüzlük azaba çarptırılma nedeni olarak zikredilir. Sebe 34/34. ayeti de geçmişten günümüze inkârcıların genel durumunu, kibirli hallerini gözler önüne sermektedir: “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri “Biz size gönderilmiş olan her şeyi inkâr ediyoruz.” demişlerdi.” Ayette geçen “mutraf” kelimesi Esed'e göre “sefahate dalan” yani bu yolda bütün ahlaki endişeleri bir tarafa bırakan kişiyi ifade eder.⁹⁰⁰ Bu kâfirlerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Pasajın sonunda da ayetleri aciz bırakmak için yarışarcasına uğraşanlar azapla korkutulmuşlardır.⁹⁰¹

Mü'min 40/4. ayette de kâfirlerin kibirli davranışlarına atıfta bulunulur. Meal en şöyledir: “Kâfir olanlardan başkası Allah'ın ayetleri hakkında tartışmaz. Öyleyse onların ülkelerinde güçlü ve başarılı olmaları seni aldatmasın”⁹⁰² Bir başka ifade ile “Ayetleri etkisiz ve geçersiz kılmak için uğraşanlar kâfirlikte direnenlerdir. Şimdi o kâfirlerin gayet rahat ve kendilerinden emin bir şekilde dolaşmaları seni yanıltmasın.”⁹⁰³ şeklinde tefsir edilmiştir. Kâfirler batıl ve kasıtlı davranışlarından sorumludur.⁹⁰⁴ Sonraki gelen ayetlerde onların ateş halkından olduğu haber verilir.⁹⁰⁵ İnsanın eylemlerine karşılık yani yaptıklarının sonucu olarak cezaya çarptırıldığı ayetlerden kolayca anlaşılır. Bu durumda sebep sonuç ilişkisinin dikkatlerden kaçmaması gerekir.

“Siz ikiniz! Çok inatçı ısrarcı her kâfiri, iyiliğe bütün güçleriyle engel olanı, Allah ile birlikte ilah edinen şüpheli saldırganı cehenneme atın; onu şiddetli azaba atın!” mealindeki Kâf 50/24-26. ayetlerinde kâfirlerin vasıfları arasında inatçılık, iyiliğe engel olmak ve Allah'a ortak koşmak zikredilir. Mukâtil'e göre buradaki kâfir, Allah'ı tevhid etmekten yüz çeviren Velid b. Muğîre'dir.⁹⁰⁶ Birçok tefsirde de İbn Abbas ve Mukâtil'e nispet edilerek “Sizden her kim İslam'a girecek olursa ben yaşadığım sürece ona hiçbir faydası dokunmayacak.” diyerek kardeşinin oğlunun ve ailesinin müslüman olmalarını engellediği için Velid b. Muğîre hakkında nazil olduğu söylenmiştir.⁹⁰⁷ Pasajda da Allah'ın yanı sıra başka bir ilah edinen kimseden bahsedilmesi bunu doğrulamaktadır. Mâtürîdî de bu halin her kâfirin adedi olduğuna dolayısıyla tek kişiye

⁸⁹⁶ Benzer ayetler için bkz. Bakara 2/108; Nisâ 4/153.

⁸⁹⁷ Bakara 2/135.

⁸⁹⁸ Ahkâf 46/15-20.

⁸⁹⁹ Ahkâf 46/20.

⁹⁰⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/880.

⁹⁰¹ Sebe' 34/38; benzer mesajlar için bkz. Hac 22/51; Sebe' 34/5.

⁹⁰² Mü'min 40/4.

⁹⁰³ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 523.

⁹⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 4/352.

⁹⁰⁵ Mü'min 40/6.

⁹⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/113.

⁹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/17; İbnü'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesir*, 4/162; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 13/336.

tahsis etmenin anlamı olmadığına dikkat çeker.⁹⁰⁸ Sonuç itibarıyla kim kâfirlikte direnirse kâfirliğinin cezasını çeker.⁹⁰⁹ Kıyamet günü korku ve dehşetten yüzleri kapkara kesilecektir.⁹¹⁰ Orada ölüp de kurtulamayacak, azapları da hafifletilmeyecektir.⁹¹¹ Üç günlük dünya nimetlerinden faydalansa bile kâfirlikte direnenler cehenneme sürülecektir.⁹¹² Onların iyilik adına yaptıkları boşa çıkacak, hesabı eksiksiz görülecektir.⁹¹³ Temel espiri şudur: “*Hani Rabbiniz size “Şükrederseniz elbette size (nimetimi) artıracam, nankörlük ederseniz şüphesiz ki azabım çok şiddetlidir!” diye bildirmişti.*”⁹¹⁴

Bakara sûresinin 6. ayetinde geçen “*Şüphesiz ki kâfir olanları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler.*” ifadesinde kâfirlerin vahye karşı tutumu tavsif edilmiştir. Bu kâfirlerden kimlerin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler vardır. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre bu ayetler, Medine civarında bulunan, Hz. Peygamber’in Allah’ın onlara ve bütün insanlara gönderdiği son elçi olduğunu herkesten daha iyi bildikleri halde herkesten önce tasdik edip ona iman etmeleri gerekirken tam tersine onu yalanlayan ve gizleyen Huyey b. Ahtab, Ka’b b. Eşref vb. Yahudilerin ileri gelenleri hakkında onları azarlamak ve suçlamak üzere nazil olmuştur.⁹¹⁵ İkrime veya Saîd ibn Cübeyr’in yine İbn Abbas’tan naklettiklerine göre Bakara sûresinin başından itibaren yüz ayet, birer birer isimlerini ve neseplerini saydığı Yahudi hahamları ile Evs ve Hazrec kabilelerinden münafıklar hakkında inmiştir.⁹¹⁶ İbn Cerir’in Rebi’ b. Enes’e (ö. 139/757) göre bu ayet Bedir savaşında müşriklerin kumandanları (ileri gelenleri) hakkında inmiştir.⁹¹⁷ Bazı müfessirler ise bu ayette kastedilenlerin Ebû Leheb, Ebû Cehil, Velid b. Mugîre vb. gibi bir grup müşrik olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bunlar Hz. Peygamber ve Kur’an’ın zuhurundan sonra bile bile inkâr etmiş, bilgi (marifet) hasıl olduktan sonra küfre sapmışlardır.⁹¹⁸ Taberî, İbn Abbas’tan nakledilen birinci görüşün tercihe şayan olduğunu zikretmiştir.⁹¹⁹ Bu ayet bağlamında kâfirlerle ilgili Öztürk’ün tespitleri de dikkate değerdir:

Bu ayete konu olan küfür/kâfirlik, İslam dünyasından uzak bir sosyoloji içerisinde dünyaya gelmiş ve içinde büyüüp yetiştiği çevrenin yönlendirici ve şekillendirici etkisiyle Hıristiyanlık, Yahudilik veya başka bir inanç benimsemiş olan gayri müslimlerden öte İslam davetine doğrudan muhatap olan fakat bilinçli olarak bu daveti reddetmekte ısrarcı davranan kimselerle ilgili bir tanımlamadır.⁹²⁰

Bir başka ifade ile onlar vahye muhatap kılındığı halde bile isteye kâfirlikte direnenlerdir. Nitekim bu ayetle ismi geçen grupların her birinin küfür ehli olabileceği ve kâfir kategorisine girebileceği açık bir şekilde görülmüştür.

⁹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 9/358.

⁹⁰⁹ Rûm 30/44.

⁹¹⁰ Zümer 39/61.

⁹¹¹ Fâtır 35/36.

⁹¹² Bakara 2/126.

⁹¹³ Nûr 24/39; Zümer 39/65.

⁹¹⁴ İbrâhîm 14/7.

⁹¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/251; Ebû Abdillâh b. Ali eş- Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr Dâru’l-Kelîmî’t Tayyib, h. 1414), 1/46.

⁹¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/251; Vâhidî, *Esbâbü’n Nüzûl*, 1/21.

⁹¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/252.

⁹¹⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 2/48.

⁹¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/252.

⁹²⁰ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/448.

5.3.1.1. Erken Dönem Mekkî Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler

Cehennemle ilgili vaîd ayetlerinin değerlendirilmesinde özellikle Yüce Allah'ın vahyin nüzul ortamındaki muhatabına cehennemi nasıl tanıttığının, ilgili vaîdleri ne sıklıkla, hangi vasıflarla öne çıkararak kullandığının ve bu hitapta nasıl bir yol izlediğinin bilinmesi önemlidir. Biz de çalışmamızda, verilmek istenen mesajı doğru olarak anlamamızı kolaylaştırır düşüncesiyle Mekkî sûreler ve Medenî sûreler ayrımı ve nüzul sıralamasını da dikkate alarak anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız. Bilindiği gibi Mekkî sûrelerin içinde Medenî, Medenî sûrelerin içinde Mekkî ayetler vardır. Mekkî-Medenî ayrımında özellikler ve ölçütler tespit edilmiştir. Sûrelerin ve ayetlerin nüzul zamanına ilişkin bilgilendirme ve net bir şekilde tarihlendirme hususunda ortak bir tespit olmadığı için nüzul tertibi ile ilgili farklı tasnifler söz konusudur. Özellikle bu durum erken dönem Mekkî sûrelerde açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Şu halde kesin bir şekilde tespitte bulunmanın zorluğu göz önünde bulundurularak en azından herkes tarafından kabul edilen ortak sûrelere odaklanarak, tarihe ve rivayete dayalı bilgi malzemesinden yararlanarak genel bir tablo oluşturulmalıdır. Zira her bir pasaj öncelikle o dönemin muhatabının zihninde özgün bir anlama sahiptir. Onlara ne söylendiği ve onların ne anladığı mesajların günümüze doğru bir şekilde ulaşması için önemlidir.

Erken dönem Mekkî sûrelerden olan Tebbet sûresi bazı nüzul sıralamasında 6. sûre olarak yer alırken sûreye hâkim olan sert üsluptan dolayı sûreyi daha geç dönemlere yerleştirenler olmuştur. Câbirî ise nüzul sebepleri ile ilgili rivayetlerden hareketle ilk sûreler arasında kabul etmiştir.⁹²¹ Tebbet sûresinin Hz. Peygamber'in amcası Ebu Leheb hakkında nazil olduğuna ilişkin rivayetler hemen hemen bütün tefsirlerde yer alır.⁹²² Ebu Leheb Hz. Peygamber'in babası konumunda olmasına rağmen ona düşmanca tavır sergilemesi, her fırsatta hakaretlerde ve suçlamalarda bulunması, ona da aynı sertlikte muamele edilmesini kaçınılmaz kıldığı söylenebilir. Sûreye büyük bir tehditle başlanmıştır. İlk ayetlere “Ebu Leheb’e helak olsun! Zaten helak olacak” ya da “İki eli kurusun! Kurudu da!” şeklinde manalar verilmiştir. “Elleri kurusun.” diye tercüme edilen “Tebbet Yeda” kelimesi Katâde ve İbn-i Zeyd tarafından “Hüsrana uğrasın.” şeklinde izah edilmiştir.⁹²³ Nitekim “tebbe” kelimesinin, Mü’min 40/37 ve Hûd 11/101 ayetlerinde geçen “tebab” ve “tetbîb” kelimelerinin kök itibarıyla aynı olması ve ayetlerde kayıp, yıkım, hüsrân anlamında kullanılması da bu manayı teyit etmektedir. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), Kâfirun sûresi, “Kul” (De ki) hitabıyla başlarken Tebbet sûresinin bu hitapla başlamadığını ifade ederek üsluptaki inceliğe dikkatleri çekmiştir. Ona göre amcalık yakınlığı, hürmete riayeti gerektirir. Bundan dolayı Hz. Peygamber’e, amcasına bir tür kınama olacağından dolayı “De ki” emrini kullanması emredilmemiştir. Kâfirûn sûresinde ise durum bunun tersinedir. Zira kâfirler zümresi Hz. Peygamber'in amcaları değildir.⁹²⁴

Diğer taraftan ayette asıl adı Abdulüzza bin Abdulmüttalib olan Ebu Leheb'in adının bizzat geçmemesi, bu vaîdin onun şahsında onun izinden giden herkes için geçerli olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber’e çok eziyet ettiği, kin beslediği, onunla alay ettiği, Hz. Peygamber'i ve dinini küçük düşürmeye çalıştığı için Ebu Leheb adı verilmiştir.⁹²⁵ Ebu Leheb Hz. Peygamber'in öz amcası olmasına rağmen Araplardaki

⁹²¹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/35-37.

⁹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/676-677; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/514-515.

⁹²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/675.

⁹²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32/351.

⁹²⁵ İbn Kesîr *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/514.

kabilecilik ruhundan sıyrılan, ferdiyetçiliği ön plana çıkaran olumsuz bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Ebu Leheb'e malının kendisine fayda sağlamayacağı yönünde hem dünyevi tehdit hem de cehennemde alevli ateşe atılacağı yönünde uhrevi tehdit vardır. Ebu Leheb'in karısı da bu ateşe girecektir. Boynunda urgan bulunacaktır.⁹²⁶ Mekke müşriklerinin/kâfirlerinin önde gelenlerinin ferdiyetçi tavırları toplumsal düzeni bozmaktadır. Onlar hiç kimseye hesap verme ihtiyacı duymayan, bencil ve kibirli bir karakter yapısına sahiplerdir. Şunu vurgulamak gerekir ki bu tür olumsuz tavır ve tutum içinde olan her birey mezkûr ateşe mahkûm olacaktır.

Erken dönem Mekki sûreler nüzul sırasına göre tasnif edildiğinde müfessirlerin ortak görüşü Tekvîr, A'lâ, Leyl ve Fecr sûrelerinin peş peşe nazil olduğu yönündedir. Tekvîr sûresinde mahşer günü ile ilgili bilgilendirme yapılırken en son aşamada cehennemın tutuşturulacağı, cennetin yaklaştırılacağı haber verilir. Çeşitli varlıklara yemin edilmesiyle asıl vurgulanan mesele vahyi getiren elçinin ve vahyin güvenilirliğidir. Aynı zamanda vahyin gerçekliği ve şeytana nispet edilmemesi gerektiğidir. Çünkü Mekke kâfirleri, "Bu Kur'an'ı ona 'rey' denilen şeytan getirmekte ve Muhammed'in dilinden aktarmaktadır." diyorlardı.⁹²⁷ Şu halde denilebilir ki mezkûr sûreyle hedeflenen, kâfirlerin/müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki alaycı ifadeleri, onu mecnun olarak nitelendirmeleri ve kız çocuklarını öldürmeleri gibi yanlış davranışlarının hesabının sorulacağını bildirmek, bu şekilde devam etmeleri halinde karşılaşacakları kötü akibeti hatırlatarak sakındırmak, akıllara gelebilecek şüpheleri gidermektir. Son olarak zikredilmeye değer bir husus daha vardır. Tekvîr 81/28. ayette Kur'an'ın bir öğüt olduğunun, bu durumda öğütün iman ve itaat yolunu tercih edenler için uyarı niteliğinde olduğunun belirtilmesi bir sonraki ayetin inmesine sebep olmuştur. Nitekim Ebu Cehil'in bu ayet indiğinde, "Bu, bizim bileceğimiz iştir. İstersek istikametinizi biz düzeltiriz, istemezsek düzeltmeyiz." demesi üzerine Yüce Allah, "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz." mealindeki Tekvîr 81/29. ayeti indirmiştir.⁹²⁸ Bu hadise vahyin nasıl şekillendiğine örnek kabilindendir.

Tekvîr sûresinin akabinde indirilen A'lâ sûresinde de mesajları tamamlayıcı bir tablo vardır.⁹²⁹ Dikkat çeken husus vurgunun bir kez daha öğüt verme/hatırlatmak üzerinden yapılmasıdır. Hz. Peygamber'den istenen sadece hatırlatmasıdır. Bilahare öğütten faydalanacak, Allah'tan korkan kimselerin olacağı gibi öğütten yüz çeviren azgın kimselerin de olacağı belirtilir. A'lâ 87/10-13. ayetlerde, Hz. Peygamber'in çağrısına kulak verenlerin nasibini alacağı, kendilerine verilen onca öğüte rağmen gerçekleri görmezden gelen kimsenin de orada ne ölüp kurtulacakları ne de rahat nefes alacakları en büyük ateşe yaslanacağı bildirilir. Bu durumda cehennemle ilgili vaide muhatap kılınan kişinin özelliği, sibakındaki A'lâ 87/16. ayetten anlaşılacağı üzere dünya hayatını ahirete tercih etmesidir. Bu hal, kâfir insana nispet edilen olumsuz bir davranış olarak karşımıza çıkar.⁹³⁰ Ancak şu var ki mezkûr ayetin "Bu gerçeklere rağmen siz hala bu fani hayatı tercih ediyorsunuz." ifadesinde geçen siz zamirine bazı

⁹²⁶ Tebbet 11/2-5.

⁹²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/605.

⁹²⁸ Ebü'l Hasan Ali b. Ahmed el- Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1411), 1/473.

⁹²⁹ Bu sûrenin Medine'de indiğine ilişkin bir görüş bulunsa da çoğunluk Mekke döneminde indiğini benimsemiştir. Şevkânî, *Fethu'l Kadir*, 5/513; Kurtubî, *el-Câmi'* 20/22. Ayrıca ihtilafların değerlendirilmesi için bkz. Ünsal, *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*, 186-188. Bizim de kanaatimiz üslup, içerik ve bir önceki nazil olan sûre ile sıkı konu irtibatının bulunması hasebiyle Mekke'de nazil olduğu yönündedir.

⁹³⁰ Kiyâmet 75/20-21; İnsân 76/27.

meallerde “ey insanlar” manası verilmiştir. Bu açıdan tefsir edenlerin genelleme içine girdikleri, siyak-sibak ve konu bütünlüğü gibi bağlamları dikkate almadıkları söylenebilir. Nitekim hitabın özelde Mekke kâfirlerine/müşriklerine genelde vahyin gerçekliğini dolayısıyla ahiretin gerçekliğini görmezden gelen tüm kâfirlere yönelik olduğu açıktır. Öte yandan kendisini arındıran, Rabbinin ismini anıp namaz kılan, nasiplen ve kurtuluşa erenler olarak farklı bir muameleye tabi tutulmuşlardır. Burada arınmadan (tezekki) maksat Allah’a ortak koşmaktan, inkâr ve isyandan kendini arındırmak, Allah’ı birlemek, O’nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmak ve malın zekâtını vermek şeklinde yorumlanmıştır.⁹³¹ Hitap, muhatap olan herkese olsa dahi kâfirlere bir vaîd, müminlere bir hatırlatma niteliğindedir. Ezcümle müminler için yol gösterici olan Hz. Peygamber’in “Kim dünyasını sevecek olursa ahiretine zarar verir. Kim de ahireti sevecek olursa dünyasına zarar verir. Sizler, devam edecek olanı (ahireti), yok olacak olana (dünyaya) tercih edin.” ifadesidir.⁹³² Dolayısıyla bu durum onlarda bir tehdit algısı oluşturmamalıdır.

A’lâ sûresinden sonra nazil olan Leyl sûresinde de benzer muhteva ve üslup hâkimdir. Sûrenin, Mekke döneminde müslüman köleleri satın alıp azat etmek suretiyle servetini Allah yolunda harcayan Hz. Ebu Bekir ile cimrilik yaparak malını ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen, Allah’ı inkâr eden Ümeyye b. Halef hakkında indirildiği bildirilir.⁹³³ Diğer bir rivayete göre sûre, fakir bir aileye yardımda bulunan Ebu’d-Dehdah hakkında indirilmiştir.⁹³⁴ Kimin cennete, kimin cehenneme gireceği, üzerine yemin edilen kâinattaki çeşitlilikten hareketle açıklığa kavuşturulmuştur. İman edip cömertçe davrananın cennete gidişi, inkâr edip cimrice davrananların da zora sokularak cehenneme girmesi kolaylaştırılmaktadır.⁹³⁵ Yüce Allah bunları anlatırken mal yığma hırsını ve ebedilik duygusunu disiplin altına almayı, insanları küçümsemeyip onlarla alay etmesini önlemeyi amaç edinmektedir.⁹³⁶ Mekke’de bu sûrenin indiği dönemde varlıklı müşrik Araplar, yoksullar karşısında insanlıkla bağdaşmayacak derecede bencil ve duyarsız davranıyor, hatta Kur’an beyanına göre “Allah’ın doyurmadığını biz mi doyuracağız?” diyorlardı.⁹³⁷ İşte bu düşünceye sahip olan kimselerde zihni bir değişim gerçekleştirmek istenir. Genel olarak insan cinsine delalet ettiği ifade edilse de muhatap bellidir. Bu yüzden Hz. Peygamber, Kur’an’ı yalanlayan ve malını yoksula vermekten kaçınan bedbahtları/kâfirleri cehennemle tehdit etmiş, alevler saçan cehennem ateşine karşı uyarıcı bir rol üstlenmiştir.⁹³⁸ Şöyle ki bundan önceki Tekvîr ve A’lâ sûrelerinde de Hz. Peygamber’in ve yahut Kur’an’ın öğüt verici/hatırlatıcı yönü, kâfirin de mezkûr cimrilik vasfı öne çıkartılmıştı. Bu sûrede de aynı durum söz konusudur. Ondan tek farkı ateşin “telezza/alevleri harlı” bir şekilde tasvir edilmesidir.

Dikkatleri çeken bir diğer benzer husus A’lâ sûresinde inananların fiili olarak zikredilen tezekki/arınma kavramına bu sûrede de yer verilmesidir. Görülen o ki kurtuluş reçetesi aynıdır. Bu arınma ibadeti, Allah’ın insanın omzuna yüklediği emaneti, yani servet ve zenginlik emanetini hakkıyla yerine getirmek, malı muhtaçlar için

⁹³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/373.

⁹³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32/470.

⁹³³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 31/181.

⁹³⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 15/365.

⁹³⁵ Leyl 92/6-11.

⁹³⁶ Musa Saygılı, *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği* (İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010), 173.

⁹³⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Leyl Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (TDV Yayınları: Ankara, 2003), 27/155.

⁹³⁸ Leyl 92/14.

harcamak ve sadaka vermek şeklinde yapılır.⁹³⁹ Şu halde dünyada iken mümin ile kâfirin/müşrikin tutum ve davranışlarının farklı olması, ahirette de yollarının cennet-cehennem olarak ayrılmasına sebeptir. Başka bir deyişle kâfir amelleriyle cehenneme yaklaştırılırken uyarıları dikkate alan mümin de amelleriyle cehennemden uzaklaştırılmaktadır. Ayrıca diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed'in de insanlardan değil ancak Allah'tan mükâfat beklediği vurgusu, şüphesiz, kendi çıkarını düşündüğü suçlamasına tepkidir.⁹⁴⁰

Kâfirlerin/müşriklerin dünya görüşü sosyal, iktisadi ve hukuki yaşamlarından hareketle tavzih edilmiştir. Mal biriktirme, zoraki egemenlik, sömürü, taklit-taassub ve tekebbür öne çıkan vasıflarıdır. Fecr sûresinde de geçmiş kavimlerin başlarına gelen feci akibet hatırlatılarak kâfirler/müşrikler ikaz edilmektedir. Şöyle ki Fecr 89/15. ayette geçen “el-insan” kelimesinden hareketle, 15-20 ayet grubunda belirtilen özellikler bütün insanlara ait olarak tefsir edilmiştir. Bu ayetlerde yetime karşı cömert olmamak, muhtacı doyurmaya teşvik etmemek, başkalarının mirasını yiyip bitirmek ve sınırsız bir sevgiyle malı mülkü sevmek şeklinde sıralanan olumsuz davranışların Kur'an perspektifinden bakıldığında kâfirlerin karakteristik özellikleri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü daha önce de bahsi geçtiği üzere onlar dünyaya aşırı düşkünlükleri ve bu olumsuz sıfatlarıyla tanınmış ve bu eylemleri sebebiyle tehdit edilmişlerdir. Ayette insandan kastedilen, İbn Abbas'tan nakille Utbe b. Rebîa ile Ebû Huzeyfe b. Muğîre olduğu rivayet edilirken Kelbî, bunun, Übey b. Halef olduğunu söylemiştir.⁹⁴¹ Mukâtil'e göre de Ümeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur.⁹⁴² Cahiliye devrinde Araplar, mirastan kadınlara, çocuklara ve yetimlere pay vermezlerdi.⁹⁴³ Râzî tefsirinde Mukâtil'e nispet ederek Kudame İbn Maz'un, Ümeyye bin Halef'in evinde, bir yetim olduğunu, Ümeyye'nin onun hakkını vermediği, yediği bilgisini aktarır.⁹⁴⁴ Aynı şekilde Kureyşli müşriklerin özellikleri de böyledir. Bir Kureyşli servet sahibi olduğu zaman “Rabbim bana ikram etti.” diye övünür ama Allah onu fakirlikte imtihan edince hemen sızlanmaya başlar ve “Rabbim bana ihanet etti demeye başladı.”⁹⁴⁵ Devamındaki ayetlerde de bir tehdit olarak sözü edilen kişinin hesap günü gelip cehennemle karşı karşıya geldiğinde pişmanlığı ve hiçbir şeyin kendisine fayda vermeyeceği bildirilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus sûrenin 24. ayetinde “el-insan” kelimesinin tekrar kullanılmasıdır. “*Eyvahlar olsun bana! Keşke buradaki hayatım için dünyada iyilikler yapmış olsaydım.*”⁹⁴⁶ mealinde ifade edilen pişmanlıkların da sahibi galip ihtimalle karşılaşma gününü inkâr eden mezkûr kâfirdir. Nitekim sibakında gelen 25-26. ayetlerin iniş sebebi olarak Ümeyye b. Halef'in isminin zikredilmesi bu görüşü desteklemektedir.⁹⁴⁷ Fecr 89/15 ve 24. ayetlerde ki “el-insan”dan maksat özelde belirli bir şahıs hakkında olsa da genel olarak kâfir insandır. Dolayısıyla cehennemle ilgili vaidler kâfirlere/müşriklere yöneliktir. Cennetle ilgili va'dler ise müminler içindir.

Erken dönem Mekkî sûrelerden olan Tekâsür sûresinde de müşriklerin/kâfirlerin dünya görüşü ortaya konmakta, onların olumsuz tutum ve davranışları eleştirilmektedir. İlk iki ayetin iniş sebebi ile ilgili rivayetler, hitabın muhatabını belirlemede yol gösterici olacaktır. Mukâtil'e göre ayetlerin nüzul sebebi şu şekildedir:

⁹³⁹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/49.

⁹⁴⁰ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 175.

⁹⁴¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/156.

⁹⁴² Mukâtil, *Tefsîr*, 4/689.

⁹⁴³ Karaman vd., *Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, 607.

⁹⁴⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/157.

⁹⁴⁵ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/51.

⁹⁴⁶ Fecr 89/24.

⁹⁴⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/161; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/56.

Kureyş'ten Abdi Menaf b. Kusay oğulları ile Sehm b. 'Amr b. Murre b. Ka'b oğulları arasında bir anlaşmazlık vardı. Bu sebeple birbirlerine karşı övünmeye koyuldular. Efendileri ve eşrafı da birbirlerine karşı düşmanca tutumlar takındılar. Abdi Menaf oğulları, "Bizim efendilerimiz daha çok, güçlülerimiz daha güçlü, şerefimiz daha büyük, kendimizi zarara karşı daha çok koruyabilen ve sayıca daha çok kimseleriz." dediler. Sehm oğulları da benzeri şeyler söylediler. Abdi Menaf oğulları, müntesiplerinin sayısıyla onlara karşı çokluk iddiasında bulunup, "Haydi gelin, ölümlerimizi sayalım." dediler. Nihayet kabristana gidip ölümlerini saymaya koyuldular: "Bu falanın kabri, şu filanın kabri" dediler. Sehm oğulları öbürlerinden üç hane çok çıktı. Çünkü cahiliye döneminde Abdi Menaf oğullarından sayıca çok idiler. İşte Allah'ın ayeti bu iki boy hakkında inmiştir.⁹⁴⁸

Vâhidî, bu ayetlerin Yahudiler, biz falanoğullarından daha çoğuz, filanoğulları filanoğullarından daha çokturlar, demelerinden dolayı nazil olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁹ Şu ya da bu şekilde onların bu övünme/çokluk yarışına girmelerine sebep olan davranış daha önce de bahsi geçtiği üzere kâfirlere nispet edilen kibirdir. Cahiliye Arapları, mal, evlat ve akrabalarının çokluğunu bir gurur ve şeref sebebi sayarlar, hatta bu hususta yaşayanlarla yetinmeyip kabilelerinin üstünlüğünü geçmişleriyle de ispat etmek için kabirlere gider, "Bizde şu şu şerefli insanlar vardı" diyerek ölmüş akrabalarının kabirlerini gösterir, çokluğuyla övünürlerdi.⁹⁵⁰

Rivayetlerden anlaşılacağı üzere kâfirler/müşrikler atalarını, mal ve evlatlarını övünç kaynağı olarak kabul etmektedirler. Büyük ihtimalle böyle yaparak onur ve itibarlarını koruma altına almış gibi hissetmektedirler. Burada mesele şudur, kabirlere kadar gitmelerine rağmen ölümden ders çıkarmamaları, bu üstünlük arayışını sürdürmeleridir. Bir başka deyişle bu tavır ve düşünceye sahip olanların yeniden dirilişe ve hesap gününe inanmadıkları aşikârdır. Dolayısıyla sûrenin 6-8. ayetlerinde cehennemle yüz yüze gelecekleri, yaptıklarından hesaba çekilecekleri yeminle hayır/kella lafzıyla tekit edilir.⁹⁵¹ Şu halde tehditin muhatabı bu olumsuz sıfatlara matuf kâfir/müşrik insandır. Diğer taraftan elbette müminler de zemmedilen davranışlardan sakındırılmışlardır.

Buraya kadar bahse konu olan Mekki sûrelerin muhtevasında zenginlik/servet ve cimrilik kavramları üzerinden yardımlaşma ve dayanışma vurgusu yapılarak sosyal hak ve adaletin yeniden inşası gözetilmektedir. Leyl sûresinde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Güç, servet ve bilginin tekelleşmesinin önüne geçmek, müşrik zihin yapısının değişmesi için birtakım tehditlerin yer alması kaçınılmazdır. Cimrilik etmek ve kendini müstağni görmek cehennemi tercih etmektir. Erken dönemlerdeki Kur'an'ı ahlak tümüyle, Batıların görevin gerektirdiğinden fazla iş (nafil) diye adlandırmabilecekleri cömertlik, cimrilik veya tamahkârlıklarla ilgili konulardır.⁹⁵² Malı temizlemenin ve ateşten korunmanın yolu yoksul/muhtaç insanları malından faydalandırmaktır. Belki de Kureyş liderlerinin içini tırmalayan husus, yeni zümrenin kendi içindeki iletişimde topluma hâkim olan sınıf geleneğinin dışına çıkması, kabileci sınıf ruhundan oldukça uzak karşılıklı ilişkiler içine girmesi, köle ve mevlalara karşı takındıkları sade tutumlarla hâkim geleneği delmeleri idi.⁹⁵³ Nüzul sebebi

⁹⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/819.

⁹⁴⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, 1/1229.

⁹⁵⁰ Karaman vd., *Kuran Yolu*, 5/678.

⁹⁵¹ Tekâsür 102/6.

⁹⁵² Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 111.

⁹⁵³ Khanfar, *İlkbahar*, 168.

rivayetleri çerçevesinde Hz. Ebu Bekir ve Ümeyye b. Halef üzerinden bir somutlaştırma söz konusudur. İlk inen sûrelerde Müslüman ve kâfir prototipleri açık ve net bir şekilde tarif ve tavsif edilerek Allah katında farklılıklarına dikkat çekilmekte, olumsuz tutum ve tavra sahip olanların cezalandırılacağı haber verilerek insanlar uyarılmaktadır. İnsanın şükretmesi gerekirken inkâr etmesi eleştirilmektedir. Nitekim ilk pasajlarda muhteva Yüce Allah'ın iyilik ve kudretini ortaya çıkarıcı tasvirlerle doludur. Batılı müsteşrik Watt, Hz. Peygamber'le birlikte din alanında bireyciliğin gelişmesiyle kabile hümanizminin çöküntüye uğradığı, bireysel hümanizme geçildiği sonucuna varmıştır.⁹⁵⁴ Çünkü Araplarda bireysel özgürlükler yerine kabilenin şeref ve üstünlüğüne inanılır, soylu niteliklerinin kaynağı olarak kanın kalıcı olduğu görülür. İnsana birey olarak Allah katında değerli olduğu ve O'na karşı kulluk bilincinde olunması gerektiği hatırlatılır.

Câbirî'nin ikinci aşamada yer verdiği sûreler Kâria, Zilzâl, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Alak (6-19), Müddessir (11-56), Kalem, Târık, Kamer sûreleridir.

Kâfirlere/müşriklere yönelik yeniden diriliş ve hesap günü vaîdlerinde bahse konu olduğu üzere amel defteri soldan verilenlerin gideceği yer cehennem olmuştur. Sol ehline yönelik vaîdler, ateşin niteliklerinin değişmesiyle hâviye/kızgın, yakıp kavuran ateş,⁹⁵⁵ üzerlerine kilitlenmiş ateş,⁹⁵⁶ cahîm/alevli ateş,⁹⁵⁷ saîr/alevli ateş⁹⁵⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Kâria 101/6-11. ayetlerde amel terazisinde sevapları ağır basanların mutlu ve huzurlu bir hayata kavuşurken sevabı hafif gelenlerin kızgın bir ateş olan Hâviye'ye atılacağı bildirilir. Hâviye kelimesine gelince Rağıp el-İsfehani, heva kelimesinden hareketle onu şu şekilde tanımlamıştır: “Heva; nefsin, şehvetlere yani dinin yasakladığı kötü arzulara karşı olan meylidir. Hatta bu özellikteki nefse bile heva denilmiştir. Nefsin bu tür meyline, ‘düşmek/yuvarlanmak’ anlamından hareketle heva denmesi, sahibini dünyada her türlü tehlikeye atması, ahirette de ‘dibi belli olmayan derin çukur’ anlamındaki ‘Hâviye cehennemine yuvarlanması sebebiyledir.’”⁹⁵⁹ Cehennem ateşinin de kişinin anasına benzetilmesinin sebebi, cehennemlik kişinin ahirette ateşten başka sığınacağı hiçbir barınağı olmamasındandır.⁹⁶⁰ Mukâtil'e göre sevapları ağır basanlar muhavvidler, hafif gelenler şirk üzere olanlardır.⁹⁶¹ Sonuç itibarıyla dünyada nefsin her isteğini yerine getiren, şirk ve kâfirlik üzere olanlara yönelik vaîd cehennemdir. Çünkü sol ehli Beled 90/19. ayetinde belirtildiği üzere ayetleri inkâr edenlerdir. Dolayısıyla akabinde onların cezası üzerlerine kilitlenmiş ateş/نار مؤصدة olmuştur.

Benzer bir tasvir Hümeze sûresi 104/8. ayette yer alır. Sûrenin ilk ayetlerinde arkadan çekiştirme ve kusur arama/ayıplama olumsuz tutum ve davranışlar olarak “yazıklar olsun”/ويل ifadesiyle zemmedilmiştir. Ayetler, Mukâtil'e göre Mahzum oğullarından Velid b. Muğire hakkında inmiştir. O, Hz. Peygamber'in gıybetini yapar, onu gördüğünde de yüzüne karşı haddi aşar.⁹⁶² Bazı rivayetlere göre Ahnes b. Şerîk,⁹⁶³ bazılarına göre Übey b. Halef hakkında indiği de söylenmiştir.⁹⁶⁴ Mücâhid'e göre de bu

⁹⁵⁴ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 58-60.

⁹⁵⁵ Kâria 101/11.

⁹⁵⁶ Beled 90/20.

⁹⁵⁷ Hâkka 69/31.

⁹⁵⁸ İnşikâk 84/12.

⁹⁵⁹ Rağıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/849.

⁹⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/576.

⁹⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/812.

⁹⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, 4/837.

⁹⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/481.

⁹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/597.

buyruklar özel bir kimse hakkında değildir. Aksine bu nitelikte olan herkes hakkındadır.⁹⁶⁵ Öncelikle vahyin nazil olduğu muhatap kitle dikkate alındığında denilebilir ki bu mezkûr ayetler Kureyşin önde gelenlerine bir meydan okuma niteliğindedir. İnsanları arkasından çekiştirip durmak, kaş göz işaretiyle alay ederek onların şeref ve haysiyetleriyle oynamak, sırf ayıp kusur aramak, servet biriktirip servetinin kendisini sonsuza dek yaşatacağı zannına kapılmak kâfir/müşrik insan tipinin özelliklerindendir. Kur'an, Resulullah'a iftira atan ve ayıp-kusur arayan kimselerin cezalandırılmasını istemektedir.⁹⁶⁶ Onlar "hutame" ye atılmakla tehdit edilmişlerdir.⁹⁶⁷ Hutame yüreklere işleyen alev alev yanan ateş olarak tarif edilmiş,⁹⁶⁸ o ateşin uzatılmış sütunlarla onların üzerine kapatılıp kilitlenmiş olacağı bildirilmiştir.⁹⁶⁹ Hz. Peygamber'i eleştirme, kınama, itibarsızlaştırma vb. çalışmalar içinde olmalarından dolayı bu vaide muhatap kılınmışlardır. Diğer taraftan inananlar tarafından da bu kötü fiillerin uyarıcı ve sakındırıcı bir rol oynadığı gözlerden kaçmamalıdır. Kaldı ki müteaddit ayetlerde bu ve benzeri fiillerden sakındırılmışlardır.⁹⁷⁰

Kâf sûresinde de o gün herkesin bir şahitle sevk edileceği ve görevlilere şöyle denileceği ifade edilmektedir:

*"Siz ikiniz! Çok inatçı ve ısrarlı her kâfiri, iyiliğe bütün gücüyle engel olanı, Allah ile birlikte başka ilah edinen şüpheli saldırganı atın, onu şiddetli azaba atın! Yakınındaki "Rabbimiz onu ben azdırmadım. Fakat kendisi derin bir dalalet içindeydi." diyecektir."*⁹⁷¹

Ayetin devamında gelen Yüce Allah'ın *"Huzurumda çekişmeyin. Ben size uyarı göndermişim! Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ben kullarıma zulmedici değilim. O gün cehenneme "doldun mu? diyeceğiz. O da "daha var mı" diyecektir."* şeklinde konuşması her şeyi bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Tıpkı Allah Teâlâ'nın ezeli, ebedi oluşu, gücü ve otoritesinin anlatımında olduğu gibi insanın doğrudan algılayamayacağı gayb âleminin anlatımında da insanın kendi iradi eylemlerinin ve ihmallerinin sonuçlarını tahayyül etmesini sağlayacak teşbih, mecaz ve temsillerden yararlanılmıştır.⁹⁷² Anlaşılan o ki böyle bir tehdit sahnesi ile kâfirlerde korku uyandırıp onların içlerinde bulunduğu durumun farkına varmaları, işledikleri fiillerden vazgeçmeleri hedeflenmiştir. Nitekim daha sûrenin başında belirtildiği gibi kâfirler aralarından birinin kendilerini uyarmak üzere gelmesine şaşırılmışlardır.⁹⁷³ Peygambere karşı tavırlarındaki şüpheleri, Allah ile bağlantısının olması hakkındaki şüphelerinden kaynaklanmaktadır.⁹⁷⁴ Şöyle ki birçok ayette geçtiği üzere kâfirler/müşrikler kendi aralarından bir uyarıcı gelmelerine şaşırmış, onu büyücülük ve yalancılıkla itham etmişlerdir.⁹⁷⁵ Esed, toplumun ilahi mesajı kendileri gibi ölümlü biri tarafından tebliğ edilmesinin "tuhaf görmeleri" nin Kur'an'da ilk defa geçtiği ayet olduğuna dikkat çekerek hitap kitlesini belirlemede etkili olan şu tespitleri yapmıştır:

Bu, şüphesiz ilk bakışta Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed (sav)'in çağrısına karşı takındıkları olumsuz tutuma bir gönderme olup daha sonra

⁹⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/597-598.

⁹⁶⁶ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamberi Eğitmesi*, 58.

⁹⁶⁷ Hümeze 104/4.

⁹⁶⁸ Hümeze 104/6-7.

⁹⁶⁹ Hümeze 104/8-9.

⁹⁷⁰ Hucurât 49/11-12; Tekâsür 102/1-8; Tebbet 111/1-5.

⁹⁷¹ Kâf 50/24-26.

⁹⁷² Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 102.

⁹⁷³ Kâf 50/2.

⁹⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 2/222.

⁹⁷⁵ Yûnus 10/2; Sâd 38/4.

Kur'an'ın başka yerlerinde de pek çok kez tekrarlanması dolayısıyla söz konusu tarihsel göndermenin ötesine geçen bir boyut kazanmaktadır. Bu gönderme beşeri gelişmenin herhangi bir safhasında bulunan insanların çoğunda var olan bir eğilme, hitap ettiği kitle ile aynı sosyal ve kültürel arka planı paylaşan bir kişi tarafından tebliğ edildiği ve –Kur'an'da olduğu gibi– özellikle insanın aklına ve ahlaki duygusuna hitap ettiği için herhangi bir esrarlı olağandışılık taşımayan dini tebligata karşı beslenen güvensizlik eğilimine işaret etmektedir. İşte bundan ötürü Kur'an, toplumun “(diğer ölümlüler gibi) yiyip içen ve çarşı pazar dolaşan bir peygambere “itiraz”ını açıkça zikretmektedir.⁹⁷⁶

Bir başka ifade ile denilebilir ki bu itirazlar, sadece müşriklerin/kâfirlerin değil her dönemde beşerin aklına gelebilecek itirazlardır. Kur'an da bunu açıkça dile getirerek bu itirazlara cevap vererek güven tazelemektedir.

Diğer taraftan inkâr edenlerin şaşılacak şey saydıkları husus yeniden diriliş ve cehennem azabının varlığıdır.⁹⁷⁷ Ayetin devamında diriliş konusunda şüphe içinde olanlara tek tek başlarına gelecek şeylerin açıklanması, delillerin ortaya konması bunu teyit etmektedir. Demek ki yapılan bunca uyarıya rağmen gerçeklere aldırış etmeyen özelde müşriklere, genel olarak tüm kâfirlere/müşriklere cehennem yolu gösterilmiş, en şiddetli azaba duçar olacakları vaîdi yer almıştır. Bu vaîdin ardından, muttakiler için cennet va'dleri de dikkatlerden kaçmamalıdır.⁹⁷⁸ Bu sûre ile Yüce Allah'ın va'd ve vaîd hususundaki üslubü bir kez daha şahitlendirilmiştir.

Alak sûresi de üslubun muhataba göre değiştiğini ortaya koymaktadır:

Ne dersin engelleyen, Peygamberi yalanlamış ve yüz çevirmişse! Allah'ın gördüğünü (bu adam) bilmez mi! Hayır! Eğer vazgeçmezse derhal onu perçeminden yakalayacağız. O yalancı, günahkâr alnından (perçeminden)! O hemen gidip meclisini (kendi taraftarlarını) çağırın! Biz de zebanileri çağıracağız. Hayır! Ona itaat etme. (Allah'a) secde et ve (O'na) yaklaş!

Sûrenin 13-18. ayetleri hakikati inkâr edip yüz çeviren müşrik/kâfir prototipi olan Ebu Cehil ile ilgilidir.⁹⁷⁹ Bu adam, müşriklerin büyük liderlerinden, Hz. Peygamber ve onun asaletinin en şiddetli düşmanlarından ve ona karşı müşrikleri provoke edenlerdendi.⁹⁸⁰ Alak 96/9. ayetten itibaren ayetlerin iniş sebebi olarak onun ismi zikredilir. İbn Abbas'ın rivayetine göre Ebu Cehil “Yemin olsun ki eğer Muhammed'in Kâbe'de namaz kıldığını görürsem ayağımı onun boynuna basacağım.” dedi. Ebu Cehil'in bu sözü Hz. Peygamber'e ulaştı. O da “böyle yaparsan melekler de seni yakalar.” buyurdu. 6. ayetten sûre sonuna kadar ayetler bunun üzerine indi.⁹⁸¹ Namazı engellemeye yönelik bir muhalefet söz konusudur. Ayetin siyakında mutlak mülkiyet anlayışıyla hareket etmenin yanlışlığına dikkat çekilerek insanın haddi aşmasından bahsedilmektedir. Bu durum sûrenin 6-7. ayetlerinde “*Hayır insan küstahça hareket eder. Çünkü kendisinin bağımsız olduğuna inanır.*” şeklinde isim zikredilmeden insana nispetle ifade edilmiştir. Ayette insanın olumsuz davranışlarını belirtmek için “yetğa” ve “istiğna” fiilleri kullanılmıştır. Watt'a göre “yetğa”

⁹⁷⁶ Esed, mesaj,

⁹⁷⁷ Kâf 50/15.

⁹⁷⁸ Kâf 50/31- 35.

⁹⁷⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/460; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürri el-Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kahire: Fârûki'l Hadîse, 2002), 5/148.

⁹⁸⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 1/320.

⁹⁸¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/163; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/523; Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 1/320-321.

kelimesiyle engellere aldırmaksızın özellikle de dini ve ahlaki mülahazalara aldırmaksızın ısrar eden, kendisini durduracak hiçbir şeye müsamaha etmeyen ve kendi gücüne sınırsız güven duyan kimsenin kast edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da bu kelimeye genellikle "küstahlaşmak" ya da "küstahça davranmak" şeklinde anlam verilebilir. Bu yaratıcıyı yok sayma ve ya inkâr etme düşüncesi ile ilişkili olarak yaratılmış olma duygusundan yoksunluk yaratılanın kendi gücüyle övünmesidir.⁹⁸² Nitekim istiğna kelimesi de haddi aşmak, azmak anlamında onunla ilişkili bir kavramdır. Mukâtil'e göre ayette geçen insandan maksat Ebu Cehil'dir.⁹⁸³ O halde siyak ve sibaka dikkat edildiğinde konu irtibatı gözetildiğinde burada insandan maksat yine genel insan cinsi değil kâfir insan tipidir. Dolayısıyla şiddetli üslubun muhatabı perçeminden yakalanmakla/cehenneme atılmakla tehdit edilen bu kibirli inkârcı insanlar ve onun şahsında tüm inkârcılardır. Böylece kâfirler/müşrikler korkutulurken Hz. Peygamber ve ona inananlar onlara itaat etmeme noktasında sakındırılmış ve desteklenmiştir.⁹⁸⁴

Kalem sûresi müşriklerin/kâfirlerin tutum ve davranışlarını net bir şekilde görmemize imkân tanımaktadır. Bu dönemde Hz. Peygamber'e yönelik mecnun yakıştırmaları, onu yalanlamaları, Kur'an'ı eskilerin masalları olarak nitelendirmeleri dikkat çekmektedir. "*Sürekli (yalan yere) yemin edip duranlara, aşağılıklara, kötüleyenlere, söz götürüp getirenlere, iyiliğe engel olanlara, saldırganlara, günaha gömülenlere, kaba olanlara, ardından da kötülükle damgalı olanlara itaat etme!*"⁹⁸⁵ mealinde bir müşrik/kâfir prototipi şu şekilde ortaya konmuştur. Burada ifade edilen böyle kişilere itibar edilmemesi, itaat edilmemesi gerektiğidir. Şöyle ki Alak 96/19. ayetinde de vurgulanan husus buydu. Kelbi, "Çok koğuculuk yapan/مُشَاء بِئِمِيع" kişiden maksadın Ahnes b. Şerîk adındaki kişi olduğunu söylemiştir.⁹⁸⁶ Bu buyruklarla Şa'bî, Süddî ve İbn İshak'ın görüşüne göre de Ahnes b. Şerîk; İbn Abbas'a göre de Ebu Cehil bin Hişam kastedilmektedir.⁹⁸⁷ "İyiliğe engel olan", "mal ve çocuk sahibi" ifadesi ile Velid b. Muğire'nin kastedildiğini söylerler.⁹⁸⁸ Mukâtil, Velid b. Muğire ticaretle uğraşan, kalbi zayıf (korkak) birisi idi. Hz. Peygamber'e, kendi dinine dönmesi karşılığında mal teklif etmişti. İşte, onlardan günahkâr yahut nankör hiçbir kimseye yani Velid ile Utbe'ye itaat etme (İnsân 76/24) buyruğu bunu anlatmaktadır.⁹⁸⁹ Nitekim sibakında malı ve çocukları var diye şımarmasından, ayetler okunup aktarıldığı zaman "Eskilerin masalları" demesinden, bu olumsuz tavır ve tutumun kâfir/müşrik insana ait olduğu söylenebilir. Onun bu tutumuna "*İleride onun burnunu sürteceğiz.*"⁹⁹⁰ şeklinde karşılık verilmiştir. Bazı meallerde bu tehdite "Yakında biz onun burnunu deve burnu gibi damgalayacağız."⁹⁹¹ manası verilmiştir. Abdullah b. Abbas'ın rivayetine göre ayetin zikrettiği bu gibi insanlar Bedir günü savaşımlar, savaş anında burunları kesilmiştir.⁹⁹² Taberî ayetin manasının "Biz bunun durumunu yakında açığa çıkaracağız ki burnuna damga vurulanın tanınması gibi bunu tanımış olsunlar da

⁹⁸² Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 106-107.

⁹⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/762.

⁹⁸⁴ Alak 96/19.

⁹⁸⁵ Kalem 68/10-13.

⁹⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/535.

⁹⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 18/231.

⁹⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/405; Kurtubî, *el-Câmi*, 18/231; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/607.

⁹⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/404.

⁹⁹⁰ Kalem 68/16.

⁹⁹¹ Câbiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/ 208.

⁹⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/541.

kimseye gizli kalmasın” demek olduğunu söylemiştir.⁹⁹³ Şu ya da bu şekilde bu vâidin/azabın Kur’an’ı yalan sayana yönelik olduğu açıktır. Kalem sûresi “*Bu sözü yalanlayanı bana bırak! Biz onları bilemedikleri bir şekilde yavaş yavaş helake sürükleyeceğiz.*” mealindeki 44. ayetle de sabittir. İnsanın ölümünden sonra ahirette alacağı değer, dünyasındaki değerinin bir devamıdır.⁹⁹⁴ Şu halde evrensel yasaları ihlal, adalete, eşitliğe ve hürriyete karşı duyarsızlık, zulüm, azgınlık ve kibir beraberinde azapla tehdidi getirmiştir.

Müddessir sûresinin ikinci aşamada inen ayetlerinde kendisine verilen nimetler karşısından inkârda direten bir müşrik/kâfir prototipi karşımıza çıkmaktadır. Nüzul sebebini ortaya koyan rivayetlerde bu kişinin Velid bin Muğire adlı bir müşrik olduğu noktasında görüş birliği vardır. Müddessir 74/11-25 ayet grubunda Abdullah b. Abbas, Mücâhid, Katâde, İbn-i Zeyd ve Dahhâk’tan nakledildiğine göre sıfatları zikredilen kişiden maksat Velid b. Muğire’dir.⁹⁹⁵ İmana gelmeyi kibrine yediremeyen, hakka sırt çeviren, Kur’an hakkında “bu bir sihirdir”, “bu bir beşer sözünden başka bir şey değildir.” iftiralarda bulunan bu kişi “kahrolasica” ya da “canı çıkasica” şeklinde bir hitaba muhatap kılınmıştır. Velid b. Muğire söz ve siyaset savaşına öncülük etmiş⁹⁹⁶ bir şahsiyettir. Kalem sûresinde de peygambere “mecnun”, vahye “eskilerin masalları” diyerek itiraz etmişti. Buraya kadar da anlaşıldığı üzere birçok ayetin de iniş sebebi olarak gösterilmiştir. Bu ayetin iniş sebebi de İkrime’ye nispet edilerek şu şekilde anlatılır:

Velid b. Muğire, bir gün Resulullah’ın yanına geldi. Resulullah ona Kur’an okudu. Velid Resulullah’a karşı yumuşar gibi oldu. Bu durum Ebu Cehil’e intikal etti. Bunun üzerine Ebu Cehil Velid b. Muğire’ye “Ey amcam, kavmin sana yardım topluyor.” dedi. Velid: “Niçin?” diye sordu. Ebu Cehil “Sana vermeleri için. Çünkü sen, Muhammed’e giderek onda bulunan şeylere tenezzül etmişsin.” dedi. Velid: “Kureyş de biliyor ki, ben onların içinde çok malı olan biriyim.” diye cevap verdi. Ebu Cehil: “O halde Muhammed aleyhinde bir şey söyle ki kavmin, onun söylediklerine karşı çıktığını ve onu sevmediğini bilsinler.” dedi. Velid: “Ben onun hakkında ne söyleyeyim. Vallahi içinizde şiirleri, recezleri, kasideleri ve cin şiirlerini benden daha iyi bilen kimse yoktur. Vallahi onun söylediği bunlardan hiçbirine benzemiyor. Vallahi onun söylediğinin bir tatlılığı var. Onun söylediği, kendisinin dışında olanları yıkıyor. Vallahi o yükselir, hiçbir şey onun üstüne çıkamaz.” diye cevap verdi. Ebu Cehil: “Vallahi kavmin, onun hakkında bir şey söylemedikçe senden razı olmazlar.” dedi. Velid “Bırak beni onun hakkında biraz düşüneyim.” diye cevap verdi. Düşündükten sonra ise “Onun söyledikleri başkasından alınan bir şiirdir.” dedi. İşte bunun üzerine “Beni şu adamla baş başa bırak.” ayetinden “Onun üzerinde on dokuz melek vardır.” ayetine kadar olan kısım nazil oldu.⁹⁹⁷

İnananlar da bu olumsuz niteliklerle bilgilendirilerek bu tür tavır takınmaktan sakındırılmaktadır. Aynı zamanda bir meydan okuma olduğu anlaşılan Müddessir 74/11. ayet mealindeki “*Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak.*” ifadesinden Hz. Peygamber ve ona inananlar Yüce Allah tarafından desteklenmekte, onlara ve onlar şahsında tüm müminlere yalnız olmadıkları hatırlatılmaktadır. Ayetlere karşı inatçı tavır

⁹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/541.

⁹⁹⁴ Gölcük, *Kuran ve İnsan*, 276.

⁹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/19.

⁹⁹⁶ Khanfar, *İlkbahar*, 181.

⁹⁹⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/447; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/24.

ve tutumlarına karşılık Velid b. Muğire ve onun şahsında tüm müşriklere/kâfirlere yönelik tehditler şu şekilde devam etmektedir: “Onu ileride sarp bir yokuşa süreceğim.”⁹⁹⁸ Ayete “Ben de onu dayanılmaz acılara, katlanılmaz azaplara çarptıracağım.” şeklinde de meal verilmiştir.⁹⁹⁹ Bu ifadenin onun karşılaşacağı zorluklar için bir deyim olduğu söylenir.¹⁰⁰⁰ Bununla birlikte birçok ayette benzer şekilde Kur’an’dan yüz çevirenlerin, şiddeti artan bir azaba sürükleneceği,¹⁰⁰¹ sıkıntılı bir hayata duçar olacağı, kıyamet günü kör olarak diriltileceği,¹⁰⁰² yanından ayrılmayan bir şeytanın ona sardırılacağı¹⁰⁰³ tehditlerinin yer alması bunu doğrular.

Kâfirlere/müşriklere yönelik bir başka vaîd/tehdit sekara atılmalarıdır. Ayet mealen şöyledir: “Ben onu sekara atacağım. Sen bilir misin sekar nedir? O (kişiyi) ne bırakır, ne de terk eder. Öyle ki dur durak bilmeksizin derileri yakıp kavurur.”¹⁰⁰⁴ Sekarın dehşet verici tasviri ortadadır. Oradan hiçbir şekilde çıkışın olmayacağı bilgisi korkuyu daha da artırmaktadır. Şunu vurgulamak gerekir ki tebliğ sürecinde müşriklerin vahye ve peygambere karşı inkârcı ve düşmanca söylemlerine göre hitabın dili de sertleşmektedir. Cehennemle ilgili bilgilendirmelerin yapılması, ona ait şüphelerin ortadan kalkması, insanların durumun bir an önce ciddiyetine varıp uyarıları dikkate almaları içindir. Cehennemin korkunçluğu yeminle güçlendirilmiş, Kur’an’ın öğüt ve uyarı olduğu da defaatle ifade edilmiştir. “O (cehennem), insanlar için sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyenler için uyarıcı büyük cezalardan biridir.”¹⁰⁰⁵ Artık bu şeffaflıkta muhataba düşen bir tercihte bulunmasıdır. “Sekar” ın bir vehim olmayıp gerçek ve Allah’ın büyük delillerinden/ayetlerinden biri olduğu, işlerinde açık bir delil üzerinde bulunarak dileyenin Allah’a imana ve davete uymaya yönelip kurtuluşa ermeyi, dileyenin de böyle yapmayıp helak olmayı tercih etmeleri için bütün insanlara yönelik bir uyarıcı olmasının vurgulanmasıdır.¹⁰⁰⁶ Buna rağmen öğütlerden yüz çevirenler ürkmüş yaban eşeklerine benzetilmiştir.¹⁰⁰⁷ Vahiyden yüz çevirenlerin bu şekilde bir benzetmeye tabi tutulması, bizzat şahısları hedef almaktan ziyade, onların vahyin gerçeklerinden hızlı ve kararlı bir şekilde uzaklaşmalarını ortaya koymaktadır.¹⁰⁰⁸ Bu anlam içeriğinde Cuma 62/5. ayetinde de vahyin sorumluluğunu almaktan kaçınanların kitaplar taşıyan eşeğe benzetilmesi de zikredilebilir. Bu tip inkârcıların sekara/cehenneme girme sebepleri ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Biz ‘musallin’den değildik. Fakir-fukarayı doyurmazdık. Allah’ın ayetleri hakkında ileri geri konuşanlara eşlik ederdik. Hesap gününü yalan sayardık. Ölüm kapımızı çalınca kadar hep böyle yaşadık.”¹⁰⁰⁹

Ayette geçen “musallin” kelimesine verilen anlam birçok mealde "namaz kılanlar" olarak tefsir edilmiştir. Öztürk ise “Biz Allah’ın birliğine iman etmez. O’na boyun eğmezdik.” manasını vermiştir. Ortaya koyduğu gerekçesi de şu şekildedir:

⁹⁹⁸ Müddessir 73/17.

⁹⁹⁹ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 653.

¹⁰⁰⁰ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, 5/260.

¹⁰⁰¹ Cin 72/17.

¹⁰⁰² Tâhâ 20/124.

¹⁰⁰³ Zuhurf 43/36.

¹⁰⁰⁴ Müddessir 74/26-29.

¹⁰⁰⁵ Müddessir 74/35-37.

¹⁰⁰⁶ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadis*, 1/475.

¹⁰⁰⁷ Müddessir 74/49-51; Cuma 62/5. ayetinde de vahyin sorumluluğunu almaktan kaçınanlar kitaplar taşıyan eşeğe benzetilmiştir.

¹⁰⁰⁸ Mehmet Okuyan. “Kur’an Okuyan”.

¹⁰⁰⁹ Müddessir 74/43-47.

Bu sûre nazil olduğunda, ilk ayetinden de anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber daha ilk vahiy tecrübelerinin şokunu bile atlatamamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, imanın temel şartlarını bile tam olarak tebliğ etmemiştir. Böyle bir tarihî vasatta nazil olan bu süredeki musallîn kelimesine “namaz kılanlar” manası vermenin ıstılahî ezberden kaynaklandığı açıktır.¹⁰¹⁰

Bu görüşünü İbn Kesîr ve Mâtürîdî ile desteklemiştir. İbn Kesîr ayeti “Biz Rabbimize ibadet etmemiştik ve kendi cinsimizden olan O'nun yarattıklarına da iyi davranmamıştık.” şeklinde tefsir eder.¹⁰¹¹ Mâtürîdî ilk verilen anlamı makul görmekle birlikte “namaz kılanlar” kelimesiyle “muvahtitler” in, yani Allah’ın birliğini tasdik edenlerin kastedilmiş olmasını da mümkün görür. Zira Ehl-i salât müslümanlardır. Mesela “Ehl-i salât şu konuda fikir birliği etmişlerdir.” denildiğinde bununla müslümanlar kastedilir.¹⁰¹² Nitekim sûrenin nüzul sebebi, nüzul sıralaması, siyak-sibakı ve henüz namazın farz kılınmaması mezkûr görüşü teyit etmektedir. “Musallîn” sözcüğüyle kastedilen anlam, özel olarak namaz ibadetinden ziyade namazı da içerecek şekilde tevhid eylemlerini yapanlardır.¹⁰¹³ Kaldı ki ayetin akabinde bu kimselerin ahiret endişesi taşımadıkları, Kur’an’dan yüz çevirdikleri belirtilir. Buna göre İbn Kesîr’in “Biz Rabbimize ibadet etmemiştik ve kendi cinsimizden olan O'nun yarattıklarına da iyi davranmamıştık.” mealindeki ifadesi daha doğrudur. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır.

Bu şiddetli tehditin hemen arkasından son sözler olarak Kur’an’ın bir hatırlatma (تذكير), dileyenin onunla gerçeği hatırlayacağını belirtmesi ve takva sahibi kişilerin bağışlanmaya layık görülmesi,¹⁰¹⁴ Yüce Allah’ın herkese aynı muamelede bulunmayacağını, vaîdinin muhataba göre şekillendiğinin göstergesidir. En nihayetinde Kur’an’ın Allah kelamı olduğunu inkâr eden Velid b. Mugire ve onun gibiler için akibet cehennem iken Allah’a ve ahiret gününe inananların, vahye tabi olanların akibeti cennettir. Bu bağlamda tüm insanlara verilmek istenen mesaj şudur: “Şüphesiz ki bu (Kur’an), (gerçeği) hatırla(t)madır. Dileyen rabbine giden bir yol tutar.”¹⁰¹⁵ Tercih insana bırakılmıştır. Yüce Allah kâfirlerin tutum ve davranışlarından hareketle onlara cevap vermektedir. Yûnus 10/38, Hûd 11/13, İsrâ 17/88 ve Kasas 28/45. ayetlerde tedrici olarak meydan okumalar gerçekleşmiştir. Kâfirlerin Kur’an’ın bir benzerini getirmeye güç yetiremedikleri görülmüştür. Son ana kadar uyarılara devam edilmesi ve doğru yola çağrı söz konusudur. En son Bakara 2/24. ayetle uyarının dozunu artırmıştır.

“Nitekim o gün, yüzükoyun sürüklenerek cehenneme atıldıklarında şöyle denecek onlara: “Şimdi tadın bakalım cehennemin yakıp kavuran ateşini!”¹⁰¹⁶

Kuvvetle muhtemel tehdit ayetleri ile müşriklerin zihinlerindeki “Biz güçlüyüz.” algısını korku ve dehşete, müminlerin kalplerindeki kaygıyı da güven ve cesarete dönüştürme hedeflenmiştir. Helak edilen toplumlar örnek verilerek Mekke halkına yönelik “Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı güçlü”¹⁰¹⁷ şeklinde bir meydan okunması bu görüşümüzü desteklemektedir. Şöyle ki müşrikler kibirli bir tavırla mal mülk ve soy olarak üstünlüklerini dile getirip azaba uğratılmayacaklarını ifade etmektedir. Dünya

¹⁰¹⁰ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 654.

¹⁰¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 8/273.

¹⁰¹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/326.

¹⁰¹³ Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, 3/201.

¹⁰¹⁴ Müddessir 74/54-56.

¹⁰¹⁵ Müzzemmil 73/19; benzer mesajlar için bkz. İnsân 76/29; Nebe 78/39; Abese 80/11-12; Tekvîr 81/27-28.

¹⁰¹⁶ Kamer 54/48.

¹⁰¹⁷ Kamer 54/43.

hayatındaki adaletsizlikler ve zulümlerin yaşanmasından dolayı ahiret hayatı için ceza ve mükafâtın olması bir ihtiyaçtır. En büyük üstünlükler ahirettedir. İlk pasajlarda uhrevi hayatın gerçekliğinden, şüpheleri gideren kesinlik ifade eden cümlelerden bahsedilmiş, geçmiş kavimlerin başlarına gelen azap tasvirleri, dünyevi felaketler yer almamıştır. Watt da çalışmasında, ilk pasajlar içinde daha sonraki ahiret günü tasvirlerinde görülen dehşetli ayrıntılardan hiçbirisi olmadığını, bu nedenledir ki Hz. Muhammed'in ilk Mekke dönemindeki dini hayatının ana saikinin günahkârların azap korkusu olduğunu düşünen Frants Buhl ve Tor Andrae gibi kişilerin görüşlerini tereddütsüz reddedebileceğini ifade eder ve şöyle izah eder:

Nöldekenin Mekkî sûrelerle ilgili olarak birinci ve ikinci dönem şeklinde tasniflerinin tümünü kabul edecek olursak, 'en önemlisi, kendisini etki altına alan ve bu tür büyük sonuçları olan duygu değişimi ortaya çıkaran şeyin cehennemlik olma korkusu olduğunu' söylemek mümkün olabilir. Bununla birlikte bakışımızı sadece tüm pasajların içinde en erken tarihli olduğu anlaşılan küçük pasajlarla sınırlandıracak olursak bu mümkün görünmez.¹⁰¹⁸

Watt'ın Zühri'den aktardığı şu değerlendirme de Hz. Peygamber'in Allah'ı tanıtmada ödül ve mükafâtın öncelikli yol ve yöntem olarak kullandığına, insanları cennetle müjdelediğine şahitlik etmektedir:

Allah'ın elçisi gizlice ve açıkça İslam'a davet etti ve gençlerden ve zayıf kimselerden Allah'ın diledikleri icabet ettiler; böylece ona (Allah'a ve Hz. Muhammed'e) inananlar çoğalınca Kureyşliler onun söylediklerini eleştirmediler. Onlar birlikte otururlarken (Hz. Muhammed) önlerinden geçtiğinde, kendisini işaret ederler, 'işte, Abdülmuttalib sülalesinden cennetten (bir şeyler) haber veren genç! derlerdi. Allah (Kur'an'da) Kendisinden başka taptıkları putları ayıplayıncaya ve kâfir olarak ölen babalarının helak olduklarından söz edinceye kadar böyle devam etti. Ondan sonra Allah'ın elçisinden nefret etmeye ve düşman olmaya başladılar.¹⁰¹⁹

Sûrelerdeki dil ve üslupla ilgili Polat'ın şu tespitleri, bizim de kanaatimizi yansıtmaktadır:

Mekkî sûrelerde liderlere yönelik eleştirilerde kullanılan dilin sarsıcı, katı ve tehditkâr ifadeleri, daha çok ilk dönem Mekkî sûre ve ayet grupları ile son dönem sûre ve ayet gruplarında göze çarpmaktadır. Fakat orta dönem Mekkî sûrelerinde müşriklerin ileri gelenlerine yöneltilen eleştirilerin heva ve hevesten arındırılmış bir yapıda ve karmaşadan uzak bir atmosferde, serinkanlı değerlendirilmesi gereken eleştiriler olduğu görülür.¹⁰²⁰ Üstelik müşrikler eleştirilirken örf ve ananelerinin, inanç ve ibadetlerinin tam bir sadakatle, tahrif yapılmadan aktarılması dikkat çekicidir. Böyle bir anlatım ancak kendi önerilerinden emin olanlara özgü bir durumdur ve bu açıdan söz konusu yöntem Müslümanlar için önemli bir eğitim yöntemidir.¹⁰²¹ Öte yandan Mekke'nin küfür önderlerine yönelik ağır sözlerin önemli bir kısmı karşıdan gelen hakaretlere ve ağır ithamlara cevaben, mütekabiliyet ilkesince söylenmiş sözlerdir. İlgili ayetler okunduğu zaman sanki karşıda hazır bulunan birine anlık cevaplar veriliyormuş gibi hissetmemizin sebebi

¹⁰¹⁸ Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, 105.

¹⁰¹⁹ Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, 128-129.

¹⁰²⁰ Polat, "Mekki Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", Mekke müşriklerinin dine bakış açılarını, yönetim tarzlarını ve ticaret ahlakını hedef alan eleştiriler için bkz. 151-165.

¹⁰²¹ Polat, "Mekki Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", 151.

budur. Bunun dışındaki ayetlerde her zaman nazik bir üslup gözetilmiş, merhametli bir dil kullanılmış, objektivite öne çıkartılmıştır. En fazla Allah'ın kudretine vurgu yapılmıştır.¹⁰²²

Câbirî'ye göre şirkin ve putperestliğin eleştirisinin yapıldığı üçüncü aşama Mekkî sûrelerin kronolojik sıralaması şu şekildedir: Sâd, A'râf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf.

Mekkî sûrelerden olan Sâd sûresi ihtiva ettiği konular itibariyle üç bölümde (1-48, 49-70, 71-88) ele alınır.¹⁰²³ İkinci bölümde cennet ve cehennem tasvirlerine yer verilmiştir. Buna göre cennetlik ve cehennemlik olan iki grup vardır. Sâd 38/55-58. ayetlerde akibetlerinin cehennem ve içeceklerinin de kaynar su, irin ve benzerleri olarak belirlendiği muhatap kitlenin kimliğini akabinde gelen ayetler açığa çıkarmaktadır. Azgın/tağîn olarak nitelenen bu grubun cehennem sahnelerinde tartışma diyalogları da belirleyicidir. Âlimler 55. ayette geçen tâğîn (azgınlar) kelimesiyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Râzî bu konuda iki görüş nakleder.

Birinci görüşe göre müfessirlerin çoğunluğu bunu “kâfirler” manasına hamletmiştir ve gerekçeleri şöyledir:

a) Ayette onların dönüş yerlerinin, başkalarınınkilerden daha kötü ve şer olmasını iktiza eder. Bu ise ancak kâfirlere uygun düşer. b) Yüce Allah onlardan, onların, “Biz onları eğlence edinirdik.” dediklerini nakletmiştir. Bu da ancak kâfirlere yakışan bir durumdur. Çünkü fasık, mümini alay konusu edinmez. c) Bu, kınama için getirilmiş olan bir ifadedir. Mutlak isim ise kemâl manasına hamledilir. Azgınlıkta kâmil olan ise kâfirdir.¹⁰²⁴

İkinci görüşe göre Cübbâî (ö. 303/916) “Bu kelime ister kâfir olsun ister olmasın, büyük günah işlemiş olan “ehl-i kebâir” e hamledilir” demiştir. O görüşünün doğruluğuna Yüce Allah'ın “*Sakin! Çünkü insan muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye.*” (Alak, 6-7) ayetiyle istidlal etmiştir. Râzî ise ayeti İbn Abbas'ın “Tuğyan edip peygamberlerimi yalanlayanlar için, en kötü bir mercî (varış yeri) vardır.” şeklinde tefsir ettiğine yer vererek ilk görüşü tercih ettiğine işaret eder.¹⁰²⁵ Kaldı ki Cübbâî'nin Alak sûresi örneğinde geçen insandan kastedilen müşrik/kâfir insan tipidir.¹⁰²⁶ Mezkûr ayetin devamında gelen tartışma diyalogu ise mealen şöyledir:

*İşte bu topluluk sizinle beraber gerçeğe karşı direnenlerdir. Onlar rahat yüzü görmesin. Mutlaka ateşe gireceklerdir” (denir.) Onlar ise: “Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin, bunu başımıza getiren sizsiniz, (bu) ne kötü bir duraktır. Derler: “Rabbimiz! Bunu kim başımıza getirdiyse, ateşte onun azabını kat kat artır” derler. Bunlar yine: “Kendilerini dünyada iken kötü saydığımız kimseleri burada niçin görmüyoruz? Onlara alaya alırdık, Yoksa şimdi göze görünmez mi oldular? derler. İşte bu gerçektir. Cehennemlikler bu şekilde tartışacaklardır.”*¹⁰²⁷

Tartışan kişiler Mekke kâfirleri ile onların tabi olduğu önderlerdir.¹⁰²⁸ Özellikle burada canlı bir tablo gibi ateşin içindekilerin alaylarını itiraf etmesi, birbirlerini suçlayıcı tavır içerisine girmesi sahnelenirken hedeflenen şey, kâfirleri korkutup sakındırmak, müminlere de cenneti müjdeleyerek ferahlatmaktır, denilebilir. Şunu da

¹⁰²² Polat, “Mekki Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil”, 151.

¹⁰²³ Bekir Topaloğlu, “Sâd Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/376-377.

¹⁰²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 26/403.

¹⁰²⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 26/403.

¹⁰²⁶ Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, 1/214.

¹⁰²⁷ Sâd 38/59-64.

¹⁰²⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/651.

vurgulamak gerekir ki erken dönem Mekki sûrelerde olduğu gibi bu sûrede de Kur'an'ın kendisini “تَكَرَّرَ” hatırla(t)ma olarak tanıtmaktadır.

Sâd sûresinden hemen sonrasında nazil olan A'râf 7/38-41. ayetlerde de benzer diyaloglar vardır. Her topluluğun ateşe girdikçe yoldaşlarına lanet edeceklerini, önderlerini suçlayacaklarını haber verir. Ayetin siyakından anlaşıldığı üzere bu kimselerin Allah'a yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayan zalimler,¹⁰²⁹ Allah'ın peşi sıra başka varlıklara yalvaran, O'na ortak koşanlar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir sonraki ifade bunun tamamlayıcıdır. A'râf 7/38-39. ayetlerde “[...]Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar. Onlara kat kat azap ver! diyeceklerdir. (Allah da) “Zaten herkes için kat kat azap vardır fakat siz bilmezsiniz! cevabını verecektir. Önde gelenler; sonra yer alanlara diyecekler ki: “Sizin bize bir üstünlüğünüz yok. O halde siz de kazandıklarınıza karşılık azabı tadın!” şeklinde ifade edilen, kendilerini saptırmakla itham ettikleri saptıranlara yönelik tutumlar müteaddit ayetlerde göze çarpmaktadır.¹⁰³⁰ Hatta onları ayaklarının altına almayı isteyecek kadar da öfke dolu olacakları görülmektedir.¹⁰³¹ A'râf 7/40 ve 41. ayetlerde ise yalancıların, büyülenenlerin cennete girme ümitlerinin kesildiği görülür:

Şüphesiz ayetlerimizi yalan sayanlar ve onlara karşı büyülenenler, onlar için göğün kapıları açılmayacak ve deve de iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. Biz mücrimleri işte böyle cezalandırırız. Onlar için cehennemden yataklar ve üstlerine de örtüler vardır. Biz zulme sapanları işte böyle cezalandırırız.

Derveze, Yüce Allah'ın bu bölümü teşbihli, kuvvetli, hicivli bir üslupla noktaladığına, devenin iğne deliğinden geçmesi örneğinin zikredilmesinin, onların anlayacağı dilden, cennete giremeyeceklerini belirtmek için olduğuna dikkat çeker.¹⁰³² En nihayetinde onların bu zulümlerine karşılık Yüce Allah'ın vâdi cehennemdir. Yatakları ve örtüleri ateştir.

A'râf 7/179. ayette cehennemi hak edenlerin ahvali çizilmiştir. “Onların kalpleri var, onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.” Ancak ayetin başında geçen “وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ” ifadesine hemen hemen meallerin çoğunda “Andolsun, biz cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yaratmışızdır.” şeklinde mana verilmesi, birçok yanlış anlamayı da beraberinde getirmiştir. Doğrudan bu meali okuyan bir insanın, “Biz zaten cehennemlik için yaratılmışız. Bunu değiştirecek herhangi bir gücümüz de yok.” şeklinde bir düşünceye kapılması içten bile değildir. Kaldı ki bu düşüncelerin, birçok platformda dile getirildiği, din aleyhinde çok sık kullanıldığı görülmektedir. Böyle bir tercüme, Kur'an bütünlüğü gözetildiğinde de çelişkili bir anlam ifade etmektedir. Şöyle ki birçok ayette “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”,¹⁰³³ “Hanginizin daha güzel davranacağını denemesi için ölümü ve hayatı yaratan O'dur.” O güçlüdür; çok bağışlayandır.”¹⁰³⁴ mealinde insanların ve cinlerin yaratılış amacına yer verilmesi ve insanı özgür bırakan, ona seçme hakkı veren, iyiyi ve kötüyü bilme yetisini fitratına yerleştirdiğine şahitlik eden “Sonra da ona (nefse), kötülük ve takva kabiliyetini

¹⁰²⁹ Zalimden kastediklen müşrik/kâfir insandır. Bkz. Âl-i İmrân 3/94; En'âm 6/21, 93, 144, 157 vd. zalimlere yönelik vâid başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁰³⁰ Ahzap 33/67-68; Sâd 38/61.

¹⁰³¹ Fussilet 41/29.

¹⁰³² Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 2/393.

¹⁰³³ Zâriyât 51/56.

¹⁰³⁴ Mülk 67/2.

*vermiştir.*¹⁰³⁵ ifadesi mezkûr ayete böyle bir anlam verilmesinin yaratılış amacına ters düştüğünü bariz bir şekilde göstermektedir. İnsan kendisine kodlanan bu güçle/bilgiyle iyiyi kötüyü ayırt edebilir. Nitekim vahiy ve peygamber de bizzat insana rehberlik ederek bu bilgiyi desteklemektedir. Kur'an kendisini "Furkân" olarak tanıtarak insana iyiyi kötünden ayırmasına yardımcı olacak bir yol haritası çizmektedir.¹⁰³⁶ Şu halde insanların ve cinlerin çoğunun cehennemlik için yaratıldığını söylemek pek isabetli görünmemektedir. Mevdûdî aynı şekilde mana verse de mefhumunun şöyle olduğunu ifade etmiştir: Biz onları yarattık ve onlara kalp, akıl, göz ve kulaklar verdik fakat bu kötü insanlar o yetenekleri hakkı batıldan ayırt etmek için kullanmadılar ve kötü amelleriyle kendilerini cehennem için yakıt yaptılar. Bu üslubun beşer dilinde şiddetli bir hasret ve üzüntü belirttiğini şu örnekle izah eder: Çocukları genç yaşta savaşta öldürülen bir ana, "Onları ben bu mermilere yem olsun diye büyüttüm" dediğinde bu anne onların gerçekten bu gaye için büyütüldüğünü söylemek istememekte, bilakis son derece büyük olan üzüntüsünü göstermek ve savaştan sorumlu olanları yermek istemektedir.¹⁰³⁷ Şu halde açıklamaya göre meale "sanki" kelimesinin yerleştirilmesi ile "*Andolsun ki biz insanların birçoğunu sanki cehennemlik için yarattık*" şeklinde olması ve yanlış anlaşılmanın doğrudan ortadan kalkması gerekirdi. Ancak açıklama kısmında izah etmeyi tercih etmiştir.

Diğer taraftan siyak-sibak da ayetin bu şekilde anlaşılmasını gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayetin öncesinde yaratılışın özüne dikkat çekilmektedir: "*Kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." dersiniz diye, Rabbin ademoğullarının bellerinden soylarını alıp onları kendilerine şahit tutarak "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demişti. Onlar da "Evet şahidiz." demişlerdi.*"¹⁰³⁸ Allah ile insan arasında gerçekleşen bu ahitleşmede ve birçok ayette geçtiği üzere insanın Allah ile iletişimini gerçekleştirmek için fitratına kendisini tanıma ve bilme yetisini yerleştirilmesi önemlidir. Bu durum, belli kişilerle sınırlandırılmadığının, bütün insanların aynı donanıma sahip olduklarının bir işaretidir. Dolayısıyla yaratılan her kul *قالوا بلى* "evet sen bizim Rabbinizsin" diyerek bu gerçekliğe şahitlik etmiştir. A'râf 7/173-176 ayet grubunda insanların geçmişinden haberdar kılınması, kıssalardan örnek verilmesi, onların özgür bir şekilde kabul veya reddetmeleri için kendilerine tanınan bir fırsat olarak okunması gerektiğini göstermektedir. Devamında ise ayetleri yalanlayanların, yaratılış gayelerine aykırı davranışların kendilerine yazık ettikleri belirtilmiştir.¹⁰³⁹ Demek ki bu eylemlerin faileri, kendilerine verilen rehberliği hayatlarına taşıyamayan kâfirler/müşriklerdir. Metin içi bağlam da bunu desteklemektedir. Bir önceki ayette geçen "*Allah kimi hidayet ederse, işte yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, işte ziyana uğrayanlar onlardır.*"¹⁰⁴⁰ ifadesi de bağlamından ayrı okunduğunda insana seçme hakkı tanınmadığı hissi oluşturabilir. Ama önceki ayetlerde görüldüğü üzere her şeyin tafsilatlı bir şekilde açıklanmasından ve yol gösterilmesinden sonra tercihlerinden dolayı onların ziyana uğradıkları anlaşılır. Sonuç olarak burada insanın fitratının bozulmasıyla duymayan, görmeyen ve idrak etmeyen hayvana benzediği/benzeyeceği görülmektedir. Aslında buradaki körlüğün gözler değil de kalp olduğuna Hac 22/45. ayet de şu şekilde tanıklık eder:

¹⁰³⁵ Şems 91/8-9.

¹⁰³⁶ "Bütün insanlığa bir uyarıcı olmak üzere hakkı batıldan ayıran Kur'an'ı kuluna indiren Allah ne yücedir." Furkân 25/1.

¹⁰³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/119.

¹⁰³⁸ A'râf 7/172.

¹⁰³⁹ A'râf 7/177.

¹⁰⁴⁰ A'râf 7/178.

Peki bu müşrikler/kâfirler vaktiyle helak olup giden o halkların yaşadıkları topraklar da gezip dolaşmazlar mı? Gezip dolaşsalar, bakıp araştırsalar da akıllarını başlarına toplasalar yahut ibret alsalar ya! Ne var ki sadece gözler kör olmaz; bazen de gönül gözleri kör olur, basiretler kapanır.

Kalbin körleşmesi, mezkûr uzuvların hakiki işlevini kullanmasını engeller. Bu körleşme kişiyi hakikate karşı duyarsız hale getirir. Bu durum da insanın kalbinin mühürlenmesine sebebiyet verir. Bu hal kendi hallerini değiştirmedikçe devam eder.¹⁰⁴¹ İman etmeyenlerin kulaklarında ağırlık olduğu bildirilen bir başka ayetteki şu benzetme de buna işaret eder: “Onlar kendilerine uzaktan seslenen fakat ne söylendiğini bir türlü anlamayan kimseler gibidirler.”¹⁰⁴² İşte bu fiilleri gerçekleştiren insanların ve cinlerin çoğu cehenneme girecektir. Bunlar gafildirler.

Ayetin sibakında Allah’ın en güzel isimleriyle anılması gerektiği, O’nun isimleri konusunda yanlış yola sapanlara belli bir mühlet verildikten sonra onların helak ve hüsrana uğrayacakları bildirilmiştir.¹⁰⁴³ Burada muhatabın pasaj dikkate alındığında kâfir/müşrik grubu olduğu kolayca anlaşılır. Mukâtil’e göre adamın biri namazda iken dua edip Rahmân’a yalvardı. Bu kişi Mekke müşriklerinden Ebu Cehil’dir. “Muhammed ve arkadaşları tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mıydı? Peki, şimdi ne diye iki ayrı Rabbe dua ediyorlar?” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah, “*En güzel isimler/nitelikler Allah’ındır.*”¹⁰⁴⁴ ayetini indirdi. Müşrikler Allah’ın isimlerini kendisine vermeyip putlara vererek isimlere bir kısım harfler ilave edip veya eksilterek onları gerçek müsemmalarından saptırmışlar, “Allah” ismini tahrif edip “Lât”, “Azîz” ismini değiştirerek “Uzza” demişlerdir, bunlarla da putlarını kastetmişlerdir.¹⁰⁴⁵ Bir başka söyleyişle, müşrikler Allah’a ortak birçok isim ve sıfat vermişlerdir. Zira peygamberi cinnetlikle suçlamaları, kıyametin zamanını alaycı bir şekilde sormaları kendilerini açığa çıkarmaktadır.¹⁰⁴⁶ A’râf 7/184’te Hz. Peygamber’in apaçık uyarıcı olduğu, kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili alaycı sorulara bizzat kendisinin ifadesiyle A’raf 7/188’te “*Ben iman edecek kavme müjde veren ve uyaran bir peygamberden başkası değilim.*”¹⁰⁴⁷ şeklinde cevabı insanların sırf cehennemlik olmak için yaratılmadığının işaretidir. Nitekim bu söylemler Hz. Peygamber’in müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz hadisini destekler mahiyettedir. Konu şu ayet üzerinden daha netlik kazanmaktadır:

*Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah’ın size ihtiyacı yoktur ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. O, kalplerin derinliklerini bilmektedir.*¹⁰⁴⁸

Yapılan bir çalışmada ayetin bu şekilde yanlış meallendirilmesine ve anlaşılmasına sebep olarak ayette geçen geçen “زرا” fiiline, “خلق” yarattı anlamının verilmesini görmüştür. Araştırmacı, Kur’an bütünlüğü içinde “zerae” fiilinin kullanım alanlarını inceleyerek¹⁰⁴⁹ bu fiilin “yetiştirme” anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir. Klasik tefsirlerde ve meallerin çoğunda verilen anlamın daha önce de bahsi

¹⁰⁴¹ Nisâ 4/115; Ra’d 13/11; Enfâl 8/53; En’âm 6/110 49.

¹⁰⁴² Fussilet 41/44.

¹⁰⁴³ A’râf 7/180-188.

¹⁰⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/76.

¹⁰⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13/282.

¹⁰⁴⁶ A’râf 7/184-187.

¹⁰⁴⁷ A’râf 7/188.

¹⁰⁴⁸ Zümer 39/8.

¹⁰⁴⁹ En’âm 6/136; Mü’minûn 23/79; Zuhuruf 43/11; Nûh 71/17.

geçtiği üzere “*Andolsun, biz cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yaratmışızdır*” şeklinde haklı olmasının nedenini Mutezile kelam anlayışına tepki olarak ortaya konulmasına bağlamıştır.¹⁰⁵⁰ Ayetin anlamının “*Andolsun ki biz cinlerin ve insanların çoğunu sanki cehennem için yetiştirdik.*” şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵¹ Ancak şu var ki böyle bir anlam verilmesinin yani yetiştirdik kelimesi ile yarattık kelimesinin yer değiştirilmesiyle manada çok da farklılık oluşturduğu söylenemez. Zira yine “biz” tarafından yapılan bir eylem vardır. Mesele “*hazırladık*”, “*yarattık*”, “*var ettik*”, “*yetiştirdik*” değil ifade ediliş tarzındadır. Önemli olan herhangi açıklamaya gerek duyamayacak şekilde manasının verilmesidir. Öztürk’ün ve Câbirî’nin mealleri bize göre daha isabetlidir.

*Andolsun ki yarattığımız insanlar ve cinlerin çoğu, (yaratılış gayelerine uygun davranmadıkları için) cehennemlik olmayı hak etmişlerdir. Çünkü böylelerinin akılları vardır, hakikati idrak etmez. Gözleri vardır, hakikati görmez. Kulakları vardır ama hakikat çağrısını işitmez. İşte bunlar (yollarını şaşırmışlık bakımında) davar sürüsü gibidirler ve hatta davar sürüsünden de beter haldedirler. İşte bunlar tam bir aymazlık içinde olan kimselerdir.*¹⁰⁵²

*Andolsun Biz cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*¹⁰⁵³

A’râf sûresinden sonra gelen Cin sûresi 15, 17 ve 23. ayetlerde Allah’a teslimiyet yerine hak yolundan sapanlar için cehennemde odun olmak, Allah’ı zikirden yüz çevirenler için dayanılmaz azaba mahkûmiyet ve Allah’a ve Peygambere karşı gelenler için de cehennemde temelli kalmak tehditleri yapılmaktadır. Hak yoldan/haksızlığa sapanlardan maksat inanç ve amelde doğruluktan, adaletten sapanlardır.¹⁰⁵⁴ Bununla birlikte bu kişiler Allah’a ortak koşmak suretiyle kendilerine haksızlık ettikleri/zulmettikleri için ayette zalimler anlamına gelen “*kâsitûn*” sıfatıyla nitelendirilmişlerdir.¹⁰⁵⁵ Allah’ı zikirden kastedilen O’na ibadet, O’nun nasihatı veya O’nun vahyidir.¹⁰⁵⁶ Kim Kur’an’dan başkasını Kur’an’ı zikretmeye veya başkasına itaati O’na itaat etmeye tercih ederse Allah onu gitgide artan bir azaba uğratar.¹⁰⁵⁷ Sûrenin ilk 15 ayeti Müslüman cinlerin beyanı olarak anlaşılır. Devamında gelen 18. ayette “*Mescidler yalnız Allah’ındır. O halde Allah’ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın.*” hitabı ibadetlerde Allah’a ortak koşulmaması gerektiğini bildirmektedir. 19. ayette “*Allah’ın kulu O’na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarçasına etrafına üşüşüyorlar.*” ifadesinde bazı müfessirler “*Cinler onu sevdikleri ve dost oldukları için üstüne çıkarçasına etrafına toplanıyorlardı.*” şeklinde anlarken bazıları da putperest insanların ve cinlerin bu üşüşmeyi Hz. Peygamber’e aşırı düşmanlıkları nedeniyle yaptıklarını söylemişlerdir.¹⁰⁵⁸ Ancak sözün akışı ikinci görüşün daha isabetli

¹⁰⁵⁰ Mutezile’nin konuyla ilgili görüşleri için bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, A’râf 179.

¹⁰⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin Çiftçi, *Kur’ân Kavramlarının Kur’ân’ın Bütünlüğü İçinde Anlaşılması* (Zerae زرا Örneği), *Ahtamara 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*, (İksad Yayınevi: Van, 2018), 278-287.

¹⁰⁵² Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 207.

¹⁰⁵³ Câbirî, *Fehmü’l Kur’an*, 1/283.

¹⁰⁵⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/477.

¹⁰⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 29/236.

¹⁰⁵⁶ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, 5/253.

¹⁰⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 10/257.

¹⁰⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 23/666-667.

olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'e hitaben *"De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarıp kulluk ederim!"* mealindeki 20. ayette açık bir şekilde şirke karşı çıkış vardır. Nitekim Mâtürîdî ayetin müşriklerin Hz. Peygamber'den putlara ibadet etmesini istemeleri ve buna davet etmelerinin ardından inmiş olmasının mümkün olabileceği söyler ve bu görüşünü şu rivayetle destekler: Müşrikler, Hz. Peygamber'e *"Bir gün biz senin ilahına ibadet edelim, bir gün de sen bizim ilâhlarımıza ibadet et"* demişlerdir. Ayrıca bu ayetle, Mü'min 40/41-42. ayetleri arasında benzerlik kurar.¹⁰⁵⁹ Taberî de ikinci görüşü tercih etmiş ve gerekçe olarak bundan önce zikredilen ayetin cinlerin sözü değil Yüce Allah'ın beyanı olduğunu, dolayısıyla bu ayeti de bir önceki ayet gibi saymanın uygun olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁰ Bu bağlamda yapılan tehditlerin özelde insan ve cin müşriklerine, genelde tüm müşriklere/kâfirlere yönelik olduğu söylenebilir. Kaldı ki sûrenin muhtevası da mümin kâfir karşılaştırması üzerine inşa edilmiştir.

Mekke'de inen sûrelerden Yâsîn sûresinde de birçok va'd ve vaide yer verilmiştir. Ancak sûrenin 7. ayetinde geçen *"Şüphesiz ki o va'd/azap, insanların çoğuna hak olmuştur. Onlar iman etmezler."* mealindeki ifadesi azap hükmünün insanların çoğunluğu için geçerli olacağı vehmine sebep olmaktadır. Metin içi bağlamından kopuk tek başına okunduğunda bu algı oluşmaktadır. Oysaki siyak ve sibak gözetildiğinde muhatap kitlenin Mekke müşriklerine işaret ettiği görülür. Öncesinde Hz. Peygamber'e hitaben Kur'an'ın ataları uyarılmamış bir kavmi uyarmak için gönderildiğine dikkat çekilmiş, onların bundan gafil olduklarından bahsedilmiştir.¹⁰⁶¹ Sonrasında ise *"Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır. Onların önlerinden ve arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik, onlar artık göremezler. Kendilerini uyarsan da uyarmasan da birdir, onlar iman etmezler."* ifadesine yer verilmiştir. Boynu kelepçeli insanlar bir temsil olarak anlatılmış,¹⁰⁶² kalpleri mühürlenmiş kâfirler, hidayete erişmemeleri yönünden, elleri boyunlarına bağlı olan insanlara benzetilmiştir.¹⁰⁶³ Dolayısıyla gözleri yukarda burnu havada olduğu için gerçeği görme imkânları da yoktur. "Set" ten maksat ise onların hakkı görmelerine engel olan heva ve hevesleri, kötü amelleri ve sapıklıklarıdır.¹⁰⁶⁴ Şu halde Hz. Peygamber'in uyarılarına gurur ve kibirleri sebebiyle gözlerini, kulaklarını, kalplerini kapatan müşriklere/kâfirlere, kâfirlikte direnir imana gelmemelerinden dolayı azap hükmü mutlaka gerçekleşecektir.

O halde iki grup insan vardır. Birincisi uyarıları dikkate alan ve cennetle müjdelenen, ikincisi uyarılardan faydalanmayan ve cehennemle tehdit edilen gruptur. Bu tür karşılaştırmalarla muhatapın doğru ile yanlış tercih etme hususunda kolaylık sağlanmıştır. İnkârcılara yönelik cehennem vaîdi sûrenin 59-64. ayet grubunda şu şekilde yer alır:

Ey mücrimler/suçlular! Bugün ayrılın bakayım. Ey Âdemoğulları! Ben size: "Şeytan'a kul olmayın, o size apaçık düşmandır. Bana kulluk edin, bu doğru yoldur" diye bildirmedim mi? Andolsun ki, o sizden nice nesilleri

¹⁰⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 10/260; *"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz! Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum."* Mü'min 40/41-42.

¹⁰⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/668.

¹⁰⁶¹ Yâsîn 37/5-6.

¹⁰⁶² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 4/264.

¹⁰⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/493.

¹⁰⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/494-495.

saptırmıştı. Siz bunu düşünememiş miydiniz? İşte bu size va'd edilen cehennemdir. Bugün inkârcılığınıza karşılık oraya girin.” der.

Bu pasajın öncesinde ne türden bir inkârcılık yaptıklarına açıklık getirilmiştir. Onların Rablerinin ayetlerinden bir ayet geldiğinde yüz çevirdikleri,¹⁰⁶⁵ Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden infak edin edindiğinde “Allah'ın dilemesi halinde doyuracağı kişileri biz mi doyuracaktıyız!” dedikleri,¹⁰⁶⁶ son saat ne zamanmış diye alay ettikleri,¹⁰⁶⁷ yeniden dirilişe ta ki bizzat şahit oluncaya kadar inanmadıkları¹⁰⁶⁸ bildirilir. Kaldı ki birçok ayette de onların yalandıkları diriliş ve cehennemle karşılaşacakları yer alır.¹⁰⁶⁹ Örnek vermek gerekirse, onlara açıkça Tûr 52/14. ayette “İşte bu yalanlamakta olduğunuz ateştir.” denecektir. Şu halde muhatap kitle vahyin nazil olduğu dönemde Hz. Peygamber'e ve gelen vahye inanmayan kâfirlerdir/müşriklerdir. Müminlerin ayrı bir muameleye tabi tutuldukları unutulmamalıdır.¹⁰⁷⁰ Sonuç olarak “Bugün, kimse haksızlığa uğratılmayacak ve size de yaptıklarınızdan başka karşılık verilmeyecektir.”¹⁰⁷¹

Yâsîn sûresinden sonra gelen Furkân sûresinde de tevhid şirk mücadelesinde, şirkin taraftarlarının nasıl bir tavır içinde oldukları, vahye karşı itirazları ve alaycı üslupları sûre boyunca gözler önüne serilir.¹⁰⁷² Öncelikle Kur'an'ın uyarıcı olduğuna ve “Furkân” olarak isimlendirilmesine dikkat çekilmesi, Yüce Allah'ın “Gâfûr” ve “Rahîm” olarak tanıtılması, sûrenin muhtevası gözetildiğinde tebliğde ilk aşamanın uyarmak, yol göstermek; ikinci aşamanın muhataba tevbe yolunu göstermek, Allah'ın bağışlayıcılık yönünü ön plana çıkarmak olduğu söylenebilir.¹⁰⁷³ Ayrıca sûre içinde onun uyarıcı ve müjdecî olduğunun tekrar edilmesi bunun işaretidir.¹⁰⁷⁴ Nitekim müşriklerin/kâfirlerin eleştirildiği, tevhid şirk mücadelesinin öne çıktığı Yâsîn sûresinin ilk ayetlerinde uyarıcılık vasfı en başta zikredilmişti. O halde bu hatırlatmalarla muhatapın verilen mesaja yoğunlaşması, ona göre kendini kontrol etmesi, kendine çeki düzen vermesi istenmiştir. Üçüncü aşamada ise Hz. Peygamber'den türlü isteklerde bulunan, peygamberin elçiliğine delil olarak yanında dolaşan meleklerin olması gerektiğini ısrarla vurgulayan, azaptan korkmayan, mükafâtı arzulamayan müşriklere vaîdlerin sıralanmasıdır. Böylece hedef, onların kalplerine korku salınarak onları inatçı davranışlarından vazgeçirmektir. Müşriklerin tür tavır ve tutumlarına karşılığı olarak Allah'ın verdiği cevaplar bir meydan okuma niteliği taşımaktadır. Sûre boyunca kâfirlere atfedilen vahye ve peygambere itiraz eden sözlerin Kureyş'in önde gelen müşriklerine ait olduğu nüzul sebeplerinde görülmektedir. Dolayısıyla böyle şiddet içerikli vaîdlerin hitap kitlesi doğrudan vahyin ortamındaki bu kitleye yöneliktir. Mukâtil'e göre “Bu Kur'an ancak Muhammed'in kendiliğinden uydurduğu bir yalandan ibarettir.” Bu öncekilerin masallarıdır, onu başkalarından alıp yazmıştır. Onlar sabah-akşam kendisine okunmaktadır.” diyen Abdudarroğullarından Nadr b. Haris'tir.¹⁰⁷⁵ Bu Muhammed nasıl bir resuldür? Yemek yer ve pazarlarda dolaşır. Ona, kendisi ile birlikte

¹⁰⁶⁵ Yâsîn 36/46.

¹⁰⁶⁶ Yâsîn 36/47.

¹⁰⁶⁷ Yâsîn 36/48.

¹⁰⁶⁸ Yâsîn 36/52.

¹⁰⁶⁹ Benzer ayetler için bkz. Rûm 30/56; Sâffât 37/21; Duhân 44/50; Zâriyât 51/14; Rahmân 55/43; Mülk 67/27; Mufaffîn 83/17.

¹⁰⁷⁰ Yâsîn 36/55-58.

¹⁰⁷¹ Yâsîn 36/54.

¹⁰⁷² Furkân 25/3-11; 20-21; 41-43, 60.

¹⁰⁷³ Furkân 25/6.

¹⁰⁷⁴ Furkân 25/56.

¹⁰⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/226.

nezîr olmak üzere beraberinde bir melek indirilmeli değil miydi? Yahut ona bir hazine bırakılmalı yani semadan bir servet indirilip onu aramızda paylaşmalı ya da kendisinden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil miydi?” diyenler Kureyş’ten olan Nadr b. Haris, Abdullah b. Ümeyye ve Nevfel b. Huveylid’tir.¹⁰⁷⁶ Bu sebeple müşriklere yönelik cehennem vaîdleri sûre içinde farklı tasvirlerle yer almaktadır. İlk tablo şu şekildedir:

*Gerçekte onlar (son) saati yalamışlardı. Biz de o (son) saati yalanlayanlara alevli bir ateş / سعير (cehennem) hazırladık. Bu ateş uzak bir yerden onları görünce onlar onun kükremesini ve uğultusunu duyacaklar. Elleri boyunlarına bağlanarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman oracıkta olmayı isteyecekler. Bugün bir kere yok olmayı değil, defalarca yok olmayı isteyin! De ki: Bu mu hayırlı olan yoksa muttakilere va’d edilen kendileri için ödül ve gidilecek yer olan ebedi cennet mi?*¹⁰⁷⁷

Allah ile kavuşmayı ummayan müşriklerin inanmaları için meleklerin indirilmesini ya da rablerini görmeyi talep ederek kibir ve azgınlık içinde oldukları bilinmektedir.¹⁰⁷⁸ Bu düşünce ve söylemlere sahip kişilerin yine Mekke müşrikleri olduğu görülür. Buyruk, Abdullah b. Ümeyye, Velid b. Muğire, Mikrez b. Havs b. Ahnef, Amr b. Abdullah b. Ebi Kays Amiri ve Yağid b. Amir b. Hişam hakkında inmiştir.¹⁰⁷⁹ Onlara yönelik vaîd tablosu şöyledir: “Melekleri görecekları gün işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur ve suçlular her yerden tamamen engellenmişiz!” diyeceklerdir. Yaptıkları her işi ele alacağız ve onu seçilmiş zerreler haline getireceğiz.”¹⁰⁸⁰ O halde müşriklere/kâfirlere zımnen melekleri görecekları görmesine ama o gün onların sonunun geldiği, yüzünün gülmediği bir gün olacaktır, denmiştir. Kâfir olanların itirazları devam etmektedir. Bu sefer de Kur’an’ın bir kere de indirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre müşriklerin Muhammed eğer gerçekten Allah’ın elçisi ise Rabbi ona acaba neden işkence ediyor, şu Kur’an’ı ona bir kerede toptan indiremez mi? Ona her defasında bir veya iki ayet iniyor demeleri üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi.¹⁰⁸¹ Onların bu isteklerine karşılık yüzüstü sürünerek cehenneme gireceği ifade edilmiştir. Meal en şöyledir: “Cehenneme yüzükoyun toplanacak olanlara, işte onların yerleri çok kötü, yolları da en saptırıcıdır.”¹⁰⁸² Şu halde denebilir ki onlar şirk konusunda ne kadar ısrarcı davrandırlarsa, işi ne kadar yokuşa sürdülerse, Kur’an da onların bu inatçı ve kibirli tutumlarına karşı vaîdlerin şiddetini artırmıştır. Zaman zaman onların akıllarını kullanmadıklarına dikkat çekilmiş, hayvanlara, hatta onların yol bakımından ondan daha şaşkın olduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁸³ Ayetin sıyakında kâfirlerin peygamberle alay ettikleri, arzusunu ilah edindikleri bildirilmiştir. Bu fiilleri gerçekleştirenin Ebu Cehil olduğu, ayetlerin onun hakkında indiği bildirilmiştir. Bu bakımdan ona ve onun şahsında tüm kâfirlere, hayvana benzetilerek cevap verildiği söylenebilir. Sûrede cennetlikler ve cehennemliklerin hangi tavır ve tutum içinde oldukları “Onlar Allah ile birlikte başka bir ilaha yalvarmazlar, Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar; zina yapmazlar. Bunu yapan kişi, kıyamet günü azabı katlanan ve içinde alçaltılmış olarak ebedi kalacağı ceza ile karşılaşacaktır.” mealindeki Furkân 25/68-69. ayetiyle ortaya konmuştur. Sonuç itibarıyla yapılan tüm vaîdler müşriklere/kâfirlere yöneliktir.

¹⁰⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/227.

¹⁰⁷⁷ Furkân 25/11-15.

¹⁰⁷⁸ Furkân 25/21.

¹⁰⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/330.

¹⁰⁸⁰ Furkân 25/22-23.

¹⁰⁸¹ Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl*, 1/148; İbn Ebi Hâtim, *Tefsîr*, 8/2689.

¹⁰⁸² Furkân 25/34.

¹⁰⁸³ Furkân 25/44; benzer bir ifade için bkz. A’râf 7/179.

Elbette ki müminler de onların akıbetine mahkûm olmamak için onların işledikleri fiillerden uzak durmalıdır.

Furkân sûresinden sonra inen Fâtır sûresi de ona benzer mesajlar içermektedir. Yüce Allah'ın açtığı rahmeti kimsenin tutamayacağını belirtmesiyle ve insanların belli konularda açık bir şekilde uyarılmasıyla söze başlar. “Şüphesiz ki şeytan sizin için düşmandır. Zira o, kendi tarafında olanları alevli ateş/سعیير halkı olmaları için davet eder.”¹⁰⁸⁴ mealinde olduğu gibi şeytanın düşman olduğu müteaddit ayetlerde bildirilmektedir.¹⁰⁸⁵ Sûre içinde de peygamberin uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderilmesine vurgu yapılması, davet metodunun nasıl olması gerektiği hususunda birçok ipucu barındırır. Denebilir ki davet metodunda öncelikle Yüce Allah'ın rahmet, merhamet ve uyarıcılık vasfının öne çıkarılması gerekir. Diğer taraftan birçok temsille kâfir-mümin karşılaştırması ortaya konmuştur.¹⁰⁸⁶ Örneğin, “Kâfir olanlar için şiddetli azap vardır, iman edip iyi işler yapanlara gelince onlar için bağışlanma ve büyük ödül vardır.”¹⁰⁸⁷ Ayet şeytanın davetine icabet edenlere bir vaîd ve ona muhalefet edenlere de bir vaatir.¹⁰⁸⁸ Muhatabın durumuna göre hitap da değişmektedir. Dolayısıyla muhatabın da nerede saf tutacağını belirlemesi kolaylaşır. Görüldüğü üzere ayetlerde genel bir bilgilendirme söz konusudur. Bu uyarılar dikkate alınmadığında sûrenin 10. ayetinde “Kötülüklerin tuzağını kuranlar için çok şiddetli azap vardır. Ayrıca onların kurdukları tuzaklar da boşa çıkacaktır.” şeklinde ifade edildiği gibi tuzak kuranlara azap vaîdi yer alır. Mukâtil'e göre kötülüklerin tuzağını kuranlardan maksat şirk sözünü söyleyenlerdir.¹⁰⁸⁹ Bu tuzaklardan maksat Kureyşin Hz. Peygamber hakkında, hapsedmek, öldürmek veya sürgüne göndermek şeklinde Dâru'n-Nedve'de kendi aralarında görüş alış verişinde bulunmalarıdır.¹⁰⁹⁰ Önceki mesajlar Allah'ın yaratıcılığına ve özellikle O'nun canlıyı yaratma ve ölüyü yeniden diriltme gücüne işaret ettiğinde, bu ayette sözü edilen “kötü fiiller”, muhtemelen, yeniden dirilme va'dini “çürütme” ye yönelik sahte itirazlardır.¹⁰⁹¹ Sûrenin 42-43. ayetlerinde de bu tuzak kurma sebepleri açıklanmıştır. Ayetlere göre kâfirler, kendilerine bir uyarıcı gelmesi halinde, herhangi bir topluluktan daha doğru yolda olacaklarına dair en büyük yeminleriyle yemin ettiler. Fakat kendilerine uyarıcı gelince de bu onların sadece nefretlerini artırmaktan başka bir işe yaramadı. Nefretlerinin sebebi, yeryüzünde kibirlenmeleri ve kötü tuzak kurmalarıydı. Şu halde tuzak kuranlardan maksat uyarılara kulak tıkayan, yeniden dirilişi inkâr eden, kibirlenen Allah'a ortak koşan, peygamberi yalanlayan müşriklerdir/kâfirlerdir, denilebilir. Zaten müminler cennetlik olarak müjdelenmişler ve ayrı muameleye tabi tutulmuşlardır.¹⁰⁹² Fani hayatı ahirete tercih eden kâfirler şiddetli bir azaba mahkûm olacaklar.¹⁰⁹³ Dolayısıyla, ahirette mekânları cehennem olacak ve Allah tarafından kınanmış, rahmetinden kovulmuş olarak oraya atılacaklardır.¹⁰⁹⁴ Cehennemle ilgili vaîdlerin muhatabı “Kâfir olanlara da cehennem ateşi vardır. Hüküm verilmez ki ölsünler; azaplarından da hafifletilme olmayacaktır. Her kâfire işte böyle

¹⁰⁸⁴ Fâtır 35/6.

¹⁰⁸⁵ Bakara 2/168, 208; En'âm 6/142; A'râf 7/22; Yûsuf 12/5; İsrâ 17/53; Tâhâ 20/117; Yâsîn 36/60; Zuhuruf 43/62.

¹⁰⁸⁶ Fâtır 35/ 8, 12, 19-22.

¹⁰⁸⁷ Fâtır 35/7.

¹⁰⁸⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/254.

¹⁰⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/553.

¹⁰⁹⁰ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/255.

¹⁰⁹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/887.

¹⁰⁹² Fâtır 35/33.

¹⁰⁹³ İbrâhîm 14/2; Ahzâb 33/8; Fâtır 35/7; Şûrâ 42/25.

¹⁰⁹⁴ İsrâ 17/18.

*karşılık vereceğiz.*¹⁰⁹⁵ mealinde de açıkça belirtildiği üzere kâfirlerdir. Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden ve Allah'ın birliğini inkâr edenlerdir.¹⁰⁹⁶

Nüzul tertibinde Fâtır sûresinden sonra gelen Meryem sûresinin muhtevasında görülen o ki Kureyşliler inat ve ısrarla putperestliği sürdürmekte, onların melekleri temsil ettiklerini ve kendilerine şefaathane edeceklerini düşünmektedirler. Geçmiş peygamberlerin Allah yolunda mücadeleleri ve itaatlerinin anlatılmasının, onların kendilerine Rahmân'ın ayetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanmalarının belirtilmesinin akabinde “*Onlardan hemen sonra salatı ziyan eden ve şehvetlere uyan bir nesil geldi. İleride azgınlıklarının cezası ile karşılaşacaklardır.*”¹⁰⁹⁷ ifadesi siyak ve sibak gözetilmeden tek başına ele alınıp okunduğunda sonra gelen tüm neslin böyle bir tehdide muhatap olduğu vehmi oluşmaktadır. Burada sözü edilen “ğayyu” kelimesini bazıları cehennemde bir vadi, bazıları azap, bazıları amellerinin boşa gitmesi olarak yorumlamışlardır.¹⁰⁹⁸ Kuvvetli görülen görüşe göre ğayy (cehennemdeki) vadinin adıdır. Çünkü azgın olanlar (ğavi'ler) sonunda oraya gideceklerdir.¹⁰⁹⁹ Aynı şekilde “salat” kelimesini, bazıları namaz kılmak, bazıları ise Allah'ın birliğini kabul etmek anlamında yorumlamışlardır. Öztürk “salat”ı şöyle açıklar:

Bilindik namazdan öte, tevhid inancı üzere Allah'a ibadet anlamına gelir. Bu anlam çerçevesinde edau's-salate lafzı ikame'i salat'ın karşılığı olarak Allah'tan başka birtakım varlıklara tanrılık yakıştırıp tapınmak demektir. Keza ayetteki *وَاتَّبِعُوا الشَّهَوَاتِ* lafzı da hiçbir sağlam delile dayanmaksızın, sırf arzu ve isteğe uyarak şirk inancına sapmayı ifade eder.¹¹⁰⁰

Bu görüşünü Mâtürîdî ve İbn Aşûr ile delillendirir. Mâtürîdî'nin bilinen namaz anlamını da ihtimal dâhilinde gördüğü, önceki neslin Allah için kıldığını namazı, bazılarının putlar için kıldıklarını söylemesinden,¹¹⁰¹ Allah'a ortak koşanların tapınması olarak da anlaşılabileceğini gösterir. İbn Aşûr da “salat” tan maksadın Allah'a ibadet, O'nu birlemek olduğunu ifade etmiş, Müddessir 74/43. ayetindeki gibi şirk anlamında olduğunu, müşriklerin hiçbir delille dayanmaksızın şehvetlerine uyarak şirk inancına tabi olduklarını söyler. Üstelik arzu ve heveslerine uyan Yahudi ve Hristiyanları da buna dâhil eder.¹¹⁰² İbn Abbas şehvetlerine uyanlardan kastedilenin farz namazları terk eden, içki içen ve baba-bir kız kardeşe evlenmeyi mubah sayan Yahudiler olduğunu söylemiştir.¹¹⁰³ Mukâtil'in bir sonraki ayette “*Ancak tevbe eden, iman edip iyi işler yapanlar cennete girecekler ve asla haksızlığa uğratılmayacaklardır. Rahmân'ın kullarına vadettiği durmaya değer cennetlere gireceklerdir. Şüphesiz ki O'nun va'di gerçekleşmiş olacaktır.*”¹¹⁰⁴ ifadesinde tevbe, şirkten dolayı yapılan tevbe olarak yani Hz. Peygamber'i tasdik etmesi ve Allah'ı birlemesi şeklinde tefsir etmesi¹¹⁰⁵ ve pasaj bütünlüğü de Öztürk'ün görüşünü desteklemektedir. Kaldı ki namaz kılmak anlamı da olsa burada iman edenler tarafından Allah için yapılan bir ibadet söz konusudur. Şu

¹⁰⁹⁵ Fâtır 35/36.

¹⁰⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/93.

¹⁰⁹⁷ Meryem 19/59; Gayy için cehennemde bir vadi olduğu söylenmiştir. Mukâtil, *Tefsîr*, 2/632.

¹⁰⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 7/247.

¹⁰⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/125.

¹¹⁰⁰ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 353; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 7/247.

¹¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 7/246.

¹¹⁰² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16/135.

¹¹⁰³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 21/552; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/221.

¹¹⁰⁴ Meryem 19/60-61.

¹¹⁰⁵ Mukâtil, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/632.

halde küfründen tevbe eden, iman edip iyi işler yapanların vaîdden istisna edilerek cennet va'diyle müjdelenmesi bunun bir işareti olarak görülebilir.

Müfessirler arasında ihtilaflı bir diğer husus, sûrenin 71. ayetinde gelen şu ifadedir: “Sizden oraya(cehenneme) uğramayacak kimse yoktur. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş hükmüdür.” Bazı müfessirler bu ayete dayanarak mümin kâfir herkesin cehenneme gireceğini iddia ederken bazıları da müminlerin kesinlikle ateşe girmeyeceğini, “mutlaka insanların hepsi cehenneme uğrar.” manasında olduğunu söylemenin caiz olmadığını söylemişler ve delil olarak Enbiyâ 21/101-102 ve Nahl 16/89. ayetlerini sunmuşlardır.¹¹⁰⁶ Farklı görüşlerinin oluşmasının sebeplerinden ilki ayette geçen واردها / “vâriduhâ” kelimesine bazılarının “uğramak”, bazılarının “girmek” manasını vermeleridir. Tefsirlerde buna dair yer alan birçok görüş serdedilir: Müminler cehennemi görüp geçecekler, ateş onlara bir zarar vermeyecek, diğerleri ise o cehenneme yuvarlanacaklardır.¹¹⁰⁷ Bazıları, oraya girse dahi o ateşten etkilenmeyecekleri, mümin kimsenin ondan uzaklaştırılmış ve kurtarılmış olacağını,¹¹⁰⁸ bazıları ateşin sönmüş olduğu bölgede müminlerin olacağını ifade etmişlerdir.¹¹⁰⁹ Şunu vurgulamak gerekir ki müminlerin ateşe mutlaka gireceği anlayışına sahip olanlar, metin içi bağlam, siyak-sıbak, ayetin nüzul ortamını dikkatlerden kaçırmaktadır. Vaîdin muhatap kitlesinin belirlenmesi için bağlamıyla değerlendirilmesi gerekir. Ayetin öncesinde yeniden dirilişi inkâr edenlerden bahsedilmiştir. “İnsan der ki: “Öldüğüm zaman mı diri olarak çıkartılacağım!” mealindeki 66. ayette geçen insan kelimesinden kastedilenin daha önce de bahsi geçtiği üzere burada da insan cinsine değil inkârcı insan tipine işaret etmektedir. Mukâtil’e göre bu şahıs Übey b. Halef el-Cumahi’dır.¹¹¹⁰ Bir rivayete göre eline çürümüş bir kemik alarak bunu ufalayıp bu sözü söyleyen ve dolayısıyla bu ayetin nüzulüne sebep olan kişi İbn Cüreyc’den rivayette As b. Vâil,¹¹¹¹ İbn Abbas’tan gelen bir rivayette Velîd b. Muğîre,¹¹¹² başka bir rivayette de Ebu Cehl’dir.¹¹¹³ Râzî ayetteki “insan” sözüyle belli bir şahsın kastedildiği, bu kişilerin Ebu Cehl, Übey İbn Halef olduğu ileri sürüldüğü gibi, bununla öldükten sonra dirilmenin olamayacağını benimsemiş olan kâfirlerin kastedildiğinin de ileri sürüldüğünü söylemiştir.¹¹¹⁴ Kurtubî’ye göre de insandan kastın kâfir insan olduğudur.¹¹¹⁵ Devamındaki ayette o insanın yaratılışını hatırlamamakla vafedilmesi bu rivayetleri tamamlayıcıdır. Sûrenin 68-69. ayetlerinde ise o ve onun gibi olan kâfirlere yönelik cehennem tehdidi yer alır. Onların ve şeytanların bir araya getirilip toplanacakları, cehennem çevresinde dizüstü hazır bulundurulacakları, özellikle her gruptan Rahmân’a en çok asi olanların ayrılacakları belirtilir. Söz öncekiyle bağ koparılmadan devam etmektedir. 70 -72. ayetlerde “Sonra, oraya yaslanmaya daha çok layık olanları elbette biz daha iyi biliriz. “Sizden oraya(cehenneme) girmeyecek kimse yoktur. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş hükmüdür. Sonra elbette biz takvalı olanları koruyup kurtaracağız, zalimleri ise dizüstü çökmüş olarak orada bırakacağız.” mealindeki ifadelerden muhatapın herkes değil inkârcılar/zalimler olduğu, muttakilerin bu tehditlerden ayrı tutulduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu ayetten maksat onların

¹¹⁰⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 21/557.

¹¹⁰⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/17.

¹¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/136.

¹¹⁰⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 21/558.

¹¹¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/634; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/301.

¹¹¹¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/302; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 8/433.

¹¹¹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/131.

¹¹¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 8/433.

¹¹¹⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 21/556.

¹¹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/131.

cehennem azabından uzak olmalarıdır.¹¹¹⁶ Bu bağlamda Derveze de cehennemi herkesin göreceği ile ilgili yapılan yorumların, ayetlerin ihtiva ettiği konunun ötesinde olduğunu, ayetlerin bariz bir şekilde ba's gününü yalanlayanları sert bir şekilde azarlamayı, kâfir ve yalanlayıcıları ve özellikle de bunların elebaşlarını uyarmayı, inanan muttakileri ferahlatmayı hedeflediğini belirtir.¹¹¹⁷ Denilebilir ki bu ayetler özelde kâfirlerinin elebaşlarına, genelde tüm kâfirlere yöneliktir.¹¹¹⁸ Farklı görüşler oluşmasında ikinci etken ise ayette geçen *منكم* /“sizden” zamirini, bazılarının kâfirlere, bazılarının mümin kâfir herkese yönelik hitap olarak anlamalarıdır. İbn Abbas’tan rivayete göre bu kâfirlere bir hitaptır.¹¹¹⁹

Daha önce de bahsi geçtiği üzere amel defteri soldan verilenlere yönelik vaîd hep cehennemdir. Vâkıa sûresinde de defteri soldan verilenlere cehennemde başına gelecekler ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir:

Soldakiler; ne yazık o soldakilere! İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahate dalmışlardı. Büyük günahı işlemekte direnip dururlardı. Ve diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, biz mi diriltileceğiz? Önceki atalarımız da mı? De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır! Sonra ey sapıklar, yalanlayanlar. Elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı onunla dolduracaksınız. Üstüne de kaynar sudan içeceksiniz. Susamış develerin suya saldırdığı gibi içeceksiniz. İşte onlara ceza gününde verilecek ziyafet budur!

Vâkıa 56/41-56. ayet grubundan anlaşıldığı üzere bu vaîdler öldükten sonra dirilişi inkâr eden, varlık içinde sefahate dalan müşriklere/kâfirlere yöneliktir. Mukâtil’e göre büyük günah işlemekten kasıt, şirk üzerinde ısrar etmektir. Bu görüşünü Nûh 71/7 ve Câsiye 45/8. ayetlerle delillendirir. “Ey sapıklar, yalancılar!” olarak hitap edilen grup da Mekke müşrikleridir.¹¹²⁰ Nitekim önceki 27-40. ayet grubunda cennetliklerin ahvali anlatılarak bu tehditten ayrı tutulmuştur. Sonrasındaki ayetlerde ise bu inkârcılara dirilişin gerçekliğini ortaya koyan deliller sunulması muhatap kitlenin kâfirler olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Özellikle söz birinci derecede onların liderlerine ve zenginlerine yöneliktir.¹¹²¹ Sûre genel olarak sağdakilere va’d edilen cennet, soldakilere va’d edilen cehennem tasvirleri içermektedir. “Eğer sapıtmış yalanlayanlardan ise ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Ve cehenneme yaslatılır. İşte kesin gerçek budur.”¹¹²² mealindeki ayetlerde vaîdlerin bir kez daha yenilendiği görülür. Derveze, ilk muhatap olan kimse Araplar olduğu için, bu ayetlerde varid olan yeni azap tasvirlerinin Arapların kullandıkları ve bildikleri kavramlardan oluştuğuna dikkat çeker ve bununla onları sert bir şekilde uyarmayı hedeflediğini belirtir.¹¹²³ Şöyle ki zakkum ağacı ve deve örneği, ilk muhatabın çevresinde aşına oldukları figürlerdir. Dolayısıyla onları inkârlarından vazgeçirmek için bilinen örneklerle vaîdler yapılmıştır. Devamında Hz. Peygamber’e yönelik yer alan “O halde Yüce Rabbinin ismini tesbih et.” ifadesi, bu vaîdlerin dirilişi

¹¹¹⁶ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 4/17.

¹¹¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/172.

¹¹¹⁸ Ayetin değerlendirilmesi için bkz. Ahmet Abay, Mehmet Yalınkılınç, “Meryem Sûresi 71. Ayet Bağlamında İşkâli Giderme Yöntemleri”, *7 Aralık Kilis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2018), 463-482.

¹¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 11/138.

¹¹²⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/221; Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 5/180.

¹¹²¹ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/232.

¹¹²² Vâkıa 56/92-93.

¹¹²³ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/240.

inkâr eden Allah’a ortak koşanlara yönelik olduğuna işaret etmekte, müminleri de ferahlatarak onları Allah’ı anmaya devam etmeye, O’na layık olmayan yakıştırmalardan tenzih etmeye davet etmektedir.

Benzer şekilde Sâffât sûresinde de zakkum ağacı ve kaynar su tehdidi vardır. Bu ayetlerde de cehennem boylayan ve orada zakkum ağacının tomurcuklarından yemekle ve bağırsaklarını delen kaynar su içmekle tehdit edilen muhatap kitle müşriklerdir.¹¹²⁴ Sözlükte yemek, yutmak ve bir şeyi nahoş şekilde yemek gibi anlamlar içeren zakkum¹¹²⁵ cehennem dibinde yetişen, tomurcukları şeytanların başları gibi olan bir ağaç olarak betimlenir. Şeytanların başlarına benzetilmesi, son derece çirkin ve korkutucu olmasındandır. Çok güzel birine “melek” denilmesi gibi, burada da hayale dayalı bir benzetme (teşbih-i muhayyel) söz konusudur.¹¹²⁶ Tefsirlerde müşriklerin “Cehennemde nasıl ağaç bitermiş? diye Kur’an’la alaycı tavırlarından dolayı bu tehditlerin yapıldığı bilgisi yer alır. Rivayete göre Yüce Allah Kur’an’da “zakkum” u zikredip Kureyş’ten olan bu kabile onunla korkutulunca Ebu Cehl:

İbn Ebî Kebşe, beni Zakkum ağacı ile mı korkutuyor?” deyip hurma ve tereyağı istedi, sonra onları birbirine katıp yemeye başladı ve “İşte o Allah’ın beni zakkumlandırdı.” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah: “*Sana göstermiş olduğumuz rüyayı ve Kur’an’da lanetlenmiş ağacını sadece insanlar için bir imtihan kıldık.*” mealindeki İsrâ 17/60. ayeti ile bu “Tomurcukları şeytanların başları gibidir.” ayetini indirdi.¹¹²⁷

Pasaj bütünlüğü dikkate alındığında müşriklere özel bir tehdit içerdiği kolayca anlaşılır. Müşriklerin peygamberi yalanlaması, alaya alması ve körü körüne atalarının peşinden gitmeleri akibetlerinin bu şekilde olması için kâfidir.¹¹²⁸ Aynı sûrede yine müşriklerin kız çocuklarını Allah’a, erkek çocuklarını kendilerine nispet ederek “Allah çocuk sahibi oldu.” veya “Allah’ın cinlerle arasında soy bağı var.” şeklinde iftiraları sebebiyle hesaba çekilecekleri ve cehenneme atılacakları bildirilir.¹¹²⁹ Onlar bununla da kalmayıp “azap gelsin de görelim!” şeklinde meşhur inkârcı söylemlerini dile getirdiklerinde azap vakti geldiğinde o günkü sabahlarının korkunç olacağı zikredilir.¹¹³⁰ Dikkat çeken husus bütün tehditlerden Hz. Peygamber ve ona inananların ayrı tutulması, onlara yardım sözünün verilmesidir.¹¹³¹

Duhân 44/43-50. ayetlerinde de yeniden dirilişi, yargı ve hüküm gününü inkâr eden müşriklere/kâfirlere bir kez daha cehennemde yiyeceklerinin zakkum olacağı, başlarından kaynar su döküleceği tehdidi yer alır. Zakkum ağacı burada şu şekilde tasvir edilir: “*Bilin ki günahkârların yiyeceği zakkum ağacıdır. O ağaç, erimiş maden misali, karınlarda fokurdar. Hem de kaynar suyun fokurdaması gibi.*”¹¹³² Günahkârların yiyeceği/الائم طعام olduğu belirtilir. Kâfirlerin cehennemdeki özel yiyecekleri olan o korkunç zakkum ağacına “günahkârın (esîm) ağacı” denilmesi, dolaylı olarak esîm ile kast edilenin kâfirden başkası olmadığını göstermektedir.¹¹³³ Vaîdin muhatap kitlesinin o günden şüphe edenler olduğu, sûrenin “*Tutun onu! Cehennemde ortasına sürükleyin. Sonra başının üzerine kaynar su azabından dökün! Tat bakalım, hani şerefli olan,*

¹¹²⁴ Sâffât 37/62-68.

¹¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/268.

¹¹²⁶ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/12.

¹¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/53.

¹¹²⁸ Sâffât 37/35-36; 69-73.

¹¹²⁹ Sâffât 37/151-160.

¹¹³⁰ Sâffât 37/174-177.

¹¹³¹ Sâffât 37/171-173.

¹¹³² Duhân 44/43-46.

¹¹³³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 365.

değerli olan yalnız sendin. İşte bu şüphelenip durduğunuz şeydir denecektir.” mealindeki 47-50. ayetlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Katâde bu ayetin Ebu Cehil hakkında indiğini söylemiştir. Hz. Peygamber’in Ebu Cehil ile karşılaşış ona “Yazıklar olsun sana yazıklar olsun! Sonra yazıklar olsun sana, yazıklar olsun!” Kıyamet sûresi 34-35. ayetlerini okuyunca Ebu Cehil, “Mekke’nin dağları arasında benden güçlü kuvvetli ve şerefli kimse yoktur.” demiş ve bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹¹³⁴ Şunu belirtmek gerekir ki İsrâ 17/60 ve Sâffât 37/62-66. ayetlerinin iniş sebebi olarak da Ebu Cehil ile ilgili benzer rivayetler zikredilmiştir. Denilebilir ki özelde Ebu Cehil genelde onun emsali herkes için bu vaîdler geçerlidir. Muttakiler ise bu grubun dışında tutulmuştur. Onlara cehennem azabından korunma ve cennet vaadi vardır.¹¹³⁵ Bu bağlamda Hac 22/19-22. ayetlerde yer alan azap tasvirlerinde iki gruptan birinin başına kaynar su döküleceği vaîdi, muhatapın farklılığının dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir:

İşte bu iki taraf (müminler ile kâfirler) Rableri hakkında birbiriyle tartışıp mücadele eder. Kâfirlere cehennemde ateşten giysiler biçilip giydirilecek, başlarının üstünden de kaynar su dökülecek. Bu suyun sıcaklığından iç organları ve derileri eriyip dökülecek. Onlara demirden topuzlarla da azap edilecek. Onlar dayanılmaz acı ve ıstıraptan dolayı ne zaman cehennemden çıkmaya yeltenseler, kendilerine, “Bu yakıcı azabı çekmeye mahkûmsunuz.” denilerek tekrar cehenneme itilecekler.”¹¹³⁶

Mezkûr ayetin akabinde müşriklerin tutum ve davranışlarından bahsedilmesi, bu azabın onlara yönelik bir tehdit içerdiğini açığa çıkarmaktadır. Cehennemde azabın dünyada iken yaptıklarının karşılığı olarak verileceği bildirilmiştir. Siyakında ise iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlar için cennet müjdesine yer verilmesi, onların bu tehditten ayrı tutulduğunun delilidir.¹¹³⁷ Muhammed sûresinde de benzer tehditlerin yapıldığı, muhatap kitlenin kendi durumuna göre hitabın değiştiği görülmektedir. “Allah, kâfirlikte direnen, üstelik başka insanları Allah yolundan engelleyenlerin amellerini boşa çıkaracaktır.”¹¹³⁸ Sûrenin başında gelen bu ifadede kimlerin kastedildiğini doğru anlamak, onu pasaj bütünlüğü içinde değerlendirmekle mümkündür. Pasajda mümin ile kâfirin Hz. Muhammed’e indirilene uyanlarla uymayanların farkları ortaya koyulmuştur.¹¹³⁹ Allah’ın indirdiğine inanmayanların nefret ve husumetle bakan kâfirlerin amellerinin boşa çıktığı haber verilmiştir. Nüzul sebebi de bunu desteklemektedir. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre ayette zikredilenler Mekke ehlidir ve onlar hakkında nazil olmuştur.¹¹⁴⁰ Öztürk ayette geçen keferu kelimesine “kâfirlikte direnen o müşrikler” şeklinde mana vermiştir. Bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Kur’an terminolojisinde küfr, kâfir, küffâr, kâfirun gibi kelimelerin temelde müşriklik ve müşrikleri ifade etmesidir. Bununla birlikte Medenî sûrelerde münafıkların keferu lafzıyla ifade edildiği de vakidir.¹¹⁴¹ Daha önce de bahsi geçtiği üzere Kur’an’ın üslubu budur. Sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliği dikkate alınır. Özelde kâfirlerden kastedilen müşrikler de olsa muhatap genele teşmil edilebilir. Ayetlerde isim zikredilmemesi de bu sebeptendir. Peygambere ve müminlere yönelik müjdeleyici ve destekleyici ifadelerin yer alması vahyin nazil olduğu ortamda

¹¹³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 22/48.

¹¹³⁵ Duhân 44/51-57.

¹¹³⁶ Hac 22/19-22.

¹¹³⁷ Hac 22/14.

¹¹³⁸ Muhammed 47/1.

¹¹³⁹ Muhammed 47/1-15.

¹¹⁴⁰ Suyûtî, *Lübabü’n-Nükûl*, 1/176.

¹¹⁴¹ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 567.

müşriklere karşı Allah'ın bir yardımı olduğu açıktır. Bugün Allah'ın Hz. Muhammed (sav)'e indirdiğine uymayan, ondan yüz çeviren hatta başka insanları da Allah yolundan alıkoyan tüm insanların meskeni cehennemdir, denilebilir. Cehennemde kâfirlerin temelli kalacakları ve orada kendilerine içilen kaynar su ile bağırsakları parçalanacakları haber verilir.¹¹⁴² “Onlar kıyamet günü boyunlarında demir halkalar ve zincirler takılı olduğu halde kaynar suya sürüklenecekler, sonra da cehennem ateşinde cayır cayır yakılacaklar.” mealindeki Mü'min 40/71-72. ayetlerde yer alan cehennem vaîdlerinden anlaşıldığı üzere muhatap kitle Kur'an'ı ve daha önceki peygamberlere gönderilen vahiyleri yalan sayanlardır. Ayetin siyak-sibakı müşriklere işaret etmektedir. “Allah'ın ayetleri üzerinde tartışanları görmez misin? (Haktan) nasıl da uzaklaşıyorlar.” mealindeki sûrenin 69. ayetinin nüzul sebebi olarak müşrikler gösterilir. Sonraki ayetlerin bunun üzerine nazil olduğu söylenir.¹¹⁴³ Allah'a ortak koştukları putlarla azgınlaşan, şımaran, Allah'a ibadeti kibirlerine yediremeyenler için temelli kalacakları cehennem tehdidi¹¹⁴⁴ muhatapı açıkça belli etmektedir. Bu hal üzere olan müşrik/kâfirler vaîdlerin muhatabıdır.

Gâşiye 88/2-11. ayetlerde de kıyamet günü birtakım yüzlerin zelil ve perişan olacağı, kendilerini bekleyenine ise kızgın ateş, içeceğinin kaynar su ve yiyeceğinin de sadece kuru zehirli diken olacağı haber verilmektedir. Cehennem menüsüne zakkum ve kaynar suyun yanına الضريع /kuru bir diken de eklenmiştir: “Onlar için dikenli bir bitkiden başka bir yiyecek yoktur.” Zemahşerî “dari” yi şöyle tanımlamıştır: “Devedikeninin kurumuşu olup öyle bir diken türüdür ki deve bunu yaş ve taze olduğu sürece otlar. Fakat kuruyunca ondan sakınır; zira artık öldürücü bir zehirdir.”¹¹⁴⁵ Bir başka ifade ile kurduğunda zehir olan bir bitkidir.¹¹⁴⁶ Mezkûr ayet nazil olduğu zaman müşriklerin “Bizim develerimiz dari” yemek suretiyle semirtirler.” demesi üzerine Yüce Allah'ın “Ki ne semirtir, ne de açlık giderir.” mealindeki bu ayeti indirerek onları yalanlandığı rivayetine yer verilir. Çünkü deve dari'i yaşsa yer, kuruduktan sonra ise yemez.¹¹⁴⁷ Sonrasında vaîdin muhataplarının ahiret, kıyamet ve hesap günü gerçeklerini inkâr edenler olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki imandan yüz çevirenler en şiddetli azaba çarptırılacaktır. Burada hitap edilen toplum özel olarak müşrikler, genel olarak da tüm inkârcılardır, denilebilir. Çünkü ayetin devamında peygambere sadece öğüt vermek ve uyarmakla mükellef olduğu, onların üzerinde zorba olmadığı zorla imana getirmek gibi bir görevi olmadığı bildirilir. Aynı şekilde yakın çevre unsurlarından, gök, dağ ve özellikle deve örneği¹¹⁴⁸ üzerinden Allah'ın varlığına ve birliğine vurgu yapılması, muhatapın kimliğini açıklayıcı niteliktedir. Hemen hemen her surede geçtiği gibi burada da inananlar cennetle müjdelenmiş, dalalette olanlar cehennem tasvirleriyle korkutularak bu sapkınlarından vazgeçmeleri hedeflenmiştir.

حميم/Kaynar su ve elemli azap tehditlerinin yapıldığı bir diğer sûre En'âm sûresidir. Hak dini alay ve eğlence konusu yapan kimselerin işledikleri günahlar yüzünden helak ve azaba sürükleneceği mesajı verilir.¹¹⁴⁹ Ayetin bağlamından bu alaycı tavır içinde olanların müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Onların inkârları/kâfirlikte direnmeleri sebebiyle cehennemde kaynar su içirilecek ve çok elemli azaba

¹¹⁴² Muhammed 47/15.

¹¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/413.

¹¹⁴⁴ Mü'min 40/73-76.

¹¹⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/743.

¹¹⁴⁶ Buhârî, “Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân”, 65.

¹¹⁴⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/140.

¹¹⁴⁸ Gâşiye 88/18-20.

¹¹⁴⁹ En'âm 6/70.

çarptırılacaktır.¹¹⁵⁰ Ayetin devamında müşriklere yönelik uyarılar, Hz. İbrahim kıssasından hareketle devam eder. Putlardan değil sadece Allah'tan korkulması gerektiği ve iman edip imanlarına şirk bulaştırmamış kimselerin korkudan emin olmanın onların hakkı olduğu mesajı verilir.¹¹⁵¹ Hz. İbrahim'in "*Ben sizin Allah'a eş ve ortak koştuğunuz sözde tanrılardan asla korkmam.*" ifadesi her şeyi açıklayıcı niteliktedir. Putlara tapmanın anlamsızlığı, onların hiç kimseye fayda ve zarar veremeyeceği ortaya konmuştur. Dolayısıyla müşrik/kâfir muhatap inkârcılıklarını sürdürmemeleri için azap figürleriyle korkutulmuşlardır.

Nebe sûresinde de istikameti belli olan kâfirlere/müşriklere yönelik cehennem vaidi yer alırken özelde de حميم/kaynar su ve غساق/irinle susuzluklarının giderileceği belirtilmiştir.¹¹⁵² "*Şüphesiz ki cehennem, azgınlara الطاغين/ durağı olarak (cehennemlikleri) gözetlemektedir. Onlar orada çağlar boyu/ kalacaktır.*"¹¹⁵³ mealindeki ayetlerde tağinden maksat kâfirlerdir. Mukâtil bu ayetin müşrik Velid b. Muğire hakkında nazil olduğunu söylemiştir.¹¹⁵⁴ Pasaj bütünlüğünden de anlaşılan, bu hale düşmelerine sebep öncelikle Hz. Peygamber'i kâhinlikle, şairlikle suçlamaları, Kur'an hakkında eskilerin masalları iddialarıdır. Ayrıca azabı yalanlamaları, hesaba çekilme endişesi taşımamalarıdır.¹¹⁵⁵ Âlimlerin bazıları tefsirlerinde bu ayetlerden hareketle herkesin cehennemi göreceğini, hatta Hasan Basri (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735) hiçbir kimsenin cehennem azabından geçmeden cennete gidemeyeceklerini söylemişlerdir.¹¹⁵⁶ Râzî ayetin öncesiyle ele alındığında kâfirleri gözetleme yeri, tek başına ele alındığında cehennemin mutlak gözetleme yeri olarak anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Ona göre "*Azgınlara dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir.*" cümlesi de yeni başlayan bir cümle olmuş olur. Buna göre adeta, "*Cehennem, herkes için bir gözetleme yeridir ama tağî ve azgınlara için ise hususi bir varış yeridir.*" denilmek istenmiştir.¹¹⁵⁷ Râzî'nin yorumu bizce de makuldür. Ancak herkesin azaba uğramadan cennete gidemeyeceğini söylemek akla ve mantığa uygun düşmemektedir. Tefsirlerde genişçe yer bulan bir diğer tartışmalı konu ise ayette geçen "*ahkab*" kelimesinden hareketle yapılan cehennemin/azabın ebediliği meselesidir. Çalışmamızın amacını ve sınırlarını aşacağı için bu konu bahsi değildir.¹¹⁵⁸ Bu ayetlerin ardından gelen şu ifade va'd ve vaidin adalet ilkesi gereğince gerçekleşeceğinin delilidir: "*Biz ise her şeyi bir kitapta sayıp kaydetmişizdir.*"¹¹⁵⁹ Daha önce de bahsi geçtiği üzere dünyada iken insanın yapıp ettiklerinin sonucu olarak bir karşılık göreceği açık ve nettir. Kaldı ki bu surede de görüldüğü üzere davranışlarının neticesi olarak bir grup cehennemle, azabın artırılmasıyla tehdit edilirken diğer grup cennetle müjdelanmaktadır. Başlarına gelecek azap konusunda uyarılmışlardır.¹¹⁶⁰ Benzer şekilde Nahl 16/88. ayette kâfir olup insanları Allah yolundan alıkoyanlar, bozgunculuk yapmaları sebebiyle azaplarının artırılma tehdidiyle karşılaşmışlardır. Yani insanları Allah'ın dini İslam'dan menetmiş

¹¹⁵⁰ En'âm 6/70.

¹¹⁵¹ En'âm 6/74-83.

¹¹⁵² Nebe 78/21-26.

¹¹⁵³ Nebe 78/21-23.

¹¹⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/562.

¹¹⁵⁵ Nebe 78/27-28.

¹¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/159.

¹¹⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/15.

¹¹⁵⁸ Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Topaloğlu, "Cehennem", 7/231-232; Yavuz, "Azap", 4/305 309; İbrahim Toprak, *Cennet ve Cehennemin Ebediliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

¹¹⁵⁹ Nebe 78/29; benzer mesajlar için bk. Tekvîr 81/10; Muttâffîn 83/7, 18.

¹¹⁶⁰ Nebe 78/40.

olanlara ki onlar küfürde ileri gitmiş olan Mekke kâfirleridir.¹¹⁶¹ Allah'ın bütün nimetlerine karşılık istediği tek şey tam bir teslimiyetle kendisine inanılmasıdır. Muhataptan iman, itaat ve şükür birlikteliğinde bir profil çizmesi istenirken müşrikler/kâfirler tam tersi istikamette yol almışlardır. Allah'a ortak koşmak, kız çocuklarını Allah'a, erkek çocuklarını kendilerine nispet etmek, nimete nankörlük etmek, başka insanları da Allah'ın yolundan alıkoymak vb. fiileri işlemişlerdir. Bundan dolayı cehennemle, hafifletilmeyecek artırılacak bir azapla tehdit edilmişler.¹¹⁶² Ara ilahlar edindikleri putların da kendilerine bir fayda sağlamayacağı, kıyamet günü hem onların tapınmalarını reddedeceği hem de onlara düşman kesileceği sembolik bir şekilde tavsif edilmiştir. Malı mülkü evladı da bir fayda sağlamayacaktır. Putları ilah edinmeleri hem Kur'an'ı Muhammed uydurdu şeklinde peygambere yönelik çirkince sataşmaları hem de kıyamet gününü yalanlamaları nedeniyle hak ettikleri ceza olarak cehennemle karşılaşacaklardır.¹¹⁶³ Nasıl helak ve hüsrânı hak ettiklerine putlar da şahitlik edecek.¹¹⁶⁴ Allah'ın sınırsız kudretini gösteren sayısız delili görmezden gelip O'na inanmayı kibirlerine yediremeyen, yalanlayan ve alaya alan bu kimseler için elem verici,¹¹⁶⁵ mahvı perişan edici,¹¹⁶⁶ korkunç bir azabın¹¹⁶⁷ olması dikkat çekmektedir. Şu halde sebep sonuç ilişkisinin gözlerden kaçırılmaması gerekir. Aksi takdirde tek taraflı bir okuma ile Yüce Allah'ın "Azap Tanrısı" olarak adlandırılması kaçınılmazdır. Zihinlerde doğru bir tanrı tasavvuru oluşturulması için muttakilere yönelik cennet tasvirleri mutlaka dikkate alınmalıdır.

Mekkî surelerden olan Yûnus sûresinde de Yüce Allah sıklıkla va'd ve vaîdini akıllarda soru işaretlerine yer vermeyecek şekilde açıklamıştır. İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanı ödüllendireceğini, kâfirlerin ise حميم/kaynar su içeceğini ve azaba mahkûm olacağını bildirmektedir.¹¹⁶⁸ Buradaki kâfirlerden kastedilen ayetin bağlamında değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'e sihirbaz diyen müşriklerdir. Ayetin sonrasında kâfirlerin özelliklerine azaptan korkmama, mükafâtı arzulamama, dünya hayatına gönül bağlama ve geçici arzularla tatmin olma da dâhil edilmiştir. Nitekim böyle özelliklere matuf kimselerin gidecekleri yer cehennemdir.¹¹⁶⁹ Müşrikler aynı sûrenin birçok kez Allah'ın huzuruna çıkarılıp hesap vermek, yüzüstü bırakılmak, cezalandırılmak ve hak ettiği karşılığını almakla muhatap kılınmaktadır.¹¹⁷⁰ Ayetin siyak sibakından da anlaşıldığı üzere o gün müşriklerin ahvali şu şekildedir: *"Kötülük işleyenlere gelince böylelerinin cezası işledikleri kötülöklere denk bir ceza olacaktır. Onları aşâğılanmışlık duygusu saracaktır. Kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak kimse de olmayacaktır. Onları yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür. İşte onlar ateş halkıdır ve orada temelli kalacaklardır."*¹¹⁷¹ Mukâtil, ayette geçen kötölükten/سنة kastın Allah'a ortak koşmak/şirk olduğunu ifade etmiştir. Nitekim ayet pasaj bütünluğünde değerlendirildiğinde buna karşılık gelir. Açık bir şekilde

¹¹⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/482.

¹¹⁶² Nahl 16/85, 88; Meryem 19/77-80.

¹¹⁶³ Furkân 25/11-15; Câsiye 45/10.

¹¹⁶⁴ Furkân 25/18.

¹¹⁶⁵ Câsiye 45/8.

¹¹⁶⁶ Câsiye 45/9.

¹¹⁶⁷ Câsiye 45/10.

¹¹⁶⁸ Yûnus 10/4.

¹¹⁶⁹ Yûnus 10/7-8, 11, 15.

¹¹⁷⁰ Yûnus 10/20, 21, 23, 28, 29, 30, 45.

¹¹⁷¹ Yûnus 10/27.

devamındaki ayet buna şahitlik etmektedir.¹¹⁷² Seyyie kelimesinin geçtiği Medenî bir sûre olan Bakara 2/81. ayette de benzer bir vaîd vardır: *بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ* / *فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* “Hayır, kim bir kötülük kazanır ve günahı onu kuşatırsa, onlar ateş halkıdır ve orada ebedî kalıcıdırlar.” İbn Cüreyc’in Atâ’ya atfederek naklettiği rivayete göre “bir kötülük” buyruğu burada şirk anlamındadır. Bu görüş “Kim de bir kötülük (seyyie) ile gelirse yüzleri üzere ateşe atılacaktır ve “Sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz.” (denecektir.)” mealindeki Neml 27/90. ayetle delillendirilir.¹¹⁷³ Kaldı ki ayetin öncesinde iyilik (hasene) ile gelenlerin korkudan emin olacakları bildirilmiştir. Bahse konu olan ayette olduğu gibi onun siyakında da cennetliklerin ahvali çizilmiştir. Sözlükte “kötülük etmek; kötü ve çirkin olmak” anlamlarındaki sev’ mastarından türemiş bir sıfat olan seyyi’ kelimesinin müennes şekli seyyie hem “günah, kötülük, çirkin iş, kötü nesne” gibi anlamlarda isim hem de sıfat olarak kullanılır; karşıtı hasenedir.¹¹⁷⁴ Denilebilir ki bu ayetlerde geçen cehennem vaîdine sebep olan kötülükten kastedilen şirktir.

Mekkî sûrelerden olan Şuarâ sûresinde de cehennem vaîdi şu şekilde gelir: “Cehennem de غاوین/azgınlar için ortaya çıkartılacaktır. Allah’ın peşi sıra taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerine yardımları dokunuyor mu? denecektir. Onlar (İbrahim’in kavmi) bütün azgınlar tepetaklak vaziyette hem de iblisin diğer avaneleriyle birlikte yüzüstü cehenneme atılacaklar.”¹¹⁷⁵ Ayetlerin öncesinde Hz. İbrahim’in kavmi ve babası ile olan ilişkisi anlatılır. Sürenin 69. ayetinde konuya “*Sen İbrahim’in haberini de oku!*” denilerek başlanmıştır. Hz. İbrahim’in örneği üzerinden tevhid vurgusu yapılmış, putların anlamsızlığı ortaya konmuştur. Denilebilir ki bu vaîdlerle de Mekke kâfirlerinin/müşriklerinin şirk fiilinden vazgeçmeleri hedeflenmiştir. Nitekim Mukâtil “غوین” kelimesini hidayet yolunu şaşıran, dalalet düşenler olarak tefsir etmiştir.¹¹⁷⁶ Bu manayı akabindeki ayetler de desteklemektedir. Onlar putları Allah’a denk tutmak suretiyle şirk koşanlardır. Süddî de buradaki zamirin Arap müşriklerine ait olduğunu belirtmiştir. İblisin avanesinden kimlerin kastedildiği ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır. “İblisin avanesi” ya da “çetesi”, insanın günaha sapmasında etkili olan ve Kur’an’da sıkça bahsi geçen kötü güçler, kötülüğe çağıran güçler, kötü saik ve eğilimler (şeytanlar) anlamındadır.¹¹⁷⁷ Ya da cin ve insanlardan ona uyan asi kimselerdir.¹¹⁷⁸ Derveze’ye göre zamir kâfirlere dönüktür.¹¹⁷⁹ Sonuç olarak şeytana uyan, şeytan gibi kibirli bir duruş sergileyip Allah’ın ayetleri yalanlayanların yeri temelli kalacakları cehennemdir.¹¹⁸⁰ Diğer taraftan takva sahiplerine verilen cennet müjdesi müminlerin ayrı bir muamele göreceğinin delilidir.¹¹⁸¹ Daha önce de geçmiş kavimlere yönelik vaîdler başlığı altında geçtiği üzere bu pasajın sonunda da Yüce Allah’ın kendisini “Azîz ve Rahîm” olarak tanıtmaya dikkat çekmektedir.

¹¹⁷² “Onların hepsini bir araya toplayacağız, sonra şirk koşanlara “Siz ve ortaklar yerinizde bekleyin! diyeceğimiz gün artık onların aralarını tamamen ayırmış olacağız. Onların ortakları şöyle diyecektir: “Siz biz ibadet etmiyordunuz.” Yûnus 10/28.

¹¹⁷³ Kurtubî, *el-Câmiu*, 2/12; benzer bir mesaj için bkz. Kasas 28/84.

¹¹⁷⁴ Mustafa Çağrıncı, “Seyyie”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/78.

¹¹⁷⁵ Şuarâ 26/91-95.

¹¹⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/270; benzer yorumlar için bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, 13/116.

¹¹⁷⁷ Esed, *Kur’an Mesajı*, 2/750; ayrıca. Esed’in şu ayetlerle ilgili yorumlarına bkz. 2/14; 15/17; 19/68; 19/83.

¹¹⁷⁸ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 4/143.

¹¹⁷⁹ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/251.

¹¹⁸⁰ Zümer 39/72; Mü’min 40/76.

¹¹⁸¹ Şuarâ 26/90.

Tâhâ sûresi hem inanç hürriyeti hem de can ve mal güvenliği açısından müslümanların büyük sıkıntılar çektiği ve bir kısmının Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldığı bir dönemde nâzil olmuştur.¹¹⁸² “*Kim Rabbine mücrim/suçlu olarak gelirse, cehennem sadece onun içindir. Orada (tam olarak) ölemeyecek ve dirilemeyecektir.*”¹¹⁸³ mealindeki ayette bir tehdit yer alır. Ayette geçen mücrimden kastedilen küfür ve isyandır.¹¹⁸⁴ Nitekim ayetin, Hz. Musa'nın kavmi ve Firavun ile mücadelesinin anlatıldığı pasajların hemen arkasından gelmesi bu yorumu desteklemektedir. Devamındaki ayetlerde ise salih ameller işleyip mümin olarak Allah'ın huzuruna gelenlere üstün dereceler verileceği zikredilir. Mâtürîdî, dereceler dünyada salih, yüce ve yüksek amelleri tercih ettikleri için ahirette müminler için; derekât ise dünyada tercih ettikleri aşağılık ve habis amellerin karşılığı olarak kâfirler için söz konusu olduğunu ifade eder.¹¹⁸⁵ Bu bağlamda mezkûr ayetin vahyin nazil olduğu dönemdeki Mekke kâfirlere/müşriklerle bir tehdit oluştururken Hz. Peygamber ve beraberindekileri teselli ve teşci amaçlı olduğu söylenebilir. Ayet tek başına okunduğunda muhatapın kimliğini belirlemek zordur. Benzer şekilde “*Kim ondan(Kur'an'dan) yüz çevirirse şüphesiz ki kıyamet günü bir vebal yüklenecektir. Böyleleri ebedi olarak azabın içinde kalacaklardır. Kıyamet gününde onlar için bu ne fena bir yükür.*”¹¹⁸⁶ mealindeki ayetlerde bu vaîdlerin kimlere yönelik olduğunu anlamak için metin içi bağlam ve dış bağlamın dikkate alınması gerekir. Hz. Musa'nın belli bir süre kavminden ayrı kalması üzerine Samiri tarafından buzağı heykelinin yapılması ve kavmin ona tapınmasını anlatan pasajın akabinde gelen ayetlerin müşriklerle bir gözdağı niteliğinde olduğu söylenebilir. Çünkü Mekke kâfirlerinin/müşriklerinin Hz. Peygamber'i büyücü ve sihirbaz olmakla itham eden söylemlerinin aynısını geçmişte Firavun ve avaneleri Hz. Musa'ya karşı kullanmışlardır. Kıssaların anlatılma gerekçelerinden biri hiç şüphesiz yaşananlardan ders çıkarılmasıdır. Onların akibeti gözler önüne serilerek hem o dönemde Kur'an'dan yüz çeviren, onu inkâr eden Mekke kâfirlerine/müşriklerine hem de günümüz kâfirlerine/müşriklerine bu vaîd yapılmıştır. Mâtürîdî, Kur'an'dan yüz çevirmenin, içinde bulunan hükümlere göre amel etmeme anlamında da olabileceğini ekleyerek müslümanlardan Kur'an'da bulunan hükümlere göre amel etmeyen bir kimsenin bu ayetin tehdidi kapsamına girmesinden korkulacağını belirtir. Elbette ki bu ayetler mümin muhataba da “kızım sana söylüyorum gelinim sen anla! fehvasınca hitap etmektedir.

Hemen hemen aynı dönemlerde nazil olan Hûd sûresinin muhtevasını da ağırlıklı olarak kıssalar oluşturur. Sûrede birçok kez cehennem vaîdlerine yer verilir. Dolayısıyla bu vaîdlerin kimlere yönelik yapıldığı önemlidir. İlk tehdit şu şekildedir: “*Kim dünya hayatını ve onun ziynetlerini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını eksiksiz olarak dünyada veririz. Onlar orada hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte böylelerine ahirette cehennem ateşinden başka bir şey yoktur. Dünyada yaptıkları boşa çıkmıştır. Zaten bütün işledikleri de batıldır.*”¹¹⁸⁷ Ayette geçen onlar zamiri siyakındaki müşriklerle dönüktür. Mukâtil de ayeti pasaj bütünlüğünde değerlendirip muhatap kitleyi Mekke kâfirleri olarak ele almıştır. Çünkü önceki ayetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in peygamber oluşuna, hazinesi olması ya da onunla birlikte bir melek

¹¹⁸² Bekir Topaloğlu, “Tâhâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380.

¹¹⁸³ Tâhâ 20/74.

¹¹⁸⁴ Beyzâvî, *Envârü'l-Tenzîl*, 4/134.

¹¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 7/295.

¹¹⁸⁶ Tâhâ 2/100-101.

¹¹⁸⁷ Hûd 11/15-16.

indirilmesi gerektiği, onun Kur'an'ı kendi uydurduğu yönünde itirazları gündemdedir.¹¹⁸⁸ Müteaddit ayetlerde bu ve buna benzer ithamların müşriklere/kâfirlere nispet edilerek geçtiği malumdur.¹¹⁸⁹ Bununla birlikte özellikle verilen kıssa örneklerinin ardından yapılan şu uyarı ve tehdit Yüce Allah'ın va'd ve vaîdinde geçerli olan ilkesini ortaya koymaktadır:

*Biz onlara zulmetmedik. Lakin onlar kendilerine zulmettiler. Allah'ı bırakıp da taptıkları ilahlar, Rabbinin emri gelince kendilerine hiçbir fayda sağlamadı. İlahları onların sadece zararlarını artırdı. İşte Rabbin zalim beldeleleri cezalandırdığı zaman böyle cezalandırır. Çünkü onun cezası çok elim ve çok çetindir. Şüphesiz ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Biz onu sadece sayılı bir süre için erteliyoruz.*¹¹⁹⁰

Zalimden kastedilen müşriktir.¹¹⁹¹ Denilebilir ki her şey apaçık ortadadır. İnkârcı/müşrik kavimlerin yaptıklarına karşılık bu cezanın başlarına geldiği bellidir. Dolayısıyla toplumların çöküş ve yükselişlerinde sebep sonuç ilişkisi gözlerden kaçırılmamalıdır. Kıssalar, peygamberden yüz çevirenlerin azapla, peygambere uyanların ise cennetle müjdelendiğinin şahitleridir. O halde kâfir/müşrik o hazin sonla karşılaşmamak için yapılan uyarıyı dikkate almalıdır. Kaldı ki inkârlarından vazgeçmeleri, kendilerine çeki düzen vermeleri için onlara mühlet tanınmıştır. Bu durum, Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin göstergesidir. Uyarıyı dikkate alanlar ve almayanların akibeti devamındaki ayetlerde bildirilmiştir.

*Artık onlardan bir kısmı şakidir, bir kısmı da said. Şakiler cehenneme girecek, orada her nefes alıp verdiklerinde inim inim inleyip feryat edecekler. Gökler ve yer durdukça onlar daimi olarak ateşte kalacaklar. Tabii eğer Rabbin aksini dilemezse. Şüphesiz senin Rabbin dilediği her şeyi yapar.*¹¹⁹²

Müfessirler bu ayetlerdeki “gökler ve yer durdukça” ve “Rabbin dilemesi müstesna” ifadelerinden neyin kastedildiğine dair görüşler ortaya koymak suretiyle cehennemin ebedi olup olmayacağı ile ilgili sonuçlar elde etmişlerdir. Cehennemin ebedi olduğunu söyleyenlerin ve ebedi olmadığını söyleyenlerin delilleri tefsirlerde geniş yer tutmuştur. Daha önce de ifade edildiği üzere Nebe sûresi 23. ayetinde geçen “ahkab” kelimesinden hareketle benzer yorumlar yapılmıştı. Bu tartışma çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bahsi diğer görülmüştür. Konumuz açısından denilebilir ki bu ifadeler mutlak hüküm sahibinin Yüce Allah olduğuna ve yalnızca O'na boyun eğilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Şu halde cehennem vaîdinin muhatap kitlesinin siyakında gelen ayetlerden kâfirler/müşrikler olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Akabinde müminlere yönelik va'dlerin söz konusu edilmesi, onların kâfirlerden ayrı bir muameleye tabi tutulacağını göstermektedir. Bir kez daha belirtmek gerekir ki hem sûrenin nazil olduğu dönem hem metin içi bağlam hitabın kime yapıldığını belirlemede oldukça önemlidir. Sûre boyunca mümin kâfir/müşrik karşılaştırmasının yapıldığını görmek mümkündür. Diğer taraftan mezkûr ayetlerde geçen ifadelerle birlikte Hz. Peygamber'e hitaben yapılan “*Seninle birlikte tevbe edenlerle beraber emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Aşırıya kaçmayın! Zira O, yaptıklarınızı görmektedir.*”¹¹⁹³ mealindeki

¹¹⁸⁸ Hûd 11/12-13.

¹¹⁸⁹ En'âm 6/7-8; Ra'd 13/7, 27; Hicr 15/7; İsrâ 17/90-94; Tâhâ 20/133; Enbiyâ 21/5, Mü'minûn 23/24; Furkân 25/4-5, 21; Ankebût 29/50; Fussilet 41/14; Zuhuruf 43/53.

¹¹⁹⁰ Hûd 11/101-104.

¹¹⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/298.

¹¹⁹² Hûd 11/106-107.

¹¹⁹³ Hûd 11/112.

ifade onu ve müminleri inandıkları yolda sebat etmeye, cesaretlendirmeye, inkârcıların yolundan sakındırmaya yöneltmektedir.

Câbirî'nin göre üçüncü aşamada ele aldığı Sâd, A'raf, Cîn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf sûrelerinin temel söylemi sadece Müşrik Araplara yöneliktir. Bu aşamayı şöyle değerlendirmiştir:

Öyleyse Muhammedi davetin bu üçüncü aşamasında Kur'an'ın yoğunlaştığı tevhid meselesi sadece “şehirlerin anası Mekke ve çevresi”ne has, yani sadece müşrik Araplara yöneltilmiş bir söylem idi. Kur'an, sahip oldukları ticari ve dini konum nedeniyle bütün Arap ülkesinin liderliğini elinde bulunduran Kureyş Araplarının dilleri ile inmiş ve onlara hitap etmekte olduğu için, bu tevhid söylemi de bu Araplara, yani Muhammedi daveti ticari çıkarları için tehlike olarak gören ve kâh alay ederek kâh insanları ona karşı provoke ederek kâh inananlara ekonomik ve fiziksel baskılar yaparak bu daveti yok etmeye çalışan müşriklere yönelik idi. Egemen sınıfların çıkarlarını korumaya çalıştıkları her tarihsel durumda olduğu gibi burada da müşrikler “savaş” yoluna başvurmuşlar, İslam'ı yok etmek için onunla savaşmışlardı. Fakat işler henüz savaş noktasına gelmeden önce yönetimi elinde bulunduran gruplar, kendi çıkarlarını savunmak için ustaca bir plan izler, bu çıkarları toplumun müşterek alanlarına çekerek sanki yönetilenlerle yönetenlerin ortak çıkarlarını savunuyormuş gibi yaparlar. Kendi çıkarlarını toplumun ortak çıkarı gibi gösterirler. İşte Mekke'de ticaret gelirleri ve hac gelirleri sayesinde zenginleşmiş egemen kabileler ile zayıf kabileler arasında “din” dışında hiçbir ortak nokta kalmamış olduğu için, kendi çıkarlarını savunmaya çalışan egemen kabileler bunu bir din savaşına çevirdiler. Böylece egemen kabilelerin çıkarları artık toplumun dini değerleri haline gelmiş, bunları savunmak da ülkenin önderlerinin ve aklı başında şahsiyetlerinin yönettiği bir “milli vazife”ye dönüştürülmüştü.¹¹⁹⁴

Yaşanan bir görüş olarak “tevhid”in özü eşitlik, dayanışma ve hürriyettir.¹¹⁹⁵ Burada düşüncenin eylem boyutuna geçişi ortadadır. Zihni arka planda ne varsa ortaya konan davranışın mahiyeti de o derece anlam kazanır. Doğru ya da yanlış inancın sosyal, iktisadi, hukuki ve politik hayata yansımaları açık ve net bir şekilde görülmektedir. Denilebilir ki tehdit ve uyarılara yer verilirken toplumun mezkûr alanlarında düzeltme ve kalıcı değişikliğe gitme amacı güdülmüştür. Burada ekonomik hayatı yeniden adalet zemininde tesis etme söz konusudur. Din insanlar arasındaki kolektif bilinci ortak eylemlere yöneltir.¹¹⁹⁶ Sonuç olarak Kur'an kâfirlerin/müşriklerin zihinlerindeki Allah, peygamber ve ahiret tasavvurlarını reddeden pasajlar sunarak yeniden bir zihin inşası kurmayı amaçlamaktadır. Geçmiş kavimler Kur'an'da haber verilen kıyamet, ahiret ve azapla ilgili hususların kendilerine de haber verildiğinde hemen gerçekleşmemesinden dolayı inanmamışlar ve inkâr yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim müşrikler/kâfirler de tıpkı geçmiş inkârcı toplumlar gibi kıyamet ve ahiretle ilgili ayetleri yalanlamışlar ve sıklıkla “*Mademki siz özü sözü doğru kimselersiniz, öyleyse söyleyin bakalım, bizi tehdit edip durduğunuz azap ne zaman gelecek?*” diye alay etmişlerdir.¹¹⁹⁷ Cehennem azabına dair “o gerçek mi?” alaylarına peygamber şu şekilde cevap vermiştir: “*Evet, rabbime yeminle söylüyorum ki o azap şüphe götürmez*”

¹¹⁹⁴ Câbiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/470.

¹¹⁹⁵ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 117.

¹¹⁹⁶ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 172.

¹¹⁹⁷ Yûnus 10/47, 50, 51.

*bir gerçektir ve siz (bu hal üzere devam ettiğiniz sürece) ondan asla kurtulamayacaksınız.”*¹¹⁹⁸ Aynı zamanda tehdit ayetlerinin hemen ardından peygambere doğrudan hitap edilmesi, üzülmemesi sabretmesi yönünde ifadelerin yer alması, aynı şekilde inananların ve Allah'a itaatten şaşmayanların da desteklenip müjdelenmesi önemlidir.¹¹⁹⁹

5.3.1.2. Geç Dönem Mekkî Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler

Mekke döneminin ikinci yarısında indiği tahmin edilen sûreler de cehennem vaîdlerinin muhatap kitlesi açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Hicr 15/41-44. ayetlerde cehennem vaîdi şu şekilde gelmiştir:

(Allah İblis'e) şöyle demişti: “İşte bana ait doğru yol budur. Şüphe ki azgınlardan sana uyanlar hariç, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur. Şüphesiz ki cehennem onların hepsine vadolunan yerdir. Onun yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için ayrılmış (bire) grup vardır.

Bu vaîd Âdem-İblis kıssasının (29-40) ardından zikredilmiştir. Vaîdin muhatap kitlesi pasaj bütünlüğü dikkate alındığında İblis ve ona tabi olan azgınlardır. Çünkü sibakında muttakiler için cennet va'd edilerek onlar tehditten uzak tutulmuşlardır. Kaldı ki mezkûr ayette de istisna kılınması, onlar üzerinde şeytanın etkisiz kılınması, va'd ve vaîdin muhatabın tutumuna göre değiştiğine şahitlik eder. Pasajın sonunda gelen Yüce Allah'ın hem kendisini “Ğâfur” ve “Rahîm” olarak tanıtmaması hem de azabının elem verici olduğunu bildirmesi bu görüşü desteklemektedir. Daha önce de bahsi geçtiği üzere Hicr sûresinin 44. ayeti cehennemin yedi tabakadan oluştuğuna delil olarak gösterilmiştir. Cehennem ehli şeytana uymaktaki mertebelerine göre buralara alınacaklardır.¹²⁰⁰ Bu mertebeler şunlardır: Cehennem, Lezâ, Hutâme, Saîr, Sakar, Cahîm, Hâviye. Derveze ise tefsirinde, bunların gaybi konulardan olduğunu, sadece iman etmek gerektiğini söyleyerek cehennemin katlarına dair herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Sadece İblis'in korkunç durumu aktararak kâfirlerin gidişatlarının anlatımı hususunda onların gönüllerine korku salındığını söylemiştir.¹²⁰¹

En'âm sûresi genel itibariyle Peygambere doğrudan hitaplar içeren pasajlardan oluşmaktadır. Peygambere ve müminlere yönelik müşriklerin/kâfirlerin alaycı tutum ve davranışları, aralarındaki diyaloglar bu pasajların konusunu oluşturur. Özellikle kâfirlerin liderlerinin jakobence tavırlarını şu ayetlerde görmek mümkündür:

*Böylece her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları kıldık ki, orada bozgunculuk yapsınlar. Onlar kendilerinden başkasını aldatamazlar ama farkında değiller. Onlara bir ayet gelince “Allah'ın elçilerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız!” dediler. Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha bilir. Suç işleyenlere Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.”*¹²⁰²

Onların peygamberin elçiliğini reddeden söylemleri ve tuzak kurucu, bozgunculuğa sebep olan eylemlerine mukabil kıyamet günü hesap için Allah'ın huzuruna çıkarılmakla ve azapla tehdit edilmiştir. Bu bağlamda müşriklerin kıyamet, ahiret ve hesap gibi gerçeklikleri yok saydıkları görülmektedir. Sûrede dört kez müşriklerin asılsız inanç ve iddialarını Allah'a isnat ettikleri ve Allah'ın ayetlerini

¹¹⁹⁸ Yûnus 10/53, benzer ayetler için bkz. Sebe' 34/30.

¹¹⁹⁹ Yûnus 10/62-65; Hicr 15/88; Nahl 16/127; Neml 27/70; Yâsin 36/76; Lokmân 31/23.

¹²⁰⁰ Beyzâvî, *Envârü'l-Tenzil*, 3/212.

¹²⁰¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 4/48-49.

¹²⁰² En'âm 6/123-124.

yalandıkları için zalim olarak nitelenmeleri dikkat çekicidir.¹²⁰³ Bu ayetlerin sonunda ve birçok ayette belirtildiği üzere Allah'ın ayetlerine inanmayanlar, Kur'an'ın uydurma olduğunu söyleyenler, mezkûr yakıştırmaları yapıp ayetleri etkisiz hale getirmek için uğraşanlar iflah olmayacak, umduklarına kavuşturulmayacak, ahirette de hüsrana ve çok elemli bir azaba mahkûm olacaklardır.¹²⁰⁴ Kâfirlerin yeri cehennemdir.¹²⁰⁵ Allah'a nankörlük edenlerin sonu hüsrana uğramaktır.¹²⁰⁶ Kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini hüsrana sürükleyecek olan onlardır.¹²⁰⁷ Birbirlerini suçlayıcı tavırlar içine girseler de azapta ortak oldukları bildirilir.¹²⁰⁸

“Üstelik onlara, “Gelin, Allah'ın vahyettiği nizama uyun!” denildiği zaman, “Hayır! Biz atalarımızdan görüp öğrendiğimiz şeylere uyarız.” diye karşılık verirler. Peki ya şeytan atalarını cehennemden harlı ateşindeki azaba davet etmişse.” mealindeki Lokman 31/21. ayeti onların nasıl bir taklitçi ve şeytan gibi kibirli bir duruş içerisinde olduklarını göstermektedir. Başka bir deyişle bu vaidlere muhatap olmalarının sebepleri ortaya konmuştur. Şeytanın azap davetçisi olduğu söylenerek kâfirler uyarılmışlardır. Ayetin siyakında gelen “Görmez misiniz ki Allah göklerde olanları da yerde olanları da sizin buyruğunuza vermiştir. Gizli ve açık olarak nimetlerini size bolca vermiştir; insanlar arasında hiçbir bilgisi olmadan, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken Allah hakkında mücadele edenler vardır.” ifadesinde Hz. Peygamber’le kâfirlerin Allah hakkında tartışmaya girdikleri görülür. İbn Abbas’tan rivayete göre ise “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” diyen Nadr b. Hâris hakkında inen ayetlerdendir.¹²⁰⁹ Yaratıcıyı değil kendini müteal gören, kutsallaştıran bir anlayışın kişiyi hüsrana sürükleyeceği, kaybedeceği aşikârdır. Bu tür tutum ve davranışlara ve sahiplerine yönelik tehditler bir meydan okuma, bir gözdağı niteliğindedir. Onları ve onların şahsında tüm kâfirleri korkutarak bu söylem ve eylemlerinden vazgeçirmek içindir. Benzer muhtevaya sahip Zümer 39/36-40. ayet grubunda asıl korkması gerekenlerin kâfirler olduğunu göstermektedir.

Allah kuluna kâfi değil mi? Seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur. Allah kimi de hidayete erdirtirse artık onun için bir saptırıcı yoktur. Allah galip ve öç alan değil midir? Andolsun onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan elbette: “Allah” diyecekler. De ki: “O halde Allah’tan başka çağırdıklarınızı gördünüz mü şimdi Allah bana zarar vermek istese O’nun vereceği zararı onlar kaldıracabilirler mi? Ya da bana bir rahmet vermeyi istese O’nun rahmetini onlar durdurabilirler mi?” De ki: “Allah, bana yeter. Tevekkül edenler (dayananlar) O’na dayansınlar. “De ki: “Ey kavmim, bulunduğunuz duruma göre çalışın (bildiğinizi yapın) ben de çalışıyorum, yakında bileceksiniz, kendisini aşağılık kılan azap kime geliyor. Ve kesintisiz azap kimin üzerine konuyor?”¹²¹⁰

Mezkûr ayetlerde de görüldüğü üzere vahyin nüzul ortamındaki Mekke kâfirlerinin Peygambere ve müminlere yönelik aşağılayıcı ve kibirli tavırları, daveti

¹²⁰³ En’âm 6/21, 93, 144, 157; benzer mesajlar için bkz. A’râf 7/37; Sebe’ 34/5; Zümer 39/32.

¹²⁰⁴ Nahl 16/104-107; 115-117; Sâffât 37/38; Sâd 38/3; Mü’min 40/77; Fussilet 41/27; Tûr 52/45-47.

¹²⁰⁵ Zümer 39/35.

¹²⁰⁶ Ankebût 29/52; Zümer 39/64.

¹²⁰⁷ Zümer 39/15.

¹²⁰⁸ Sâffât 37/33.

¹²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 14/74.

¹²¹⁰ Zümer 39/36-40; benzer içerikli mesajlar için bkz. Nahl 16/22-25; Zuhurf 30-32; Câsiye 45/7-11; 23-27.

engelleme çalışmaları hâkimdir. Bu çabaların sonuç vermeyeceği kesin bir şekilde ifade edilerek Hz. Peygamber ve müminler motive edilmekte, kalpleri ferahlatılmaktadır.

Kâfir/müşrik topluluğu “*Bu Kur’an eskilerin masallarından başka bir şey değil*”¹²¹¹ diyerek Kur’an’ı inkâr ettikleri gibi onu dinlemek ve anlamak istememişlerdir. Üstelik başkalarına da engel olmuşlardır. Beyzâvî tefsirinde ayetin sebebi nüzulü ile ilgili şu rivayeti nakletmektedir: “Ayetten murat Ebu Süfyan, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe ve Ebu Cehil gibi kimselerdir. Bunlar toplandılar, Resulullah’ı Kur’an okurken dinlediler. Nadr’a dediler: “Ne söylüyor?” Nadr, “Ne dediğini bilmiyorum ama dilini hareket ettiriyor, benim size anlattığım gibi eski masallardan söylüyor.” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebu Süfyan “Ben onun hak olduğu görüşündeyim.” dedi. Ebu Cehil ise “asla” diye tepkisini gösterdi.” Bunlar Mekke kâfirlerinin önde gelen liderleridir. Kur’an’ın birçok ayetinde böyle yaklaşım sergileyen inkârcı liderlere yönelik cehennem vaîdleri yapılır.

*Onlar Kur'an'dan uzak durdukları gibi başka insanların onu dinlemesine engel olurlar. Ne var ki bu tavır ve tutumlarıyla kendilerini helake/cehenneme sürüklemekten başka bir şey yapmış olmuyorlar fakat bunun farkına varmıyorlar.*¹²¹²

*İnsanlardan öyleleri vardır ki, hiçbir bilgiye dayanmaksızın, Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için boş sözleri satın alırlar. İşte onlar için küçük düşürücü bir azap vardır. Ona ayetlerimiz okunduğunda, sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında da bir ağırlık varmış gibi, büyüklük taslayarak (arkasını) döner. Onu elem verici bir azap ile müjdele.*¹²¹³

*İlahınız tek bir ilahtır, ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkârcıdır; kendileri de kibirlenen kişilerdir. Hiç şüphe yok ki Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir. O, kibirlenenleri sevmez. Onlara “Rabbiniz ne indirdi?” dendiği zaman, “Öncekilerin masalları!” derler. Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşıyacak ve bilgisizce saptırmakta oldukları kişilerin günahlarından bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat edin! Yüklenecekleri şey ne kötüdür!”*¹²¹⁴

Kur’an ile ilgili benzer iddialarda bulunan müşriklere/kâfirlere, bu davranışlarının karşılığı olarak “*Vaktiyle inkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın bakalım!*”¹²¹⁵ denileceği zikredilir. Çünkü onlar mezkûr ayetlerde ve “*Onlar şöyle derler: “Bizi davet ettiğin dine kalplerimiz kapalı, kulaklarımızda da ağırlık/sağırılık var. Dahası aramızda engel var. Şu halde sen işine bak, biz de işimize bakalım.”* mealindeki Fussilet 41/5. ayette geçtiği gibi kalplerinin çağrıya kapalı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu gerçek anlamda bir kapalılık ve sağırılık durumu değildir. Ama işittiklerinden faydalanamayan kimseler oldukları ve hakka boyun eğmedikleri için hiç işitmeyen ve anlamayan kimseler durumunda olmuşlardır.¹²¹⁶ Kur’an’dan yüz çeviren müşriklerin, Hz. Peygamber’in, Allah’ı birlemeye ve Kur’an’daki emir ve yasakları tasdik etmeye çağırdığı zaman onların peygambere böyle cevap verdiği rivayet olunur.¹²¹⁷ Sûrenin 44. ayeti bu duruma açıklık getirmektedir. Kur’an inananlar için bir

¹²¹¹ En’âm 6/25.

¹²¹² En’âm 6/26; benzer içerikli ayetler için bkz Fussilet 41/26.

¹²¹³ Lokmân 31/6-7.

¹²¹⁴ Nahl 16/23-25.

¹²¹⁵ Sebe’ 34/42; Secde 32/20.

¹²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 6/404.

¹²¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 21/428.

rehber ve şifa iken inanmayanlar için herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Mâtürîdî, kâfirlerin Kur'an'ı kabul etmedikleri, ona tabi olmadıkları, onu küçümsedikleri, arka plana attıkları ve ona basiret gözüyle bakmadıkları için Kuran'ın onlar için körlük, şaşkınlık ve şüphe sebebi olduğunu söyler. Dolayısıyla ayette de belirtildiği gibi Kuran onlara kapanmıştır.¹²¹⁸ Benzer mesajlar En'âm 6/25, İsrâ 17/46, Kehf 18/57. ayetlerde de geçmektedir. Hz. Peygamber'in uyarılarına kulak tıkayan müşriklerin/kâfirlerin kıyamet gününde feryatları müteaddit ayetlerde gözler önüne serilmektedir:

*Kâfirlerin korku ve telaş içindeki perişan hallerini keşke şimdiden görme imkânın olsaydı! Artık kurtuluş yoktur, çünkü hemen oracıkta yakalanacaklardır.*¹²¹⁹

*Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar kesinlikle hüsrana uğrayacaklar. Nitekim o (Son)Saat ansızın gelince, onlar günah yüklerini sırtlanmış bir halde diyecekler ki: "Eyvahlar olsun bize! Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı." Onların yüklendikleri şey ne kötüdür.*¹²²⁰

*O kâfirler, şöyle diyecekler: "Rabbimiz! Dünyada iken dalaletle düşmemize sebep olan cinleri ve insanları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımız altına alalım.*¹²²¹

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in kibirli ve azgın kâfirlere cevabı şu şekildedir: *"Biz de kâfirlerin boyunlarına demirden halkalar geçireceğiz. Bu ceza onların işlediği günahların karşılığında başka bir şey değildir."*¹²²² Daha öncesinde kaynar su, irin, zakkum ağacı ve kâfirlerin boyunlarına, çenelerine kadar dayanacak halkalardan bahsedilmişti. Burada kâfirlerin boyunlarına geçirilecek demir halkalar cehennemdeki azap figürleri arasındaki yerini almıştır. Ayetin siyak ve sibakı muhatabın tevhitte yüz çeviren Kur'an'a ve ondan önceki kitaplara inanmayan kâfirler/müşrikler olduğuna açıklık getirir. Zalim olarak adı geçen kâfirlerin hesap gününde başına gelecekler karşılıklı konuşmalarla ortaya konmuştur.¹²²³ Bu konuşmada zayıflarla kibirli olanların birbirlerini suçlayıcı ifadeleri yer alır. *"Zulmetmiş olan her kişi, yeryüzünde olan her şeye sahip olsa da, azabı görünce hepsi içten içe pişmanlık duyarak kendini kurtarmak için onu feda ederdi. Fakat aralarında adaletle hükmedilir, hiçbirine zulmedilmez."*¹²²⁴ Bağlam dikkate alındığında zulmeden kişilerin kâfirlikte ve müşriklikte direnenler olduğu söylenebilir. Allah kâfirlerin/müşriklerin hem dünyada hem de ahirette cezalarını vereceğini va'd etmiştir.¹²²⁵ Allah'a ortak koştukları, nankörlük ettikleri ve Kur'an'a inanmadıkları için bu cezayı almayı hak etmişlerdir. Sebe sûresinin *"Ayetlerimizi aciz bırakmak için karşılıklı olarak uğraşanlar için de en kötüsünden elem verici azap vardır."* ve *"Ayetlerimizi aciz bırakmak için karşılıklı olarak uğraşanlara gelince onlar da azapta hazır kılınacaklardır."* meallerindeki 5 ve 38. ayetler muhatabı ve günahlarını açığa çıkarır niteliktedir. Bir başka ifade ile insanları Kur'an'a iman etmekten uzaklaştırmaya çalışanlara kötü bir azap vardır.¹²²⁶ Dolayısıyla onların Kur'an'ı engelleme ve alıkoyma yönündeki davranışlarının karşılığı cehennem ateşidir. Benzer şekilde *"Ayetlerimiz hakkında (onları) aciz kılmaya çalışanlara gelince, işte bunlar cehennem halkıdır."* mealindeki Hac 22/51. ayette ve *"İşte bu (Kur'an) bir rehberdir:*

¹²¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 9/88.

¹²¹⁹ Sebe' 34/51.

¹²²⁰ En'âm 6/31.

¹²²¹ Fussilet 41/29.

¹²²² Sebe' 34/33.

¹²²³ Sebe' 34/31-33; benzer ayetler için bkz. A'râf 7/37-41.

¹²²⁴ Yûnus 10/54.

¹²²⁵ Yûnus 10/46; Sebe' 34/30; Secde 32/21.

¹²²⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/524.

Rablerinin ayetlerini inkâr edenlere gelince, onlara en kötüsünden elem verici bir azap vardır.” mealindeki Câsiye 45/11. ayette bu vaîd yer almıştır. Bu ayetin siyakında açık bir şekilde kâfirlerin kendisine tilavet edilen Allah’ın ayetlerini duyduğu halde kibirlenerek sanki hiç duymamış gibi küfründe direndiği, ayetlerle alay ettiği bilgisi yer alır. Onlara peş peşe azap ve cehennem vaîdi yapılmıştır. Kaldı ki elem verici azapla müjdelenenin küfründe direnen Ebu Cehil hakkında nazil olduğu söylenir.¹²²⁷ Hac 22/51. ayeti de metin içi bağlam dikkate alındığında Kur’an’da şüphe içinde olan kâfirlere kıssalardan örnek verilerek azap vaîdi yapılmıştır. Denilebilir ki bu vaîdlerin gündeme gelme sebebi, Mekkeli kâfirlerin/müşriklerin Hz. Peygamber ile tartışmaya girmeleridir. Bir başka ifade ile vahyin canlı muhataplarına cevap sadedinde nazil olmuştur. Mezkûr ifadelerin Mekkî sûrelerde yer alması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Elbette ki bu ayetler bugün Kur’an’dan şüphe eden, onunla alay eden, insanları ondan uzaklaştırmaya çalışan tüm kâfirleri içine almaktadır.

Bahse konu olan sûrede dikkatleri çeken ve vaîdlere sebep olan bir diğer husus kâfirlerin cahillikleri ve beyinsizlikleri yüzünden, kendi kendilerine helal haram hükmü koyarak o hükümleri Allah’a isnad edip iftira atmalarından, çocukları öldürmelerinden dolayı onların cezası hüsrana uğramak, emellerine ulaşamamaktır.¹²²⁸ Burada gizli özne ayetin bağlamından anlaşılacağı üzere müşriklerdir. Müşriklerin inanç ve gelenekleri arasında en göze çarpan özelliklerinden biri de kız çocuklarını değersiz görmeleri ve insan yerine koymamaları, erkek çocuklarını ise yüceltmeleridir. Kur’an birçok ayette onların bu yanlış tutumlarını eleştirmektedir. Kız çocuklarının utanç vesilesi olarak görülüp diri diri toprağa gömülmelerine Nahl 16/58-59. ayetlerde işaret edilmektedir:

*Nitekim onlardan birine “Müjde! Bir kız çocuğun oldu” diye haber verilince, öfkeden deliye dönmüş bir halde suratları kapkara kesilir ve kendince çok kötü olan bu haberden dolayı halkın içine çıkamaz. Bu arada bu çocuğu bakıp büyütmeli mi yoksa diri diri toprağa mı gömmeli?” diye kara kara düşünür. Yazık ne kadar da iğrenç düşünüyorlar.*¹²²⁹

Devamındaki ayette bu kötü örneklerin ahirete inanmayanlar için olduğu belirtilir.

Sebe sûresinden sonra nazil olan Zümer sûresinde de birçok kez kâfirlere yönelik cehennem vaîdi yer almıştır. “Onların hem üstlerinden ateşten karanlıklar hem de altlarında karanlıkları var. İşte Allah bunları bununla korkutuyor. Ey kullarım yalnızca benden korkun!” mealindeki Zümer sûresi 16. ayette müşrik muhatap azapla korkutulurken sonraki ayetlerde Allah’a yönelen kullar cennetle müjdelenmiştir. Allah’ın böyle bir azapla kullarını korkutması, kendilerini bu azaba maruz bırakacak fiillerden korumaları içindir.¹²³⁰ Bu beyanda benzer bir tehdit daha önce de bahsi geçtiği üzere A’râf 7/40-41. ayetteki “Ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenenlere göğün kapıları açılmayacak ve onlar halat/deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar cennete giremeyecek. Suçluları işte böyle cezalandıracağız. Onların cehennem ateşinden üstlerinden de (ateşten) örtüleri olacak. İşte zalimleri böyle cezalandırırız.” ifadeleridir. Cehennem ve kat kat artırılmış azaba mahkûm olanlar üstelik de cennet yüzü görmeme tehdidiyle karşılaşacak olanlar şirk ve inkârcılıkta günaha batmış olanlardır. Kâfirlerin inkârcı ve kibirli tutumları ve buna karşılık yapılan vaîdler bahse konu olan sûrenin 60. ayetinde şöyle ifade edilir: “Allah hakkında yalan söyleyenlerin kıyamet gününde yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenler için cehennemde yer mi yok!”

¹²²⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 13/141.

¹²²⁸ En’âm 6/139-140.

¹²²⁹ Benzer ayetler için bkz. Zuhuruf 43/17; Tekvîr 81/8-9.

¹²³⁰ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 5/39.

Mukâtil'e göre buradaki kibirlenme tevhide karşı bir kibirlenmedir.¹²³¹ Kaldı ki siyakında da açık bir şekilde muhatabın kâfirler olduğu, ateşe girme sebebinin ayetleri yalanlaması, kibirlenmesi olduğu belirtilmektedir. İbn Aşûr inkârcıların yüzlerinin rengi kararacağını ve onlar görünüşleriyle diğer insanlardan ayırt edilebileceğini söylemiştir.¹²³² Râzî, ayeti cehaletin bir zulmet olduğunu, zulmetin de siyah olarak tahayyül edildiğini söyleyerek kalplerindeki siyahlığın, onların yüzlerinin kararmasına sebep olduğu şeklinde tefsir etmiştir. Akabinde gelen ayet ise iman edip salih emel işleyen müminlere müjde niteliğinde olup onların diğerlerinden farklı bir konumda olacağına, zımnen onlara azap dokunmayacağına dikkat çekmektedir. Nitekim birçok ayette korku ve hüzünden emin olacağı bildirilmektedir. Va'd ve vaîdinde sebep sonuç ilişkisinin gözetildiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Sûrenin 71 ve 75. ayetlerinde Allah'ın va'd ve vaîd ilkesinde yüce adaletini görmek mümkündür. Muttakiler cennete sevk edilirken kibirlenenlerin yerinin cehennem olacağı bir kez daha tekid edilmiştir. Azap görecektir muhatap kitle bellidir. *"Kâfirler hakkında azap kelimesi gerçekleşmiştir."*¹²³³

Zümer sûresinden sonra nazil olan Mü'min sûresinde de kâfirlerin kibirli duruşuna dikkat çekilerek onlara yönelik birçok kez cehennem vaîdi yapılır. Mü'min 40/47-50. ayetlerde cehennemlik olan zayıflarla, onların tabi oldukları arasında geçen konuşmaya yer verilir. Azabı hafifletme çabaları, yalvarıp yakarmaları boş bir uğraş olarak telakki edilir:

(Kâfirler) ateşin içinde birbirleriyle çekişirlerken zayıf olanlar, kibirlilere "Şüphesiz biz size uyuştuk. Şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz? diyeceklerdir. Kibirliler ise "Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz. Şüphesiz ki Allah kulları arasında hükmü vermiştir." diyeceklerdir. Ateşte bulunanlar, cehennem bekçilerine "Rabbimize dua edin de bizden bir gün bile olsa azabı hafifletsin!" diyeceklerdir. (Cehennem bekçileri) "Size elçileriniz apaçık deliller getirmedi mi?" diyecekler. Onlar da "Evet" cevabını verecekler. (Bekçiler ise) "(Öyleyse) kendiniz yalvarın! Kâfirlerin yalvarması boşunadır." diyeceklerdir.

Ayetin siyakındaki 38-44 ayet grubunda kibir abidesi Firavun ve ona uyan destekçilerinden bahsedilmesi vaîdin muhatap kitlesini, iman ve taatten yüz çevirme sebebiyle ateş halkına dâhil edildiklerini açığa çıkarmaktadır. Sibakında da kâfirlerin duasının işe yaramayacağı belirterek müminlere yardım edeceğini bildirmesi önemlidir. Yardım, cennet nimetleriyle ödüllendirilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Bu açıklamalar, Mekke döneminde inkârcıların maddi ve manevi baskılarıyla büyük acılar çeken Müslümanlara teselli ve ümit aşılama amacı taşımaktadır.¹²³⁴ Sûrenin 60. ayetinde bir kez daha kâfirler, kibirli olmalarına nispet edilerek cehennemle tehdit edilir: *"Rabbimiz şöyle dedi: Bana dua edin size cevap vereyim. Bana kulluk/ibadet etmeyi kibrine yediremeyenler, aşağılanmış bir şekilde cehennemi boylayacaklardır."* Bu ayet öncesiyle bütün olarak okunduğunda müşrik/zalim/kâfir topluluğunun kıyamet hesap ve ceza günü tehditlerini yalanlamalarını, onların cehennemdeki pişmanlık dolu konuşmalarını içerir. Sonraki ayetlerde ise müşriklerin Allah hakkında ileri geri konuşmaları, inkârcı söylemleri yer alır. Taberî ayette zikredilen duadan maksadın, Allaha samimi bir şekilde kulluk olduğunu söylemiştir.¹²³⁵ Denebilir ki vahyin nazil

¹²³¹ Mukâtil, *Tefsir*, 3/684.

¹²³² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 24/49.

¹²³³ Zümer 39/71.

¹²³⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/665.

¹²³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/406.

olduğu ilk muhatap ve sonraki inkârcı muhatap cehennemle korkutularak bir olan Allah'a ibadet etmeye çağırılmaktadır. *“Onlar, Kitabı (Kur'an'ı) ve elçilerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. İleride (gerçeği) bilecekler! O zaman boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar suya sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır.”* mealindeki sûrenin 70-76. ayetlerinde açıkça belirtildiği üzere vaîdin muhatap kitlesi müşriklerdir/kâfirlerdir. Siyakındaki *“Allah'ın ayetleri üzerinde tartışanları görmedin mi? (Haktan) nasıl da uzaklaştırılıyorlar!”* ifadesi de bu görüşü desteklemektedir. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) bu ayetin, kader hususunda tartışanlar hakkında nazil olduğunu söylemiş, İbn-i Zeyd ise bu ayetin, müşrikler hakkında nazil olduğunu söylemiş, Taberî de bu görüşü tercih ederek bundan sonra gelen ayetlerin bu hususu açıkladığını söylemiştir.¹²³⁶ Cehennem vaîdlerine gelince Yâsîn 36/8 ve Sebe 34/ 33. ayetlerde de geçtiği üzere kâfirlerin boyunlarında demir halkalarla birlikte burada zincirler de olacağı eklenmiştir.

Mü'min sûresinden sonra nazil olan Fussilet sûresinde de benzer vaîdler yapılmıştır. *“O gün Allah'ın düşmanları ateşe sürülmek üzere bir araya getirileceklerdir.”*¹²³⁷ ifadesinde ateş ehli Allah'a düşmanlık eden kâfirlerdir. Mukâtil tefsirinde, bu ve bundan sonraki ayetlerin Safvan b. Ümeyye el-Cumahi ile Sakifli 'Amr'ın oğulları Rabi'a ve 'Abdi Yalil hakkında indiğini nakletmiştir. Denildiğine göre haklarında bu ayetlerin indiği üç kişi yani Safvan b. Ümeyye, Ferkad b. Sumame ve Ebu Fatıma cehennem bekçileri tarafından ateşe itileceklerdir.¹²³⁸ Sibakında onların yerinin ateş, azap sözünün onlar için hak olduğu, şiddetli azapla cezalandırılacağı haber verilir. Çünkü kâfirlerin Kur'an'ın anlaşılmasına engel olmak için gürültü yapılmasını istedikleri zikredilir. Ebu Cehil ve Ebu Süfyan'ın Kureyş kâfirlerine böyle bir buyrukta bulunduğu rivayet edilir.¹²³⁹ Mezkûr ayetteki aynı ifade sûrenin 28. ayetinde tekrar edilmiştir. Ayetleri inkâr etmelerine karşılık ebedi cehennem vaîdine muhatap kılındıkları bildirilmiştir. Onların pişmanlıkları şöyle beyan edilmektedir: *“O kâfirler, şöyle diyecekler: “Rabbimiz! Dünyada iken dalaletle düşmemize sebep olan cinleri ve insanları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımız altına alalım.”*¹²⁴⁰ Denilebilir ki kâfirler/müşrikler tehditlerle korkutularak onların bu isyancı tutumlarından vazgeçirilmesi hedeflenmiştir. Pasajın öncesinde ve sonrasına iman edip takvalı olanların, istisna kılınması ve en son Yüce Allah'ın kendisini “Ğafûr ve Rahîm” olarak tanıtması¹²⁴¹ dikkat çekmektedir.

Fussilet sûresinden sonra nazil olan Şûrâ sûresi 44-46. ayetlerinde gelen vaîd mealen şöyledir:

Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin: Dönecek bir yol var mı? dediklerini görürsün. Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki zalimler, sürekli azap içindedirler. Onların Allahtan başka kendilerine yardım edecek dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun kurtuluşa çıkan bir yolu yoktur.

¹²³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/413.

¹²³⁷ Fussilet 41/19.

¹²³⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/739.

¹²³⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/741.

¹²⁴⁰ Fussilet 41/29.

¹²⁴¹ Fussilet 41/32.

İnkârcıların/zalimlerin korku dolu hallerini ortaya koyan bir tablodur. Mukâtil'e göre ayette geçen zalimden kastedilen müşriklerdir.¹²⁴² Râzî de zalimin Kur'an'da mutlak olarak(sıfatsız) kullanıldığında kâfir manasında olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴³ Nitekim siyak ve sibak da bu görüşleri desteklemektedir.

Şüphesiz suçlular/mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyeceklerdir. Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir. Biz onlara zulmetmedik fakat onlar kendileri zalim kimselerdir. Ey Malik! Rabbin bizim işimizi bitirsin! diye seslenirler. Malik de: Siz böyle kalacaksınız der. Andolsun biz size hakkı getirdik fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz.

mealindeki Zuhruf 43/74-78. ayetlerinde azapları hafifletilmeyecek, içinde devamlı kalacakları cehennem va'di mücrimlere/zalimlere gelmiştir. Onların ümitleri tamamen kesilmiştir.¹²⁴⁴ Mücrimden maksat haddi aşan müşrikler,¹²⁴⁵ zalimden maksat, şirk ile kendi kendilerine zulmedenlerdir.¹²⁴⁶ denmiştir. Muhatabın müşrikler olduğunu devamında gelen ayetler de teyit etmektedir. Mukâtil akabinde gelen 79. ayetin, Kureyş müşriklerinin Dâru'n-Nedve'de Hz. Peygamber'e suikasta karar vermeleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir.¹²⁴⁷ Ancak Hz. Peygamber bu tuzaktan kurtulmuştur. Bununla birlikte cehennemliklerin ahvalinin ortaya konmasından önce cennet tasvirlerine yer verilmesi,¹²⁴⁸ Yüce Allah'ın adaletini, va'd ve va'id ilkesini göstermektedir. O'nun davranış tarzını yani Sünnetullahı ortaya koymaktadır. Bunlar evrensel ve değiştiril(e)mez kurallardır ve bu nitelikleriyle mantıkî delillerin temelini oluştururlar.¹²⁴⁹

Duhân ve Câsiye sûrelerinde geçen cehennemle ilgili va'id ayetleri konu bütünlüğü oluşturduğu için daha erken dönemde inen Mekkî ayetlerle ele alınmıştır. Bu nedenle burada bahsedilmeyecektir. Bu sûrelerden sonra gelen Ahkaf 46/ 20. ayette gelen va'id şöyledir: “İnkâr edenler ateşe arzolanacakları gün(onlara şöyle denir): Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız. Onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere kibirlenmenizden ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz!” Dikkatimizi çeken hususlardan biri hemen hemen aynı dönemlerde nazil olan sûrelerde de görüldüğü üzere va'ide sebep olan davranışlarda büyülenmenin(kibir) öne çıkmasıdır. İnkârcılar diye söze başlanmasından hareketle bu büyülenmenin imana karşı olduğu söylenebilir. Ayetin öncesinde herkesin yaptıklarına göre muamele göreceğinin bildirilmesi, Yüce Allah'ın va'd ve va'id ilkesinin gereğidir. Bu ilke kendisinden sonra nazil olan Zâriyât 51/12-14. ayetlerde şu şekilde ifade edilmiştir: “İşlerin karşılık göreceği günün zamanını sorarlar. O, ateşte azap görecekları gündür. Onlara, azabınızı tadın; işte acele beklediğiniz bu idi.” denir.” Taberî, ayeti “Öldükten sonra dirilmeyi ve hesaba çekilmeyi inkâr eden bu yalancılar: “Hesaba çekilme ve cezalandırma günü ne zamandır?” diye sorarlar.” şeklinde tefsir etmiştir. Şunu vurgulamak gerekir ki kâfirler/müşrikler alay etmek için her dönemde bu

¹²⁴² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/774.

¹²⁴³ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 27/608.

¹²⁴⁴ Benzer ayetler için bkz. En'âm 6/44; Mü'minûn 23/77.

¹²⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/802.

¹²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/115.

¹²⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/803.

¹²⁴⁸ Zuhruf 43/68-73.

¹²⁴⁹ Rosalind W. Gwynne, “İhmal Edilen Sünnet: Sünnetullah (Tanrının Sünneti)”, çev. Mustafa Şentürk *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/(2009), 200.

türden soruları dile getirmiştir.¹²⁵⁰ Onlara azap vaîdi yapılırken akabindeki ayetlerde inananlara cennet va'di yapılır.

Gâşiye 88/1-7. ayetlerde ise inkârcılara yönelik daha önce de bahsi geçtiği üzere kızgın ateş, kaynar su ve kuru diken vaîdi vardır. Bu sûreden sonra nazil olan İnsân sûresi 4. ayette de benzer vaîdler yer alır: “*Doğrusu, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.*” Vaîdin muhatap kitlesi kâfirlerdir. Bir önceki ayetten anlaşılacağı üzere nimete karşı şükretmeyip nankörlük ettikleri için cehennemin hazırlandığı görülecektir. Akabindeki ayetlerde de şükredenler için va'dler sıralanır. Bundan kim kâfir olursa, onun için ceza vardır. Kim de Allah'ı tevhid edip O'na şükrederse onun için de mükafât söz konusudur.¹²⁵¹ Bu, Yüce Allah'ın herkesin davranışlarına göre karşılık vereceğinin göstergesidir.

Kehf sûresinde mezkûr ayetlerle benzer içeriğe sahip cehennemle ilgili vaîd ayetleri yer alır. Mağara sahipleri olarak adlandırılan Ashâb-ı Kehf'in başından geçen olay anlatıldıktan sonra inkârda hala direnen müşriklere gelen vaîd ayetleri şu şekilde tavsif edilmiştir:

*De ki: Bu gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz, zalimler için alevden duvarların kendilerini çepeçevre kuşatacağı bir ateş hazırladık. İşte korkunç cehennem ateşinin içinde susuzluktan kavrulup, “Bir damla su!” diye feryat ettiklerinde, onlara erimiş madeni andıran, buharı yüzleri kavuran bir su verilecektir. Bu ne kötü bir içecek; cehennem ne korkunç bir yerdir.*¹²⁵²

Ayet, inkâr edenlerin uhrevi sorumluluğunu ayrıca vurgulamakla beraber aynı zamanda din özgürlüğü konusunda önemli bir dayanak oluşturmakta, dünyada inananlar kadar inanmayanların da temel insan haklarına sahip olduğuna işaret etmektedir.¹²⁵³ Ayette geçen zalimden maksat kâfirler/müşriklerdir. Devamında gelen ayette ise iman edip salih amel işleyenlere cennet va'd edilmiştir.¹²⁵⁴ Bu bağlamda sebep-sonuç ilişkisinin gözetildiği, insanların tercihlerine göre muamele göreceği net bir şekilde söylenebilir. Vaîd ayetleri ile kâfirler korkutularak inkârlarından vazgeçmeleri, müminlerin de imanda sebat etmeleri ve güven duymaları hedeflenmiştir.

“*Suçlular/mücrimler ateşi görür görmez, orayı boylayacaklarını iyice anlamış olacaklar, ondan kaçış(kurtuluş yolu) da bulamayacaklardır.*”¹²⁵⁵ Cehennemden çıkış kaçış ve kurtuluşun mümkün olmadığı artık zihinlere kazınmıştır. Ayette geçen mücrimden anlaşılan siyakından anlaşıldığı üzere müşriklerdir. Bu vaîdler onların ortak koşmalarından vazgeçmeleri için serdedilmiş bir hatırlatma, bir uyarı niteliğindedir. “*Hâlbuki biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarılar için gönderdik.*”¹²⁵⁶ ifadesi sûre bütünlüğü ve Kur'an bütünlüğü dikkate alındığında verilmek istenen mesajı ortaya koymaktadır. Şu halde vaîd ayetleri müminleri müjdelirken kâfirleri uyarmaktadır. Sûrenin 100-106. ayetlerinde ise cehennemde buluşacak olanların özelliklerinin açıktan zikredilmesi, gerçekliğin, hakikatin anlaşılmasını kolaylaştırırken öteden beri vurgulanan hususları da özetlemektedir. Mealen şöyledir:

Gözleri beni anmaya kapalı olmuş ve (gerçeği) duymaya da dayanamayan kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getireceğiz. Kâfir

¹²⁵⁰ Yûnus 10/48; Enbiyâ 21/38; Neml 27/71; Secde 32/28; Sebe' 34/29; Yâsîn 36/48; Mülk 67/25; Kıyâmet 75/6.

¹²⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/23.

¹²⁵² Kehf 18/29.

¹²⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/551.

¹²⁵⁴ Kehf 18/30-31.

¹²⁵⁵ Kehf 18/53.

¹²⁵⁶ Kehf 18/56.

olanlar, benim peşim sıra kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar! Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık. De ki: “(Yaptıkları) işler bakımından en çok kaybedenleri size bildirelim mi? (Bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatında çabaları boşa giden kişilerdir. İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden işleri boşa giden kişilerdir ki biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız. İşte inkâr ettikleri için ayetlerimle, elçilerimle alay ettikleri için onların cezası cehennemdir.

Hak ve hakikatten, Kur’an’dan yüz çeviren, ayetleri dinlemeye tahammül edemeyen, Allah’ı bırakıp kullarını ilah yerine koyan, peygamberle ve ayetleriyle alay eden müşriklerin yerinin cehennem olduğuna defaatle vurgu yapılması, muhatabın prototipini oluşturmaktadır. Ayetin siyak ve sibakı dikkate alındığında ayette geçen kâfirden kastın müşrikler olduğu açıktır. Bu şiddetli tehditin ardından iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapana firdevs cennetleri va’d edilmesi de dikkate değerdir. Va’d ve vaîdin etkisinin muhatabın kimliğine göre değiştiğini söylemek mümkündür.

Kehf sûresinden sonra nazil olan Nahl 16/88. ayette “*Kâfir olup (İnsanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte bozgunculuk yapmaları sebebiyle onların azaplarını artırdıkça artıracaktır.*” ifadesinden anlaşılan inkârlarına göre azaplarının da artırılacak olmasıdır. Küfürleri, Allah yolundan alıkoymaları ve müfsid olmaları sebebiyle layık oldukları azaba ilave olarak bunlara azap edilecektir.¹²⁵⁷ Küfürlerinden kastedilen pasaj bütünlüğü dikkate alındığında Allah’a ortak koşmaları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bunların vaîdi asla hafifletilmeyecek azaptır. Taberî tefsirinde müfessirlerin, ayette, artırılacak olan azabın, hurma ağacı kadar dişleri olan akrepler, deve gibi yılanlar, arşın altından akan beş azap nehri vb. şeyler olduğunu söylediğini aktarmış ancak azabın gerçek mahiyetini ancak Allah’ın bileceğini söyleyerek bu görüşü onaylamamıştır.¹²⁵⁸ Anlaşılan o ki bazı kimseler, azap şekli Kur’an’da olmamasına rağmen azap tablosunu daha ürkütücü ve korkutucu hale getirme çabasıındadırlar. Benzer şekilde Nebe sûresinin 30. ayetinde yer alan azabın artırılması ile ilgili vaîdin muhatabı da yine ayetleri yalanlayanlardır.

İbrâhîm sûresinin 16-17. ayetlerinde ise gelen vaîd şu şekildedir: “*Ardından da (o inatçı zorbaya) cehennem vardır; kendisine irinli su içirilecektir! Onu yudumlamaya çalışacak neredeyse boğazından geçiremeyecektir. Ona her yandan ölüm gelecek, oysa o asla ölecek değildir. Bundan ötede ağır bir azap daha vardır.*” Ayetlerin ifadesi gayet açık olup peygamberlerle kavimleri arasında cereyan eden alışverişin, tartışmaların, mücadelelerin, meydan okumaların, tehditlerin ve azapla korkutmaların anlatımını içermekte ve her inatçı zorbanın perişan olacağı, dünyada zarara uğrayacağı, ahirette de onu bekleyen azap ve korkuların çok şiddetli olacağı açıklamasıyla sona ermektedir.¹²⁵⁹ Sonrasındaki 21-27 ayet grubunda zalimleri elem verici azap, iman edip salih amel işleyenleri cennet beklemektedir. Benzer şekilde “*Hiç şüphe olmasın ki bizim katımızda onlar için boğazlara takılacak demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlanmıştır. Boğazı yırtıp geçen berbat, yiyecekler; müthiş elem ve eziyet veren azaplar var.*” mealindeki Müzzemmil 73/12 ve 13. ayetlerde yer alan bu korkutucu tehditlerin muhatabını anlamak için ayetin hemen öncesine bakmak yeterlidir. Öncesinde peygambere çirkin iftiralarda bulunan, nimete nankörlük edip yalanlayan kimselerden bahsedilmiş, peygamberden zımnen onların sözlerine aldırış etmemesi ve sadece Allah’a güvenmesi

¹²⁵⁷ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, 3/207.

¹²⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 17/276-277.

¹²⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 5/224.

istenmiştir. Mezkûr kitlenin vahyi inkâr eden, peygamberin hoşuna gitmeyen sözler sarf eden müşrikler olduğu söylenebilir.

Bahse konu olan İbrâhîm sûrenin 49-50. ayetlerinde de kıyamet ve dirilişte kâfirlerin başlarına gelecek azap hakkında zincire vurulmuş olacakları, giysilerinin katrandan olacağı, yüzlerini de ateş bürüyeceği haber verilmiştir. Ayetlerde zalimlere karşı sürekli çınlayan seda, Allah'ın onlardan habersiz olmadığına dikkat çekmekte ve bu ses, Kur'an her okunduğunda kulakları delmekte; nefislerde azgın, kibirli zalimlere karşı öç duygusunu galeyana getirmekte ve zaman ne kadar uzarsa uzasın, Allah'ın intikam ve azabının başlarına kesinlikle geçeceği ümidini de nefislerde canlandırmaktadır.¹²⁶⁰

Enbiyâ sûresinde de benzer içerikler farklı detaylarla ve mesajlarla gündeme gelmiştir. Kâfirlerin zalimlik vasfıyla öne çıktığına, şirkin sert bir üslupla eleştirildiğine, onların hallerine mukabil vaîdlerin gerçekleştiğine bir kez daha şahitlik edilmektedir. Kâfir insanın peygamberle ilgili alaycı azap ve helak konusunda “*Mademki iddialarınızın doğruluğundan dem vuruyorsunuz, o halde söyleyin bakalım, şu kıyamet ve azap ne zaman gelip çatacak?*” ifadesinde aceleci tavrına dikkat çekilmiştir. Bu ayetin müşrikler hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.¹²⁶¹ Onlar bu tutum ve tavırları karşılığında hem dünyada hem ahirette azap tehditleri ile yüz yüze gelmiştir. Şu ifade azabın şiddetini ve dehşetini ortaya koymaktadır: “*O kâfirler cehenneme girdiklerinde yüzlerini ve sırtlarını kavuracak ateşten asla kaçıp kurtulamayacaklarını ve hiç kimseden yardım alamayacaklarını bilselerdi böyle ileri geri konuşmazlardı.*”¹²⁶² Ayetin siyak ve sibakı kâfir muhatabın alaycı tavırlarına mukabil böyle bir vaîdle karşılık verildiğini göstermektedir. Bu ayetler kâfirler/müşrikler açısından tehdit oluştururken Hz. Peygamber ve inananlar açısından teselli kaynağıdır. Kâfirlere yönelik vaîdler sûre boyunca devam etmektedir.

“*Hiç şüphesiz siz ve Allah dışında tapındıklarınız cehennem yakıtısınız. Siz, oraya gireceksiniz. Şayet bunlar ilahlar olsaydı oraya girmezlerdi ve hepsi orada temelli kalacaklardır. Orada onlar için, inlemek vardır. Bunlar, orada (iyi haber)duymayacaklardır.*” mealindeki Enbiyâ 21/98-100. ayetlerde müşriklerle yönelik vaîdler dikkat çekmektedir. Vaîdin muhatabının müşrikler olduğunu nüzul sebebi olarak aktarılan rivayetler de desteklemekte, mesajı daha açık hale getirmektedir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre: “*Hiç şüphesiz siz ve Allah dışında tapındıklarınız cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz.*” ayeti nazil olunca müşriklerin “Allah'ın dışında melekler, Üzeyr ve İsa'ya da tapınılıyor. Onlar da cehennemdeler mi?” diye sormaları üzerine “*Şayet bunlar ilahlar olsaydı oraya girmezlerdi ve hepsi orada temelli kalacaklardır.*” ayeti nazil olmuştur.¹²⁶³ Ayetlerin siyakında kıyametin yaklaştığı vakit Yecûc ve Mecûc'un çıkışı sırasında kâfirlerin gözlerinin korkudan ve dehşetten fal taşı gibi açılacağından, gerçekte karşı karşıya geldiğinde pişmanlıklarından bahsedilir. Bu pişmanlığı, kıyamet gerçeğini yalanlamaları, peygamberden yüz çevirip putlara tapmaları sebebiyle yaşamaktadırlar.¹²⁶⁴ Pasajdan tehditlerin kâfirlere özel olduğu kolayca anlaşılır. Üstelik devamında iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanların bu dehşetten etkilenmeyecekleri gibi ebedi kalacakları cennetle müjdelenmesi bir kez daha bunu tekid etmektedir.¹²⁶⁵

¹²⁶⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadîs*, 5/250.

¹²⁶¹ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu 'l-Ğayb*, 22/147.

¹²⁶² Enbiyâ 21/39.

¹²⁶³ Suyûtî, *Lübâbü 'n-Nükûl*, 1/133; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/344.

¹²⁶⁴ Enbiyâ 21/96-100.

¹²⁶⁵ Enbiyâ 21/101-103.

Yüce Allah'ın va'd ve vaîdinin muhatap kitlesini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyduğu pasajlardan biri de Secde 32/15-22. ayet grubudur.¹²⁶⁶ *“Yoldan çıkanlara/fasıklara gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler ve kendilerine, “Yalanlamış olduğunuz cehennem azabını tadın! denecektir.”* Ayette fasıktan kastedilen kâfirlerdir.¹²⁶⁷ Mukâtil buradaki müminin Ali b. Ebi Talib, fasıkın ise Velid b. Ukbe olduğunu söylemiştir.¹²⁶⁸ Fasıkla kimin kastedildiğini anlamak için metin içi bağlamı dikkate almak yeterlidir. Çünkü iman edenlerin vasıfları belirtilerek fasıklar onun karşısına oturtulmuştur. Mümin fasık/kâfir karşılaştırılması yapılarak birbirlerine göre ahirette konumunun ve akibetinin farklılığına dikkat çekilmiştir.

Tûr sûresinde de Kur'an'da birçok kez ifade edilen¹²⁶⁹ ve muhatabı adrese teslim olan vaîd 13-16. ayetlerde şu şekilde gelmiştir: *“O gün cehennem ateşine itilip atılacaklar. O zaman kendilerine şöyle denecek: “Dünyada iken yalan diye kestirip attığınız ateş işte budur.”* Vaîdin muhatabı sözün bağlamından da anlaşıldığı üzere müşriklerdir.¹²⁷⁰

Tûr sûresinden sonra nazil olan Mülk sûresinde de Allah'ı inkâr edenler için cehennem azabının olduğunu bildiren 6-7. ayetler mealen şöyledir: *“Rablerine karşı kâfir olanlar için cehennem azabı vardır. Ne kötü varış yeridir (orası)! Onlar oraya atıldıklarında cehennem korkunç sesini duyacaklar.”* Cehennemle tehdit edilenlerin meleklerle konuşmasından, onların dünyada iken peygamberin uyarılarına kulak tıkayan ve onlardan yüz çeviren nankör kimseler olduğu anlaşılır.¹²⁷¹ Ayetin devamında da kâfirlerin inançlarının temelsizliğini ortaya koyan delillerin getirilmesi, onların azap konusunda aceleci tavırları, kendilerine yapılan tehditin şiddetinin artırılmasına neden olmuştur. Bu vaîd şöyle tavsif edilmiştir: *“Azapla yüz yüze geldiklerinde o kâfirlerin suratları kapkara kesilecek. İşte o zaman kendilerine, “Haydi gelsin de görelim!” deyip durduğunuz azap işte budur!”* denilecek.”¹²⁷² Zâriyât 51/14 ve Tûr 52/15. ayetlerde geçtiği üzere kâfirlerin başına gelecekleri aceleyle görmek istemeleri, ısrarcı ve inatçı tavrını ortaya koymaktadır. Sûre bütünlüğünde bakıldığında vaîdin muhatabının inkârcı müşrikler olduğu kolayca anlaşılır. Câbirî, buradaki tehdit söyleminin hem Kureyş müşriklerine yönelik olduğunu hem de o sûrede arz edilen delillerin Mekke dışındaki Arap kabilelerinin çevreye ait hususlardan seçilmiş olmasından dolayı Mekke dışındaki Arap kabileleri olduğunu söylemiştir.¹²⁷³ Denebilir ki peygamberden yüz çeviren, uyarılardan korkmayan herkesi bu akibet beklemektedir. Ayetin devamında ise Rablerinden korkanlara bağışlanma ve mükafât olduğunun bildirilmesi önemlidir.¹²⁷⁴

¹²⁶⁶ Secde 32/16-20. ayetlerin Medine'de indikleri nakledilmektedir. Derveze, ayetlerin öncesi ve sonrasıyla aralarında konu ve üslup bakımından tam bir uyum olması hasebiyle bu nakle şüpheyle bakmaktadır. Bizim de görüşümüz bu yöndedir. Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/352.

¹²⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/187; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/106.

¹²⁶⁸ Mukâtil'in tefsirinde yer alan rivayete göre ayetin nazil oluşu şöyle gerçekleşmiştir: “Osman b. Affan'ın ana-bir kardeşi olan Ümeyyeoğullarından el-Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt Ali b. Ebi Talib'e, “Sus, sen çocuksun. Benim kılıcım senden daha keskindir, dilim senden daha güzel konuşur, asker ve taraftarım senden daha çoktur.” demişti. Ali de ona, “Sus, çünkü sen bir fasıksın” diye cevap vermişti. Bunun üzerine Yüce Allah, mümin, fasık gibi midir? buyruğunu indirdi.” Mukâtil, *Tefsîr*, 3/451.

¹²⁶⁹ Sâffât 37/21; Rahmân 55/43; Mutaffîfîn 83/17.

¹²⁷⁰ Tehdit anlamında kullanılan veyl ifadesini izah ederken, bu vaîdin muhatap kitlesi ele alındığı için burada ayrıntılı açıklanmamıştır.

¹²⁷¹ Mülk 67/8-11.

¹²⁷² Mülk 67/27.

¹²⁷³ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 2/352.

¹²⁷⁴ Mülk 67/12.

Hâkka sûresinde de vaîdler ve vaîde sebep olan davranışlar şu şekilde tarif ve tavsif edilmiştir: *(Bu arada cehennem muhafızlarına şöyle emredilecek) “Onu yakalayıp bağlayın; sonra da onu alevli ateşe atın. Sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincirle oraya sokun! Şüphesiz ki o Yüce Allah'a iman etmiyordu. Yoksulu doyurmaya da teşvik etmiyordu. Bugün burada onun hiçbir dostu yoktur. Yiyecek ve içecek şeyi ise irinden ibarettir. O irin ancak (sürekli) hata yapanların yiyeceği-içeceği”*¹²⁷⁵ Özellikle ayette geçen “hâtiûn/الْخَطُورُنْ” kelimesi lafız açısından ele alındığında herkesin mutlaka bu vaîdlere muhatap olduğu vehmini uyandırabilir. Okuyan bu kelimenin kök anlamından hareketle, mutlak anlamda “inkâr ve isyan içerikli azgınlıkları” içerdiğini, herhangi bir küçük hata anlamına gelmediğini ifade etmiştir.¹²⁷⁶ Bu bağlamda bile isteye, her şeyin farkında olarak günah işleyenler manası verilebilir. İbn Abbas’a göre günahkârlardan maksat müşriklerdir.¹²⁷⁷ Kaldı ki ayetin siyakında Kuran’a yemin edilmesi, Kur'an'ın kimliğinin açıklanması, müşriklerin Kur'an hakkında iddialarının şiddetle reddedilmesi, sibakında inen ayetlerin nüzul sebebi olarak müşriklerin zikredilmesi,¹²⁷⁸ vahyin gerçekliğine vurgu yapılması¹²⁷⁹ bu vaîd ayetlerinin muhatabının müşrikler olduğunu göstermektedir. Ancak vaîdlerin özelde müşriklere genelde tüm kâfirlere/müşriklere yönelik olduğu söylenebilir. Elbette ki müminlerin bu durumdan ders çıkarması gerekir. Kıyamet, haşr, hesap, kitap, mîzân, cennet ve cehennem bağlamında ancak ahlak gerçek işlevini bulacaktır.¹²⁸⁰

Hâkka sûresinin akabinde nazil olan Meâric sûresi de benzer içeriğe sahiptir. Kâfirler için beklenen ateş şu şekilde tarif ve tavsif edilmiştir:

*Birbirlerine gösterileceklerdir. O suçlu/mücrim kişi, o günün azabından (kurtulmak için) çocuğunu, eşini, kardeşini, kendisini koruyup barınırdıran yakınlarını ve yeryüzünde kim varsa hepsini kendisini (azaptan) kurtarması için fidye vermek isteyecektir. Hayır! Şüphesiz ki o cehennem derileri kavurup soyan alevli bir ateştir. Arkasını dönüp yüz çevireni ve (mal) toplayıp yağın kimseyi kendine çağıracaktır.*¹²⁸¹

Allah'ın çağrısına sırtını dönen, mal toplayıp yağın kimsenin azaptan kurtulmasının mümkün olmadığını net bir şekilde ifade etmektedir. Akabinde insana ait olumsuz sıfatlar zikredilir. “Şüphesiz ki insan çok hırslı yaratılmıştır. Başına bir kötülük geldiğinde çok sızlanır. Bir hayra ulaşınca da çok cimri kesilir.” mealindeki ayetler bağlamından kopuk olarak okunursa ayette geçen el-insan kelimesi insan cinsine şamil olarak anlaşılır. Ancak bu sayılan özellikler kâfirlere nispet edilmiştir. Nitekim ayetlerinin nüzul sebebi olarak müşrik olan Ümeyye b. Halef muhatap gösterilmiştir.¹²⁸² Kaldı ki sûre bütünlüğünde mümin kâfir karşılaştırmasını görmek mümkündür. Kâfirler cehennemle korkutulurken, müminlere cennet va'di vardır. Meâric sûresinden sonra gelen Nebe 78/21-22. ayetlerde de cehennem kâfirlerin yeri olduğu açıkça belirtilir.

Peş peşe nazil olan Nâziât, İnfîtâr ve İnşikâk sûrelerinde de mezkûr sûrelerde geçen benzer sebeplerden dolayı vaîdlerin dile getirildiği görülür. Nâziât sûresinde de siyak-sibak gözetildiğinde kıyamet, yeniden diriliş ve hesap gününü yalanlayan, kâfirlik ve şirkte direnip haddi aşan ahireti yok sayıp sırf dünyaya gönül bağlayan kâfirlerin/müşriklerin ikametgâhının cehennem olduğu belirtilmiştir. “Kim azgınlık

¹²⁷⁵ Hâkka 69/30-37.

¹²⁷⁶ Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, 4/266.

¹²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/606.

¹²⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/425.

¹²⁷⁹ Hâkka 69/38-48.

¹²⁸⁰ Kayan, *Kimlik İnşası*, 109.

¹²⁸¹ Meâric 70/11-18.

¹²⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, 4/437.

yapmış ve dünya hayatını tercih etmişse cehennem onların barınağıdır.”¹²⁸³ Ayetin Nadr ve oğlu Haris, Ümeyye b. Halef, Ebu Cehil veya Amir b. Umeyr hakkında nazil olduğu rivayet edilir.¹²⁸⁴ Müteaddit ayetlerde de geçtiği üzere kâfirlerin en bariz özellikleri dünya hayatına düşkün olmaları, ona karşı aşırı sevgi beslemeleri, ahireti umursamamalarıdır.¹²⁸⁵ Hiç şüphesiz Allah’a kavuşmaya inanmadıklarından dolayı anlayış bu şekildedir. Oysaki her zaman vurgulanan husus dünya hayatının geçiciliği, ahiret hayatının kalıcılığıdır.

İnfîtâr sûresinde Allah’ın cehennemle ve orada sürekli kalmakla tehdit ettiği kimseler kâfirlerdir. Siyak sibak buna işaret etmektedir. Meal en şöyledir: “Suçlular/füccar ise cehennemde olacaklar, Hesap Günü’nde oraya girecekler ve oradan da bir daha ayrılamayacaklardır.”¹²⁸⁶ Ayette geçen “füccar” kelimesi dünyada zalim olanlar,¹²⁸⁷ Allah’ı inkâr eden günahkârlar¹²⁸⁸ olarak tefsir edilmiştir. Bu beyanda zikredilen ve kâfirlere yönelik birçok ayet vardır. Bu kimseler nimete nankörlük eden ve hesap gününü yalanlayanlardır. İnşikâk sûresinde de hesap gününü yalanlayanlara, Allah’a kavuşacaklarını ummayanlara, Kur’an’ı kabullenmeyenler ve bildirdiği gerçekleri yalanlamakta ısrar edenlere cehennem yolu gösterilmiştir. Daha önce de bahsi geçtiği üzere müşriklerin/kâfirlerin ahiret dair düşünceleri “Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir. Biz dirilecek değiliz.”, “Hayat işte bu yaşadığımızdan ibarettir; ölürüz, diriliriz, bizi sadece dehr(zaman) helak eder.” ayetlerinde ifade edildiği gibidir. Onların bu tutum ve davranışlarına karşılık “Alevli ateşe girecektir.”¹²⁸⁹, “Müthiş elemli azabı müjdele!”¹²⁹⁰ şeklinde tehditler yapılmıştır. Yüce Allah onların düşünce bozukluğunu gündeme getirerek diğer insanlardan ibret almalarını sağlamak istemekte, kendilerine çeki düzen vermelerini istemektedir.¹²⁹¹ Mezkûr sûrelerde geçen vaîd ayetlerinin öncesinde ya da akabinde, inananlara cennet va’dinin yapıldığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır.¹²⁹²

Ra’d sûresinde de Allah’a ortak koşmalarından dolayı ahiretteki hesaplarının çok çetin olacağı,¹²⁹³ yaratılışlarında iman ve itaat sözünden dönenlerin, Allah’ın emrettiği şeyleri yerine getirmeyenlerin, yeryüzünde şirk, inkârcılık, zulüm gibi işlerle fitne-fesat üretenlerin yerinin cehennem olduğu beyan edilmiştir.¹²⁹⁴ Allah’a itaatsizlikten sakınanlara va’d edilen yer ise cennettir.¹²⁹⁵ Cehennem, ahireti yok sayıp sırf dünya nimetlerine sahip olmayı isteyenlerin mekânıdır ve onlar Allah tarafından kınanmış ve rahmetinden kovulmuş şekilde oraya atılacaktır.¹²⁹⁶ İsrâ 17/97-98. ayette de dirilişi inkâr edenlere yönelik cehennem vaîdi vardır. Rûm 13/16. ayette de kâfir olanlara ayetleri ve ahiret buluşmasını yalandıkları için azap içinde bırakılacakları ifade edilmiştir. Vaîdin muhatap kitlesi, vaîdin sebepleri aynı dönemde indiği sûrelerle hemen hemen aynı olduğu söylenebilir. Ayetin siyakında da iman edip iyi işler yapanların cennetle müjdelenmesi de bunu teyit eder. Allah’ın kâfirlere/müşriklere yönelik şiddetli

¹²⁸³ Nâziât 79/37-39.

¹²⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/579; Kurtubî, *el-Câmi*, 19/207; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 31/49.

¹²⁸⁵ Yûnus 10/7-8; İnsân 71/27; Kıyamet 75/20-21; A’lâ 87/16-17.

¹²⁸⁶ İnfîtâr 82/14-16.

¹²⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/614.

¹²⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/272.

¹²⁸⁹ İnşikâk 84/12.

¹²⁹⁰ İnşikâk 84/24.

¹²⁹¹ Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, 2/413.

¹²⁹² Nâziât 79/40-41; İnfîtâr 82/13; İnşikâk 84/25.

¹²⁹³ Ra’d 13/18; Lokmân 31/24.

¹²⁹⁴ Ra’d 13/25.

¹²⁹⁵ Ra’d 13/35.

¹²⁹⁶ İsrâ 17/18.

cezalarına karşılık, müminlere yönelik de hep zafer vaadi vardır. O va'd ve vaîdi muhatabın farklılığına göre beyan etmektedir. Özellikle, mümin kâfir karşılaştırması üzerinden ortaya konulan bu ilkeyi, Mekke'nin son dönemlerinde inen sûrelerde görmek mümkündür. Bu dünya hayatını hazır bulan, onu hiçbir şekilde katkısı olamayan insanı bu; kuru, mesnedsiz, asla ilim olmayan ve ancak zandan ibaret olan düşünce ve iddialara sevk eden durum, onun küfür, yalanlama ve inkâr halinde bulunmasıdır.¹²⁹⁷

“Hayır, onlar o gün Rablerinden perdelenmiş olacaklardır. Sonra onlar şüphesiz cehenneme gireceklerdir. Sonra da: Yalanlayıp durduğunuz işte budur.” denecektir.¹²⁹⁸ Akabinde inananların mükafâtlarının sıralanması dikkate değerdir. Bütün bu vaîdlerin sebebini sûrenin son ayeti özetler niteliktedir:

*Kâfirler yaptıklarının cezalarını buldular mı?*¹²⁹⁹

*İşte Rableri hakkında tartışmaya giren iki taraf: O'nu inkâr edenlere ateşten bir elbise biçilmiştir. Başlarının üzerinden kaynar su dökülecektir. Bununla karınlarının içindekiler ve deriler eritilecektir. Onlar için demir kamçılar da vardır.*¹³⁰⁰

*Ayetlerimiz hakkında onları aciz kılmaya çalışanlara gelince, işte bunlar cehennem halkıdır.*¹³⁰¹

*İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar için küçük düşürücü azap vardır.*¹³⁰²

Dikkatlerimizi çeken hususlardan biri de Mekke döneminde inen sûrelerde yoğun bir şekilde ahirette yaşanan/yaşanacak olan diyaloglara yer verilmesidir

Kâfirlerin cehenneme giriş sahnesi,¹³⁰³ cehennemliklerin itirafları ve pişmanlıkları,¹³⁰⁴ cennetliklerle cehennemliklerin konuşması,¹³⁰⁵ cennetliklerin cehennemlik hakkında konuşması,¹³⁰⁶ müminlerin cehennemliklerle konuşması,¹³⁰⁷ cehennemde Allah ile kâfirlerin konuşması,¹³⁰⁸ Allah'ın müşriklerle konuşması,¹³⁰⁹ müşriklerin putlarla konuşması,¹³¹⁰ cehennemde müşriklerin birbiriyle konuşması,¹³¹¹ müşriklerin Allah ile konuşması,¹³¹² kâfirlerin Allah ile konuşması,¹³¹³ azap hükmü kesinleşmiş, cehenneme sevk edilecek olanların hem Allah ile hem de birbirleriyle

¹²⁹⁷ Gölcük, *Kuran ve İnsan*, 272.

¹²⁹⁸ Muttâfîfîn 83/15-17.

¹²⁹⁹ Muttâfîfîn 83/36.

¹³⁰⁰ Hac 22/19-21.

¹³⁰¹ Hac 22/51.

¹³⁰² Hac 22/57.

¹³⁰³ Zümer 39/71-71.

¹³⁰⁴ En'âm 6/27; A'râf 7/53; Hicr 15/2; Furkân 25/13; Mülk 67/11; Hâkka 69/25-29; Nebe 78/40; Fecr 89/24.

¹³⁰⁵ A'râf 7/44-45. Cennetlikler ve cehennemlikler diyalogu yoluyla, iman edip takva sahibi olanlarla kâfirlerin kıyâmet günü ne halde olacaklarını göstermekte, Kureyşlilere de hidayet ve rahmet kaynağı bir kitap ve peygamber gönderildiğini hatırlatmaktadır.

¹³⁰⁶ Sâffât 37/50-59.

¹³⁰⁷ Müddessir 74/40-47.

¹³⁰⁸ Mü'minûn 23/104-116.

¹³⁰⁹ Fussilet 41/47-48; Ahkâf 46/34; Kâf 50/22-29.

¹³¹⁰ Furkân 25/17-9. Buradaki konuşmalarla müşriklerin zihin dünyasında Allah'a ortak koştukları putlarla ilgili soru işaretleri oluşturulmaktadır. Şüpheye düştükleri ahiret ve ahvalinden, kendi inanç ve hallerini sorgulamaya, düşünmeye davet vardır. Şüphe içinde olması gereken asıl kendi inançlarıdır.

¹³¹¹ Şuarâ 96-102; Sebe' 34/31-33.

¹³¹² Fâtır 35/37.

¹³¹³ Mü'min 40/10-11-12.

konuşmaları,¹³¹⁴ uzuvların şahitlik eden konuşması,¹³¹⁵ kâfirlerin hesap günü ve cehennemde önderleriyle konuşması,¹³¹⁶ kendi aralarında birbirlerini suçlayıcı konuşmaları,¹³¹⁷ pişmanlıklarını ve çaresizliklerini dile getiren konuşmaları¹³¹⁸ ile oradaki insanların düşüncelerini, hangi eylemlerden dolayı cehenneme atıldıklarını, neden dünyada iken bu tür hareketlerde bulunduklarını ortaya koymaktadır. Tartışmalarda öğrenme, öğretme, katılma, karşı çıkma, delil getirme şekillerine bürünmüş olan fikir alışverişleri söz konusudur.¹³¹⁹

Gerek Peygamberler döneminde yaşanan diyaloglar gerekse ahirette yaşanacak olan diyaloglar muhataba göre bir üslup kullanıldığını göstermektedir. Peygamberlerin azapla ilgili uyarılarına kulak vermeyen, yeniden diriltme hususunda şüphe içinde olan kâfirlerin yevmü'l-vaîd günü başlarına gelecekler tek tek açıklanarak vuzuha kavuşturulmaktadır. Mümin kâfir ayrımının cehennem konuşmalarında da temsilen yer aldığı görülmektedir. Cehennemdekilerin ahiret, kıyamet, diriliş, hesap ve ceza gününü sürekli inkâr etmeleri, mademki sözünde dürüstsün, haydi getir bakalım azabı şeklinde meydan okumaları çarpıcı bir şekilde satır aralarında dile getirilmektedir. Kâfirleri/müşrikleri inkâra sürükleyen sebepler putperest ataları taklit, hevaya uymak, kibir, hased, cehalet, kin ve inat, hafife alınma ve vatandan çıkarılma korkusu, bilgisiz mücadele ve ahireti inkâr şeklinde kategorize edilmiştir.¹³²⁰ Dikkatlerimizi çeken bir diğer husus cehennem tehditleri bu kadar yoğun yapılırken buradan istisna tutulan ve cennete girecek grubun haber verilmesidir. Gerek sûrenin muhtevası gerekse nüzul sebebi rivayetleri, müşrik ve müminlerin Allah katındaki konumunun farklılığına dikkat çekmiştir. Bu durum neredeyse bütün sûrelerin muhtevasında açık bir şekilde görülmektedir.

5.3.1.3. Tehdit Anlamında Kullanılan Veyl İfadeleri

Hümeze sûresinde geçen “veyl” kelimesinin, aynı zamanda geçtiği diğer yerlerde de niçin ve kimlere yönelik kullanıldığının bilinmesi vaîdin anlaşılmasında katkı sağlayacaktır. Bu sebeple Kur'an bütünlüğünde çok fazla ayrıntıya girmeden konu değerlendirilecektir. Asmaî'ye (ö. 216/831) göre veyl çirkinliktir. Hayıflanmak, vahlanmak için kullanılır.¹³²¹ Çeşitli sûrelerde yirmi yedi defa geçen veyl, bir kötülük ve musibetin vukuu halinde, “Yazıklar olsun, vay haline!” anlamında kullanılan bir ünlem olmakla birlikte bir kısım müfessirler bunun cehennemdeki bir kuyunun, vadinin veya

¹³¹⁴ Kasas 28/61-66. Mezkûr ayetlerde azap hükmü kesinleşen kimselerin zımnen şeytanlar/müşrikler oldukları düşünülmektedir. Esed'in bu konudaki yorumu şu şekildedir. “Ayetin devamından da anlaşılacağı gibi, burada hitap edilen kimseler, toplumlarına yanlış değer hükümleri empoze ettiği farz edilen “din ve düşünce önderleri” dir ve yandaşlarının tuttuğu eğri yoldan en başa bunlar sorumlu olduklarından öte dünyada azabı en başta çekenlerde bunlar olacaktır.” devamındaki ayette iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara kurtuluş vaadi vardır.” Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/797.

¹³¹⁵ Fussilet 41/19-24.

¹³¹⁶ Sâffât 37/19-39; Mü'min 40/47-50. Cehennemliklerin konuşmalarında dikkat çeken durumlardan biri de oradakilerin öncülerini, ileri gelenlerini suçlayıcı tavrıdır. Kur'an'da “mele” adı verilen bu öncüler inkârda başı çekmekte, halkı kıskırtmakta ve örgütlemektedir. Kur'an'ın onlara “mele” demesi, onların pratikte onurlu ve yönetme konumunda olup onları hak ettiklerinden değil, vakıayı (yani toplumsal kabul gördüklerini) göstermek içindir.

¹³¹⁷ Sâd 38/59-64.

¹³¹⁸ Mü'min 40/73-74.

¹³¹⁹ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamberi Eğitmesi*, 55.

¹³²⁰ Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları*, 403-422.

¹³²¹ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/888.

dağın adı olduğunu söylemişlerdir.¹³²² Veyl kelimesinin geçtiği yerler değerlendirildiğinde şiddetli tehdit içeren ve kâfir/müşrik/münafık muhataplar için kullanılan bir kavram olduğu söylenebilir.¹³²³ “Göğü yeri ve ikisi arasındakileri (boş yere) yaratmadık. Bu kâfir olanların zannıdır. Ateşi hak edenlerin vay hallerine!” mealindeki Sâd 38/27. ayeti örnek kabilinden zikredilebilir. Enbiyâ 21/18. ayette Allah hakkında çirkin yakıştırmalarda bulundukları, taştan topraktan ilah edindikleri için “veyl” ifadesi müşrikler için kullanılmıştır.¹³²⁴ Câsiye 45/7. ayette yalancı ve günahkârlar için “وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ” ifadesi geçmektedir. Burada geçen “effak” kelimesi için Esed, lafzen "yalancı" ve özellikle de "müzmin yalancı" anlamına geldiğini, “kendi kendine yalan söyleyen” kişiyi ifade ettiğini söyler. Çünkü o me’fuktur, "aklı ve muhakemesi doğru yoldan sapmıştır.”¹³²⁵ Buna göre bile bile ve ısrarla Allah ve ayetleri hakkında yalan söylediği söylenebilir. Bu bağlamda ayetin siyakında bu kimselere ayetler okunup aktarıldığı zaman Allah’ın ayetlerine inanmadıklarından, sıbakında onları duyduğu/mana ve maksadını anladığı halde kibirlenerek hiç onları duymamış gibi direndiklerinden bahsedilmesi bu görüşü teyit etmektedir.¹³²⁶ Yalancıdan kastedilenin “Kur’an geçmişlerin masallarındır” diyen Nadr b. Haris olduğu söylenmiştir.¹³²⁷ Esîm kelimesi de Rabbine karşı çok günahkâr, günaha çokça dadanan olarak tefsir edilmiştir.¹³²⁸ Râzî de esîm kelimesini iki durumda değerlendirmiştir:

Birincisi, inkârında ve büyüklük taslayışında ısrar etmesidir. Yüce Allah, “Kendine Allah’ın ayetleri okunurken işitir ama sonra kendi fikirlerini ve aklını beğenerek Allah’ın ayetlerine iman etme hususunda büyüklük taslar ve küfründe ısrarla devam eder.” buyurmuştur. İkincisi, günahkârların ısrar ve kibirlenme merhalesinden istihza (alay) haline geçmesidir. Yüce Allah bunu ifade için de “O, ayetlerimizden bir şeye muttalî olduğu zaman bunu eğlence edinir.” buyurmuştur. Aslında ilgili sözün, “O bunu alay edinir.” manasında olması gerekirdi ama Yüce Allah, bu günahkârın Hz. Peygamber’e indirilen ayetlerden hangi sözü duysa, bu vesileyle bütün ayetlerle istihzaya dalıp sadece birisiyle alay etmekle yetinmediğini bildirmek için, çoğulu gösteren müennes zamiriyle buyurmuştur.¹³²⁹

Sonuç olarak “effak” ve “esîm” olanlar kâfirlerdir/müşriklerdir. Onlara elem verici bir azap vardır.¹³³⁰ Diğer taraftan metin içi bağlam da hitabın onlara işaret ettiğinin göstergesidir.

Benzer bir gerekçe ile yani kâfirlikte direnip kalpleri katılaştıran kimseler için “veyl” ifadesinin kullanıldığı diğer bir ayet Zümer 39/22’dir. Burada onların apaçık bir dalalet içinde oldukları ve kalbini İslam’a açan kimse ile aynı olmadıkları bildirilir. Fussilet 41/6. ayette doğrudan Kur’an’dan yüz çeviren, onun çağrısına kulak vermeyen Allah’a şirk koşan müşriklere yönelik “veyl” ifadesi kullanılmıştır. Akabinde onların zekatı vermedikleri ve ahireti inkâr ettikleri belirtilir. Fani hayatı ahiretteki ebedi hayata tercih eden kâfirler için açık bir şekilde şu tehdit yapılır: “Şiddetli azaptan dolayı

¹³²² Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227; Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/888.

¹³²³ Ayrıntılı bkz. Yakup Yüksel, “Kur’an’da Veyl Kelimesi Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi* 52/2 (Haziran 2016), 147-170.

¹³²⁴ Enbiyâ 21/18.

¹³²⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1019.

¹³²⁶ Câsiye 45/6, 8.

¹³²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/835-836.

¹³²⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/835.

¹³²⁹ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 27/672.

¹³³⁰ Câsiye 45/8; benzer ayetler için bkz. Lokmân 31/7; Fussilet 41/5.

kâfirlerin vay haline!"¹³³¹ Benzer bir tehdit "*Gruplar kendi aralarında (İsa hakkında) ihtilafa düştüler. Elem verici günün azabı nedeniyle zalimlerin vay hallerine*" mealindeki Zuhur 43/65. ayettir. Ayetin bağlamından, zalim olarak nitelenen kişilerin kıyamet ve azap gününü yalanlayan kâfirler/Yahudi ve Hristiyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Meryem 19/37. ayette de benzer mesajlar vardır. Ayetin akabinde de yine aynı grup zalim olarak adlandırılmıştır. Zalimlere/kâfirlere yönelik "veyl" ifadesinin kullanıldığı diğer bir ayet ikilisi Zâriyât 51/59-60. ayetlerdir. Meal en şöyledir: "*Şüphesiz ki zalim olanlar (kendilerinden önceki geçmiş) arkadaşlarının payları benzeri (azaptan) alacaklardır. Acele etmesinler! Söz verilen o günde kâfir olanların haline!*" Dikkat çeken husus herkesin yaptıklarının karşılığı olarak azaba mahkûm olmalarıdır. Diğer taraftan peygamberi yalanlayan toplumlar için de veyl ifadesine benzer "*يا حسرة على العباد*" ifadesi kınama ve azarlama anlamında kullanılmıştır. "*Yazıklar olsun o kullara ki ne zaman bir peygamber kendilerine geldiyse alay edip durdular.*" şeklinde meal verilen Yâsîn 36/30. ayetinde ve Hz. Musa'nın kavminin inkârcılarına söylediği Tâhâ 20/61. ayetinde "*Yazıklar olsun size! Allah'a iftira etmeyin! Yoksa O da bir azap ile kökünüzü kazır. (Allah'a) iftira edenler elbette kaybedenlerdir.*" ifadesinde, "*Ana babasına "Öf! Benden önce nice seller gelip geçmişken bana tekrar diriltmemi mi vad ediyorsunuz?" diyen kişiye, onlar (ana babası) Allah'ın yardımına sığınarak "Yazıklar olsun sana! Allah'ın vadinin gerçek olduğuna inan dediklerinde o, "Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir!" der. İşte onlar, kendilerinden önce geçen cinler ve insanlardan oluşan ümmetler hakkında (azap) sözü kendileri için gerçekleşmiş olanlardır. Şüphesiz ki onlar kaybedenlerdi.*" mealinde ebeveyn ile inkârcı evlat arasındaki tartışmayı tasvir eden Ahkaf 46/17-18. ayetlerde ve mezkûr ayetlerde de görüldüğü üzere sebep sonuç ilişkisi üzerine bir kınama ve tehdit söz konusudur. Azap mutlaka gerçekleşecektir.

İbn Abbas ve Câbirî'ye göre Hümeze sûresinden sonra inen Mürselât sûresinde kıyamet sahnelerinin tarif ve tavsif edilmesinin, insanın yaratılışına ve yeniden dirilişe işaret edilmesinin ve Yüce Yaratıcının varlığının göstergesi olan yakın çevre unsurlarından örnek verilmesinin ardından *وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ* / "*O gün (peygamberi ve ahireti/hakikatleri) yalanlayanların vay haline!*" şeklinde 10 kez bu tabirin tekrarlanması dikkatleri çekmektedir.¹³³² Bu şekilde tekrarlarla, tehditin gerçekliğine ve büyüklüğüne, aynı zamanda hakikatleri (peygamberi, ahireti, azap ve uyarıları) yalanlamanın ne büyük bir suç olduğuna işaret edilmektedir. Şöyle ki 29-40 ayet grubunda azabı yalanlayan, alaya alan kimselere ahirette karşılaşacakları cezalar ve cehennemle ilgili tasvirler yapılır. "*Yürüyün bakalım, vaktiyle yalan saydığınız azaba doğru! Haydi, yürüyün bakalım, şu üç kola ayrılmış ne gölgelendiren ne de alevden koruyan bir gölgeye gidin. Şüphesiz ki o (cehennem), kütükler (gibi büyük) kıvılcımlar saçır. O kıvılcımlar sanki sarı (kızgın) halatlar gibidir.*"¹³³³ Mealinde olduğu gibi ateşin ne denli büyük ve şiddetli olduğu tavsif edilmiştir. Ayetin devamında onların dillerinin tutulacağı, konuşmaya mecallerinin kalmayacağı, cehenneme girecekleri de haber verilmektedir. Bu pasajda muhatap Allah'a boyun eğmeyen, Kur'an'ı Allah kelamı göremeyen, nimete nankörlük eden ve hakikatleri yalanlayan müşriklerdir/kâfirlerdir denilebilir. Nitekim ortak özellikleri inkâr, isyan, nankörlük, yalanlama ve alaya almaktır. Bütün bu suçlar da mücrim olarak isimlendirilmelerine neden olmuştur. Diğer taraftan sûrenin 41- 44. ayet pasajında Allah'a karşı gelmekten sakınanların istisna edilerek cennetle müjdelenmeleri gözden kaçırılmamalıdır. Kur'an'ın genel olarak

¹³³¹ İbrâhîm 14/2.

¹³³² Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

¹³³³ Mürselât 77/29-33.

üslubunda aşına olunan bir tarafta cehennemliklerden söz edilirken diğer tarafta cennetliklerin zikredilmesidir. Şu halde tehditler, bunu hak edecek fiilleri gerçekleştirenlere yöneliktir.

Mutaffifin 83/10. ayette geçen “وَلَيْتَ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ” ifadesi, Mürselât sûresinde olduğu gibi benzer gerekçe ile dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu tehdite maruz kalmış muhatabın özellikleri kıyamet, yeniden diriliş, hesap gününü ve cehennemi yalanlamaları ve kendilerine ayetler okunup aktarıldığı zaman “Öncekilerin masalları” demek suretiyle kâfirlikte direnmeleridir.¹³³⁴ Nitekim eksik ölçüp tartanlara da sûrenin başında “veyl/yazıklar olsun” ifadesiyle hitap edilmiştir. Burada bu olumsuz fiil kınanarak hesap verme sorumluluğu hissetmeden, herhangi bir kaygı yaşamadan hile ile kazanç sağlayan Mekkeli müşriklere, ticaret ahlakı ilkesi öğretildiği söylenebilir. Onların cezası, kazandıkları kötülükler nedeniyle kalplerinin pas tutması, o gün Rablerinin rahmetinden mahrum bırakılmaları ve yalanladıkları cehenneme girmeleridir.¹³³⁵ Müminler ise cennet nimetleri ile müjdelenmiştir. Onlara gülüp onlarla alay eden kâfirlere gelince son söz her şeyi açıklığa kavuşturmaktadır: “*Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?*”¹³³⁶ Yani dünyada müminlerle alay etmelerinin karşılığını buldular mı?¹³³⁷ Demektir. Şu halde dikkat çeken nokta, müminlerin kâfirlerden makam/konum olarak bariz bir şekilde ayrılmasıdır. Cennet ve cehennemliklerin vasıfları bellidir. Vaîdlerin ardından yumuşak bir üslupla geçiş sağlanıp müminlere va'dde bulunulmasıyla, inananların kalpleri ferahlatılmaktadır.

Mekkî sûrelerden olan Tûr sûresi de kıyamet ve azap uyarılarının gerçekleşeceğine dair yeminlerle başlamakta, Hakkı yalanlayanlar “veyl/yazıklar olsun” denilerek kınanmaktadır.¹³³⁸ Bu uyarılara kıyametten sahneler eşlik etmekte ama buna rağmen yalanlayanların kendi daldıkları batıl içinde oyalandıkları görülmektedir. İşte bu hal içinde olanlara itilip kakılarak cehennem ateşine atılacakları bildirilmektedir.¹³³⁹ “*O zaman kendilerine şöyle denecek: “Dünyada iken yalan diye kestirip attığınız ateş işte budur.*”¹³⁴⁰ Burada sözün bağlamından cehenneme atılacak olan kimselerin müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle de sonrasında gelen “*Peki şimdi bakın bakalım bu bir sihir miymiş? Ne, o yoksa (sihirle gözünüzü bağladılar da ateşi) görmüyor musunuz?*”¹³⁴¹ ifadesi bunu teyit etmektedir. Zira müşriklerin Kur'an ve uyarıları hakkında asılsız isnadları vardır. Tûr 52/16. ayetle onlara ister sabretsinler ister sabretmesinler, yaptıklarının karşılığının verileceği bildirilir. Bu tehditin arkasından Allah'a itaatsizlikten sakınanlara cehennem azabından korunma va'di dikkat çekicidir.¹³⁴² Onlar cennetle oradaki birçok nimetle müjdelenmişlerdir.¹³⁴³ Sûre muhtevasına göre 1-28 ayet grubu ve 29-49 ayet grubu olarak iki bölüm olarak değerlendirilmiştir.¹³⁴⁴ Birinci bölümde bahsi geçtiği üzere kıyamet günü, cehennemlikler ve cennetliklerin durumları anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklerle mücadelesi anlatılır. Tûr sûresi 30-31. ayetlerin iniş

¹³³⁴ Mutaffifin 83/12-13.

¹³³⁵ Mutaffifin 83/14-17.

¹³³⁶ Mutaffifin 83/36.

¹³³⁷ Vâhidî, *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, 1/1185.

¹³³⁸ Tûr 52/1-12.

¹³³⁹ Tûr 52/13.

¹³⁴⁰ Tûr 52/14.

¹³⁴¹ Tûr 52/15.

¹³⁴² Tûr 52/18.

¹³⁴³ Tûr 52/19-28.

¹³⁴⁴ Bekir Topaloğlu, “Tûr Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/404.

sebebi olarak Mücâhid'in (ö. 103/721) İbn Abbas'tan (ö. 68/687) aktardığı rivayette, "Kureyşlilerin, Hz. Peygamber'in aleyhinde Dâru'n-Nedve'de toplandıkları zaman içlerinden birinin onlara "Siz onun elini kolunu bağlayarak hapsedin. Sonra onun helak olmasını bekleyin. Bundan önceki Züheyr ve Nabîğa gibi şairler helak oldukları gibi bu da helak olursun. Zira bu da onlardan birisi gibidir." dediğini ve bunun üzerine Yüce Allah'ın bu ayetleri indirdiğini belirtir.¹³⁴⁵ Nitekim ayetlerde kâfir ve müşriklere kurdukları tuzakların karşılıklarının türlü azaplarla verileceğinin bildirilmesi, nüzul sebebiyle kolaylıkla ilişkilendirilebilir.¹³⁴⁶ Şu halde aynı tarihi bağlam dikkate alındığında denebilir ki birinci bölümde de cehennemlik olarak işaret edilen muhatap kitle müşriklerdir/kâfirlerdir.

Sonuç olarak buraya kadar olan çalışmamızda Mekki sûrelerde kâfirlere/müşriklere yönelik cehennemle ilgili vaîdlerin ne yönde ve hangi sebepler çerçevesinde zikredildiği ele alınmıştır. Bundan sonra Medenî sûrelerdeki vaîd ayetlerinin muhatap kitle açısından durumu değerlendirilecektir.

5.3.1.4. Medeni Surelerdeki Cehennemle İlgili Vaîdler

Medine dönemiyle ilgili konuların Mekke dönemiyle ilgili konulardan daha belirgin bir içeriğe sahip oldukları açıktır. Bu, Medine döneminin yapısına uygun bir durum arz etmektedir.¹³⁴⁷ Şunu vurgulamak gerekir ki bu dönemde Yahudi ve Hristiyan muhatap kitlesinin gündemde olmasından dolayı hem müşrikler hem de ehl-i kitap üzerinden ortak mesajlar verilmiştir. Dünyada rezillik-rüsvalık, ahirette korkunç azaba mahkûm olma doğrudan müşriklere yönelik bir tehdit içermesine rağmen ayetin yer aldığı pasajda Yahudi ve Hristiyanların tutum ve davranışları da eleştirilerek müşrikler de aynı kefeye konmuştur. Kâfirlikte direnenlerin, ayetleri yalanlayıp inkâr edenlerin yerinin cehennem olduğu defaatle belirtilmiştir.¹³⁴⁸ Yüce Allah'ın rahmet, merhamet ve azap yönünü, "Allah müminlerin yar ve yardımcısıdır; onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dost ve yardımcıları ise putlar ve şeytanın yandaşlarıdır. Onlar kâfirleri karanlıklara sürükler. İşte o kâfirler cehennemi boylayacak ve orada temelli kalacaklar."¹³⁴⁹ mealindeki Bakara 2/257. ayeti gözler önüne sermektedir.

Enfâl sûresi, hicretin ikinci yılının ortalarında meydana gelen, Bedir Savaşı'nın hemen ardından inmiştir.¹³⁵⁰ Sûrenin ilk ayetlerinde müminlerin özelliklerinden, onların Allah denilince yürekleri titremesinden, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarının artmasından bahsedilir.¹³⁵¹ Müminlere Allah nezdinde manevi makamlar, ilahi af-mağfiret ve kıymetine paha biçilmez bir nimet(cennet) vereceğinin delili Bedir savaşında onları meleklerle destekleme va'dini gerçekleştirmesidir.¹³⁵² Kuvvetle muhtemel tehdit ayetleri ile müşriklerin zihinlerindeki "Biz güçlüyüz." algısını korku ve dehşete, müminlerin kalplerindeki kaygıyı da güven ve cesarete dönüştürme hedeflenmiştir. Peygamber'e hitaben zımnen üzülmemesi gerektiğini yönünde telkinler içeren ayetler Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin bir göstergesidir.¹³⁵³ Yüce Allah elçisini her zaman desteklemiş, cesaret, metanet vermiştir. Allah'ı ve peygamberi

¹³⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/479.

¹³⁴⁶ Tûr 52/42-47.

¹³⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 2/226.

¹³⁴⁸ Bakara 2/126; Âl-i İmrân 3/ 4, 131.

¹³⁴⁹ Bakara 2/257.

¹³⁵⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 2/231.

¹³⁵¹ Enfâl 8/2-4; benzer mesajlar için bkz. Âl-i İmrân 3/173; Tevbe 9/124; Ahzâb 33/22; Fetih 48/2.

¹³⁵² Enfâl 8/9-10.

¹³⁵³ A'râf 7/55-56, 205; Enfâl 8/24.

üzeneri Allah'ın hem bu dünyada da ahirette de lanetleyip rahmetinden uzaklaştıracağını, ayrıca onlara zelil ve rezil edici azap hazırladığını haber vermesi¹³⁵⁴ bunun işaretleridir. Ayrıca Bedir ve Hendek savaşında yaşananlar verilen desteğin temsili örneğidir. Nitekim dünyevî ve uhrevî cezaya şahitlik eden ayetler Allah'a ve elçisine meydan okuyanlara cevap niteliği taşımaktadır. Nitekim onlar dünyada yenilgiye uğradıkları gibi ahirette de cehennem azabıyla karşılaşacaklardır.¹³⁵⁵ Bu hitabın muhatap kitlesi bağlamından da anlaşılacağı gibi müminlerle çarpışan kâfirler/müşriklerdir. Diğer taraftan kâfirler cehennem azabı ile tehdit edilirken müminler de savaş konusunda uyarılmışlardır. Savaş sırasında taktik gereği geri dönüp tekrar çarpışma yahut başka bir mümin birliğine katılma amacı gütmeksizin sırtını dönüp kaçanlara Allah'ın gazabının ve cehennemin kaçınılmaz olacağı ifade edilmiştir.¹³⁵⁶

Müşriklerin alaycı ifade ile azap istekleri, Allah'ın kendilerini cezalandırmayacağı hususunda güvenceleri müteaddit ayetlerde yinelenmiştir. Onların bu tavırlarına karşılık hem dünyevi hem uhrevi vaîdlerden haber verilir.¹³⁵⁷ Nitekim kâfirlerin/müşriklerin Bedir yenilgisini tatmaları, cehennem azabını da tadacaklarının delilidir. *“Allah savaş imtihanını gerçekleştirecek ve böylelikle pisi temizden/kâfiri müminden tam anlamıyla ayırtacaktır ve günü gelince bütün kâfirleri bir araya yığıp topunu birden cehenneme dolduracaktır. İşte büsbütün yıkıma uğramaları kaçınılmaz olanlar bunlardır.”*¹³⁵⁸ Ayetin hemen arkasından bağışlanma dileyenlere affedici olması da dikkat çekicidir. Huneyn savaşında yine müminlere destek, kâfirlere hak ettiği cezanın verilmesi Allah'ın vaîdinin gerçekleşeceğini gösterir.¹³⁵⁹

Şiddetli bir üslupla dile getirilen diğer vaîd ayetleri mealen şöyledir: *“Melekler kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken hallerini bir görseydin! İşte bu, ellerinizle hazırladığınız şeyler kendiniz yüzündendir. Şüphesiz ki Allah kullarına asla haksızlık edici değildir.”*¹³⁶⁰ Sibakında Bedir'deki müşriklerin cezası ile Firavun ve hanedanının ve daha önceki kâfirlerin cezasının aynı olduğu belirtilir. Şöyle ki onlar ayetleri yalanlama, kâfirlikte direnme, ahde vefa göstermeme ve anlaşmayı bozmakta ortak tavır içindedirler.¹³⁶¹ Mezkûr tutumlar Tevbe 9/1-17. ayetlerinde de yer verilmiştir. Nitekim kâfirlere yönelik amellerinin boşa gitmesi ve temelli kalacakları cehennem vaîdi bir kez daha tekrarlanmıştır. Hemen akabinde Allah'a ve ahiret gününe inanan, Allah yolunda cihad edenlerin istisnaya tabi tutulması ve onlara kurtuluşa umduklarına kavuşma ve cennet müjdesinin verilmesi dikkatlerden kaçırılmaması gerekir.¹³⁶²

Âl-i İmrân sûresinde birçok kez vaîd ayetine yer verilmiştir. *“Şüphesiz ki kâfir olanların malları da çocukları da Allah'a karşı onlara hiçbir şeyde asla yarar sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır.”*¹³⁶³ Akabindeki ayette Allah'ın cezalandırmasının çok şiddetli olduğu bir kez daha Firavun hanedanı ve önceki kâfirler de şahit gösterilerek teyit edilir. Hz. Peygamber'in kâfirlere hitaben *“De ki: Yakında (dünyada) yenileceksiniz ve (ahirette) cehenneme sürüleceksiniz. Ne kötü bir yataktır*

¹³⁵⁴ Ahzâb 33/57.

¹³⁵⁵ Enfâl 8/14.

¹³⁵⁶ Enfâl 8/16.

¹³⁵⁷ Enfâl 8/32-38; 50-51.

¹³⁵⁸ Enfâl 8/37.

¹³⁵⁹ Tevbe 9/26.

¹³⁶⁰ Enfâl 8/50-51.

¹³⁶¹ Enfâl 8/52-57.

¹³⁶² Tevbe 9/19-22.

¹³⁶³ Âl-i İmrân 3/10; benzer mesajlar için bkz. Âl-i İmrân 3/116; Mücadele 58/17; Mümtetine 60/3.

orası!”¹³⁶⁴ ifadesi ile tehdit yinelenmektedir. Aynı sûrenin 86-88. ayet grubunda peygamberin gerçek bir peygamber olduğuna tanıklık ettikleri üstelik kendilerine ayetler geldiği halde, imandan dönüp küfre sapanlara Allah’ın yol göstermeyeceği, inkârcılığa yönelen bir topluluğa hidayet etmeyeceği, böylelerin hak ettiği cezanın, Allah’ın meleklerin ve mümin insanların lanetine uğramak olduğu beyan edilmiştir. Aynı zamanda inkârcılar temelli kalacakları cehennemle, hafifletilmeyecek bir azapla tehdit edilmişlerdir. Bu azaptan kurtaracak kimse de bulamayacaklardır. Ancak tevbe edenlerin hariç tutulması Allah’ın affedici ve merhametli olduğunun göstergesidir.¹³⁶⁵

Âl-i İmrân 3/151. ayette de cehennemin kâfirlerin yeri olduğu açıkça bildirilmiştir. Ancak bu ayette dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, ayetin siyak ve sibakından hem de ayetten anlaşıldığı üzere kâfirden kastedilenin müşrikler olduğudur. Müşrikler putları Allah’a eş ve ortak koşmaları nedeniyle cehennemi mesken tutacaklardır. Diğer bir husus da onların zalim olarak vasıflandırılmalarıdır. Aynı sûrenin 176-178. ayetleri Kur’an bütünlüğü çerçevesinde ana mesajları ortaya koyar niteliktedir:

*(Ey Peygamber) İnkârda adeta yarışanlar seni üzmesin. Şüphesiz ki onlar Allah’a asla zarar veremezler. Allah onlara ahirette pay vermek istemiyor. Üstelik ahirette korkunç bir azap bekliyor. İman yerine küfrü/inkârcılığı tercih edenler Allah’a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem verici azap vardır. O kâfirler sanmasınlar ki, kendilerine zaman tanımamız, onlar için hayırlıdır. Biz onlara mühlet tanıyoruz, sonunda günahlarını artıracaklar. Onlar için küçük düşürücü bir azap vardır.*¹³⁶⁶

Kur’an’da kâfirlerin durumu ile ilgili genel geçer yasa bu şekildedir. Kâfirlerin/müşriklerin varacakları yer cehennemdir.¹³⁶⁷

*“İnkâr edip haksızlık edenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları içinde ebedi kalacakları cehennemin yolundan başka bir yola ulaştıracak değildir. Bu, Allah’a çok kolaydır.”*¹³⁶⁸ Bu ayetin siyak ve sibakında peygamberlerin uyarıcı ve müjdeci olarak geldiklerinden, İsrailoğullarının onlar karşısında tavır ve tutumlarından bahsedilmiştir. Dolayısıyla inkârda direndikleri için kâfir olarak adlandırılmıştır.

Nüzul tertibinde son sıralarda yer alan Tahrîm sûresinin muhtevası va’d ve vaîdleri anlamak adına dikkat çekicidir. Hem Hz. Peygamber hem Hz. Peygamber’in iki eşi hem de müminler bazı konularda uyarılarak yaptıkları davranışlardan vazgeçmeleri istenmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus müminler azap hususunda uyarıldıktan sonra kâfirlere yönelik vaîdin doğrudan “Ey Kâfirler!” diye başlamasıdır. “*Ey Kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Size yaptıklarınızın karşılığı verilecektir!*” Kur’an’da sadece bu ayette geçen “ey kâfirler!” hitabı, konunun son derece hassas olduğuna işaret içermekte, mahşerdeki özür girişiminin hiçbir şekilde sonuç vermeyeceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹³⁶⁹ Tahrîm sûresinden sonra nazil olan Tegâbün sûresi de birçok öğüt ve uyarıyı içermekle birlikte inkâr edip ayetleri yalanlayanları ateş ehli olarak adlandırarak orada ebedi kalacakları haber verilmiştir. Böylece onların korkutularak bu davranışlarından vazgeçmesi hedeflenmiştir.

Medenî sûrelerde kâfirlere/müşriklere yönelik cehennem ile ilgili vaîdlerin yoğunluğunda azalma görülmüştür. Kur’an’da cehennemle ilgili azap sahneleri, Allah’ı

¹³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/12.

¹³⁶⁵ Âl-i İmrân 3/89.

¹³⁶⁶ Âl-i İmrân 3/176-178.

¹³⁶⁷ Âl-i İmrân 3/196-197; Ra’d 13/18; Hac 22/51, 72; Sâd 38/27; Zümer 39/8; Fussilet 41/28; Nebe 78/21-22.

¹³⁶⁸ Nisâ 4/168-169.

¹³⁶⁹ Mehmet Okuyan. “Kur’an Okuyan”.

ve peygamberi yalanlayıp kâfirlikte direnenleri korkutarak onların hakikatle yüz yüze gelmelerine neden olurken aynı zamanda inananların da bu azabın gerçekliğine bir kez daha şahitlik etmesini ve Allah'a yönelmesini sağlamaktadır. Böylece “Azap haktır.” ifadesinin verdiği duygu kişinin doğru yoldan ayrılmamak için gayret etmesini, irade ve sabrını artırmasına yönelik teşvik edici bir rol üstlenmiştir.

5.3.2. Ehl-i Kitaba Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

Ahirete inanmak, onun varlığını kabul etmeyi, yaşamını ona göre düzenlemeyi gerektirir. Buna göre dünyanın oyun ve eğlence yeri olduğu bilinciyle hareket eden kişinin dünyaya olan bağlılığını da azaltır. Dolayısıyla bu bilinçle yaşayan insan ölümden korkmaz. Kitap ehlinden olan Yahudilere gelince insanlar arasında hayata en düşkün oldukları ve ölümü temenni etmedikleri haber verilmektedir.¹³⁷⁰ Yahudilikte dünya-ahiret dengesi dünya lehinde bozulmuş, Yahudi düşüncesi insan şuurunu dünyaya yöneltmiş ve dünyevi ceza tehdidinde veya mükafâtında bulunmuştur.¹³⁷¹

“Onlar ahirete karşılık dünya hayatını satın alanlardır. Bu yüzden azapları hafifletilmeyecek, kendilerine asla yardım edilmeyecektir.”¹³⁷² Ayetin bağlamından bu zihin yapısına sahip kimselerin Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır. Taberî, Yahudilerin ahirete karşılık dünyayı satın almalarını şöyle tefsir etmiştir: “Onların Allah’ın, kendilerine yasakladığı, mümin kardeşlerini öldürme gibi günahları işleyerek Tevrat’taki ayetlerin bir bölümünü reddetmiş olmaları, bir takım dünya nimetlerine ve onun makam ve mevkilerine ulaşmak içindi. Dolayısıyla ahirette cezalarını tam olarak göreceklerdir.”¹³⁷³ Bakara 2/79. ayette Yahudilere yönelik “yazıklar olsun” ifadesinin üç kez kullanılması dikkat çekicidir. Buna sebep olan tutum ve davranışları kendi elleriyle birtakım şeyler çizip basit dünya menfaatleri uğruna “Bu, Allah tarafından gönderilmiş bir vahiydir.” diyerek insanları aldatmasıdır. Başka bir ifade ile bu Allah'a ortak koşma ve O'na başkaldırma çalışmasıdır. Nitekim bu ayet onların ahiret yerine dünyayı tercih ettiklerini açıklar mahiyettedir. Üstelik ahiret hayatı olursa da kendilerini cennette hayal etmektedirler.

“(Kitab ehli) Yahudi olanlar veya Hristiyanlar hariç kimse asla cennete giremeyecek” Oysa bu iddialar onların kendi kuruntularıdır. De ki: “Eğer doğruysanız delilinizi getirin.”¹³⁷⁴ Bir başka ifade ile Yahudiler, “Cennete sadece Yahudiler girecek.” diyorlar. Öte yandan Hristiyanlar da “Cennete sadece Hristiyanlar girecek.” diye iddia ediyorlardı. Bu ayetle onlar yalanlanmaktadır. Ahireti inkâr etmeyen fakat dünyada işlediği onca fahşa ve zulme karşı kıllarını dahi kıpırdatmamalarına rağmen öldükten sonra mükafâtının kendisinin olduğunu (olacağını) söyleyen insanlara mezkûr ayetle hitap edildiğini ifade eden Özhazar, bu ayetin Yahudilere indiğini ama modern insanın ahiret inancıyla da pek fark olmadığını belirtir.¹³⁷⁵ Benzer şekilde Mâide 5/18. ayette de ehl-i kitaptan bazılarının söylediği “Biz Allah’ın çocukları ve sevgilileriyiz! ifadesi de yalanlanarak reddedilmiştir.

İsrailoğullarının hepsinin aynı konumda olmadığı açıktır. İçlerinde inananları hak ve hakikate yönelten, hakka bağlılıkla adaleti gerçekleştiren bir zümre de vardır.¹³⁷⁶

¹³⁷⁰ Bakara 2/95-96.

¹³⁷¹ Demir, *Dünya ve Ahiret Bütünlüğü*, 17.

¹³⁷² Bakara 2/86.

¹³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/316.

¹³⁷⁴ Bakara 2/111.

¹³⁷⁵ Özhazar, *Ahiret Bilinci*, 30.

¹³⁷⁶ A'râf 7/159, 164, 168

Yüce Allah Yahudilerden herkesi aynı kefeye koymamaktadır. Onlara yönelik cehennemle ilgili vaîd ayetlerinde bu durum daha da açıklığa kavuşturulacaktır.

4.3.2.1. Yahudilere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

İsrailoğulları tarih boyunca birçok kez hezimete, esarete ve ağır vergiler altında ezilmeye mahkûm olmuşlardır.¹³⁷⁷ Yahudilerin gazaba uğrama sebepleri defaatle kendilerine verilen her nimetin ardından nankörlük etmeleri, hiçbir hakları ve haklı gerekçeleri bulunmamasına rağmen kimi peygamberleri alçakça öldürmeleri ve haddi aşmış olmalarıdır.¹³⁷⁸ Bu kâfirlik alametleri her konuda tekrar gündeme gelmektedir. Dünyada gazap üstüne gazabı hak ederken ahirette de aşağılayıcı bir azap onları beklemektedir.¹³⁷⁹ Onların evlatları da malları da hiçbir fayda sağlamayacak, dahası onlar cehennemi boylayacak ve orada temelli kalacaklardır.¹³⁸⁰ Ancak şu istisna korkuları bertaraf etmektedir.

*“Şüphesiz ki iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiilerden sahip olanlardan kim Allah’a ve kıyamet-hesap gününe iman edip iyi işler yaparsa onlar için Rableri katında ödülleri vardır. Onlara herhangi bir korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir.”*¹³⁸¹

Bu ifade Mâide 5/69. ayette de aynen tekrar edilir. Hiç şüphesiz bu toplumlar Allah katında saygın bir konuma sahiptir. Taberî’ye göre iman edenlerden maksat, Allah’ın Peygamberinin, Allah tarafından getirdiklerini ve peygamberini tasdik edenlerdir.¹³⁸² Râzî tefsirinde bu görüşü nakletmekle birlikte iman edenlerden maksadın münafıklar olabileceği görüşüne de yer vermiştir.¹³⁸³ Mezkûr ayetin doğru anlaşılması için Nisâ 4/123. ayetle birlikte okunması gerektiğine dikkat çeken Öztürk ise ayetle ilgili şöyle demektedir: “Bu ayetin başındaki innellezîne âmenû ifadesi “iman ettiklerini söyleyen münafıklar” şeklinde yorumlanmaktadır. Belli ki bu yorumun gerekçesi hem cennetlik olmanın ön şartları açısından Müminler/Müslümanlar ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiilerin aynı kategoride zikredilmesi hem de Kur’an’ın tanımına göre Allah’a, ahiret gününe inanma ve salih ameller işleme gibi özelliklerin müminlerin temel vasıfları olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, “Müminlerden, Yahudilerden.... her kim Allah’a, ahiret gününe iman ederse...” denilmesi pek anlamlı görünmemektedir. Ancak Kur’an’ın nazil olduğu bir dönemde Müslümanlar ile Yahudiler arasında ahiret ve cennetle ilgili polemikler yaşandığı dikkate alındığında Nisâ 4/123. ayette de açıkça belirtildiği gibi bu ayette “Uhrevî feraha ermek ve cennete girmek ne salt belli bir dine mensup olmaya ne de iddia ve kuruntulara bağlıdır; bilakis herkes için Allah’a, ahirete iman ve salih amel şartı vardır.”¹³⁸⁴ mesajı anlaşılır. Öztürk’ün bu yorumunun doğruluğuna Mâide 5/65. ayet tanıklık etmektedir. “Kitap ehli gerçekten iman edip Allah’ın emirlerine itaatsizlikten sakınmış olsalardı şüphesiz biz onların günahlarını örter ve kendilerini nimetlerle dolu cennetlere yerleştirdik.” ifadesinden Allah’a iman ve O’nun emir ve yasaklarını yerine getirmenin cennete girişin anahtarı olduğu anlaşılır.

Yahudilerin iddiaları cehennem ateşinin kendilerine sayılı günlerde dokunacağı, sonra da oradan çıkacakları yönündedir.¹³⁸⁵ Yahudilerin Allah’tan bir söz almış gibi aslı

¹³⁷⁷ Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112.

¹³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/112; Mâide 5/70.

¹³⁷⁹ Bakara 2/90; Mâide 5/80.

¹³⁸⁰ Âl-i İmrân 3/116.

¹³⁸¹ Bakara 2/62.

¹³⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/143.

¹³⁸³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 3/536.

¹³⁸⁴ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 42.

¹³⁸⁵ Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24.

olmayan bir iddiayı Allah’a isnad etmelerine mukabil Allah’ın onlara vaîdi şudur: “Evet, kim bir günah/kötülük işler de günahı/kötülüğü kendisini her taraftan kuşatırsa, işte bunlar ateş ehlidir, orada ebedi kalacaklardır.”¹³⁸⁶ Ayette geçen “seyyie” kelimesi meallerde günah olarak çevrilmektedir. “Seyyie” kelimesinin “sıradan” günah olarak çevrilmesi, müminlerde bir korku ve yanlış anlaşılmaya neden olabilir. Öztürk, bu ayetteki seyeye kelimesinin sıradan bir günaha değil Allah'a ortak koşmaya ve/veya O'na başkaldırmaya işaret ettiğini söyler. Hatta müfessirlerin icmâına göre bu ayette zikredilen seyeye'den maksadın şirk olduğunu söyler.¹³⁸⁷ Pasajın muhtevası Yahudilerle ilgilidir. Kaldı ki bir önceki ayette Allah'a başkaldırdıkları, Allah adına alan yanlış konuştukları aşikârdır. Ayetin doğru anlaşılması için bağlamından koparılmadan ait olduğu pasaja göre yorumlanması oldukça önemlidir. Kıyamet ve hesap günü geldiğinde bu yaptıklarının karşılığını mutlaka alacaklardır. Hiçbir topluluk takvayı esas almadığı halde kendisini “seçilmiş” bir topluluk olarak görmemelidir.¹³⁸⁸ Allah'ın bu konudaki kanunu bellidir. “(Allah'ın cennetle ilgili vaadi) ne sizin temennilerinize ne de Yahudilerin ve Hristiyanların kuruntularına göre gerçekleşecektir. Gerçek şu ki her kim kötülük/günah işlerse ona yaptığıının karşılığı verilir ve kendisi için Allah'tan başka dost da yardımcı da bulamaz.”¹³⁸⁹

Allah'ın ayetlerini yalanladıkları için zalim olarak nitelenen Yahudilerin kendilerini Allah dostları olarak ilan etmelerine rağmen ölümü temenni etmemeleri dikkat çekicidir.¹³⁹⁰ Cenneti kendilerine tahsis ettikleri görülmektedir. O halde ölümden korkmalarını gerektirecek bir durum yoktur. Allah da onlara zımnen madem öyle düşünüyorsunuz “haydi bakalım ölümü isteyin” şeklinde meydan okumuştur. Allah'ın huzuruna çıkarılacakları net bir şekilde ifade edilir. Çünkü Allah onların samimiyeysiz olduklarını ve ölümü temenni etmeyeceklerini bilmektedir.¹³⁹¹ Mezkûr söylemlere benzer iddialar iki adamın hikâyesinin anlatıldığı Kehf 18/32-43. ayetlerde yer alır. Bu iddiaların asılsızlığı dünyada iken o kimsenin afete uğratılmasıyla gösterilmiştir. Yahudilerin de akibetinin kıyamet ve hesap günü geldiğinde nice olacağı bildirilir.¹³⁹² Yahudilerin “Allah cimridir, biz zenginiz.” şeklinde alaylarına karşılık kıyamet ve hesap gününde “cehennem ateşinde yanmanın dayanılmaz acısını tadın bakalım” denilecektir.¹³⁹³ Onların azaptan kurtuluşu yoktur.¹³⁹⁴ Yahudilere yönelik cehennem vaîdlerinde dünyevî ve uhrevî vaîdler iç içedir.¹³⁹⁵ Mukâtil, “Kâfirlere gelince, onları dünyada ve ahirette şiddetli azapla azap edeceğim. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.”¹³⁹⁶ mealindeki küfredenlerin ehl-i kitap kâfirleri olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁷ Ayetin siyakından kâfirler diye adlandırılan kimselerin Hz. İsa'ya tabi olmayanların olduğu anlaşılmaktadır. Taberî tefsirinde bununla ilgili rivayetler nakletmiştir. “Hz. İsa'ya tabi olanlar” dan maksat Katâde, Rebi' b. Enes, İbn-i Cüreyc, Süddi ve Hasan-ı Basri'ye göre Müslümanlardır. İbn-i Zeyd'e göre ise Hz. İsa'ya tabi olanlardan maksat

¹³⁸⁶ Bakara 2/81.

¹³⁸⁷ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 45; Vâhidî, *et-Tefsîru'l- Basît*, 3/97.

¹³⁸⁸ Kayacan, *Kur'an'da Allah* (Kelime ve Terkip Merkezli Yorum), (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), 30-31.

¹³⁸⁹ Nisâ 4/123.

¹³⁹⁰ Cum'a 62/6.

¹³⁹¹ Bakara 2/94-95.

¹³⁹² Âl-i İmrân 3/25.

¹³⁹³ Âl-i İmrân 3/181-182.

¹³⁹⁴ Âl-i İmrân 3/188.

¹³⁹⁵ Bakara 2/ 85-86, 114; Âl-i İmrân 3/56.

¹³⁹⁶ Âl-i İmrân 3/56.

¹³⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/279.

Hristiyanlar, kâfirlerden maksat ise Yahudilerdir.¹³⁹⁸ Ancak şu var ki Hz. İsa döneminde ona tabi olan Hristiyanlar zaten Müslümandır.¹³⁹⁹ Dolayısıyla Hz. İsa'ya iman edip de cennete hak kazananlar, Nebi (sav)'nin nübüvvetine kadar sapmadan onun şeriatına tabi olan ve daha sonra Hz. Peygamber'e iman edip onun risaletine ittiba edenlerdir.¹⁴⁰⁰ Şu halde denebilir ki vaîdin muhatabı o dönemde Hz. İsa'nın Peygamberliğini inkâr eden ehl-i kitap kâfirleridir. Aynı zamanda da günümüz kâfirleridir.

İman ve küfür mücadelesinde peygamber yanında saf tutanlar, iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlar cennetle müjdelenirken kâfirler yanında saf tutanlar cehennemin alevler püskürten ateşiyle tehdit edilmişlerdir. Yahudilere yönelik ağır tehditlerden biri de şu şekildedir:

*Ayetlerimizi inkârda direnenleri cehenneme sokacağız. Öyle bir cehennem ki onların derileri ateşte kavrulup acı duymaz hale geldikçe azabın dayanılmaz acısını sürekli tatmaları için derilerini tazeleyeceğiz. Şüphesiz Allah üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili isabetlidir.*¹⁴⁰¹

*Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki acıyı duysunlar! Allah daima üstün ve hakîmdir.*¹⁴⁰²

Mezkûr ayetlerde de görüldüğü üzere Yahudiler de kâfirler zümresine dahil edilmiştir. Erken dönem Mekkî sûrelerden Müddessir sûresi 30. ayette meleklerin sayısı ile ilgili bir bilgi verilmiştir. Bu bilgilendirme sayesinde zımnen müminlerle kâfirlerin ayrışması sağlanmıştır. 31. ayette de bu durumun bir imtihan vesilesi olduğu, kitap verilenler ve müminlerin imanını artırdığı, şüphelerinin giderildiği; kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirlerin de şüpheyi düştüğü anlatılır. Bu ifade, vahyin ve ahiretle ilgili va'd edilenlerin gerçekliğine işarettir, denilebilir. Böylece bu gerçekleri kabul eden kendisine kitap verilenlerin bir kısmı en son gelen vahye tabi olurlar. Sonrasında hala bu gerçekliği kabul etmeyenlere, şüpheyi düşenlere cehennem tehdidi yapılır. Bakara sûresi 40-48. ayetlerde Yahudilere yönelik bir takım uyarılarda bulunulmuş ve davranışları eleştirilmiştir. Yahudiler ne yapıp ne yapmamaları gerektiği hususunda muhtelif ayetlerde uyarılmakta, geçmişte yaşanmış olaylar da şahit gösterilerek durumun ciddiyetinin farkında olmaları ve ibret almaları istenmektedir. Yahudilere yönelik dünyevi vaîdin gerçekleştiğini teyit eden ayet şu şekildedir. “İçinizden cumartesi gününün kutsallığını ihlal edip o gün avlanma yasağını çiğneyenlerin bulunduğunu bilirsiniz. Bu yüzden kendilerine “aşağılık maymunlar gibi olun! dediğimizi bilmektesiniz.”¹⁴⁰³ Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelen Yahudilerin atalarının maymunlara dönüştürülerek cezalandırıldıkları gibi onların da Allah tarafından cezalandırılacaklarını bildirmektedir.¹⁴⁰⁴ Mücâhid onların suretlerinin değil kalplerinin maymunlara çevrildiğini söyler. Ona göre Tevratı uygulamayan Yahudiler kitap yüklü merkeple temsil edildiği gibi haddi aşanlar maymunla temsil

¹³⁹⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 6/459-462.

¹³⁹⁹ Âl-i İmrân 3/52.

¹⁴⁰⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 7/154.

¹⁴⁰¹ Nisâ 4/56.

¹⁴⁰² İsrâ 17/8.

¹⁴⁰³ Bakara 2/65; A'râf 7/166. “Yahudilere Cumartesi günü sadece ve sadece ibadetle meşgul olmaları emredilmişti. Hz. Davud zamanında içlerinden bir kısmı bunu çiğnedi, av ile meşgul oldu. Bunlar Eyle isminde deniz kenarında bir beldede yaşıyorlardı. Cumartesi günü olduğunda denizdeki bütün balıklar orada toplanıyor, gün bittiğinde ise dağılıyorlardı. Bunun üzerine buranın ahalisi havuzlar kazdılar, buralara su yolları yaptılar. Böylece balıklar Cumartesi buralara geldiler, onlar da Pazar günü avladılar.” Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/85.

¹⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/178.

edilmişlerdir.¹⁴⁰⁵ Okuyan buradaki mesajın, şeklen ve bedenen değil de manevi ve mecaz olarak bir dönüşüm olduğu kanaatinde olduğunu, buradaki kastın, kalplerinin, kişilik ve karakterlerinin değişmesi, başkalarının alay konusu olmaları olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰⁶ Öztürk de “Bundan böyle zillet, rezillik, sefillik içinde yaşayın.” şeklinde ayete mana vermiştir. Rivayetler ve yapılan yorumlar ağırlıklı olarak dönüşümün sureten değil sireten olduğu yönündedir. Aynı vaidler Mâide 5/60 ve A’râf 7/166. ayetlerde de geçmektedir.

Benzer şekilde Yahudilerin uyarıları dikkate almadıkları için hem dünya hem ahirete yönelik vaidler gelmiştir. Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ettikleri için onlara yönelik vaid dünyadaki hayatta rezillik rüsvalığa, kıyamet gününde ise çok şiddetli azaba mahkûm olmağıdır.¹⁴⁰⁷ Aynı zamanda kıyamet gününe kadar onlara çok büyük acılar çeiktirecek insanları musallat edeceği ve İsrailoğullarının birbirinden ayrı düşmüş gruplar halinde farklı coğrafyalarda yaşamaya mahkûm olacağı bildirilmiştir.¹⁴⁰⁸ Yahudilerin Tevrat’ın bazı hükümlerini kabul edip bazıları reddetmeleri, işlerine geldiği gibi davranmaları bu duruma sebep olmuştur. Tefecilik yapmaları ve başka haram yollarla insanların mallarını yemeleri sebebiyle kâfirler/Yahudiler için ahirette acıklı bir azap hazırlanmıştır.¹⁴⁰⁹ İçlerinden itaatkâr olanların azaptan kurtarılması gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.¹⁴¹⁰

Dünyada iken Yahudilere yönelik va’d, iman ve ibadette samimi ve sebatkâr olmaları karşılığında nimetlerinin artırılmasıdır. Ancak onlar verilen onca nimete nankörlükle karşılık vermişler ve bağışlanmaları için verilen emirleri kulak ardı etmişlerdir. Bu itaatsizlikleriyle günaha batmışlar ve üzerlerine dünyevi vaid olarak gökten azap/bela inmiştir.¹⁴¹¹ Allah’a başkaldırma, kimi peygamberleri yalancılıkla suçlama, kimi peygamberleri öldürme gibi tipik nankörlükleri sebebiyle Allah onları lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmıştır.¹⁴¹² Peygamberi bile bile inkâr ettikleri için “Allah’ın laneti kâfirlerin üzerine olsun.” vaidine muhatap kılınmışlardır.¹⁴¹³ Doğru yolu gösteren ayetleri bile bile inkâr eden, gerçeği örtbas eden, peygamberle alay eden Yahudiler Allah’ın lanetine uğradığı, rahmet kapısından kovulduğu gibi herkes ve her şeyin de lanetine uğrayacağı bildirilir.¹⁴¹⁴ Burada ard arda gelen bir tehdit vardır. “Kâfirlikte direnip kâfir olanlara gelince; Allah’ın, meleklerin ve bütün herkesin laneti onların üzerinedir. Onlar ebediyen melun olarak kalacaklar. Üstelik onların cehennemdeki azapları hafifletilmeyecek, yüzlerine de bakılmayacak!”¹⁴¹⁵ Bu büyük tehdit ifadelerinin arasında samimi tevbe edip kendini ıslah edenlerin hariç tutulması, Allah’ın şefkat ve merhametinin hatırlatılması dikkate değerdir. Yahudilerin Allah’a verdikleri sözden dönmelerinden dolayı lanetlendiği, kalplerinin katılaştırılıp iman çağrısına duyarsızlaştırıldığından haber verilirken Hz. Peygamber’e hitaben Yahudilerle ilgili şu ifade büyük öneme sahiptir: “İçlerinde pek az kısmı hariç onlardan hep hainlik

¹⁴⁰⁵ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, 1/85.

¹⁴⁰⁶ Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir*, 9.

¹⁴⁰⁷ Bakara 2/85; A’râf 7/165.

¹⁴⁰⁸ A’râf 7/167, 168.

¹⁴⁰⁹ Nisâ 4/161; Mâide 5/62.

¹⁴¹⁰ Bakara 2/82; A’râf 7/157, 165.

¹⁴¹¹ Bakara 2/57-59; A’râf 7/ 160-162.

¹⁴¹² Bakara 2/88.

¹⁴¹³ Bakara 2/89.

¹⁴¹⁴ Bakara 2/159; Nisâ 4/46.

¹⁴¹⁵ Bakara 2/161-162.

*göreceksin. Ama sen yine de onları hoş gör; hainliklerine aldırma. Şüphesiz Allah hoşgörülü olanları sever.”*¹⁴¹⁶

Yahudilerin ikiyüzlü tavırları, günah işleme, başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etme, haram kazanç yeme hususunda birbiriyle yarışmalarının yanında “Allah fakir, biz zenginiz. Biz Allah'ın çocukları ve sevgili kullarıyız.” veya maddi sıkıntı çektiklerinde “Allah cimrileşti.” şeklinde çirkin ifadelerine mukabil onlar lanetlenmişlerdir. “Hay elleri dardan kurtulmayasıcalar!” sözüne muhatap kılınmışlardır.¹⁴¹⁷ Yahudi ve Hristiyanların onca çirkin söz ve fiillerine rağmen iman edip itaatsizlikten sakındıkları takdirde affedilebilecekleri mesajının verilmesi dikkate değerdir.¹⁴¹⁸

Bakara 2/40-104. ayetlerinin muhtevasını Yahudiler oluşturmaktadır. Peygamber karşısında tavır ve tutumları açık bir şekilde görülmektedir. Peygambere dil uzatan ve onu şerli ilan eden Yahudiler hem kâfir ilan edilmiş hem de cehennemde çok çetin bir azaba mahkûm edilmekle tehdit edilmiştir. Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler peygambere vahiy gönderilmesinden hoşlanmadıkları için aynı kategoride değerlendirilmiş, kâfir olarak adlandırılmışlardır.¹⁴¹⁹ Yahudi ve Hristiyanların peygamberden asla hoşnut olmayacakları ve vahyi inkâr edenlerin hüsrana uğrayacakları bildirilmiştir.¹⁴²⁰ Buradaki mesele Yahudi ve Hristiyanların Allah'a ortak koşmasıdır.¹⁴²¹ Ayrıca Yahudiler Tevrat'taki bazı bilgileri gizlemeleri, bunun karşılığında basit dünya menfaati sağlamaları sebebiyle karınlarına cehennem ateşi doldurmaktadır.¹⁴²² Nitekim Bakara 2/159. ayette de geçtiği üzere bu tutumlarından dolayı lanetlenip Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlardır. Onların bu durumları kıyamet günü muhatap alınmamalarına, aklanmamalarına ve ateşte yanmalarına sebeptir. Onlara acıklı bir azap vâdi vardır. Kaldı ki onlar Tevrat'ın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmazlar.

*“İşte onlar hidayete karşılık, dalaleti, dolayısıyla Allah'ın af ve mağfiretine nail olmak yerine azabı satın alanlardır. Ateşe karşı ne kadar dayanılırdılar(!)”*¹⁴²³

Allah'a verdikleri söz ve yemini bozanlar mezkûr ayetlerde geçtiği üzere tüm nimetlerden mahrum kalacak, kıyamet ve hesap günü muhatap alınmayacak, yüzlerine bakılmayacak, asla temize çıkarılmayacak ve acıklı azaba mahkûm olacaklardır.¹⁴²⁴ Ayetin Yahudiler hakkında indiğini ifade eden çeşitli rivayetler vardır.¹⁴²⁵ Ayetin sibakından da bu kimselerin Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır. Mukâtil bu kişilerin Yahudilerin reisleri olduklarını, Tevrat'ta var olan Hz. Muhammed'in vasıflarını silerek kitabı eğip büküklerini, kendilerinin yazdıklarını Allah katından indiğini söyleyerek peygamberi yalandıklarını ifade etmiştir.¹⁴²⁶ Yahudiler Allah'a verdikleri sözden döndükleri için fasık olarak nitelenmişlerdir.¹⁴²⁷ Mutlaka hesap sorma gerçekleşecek ve İslam'dan başka din arayanlar hüsrana uğrayacaklardır. İyilik namına yapılan her şeyin

¹⁴¹⁶ Nisâ 4/13.

¹⁴¹⁷ Mâide 5/61-64.

¹⁴¹⁸ Mâide 5/65.

¹⁴¹⁹ Bakara 2/105, 140.

¹⁴²⁰ Bakara 2/120-121.

¹⁴²¹ Bakara 2/135.

¹⁴²² Bakara 2/174-176.

¹⁴²³ Bakara 2/175.

¹⁴²⁴ Âl-i İmrân 3/77.

¹⁴²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/528-529.

¹⁴²⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/286.

¹⁴²⁷ Âl-i İmrân 3/110; Mâide 5/49, 59, 81.

boşa gideceği bir meselle de gözler önüne serilir.¹⁴²⁸ Geçmişte İsrailoğullarının Hz. Musa'nın asası, denizin yarılması, kayadan on iki pınar fışkırması gibi nice mucizelere şahitlik etse de hep nankörlük yaptıkları bildirilir.¹⁴²⁹ Yahudilere bu durum hatırlatılarak Allah'ın azabının şiddetli olduğu uyarısı yapılır.

Yahudilerin yeryüzünde bozgunculuk, fitne ve fesat çıkarmak için uğraştıkları muhtelif ayetlerde yer almaktadır. *“Allah fitne-fesat peşinde koşanları sevmez.”*¹⁴³⁰ mealinde işaret edildiği gibi onlar bu davranışları sebebiyle Allah'ın sevgisinden mahrum kalacaklardır. Hz. Peygamber'in arkasından gizli kapaklı iş çevirenler, hakkında gizlice konuşanlar ve üstelik Allah'tan bu yaptıklarına karşılık azap vermesi gerektiğini de dile getirenler cehenneme gireceklerdir.¹⁴³¹ Bunlar Yahudiler ve münafıklardır. Müslümanların yanında işaretlerle gizli gizli konuşurlar, müminlerin içlerine şüphe sokmaya çalışırlar, savaşta mücahitlerin mağlup oldukları, geride kalanların da öldürüldükleri hissini uyandırmaya çalışırlardı.¹⁴³² Bu ayetten sonra da müminlere onlar gibi olmayın, Allah'tan korkun meyanında uyarı da yapılmıştır.

Münafıkların Yahudilerle beraber geçtiği bir diğer sûre Mâide 5/41. ayettir. Bu ayette münafıklarla Yahudilerin kâfirlikte birbirleriyle yarıştıkları ve cezalarının dünyada rezil rüsva olmak, ahirette korkunç azaba çarptırılmak olduğu bildirilmiştir.¹⁴³³ Münafıkların özellikleri kalplerinde gerçek iman yokken iman ettik demeleridir. Yahudilerin de casusluk yapmak, peygamberin sözünü değiştirmek için peygamberi dinlemeye gelmek gibi benzer özellikleri vardır. Yahudiler yalana kulak vermeye çok meraklı, tefecilik rüşvet gibi yollarla haram yemeye çok düşkündür.¹⁴³⁴ Münafıklarla ortak hareketi Mâide 5/61. ayette de yinelenir.

Müşriklerle Yahudi ve Hristiyanların benzerliği müteaddit ayetlerde vurgulanmıştır. Kimi Yahudilerin “Üzeyr Allah'ın oğludur.”, kimi Hristiyanların “İsa Mesih Allah'ın oğludur!” şeklinde asılsız iddialarda ve inançlarda bulunması, “Allah onları kahretsın.” vaîdine sebep olmuştur.¹⁴³⁵ Onların sözlerinin daha önceki kâfirlerin sözlerine benzedikleri ifade edilmiştir. Çünkü Mekkeli müşrikler de melekleri Allah'ın kızları olarak görerek O'na çocuk nispet etmişlerdir. Aynı şekilde Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar da rahiplerini ve İsa'yı rabler edinmişlerdir. Böylece imanlarına şirk bulaştırmışlardır. Akabinde müminlere hitapla ehl-i kitaba yönelik bir cehennem vaîdi gelmiştir. *“Ey iman edenler! O ahbarın ve ruhbanların çoğu insanların mallarını batıl yollarla yiyorlar ve insanları Allah yolundan engelliyorlar. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda infak etmeyenler var ya, işte onlara elem verici azabı müjdele!”*¹⁴³⁶ İnananlara hahamlar ve rahipler üzerinden sakındırma yapılırken ayetin devamında karşılaşacakları bu elemli azap şu şekilde tavsif edilmiştir: *“O gün cehennem ateşinde onların üzeri kızdırılacaktır ve bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır. (kendilerine şöyle denecektir) İşte bu, kendiniz için birtirdiğiniz servettir. Artık yağmış olduğunuz şeylerin azabını tadın!”* Erken dönem Mekkî sûrelerde de mal toplama hırsı şiddetle kınanmış, onların bu davranışları sebebiyle cehennem vaîdleri sıklıkla gelmişti. Şu halde vaîdle ehl-i kitap korkutulurken bu yanlış

¹⁴²⁸ Âl-i İmrân 3/117.

¹⁴²⁹ Bakara 2/211.

¹⁴³⁰ Mâide 5/64.

¹⁴³¹ Mücâdele 58/8.

¹⁴³² Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meali*, 541.

¹⁴³³ Mâide 5/41.

¹⁴³⁴ Mâide 5/42.

¹⁴³⁵ Tevbe 9/30.

¹⁴³⁶ Tevbe 9/34.

davranışlarından vazgeçmeleri istenirken müminlere de onlar gibi olmayın mesajı içermektedir.

Yahudi ve Hristiyanlar birbirlerinin dinleri ile de ilgili asılsız ithamlarda bulunurlar. Yine geçmiş peygamberle ilgili “onlar Yahudi idi” ya da “onlar Hristiyan” idi şeklinde benzer söylemlere girerler.¹⁴³⁷ Mezkûr ayetlerden de anlaşılacağı üzere ortak tavır bile bile inkârdır. Onların bu tartışmaları aralarındaki kıskançlık ve inatlaşmalar yüzündendir.¹⁴³⁸ Müşrikler de benzer tutum içinde peygamberi inkâr etmektedir.¹⁴³⁹ Yüce Allah da defaatle kendisine karşı gelmekten sakınılmasını istemekte, Yahudi ve Hristiyanlardan korkup çekinilmemesi gerektiğini bildirmektedir.¹⁴⁴⁰ Onları hesap gününde huzuruna toplayacaktır. O'nun dinine düşmanlık edenlerin Allah'ın gazabı ve şiddetli azabı vardır.¹⁴⁴¹ Allah'ın gazabına uğrayan kimseler ayetin öncesinden de anlaşılacağı gibi hak din konusunda derin şüphe içinde olanlardır. Hûd 11/110, Fussilet 41/45, Şûrâ 42/13-14, Zuhur 43/63-65, Câsiye 45/16-17 Secde 32/23-25 ayetleri ehl-i kitabın şüphelerini, ihtilaflarını gözler önüne sermektedir. Derveze, bu ayetlerin müşrikleri uyarmak, ayıplarını ortaya koymak, delillerine karşı delil getirmek, semavi dinlerin ilke ve prensiplerinde farklılık olduğu hususundaki iddiaları reddetmek için indiğini söylemiştir. Ona göre ehl-i kitabın bu ilke ve hedeflerden sapması, sırf azgınlık ve taşkınlıktan yani çirkin emellerin peşinden sürüklenlenmelerinden kaynaklanmıştır. Çirkin ve kötü arzular ise insanı gerçeğe, hakka, hakikate, bununla ilgili ilke ve hedeflere iletmez.¹⁴⁴² Nitekim Yüce Allah'ın gösterdiği yolu bırakıp heva ve heveslerine uyanları doğru yola erdirmeyeceği, umduklarına kavuşturmayacağı bildirilir.¹⁴⁴³ Ayetin siyak ve sibakından bu kimselerin müşrikler ve Yahudiler olduğu anlaşılır.

Beyyine sûresinde Yahudi ve Hristiyanlar ile müşriklerin eylemleri aynı kategoride değerlendirilmiştir. Peygamberi yalanlamaları nedeniyle mahlûkatın en kötüsü olarak nitelenen mezkûr grup temelli kalacağı cehennem ateşine mahkûm olacaktır.¹⁴⁴⁴ Mahlûkatın en iyisi ise iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlardır. Onların mükafâtı temelli kalacakları Adn cennetleridir.¹⁴⁴⁵ Müşriklerin durumu, Yahudilerin Hz. Musa zamanındaki durumlarına benzetilmiştir. Nitekim onlar da müşriklerin Hz. Peygamber'den istekte bulunduğu gibi geçmişte Hz. Musa'dan türlü isteklerde bulunmuşlardır.¹⁴⁴⁶

“Yahudiler dediler ki: ‘Hristiyanlar bir şey üzere değillerdir.’; Hristiyanlar da: ‘Yahudiler bir şey üzere değillerdir.’ dediler. Oysa onlar, Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de onların söylediklerinin benzerini söylemişlerdi. Artık Allah kıyamet günü anlaşmazlığa düştükleri şeyde aralarında hüküm verecektir.” mealindeki Bakara 2/113. ayeti meseleyi özetlemekte, müşriklerin Allah katında Yahudi ve Hristiyanlarla ortak tavırlar takınmak suretiyle aynı konumda olduğuna bir kez daha şahitlik etmektedir. Dolayısıyla akabinde onlar Allah'ın anılmasını engelledikleri için zalim olarak adlandırılmış hem dünyada hem de ahirette azapla tehdit edilmişlerdir.

¹⁴³⁷ Bakara 2/113, 140.

¹⁴³⁸ Şûrâ 42/14.

¹⁴³⁹ Şûrâ 42/14; Fussilet 41/45.

¹⁴⁴⁰ Bakara 2/114, 150; Şûrâ 42/15.

¹⁴⁴¹ Şûrâ 42/16.

¹⁴⁴² Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/214.

¹⁴⁴³ Kasas 28/50.

¹⁴⁴⁴ Beyyine 99/6.

¹⁴⁴⁵ Beyyine 99/8.

¹⁴⁴⁶ Bakara 2/108, 114; Nisâ 4/153.

4.3.2.2. Hristiyanlara Yönelik Cehennemle ilgili Vaîdler

Kur'an'ın muhataplarıyla ilgili ifadeleri anlayabilmek için her bir muhatabın Kur'an'ın indiği tarihsel arka planını tahlil etmek gerekir. Nitekim onların düşünce ve davranış biçimlerine göre bir va'd ve vaîd söz konusudur. Nüzul döneminde Hristiyanlar da farklı gruplardan oluşmaktadır. Bu nedenle onlara atıfta bulunan pasajlarda bir genelleme içine girmek yanıltıcı olabilir.¹⁴⁴⁷ Kur'an'da Hristiyanlara yönelik hitap, Yahudilere yönelik cehennem vaîdlerinde görüldüğü üzere bazen her iki zümreye birlikte yapılmıştır. Onlara yönelik cehennemle ilgili vaîdler arasında lanetlenme, gazap, elemli azap dikkat çekmektedir.

*Onlar Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine Rablerinden indirileni tam olarak uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından sayısız nimeti yiyeceklerdi. İçlerinde aşırıya kaçmayan bir topluluk vardır. Onlardan çoğunun yaptıkları ise kötüdür.*¹⁴⁴⁸

*Andolsun, insanlar içinde, müminlere en şiddetli düşman olarak Yahudileri ve müşrikleri bulursun. Onlardan, iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da: "Hristiyanlarınız diyenleri bulursun. Bu, onlardan papaz ve rahiplerin olması ve onların gerçekte büyüklük taslamamaları nedeniyledir. Elçiye indirileni dinlediklerinde hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşlarla dolup taşıdığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz inandık; öyleyse bizi şahitlerle birlikte yaz. Hem Rabbimizin bizi salihler topluluğuna katmasını umarken ne diye Allah'a ve bize haktan gelene inanmayalım!"*¹⁴⁴⁹

Mezkûr ayetler Yahudi ve Hristiyanların genel durumu hakkında bilgilendirici niteliktedir. Nitekim bu inanca sahip, bu sıfatlarla bezenmiş Yahudi ve Hristiyanlar için temelli kalacakları cennet va'd edilirken kâfirlikte direnip ayetleri yalanlayanlara cehennem va'd edilmektedir.¹⁴⁵⁰ Hadîd 57/27. ayette Hristiyanların bir kısmının yani Hz. İsa'ya ve İncil'e uyanların kalplerine sevgi, rahmet ve şefkat yerleştirilirken bir kısmı da Hz. İsa'yı Allah'a ortak koştukları için yoldan çıkmış olarak tanımlanmıştır. Devamındaki ayetlerde de ehl-i kitaba yönelik bir ihtar söz konusudur. Allah dilemedikçe onun lütfundan yararlanamayacakları gerçeği dillendirilir.¹⁴⁵¹ Öte yandan, Yahudi ve Hristiyanların peygamber inancı konusundaki yanılgıları, kitaplarındaki yanlışlıklar ve cennete sadece kendilerinin gireceği hakkındaki iddiaları ilahi vahye uymasa da kitaplı kabul edilirler.¹⁴⁵² Böylece muhatapla bir yakınlık kurmanın amaçlandığı söylenebilir.

Ömer Çelik, ehl-i kitaba yönelik Hadîd 57/28-29 ve Kasas 28/52-55 ayetleri bağlamında kayda değer nitelikte şu çıkarımlarda bulunmuştur:

Bunlar; a) Hem Tevrat ve İncil'e inanıp onlara göre amel ettikleri hem de Kur'an'a inanıp ona göre amel ettiklerinden, b) İnançları uğrunda her türlü maddi ve manevi zorluklara, eziyetlere katlandıklarından, c) Kötülüğü iyilikle savmak, kötülüğe iyilikle mukabele etmek, sahip kıldıkları rızıklardan Allah yolunda harcamak, her türlü boş ve faydasız sözlerden

¹⁴⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Can, "Kur'an Ayetleri Işığında Ehl-i Kitaba Karşı Bütüncül Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(2014), 301-336.

¹⁴⁴⁸ Mâide 5/66.

¹⁴⁴⁹ Mâide 5/82-84; benzer içerikli ayetler için Kasas 28/52-55; Hadîd 57/27.

¹⁴⁵⁰ Mâide 5/86.

¹⁴⁵¹ Hadîd 57/29.

¹⁴⁵² Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/11 (2005), 34.

uzak durmak ve cahillerle hemdem olmamak gibi pek güzel ahlaki meziyetlere sahip olduklarından iki kat veya kat kat mükafâtla müjdelenmişlerdir.¹⁴⁵³

“*Vaktiyle kendilerine kitap verdiklerimiz (Yahudiler ve Hristiyanlar) onu kendi öz evlatlarını tanıyıp bildikleri gibi tanırırlar. Ne var ki kendilerine yazık edenler var ya işte onlar inanmazlar.*”¹⁴⁵⁴ Burada bu özelliklerden söz edilmesinin nedeni, kendilerine kitap gönderilmiş bulunan Yahûdî ve Hristiyanların Hz. Peygamber’i kesin tanımakta oldukları gerçeğini Mekke halkına tanık göstermek içindir.¹⁴⁵⁵ Nitekim bu ifade müşrikler için de kullanılmıştır.¹⁴⁵⁶ Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Yahudiler ve Hristiyanlar ilahi vahye muhatap kılınmalarına, bir peygamber inancına sahip olmalarına rağmen kibir, kıskançlık vb. sebeplerle Hz. Peygamber’i tanımamışlardır.

“*Hiç şüphesiz Allah katında tek gerçek ve makbul din İslam’dır. Ne var ki geçmişte kitap verilenler (Yahudiler ve Hristiyanlar), kendilerine bilgi geldikten sonra aralarında kıskançlık yüzünden ayrılığa düşmüşlerdi. Kim Allah’ın ayetlerini inkâr ederse, şüphesiz ki Allah hesabı hızlı olandır.*”¹⁴⁵⁷ Ehl-i kitaba yönelik yapılan bu tehdit devamındaki ayette müşrikleri de içine alır. Allah’ın ayetlerini inkâr eden, hiçbir hakları ve haklı gerekçeleri bulunmamalarına rağmen peygamberleri alçakça öldüren ve hak ve hakikati anlatan insanları katledenlere acıklı bir azap müjdesi verilir. Hem iyilik namına yapılanlar boşa gider hem de onları azaptan kurtaracak kimse bulamayacaklardır.¹⁴⁵⁸ Dikkat çeken husus her iki ayette de görüldüğü üzere vâidin muhatap kitlesine müşriklerin de dâhil edilmesidir. Bu durum, inkârcıların ortak bir tavra sahip olduğunu göstermektedir. Hristiyanların aşağı yukarı müşrik, putperest Araplar gibi yaşadıkları, Hristiyan kabilelerin de kan davası güddükleri, yağmacılık ve çapulculuk yaptıkları hatta müşrik Mekkeliler gibi Kâbe’ye saygı gösterdikleri ifade edilmektedir.¹⁴⁵⁹

Allah’a eş ve ortak koşanların cennet yüzü görmeyecekleri, ahiretteki yerlerinin cehennem olacağı ve Allah’a eş ve ortak koşanlara yardım edip sahip çıkacak kimse olmayacağını bildirildiği Mâide 5/72. ayet, genel olarak müşriklere yönelik bir hitapmış gibi görünse de özelde Hristiyanlara hitap etmektedir. Nitekim siyak sibakında Hristiyanların “Allah, Meryem’in oğlu İsa Mesih’tir.” ve “Allah üç unsurdan/uknumdan biridir.” şeklinde söylemlerine karşılık cevap verildiği görülür. Hristiyanlar bu tavırlarından dolayı kâfir olarak adlandırılırken tevhidi inkârda direndikleri için de acıklı bir azaba mahkûm edilmekle tehdit edilmişlerdir. Geçmişte İsrailoğullarının kâfirliği tercih etmelerinden dolayı hem Hz. Davud’un hem de Meryem oğlu İsa’nın diliyle lanetlendiği haber verilmiştir.¹⁴⁶⁰ Hz. İsa da kıyamet ve hesap günü bütün yaşanılanlara şahitlik edecektir.¹⁴⁶¹ Hz. İsa hakkında kendi aralarında anlaşmazlığa düşenler, onun hakkındaki gerçeği inkâr eden kâfirler kıyamet ve hesap günü azap hükmü geldiğinde pişman olsalar da bunun hiçbir faydası olmayacak.¹⁴⁶² Bu bağlamda Hristiyanlara Hz. İsa’ya tanrılık yakıştırmak suretiyle haddi aşmayın uyarıları yapılmıştır. Allah’a kulluk etmekten kaçınanlar, O’nun tek gerçek ilah/tanrı

¹⁴⁵³ Çelik, *Kur’an’ın Muhatapları*, 489.

¹⁴⁵⁴ En’âm 6/20.

¹⁴⁵⁵ Ebû’l-Berekât Abdullâh en- Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî “Medârikü’t-Tenzil”*, thk. Yusuf Ali Bedevi (Beyrut: Dâru’l-Kelime’t-Tayyib, 1998), 1/496.

¹⁴⁵⁶ En’âm 6/12.

¹⁴⁵⁷ Âl-i İmrân 3/19.

¹⁴⁵⁸ Âl-i İmrân 3/21-22.

¹⁴⁵⁹ Gölcük, *Kur’an ve Mekke*, 118-119.

¹⁴⁶⁰ Mâide 5/78.

¹⁴⁶¹ Mâide 5/116-118.

¹⁴⁶² Meryem 19/37-40.

olduğunu kibrine yediremeyen kimseler kâfirler güruhuna dâhil edilerek “Allah kıyamet günü tüm kâfirleri huzurunda toplayıp kâfirlerin hesabını soracaktır”, “Onlar acıklı/elemlî azaba mahkûm olacaktır.” vaîdlerine muhatap kılınmışlardır.¹⁴⁶³ İman edip imanlarına yaraşır güzellikte iş yapanlara ise mükafâtın eksiksiz verileceğinin bildirilmesi, bu vaîdin belli bir zümreyi içerdiğinin delilidir.

Peygambere hitaben kendisinin uyarıcı ve müjdecî olarak gönderildiğine ve cehennemliklerden sorumlu olmadığına dikkat çekildikten sonra “Dinlerini benimsemediğin sürece Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla hoşnut olmayacaklar. Onlara de ki: “Allah’ın gösterdiği yol var ya, işte tek doğru yol odur.”¹⁴⁶⁴ şeklinde ifadesi Yahudi ve Hristiyanların o tek yolu tercih etmedikleri takdirde cehenneme gireceklerinin delilidir.

Sonuç olarak ehl-i kitapla ilişkilerin nasıl olması gerektiği hususunda Kur’an yol göstericidir. Ehl-i kitapla en güzel yolla mücadele edilmesi istenmiştir. Ehl-i kitapla yapılan tartışmalarda izlenmesi gereken yöntemler Ankebût 29/46-47, Âl-i İmrân 3/64; ayetlerde belirlenmiştir. Bu bağlamda Ömer Çelik bir mübelliğinin nasıl olması gerektiğini şöyle beyan etmektedir:

Tebliğ edecek kişinin asıl maksadı, muhatabın kalbini uyandırmak, ona hakkı ulaştırmak ve onu doğru yola getirmek olmalıdır. Yoksa o, tek gayesi karşısındakini yenmek olan bir pehlivan gibi davranamaz. Daha çok, yapacağı hatalı bir müdahaleyle hastasının daha kötüye gitmemesi için çok dikkatli davranan ve ona olabildiğince az problem çıkararak iyileştirmeye çalışan maharetli bir doktor gibi olmalıdır.¹⁴⁶⁵

Kur’an’ın Yahudi ve Hristiyanların hepsini bir kategoride değerlendirmemesi, bazılarının ayrıcalıklı konumlarına dikkat çekilmesi, birtakım deliller öne sürerek bir diyalog ortamı oluşturmaya önemlidir.

*Sen Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Şüphesiz ki Rabbin yolundan sapanların en iyi olduğunu bilendir ve O doğru yolda bulunanları da en iyi bilendir.*¹⁴⁶⁶

*Allah’a davet eden, iyi işler yapan ve “Ben Müslümanlardanım!” diyenden daha güzel sözlü kim olabilir ki! İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav! Bir de bakmışsın seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sınırsız bir dost olur.*¹⁴⁶⁷

Tebliğde esas olan karşı tarafı “öteki” olarak konumlandırmamaktır. Şu halde muhatabın durumuna göre mücadelenin farklılaşması gerekir.

5.3.3. Münafıklara Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

Sözlükte “(tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek” anlamındaki nifâk masdarından türemiş bir sıfat olan münâfık kelimesi “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök manasından hareketle münafık, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır.¹⁴⁶⁸ Münafık “Allah’a ve elçisine inanıp itaat ettik.” şeklinde

¹⁴⁶³ Nisâ 4/172-173.

¹⁴⁶⁴ Bakara 2/120.

¹⁴⁶⁵ Çelik, *Kur’an’ın Muhatapları*, 496.

¹⁴⁶⁶ Nahl 16/25.

¹⁴⁶⁷ Fussilet 41/33.

¹⁴⁶⁸ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 31/565.

şahitlik eden, kendini mümin tanıtan ancak menfaatleri doğrultusunda kolaylıkla müminlik vasfından sıyrılan ve sözünden dönen kimsedir. Başka bir ifade ile müminliği kendi lehine olduğu durumlarda kullanan, aleyhinde olduğu durumlarda ise hemen ondan uzaklaşandır. Önce iman edip sonra inkâr edendir, denilebilir.

*(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz” derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder. Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah’ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar.*¹⁴⁶⁹

Münafıkları müminlerden ayıran özellikler müteaddit ayetlerde farklı amaçlarla zikredilmektedir. Esed’in tespitine göre münafık teriminin ilk geçtiği ayet Ankebût suresi 11. ayettir. Bu terimin, mecazî olarak “ikiyüzlü” olan, hayatın içinde bulunduğu şartlarda kendine pratik faydalar sağlayacak vaadlere göre düzenleyerek manevi ve sosyal yükümlülüklerinden her zaman kolayca sıyrılma yolları arayan bir kişilik yapısını anlattığını ifade eder.¹⁴⁷⁰ O halde münafık çıkarları doğrultusunda hareket eden, isteklerini gerçekleştirmek için kılıktan kılığa giren, tatlı dil ve güler yüzle insanı kandırabilen, işini gördükten sonra da hemen kendi yoluna bakan bir profil oluşturmaktadır. Münafıkların hangi hal ve şerait içinde olduğu açık bir şekilde şu ayetlerde beyan edilmektedir:

*Şu halkın arasında öyle kimseler var ki, gerçekten inanmadıkları halde, “Biz Allah’a ve ahiret gününe inandık.” derler. Böyle demekle Allah’ı ve müminleri kandırdıklarını sanırlar. Hâlbuki o münafıklar sadece kendilerini kandırırlar fakat bunun farkında değiller. Münafıkların kalplerinde maraz (nifak) vardır. Allah bu marazlarını artırsın! Gerçekte inanmadıkları halde “İnandık” deyip ikiyüzlülük etmelerinden dolayı onları çok acıklı/elemlı bir azap beklemektedir.*¹⁴⁷¹

*Kalplerinde şek, şüphe ve nifak hastalığı bulunanlara gelince, Allah katında indirilen ayetler onların imansızlıklarına imansızlık katar ve sonunda kâfir olarak ölürlər.*¹⁴⁷²

Şüphesiz münafıkların en belirgin vasfı yalancı olmalarıdır.¹⁴⁷³ İnançsızlığın özel bir türü olarak nitelendirilen nifak da bir hastalık/maraz olarak karşımıza çıkmaktadır. Hastalıklardan kurtulmadan iman yolculuğuna başlama sadece hastalığı artırarak kişiyi saldırgan ve tehlikeli yapar. Zira hasta bir beyin; dostu düşman, düşmanı dost zannedebilir.¹⁴⁷⁴ Dolayısıyla hasta olarak nitelenen münafıklar müminlerin yanlarında iken onlara dost gibi muamelede bulunurken kendi yandaşları ve elebaşlarıyla bir araya geldiklerinde müminleri düşman gösterip onlarla alay ederler.¹⁴⁷⁵ Allah onlara alay etmenin cezası olarak kendi hallerine bırakıp azgınlıklar içinde bocalamasına mühlet vereceğini ve onların umduklarına kavuşamayacaklarını haber vermektedir.¹⁴⁷⁶ Elbette ki bu hasta ruh tasvip edilmemektedir ve küfr ile özdeş kabul edilmektedir. Nitekim

¹⁴⁶⁹ Münâfikûn 63/1-3.

¹⁴⁷⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 2/806.

¹⁴⁷¹ Bakara 2/8-10.

¹⁴⁷² Tevbe 9/125.

¹⁴⁷³ Tevbe 9/42, 77, 107; Mücadele 58/14, 18.

¹⁴⁷⁴ Gürger, *İman*, 37.

¹⁴⁷⁵ Bakara 2/13-14.

¹⁴⁷⁶ Bakara 2/15-16.

müteaddit ayetlerde münafıklar kâfir olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁷⁷ Çünkü kâfirler gibi Allah'a ve elçisine karşı çıkmak ve O'nun ayetleri ve elçisiyle alay etmek şeklinde ortak tavır takınarak kâfirliklerini açığa çıkarmışlardır. Kalplerinde şek, şüphe, nifak hastalığı bulunanların münafıklar ve kâfirler olduğuna Tevbe 9/125 ve Nûr 24/50. ayetleri de tanıklık etmektedir.

Bakara 2/204-206. ayetlerde münafıkların peygamber ve müminler karşısında fesatçılığı ortaya konulmakta, bu tutum ve davranışlarının karşılığında varacakları yerin cehennem olacağı bildirilmektedir.¹⁴⁷⁸ Süddî'ye göre bu ayet Ahnes b. Şurayk es-Sakafi hakkında nazil olmuştur. Rivayete göre bu zat Zühreoğulları ile yeminli dosttur. Medine'ye Hz. Peygamber'e gelip müslüman olduğunu açıklamış, Hz. Peygamber de onun bu işini çok beğenmişti. Bu zat: "Ben ancak müslüman olmayı istemeye geldim. Allah bilir ki ben gerçekten doğru söylüyorum." demiş, onun bu halini "*Hem de kalbinde olana Allah'ı şahid getirir.*" ayeti açıklamaktadır. Sonra Resulullah'ın yanından çıkıp müslümanlardan bir grubun ekinine ve merkeplerine uğradı. Ekinleri yakıp eşekleri kesti. İşte bu sebeple Yüce Allah "*Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır.*" ayetini indirdi.¹⁴⁷⁹ Bu gibiler hakkında şöyle bir Arap atasözü vardır: Diliyle tatlı tatlı söyler fakat tilki gibi sana tuzak kurar.¹⁴⁸⁰ Derveze'nin aktardığına göre münafıklar, yaptıkları kötülüklerle mukabil Allah'tan korkma ve O'ndan sakınma hususunda uyarılıp azarlandıklarında da kızıyorlar, bunu şereflerine yapılmış bir ihanet olarak değerlendiriyorlar ve bu uyarıları kötülük bozgunculuk ve fitneye dalmalarına vasıta kılıyorlardı.¹⁴⁸¹ Ancak Allah'ın rızasını kazanmak için canını verecek olan kullarına karşı çok şefkatli, çok merhametli olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁸²

Münafıkların kâfir ve Yahudilerle birlikte ortak hareket ettiği müteaddit ayetlerde beyan edilmektedir. Münafıklara yönelik vaidler çerçevesinde, bu birlikteliği şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

a) Münafık Kâfir İşbirliği:

Münafıklar devamlı müşriklerle/kâfirlerle işbirliği içindedir. Onların kimlikleri ara ara gün yüzüne çıkarılmıştır. Allah onları kâfirlikleri sebebiyle alçaltmış, baş aşağı etmiştir.¹⁴⁸³ Münafıkların iç yüzüne dair bir bilgilendirme Nisâ sûresinde yer alır. Şeytanın vaatlerine uyanların yerinin cehennem olduğu bildirilirken devamında münafıklara da cehennemde korkunç bir azabın kendilerini beklediği haber verilir.¹⁴⁸⁴ Aynı zamanda müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeleri sebebiyle her iki zümreye de cehennem tehditi birlikte yapılmıştır. "*Şüphesiz ki Allah münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir.*"¹⁴⁸⁵

Münafıkların durumu ile ilgili şu ifade dikkat çekicidir. "*Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.*"¹⁴⁸⁶ Nitekim önceki

¹⁴⁷⁷ Tevbe 9/49, 90, 125.

¹⁴⁷⁸ Bakara 2/204-206.

¹⁴⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*: 4/229-230; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/66; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 4/344; Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, 1/29.

¹⁴⁸⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/119.

¹⁴⁸¹ Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/299.

¹⁴⁸² Bakara 2/207.

¹⁴⁸³ Nisâ 4/88-89.

¹⁴⁸⁴ Nisâ 4/118-140.

¹⁴⁸⁵ Nisâ 4/140.

¹⁴⁸⁶ Nisâ 4/122, 143.

ayetlere bakıldığında münafıkların ikiyüzlü tavırları açıkça görülmektedir. Öztürk bu ayetle ilgili şu yorumu yapmaktadır:

Bu ayetteki müzebzebîne beyne zâlik ifadesi, iman ve küfür arasında bocalamak şeklinde de anlaşılmıştır. Ancak münafık ve münafıklık kavramı bocalamanın çok ötesinde bir mana taşır. Kaldı ki bocalama belli ölçüde bir arayışı yansıtır. Oysa münafıklık küfrün pekişmiş ve aynı zamanda en iğrenç şeklidir. Bu yüzden 145. ayette de bildirildiği üzere münafıklara cehennem en alt tabakası tahsis edilmiştir.¹⁴⁸⁷

Tevbe sûresi 124-125. ayetlerde geçen ifade de münafıkların küfürde ziyadeleştiğini bir gel-git içerisinde olmadıklarını göstermektedir.

Bahse konu olan ayetin devamında münafıkların, cehennem en alt tabakasında yanacakları, bu dehşetli azaptan kurtarabilecek kimsenin olmayacağı haber verilmiştir.¹⁴⁸⁸ Allah'ın münafıkları cehenneme girecek olan kimseler olarak tehdit etmesi, onları ne kadar alçaldıklarını, takındıkları tavırların açıkça kâfir olduklarını söyleyenlerin tavırlarından daha kötü sonuçlar verdiğini göstermektedir.¹⁴⁸⁹ Ancak şu var ki her korkutucu tehditin akabinde, bu hallerinden tevbe edenlere, müminlerle beraber ahirette mükâfat müjdesi yer alması,¹⁴⁹⁰ Yüce Allah'ın affediciliğini ve bağışlayıcılığını göstermektedir.

*“Şayet siz Allah'ın onca lütfuna şükürle karşılık verir ve dolayısıyla imana gelerseniz Allah size ne diye azap etsin ki? Allah iman ve itaat üzere şükretmenizin kadrini elbet bilir.”*¹⁴⁹¹ İman, şükür ve samimiyet dikkat çeken kavramlardır. Şu halde şunu net bir şekilde söylemek mümkündür. Allah kullarına azap etmek için sabırsızlanmamaktadır.

b) Münafık Yahudi Benzerliği:

Âl-i İmrân 3/180. ayette münafıkların cimrilik yönü ortaya konarak cimrice sarıldıkları mal ve mülkün kıyamet günü boyunlarına dolanacağı haber verilmiştir. Münafık bu tavırla Yahudilere de benzetilmiştir. Nitekim ayetin devamında Yahudilerin “Allah cimridir, biz zenginiz.” şeklindeki alaylarına, haksız yere peygamberleri öldürmelerine şiddetle karşı çıkılmış ve cehennem vâdi ile cevap verilmiştir. Onların yaptıklarına karşılık bu vâdlerin yapıldığı açıkça ilan edilmiştir: *“İşte bu, ellerinizle sunduğunuz şeyler yüzündendir.”* denecektir. *Elbette Allah kullara asla haksızlık edici değildir.”*¹⁴⁹²

Münafıkların Yahudilerle beraber geçtiği bir diğer sûre Mâide 5/41. ayettir:

Ey Peygamber! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla “inandık” diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının! derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

¹⁴⁸⁷ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 135.

¹⁴⁸⁸ Nisâ 4/144.

¹⁴⁸⁹ Derveze, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/300.

¹⁴⁹⁰ Nisâ 4/146.

¹⁴⁹¹ Nisâ 4/147.

¹⁴⁹² Âl-i İmrân 3/182.

Bu ayetten münafıklarla Yahudilerin kâfirlikte birbirleriyle yarıştıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yaptıklarının karşılığı dünyada rezil rüsva olmak, ahirette korkunç azaba çarptırılmaktır. Münafıkların kalplerinde gerçek iman yokken iman ettik demeleri gibi Yahudilerin de casusluk yapmak, peygamberin sözünü değiştirmek için peygamberi dinlemeye gelmek gibi Peygambere karşı çıkışları söz konusudur. Bu bağlamda Taberî, ayetin Yahudi ve münafıklardan inkâra koşuşanlara karşı üzülen Resulullah'ı teselli ettiğini söyler.¹⁴⁹³

*“(Yanınıza) küfürle girip yine (yanınızdan) küfürle çıktıkları halde, size geldiklerinde “İnandık” dediler. Allah, onların saklamakta oldukları şeyi daha iyi bilir.”*¹⁴⁹⁴ mealindeki ayeti Katâde şöyle izah eder: Yahudilerden bazı insanların, Resulullah'ın yanına geldiğini ve ona, iman ettiklerini, getirdiklerine razı olduklarını söylediklerini belirtir. Hâlbuki onlar, sapıklıklarına ve inkârcılıklarına sımsıkı bağlı idiler. Onlar, Resulullah'ın yanına girerken de çıkarken de böyle idiler.¹⁴⁹⁵ İbn Zeyd'e göre ise Âl-i İmrân 3/72. ayetinde ifade edildiği gibi ehl-i kitaptan Yahudilerin davranışlarındandır. Ayet, Resulullah'a çifte standart uygulayan Yahudiler hakkında inmiştir veya genel anlamda münafıklar hakkındadır.¹⁴⁹⁶ Yorumlardan da anlaşılacağı üzere Peygamber karşısında Yahudi ve münafıkların tavır ve tutum benzerliği ortadadır. Dolayısıyla hitabın her ikisine yönelik olması mümkündür.

Yahudilerin münafıklar gibi ikiyüzlü olduğuna şahitlik eden bir diğer ayet Âl-i İmrân 3/72-73. ayet grubudur:

Ehl-i kitaptan bir kısmı kendi aralarında şöyle konuştular: “Müminlere indirilen Kur'an'a günün başında inanmış gibi görünün; günün sonunda ise onu inkâr edin. Belki böylece dinlerinden şüpheye düşüp önceki inançlarına geri dönerler. Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın” (dediler). De ki: “Şüphesiz hidayet, Allah'ın hidayetidir. Birine, size verilenin benzerinin verilmesinden veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getireceklerinden ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?” De ki: “Lütuf Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.

Münafık ve Yahudilerin ortak hareketlerini teyit ve tasdik edici ayetler Haşr 59/11 ve 12. ayetlerdir. Meal en şöyledir:

Bakmaz mısın şu münafıklık yapanlara! Onlar Ehl-i kitaptan küfür içindeki dostlarına: “Eğer siz yurdunuzdan sürülürseniz biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinizde hiç kimseye itaat etmez, sözünü dinlemeyiz. Size savaş açılırsa elbette yardımınıza koşarız” diyorlar. Allah şâhittir ki, o münafıklar kesinlikle yalancıdırlar. Oysa onlar yurtlarından sürülecek olsa, kesinlikle onlarla beraber çıkmazlar. Onlara savaş açılrsa asla yardımlarına koşmazlar. Yardım etmeye kalksalar bile arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendileri de kimseden yardım göremezler.

Bu ortak birliktelik, ortak bir akibeti de beraberinde getirmiştir. Ayetlerin devamında her iki gruba da hem dünyevî hem de uhrevî bir tehditin olması bunun göstergesidir. Burada münafıkların müminlerden duydukları korkunun Allah'a olan korkulardan daha şiddetli olduğu bildirilir. Münafıkların Allah'tan çok müminlerden

¹⁴⁹³ Taberî, Câmiu'l-Beyân, 10/306.

¹⁴⁹⁴ Mâide 5/6.

¹⁴⁹⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, 10/445.

¹⁴⁹⁶ Beyzâvî, Envârü't-Tenzîl, 2/134.

korkmaları, Allah'ın onlara karşı azabını tehir etmesinden ileri gelmektedir.¹⁴⁹⁷ Yahudilerin de aynı şekilde müminlerle savaşırken korku halleri tezahür etmektedir. Bu korkular dünyevî bir vaîd olarak anlaşılabilir.¹⁴⁹⁸ Münafıklar küfürlerini ve Allah Resulü ile müminlere karşı olan kin ve gayzlarını içlerinde saklayıp kimseye sızdırmamaya azami dikkat gösterdiklerinden, aynı zamanda Peygamberimize inen Kur'an'ın da her şeyi bilen Allah katından gelmesi sebebiyle gizliliklerden haber veren bir kitap olduğunu bildiklerinden, haklarında iç yüzlerini ortaya koyacak bir ayetin inmesinden korkuyorlardı.¹⁴⁹⁹ Ahirette ise onları acıklı azap ve ebedi kalacakları cehennem beklemektedir. Şu halde Allah'ı ve Peygamberi inkâr eden herkes dünyada hem bu korkuyu yaşayacak hem de cehennemle karşılaşacaktır, denilebilir.

Peygamberin arkasından gizli kapaklı iş çevirenler, hakkında gizlice konuşanlar ve üstelik Allah'tan bu yaptıklarına karşı azap vermesi gerektiğini de dile getirenlere cehennem vaîdiyle cevap verilmiştir. Bu kimselerin Yahudiler ve münafıklar olduğu söylendiği gibi sadece Yahudiler ya da sadece münafıklar olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁰⁰ Ancak şu var ki pasaj bütünlüğü dikkate alındığında, bu tehditlerin her iki zümreye de yönelik olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Nitekim Taberî de her ikisini muhatap almıştır. Kaldı ki Mücâdele 58/14 ve 15. ayetlerde münafıkların Allah'ın gazap ettiği toplulukla yani Yahudilerle birlikte hareket ettiği, yeminle yalanlarını pekiştirdikleri haber verilmektedir. Allah, Yahudileri dost edinen münafıklar için ahirette şiddetli bir azap hazırlamıştır.¹⁵⁰¹ Şeytanın yandaşları, Allah ve Peygamber düşmanları olan herkesin helak ve hüsrana uğrayacağı müsellemdir.¹⁵⁰² Bu vaîd ayetlerinin hemen arkasından Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere yönelik cennet va'dinin gelmesi calib-i dikkattir.

Diğer taraftan Mâide 5/52 ve 53. ayetlerde münafıkların müminlere gelince biz sizinle beraberiz diye yemin edip düşmanla işbirliği içine girmelerinden yani ikiyüzlü tavır sergilemelerinden bahsedilmektedir. Benzer tutum ve tavırları Ahzâb 33/12-20. ayetlerde de görülmektedir. Onların bu durumuna mukabil sözde iyilik adına yaptıkları her şeyin boşa gideceği ve hüsrana içinde olacakları bildirilir. Münafıkların cezalandırılacağı haber verilirken bir taraftan da onlara tevbe etmeleri durumunda af yolu da gösterilmiştir. Münafıkların bu ikiyüzlü çirkin söz ve fiillerine rağmen bağışlanılacak olması, Yüce Allah'ın affediciliğini de zirveye çıkarmaktadır.

Dikkatlerimizi çeken bir diğer husus da münafık şeytan benzetmesinin yapılmasıdır. “Münafıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana “İnkâr et” der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der.” mealindeki Haşr 59/16. ayette görüldüğü üzere münafık da şeytan gibi ikiyüzlü bir tavır sergilemektedir. Ayetin siyakında münafıkların kitap ehlinin kâfirleriyle birlikte hareket ettiği bildirilir. Nitekim bunun neticesinde her ikisine yönelik vaîd içinde ebedi olarak kalacakları ateş olmuştur.¹⁵⁰³ Çünkü biri amir tavrıyla inkârı teşvik etmiş, diğeri de öğüdünü tutup yapmıştır.¹⁵⁰⁴ Bu ayetlerin ardından va'd ve vaîd ilkesi mucibince cennet ehli ile cehennem ehlinin bir olmadığı ifade edilerek münafıklar korkutulurken müminlerin kalbi ferahlatılmaktadır.

¹⁴⁹⁷ Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 546.

¹⁴⁹⁸ Tevbe 9/64; Fetih 48/20.

¹⁴⁹⁹ Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları*, 504.

¹⁵⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/446-447.

¹⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/253.

¹⁵⁰² Mücâdele 58/19-20.

¹⁵⁰³ Haşr 59/17.

¹⁵⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/260.

İkiyüzlü adlandırılan münafıklar, aynı zamanda kalplerinde hastalık olan ve yalan haberler yayarak huzursuzluk çıkaran, Ahzâb 33/60-61. ayetlerde melun vasfını da alarak Allah'ın rahmetinden yoksun kişi olarak karşımıza çıkmaktadır:

Andolsun, ikiyüzlüler; kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde kötü haber yayanlar (bu hallerinden) vazgeçmezlerse, seni onlara musallat ederiz (onlarla savaşmanı ve onları şehirden sürüp çıkarmanı sana emrederiz); sonra orada, senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler.

Hiz. Peygamber münafıkların mezkûr tavırlarından korunup desteklenirken münafıklar tehdite uğramış, yakalandıkları yerde ortadan kaldırılacakları va'd edilmiştir. Allah'ın öteden beri gelen sünneti böyledir. Pasajın devamında da kıyametin gerçekliğini alaya almak için durmadan kıyamet vaktini soran bu kâfirlere temelli kalacakları cehennem va'di vardır ve orada kendilerine yardımcı bulamayacakları haber verilmektedir. Bununla da kalınmayıp yüreklere korku salan bir cehennem tasviri yapılmıştır. O ateşte yüzleri evrilip çevrilecek, pişman olacaklar ama iş işten geçmiş olacaktır.¹⁵⁰⁵

Bu pişmanlık ve itirazlarında dikkatlerimizi çeken hususlardan biri kâfirlerin, dünyada iken peygamber ve ahiret karşısında nasıl türlü bahaneler üreterek ayetlere inanmadıkları gibi ahiretteki ceza karşısında da kendince bahanelere sarılacakları, çenelerinin boş kalmayacak olmasıdır. “Huylu huyundan vazgeçmez.” sözü mucibince dünyadaki hallerini devam ettirecekleri anlaşılmaktadır: “Yine onlar cehennemde, “Rabbimiz diyecekler, “Biz dünyada iken kâfir önderlerimizin, (sözde) büyüklerimizin aklına uyduk; onlar da bizi doğru yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onların azabını katbekat artır; onları en ağır şekilde lanetleyip rahmetinden tamamen uzaklaştırsın.”¹⁵⁰⁶ Siyak ve sibakı dikkate aldığımızda bu tehditlerin kâfir/müşrik ve münafıklara yönelik ortak bir va'd olduğunu söyleyebiliriz. Pasajın sonunda bu zümrelerin ismi bizzat geçmektedir ve Allah va'd ve va'idini doğrudan muhatabına bildirmektedir. Allah münafık erkek ve kadınlara, müşrik erkek ve kadınlara azap edecek, mümin erkek ve kadınlar tevbesini de kabul edecektir. Hata ve kusurlarının da bağışlanması, Yüce Allah'ın kendisini “Ğafûr” ve “Rahîm” olarak tanıtmayı müminler için ayrı bir sevinç kaynağıdır. Sonuç olarak kâfirlik müşrik ve münafıklığı tercih etmektir. Bir başka deyişle gerçeklerin üstünü kapamak, Allah'ın delillerini görmezden gelmektir. İki zümrede bu sıfat net bir şekilde kendini gösterir. “İnkâr eden, insanları Allah'ın yolundan alıkoyan ve sonra da kâfir olarak ölenleri Allah asla bağışlamayacaktır.” mealindeki Muhammed 47/34. ayeti bu görüşü destekler. Münafığın basit bir ikiyüzlü olmadığı aşikârdır. Tamamen hain amaçlarıyla, kendisi, Allah'a bağlılık duymadığı halde ona sadık olan cemaatin içine sızmış bir köstebek/ajan/casustur.¹⁵⁰⁷

“Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”¹⁵⁰⁸

Yüce Allah'ın rahmet ve azabının muhataba göre değiştiğine Hadîd sûresi 12-13. ayetler de şahitlik etmektedir. Mümin erkek ve kadınların nurlarıyla önlerini ve yanlarını aydınlattıklarını ve cennetle müjdelendikleri görülürken münafık erkek ve kadınların o nurdan faydalanma isteklerine va'dle cevap verilmiştir: “Arkanıza

¹⁵⁰⁵ Ahzâb 33/66.

¹⁵⁰⁶ Ahzâb 33/67-68.

¹⁵⁰⁷ Hacımuftüoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*, 151.

¹⁵⁰⁸ Nisâ 4/142.

(dünyaya) dönün de bir ışık arayın.” denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.” Münafıklar müminlerdenmiş gibi görünüp ahiret hakkında derin şüphe içinde ve şeytanla aldanmış kimselerden olduğu için cehenneme girdikleri aktarılmaktadır. Üstelik münafıklardan ve kâfirlerden azaptan kurtuluş fidyesi kabul edilmeyeceğini, barınaklarının ateş olduğu haber verilmektedir.¹⁵⁰⁹ İnananlara nurlar ve mükafatlar, Allah'ı ve peygamberi yalanlayanlara cehennem vardır.¹⁵¹⁰

Münafıkların peygamberle konuşurken farklı bir tutum sergilediklerini, pratikte bu sözlerine muhalif bir eylem içerisinde olduklarına şu ayet tanıklık etmektedir: “Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara “Az önce ne demiştin?” diye sorarlar. Bunlar, Allah'ın kalplerini mühürlediği, hevâ ve heveslerine uyan kimselerdir.”¹⁵¹¹

Fetih sûresinde Hudeybiye’de Hz. Peygamber ve ona biat edenlerin ahvali ile ilgili anlatılan pasajda birtakım mazeretler üreterek Hz. Peygamber’e verdiği sözden dönüp Hudeybiye seferine katılmayan bedevilerin iç yüzü ortaya konmuştur. İkiyüzlü tavırlarından dolayı “Kim Allah'a ve elçisine güvenmezse, bilsin ki biz kâfirler için alevler püskürten bir ateş hazırladık.”¹⁵¹² vaîdi gibi birçok tehditle muhatap kılınmışlardır. Burada münafıkların kâfir olarak adlandırılması da calib-i dikkattir.

“Her kim Allah ve elçisine itaat ederse, Allah böylelerini içinde derelerin çağıldadığı cennete yerleştirecek, itaatten yüz çevirenleri ise acıklı/elemlî azaba çarptıracaktır.”¹⁵¹³

Münafıkların Hz. Peygamber’e ve müminlere yönelik alaycı ifadeleri muhtelif ayetlerde görülmekle birlikte Tevbe sûresinde yoğun bir şekilde gündemde olmuştur. Sûre, Hz. Peygamber’in vefatından birkaç ay önce indirilmiş olup muteber rivayetlerin ifadesine göre Kur’an’ın son indirilen sûresidir.¹⁵¹⁴ Zemahşerî şöyle demektedir: Sûre nifakı süpürüp atmakta, yani nifaktan berî olduğunu ifade etmekte, münafıkların sırlarını saçıp dökmekte, onların derin sırlarını kazıp açığa çıkartmakta, onları rezil-rüsva ve ibretlik etmekte, onları ürkütmekte, uzaklaştırıp def etmekte ve başlarına azap indirmektedir.¹⁵¹⁵ Bu sûrenin bir kısmı Tebük savaşından bir müddet önce, bir kısmı bu savaş esnasında, bir kısmı da bu savaştan döndükten sonra nazil olmuştur.¹⁵¹⁶ Bu süreçte, münafıkların ve samimi müminlerin nitelikleri, aralarındaki ahlaki farklılıkları ortaya konmuştur.

Tevbe sûresinin 48-49. ayetlerinde münafıkların Tebük savaşından önce, fitne yani küfür aradıkları, Peygambere karşı nasıl bir tutum takınacaklarını düşünüp taşındıklarını, nihayet hakkın islamın geldiği onlar İslam'dan hoşlanmasa da Allah'ın emrinin üstün geldiği haber verilir.¹⁵¹⁷ Aynı şekilde münafıklardan bize izin ver, bizi fitneye düşürme diyenlerin olduğu ancak zaten fitnenin içinde oldukları, onlara ateşin onları çepeçevre kuşatacağı vaîdi yer alır. Sûrenin 50. ayeti Tebük savaşına özürsüz katılmayan münafıkların Hz. Peygamber’e bakışını ortaya koymaktadır. “Sen iyi bir

¹⁵⁰⁹ Hadîd 57/15.

¹⁵¹⁰ Hadîd 57/19.

¹⁵¹¹ Muhammed 47/16.

¹⁵¹² Fetih 48/13.

¹⁵¹³ Fetih 48/17.

¹⁵¹⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/104.

¹⁵¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/241.

¹⁵¹⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 9/338.

¹⁵¹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/173.

sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, 'Biz tedbirimizi önceden almıştık' derler ve sevine sevine dönüp giderler."¹⁵¹⁸

Onların peygamberle alay eden ifadeleri Tevbe 9/61. ayette gün yüzüne çıkarılmaktadır:

Yine onlardan peygamberi inciten ve "O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır" diyen kimseler de vardır. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır; müminlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.

Allah ve elçisine karşı çıkanlara ebedi cehennem ateşine mahkûm olacakları haber verilir. Nitekim Peygamberi sözleriyle davranışlarıyla inciten, ona ve Allah'a karşı gelenlere bu vâidin gelmesi kaçınılmazdır. Onların Allah ile O'nun ayetleri ile ve elçisiyle alay ettiklerini açığa çıkardığında, onlardan tevbe edenin bağışlanacağını, diğerlerine ise mücrim olduklarından dolayı azap edileceği bildirilir.¹⁵¹⁹ Münafıkların sıfatı olarak gelen mücrimden kastedilen ayetin bağlamı gereği günahlarında ısrar etmeleridir.

Münafıkların kâfirlerle aynı tutum içinde olmasından dolayı münafık erkekler, münafık kadınların kâfirlerle birlikte temelli kalacağı cehennem vâidiyle, üstelik lanetleyip rahmetinden uzaklaştırma ve sürekli azaba mahkûm edilme tehdidiyle karşılaşmışlardır.¹⁵²⁰ Devamındaki ayette yine münafıklar kendilerinden önce gelip geçen kâfirlerlere benzetilerek onlarla ortak bir akıbetle karşılaşacakları bildirilir. *"Halbuki onların tüm uğraş ve çabaları hem dünyada hem de ahirette büsbütün boşa gitti. Böylece onların hepsi hüsrana uğradı.*"¹⁵²¹ Yüce Allah alışıla geldik bir şekilde kâfirleri lanetleyip lütuf ve rahmetinden uzaklaştırırken akabinde müminleri rahmet ve merhamete gark edeceğinin müjdesini vermektedir.¹⁵²²

Sûrenin 73. ayetinde *"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!"* ifadesinde kâfirler de münafıklarla aynı cephede zikredilmesi ve cehennemle tehdit edilmesi dikkat çekicidir. Ayet, İslam'a olan düşmanlıkları ve Resul'a karşı kurdukları tuzaklar açısından her iki grubu aynı konumda görmektedir.¹⁵²³ Sûrenin 74. ayetinde münafıkların o sözlerini söylemediklerine dair Allah'a yalan yere yemin ettiklerine ve tevbe etmedikleri takdirde hem dünyada hem ahirette azap göreceklerine şahit olunmaktadır:

Ey Muhammed! O sözleri söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye (Peygambere suikast yapmaya) de yeltendiler. Ve sırf Allah ve Resûlü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır.

Sûrenin 75-78. ayetlerinde Allah'a söz verdikten sonra sözünden döndükleri, yalan söyledikleri açığa çıkartılır. Bu eylemlerine karşılık Allah ile karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifakı yerleştirdiği beyan edilmektedir. *"Gerek Allah'a*

¹⁵¹⁸ Benzer mesajlar için bkz. Nisâ 4/141.

¹⁵¹⁹ Tevbe 9/66-67.

¹⁵²⁰ Tevbe 9/68.

¹⁵²¹ Tevbe 9/69.

¹⁵²² Tevbe 9/71-72.

¹⁵²³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 2/302.

verdikleri sözden dönmeleri, gerek yalan söylemeleri sebebiyle Allah onların kalplerine ölüp gidecekleri vakte kadar kendisinden asla kurtulmayacakları nifak illetini yerleştirdi."¹⁵²⁴

Tevbe 9/79. ayette sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlerle güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenlere bu alaylarının hesabının sorulacağı ve çok çetin bir azaba mahkûm olacakları bildirilir. Sibakında "(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."¹⁵²⁵ ifadesi dikkat çekicidir. Daha önce de aynı ifade Münâfikûn 63/6. ayette geçmişti. Müfessirlerin ortak kanaatine göre belirtilen sayı çokluktan kinaye olup artık ayette işaret edilen münafıklar içnn bağışlanma ümidi taşımaması istenmektedir.¹⁵²⁶ Münafıkların fasık bir kavim olarak vasıflandırılması bunun göstergesidir.

Tebük seferine katılmayan, birtakım bahaneler uyduran, yalan yere yemin eden münafıklara, cehennem ateşinin daha sıcak olduğu hatırlatılarak kalplerine korku salınmıştır.¹⁵²⁷ Akabinde "Artık kazandıklarının karşılığı olarak az gülsünler, çok ağlasınlar." ifadesi kullanılmıştır. Ayet, artık yapıp ettiklerinin, alaylarının karşılığı olarak dünyada gülmelerinin kesileceği, pişmanlıklarından ötürü ahirette ateşte ağlamalarının kesilmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵²⁸ Onların yaptıklarına karşılık bu vaide muhatap kılındığının açıkça söylenmesi önemlidir. Müminler bu vaîdinin dışında tutularak onlara kurtuluş ve cennet müjdesi var.¹⁵²⁹ Benzer şekilde sûrenin 90, 93-98 ayetlerinde onların yalan söylemlerine ve eylemlerine mukabil azapla karşılaşacaklarını beyan edilirken gerçek durumunu arz edenler yani sözlerinde samimi olanlar bunun dışında tutulmuştur. Bir kez daha fasık olarak nitelendirilmişlerdir.

Yüce Allah, münafıklarının dünyada ve ahirete azaba duçar olacağını, tehdidini artırarak "Onlara azap üstüne azap edeceğiz." ifadesini kullanmıştır.¹⁵³⁰ Münafıklara yönelik üslubun sertleştiği, azabın dozunun artırıldığı görülmektedir. Ancak akabindeki ayet tembelliğinden dolayı sefere katılmayanların, suçlarını bilip tevbe ettikleri takdirde bağışlanacağına işaret etmektedir. Yüce Allah'ın tevbe edenlere karşı merhametli olduğu süre boyunca defaatle vurgulanmıştır. Yüce Allah'ın, mümin ve münafıkların tavır ve tutumuna göre konumun farklılığına sûrenin 109-110. ayetlerinde dikkat çekilmektedir:

Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Yaptıkları bina, (ölüp de) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

Tevbe 9/118. ayeti O'nun affediciliğini gözler önüne sermektedir:

Allah, Tebük seferine iştirak etmeyen ve haklarındaki hükmü ertelenen o üç kişiyi de affeti. Çünkü dünya onca genişliğine rağmen onların başına dar gelmiş, çektikleri vicdab azabı kendilerini ezdikçe ezmişti. Sonunda

¹⁵²⁴ Tevbe 9/77.

¹⁵²⁵ Tevbe 9/80.

¹⁵²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/295; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, 2/441.

¹⁵²⁷ Tevbe 9/81; Derveze, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/303.

¹⁵²⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/187.

¹⁵²⁹ Tevbe 9/88-89.

¹⁵³⁰ Tevbe 9/101.

Allah'a karşı yine Allah'tan başka bir sığınak olmadığını anlamışlardı ki zaten Allah da onlara tevbe yönelme azmi vermiş ve tövbelerini kabul etmiştir. Çünkü Allah samimi tevbeleri kabul buyuran, tevbekar kullarına çok merhametli olandır.

Allah affetmek için sürekli insanları tevbe etmeye teşvik edici diyaloglar kurmaktadır. Bir yandan dünyevi ve uhrevi tehditlerde bulunurken diğer yandan da mümin muhatabına cennet müjdesi vermektedir.

*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. Ger yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir."*¹⁵³¹

Sûrenin sonunda gelen bu ifade sûrede geçen bütün meseleyi özetlemektedir.

5.3.4. Zalimlere Yönelik Vaîdler

Sözlükte "bir şeyi ona ait olmayan yere koymak" anlamındaki zulüm (zulm) din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda terim olarak "belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtila sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık", özellikle de "güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama" gibi anlamlarda kullanılır.¹⁵³² Zulüm, insanın muhatabından hakkından fazlasını alması demektir.¹⁵³³

Allah'ın belirlediği ölçüleri ihlal eden, haddi aşan, Allah'ı bırakıp hiçbir fayda ve zarar verme gücü bulunmayan şeylere tapan kimse zalim olarak adlandırılmıştır.¹⁵³⁴ Zalim ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de üç yüzden fazla yerde geçmektedir.¹⁵³⁵ Bu sıfatı geçmiş peygamberi ve ayetleri yalanlayan Nuh, Semud, Ad toplulukları da almıştır. İnsanlığın ikinci atası olarak bilinen Hz. Nuh'un kavminin müteaddit ayetlerde zalim olarak adlandırılmasının nedeni ilahi mesajı ve Allah'ın birliğini yalanlamaları, bir başka ifade ile Allah'a ortak koşmalarıdır.¹⁵³⁶ Şirk zulümdür anlayışı daha en baştan Hz. Nuh kıssasında yer edinmiştir. Mezkûr kavimde görüldüğü üzere zalimlerin eylemleri kendileri yoldan çıktığı gibi başkalarını da yoldan çıkarma, yeniden dirilişe karşı çıkma, inananlara zulmetme şeklinde sıralanabilir. Ayetleri bile bile inkâr edenler ancak zalimlerdir¹⁵³⁷ ve zalimlere her zaman acı bir azap hazırlanmıştır.¹⁵³⁸

Hz. Nuh'un kavminin Ad ve Semud kavminden daha zalim olarak ifade edilmesi dikkatleri çekmektedir. Bu durumun Hz. Nuh'un kavmiyle mücadelesinin çok uzun sürmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Hz. Nuh'u yalanlayan zalim kavmin akibeti de ateşe girmek olmuştur.¹⁵³⁹ Çünkü zalimler hakikate karşı şiddetli bir husumet ve çok derin bir muhalefet içindedir. Hz. Nuh'un zalimlere yönelik şu isteği dikkate değerdir. "Rabbim! Beni affet. Anne-babamı, evime mümin olarak girip-çıkan hane halkımı,

¹⁵³¹ Tevbe 9/128-129.

¹⁵³² Mustafa Çağrıcı "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/507.

¹⁵³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/89.

¹⁵³⁴ Bakara 2/229; Yûnus 10/106; Secde 32/22.

¹⁵³⁵ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l Müfrehes*, 533-539.

¹⁵³⁶ Mü'minûn 23/27-28; Necm 53/52; Nûh 71/24, 28.

¹⁵³⁷ Ankebût 29/49.

¹⁵³⁸ Furkân 25/37.

¹⁵³⁹ Nûh 71/25.

kadın-erkek tüm müminleri bağışla. O zalimlerin/kâfirlerin de helak ve hüsrânını artır.”¹⁵⁴⁰

Kur'an da zalim kelimesi müşrik, kâfir, Yahudi, Hristiyan ve münafıkları nitelemek için kullanılmıştır. Ayetler siyak-sibak, pasaj bütünlüğü gözetilerek ele alınmıştır.

1) Kâfirlere/Müşriklere Yönelik Zalim Nitelemesi

Kur'an zulümle, küfrü ve şirki açık bir şekilde birleştirmektedir.¹⁵⁴¹ Kâfirlere/müşriklere/zalimlere yönelik vaîdler şu şekilde tasnif edilebilir.

a) Emellerine Ulaşamamak:

Asılsız inanç ve iddialarını Allah'a isnad ettikleri, O'nun ayetlerini yalanladıkları, şirk ve kâfirlikte direndikleri, haddi aştıkları için zalim olarak nitelenen müşriklerin/kâfirlerin emellerine ulaşamayacakları bildirilir.¹⁵⁴² Putlara tapmanın dışında herhangi bir bilgi sahibi olmadığı halde onları ilah edinmişlerdir. O zalimlerin yardımcıları yoktur.¹⁵⁴³ Yûnus sûresi 10/17. ayette geçen “Allah'a yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir ki. Şüphe yok ki suçlular kurtulamazlar!” ifadesiyle de zalim ve mücrim aynı ayette geçmekte, mücrim sıfatı da zalim gibi Allah'a iftira edip ayetlerini yalan sayanlara verilmiştir.

b) Kıyamet, Yeniden Diriliş ve Hesap Günü ile İlgili Vaîdler:

Asılsız inanç ve iddialarını Allah'a isnad eden veya O'un ayetlerine yalan diyen zalimlere/kâfirlere kıyamet ve hesap günü bir araya toplanacakları ve sorguya çekilecekleri,¹⁵⁴⁴ hak ettiği cezanın karşılığının mutlaka verileceği bildirilir.¹⁵⁴⁵ Zalim olarak nitelenen kâfirler/müşrikler, kıyamet günü bütün hazinelerini feda etmek istese, azaptan kurtulamayacakları, alay edip durdukları azabın kendilerini kuşatacağını haber vermiştir.¹⁵⁴⁶ Hesap gününde pişman olacakları, birbirlerini suçlayacakları bildirilir.¹⁵⁴⁷ O gün zalimlerin pişmanlıkları açıklanır.¹⁵⁴⁸ Tüm uyarılara rağmen Allah'a ortak koşup yalan uyduranların yüzlerinin kıyamet günü kapkara kesilecekleri,¹⁵⁴⁹ hüsrana uğrayacakları,¹⁵⁵⁰ işledikleri günahlardan dolayı korkudan titreyecekleri haber verilir.¹⁵⁵¹ Fakat aralarında adaletle hükmedilir, hiçbirine zulmedilmez.¹⁵⁵²

Mü'min 40/18. ayette geçen “Yaklaşan gün hakkında uyar. Çünkü o gün yürekler ağızlara gelecek, insanlar (korku ve dehşetten) yutkunup duracaklar. İşte o gün zalimler için ne kendilerine faydası dokunacak bir dost ne de sözü dinlenecek bir şefaathçi bulunacak.” ifadesini Taberî şöyle izah etmiştir: “Ey Muhammed, sen kavminin müşriklerini, yaklaşan kıyamet günü ile uyar. O gün Allah'ın huzuruna kötü amelleriyle çıkıp Allah'ın, kendilerini can yakıcı bir azapla cezalandırılmasını hak etmiş olmasınlar.”¹⁵⁵³ Yaklaşan gün kıyamet günü, zalimden kastedilen inkârcı müşriklerdir.¹⁵⁵⁴ Bu ayet müşriklerin şefaathçi iddialarına da bir reddiye olarak okunabilir. Nitekim

¹⁵⁴⁰ Nûh 71/28.

¹⁵⁴¹ Lokmân 31/13; Bakara 2/254.

¹⁵⁴² Bakara 2/258; En'âm 4/21; 144; Tevbe 9/19; Mü'min 40/28; Ahkâf 46/10.

¹⁵⁴³ Hac 22/71.

¹⁵⁴⁴ En'âm 6/22.

¹⁵⁴⁵ Secde 32/22.

¹⁵⁴⁶ Yûnus 10/54; Hac 22/71; Zümer 39/4-48.

¹⁵⁴⁷ Sebe' 34/31.

¹⁵⁴⁸ Furkân 25/27-29; Fâtır 35/37.

¹⁵⁴⁹ Zümer 39/60.

¹⁵⁵⁰ Câsiye 45/27.

¹⁵⁵¹ Şûrâ 42/22.

¹⁵⁵² Yûnus 10/54.

¹⁵⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/367.

¹⁵⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/709.

Kur'an'da birçok kez müşriklerin putları şefaathçi kabul ettikleri tekrarlanmıştır.¹⁵⁵⁵ Üstelik devamında gelen *"Allah adaletle hükmedecektir. O'nun peşi sıra yalvardıkları ise hiçbir şeyde asla hükmedemezler. Şüphesiz ki o işitendir, görendir."* mealindeki ifade de bunu teyit etmektedir.

İbrâhîm 14/42-43. ayetlerde geçen zalimlere yönelik kıyamet tehdidi mealen şöyledir: *"Zalimlerin yaptıklarından Allah'ı sakın habersiz sanma! Şüphesiz ki onları, korkudan gözlerin fırlayacağı güne erteliyor. Kalpleri bomboş olarak bakışlarını kontrol edemez şekilde, başları yukarı dikilmiş bir durumda seğirtip koşarlar."* Zalimden kastedilenin bağlamından müşrikler/kâfirler olduğu anlaşılmaktadır.

c) Cehennemle İlgili Vaidler:

Kur'an bir rahmet olarak nitelendirilirken¹⁵⁵⁶ zalim de bu rahmetten yüz çevirene isim olmaktadır. Kıyamet gününü ve ahireti umursayamayan, en ufak hesap verme endişesi taşımayan kâfirler zalimler olarak adlandırılmıştır. Kaldı ki bu kâfirlerin genel özelliğidir.¹⁵⁵⁷ Allah'ın ayetlerini yalanlayıp yüz çevirenler bu ismi alırken bu büyük suçlarından dolayı şiddetli azaba çarptırılacaktır.¹⁵⁵⁸ Allah'ın laneti onların üzerinedir, gidecekleri yer cehennemdir.¹⁵⁵⁹

Zulüm kelimesini doğru anlamak adına En'âm 6/82. ayet önemlidir. Burada "zulüm"den kastedilen iman edip imanlarına şirk bulaştırmaktır. Bu ayetin açılımını aynı sûrenin 93. ayeti gerçekleştirir. *"Allah'a iftira edenden veya kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahyolundu." diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim!" diyenden daha zalim kim olabilir ki!"* Ayetin devamında zalimlerin başlarına gelecek azap şu şekilde tasvir edilir: *"Ölümün pençesinde, melekler de ellerini uzatmış, onlara "Canlarınızı çıkarın!" derken o zalimlerin halini bir görsen! Allah hakkından gerçek olmayanı söylemeniz ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanız nedeniyle bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız."* Konu bütünlüğü ve sözün bağlamı dikkate alındığında burada zalimlerden kâfirlerin kastedildiği kolayca anlaşılmaktadır. Zalimlerin ahirete inanmadıklarını, Allah'a ortak koştuklarını, ayetlerle kendilerine öğüt ve nasihat verildiği halde dünyada iken hak ve hakikate kulaklarını kapattıklarını Kehf 18/57. ayeti şöyle beyan etmektedir:

"Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatılıp da onlara sırt çevirenden, kendi elleriyle yaptıklarını unutanlardan daha zalim kim olabilir ki! Şüphesiz ki onu (Kur'an'ı) anlamaları konusunda biz onların kalplerine perdeler, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları doğru yola çağırırsan da asla doğru yola gelmeyeceklerdir."

A'raf 7/38-41. ayetleri muhtevî pasajda cehennemi hak edenlerin konuşmalarının serdedilmesi muhatapları anlamak adına önemlidir. Şirk ve inkârcılıkta direnenlerin cezası cehennem ve azap olacaktır. Sûrenin 44-45. ayetlerinde bir kez daha zalimlerin ateş halkı olduğu vurgulanarak onlara lanet edilmiştir. Allah'ın yolundan alıkoymaları, o yolu eğri göstermeleri ve ahireti inkâr etmelerinden dolayı bu sıfatı aldığı açıkça görülmektedir.

"Allah'a yalan uyduran ve kendisine gelen gerçeği yalanlayandan daha zalim kim olabilir ki! Kâfirler için cehennemde yer mi yok!" mealindeki Zümer sûresi 32. ayette hem zalim hem kâfir kelimesinin birlikte zikredilmesi zulüm ve küfrün eşdeğer tutulduğunu göstermektedir.

¹⁵⁵⁵ Yûnus 10/18; Zümer 39/3, 43.

¹⁵⁵⁶ A'râf 7/52, 203; Ankebût 29/51; Lokmân 31/2-3; Câsiye 45/20.

¹⁵⁵⁷ Kıyâmet 75/20-21; İnsân 76/27.

¹⁵⁵⁸ En'âm 6/157.

¹⁵⁵⁹ A'râf 7/37-38; Hüd 11/18-19; Mü'min 40/52.

Zulüm, küfr ve şirk üçlüsünün aynı anda zikredildiği, küfr ve şirkin zulm olarak nitelendirildiği ayette zalimlere yönelik vaîd şu şekilde gelmiştir: *“Hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri Allah’a ortak koşmaları sebebiyle, kâfir olanların kalplerine yakında korku salacağız. Onların barınağı ateştir. Zalimlerin yeri ne kötüdür!”*¹⁵⁶⁰

Kıyamet günü hüsrana uğrayan, feryat eden, yakınlarını felakete sürükleyen, azapla alay eden zalimler/kâfirler için bir yardım, bir çıkar yol olmadığı gibi kendilerini çepeçevre kuşatacak korkunç azap beklemektedir.¹⁵⁶¹ Zalimlerin/Kâfirlerin ahirette azapla karşılaştıklarında asıl pişmanlıkları ve yalvarışları şu şekilde gözler önüne serilmektedir:

*Allah kimi saptırırsa (sapkınlığını onaylarsa), bundan artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin “Dönecek bir yol var mı?” dediklerini görürsün. Ona (ateşe) sunulurken onların, alçaklıktan (başlarını öne) eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da “Şüphesiz ki kaybedenler, kıyamet günü kendilerine ve ailelerine (destekçilerine) yazık edenlerdir.” diyeceklerdir. Dikkat edin! Zalimler, ebedi bir azap içindedir. Onların, Allah’ın peşi sıra kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa (sapkınlığını onaylarsa) artık onun için herhangi bir yol yoktur.”*¹⁵⁶²

Akıbetlerini bildikleri için zavallı korkak halleri ile başlarını bile kaldırmaya cesaret edemedikleri görülür.

*“Allah dilediğini/layık gördüğünü lütuf ve merhametiyle cennete yerleştirir. Zalimler/kâfirler içinse acıklı/elemlı bir azap hazırlamıştır.”*¹⁵⁶³

*“İşte o zalimlere “Şimdi tadın bakalım temelli azabı! Çektiğiniz bu azap, vaktiyle dünyada işlediğiniz günahların karşılığından başka bir şey değil.” denilecek.”*¹⁵⁶⁴

Şu halde herkesin amellerinin karşılığı olarak bu cezaları hak ettikleri söylenebilir. Va’d ve vaîd ilkesinde sebep ve sonuç ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır. Zalimlerin ahirette şiddetli azaba uğrayacağıının delili olarak dünyada iken helak edilmesinin örnek verilmesi calib-i dikkattir.¹⁵⁶⁵

Diğer taraftan kâfirlerin/müşriklerin Hz. Peygamber’e yönelik çirkin ithamlarına karşılık zalim olarak nitelendirilmesi söz konusudur. Onlara yönelik vaîd ayetleri de şu şekilde tavsif edilmiştir:

*Biz, zalimler/müşrikler/kâfirler için alevden duvarların kendilerini çepeçevre kuşatacağı bir ateş hazırladık. İşte korkunç cehennem ateşinin içinde susuzluktan kavrulup , "Bir damla su!" diye feryat ettiklerinde, onlara erimiş madeni andıran, buharı yüzleri kavuran bir su verilecektir. Bu ne kötü bir içecek; cehennem ne korkunç bir yerdir.”*¹⁵⁶⁶

Benzer şekilde Tûr 52/29-47 ayet grubunda Hz. Peygamber’i şair, kâhin, mecnun olmakla itham etmeleri, Kur'an'ın uydurma olduğunu iddia eden söylemleri, Allah'a kız çocuklarını nispet edip erkek çocuklarını kendilerine bırakmaları ve Allah'a ortak koşmaları nedeniyle zalim olarak nitelendirilen müşriklere/kâfirlere yönelik azap vaîdi vardır.¹⁵⁶⁷

¹⁵⁶⁰ Âl-i İmrân 3/151.

¹⁵⁶¹ Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/128; A'râf 7/37; Zümer 39/48; Şûrâ 42/42; Zâriyât 51/59-60.

¹⁵⁶² Şûrâ 42/44-46; benzer mesajlar için bkz. Furkân 25/27-28.

¹⁵⁶³ İnsân 76/31.

¹⁵⁶⁴ Yûnus 10/52.

¹⁵⁶⁵ İbrâhîm 14/13-18, 22.

¹⁵⁶⁶ Kehf 18/29.

¹⁵⁶⁷ Tûr 52/42.

Benzer nedenlerden dolayı Şuarâ 26/227. ayetinde de Hz. Peygamber'e yönelik zulmedenlere bir tehdit söz konusudur. Bu ayetin sûrenin bitiş sözü olması önemlidir. Buraya kadar olan pasajlarda zulmedenlerin özelliklerinden ve söylemlerinden bahsedilmiştir. Sûrenin indirildiği dönemle ilgili Câbirî'nin şu tespitleri de konuya açıklık getirmektedir:

Ebu Cehil ve Ebu Lehep gibi Kureyş ileri gelenlerinin inkârlarından ve kendisiyle her vesileyle mücadele etmelerinden rahatsızlık duymaktaydı. Bu sebeple Kur'an önce onu teselli etti, bu durumu kendisine çok fazla dert etmemesini, geçmiş peygamberlerin tecrübelerini unutmamasını söyledi ve sûrenin devamında bu tecrübelerden kısa kısa kesitler hatırlattı.¹⁵⁶⁸

Son ayetin sebep-i nüzulü ile ilgili rivayet şu şekilde aktarılmıştır: Mekke'de Nadr b. el-Haris ve Avra bt. Harp gibi bazı şairler Hz. Peygamber'i hicvederlerdi. Diğer taraftan bazı Müslüman şairler de bunlara cevap verirlerdi. Bu ayette kast edilenler bu şairlerdir.¹⁵⁶⁹ Müslümanlara haksızlık eden, hicveden şairlere akibetleri hususunda tehdit vardır.

Mâide 5/72. ayeti her şeyi özetleyecek mahiyettedir:

Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: "Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."

Mezkûr ayetler kâfirleri/müşrikleri bir taraftan korkuturken diğer taraftan da onlara Âl-i İmrân 3/128. ayette ifade edildiği gibi tevbe yolunu göstermektedir. Müminleri de bir taraftan sakındırırken diğer taraftan onlara teselli ve güven vermektedir. Sonuç olarak zalimler sadece birbirinin dostu, koruyup kollayıcısı iken Allah şirkten, Allah'ın emirlerine itaatsizlikten sakınan herkesin koruyup kollayıcısıdır.¹⁵⁷⁰

1) Ehl-i Kitaba Yönelik Zalim Nitelemesi

Yahudilere yönelik zalim nitelemesi birçok ayette yapılmıştır. Gerçek ortaya çıkmasına rağmen hala birtakım asılsız hükümler uydurup bunları Allah'a isnat etmişler ve Allah'ı bırakıp başka bir varlığa tanrılık yakıştırmışlardır.¹⁵⁷¹ Çünkü zulüm kavramı söz, fikir ve davranış düzeyinde olması gerekenin yerine olmaması gerekeni ikame etmeyi belirtir.¹⁵⁷² Yahudiler buzağı heykeline tapınmaları, Allah'a ortak koşmaları ve nankörlükleri sebebiyle zalim olarak tavsif edilmiştir.¹⁵⁷³ İşte bu zalimlerin bin değil binlerce yıl yaşasa da azaptan kurtulma imkânı yoktur.¹⁵⁷⁴ Onlara Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir aşağılanma gelecektir.¹⁵⁷⁵

Yahudiler Allah'ın ayetlerini yalandıkları, Allah'a karşı yalan uydurdukları için zalim olarak nitelendirilmiş, Allah onları doğru yola ulaştırmayacağını beyan etmiştir.¹⁵⁷⁶ Allah'ın anılmasını engelledikleri için zalim olarak nitelendirilmiş hem dünyada hem de ahirette ceza ile tehdit edilmiştir.¹⁵⁷⁷ Hem Yahudiler hem Hristiyanlar

¹⁵⁶⁸ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/386.

¹⁵⁶⁹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/384-385.

¹⁵⁷⁰ Câsiye 45/19.

¹⁵⁷¹ A l-i İmrân 3/94.

¹⁵⁷² Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 40.

¹⁵⁷³ Bakara 2/51, 95; A'râf 7/148.

¹⁵⁷⁴ Bakara 2/96.

¹⁵⁷⁵ A'râf 7/152.

¹⁵⁷⁶ Saff 61/7; Cuma 62/5.

¹⁵⁷⁷ Bakara 2/114.

Allah tarafından kendilerine bildirilen şahitliği gizledikleri için zalim olarak vasfedilmiştir.¹⁵⁷⁸

2) Münafıklara Yönelik Zalim Nitelemesi:

Münafık müteaddit ayetlerde zalim olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁷⁹ Bu durum siyak-sibak, pasaj bütünlüğü gözetildiğinde açığa çıkmaktadır.

“*Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kalpleri katılaştıranlar için şeytanın kattığı şeyi bir fitne (imtihan) yapsın (diye Allah buna izin verir). Şüphesiz ki zalimler uzak bir ayrılık içindedir.*” mealindeki Hac 22/53. ayeti zalim olarak nitelenenlerin tavırlarını ortaya koymaktadır. Kalplerinde hastalık bulunanlardan maksat münafıklar, kalpleri katılaştıranlardan maksat müşriklerdir.¹⁵⁸⁰ Derveze ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Şeytan ancak kalplerinde hastalık bulunanları, kalpleri duyarlılığını yitirmiş olanları kandırabilir. Şeytanın bu tür insanların içine attığı düşünceler, onlar açısından bir tür sınama aracıdır, onlar da şeytanın telkinlerini içtenlikle kabul ederler. Bunun nedeni karakterlerinin bozuk ve kalplerinin hastalıklı olmasıdır. Bu tür zalimlerin hakka karşı amansız bir muhalefet yürütmeleri, inatla karşı çıkmaları geleneksel bir tutumdur.¹⁵⁸¹

Peygamberin ve takipçilerinin arkasından entrika çevirenlerin yaptığı bütün eylemler küfr kategorisine girdiği gibi zulm kategorisine de girmektedir.¹⁵⁸²

Örnek vermek gerekirse, Tevbe 9/45-47. ayetleri zalimlerin nasıl bir entrika içine girdiklerini, bozgunculuk çıkardıklarını göstermektedir. Zalimler, Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlar, kalpleri şüpheye düşüp kuşku içinde bocalayanlar olarak vasıflandırılmışlardır. İbn Abbas’ın rivayete göre 45. ayet, herhangi bir özrü olmaksızın Tebük’e katılmamak üzere izin isteyen münafıklar hakkında nazil olmuştur.¹⁵⁸³ Müminler bu durumda sakındırılırken münafıklara cehennem yolu gösterilmiştir.¹⁵⁸⁴

Tevbe 9/109-110. ayetler, Kur’an’ın zalime bakışını açık bir şekilde beyan etmektedir. Meal şöyledir:

*Binasını takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez. Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*¹⁵⁸⁵

Münafık ve müşrikler zalim olarak isimlendirilip cehennem vaîdine yer verilirken müminlere cennet va’di nazar-i itibara alınmalıdır.¹⁵⁸⁶

3) Müminlere Yönelik Zalim Nitelemesi

Müminler doğrudan zalim sıfatını almamıştır. Ancak bazı tutum ve davranışlarda bulunmaları halinde zalimlerden olma tehdidinde muhatap kılınmışlardır.

“*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları*

¹⁵⁷⁸ Bakara 2/140.

¹⁵⁷⁹ Tevbe 9/47, 109.

¹⁵⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 12/86; Beyzâvî, *Envârü ’l-Tenzîl*, 4/76.

¹⁵⁸¹ Derveze, *et-Tefsîrü ’l-Hadîs*, 6/64.

¹⁵⁸² İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 266.

¹⁵⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 6/1806.

¹⁵⁸⁴ Tevbe 9/49.

¹⁵⁸⁵ Tevbe 9/109-110.

¹⁵⁸⁶ Tevbe 9/111-112.

*kovasin. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.*¹⁵⁸⁷ mealindeki ayetin siyakında Hz. Peygamber'e hitaben Rablerinin huzurunda toplanacaklardan korkanları Kur'an ile uyarması dikkat çekmektedir. İkrime'den gelen rivayete göre iniş sebebi şöyledir:

Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Mut'im b. Adiy, Haris b. Nevfel, Kureze b. Abd, Amr b. Nevfel, Abd-i Menaf oğullarından, kâfirlerin ileri gelenleriyle birlikte Ebu Talip'e geldiler ve dediler ki: "Ey Ebu Talip, eğer kardeşinin oğlu, yanından kölelerimizi ve işçilerimizi kovarsa, bu bizim için daha hoş olur. Bizim ona itaat etmemize ona tabi olmamıza ve onu tasdik etmemize daha fazla yardımcı olur." Bunun üzerine Ebu Talip, Resulullah'a geldi ve konuşulanları ona anlattı. Ömer b. el-Hattab da dedi ki: "Sen bunu yapsan da baksak ne istiyorlar. Sözlerinde ne kadar durabilecekler." Bunun üzerine Yüce Allah En'am 51-53. ayetleri indirmiştir.¹⁵⁸⁸

Akabindeki "*Allah aramızda bunlara mı lütufta bulundu?*" desinler diye onları birbirleriyle böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil midir?" ayetinde ise bunun bir imtihan vesilesi olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Esed, hitabın Hz. Peygamber'e olmasına rağmen bu pasajda seslendiren öğüdün Kur'an'ın bütün takipçilerine yönelik olduğunu belirterek onlar- inançları Kur'an'ın taleplerine tam olarak cevap veremese bile- Allah'a inanan hiçbir kimseyi kovmamak, tam tersine, Kur'an öğretilerini sabırla açıklayarak onlara yardım etmeye çalışmakla emrolunduklarını ifade etmiştir.¹⁵⁸⁹ Görüldüğü üzere güçsüz, mustaz'af müslümanları yanlarından kovmaları halinde zalimlerden olacaklardır. Çünkü fakirlik hiçbir şekilde kovulmak için haklı sebep değildir.¹⁵⁹⁰

Zulüm olarak görülen bir başka eylem faizcilik yapmaktır. Müminler faizi terketmekle emrolunmuşlar, böyle yapmaktan sakındırılmışlardır: "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.*"¹⁵⁹¹ Mealindeki ayette görüldüğü üzere üslup öğüt sakındırma şeklindedir.

Müminler yetimin malını haksız yere yemekten de sakındırılmışlardır. Böyle olmaları halinde cehennemle karşılaşacakları beyan edilmiştir: "*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar alevlenmiş bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*"¹⁵⁹²

Miras ayetlerinin ardından gelen müminlere yönelik Nisâ sûresi 13-14. ayetleri de dikkat çekicidir:

İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için küçük düşürücü bir azap vardır.

Burada miras paylarının doğru bir şekilde paylaştırılmaları konusunda Yüce Allah'ın va'd ve vaîd ilkesi ortaya konmaktadır. Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat

¹⁵⁸⁷ En'am 6/52.

¹⁵⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/341; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 3/260.

¹⁵⁸⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/234.

¹⁵⁹⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 263.

¹⁵⁹¹ Bakara 2/279.

¹⁵⁹² Nisâ 4/10.

etmekle, içinden ırmaklar akan ve içinde sürekli kalınacak cennet va'di, diğer taraftan Allah'a ve Hz. Peygamber'e karşı gelmekle ebedi ve alçaltıcı cehennem va'di söz konusudur. Sonuç olarak mümin Allah'ın koyduğu sınırları aşmaması gerektiğini hatırlanarak çıkarmamalıdır.

Allah'ın koyduğu sınırları aşmama hususunda bir başka uyarı, Talak 65/1. ayette Hz. Peygamber'e hitaben tüm inananlara yapılmıştır:

Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.

Bu ayet bir konuda Allah'ın hükmü ne ise onun uygulanması gerektiğinin bir örneğidir.

5.3.5. Mücrimlere Yönelik Vaîdler

Sözlükte “kesmek; günah ve suç işlemek” anlamlarındaki cürm/جرم kökünden türemiş bir sıfat olan mücrim “ağır günah işleyen kişi” demektir.¹⁵⁹³ Kur'an'da ج-ر-م kökünden türevleriyle birlikte altmışaltı ayette geçmektedir.¹⁵⁹⁴ Bu kelimeye günahkâr ya da suçlu olarak meal verilmiştir. Bu kavramının müşrikler, kâfirler, Yahudi ve münafıklar için kullanıldığına birçok ayet tanıklık etmektedir. Bazı ayetlerde mücrim zalimle birlikte aynı ayette yer almıştır.¹⁵⁹⁵

Lut kavmi azıp yoldan çıkmış, günaha iyice batmış bir topluluk olduğu için müteaddit ayetlerde mücrim sıfatıyla nitelendirilmiştir.¹⁵⁹⁶ Hz. Musa'nın kavmi birçok felaketle yüz yüze gelmemelerine rağmen iman etmemekte direndikleri için hem müstekbir hem mücrim sıfatını almıştır.¹⁵⁹⁷ Aynı şekilde Yûnus 10/75'te de Firavun ve kavminin ileri gelenleri hem mücrim hem müstekbir sıfatını almışlardır.¹⁵⁹⁸ Bu bağlamda müstekbir olmaları günaha batmış bir grup olmayı gerektirmiştir, denebilir. Onlar mucizeye şahitlik ettikleri halde gerçeği idrak edemeyen, iman etmemekte direnen kimselerdir. Dolayısıyla peygamberin gösterdiği ayetlere ve mucizelere inanmayanlar bu sıfatı almışlardır.¹⁵⁹⁹ Kârûn ve onun gibiler mücrim sıfatını almışlardır. Mücrimlerden azap için sorgu sual gerekmediği bilgisi verilir.¹⁶⁰⁰ Mücrimin genellikle kendi hatalarını görmek konusunda onmaz bir körlük içinde olduklarının ve dolayısıyla öğüt ve uyarılara kapalı olduklarının ima edildiği açıktır.¹⁶⁰¹ Helak edilen toplumların sıfatı olması verilen anlamı teyit etmektedir.¹⁶⁰²

Nitekim Duhân 44/37. ayette helak edilen toplumlardan mücriminun olarak adlandırılan topluluk “tubba” kavmidir. Burada müşriklere örnek kabilinden zikredilir.

¹⁵⁹³ Hatice Kelpetin Arpaguş, “Mücrim”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (TDV: İstanbul, 2006), 31/455.

¹⁵⁹⁴ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l Müfrehes*, 203-204.

¹⁵⁹⁵ Yûnus 10/17.

¹⁵⁹⁶ A'râf 7/84; Hûd 11/58; Hicr 15/58, Zâriyat 51/32.

¹⁵⁹⁷ A'râf 7/133.

¹⁵⁹⁸ Yûnus 10/75.

¹⁵⁹⁹ Furkân 25/31.

¹⁶⁰⁰ Kasas 28/78.

¹⁶⁰¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/800.

¹⁶⁰² Yûnus 10/13; Mürselât 77/18.

Peygamberi yalanladığı, yeniden dirilişi, hesap gününü inkâr ettiği için mücrim olarak vasıflandırıldığı söylenebilir. Nitekim ayetin devamında müşrikler de bu müslem sıfatlarla muttasıf oldukları için mücrim olarak adlandırılmışlardır. Bu davranışlarına mukabil onların varacağı yer cehennem, yiyeceği zakkum ağacı, başından dökülecek olan da kaynar sudur.¹⁶⁰³ Secde 32/12’de geçen mücrimlerden kastedilen kâfirler/müşriklerdir. Sözün akışında müşriklerin hesap gününü ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri haber verilir. Allah’ın onlara vaîdi ebedi kalacakları cehennemdir.¹⁶⁰⁴ Aynı şekilde Saffat 37/33-34. ayetlerde mücrim olarak nitelenen kâfirler/müşrikler hesap günü ve dirilişi inkâr ettikleri için bu günahlarının karşılığı onlara va’d olunan azap vardır. Mürselât 77/46. ayette o günü yalanlayan mücrim olarak nitelendirilen kâfirlere yönelik vaîd cehennemdir. Mücrim kelimesi Rahmân sûresinde iki defa geçmekte ve onların simalarından tanınacağı ifade edilmektedir.¹⁶⁰⁵ Burada mücrimin bir özelliğinin de cehennemi yalanlamak olduğu ortaya çıkmıştır. O halde mücrimler olarak tavsif edilen müşrikler için cehennem kaçınılmazdır. Müddessir 74/41-42. ayetlerde mücrimlere “*Sizi bu yakıcı ateşe sürükleyen nedir?*” diye sorulduğunda, onlar şöyle cevap vermişlerdir: “*Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, (bâtıla) dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü de yalan sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı.*”¹⁶⁰⁶

Meâric 70/10-14. ayetlerde mücrim kimsenin çırpınışlarının fayda veremeyeceği, her şeyini feda etse de bir işe yaramayacağı, onun cezasının derileri yakıp soyan alevli ateş olacağı bildirilmiştir. Ayetin sibakından mücrim olarak nitelenen kimselerin kâfirler/müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Şiddetle yanan cehennem ateşi, Allah’ın ayetlerini dinlemekten, O’na yapılan davete icabet etmekten yüz çevirerek dönüp giden, bütün tasa ve endişesi mal toplayıp yığmak, biriktirmek olan herkes için hazırlanmıştır.¹⁶⁰⁷

“*Suçlulara/Günahkârlara gelince, onlar cehennem azabında temelli kalacaklar. Üstelik azapları hafifletilmeyecek; orada çaresiz ve ümitsiz bir halde cezalarını çeceklerdir.*”¹⁶⁰⁸ Bu ayetteki mücrimin kelimesinden kastedilen siyak sibaktan anlaşıldığı üzere müşriklerdir. Allah’a ortak koşmak, Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’i yalanlamaktan dolayı bu sıfatla nitelendirilmişlerdir. Peygamber karşısında inkârcı duruş sergileyen, onu yalanlayanlar mücrimlere yönelik bir diğer vaîd şu şekilde gelmiştir: “*Eğer seni yalanlarsa de ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O’nun azabı, suçlular/günahkârlar topluluğundan uzaklaştırılmaz.*”¹⁶⁰⁹ Burada geçen “günahkâr toplum” olarak addedilen metin içi bağlamından anlaşıldığı üzere Yahudiler ve onlar gibi tavır ve tutum içinde olan müşriklerdir. Zemahşerî ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Sizin Rabbiniz taat ehline “geniş rahmet sahibidir; ama O’nun şiddetli azabı” rahmetinin onca genişliğine rağmen “mücrim kavimden döndürülmez.”¹⁶¹⁰ Allah mühlet verir, cezalandırmada acele etmemesi de rahmetindendir.¹⁶¹¹ Nitekim peygamberi yalanlamalarından ve kendi başlarına hükümler uydurmalarından dolayı hem dünyada hem de ahirette azaba mahkûm edilmişlerdir.¹⁶¹²

¹⁶⁰³ Duhân 44/40-50.

¹⁶⁰⁴ Secde 32/13-14.

¹⁶⁰⁵ Rahmân 55/41-44.

¹⁶⁰⁶ Müddessir 74/44-47.

¹⁶⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadis*, 5/397.

¹⁶⁰⁸ Zuhurf 43/74-75.

¹⁶⁰⁹ En’âm 6/147.

¹⁶¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/76.

¹⁶¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/207; İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr* 2/430; Beğavi, *Meâlimü'l-Tenzil*, 2/168.

¹⁶¹² En’âm 6/148.

Mücrimlerin akibeti hüsrân ve helaka mahkûm olmaktadır.¹⁶¹³ Sözün gelişinden burada mücrimden kastedilen peygamberi yalanlayan, ona zemmedici sıfatlar yakıştıran geçmiş topluluklar ve Mekke halkının müşrikleridir. Ayrıca gelecekte de bu inkârı gerçekleştiren herkes için geçerlidir. “Nitekim o gün, yüzükoyun sürüklenerek cehenneme atıldıklarında şöyle denecek onlara: “Şimdi tadın bakalım cehennemin yakıp kavuran ateşini!”¹⁶¹⁴

A'râf 7/40. ayetteki “Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları/günahkârları işte böyle cezalandırırız!” ifadesinde mücrimlerden kastedilen şirk ve inkârcılıkta direnen müşrik ve kâfirlerdir. Aynı zamanda bunların zalim olarak adlandırıldığını ve onlara yönelik cehennem va'idini bir sonraki ayet beyan etmektedir. “Cehennem ateşi onların altlarına döşek, üstlerine yorgan olacaktır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız.”¹⁶¹⁵

Yûnus 10/17'de mücrim sıfatını alanlar Allah'a yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayan müşriklerdir. Mücrim ve zalim kelimesi birlikte geçmektedir. Onların kurtulamayacağı haber verilmiştir. İniş sebebi olarak Mekke'nin ileri gelen alaycı kâfirleri olarak bildirilen¹⁶¹⁶ Furkân 25/22-23'te de mücrim olarak nitelenen müşriklere yönelik va'id şöyle beyan edilmiştir:

Acele etmesinler; kıyâmet günü melekleri görecekler fakat o günde inkârcı suçlulara hiçbir sevindirici haber verilmeyecek. Melekler onlara: “Size her şey yasak! Siz her türlü rahmet ve nimetten mahrumsunuz!” diyecekler. Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırız, onu saçılmış zerreler haline getiririz (değersiz kılarız). Onların iyilik adına yaptıkları boşa gidecek, yüzlerini güldüren haber verilmeyecektir.”¹⁶¹⁷

Rûm 30/12-13. ayetlerinde de Allah'a şirk koşanlar mücrimler olarak nitelenmiştir. Kıyamet gününde onların ümitsizlik içinde olacağı bildirilmiştir.

Mücrimlere yönelik bir başka tehdit Allah'ın huzurunda aşağılanma ve çok şiddetli azaba mahkûm olacaklarıdır. Bunların kim olduğu, hangi sebepten böyle cezaya çarptırılacağını En'âm 6/124. ayet açıklık getirir: “Onlara bir ayet geldiğinde, Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler. Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir.” Mukâtil'den bu ayetin Ebu Cehl'in sözü üzerine nazil olduğu söylendiği gibi¹⁶¹⁸ Velid b. Muğîre'nin sözü üzerine nazil olduğu da söylenmiştir.¹⁶¹⁹ Râzî'ye göre ayetin nüzulüne ister Ebu Cehl'in isterse Velid b. Muğîre'nin sözleri sebep olsun müşrikler Hz. Peygamber'i bir şekilde peygamberliğe layık görmemişler ve bahaneler üreterek onun peygamberliğine karşı çıkmışlardır.¹⁶²⁰ Ayetin siyak ve sibakında müşriklerin peş peşe vasıflarından, peygambere ve vahye karşı tutumlarından bahsedilmesi bu günahkârların müşriklere genel olarak da kâfirlere hamledilmesini gerektirir. Dolayısıyla bu yapılanların yanlarına kar kalmayacağı ve şiddetli azaba çarptırılmasının yanında dünyada iken darlık ve sıkıntıya uğrayacağı haber verilir.¹⁶²¹ Ayetin devamında şeytan ve avanelerinin

¹⁶¹³ Kamer 54/47.

¹⁶¹⁴ Kamer 54/48.

¹⁶¹⁵ A'râf 7/40.

¹⁶¹⁶ Mukâtil, Tefsîr, 3/230.

¹⁶¹⁷ Furkân 25/22-23.

¹⁶¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, 2/74.

¹⁶¹⁹ Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 13/136.

¹⁶²⁰ Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 13/136.

¹⁶²¹ En'âm 6/124-125.

günahları sebebiyle cehennem de kalacakları bildirilir. Ayetlerde kıyamet, hesap günü ve cehennem tehditleri iç içedir. Müminler ise bu durumdan istisna tutulmuştur. İslam ve iman yolunu tercih eden, inanıp imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanların yar ve yardımcısı Allah'tır.¹⁶²²

İnkârcı ve alaycı tavır mücrimlerin sıfatı olmuştur.¹⁶²³ Benzer şekilde mücrimlerin, Câsiye 45/31 ve Mutaffifin 83/29. ayetlerde siyak sibak dikkate alındığında, Allah'ın ayetleri tebliğ edildiğinde kibirlenip onu yalanlayan, müminlerle alay eden kâfirlere/müşriklere sıfat olduğu kolaylıkla anlaşılır. Nitekim onlara yönelik vaîd temelli kalacakları cehennem olmuştur.

Tevbe 9/66. yetinde münafıklar da iman ettikten sonra inkâr etmeleri ve günahlarında ısrar etmelerinden dolayı mücrim sıfatını almışlar ve dolayısıyla azap tehdidiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Yüce Allah'ın müminlere ve mücrimlere yönelik muamelesinin farklı olacağına şu ayetler açık ve net bir şekilde göstermektedir:

*Takvâ sahiplerini heyet halinde çok merhametli olan Allah'ın huzurunda topladığımız, günahkârları da susuz olarak cehenneme sürdüğümüz gün, Rahmân nezdinde söz ve izin alandan başkalarının şefâata güçleri yetmeyecektir.*¹⁶²⁴

*Onlara merhametli Rabbin söylediği selam vardır. Ayrılın bir tarafa bugün, ey günahkârlar!*¹⁶²⁵

*Biz Allah'a teslim olanlarla mücrimleri bir tutar mıyız?*¹⁶²⁶

Sonuç itibariyle mücrim kelimesi; kâfirlerin, müşriklerin, Yahudilerin ve münafıkların olumsuz fiillerine nispet edilerek onların ortak sıfatı olmuştur. Bu nedenle cehennem vaîdleriyle korkutulmuşlardır. Diğer taraftan müminler ise bu olumsuz tavır ve tutumdan sakındırılmışlardır. Vaîd gerçeğinin hiçbir zaman akıldan çıkarılmaması gerekir.

5.3.6. Fasıklara Yönelik Vaîdler

فسق/feseka fiili sözlükte, “taze hurmanın, kabuğunu yarıp dışarı çıkması”,¹⁶²⁷ isyan etmek, Allah'ın emirlerini terk etmek, hak ve doğru yoldan çıkmak, masiyete (günaha) meyletmek anlamlarına gelir.¹⁶²⁸ Fısk/فسق sözcüğünden türeyen fâsık kavramı; genellikle, dini hükümleri kabul edip ikrar ettikten sonra onların hepsini ya da bir kısmını ihlâl eden kişi anlamında kullanılmaktadır.¹⁶²⁹ Fâsık bir kimseye kâfir denmesinin sebebi, aklın ve fitratın gerektirdiği hükmü ihlâl etmesinden dolayıdır.¹⁶³⁰ Fâcirlik manasına da gelmektedir.¹⁶³¹ Fısk kelimesi az çok bütün günahları içine almasından dolayı küfr kelimesinden daha genel anlamlıdır.¹⁶³² Her küfr fısktır her fısk

¹⁶²² En'âm 6/126-130.

¹⁶²³ Hicr 15/12; Şuarâ 26/200.

¹⁶²⁴ Meryem 19/85-86.

¹⁶²⁵ Yâsîn 37/58-59.

¹⁶²⁶ Kalem 68/35.

¹⁶²⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 8/315; İbn Fâris, Ahmed Ebu'l-Huseyn, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979), 4/502; Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, 5/229.

¹⁶²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* 10/308; Ebû'l-Feyz el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (yy: Dâru'l-Hidâye, trs.) 26/302.

¹⁶²⁹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* 1/636.

¹⁶³⁰ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* 1/636.

¹⁶³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/308; Cevherî, *es-Sihâh*, 3/342; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, 26/302.

¹⁶³² Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/636; Zebîdî, *Tâcü'l Arûs*, 26/302.

küfür değildir.¹⁶³³ Bir başka deyişle her kâfir fasıktır ama her fasık kâfir değildir. Fıskın imandan çıkarıp çıkarmadığı konusunda, kâfir ve fasıkın sınırlarının nasıl belirleneceği hususunda muhtelif tartışmalar vardır. Özellikle bu tartışmaların sebebi, bu kelimenin İslam hukukunda ve Kelam ilminde Kur'an'daki anlamından bağımsız bir şekilde müminler için kullanılmaya başlanmasından dolayıdır. Bu tartışmalar bahsi diğer olduğu için burada ele alınmayacaktır. Ancak fasıklara yönelik vaîd ayetleri nelerdir, bu ayetlerde fasıktan kastedilen kimlerdir, hangi sebepten dolayı bu sıfatı almışlardır, bunların Kur'anî bağlam içerisinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Kur'an bütünlüğü içinde yaklaşıldığında fasık kelimesi çoğunlukla kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların, Yahudilerin ve Hristiyanların vasfı olarak zikredilmiştir.

Hiz. Nuh ve Hiz. İbrahim'in kavminin çoğunluğu gönderilen peygamberi ve kitabı kabul etmeyerek putlarına tapmaya devam ettiği için fasık olarak nitelendirilmiştir.¹⁶³⁴ Kavmin kalan kısmı mühtedi sıfatını alması önemlidir. Hiz. Lut kavminin iğrenç fiilleri işlemesinden dolayı artık günaha batmış, dalaletle saplanmış bir vaziyette olduğu için fasık bir toplum olarak nitelendirilmiştir.¹⁶³⁵ Hiz. Musa'nın kavmi, Hiz. Musa'ya eziyet ettikleri, gerçeklerden saptıkları, mucizeyi bile bile inkâr ettikleri, kâfirlikte inatçılık gösterdikleri için fasık kavim olarak adlandırılmış, Allah'ın vaîdi ise onları doğru yola ulaştırmayacağı, dünyada suda boğularak helaka uğradıkları ve kötü olarak anıldıkları gibi ahirette de rezil rüsva olacaklarıdır.¹⁶³⁶ Firavun'un kendisi de müfsid olarak isimlendirilmiştir.¹⁶³⁷ Kötülüğü kendisine ideoloji edinen ve bu ideolojinin fanatığı haline gelen kimse hem toplumda fesat çıkarıp kültür ve nesli helak ederek insanlığı hem de kendi istikbalini cehenneme çevirmektedir.¹⁶³⁸ "Müfsid" kelimesi ayetin bağlamından anlaşıldığı üzere yeryüzünü fesada boğan müşrikler için de kullanılmıştır.¹⁶³⁹ Aynı ayette geçen "fehhar" sıfatı da müşriklerin yerini tutarken tam tersi özelliklere sahip olan muttaki ise müminlerin sıfatı olmuştur.

Allah'ın indirdiği hükümlere göre hükmetmeyen "kâfir", "zalim" ve "fasık" olarak adlandırılmıştır. Doğru yoldan sapmış anlamında ortak bir anlam içerdiği söylenebilir. İzutsu (ö. 1993) fasıkın kâfirle anlamdaş olduğunu defaatle vurgulamış, küfr ile fıskın neredeyse tamamen aynı anlamda kullanıldığını söylemiştir.¹⁶⁴⁰ Bu görüşünün delili olarak Bakara 2/99 ve Tevbe 9/84. ayetlerini örnek vermiştir.¹⁶⁴⁰ Mealen şöyledir: "Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder." Bu ayette fasık kelimesine doğrudan "kâfirler" olarak meal veren de olmuştur. Buna göre ayeti inkâr edenler fasıklar olarak ifade edilmiştir.

"Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler." Burada da fasık yerine "kâfir olarak" öldüler denmiştir. Görüldüğü üzere bu örnekler İzutsu'yu destekleyici mahiyettedir. Fasık kelimesi, kâfir kelimesinin müradifidir.

Secde 32/18-22. ayetleri muhtevi pasajda da fasık, zalim, mücrim kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Her üç kelimenin ortak bir anlam alanına sahip olduğu söylenebilir. Onlara yönelik vaîd şu şekilde gelmiştir:

Hiç mümin, fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar. İman edip de, iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak

¹⁶³³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/130.

¹⁶³⁴ Hadîd 57/26.

¹⁶³⁵ Enbiyâ 21/74; Ankebût 29/74.

¹⁶³⁶ Neml 27/14; Kasas 28/37; Saff 61/5.

¹⁶³⁷ Kasas 28/4.

¹⁶³⁸ Saygılı, *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği*, 91.

¹⁶³⁹ Sâd 38/28.

¹⁶⁴⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 249.

varıp kalacakları cennet konakları vardır. Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler ve onlara, “Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın” denir. En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler. Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir! Muhakkak ki biz, günahkârlara, lââyık oldukları cezayı veririz.

Buna göre mümin ile fasık arasında her türlü eşitleme şiddetle reddedilmektedir.¹⁶⁴¹ Çünkü Yüce Allah mümin ile fasıkı, karşıt özellikleri tek tek sıralayarak ayırmıştır. Nüzul sebebiyle ilgili aktarılan rivayetlere göre burada karşılaştırılan Ali b. Ebî Talip ile Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'tır.¹⁶⁴² Dolayısıyla sözkonusu olan mümin müşrik/kâfir karşılaştırmasıdır. Müşriklere/kâfirlere yönelik en yakın azaptan kastedilen dünyevi azaptır, bu, Bedir savaşında olduğu gibi kâfirlerin öldürülmeleri veya Mekke'de yedi yıl boyunca çektikleri açlık veyahut dünyada iken canına ve malına gelen âfet ve felaketlerdir, en büyük azap ise ahiret azabıdır.¹⁶⁴³ Müminlere cenneti müjdelerken fasıklara mesken olarak cehennemi göstermiştir.

*“Allah'ın âyetlerini ve O'nun huzuruna çıkıp hesap verecekleri gerçeğini inkâr edenler var ya, işte onların merhamet bekleme hakları yoktur. Onların hakkı şiddetli azaba mahkûm olacaklardır.”*¹⁶⁴⁴ Esed âyetinbu tür insanların Allah'ın varlığını tamamen inkâr ederek kendilerini O'nun rahmetinden ve mağfiretinden yoksun bırakmalarına işaret ettiğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle, tıpkı öteki dünyadaki azabın “hakikati inkâr etmenin” bir ürünü olması gibi Allah'a iman etmenin veya inanmaya hazır olmanın bizatihi O'nun rahmet ve mağfiretinin bir ürünü olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴⁵

*İşte böylece Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki “Onlar inanmazlar” sözü gerçekleşmiş oldu.*¹⁶⁴⁶

Yahudilerin çoğunluğu da fasık olarak nitelenmiştir.¹⁶⁴⁷

*“İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.”*¹⁶⁴⁸ ifadesi kitap ehlinin çoğunluğunun fasık olduğunu açık bir şekilde haber vermektedir. Bununla birlikte içlerinde iman edenlerinin hariç tutulduğu gözlerden kaçırılmamalıdır. İman eden Yahudilerin özelliklerine örnek kabilinden Âl-i İmrân 3/75 ve 113-115. âyetleri zikredilebilir. Yahudilerin Allah'ın indirdiğine göre hükmetmedikleri,¹⁶⁴⁹ Allah'a verdikleri sözü sözleştikten sonra bozdukları için¹⁶⁵⁰ hesap sorulacağı, hüsrana uğrayacakları bildirilmiş ve cehennemle tehdit edilmişlerdir.

¹⁶⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/451; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/187; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/222; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3/442; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/351.

¹⁶⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/187-188; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/222; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/352.

¹⁶⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/188; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/353.

¹⁶⁴⁴ Ankebût 29/23.

¹⁶⁴⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/808.

¹⁶⁴⁶ Yûnus 11/33.

¹⁶⁴⁷ Âl-i İmrân 3/110; Hadîd 57/16.

¹⁶⁴⁸ Hadîd 57/16; benzer mesajlar için bkz. Âl-i İmrân 3/110; Mâide, 5/59, 81.

¹⁶⁴⁹ Mâide 5/47.

¹⁶⁵⁰ Bakara 2/27; Âl-i İmrân 3/82-85; benzer mesaj için bkz. Ra'd 13/25.

Münafıklar müteaddit ayetlerde fasık olarak nitelendirilmiştir. İnfak ederken samimi yetsiz davrandıkları,¹⁶⁵¹ cimrilik ettikleri,¹⁶⁵² Allah'ı ve elçisini inkâr ettikleri,¹⁶⁵³ Allah adına yalan yere yemin ettikleri,¹⁶⁵⁴ Allah'ın nimetlerine nankörlük ettikleri,¹⁶⁵⁵ kibirlenerek uzaklaştıkları¹⁶⁵⁶ için fasık olarak nitelendirilmişlerdir. Zaman zaman müşrik, Yahudi ve kâfirlerle aynı kategoride yer almışlardır. Çünkü onlarla ortak bir tavır içindedirler.¹⁶⁵⁷ Nitekim bu davranışlarına mukabil Allah'ın onları affetmeyeceği, şefkat ve merhametinden uzak bırakacağı, onların umduklarına kavuşamayacakları ve cehennemle karşılaşacakları bildirilir.

Müminlere yönelik doğrudan fasık nitelemesi yoktur. Ancak kâfirler üzerinden sakındırma amaçlı uyarılar yapılmıştır. Yüce Allah'ın böyle bir metod kullanması, böylesi olumsuz davranışların Müslümanlara yakışmayacağını vurgulamak amacını gütmektedir.¹⁶⁵⁸ Kâfirlik, fasıklık ve günahkârlık aynı kategoride değerlendirilmiştir.¹⁶⁵⁹ Dolayısıyla müminler tedbirli davranmaya davet edilmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Nûr i 24/4. ayette iffetli kadınlara zina isnadında bulunmak gibi Allah'ın yasakladığı fiili işleyen kimse fasık olarak adlandırılmıştır. Üstelik burada karı-koca arasında bir lanetleşme de dikkate değerdir. Allah'ın laneti iffetli birine iftirada bulunan kimsenin üzerinedir. İfk hadisesi olarak adlandırılan Hz. Aişe olayında ona iftirada başı çekenlerin mutlaka cezalandırılacağı ve korkunç bir azaba mahkûm edileceği bildirilmiştir. Mezkûr hadise üzerinden müminlere de çirkin fiillerin, yalan haberlerin yayılmasından hoşlananların azaba uğrayacağı haber verilerek bu davranıştan sakındırılmışlardır. Bu günahı işleyen iffetli mümin kadınlara iftira edenler hem dünyada hem ahirette melundurlar. Bu duruma kıyamet günü azapları da şahitlik edecektir. Tevbe edenlerin hariç tutulması önemlidir.¹⁶⁶⁰ Allah herkese hak ettiği cezayı vereceğini beyan etmiştir.¹⁶⁶¹ Bakara 2/282 ve Hucurât 49/6. ayetlerinde de bir bilgilendirme ve sakındırma sözkonusudur.

Kur'an bütünlüğü içerisinde yaklaşıldığında mümin dışında diğer zümrelere fasık nitelemesi yapıldığı görülmektedir. Müminler de iman ettikten sonra fasık zümreler gibi tavır ve tutum sergilememeleri, Allah'ın yasakladığı fiillerden kaçınmaları ve O'nun koyduğu sınırları aşmamaları gerektiği hususunda uyarılmışlardır.

5.3.7. Şeytana Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

Sözlükte “uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamındaki şatn (şütûn) veya “öfkesinden yanıp tutuşmak” manasındaki şeyt kökünden türediği ileri sürülen şeytân kelimesi (çoğulu şeyâtîn) “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık” demektir.¹⁶⁶² Şeytanı ifade etmek için kullanılan iblîs bir kısım dilcilere göre “ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği

¹⁶⁵¹ Tevbe 9/53.

¹⁶⁵² Tevbe 9/67.

¹⁶⁵³ Tevbe 9/80, 84.

¹⁶⁵⁴ Tevbe 9/96.

¹⁶⁵⁵ Nûr 24/55.

¹⁶⁵⁶ Münâfikûn 63/5.

¹⁶⁵⁷ Tevbe 9/24, 49-60, 96.

¹⁶⁵⁸ Ömer Aslan, “İnanç Farkı Gözetmeksizin Kur'an'a Göre Sosyal Dengeyi Bozan İnsan Tipleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2017), 220.

¹⁶⁵⁹ Hucurât 29/7.

¹⁶⁶⁰ Nûr 24/5.

¹⁶⁶¹ Nûr 24/23-25.

¹⁶⁶² İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/454; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/237.

bir şey olmayıp şaşırıp kalmak” anlamındaki iblâs kökünden türemiştir ¹⁶⁶³ Kur’an’da İblis ve Şeytan kelimeleri eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. İblis 11 yerde ¹⁶⁶⁴, Şeytan ve türevleri 88 yerde geçmektedir. ¹⁶⁶⁵ İblis/Şeytan, ilk yaratılış kıssasında yer aldığı üzere küstahca tavır sergileyip Allah’ın huzurundan kovulmuş, “Yerilmiş ve kovulmuş olarak çık oradan! İnsanlardan sana kim uyarsa, sizden hepinizi cehenneme dolduracağım.”, “Kıyamet gününe kadar lanetim üstündedir” tehditlerine muhatap olmuştur. ¹⁶⁶⁶ Şeytana ve ona uyanlara cehenneme atılma vâidi, İsrâ 17/63. ayetinde de tekrar edilmiştir. Görüldüğü gibi Yüce Allah bu ayetlerle kullarını, onların ve kendisinin düşmanı olan İblis’in düşmanlığına karşı uyarmakta ve kulların şeytanın vesveselerinden kaçınıp kendisinin emirlerine yönelmeleri için onun bu düşmanlığının çok eskiye dayandığını beyan etmektedir. ¹⁶⁶⁷ Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus şeytanın insanları yoldan çıkaracağına yemin etmesi ancak ihlaslı muhlis kulları bu genellenmenin dışında tutmasıdır. ¹⁶⁶⁸

Şeytanın hem müşriklerle hem de geçmişte kâfirlerle dost olduğu ve onları çok elemli bir azap beklediği bildirilir. ¹⁶⁶⁹ Nitekim şeytanın kimlerle işbirliği içine gireceği, kimlerle dostluk kuracağına ayetler şahitlik etmektedir. Yüce Allah Peygamberi, kendisini yalanlayanlara karşı teselli etmekte, geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerin de ümmetleri tarafından yalanlandıklarını ve o ümmetlerin, kötü amellerini kendilerine süslü gösteren şeytana uyduklarını beyan etmekte, dünyada şeytanı dost edinenlere ahirette can yakıcı bir azap olduğunu bildirmektedir. ¹⁶⁷⁰ Şeytanın kimlere, neden musallat edildiği ile ilgili şu ayetler şahitlik etmektedir:

Şüphesiz ki biz şeytanları inanmayanların dostları yaptık. ¹⁶⁷¹

Kim, Rahmân’ı zikrine karşı kör davranırsa, ondan yüz çevirirse, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona sardırırız. ¹⁶⁷²

Şeytanların kime ineceğini size bildireyim mi? Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler. ¹⁶⁷³

Onları sürekli olarak kışkırtan şeytanları o kâfirlerin üzerine gönderdiğimizi düşünmedin mi hiç? ¹⁶⁷⁴

Biz onlara bir takım arkadaşlar sardırmıştık da onlar önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bunlara süslü göstermişlerdi. Kendilerinden önce geçen cinler ve insanlardan oluşan ümmetler hakkında uygulacak azap sözü onlar için de gerçekleşmiştir. Şüphesiz ki onlar kaybedenlerdi. ¹⁶⁷⁵

Mezkûr Fussilet 41/25. ayetinde geçen insandan kastedilen kâfirlerdir. ¹⁶⁷⁶ Beyzâvî’ye göre ayette önlerinden olan dünya işleri ve şehvete uymak gibi durumlardır, arkalarından olan ise ahiret işleri ve ahireti inkâr tarzındaki hallerdir. O halde heva ve hevesine uymak, dünyaya düşkün olup ahireti ve Allah’ı inkâr etmek, azaba mahkûm

¹⁶⁶³ Çelebi, “Şeytan”, 39/99; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/237.

¹⁶⁶⁴ Bakara 2/34; A’râf 7/11; Hicr 15/31-32; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Şuarâ 26/95; Sebe’ 34/20; Sâd 38/74-75.

¹⁶⁶⁵ Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, 469-471.

¹⁶⁶⁶ A’râf 7/11-18; 30-35; İsrâ 17/63-64; Sâd 38/77-78, 85.

¹⁶⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 12/345.

¹⁶⁶⁸ Sâd 38/82-83.

¹⁶⁶⁹ Nahl 16/63.

¹⁶⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 17/235.

¹⁶⁷¹ A’râf 7/27.

¹⁶⁷² Zuhurf 63/36.

¹⁶⁷³ Şuarâ 26/221-222.

¹⁶⁷⁴ Meryem 19/83.

¹⁶⁷⁵ Fussilet 41/25.

¹⁶⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/741, Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 21/463.

olmanın sebepleri arasındadır. Nitekim onlar bu davranışlarından dolayı azabı hak etmişlerdir. Bugün kim aynı tavır ve tutumu sergilerse, bu vaide muhatap kılındığı söylenebilir. Bununla birlikte şeytanla ilgili Sebe halkı üzerinden verilen mesaj son derece önemlidir. Zira mümin dışında herkesin İblise uyduğu, İblisin onlar üzerinde hiçbir yaptırım gücü olmadığı bildirilir. Şeytanın vesvesesine uyanlar müşriklerdir.¹⁶⁷⁷ “Şeytan ancak kendisini dost edinen ve dolayısıyla Allah’a ortak koşan kimseler üzerinde etkili güce sahiptir.”¹⁶⁷⁸ A’râf 7/201 ve 202. ayetlerde şeytanın etkisine giren ve girmeyenler haber verilmektedir: “Takvalı olanlara şeytandan bir vesvese ulaştığında hemen Allah’ı hatırlayıp gerçeği görürler. (Şeytanların) kardeşleri ise onları azgınlığa sürükler; peşlerini bırakmazlar. Ayette geçen “(şeytanların) kardeşleri” ifadesinden maksat Esed’e göre lafzen cahillerdir. Bununla, ahlaki gerçeklerden habersiz olanlar değil, bunların henüz farkında olmayanlar değil ahlaki gerçeklere inatla sağır ve kapalı kalanlar kastedilmektedir.¹⁶⁷⁹ Nitekim bu görüşü Mukâtil’in Mekke kâfirlerinin kardeşleri olarak tefsir etmesi destekleyicidir.¹⁶⁸⁰ Siyakında da peygamberle kâfirlerin/müşriklerin diyalogları ve müşriklerin özelliklerine atıf yapılması, ilk muhatabın müşrikler/Mekkelî kâfirler olduğunu göstermektedir. Buna göre şeytanın dostu müşriklerdir/kâfirlerdir. Müminler ise ayrı tutularak onların şeytanın şerrinden korunacağı bildirilmektedir.¹⁶⁸¹ Diğer taraftan Hz. Peygamber’den şeytanın bir kışkırtmasından kurtulmak için Allah’a sığınmasının istenilmesi anlamlıdır.¹⁶⁸² Aynı şekilde Hz. Peygamber’e öğretilen “(Ey Peygamber) De ki: “Rabbim! Şeytanların beni kışkırtmalarından sana sığınırım. Rabbim! Onların bana yaklaşmalarından da sana sığınırım.”¹⁶⁸³ duası insanlığa örnek olması açısından dikkat çekicidir. Bu hitaplar Hz. Peygamber’e olmakla beraber onun şahsında bütün inananlara yöneliktir.

“Bizim ona fırsat vermemizin sebebi, ahirete yürekten inananlar ile bu konuda şüphede içinde olanları ortaya çıkarmaktır.”¹⁶⁸⁴

Şeytan konusunda insanlar açık ve net bir şekilde uyarılmışlar ve tedbirli olmaya davet edilmişlerdir: “Ey insanlar! Rabbinize karşı takvalı olun; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah’ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, çok aldatıcı da (şeytan) sizi Allah ile aldatmasın.”¹⁶⁸⁵ Müfessirlerin çoğunluğu, “ey insanlar” hitabının Mekke kâfirlerine yönelik olduğunu,¹⁶⁸⁶ çok aldatıcı olanın da şeytan olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁸⁷ O, mahlûkatı batıl şeylerle aldatır, ümitlendirir ve ahireti düşünmekten alıkor.¹⁶⁸⁸ Şeytanın nefisle bağlantısı olan gereksiz korkularını kullanmasına, harekete geçirmesine karşılık, Allah erdeme götüren korkuyu kullanmakta, harekete geçirmektedir.¹⁶⁸⁹ Bu hususun gözden kaçırılmaması gerekir.

Şeytanın insanı sıkıştırması arkadan (atalar diniyle), önden (sapkın önderlerle), sağdan (dini kullanarak) ve soldan (müşrik önderlerle) yani her açıdan insanı zor

¹⁶⁷⁷ Sebe’ 34/41.

¹⁶⁷⁸ Nahl 16/100.

¹⁶⁷⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/316.

¹⁶⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/82.

¹⁶⁸¹ İsrâ 17/65.

¹⁶⁸² A’râf 7/200; Fussilet 41/36.

¹⁶⁸³ Mü’minûn 23/97-98.

¹⁶⁸⁴ Sebe’ 34/21.

¹⁶⁸⁵ Lokmân 31/33, benzer mesajlar için bkz. Fâtır 35/5.

¹⁶⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/439; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/158; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 3/435.

¹⁶⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/440; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/159; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 6/351.

¹⁶⁸⁸ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 2/458.

¹⁶⁸⁹ Saygılı, *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği*, 191.

durumda bir tarzda tezahür edebilir.¹⁶⁹⁰ Yüce Allah kimi düşman bilip kime karşı mücadele edilmesi gerektiğini öğretmektedir. Kur'an'dan yüz çevirene şeytanın musallat edileceği ve artık onun yoldaşı olacağı bildirildikten sonra şeytana ve ona uyan kimse arasında yaşanacak olan şu konuşma durumu anlayıp kavramayı kolaylaştırmaktadır: *"Kur'an'dan yüz çeviren kimse yoldaşıyla birlikte huzurumuza geldiğinde, "Keşke seninle aramızda doğu ile batı kadar uzak bir mesafe olsaydı. Meğer sen ne kötü arkadaşmışsın diyecektir. O zaman Allah şöyle buyuracak: "Haksızlık ettiğiniz için (pişmanlığınız) bugün size hiçbir yarar sağlamayacaktır."*¹⁶⁹¹

Nisâ 4/118-141. ayetlerde şeytanın vaatlerine uyanların yerinin cehennem olduğu bildirilirken pasaj bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde münafıklar ve bütün kâfirlerin yerinin de cehennem olacağı, orada toplanacakları, kıyamet gününde ak ve karanın belli olacağı haber verilmiştir. Üstelik Allah'ın kâfirlere fırsat vermeyeceğine dair dünyevi tehdidini de içermektedir. Nitekim kâfir/müşrik ve münafıkların ortak özelliklerinden biri de Kur'an'ın ahiret kıyamet va'dlerinden şüphe duymalarıdır.¹⁶⁹² O nedenle birçok ayette kıyamet hakkında şüphe duyulmaması ve şeytana uyulmaması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁶⁹³

Arap toplumu şeytanların ve cinlerin göklerden haber çaldıklarına inanırlardı. Bu durum müteaddit ayetlerde yalanlanmıştır. Kulak hırsızlığı yapmaya çalışan şeytanlara ve cinlere atışlar yapıldığı böyle bir şeye asla fırsat verilmediği, aynı zamanda onlar için daimi alevli ateş azabı hazırlandığı bildirilmiştir.¹⁶⁹⁴ Bu durum Cin 72/8-9. ayetlerde Allah'a ve Kur'an'a iman eden cinlerin şu itiraflarıyla tavzih edilmiştir:

Biz (bilgi çalmak maksadıyla) göklere erişmek istedik fakat onu güçlü bekçiler ve yakıcı alev topları ile donatılmış olduğunu gördük. Hâlbuki biz vaktiyle gökyüzünün gizli bilgi/haber çalmaya müsait yerler bulurduk. Ama şimdi onlardan kim bilgi/haber çalmaya kalkacak olsa hemen yakıcı bir alev topuyla karşılaşılıyor.

Mekke döneminde peygamberi yalanlayanlarda vahyin kaynağının Allah değil de şeytan/cin olduğu düşüncesi hâkimdi. Müşriklerin cinlerle işbirliği yapmaları İsrâ 17/88, Allah ile cinler arasında nesep bağı kurmaları En'âm 6/100 ve Sâffât 37/158-159. ayetlerde eleştirilmektedir. Hz. Peygamber'e atılan mezkûr iftiralar nedeniyle inen ayetlerde; şeytana kulak veren, azgınları peşinden sürükleyen şairlerle, iman edip imanların yaraşır güzellikte işler yapan şairlerin farkı ortaya konarak şeytanın ancak kendini aldatan günahkârlara indiği haber verilerek bu reddedilmiştir.¹⁶⁹⁵ *"Şeytan kendine uyanları cehennemlikler arasına sürükler."*¹⁶⁹⁶ En'âm 6/128. ayette şeytan(cin) ve ona uyup işbirliği içine girenlerin dünyada yaptıklarına karşılık temelli kalacakları cehennem va'di vardır. Şeytan, herhangi bir azgın yani azgınlıkta, şer ve kötülükte fevkalade bir yükselişle kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü, inatçı manasında bir cins isimdir ki, gerek insandan, hayvandan, yılan gibi görünen yaratıklardan gerekse diğer gizli mahlûklardan ruhi ilişkisi bulunan kötülere denilir.¹⁶⁹⁷ Câbirî'nin yorumu da bu meyandadır. Ona göre belki de Kur'an söylemi içerisinde şeytan ve cin arasındaki farkı gösteren en önemli unsur şudur; şeytan insanın düşmanı

¹⁶⁹⁰ Kayacan, *Kur'an'da Allah*, 65.

¹⁶⁹¹ Zuhruf 43/38-39.

¹⁶⁹² Sebe' 34/54; Fussilet 41/45.

¹⁶⁹³ Zuhruf 43/61-62.

¹⁶⁹⁴ Mülk 63/5; benzer ayetler için bkz. Hicr 15/17-18; Sâffât 36/6-10.

¹⁶⁹⁵ Suarâ 26/224-227.

¹⁶⁹⁶ Fâtır 35/6.

¹⁶⁹⁷ Çelik, *Kur'am'ın Muhatapları*, 552.

olarak anlatılır, ona vesvese verir, onu saptırmaya çalışır, cin ise insan gibidir. İnsanlardan şeytanlar çıktığı gibi cinlerden de çıkar. Bu görüşünü En'âm 6/112. ayetle delillendirir.¹⁶⁹⁸ Şu halde insan ve cin topluluklarına yönelik vaîdleri de bu bağlamda okumak ve anlamak daha doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir.

*Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bugününüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçiler gelmedi mi? deyince onlar "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." demiş olacaktırlar. Dünya hayatı onları aldatmış ve kâfir olduklarına dair aleylerine şahitlik etmiş olacaktırlar.*¹⁶⁹⁹

*Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin sınırlarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa geçip gidin! (Allah'ın ikram edeceği) büyük bir güç olmadan geçip gidemezsiniz. Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz ki! Üzeriniz ateşten bir alev ve bir duman gönderilir ve hiçbir yerden yardım da alamazsın.*¹⁷⁰⁰

Hicr 15/ 43-44. ayetlerde cehennemın şeytan ve ona uyan herkesin buluşma yeri olduğu bildirilirken cehennemın yedi tabakası olduğu ve her bir kapıdan belli bir grubun gireceği bilgisi de yer alır. Ayetin hemen arkasından şeytana uymaktan sakınanlara(muttakilere) cennetin has bahçelerinde, pınar başlarında mutlu ve huzurlu bir hayat sürme, güven içinde yaşama vaadlerinin yer alması, şiddetli azabının yanında şefkat ve merhametli olduğunun hatırlatılması, Allah'tan ümidin kesilmemesi gerektiğine bir işarettir. Mezkûr ayetlerin ardından Hz. İbrahim'e çocuğu olacağının müjdelenmesi de bu durumu pekiştirmektedir. Kuvvetle muhtemel kulların ümitsizliğe kapılıp cehenneme girme korkusuyla yaşamamaları için bu kıssaya yer verilmiştir.

5.3.8. Müminlere Yönelik Cehennemle İlgili Vaîdler

Müminlerle kâfirlerin Allah nazarında va'd ve vaîd açısından eş tutulmadığı birçok ayette beyan edilmektedir. Sâd 38/27-28. ayetler örnek kabilinden zikredilebilir:

Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline! Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah'tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?

Furkân 25/68-69. ayetlerinde müminlerin müşriklere benzememe hususunda uyarıldığı görülmektedir. Mealen şöyledir: "Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar." Müminler Allah'ın yanı sıra birtakım tanrılar edinmeme, haklı ve hukuki bir gerekçe olmadan bir cana kıymama ve zina etmeme hususunda uyarılmışlardır. Ayetin nüzul sebebi ile ilgili şirk ehlinde bir grup insanın, çok adam öldürdükleri sonra Hz. Peygamber'e gelip, "Senin söylediğin ve çağırdığın çok güzel. Eğer yaptığımızın keffaretini bize haber verirsen iyi olur." demesi üzerine bu ayetlerin indiği rivayet edilmiştir. Taberî'nin tefsirinde yer verdiği bir diğer rivayette de Abdullah b. Mesud kendisinin Hz. Peygamber'e "Allah katında hangi günah daha büyüktür?" diye soru sorduğunu, buna mukabil Hz. Peygamber'in birtakım cevaplar verdiğini, Yüce Allah'ın da bu ayeti onun sözünü tasdik etmek için indirdiğini söylemiştir.¹⁷⁰¹ Anlaşıldığı kadarıyla bu uyarılarla müminlerin tehlikelere karşı uyanık

¹⁶⁹⁸ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/288-299.

¹⁶⁹⁹ En'âm 6/130.

¹⁷⁰⁰ Rahmân 55/33-37.

¹⁷⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/304.

kalması, gaflete dalmaması istenmektedir. Ayrıca mezkûr günahlardan birini işleyen pişman olup tevbe edenlerin bağışlanacağı ve azaba uğratılmayacağını haber verilmesi Allah'ın kullarına karşı rahmet ve merhametinin önde olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰² Bu ilkenin cehennem vaîdinin muhatabını belirlemede Kur'an'ın bir ölçüsü olduğunu söyleyebiliriz.

Müminlerin müşriklere benzememe hususunda uyarıldığı bir diğer ayet “*Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.*” mealindeki En’âm 6/120. ayettir. Günah işleyenler anlamındaki ifade, gûnahta ısrar edenler, tövbe etmeyenler, günah işlemekten vazgeçmeyenler ve nihayet o hal üzere ölenler olarak tefsir edilmiştir.¹⁷⁰³ Bu ayetler için görünen ve görünmeyen organlarla günah işlemeyi bırakın; görünen organlar el, ayak, dil ve göz gibi uzuvlardır, görünmeyen organlar da kalpler ve düşüncelerin saklandığı vicdanlardır söylendiği gibi, insanların arasında iken de onlardan uzak ve tek başına iken de günah işlemeyi bırakın! da söylenmiştir.¹⁷⁰⁴ Sözün gelişinden anlaşılan ayetler öncelikle Mekke dönemindeki fiili duruma işaret etmektedir. Ardından gelen ayette “*Onlara uyarmanız müşrik olursunuz.*” ifadesi apaçık bir şekilde müşriklerin Allah’ın adını anılmadan kesilen hayvanları yemeleri gibi yasak olan davranışlarından uzaklaştırma ve sakındırma içermektedir. Ayetin öncesi de yenilmesi yasak olan şeylerle alakalıdır. Dolayısıyla denebilir ki yapılan uyarılar Allah’ın koyduğu helal haram hükmünün herkes tarafından uygulanması gerektiği hususundadır. Aksi takdirde ceza kaçınılmazdır.

Nahl 16/91-94 ayet gurubunda müminler verdikleri söze sadakat gösterme, yeminleri bozmama, yeminleri birbirleri arasında aldatma aracı kullanmama hususunda uyarılmışlardır. Nitekim müteaddit ayetlerde müminler verilen sözü yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.¹⁷⁰⁵ Anlaşmanın gereğini yerine getirmek esastır. Allah’ın emrine itaat etmemeleri halinde hem bu dünyada hem de ahirette şiddetli azaba mahkûm edilecekleri bildirilmiştir. Müminler kısısta hak ve adalet ölçüsünü aşmama, kendine göre adalet dağıtmama hususunda da uyarılmış, aksi davranışlarda bulundukları takdirde onların çetin bir azapla karşılaşacakları bildirilmiştir.¹⁷⁰⁶ Müminlerden Allah’ın emrine karşı gelmekten sakınmaları istenmiş, onlara Allah’ın azabının çok şiddetli olduğu hatırlatılmıştır.¹⁷⁰⁷ Şu halde denebilir ki Yüce Allah koyduğu hükümlerin aşılması gerektiği ahlakını birçok örnek üzerinden zihinlere yerleştirmektedir.

Müminlere yönelik yapılan uyarılardan biri de amellerinin boşa çıkarılması/geçersiz kılınmasıdır. “*Sizden kim tevhid inancından döner ve kâfir olarak ölürse, geçmişte yaptığı tüm ibadetler boşa gider. Üstelik böyleleri cehennemlik olur ve orada kalır.*”¹⁷⁰⁸ Burada müşrikler üzerinden mümin muhataba bir ihtar söz konusudur. Eğer kâfir/müşrikler gibi tutum ve tavır içerisinde olurlarsa bu tehdide muhatap kılınacaklardır. Nitekim ayetin sonrasında iman edip imanı uğrunda hicret eden ve Allah yolunda cihad edenlerin Allah’ın rahmetinden ümit var olmayı hak edenler olduğu bildirilmekte, Allah’ın affedici ve merhametli olduğu vurgulanarak mümin muhatap rahatlatılmaktadır. Benzer şekilde Muhammed 47/33. ayette de müminlere yönelik

¹⁷⁰² Furkân 25/70.

¹⁷⁰³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 4/244.

¹⁷⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 4/243; Reşit Rızâ, *Tefsîru’l Menâr*, 8/19.

¹⁷⁰⁵ Mâide 5/1; En’âm 6/152; İsrâ 17/34.

¹⁷⁰⁶ Bakara 2/178.

¹⁷⁰⁷ Bakara 2/196.

¹⁷⁰⁸ Bakara 2/217.

Allah’a ve peygambere itaat etmedikleri takdirde amellerinin boşa çıkarılacağı uyarısı tekrarlanır.

Diğer taraftan Muhammed 47/38. ayetinde müminler bu defa da Allah yolunda cimrilik etmemeleri gerektiği hususunda uyarılır. Aksi şekilde davranıldığı takdirde kendilerinin yerine başka bir kavim getirilmekle sakındırılmışlardır. Özellikle pasaj bütünlüğünde değerlendirildiğinde ayetler kâfirlere benzememeleri için farkındalık oluşturmakta ve yanlış sapmamalarını sağlamaktadır. Benzer mesajları içeren bir başka ayet Bakara 2/254. ayettir. *“Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.”* Bu ayette geçen kâfir ve zalim kelimesini Öztürk, kelimelerin diğer ayetlerde geçtiği anlamından farklı olarak tefsir etmiştir. Ona göre; “Kâfirun kelimesi Allah’ın ulûhiyetini, Kur’an ve nübüvveti inkâr değil, Allah’ın verdiği nimetlere nankörlük edenler manasındadır. Zâlimûn kelimesi ise “şirk ve küfür içinde olanlar değil günahkârlar manasındadır.”¹⁷⁰⁹ Bağlamında okunduğunda böyle bir anlamın verilmesi son derece isabetlidir. Bu türden bir uyarı Bakara 2/270. ayette tekrarlanmıştır. Müminlere *“Mallarından Allah yolunda harcama yapmamak suretiyle hem kendine hem topluma zarar veren kimseleri Allah’ın azabından kurtaracak kimse yoktur.”* şeklinde bir uyarı yer alırken sonrasında müminlere azap korkusu olmayacağını haber vermesi dikkat çekmektedir.¹⁷¹⁰ Sûrenin 264. ayetinde müminler, malı mülkü gösteriş için harcamaktan, yapılan yardımları insanların başına kakmaktan, onları incitmekten sakındırılmışlardır. Bu durum şöyle beyan edilmektedir:

Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.

Mezkûr ayetlerden anlaşılan o ki Yüce Allah, rızkın kendisinden olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamak, özellikle de müşrik/kâfir tavır ve tutumlarında görülen kemikleşmiş dünya hırsının/sevgisinin müminlere yerleşmemesi için uyarılarını yapmaktadır. Nitekim dünyevileşme ile birlikte Allah’ın hükümlerinin rafa kaldırılması söz konusudur. Dolayısıyla malın, mülkün Allah yolunda infak edilmesi istenmiştir. Bakara 2/275. ayetinin de bu amaca yönelik mesajlar içerdiği söylenebilir.

Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların “Alım-satım tıpkı faiz gibidir” demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemlidir, orada devamlı kalırlar.

Öztürk mezkûr ayetteki “ve-emruhûilellah” ifadesinin “O’nun işi Allah’a kalmıştır.” veya “Affolunup affolunmayacağı Allah’ın bileceği bir iştir.” şeklinde bir tehdit ifadesi olarak çevrilmesinin doğru bir çeviri olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu ifade tövbe edip tefecilikten vazgeçen kişinin Allah katında mükâfata nail olacağına bir vaat içermektedir. Ayetin sonunda tefecilikten vazgeçmeyenlere azap

¹⁷⁰⁹ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 77.

¹⁷¹⁰ Bakara 2/274.

tehdidinde(vaîd) bulunulmuş olması bunu teyit etmektedir.”¹⁷¹¹ Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) yorumu da bu görüşü desteklemektedir. Onun izahı şöyledir: Kime Allah’tan faizin yasaklığı gibi bir öğüt ve bundan bir sakındırma gelir de, öğüt alır sakınırsa, eskiden aldıklarının iadesi istenmez. Şayet gelen öğüdü kabul etmiş, iyi bir niyetle bu işten vazgeçmişse, Allah bunun karşılığını verir.¹⁷¹² Nitekim ayette açıkça görüldüğü üzere faiz yeme işinden vazgeçenlere herhangi bir tehdit yokken bu öğüt geldikten sonra faizde ısrar edenlere yönelik bir cehennem vaîdi söz konusudur. Diğer taraftan faiz yemekten kastedilen almaktır, denmiştir. Mâtürîdî eğer almaksa, bu durumda şeytan çarpmış gibi kalkmak da temsil kabilindendir demiştir.¹⁷¹³ Çünkü şeytan çarpmış gibi kalkmayı saralı hasta gibi kalkmak şeklinde lafzen yorumlayanlar olmuştur.¹⁷¹⁴ Ancak söz konusu cümle, kabirden kalkışın keyfiyetine değil, para kazanma hırsından dolayı adeta gözü dönmüş, sara illetine yakalanmış, hatta kudurmuş diye ifade edilebilecek bir davranış tarzına işaret etmektedir.¹⁷¹⁵

Dikkatlerimizi çeken bir diğer husus “Yahudi ve Hristiyanlar gibi olmayın.” uyarısının yapılmasıdır. “*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.*”¹⁷¹⁶ Zımnen “sakın ha onlara benzemeyin, sizin de sonunuz onlar gibi olmasın demektir. Onların sonu iman edip sonra inkâr ettikleri için azaba mahkûm olmaktadır. Bu inkârcılıklarına karşılık onlara “tadin azabı!” denileceği, müminlerin ise cennetle müjdelendiği haber verilmektedir.”¹⁷¹⁷

Yahudi ve Hristiyanlar üzerinden benzer bir azap uyarısı şu şekilde yapılmıştır: “*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”¹⁷¹⁸ Yüce Allah, haham ve rahiplerin durumu anlatırken müslümanlara da servet edinip onu İslam’ın nurunu uzaklara ulaştırmaları için kullanmaları konusunda uyarıda bulunmaktadır.¹⁷¹⁹

“*Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!*”¹⁷²⁰ ifadesinde dikkat çeken husus, cehennemin kâfirler için hazırlandığının açıkça ilan edilmesi ancak müminlerin küfre girdiği takdirde cehenneme girebileceğidir. Dolayısıyla burada müminlerin cehennemden sakındırılması mevzubahistir. Ayrıca Allah’a ve elçisine itaat edildiği takdirde onlara cennet va’dinin yapılması da bunun bir diğer boyutudur.¹⁷²¹ Sonraki ayetlerde kâfirlere boyun eğdikleri takdirde onlarla birlikte hüsrana mahkûm olmakla tehdit edilmiştir. Şartlı cümleler kurulması, ayetlerin müminlere yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmaması dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Bu ayetler kalpleri canlı tutma adına bir uyarı niteliğinde anlaşılabilir. Nitekim müminlere hitaben “*Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de, hüsrana*

¹⁷¹¹ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 82; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, 3/90.

¹⁷¹² Beyzâvî, *Envârü ’t-Tenzîl*, 1/162.

¹⁷¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ’l Kur’ân*, 2/269.

¹⁷¹⁴ Taberî, *Câmiu ’l-Beyân*, 6/10.

¹⁷¹⁵ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 82; Reşit Rızâ, *Tefsîru ’l Menâr*, 3/79-80.

¹⁷¹⁶ Âl-i İmran 3/105.

¹⁷¹⁷ Âl-i İmrân 3/106-107.

¹⁷¹⁸ Tevbe 9/34.

¹⁷¹⁹ Saygılı, *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği*, 108.

¹⁷²⁰ Âl-i İmrân 3/131.

¹⁷²¹ Âl-i İmrân 3/131-136.

uğrayanların durumuna düşersiniz. Oysa sizin mevlânız Allah'tır ve O, yardımcılarının en hayırlısıdır."¹⁷²² ifadesi bu görüşü teyit etmektedir.

Daha önce de malın/mülkün Allah yolunda infak edilmesi ile ilgili uyarılar yapılan müminlere bu kez de peygamberler ve ganimetler üzerinden bir tehdit yapılmıştır. *"Hiçbir peygamberin emânete hıyanet etmesi asla söz konusu olamaz. Kim böyle bir haksızlık yaparsa, kıyâmet günü hıyânet ettiği şeyin günahıyla gelecektir. Sonra herkese yaptığıının karşılığı tastamam ödenecek ve hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır."*¹⁷²³ Siyakına bakıldığında konunun ganimet derdine düşenlerle ilgili olduğu anlaşılır. Müminlere dünya hırslarına yenik düşüp de hak karşısında batılca davranmamaları hususunda uyarılar yapılmıştır. Bu uyarılar dünyanın bir imtihan yeri olduğunun hatırlanmasına ve doğru yoldan ayrılmamaya katkı niteliğindedir. Yüce Allah uyarılarla ahiret bilincini geliştirerek müminin adaleti gerçekleştirmede duyarlı hale gelmesini sağlamaktadır. Kanun koyucu, cezalandırıcı, mülk sahibi Allah'tır. Bu bilincin yerleştirmesinin hedeflendiği söyleyebiliriz. Konu bütünlüğü dikkate alındığında müminlerin dualarının¹⁷²⁴ neticesinde onlara cennet va'di ve korktuklarından emin olma müjdesinin verilmesi Yüce Allah'ın müminleri korumaya aldığını göstermektedir.¹⁷²⁵

Nisâ 4/10. ayette yetim malının yenmemesi gerektiği hususunda biraz daha şiddeti artırılmış bir uyarı karşımıza çıkmaktadır. *"Hiç hak hukuk gözetmeden yetimlerin mallarını yiyenler; aslında karınlarına ateş doldurmuş olmaktadır. Bu yüzden onlar cehennemdeki korkunç ateşte yanacaklar."*¹⁷²⁶ mealindeki uyarının öncesinde miras ve yetim hakkının gözetilmesi ile ilgili emir ve yasaklar yer almıştır. Müminlere bir ihtar niteliğindedir. Allah'a ve elçisine karşı gelenler, emir ve yasaklarını çiğneyenlere temelli kalacakları cehennem ve zelil ve perişan edici bir azaba mahkûm olma va'di yer almıştır.¹⁷²⁷

*Allah'ın kabul edeceği tevbe ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tevbe ettim" diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.*¹⁷²⁸

Tevbede aslolan pişmanlık duyup vazgeçmektir. Allah'ın "kabul edeceğim" diye söz verdiği tevbe, bilmeyerek bir masiyet işleyip de bunun çirkinliğini ve sonucunun kötülüğünü anladıktan sonra pişman olan ve ölmeden çabucak tevbe eden kimselerin tevbesidir.¹⁷²⁹ Ölüm esnasında tevbe edenlerin ve kâfir olarak ölenlerin tevbesi söz konusu değildir.¹⁷³⁰ Azap onlara yöneliktir.

Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir. Kim

¹⁷²² Âl-i İmrân 3/149-150.

¹⁷²³ Âl-i İmrân 3/161-162.

¹⁷²⁴ Âl-i İmrân 3/191-193.

¹⁷²⁵ Âl-i İmrân 3/196-197, 200.

¹⁷²⁶ Nisâ 4/10.

¹⁷²⁷ Nisâ 4/14.

¹⁷²⁸ Nisâ 4/17-18.

¹⁷²⁹ Sâbûnî, *Safvetü' t-Tefsîr* 1/143.

¹⁷³⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/363-364.

*haddi aşmanın ve hak-hukuk tanımamanın ta kendisi olan bu kötü fiiller işlerse bilsin ki biz böylelerini cehenneme sokacağız.*¹⁷³¹

Sonraki ayette yasaklanan davranışlardan kaçınılırsa, küçük günahları da affedileceği bildirilmiştir. Ayetlerin siyak ve sibakında müminlere yönelik emir ve yasaklar şeklinde bilgilendirme yer almakta, ara ara müminler sakındırılmaktadır. Onlara zımnen “kâfirler gibi olmayın, yoksa zelil ve perişan edici bir azapla karşılaşsınız.” uyarısı yapılmaktadır. Çünkü onların cimri oldukları gibi başkalarını da cimriliğe teşvik ettikleri ve Allah’ın kendilerine lütfettiği nimetleri başkalarından gizledikleri haber verilmektedir.¹⁷³²

Bir mümini kasten öldürmenin cezası çok ağırdır. “*Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”¹⁷³³ Ayetin öncesinde bir mümin hata ile başka bir mümini öldürürse, o müminin durumuna göre keffaret olarak ya diyet vermesi ya bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ya da peş peşe iki ay oruç tutması gerektiği bildirilmiştir. Bakara 2/178. ayette de kasten öldürülme durumunda kısas ya da diyet çözüm yolu olarak gösterilmiştir. İnsan canı kıymetlidir. Herhangi bir sebep olmaksızın bir kimsenin öldürülmesi Maide 5/32. ayette belirtildiği gibi bütün insanlığı öldürmek gibidir. Ahirrete de cezası ebedi cehennemdir. Müminler bu konuda uyarılmışlardır. Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla savaşanlara, evde oturup savaşa katılmayanlara göre daha çok mükâfat verileceği müjdesi yer alır.¹⁷³⁴ Ancak Mekke’den Medine’ye imkânı olduğu halde gitmeyenlere cehennem tehdidi yapılırken imkânı olmayanlar istisna tutulmuştur.¹⁷³⁵ Aynı surenin 109. ayette müminlere zımnen “Günahkârları savunmayın” şeklinde bir yergi, bir ihtar vardır. Birçok açıklamadan sonra hak ve hakikatten yana tavır almayanların varacağı yerin cehennem olduğu bildirilir.¹⁷³⁶ “*Hiç şüphemiz olmasın ki Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Fakat bunun dışında dilediği kimselerin günahını bağışlar.*”¹⁷³⁷ mealindeki ayet müminler açısından ümitlendiricidir.

Talâk 65/8-11. ayetlerde müminlere geçmiş kavimlerin dünyada gördüğü helakı, ahirette de göreceği şiddetli azabı hatırlatılarak Allah'a karşı gelmekten sakınmaları hususunda uyarı vardır. Onlar gibi olmayın, zımnen “ayağınızı denk alın” uyarısıdır. Bu uyarıya kulak vermeleri halinde cennetin de onlara müjdenmesi dikkat çekmektedir. Allah’a ve peygambere karşı gelen Yahudi kabilelerinden Nadiroğullarının durumu gözler önüne serildikten sonra akabinde müminlere “sakın ha sizde onlar gibi ganimet derdine düşmeyin” beyanında “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.*”¹⁷³⁸ uyarısı yapılmıştır. Buna benzer nitelikte bir uyarı münafık ve Yahudilerin zemmedilen ortak tutum ve davranışlarının ardından müminlere yapılmıştır. İnkârcılar üzerinden bu açıklamaların yapılması önemlidir.¹⁷³⁹ Onların gaflet içinde, yoldan çıkanlar gibi olmamaları için bir sakındırmadır. “*Cehennemliklerle cennetlikler elbette bir olamaz. Cennetlikler, işte onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.*”¹⁷⁴⁰ Müminlere Allah’ın gazap

¹⁷³¹ Nisâ 4/29-30.

¹⁷³² Nisâ 4/37.

¹⁷³³ Nisâ 4/93.

¹⁷³⁴ Nisâ 4/95-96.

¹⁷³⁵ Nisâ 4/97-99.

¹⁷³⁶ Nisâ 4/115.

¹⁷³⁷ Nisâ 4/116.

¹⁷³⁸ Haşr 59/7.

¹⁷³⁹ Haşr 59/18-19.

¹⁷⁴⁰ Haşr 59/20.

ettiği kavmi dost edinmeyin uyarısı yapılmıştır.¹⁷⁴¹ Yahudilere ve münafıkların çirkin tavırlarına karşılık cehennem yolu onlara gösterildikten hemen sonra gelen ayette müminlere de zımnen onlar gibi bir karaktere sahip olmamaları için uyarıda bulunulmuştur.¹⁷⁴²

Münafıkların tavır ve tutumları, başlarına gelecek akibetleri anlatıldıktan sonra onlar üzerinden müminlere bir sakındırma yapılmıştır: *“Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”*¹⁷⁴³ Aksi takdirde sonradan ağlayıp yalvarmalar işe yaramayacaktır. Müminlere azaptan kurtulmalarını sağlayacak yol gösterilmiştir. Allah ve elçisine inanmak ve mal ve canla Allah yolunda cihad etmektir.¹⁷⁴⁴ Bu takdirde cennetle müjdeleneceklerdir.

Müminlere yönelik uyarı ve ikazların Medine döneminde daha yoğun olduğu görülmektedir. Bunun sebebi kuvvetle muhtemel o dönemde inandığını söylediği halde, inandığı gibi yaşamayan, bir başka deyişle sözleriyle davranışları uyumsuz olan, gizliden kâfirlerle saf tutan münafık tiplerinin türemesi dolayısıyladır. Bu bağlamda *“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”*¹⁷⁴⁵ ifadesinde müminlere kınama hitabı vardır. Zımnen müminler söylemleri ve davranışlarıyla münafıklar gibi olmaktan sakındırılmışlardır. Nitekim daha önce de bahsi geçtiği üzere münafıklar defaatle ikiyüzlü olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁷⁴⁶ Yer yer Yahudi ve müşriklerin/kâfirlerin de ikiyüzlü tavırlar sergilediği malumdur.¹⁷⁴⁷ Kur’an’ın yaptığı bu uyarı, sadece söylenenle yapılan arasındaki tutarlılığı değil aynı zamanda sözlerin ve eylemlerin kendi içinde de tutarlılık taşıması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁷⁴⁸ Müminlerden sadece sözlü olarak değil fiili olarak da verdikleri sözün gereği yerine getirmeleri istenmektedir.

Müminlere uyarı hem dünyevî hem uhrevî şeklinde gerçekleşmiştir. Allah’ın cezasının şiddetli olduğu hatırlatılarak sadece kendisinin emir ve yasaklarına karşı gelmekten korkulması gerektiği ifade edilerek O’na karşı gelmekten sakındırılmıştır. Her kim Allah’ın hükümlerini reddederse, onun iyilik namına her şey boşa gider ve böylece kendisini ahirette hüsrana mahkûm eder.¹⁷⁴⁹ İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara hem af hem mükâfat va’d edilirken kâfirlikte direnen ve ayetleri yalanlayanlara da cehennem va’di yer almıştır.¹⁷⁵⁰ Müminlere bu uyarılar geçmişte İsrailoğullarının tutum ve tavırlarından örneklerle gerçekleştirilmiştir. Onlar gibi Allah’a verdikleri sözden döndükleri takdirde başlarına gelecekler haber verilmiştir. Nitekim onlar lanetlenmiş, kalpleri katılaşmış, kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık salınmış ve yaptıklarından tek tek hesap verileceği bildirilmiştir.¹⁷⁵¹

Mâide 5/49. ayette geçen fasıklardan kastın siyak ve sibakından Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır. Devamında ise müminlere Yahudi ve Hıristiyanları dost

¹⁷⁴¹ Mümtehine 60/13.

¹⁷⁴² Mücâdele 58/8-10.

¹⁷⁴³ Münâfikûn 63/9.

¹⁷⁴⁴ Saff 61/10-11.

¹⁷⁴⁵ Saff 61/2-3.

¹⁷⁴⁶ Nûr 24/47-53; Ahzâb 33/12-15.

¹⁷⁴⁷ Bakara 2/44; Şuarâ 26/226.

¹⁷⁴⁸ Ahmet Abay, “Kur’an’a Göre Mü’minlerin Eleştirilebilirliği Meselesi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32(2018), 23.

¹⁷⁴⁹ Mâide 5/5.

¹⁷⁵⁰ Mâide 5/9-10.

¹⁷⁵¹ Mâide 5/13-14.

edinmemeleri emredilmiştir. Dost edindikleri takdirde emellerine kavuşamayacakları bildirilerek bu davranıştan sakındırılmıştır.¹⁷⁵² Bu emir Mâide 5/57. ayette Yahudilerin yanı sıra müşrikler, münafıklar da kâfirler grubuna eklenerek yinelenmiştir: *“Ey İman edenler! Ne sizden önce kitap verilenlerden dininizi eğlence ve oyun edinenleri, ne de kâfirleri dost tutmayın. Eğer gerçekten inanıyorsanız Allah'tan korkun.”*

Allah'ın emirlerine itaat edilmesi esastır. Mâide 5/94-98. ayetleri muhtevi pasajda müminlere sakındırma amaçlı bir hatırlatma yapılır. Kim ihramlı iken sınırı aşarsa, bilerek ve isteyerek av hayvanı öldürürse çok elemli bir azabı hak edeceği bildirilir. Ancak şu var ki bilerek bu ay hayvanını öldürene kefareti yolu da çözüm olarak gösterilmiştir. Denebilir ki müminlere bu imtihanda başarılı olmaları için her türlü destek sağlanmıştır. Hesap günü huzuruna toplanılacağı ve azabının şiddetli oluşu hatırlatılır. Müminin Allah'ın cezalandırmasının çok çetin olduğunu aynı zamanda da çok affedici ve merhametli olduğunu idrak etmesi gereklidir. Müminlere bir uyarı da yalancı şahitlikten kaçınmaları gerektiği hususundadır. İtaatten sapanları umdukların kavuşamayacakları bildirilir.¹⁷⁵³ Mâide 5/109, 116-118. ayetler peygamberlerin de hesap günü şahitlik yapacağına delildir.

Allah'ın şu müjdesi önemlidir: *“İşte hesap günü, Allah'a verdikleri iman ve itaat sözüne sadakat gösterenlere bu sadakatlerinin fayda vereceği gündür. Böylelerini içinde derelerin çağıldadığı cennetler beklemektedir. Onlar cennet(lerde) temelli kalacaklar. Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı olacaklar. İşte büyük bahtiyarlık budur.”*¹⁷⁵⁴ Peygamberlerin de hesap günü Allah'ın huzuruna çıkarılmalarının haber verilmesi, onların birer beşer olduğu hakikatini zihinlere kodlarken onlar dâhil herkesin akibetinin o gün belli olacağına işaret eder. Bu ayetler kimsenin kendisine güvenmemesini, kibir ve gurura kapılıp cenneti garantilemiş gibi hareket etmemesini de zorunlu kılar. İnsanı uyanık tutmaya bir vesile oluşturur. Ayrıca bugün cenneti parsellemiş gibi görünen sözde kendisini şeyh ve mutasavvıf ilan etmiş kişilere de bir gözdağı verir.

Hucurât sûresi 2. ayette de müminler/sahabe peygamberle yüksek sesle konuşmamaları, bağırılmaları, onun sesini geçmemeleri yönünde uyarılmış, aksi takdirde amellerinin boşa çıkarılmasıyla korkutulmuşlardır. Müminlere yöneltilen bu eleştiriler daha çok adab-ı muaşeret kurallarına uymama sebebiyledir.¹⁷⁵⁵ Müminlere Hz. Peygamber ile ilişkilerinde edepli olmayı öğretmektedir. Denilebilir ki müminler düşünceli ve nezaketli olmaları yönünde ahlaki olarak eğitilmektedir.

*“Müminlerin Allah'ı saygıyla anıp da O'nun katından gelen Kur'an ayetleri karşısında kalplerinin yumuşama zamanı gelmedi mi? Müminler vaktiyle kendilerine kitap verilen fakat uzun zaman içerisinde kalpleri katılaştıran kimseler gibi olmasınlar. Çünkü onların çoğu fasık/kâfir kimselerdir.”*¹⁷⁵⁶ Ayet, Mekke'de sıkıntı içinde yaşayan, hicretten sonra da bol rızık ve nimetlere kavuştukları için gevşeyen bir kısım sahabiye uyarmak için nazil olmuştur.¹⁷⁵⁷ Ayetin devamında dünya hayatının geçici ve aldatıcı olmasına dikkat çekilirken cennete girmek için yarış içinde olmaları gerektiği bildirilmiştir. Cennete Allah'ın lütfu sayesinde girilecektir.¹⁷⁵⁸

*“Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”*¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵² Mâide 5/51.

¹⁷⁵³ Mâide 5/108.

¹⁷⁵⁴ Mâide 5/119; benzer ayetler için bkz. En'âm 6/127.

¹⁷⁵⁵ Abay, “Kur'an'a Göre Mü'minlerin Eleştirilebilirliği Meselesi”, 21.

¹⁷⁵⁶ Hadîd 57/16.

¹⁷⁵⁷ Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 537.

¹⁷⁵⁸ Hadîd 57/21.

¹⁷⁵⁹ Nur 24/31.

Sonuç itibariyle Kur'an insanın Allah merkezli bir yaşam sürmesini amaçlarken bu amacı gerçekleştirmek için bir va'd ve va'di vaz etmesi kaçınılmazdır. İman, insan olmayı başaranların imtihanlar ile Allah'a olan sadakatlerini ispatlama sürecidir.¹⁷⁶⁰ İman kavramının ilk geçtiği ilk yer Müddessir sûresinin 3. ayetidir. İmana giden yolda Kur'an, zannın akıl ve bilgi ile aşılmasını ister.¹⁷⁶¹ Müminler müşrikler gibi ahiret ve gayba dair şüphe duymazlar. Onların imanı şeksiz, şüphesiz Allah'a inanma ve O'na güvenmedir. Mümin pratik anlamda yaptıklarından sorumlu olduklarını bilirler ve Allah'a hesap vereceklerinden emindir. Mümin Kur'an'da yer alan va'd ve vaidlere şeksiz şüphesiz inanan ve tasdik edendir. Müminler, Allah denilince yüreklerinin titremesi, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarının artmasıyla tanınırlar.¹⁷⁶² Onlar Allah'ın rızasını gözeterek ibadetlerinde devamlılık sahibidirler.¹⁷⁶³ Bir müminde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri de kalbinin sağlam bir şekilde Allah'ın verdiği sözden dönmeyeceğine ve insanları huzurunda toplayacağına inanmasıdır. *“Rabbimiz! Biz iman ettik. Sen bizim günahlarımızı bağışla. Bizi cehennem ateşinden koru”* diye niyaz etmesi bunun delilidir.¹⁷⁶⁴ Allah'ın azabına uğramaktan, O'nun huzurunda çetin bir hesap vermekten korkup sakınırlar.¹⁷⁶⁵ Allah yolunda karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılara göğüs gererler, söz ve davranışlarında dürüstlükten şaşmazlar, Allah yolunda mallarından harcarlar ve seher vakitlerinde mağfiret dilerler.¹⁷⁶⁶ Yüce Allah bu güzel kullara katında cennetler va'd etmiştir.¹⁷⁶⁷ Umduklarına kavuşup korktuklarından emin olacaklardır.¹⁷⁶⁸ Bu dünyada da güzel günler beklemektedir.¹⁷⁶⁹ Melekler de *“Sabretmenize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu(cennet) ne güzeldir diyerek her kapıdan onların yanına varacaklardır.”*¹⁷⁷⁰

Kur'an'da mümin, muhsin, muttaki gibi kelimelerin kendine mahsus özel anlamları bulunmakla birlikte sonuçta bunların hepsi “mümin”e delalet eder.¹⁷⁷¹ Allah mümini Allah'a eş ve ortak koştuktan, O'na karşı gelmekten sakınan “muttaki” olarak vasıflandırmış¹⁷⁷² ve muttakilere güzel bir gelecek Adn cennetleri ve birçok nimet vaad etmiştir.¹⁷⁷³ Bakara sûresinin ilk ayet grubunda müminlerin özellikleri “gaybe iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, kendilerine bahşedilen mal-mülkten Allah'a itaat ve insanlık uğruna harcamak hem Kur'an'a hem de ondan önce indirilene inanmak, ahirete de şeksiz-şüphesiz inanmak” şeklinde ifade edilir. Benzer muhteva Lokmân sûresinin ilk ayetlerinde de mevcuttur. Her iki sûrede bu vasıflara haiz inananlar, kendilere özel bir va'd ile karşılaşmıştır.

*“İşte onlar, Rablerinin gösterdiği yolda yürüyen kimselerdir. Kurtuluşa erip umduklarına kavuşanlar da sadece onlardır.”*¹⁷⁷⁴

¹⁷⁶⁰ Gürger, *İman*, 14.

¹⁷⁶¹ Gürger, *İman*, 21.

¹⁷⁶² Enfâl 8/2-4.

¹⁷⁶³ Mü'minûn 23/9; Meâric 70/34.

¹⁷⁶⁴ Âl-i İmrân 3/16, 18.

¹⁷⁶⁵ Ra'd 13/21; Mü'minûn 23/60-61; Nûr 24/52; Meâric 70/27-28.

¹⁷⁶⁶ Âl-i İmrân 3/17.

¹⁷⁶⁷ Âl-i İmrân 3/15; Ra'd 13/23-24; Tâhâ 20/75-76; Mü'minûn 23/11; Tûr 52/17.

¹⁷⁶⁸ Nûr 24/51.

¹⁷⁶⁹ Zümer 39/10.

¹⁷⁷⁰ Ra'd 13/24.

¹⁷⁷¹ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 61-62.

¹⁷⁷² Bakara 2/2.

¹⁷⁷³ Sâd 38/49-54.

¹⁷⁷⁴ Bakara 2/ 5; Lokmân 31/5; benzer ayetler için bkz. Nûr 24/51.

Tevhid inancı ulûhiyeti ve rububiyeti Allah'a tahsis etmek, O'ndan başkasının ilahlık ve rabblik hakkının olmadığını kabul ve teslim etmektir.¹⁷⁷⁵ Hiç şüphesiz bu sıfatları haiz kimse kurtuluşa erecektir.¹⁷⁷⁶ Müminlere Allah nezdinde manevi makamlar, ilahi af-mağfiret ve kıymetine paha biçilmez bir nimet (cennet) vereceğinin delili, Bedir savaşında onları meleklerle destekleyerek dünyevi va'dini gerçekleştirmesidir.¹⁷⁷⁷

İslam dini, insanın hem Allah ile ilişkisinde hem de diğer insanlarla ilişkisinde imanla birlikte yararlı iş yapmayı da zikreder. Çünkü salih amel kişinin hayata bakışında önemli bir rol üstlenir. *“Yaptıkları şeyler başlarına gelirken zalimlerin korkudan titrediklerini göreceksin. İman edip yararlı iş yapanlar da cennet bahçelerinde olacaklardır. Rablerinin katında onlara diledikleri her şey vardır. Asıl büyük lütuf işte budur.”*¹⁷⁷⁸ ifadesinde dile getirildiği gibi salih amel/yararlı iş kişiyi cennete götürmektedir. İnsanı toplumla bir araya getirir. Mümin annesine, babasına kardeşine, eşine, yakın ve uzaktaki kişilere Allah emrettiği için iyilikte bulunur.

Hak ve hakikati kavramış insanlar vahyin Allah katından indirildiğine inanır ve Allah'ın insanları bir gün huzurunda toplayacağından hiç şüphe duymazlar.¹⁷⁷⁹ Bütün peygamberlere indirilen vahiylerle de aynı şekilde iman ederler.¹⁷⁸⁰ Kim mümin olarak imanına yaraşır güzellikte işler yaparsa amelleri boşa gitmeyecek, cehennemden uzaklaştırılacak ve cehennemin değil uğultusunu en ufak bir sesini dahi işitmeyecektir.¹⁷⁸¹ Hal böyleyken bazı insanların çıkıp cehennemle müminleri sürekli korkutması manidardır. Zira onlar Allah'ın himayesi altındadır. Cehennem azabından koruyacağı kimselerdir.¹⁷⁸² Bir Kral Tanrı olarak Allah da Kur'an'da kendisini ona güvenip bağlılık gösteren (mü'min) ve teslim olan (müslim) kulların hamisi/koruyucusu olarak tanıtır.¹⁷⁸³ Mümin dünyada ve ahirette desteklenmekte, müjdelenmekte ve korkudan emin kılınmaktadır.¹⁷⁸⁴ Düşmanlarının kalbine korku salınmaktadır.¹⁷⁸⁵ Müminler ebedi kalacakları cennetle müjdelenmişlerdir.¹⁷⁸⁶ Allah'ın rahmet ve merhametine gark edeceği kimselerdir.¹⁷⁸⁷ Uhud savaşında yara alan müminlere *“Cesaretinizi yitirmeyin ve asla üzülmeyin; zira her zaman üstün olan sizsiniz; çünkü siz müminsiniz.”*¹⁷⁸⁸ şeklinde hitap edilmesinin onlara va'd edilen bir üstünlükten kaynaklı olduğu açıktır. Allah müminlere zafer ve yardım va'dinde bulunmuştur.¹⁷⁸⁹ Allah'ın hem dünyada hem ahirette kendi üzerine bir borç olarak va'didir.¹⁷⁹⁰ Nitekim Hendek savaşında da müminler desteklenmiştir.¹⁷⁹¹ Din anlayışının bu oluşturulan korku kültüründen kurtarılması, mümine va'd edilen ilahi nimetleri fark etmesi

¹⁷⁷⁵ Gölcük, *Kuran ve İnsan*, 220.

¹⁷⁷⁶ A'lâ 87/14-15.

¹⁷⁷⁷ Enfâl 8/9-10.

¹⁷⁷⁸ Şûrâ 42/22.

¹⁷⁷⁹ Âl-i İmrân/7, 9; Neml 27/3.

¹⁷⁸⁰ Âl-i İmran 3/84.

¹⁷⁸¹ Enbiyâ 21/94, 101-102.

¹⁷⁸² Tûr 52/18.

¹⁷⁸³ Hacımuftuoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*, 99; ayrıca bkz. Bakara 2/257, 286; Mü'minûn 23/88.

¹⁷⁸⁴ Âl-i İmrân 3/164; Tevbe 9/72; Nahl 16/97, 128; İsrâ 17/19; Nûr 24/55; Mü'min 40/51; Hadîd 57/12.

¹⁷⁸⁵ Ahzâb 33/26.

¹⁷⁸⁶ Bakara 2/25; Tevbe 9/72; Kehf 18/30-31; Enbiyâ 21/102-103, 105; Mü'minûn 23/11; Sâffât 37/40-49; Hadîd 57/12.

¹⁷⁸⁷ Tevbe 9/71.

¹⁷⁸⁸ Âl-i İmrân 3/139.

¹⁷⁸⁹ Mü'min 40/55.

¹⁷⁹⁰ Tevbe 9/111.

¹⁷⁹¹ Ahzâb 33/9.

elzemdir. Peygamberin şefkat ve merhamet kaynağı olarak gönderilmesi, Allah'ın rahmet ve merhametinin delilidir.¹⁷⁹² Has bahçeye gireceklere verilecek en büyük ödül, Allah'ın aradaki perdeyi kaldırarak kendisini göstermesidir.¹⁷⁹³ İman şirk mücadelesinde inananların payına cennet, Allah'a eş ve ortak koşanların payına da cehennem düşmektedir.¹⁷⁹⁴ Elbetteki bu va'd edilen müjdelerin müminlik vasfını hakıyla yerine getirenler için olduğu gözardı edilmemelidir.

5.3.9. Peygamberlere Yönelik Vaîdler

Hz. Peygamber yaklaşık yirmi üç yıllık nübüvvet sürecinde Yüce Allah tarafından mevcut durumlar karşısında nasıl bir ahval ve şerait içinde olması gerektiği hususunda bilgilendirilmiş, sürekli hatırlatmalar yapılmış, yanlış tutum ve davranışları hemen akabinde ikaz ve uyarılarla düzeltilmiştir. Kalbi meyletmelerin dahi önüne geçilmiştir. Hz. Peygamber Allah'ın habibi, rahmet ve merhametinin yeryüzündeki temsilcisidir. Ancak buna rağmen Hz. Peygamber birçok uyarı ve ikaza muhatap kılınmıştır. Kur'an'da Peygamberimiz'i uyaran ayetlerin olması, onun kendisine gelen mesajı hiç değiştirmeden ümmetine aktardığını ispat eder.¹⁷⁹⁵ Yapılan uyarıların bir kısmı Allah'a şirk koşmaması gerektiği hususundadır. Şirke bulaşması halinde karşı karşıya geleceği birçok tehdit sıralanmıştır:

*Sakın Allah'ın yanı sıra başka bir ilah/tanrı edinme. Aksi halde Allah tarafından kınanmış ve terkedilmiş olarak oturup kalırsın.*¹⁷⁹⁶

*İşte bütün bunlar, Rabbinin sana vahyettiği doğru hükümler içeren konulardandır. Allah ile birlikte başka ilah edinme! Kınanmış ve (Allah'ın merhametinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın*¹⁷⁹⁷

*Allah'ın yanı sıra başka herhangi bir ilaha/tanrıya tapınma. Aksi takdirde azaba mahkûm olursun.*¹⁷⁹⁸

*Sana da senden önceki bütün peygamberlere de şöyle vahyedildi: "Allah'a ortak koşacak olursan, iyilik namına yapmış olduğun bütün ameller boşa gider ve böylece hüsrana uğrarsın.*¹⁷⁹⁹

Bu ayetlerde hitap Hz. Peygamber'e olsa da onun şahsında bütün kulların kastedildiği müsellemidir.¹⁸⁰⁰ Hz. Peygamber Yüce Allah'ın murakebe ve himayesinde şirkten korunduğu halde ona bu şekilde hitap edilmesi, bu tehdit/korkutmanın şirk üzerinden yapılması dikkate değer niteliktedir. Şirk en büyük zulüm olarak tanımlanmıştır. Kaldı ki "İşte bu, Allah'ın hidayetidir; kullarından dilediğini(layık olanı) ona ulaştırır. Onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları elbette boşa giderdi."¹⁸⁰¹ ayeti peygamberlerin şirke bulaşmadıklarının bir göstergesidir. Hz. Peygamber'e hitaben "Sakın Allah'ın ayetlerine yalan diyenlerden olma. Aksi halde hüsrana uğrarsın."¹⁸⁰² ifadesi elbette ki onu korkutmak için kullanılmamıştır. Murat Kayacan'ın şu tespiti bizim de bu konudaki görüşümüzü ortaya koymaktadır: "Allah ile

¹⁷⁹² Enbiyâ 21/10.

¹⁷⁹³ Hacımüftüoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*, 142.

¹⁷⁹⁴ Bakara 2/83-84.

¹⁷⁹⁵ Ahmet Öz, "Kur'an'da Yapıcı Eleştiri", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı* 3(2019), 264.

¹⁷⁹⁶ İsrâ 17/22.

¹⁷⁹⁷ İsrâ 17/39.

¹⁷⁹⁸ Şuarâ 26/213.

¹⁷⁹⁹ Zümer 39/65.

¹⁸⁰⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/404; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15/205; 19/200.

¹⁸⁰¹ En'âm 6/88.

¹⁸⁰² Yûnus 10/95.

birlikte başka ilah edinme.” uyarısının doğrudan Hz. Peygamber’e yapılması, onun mesajının muhataplarının öğüt almasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü insanlar birinin bir şeyden sakındırıldığını gördüklerinde hemen o kişinin “sakındırıldığı şey açısından” ne yaptığına bakarlar.”¹⁸⁰³ Bu ayetin hemen akabinde gelen “*Sen Azîz ve Rahîm olan Allah’a güven.*” ifadesi yapılan uyarıyı yumuşatmakta ve muhatabına güven duygusu aşılamaktadır. Diğer taraftan Yûnus 10/104-105. ayetlerde verilen bilgi de Hz. Peygamber’in kendisine verilenlerle ilgili herhangi bir şüphe içinde bulunmadığını ve örnekliğini göstermektedir.

Aynı zamanda erken dönem Mekkî sûrelerde Allah yerine “Rab” isminin kullanılması da meselenin farklı bir boyutunu izhar etmektedir. Yüce Allah bu ismin mana ve mefhumuyla kendisinin eğitici/öğretici yönüne dikkat çekmektedir. Dolayısıyla mezkûr ayetler Hz. Peygamber’e yönelik bu uyarı ve ikazların öncelikle kendine/nefsine dönük olması gerektiği mesajını da içermektedir. Öncelikle bu eğitim/terbiye Hz. Peygamber’e yöneliktir ve onun şahsında tüm insanlığa teşmil edilmiştir. Nitekim Cahiliye dönemindeki müşriklerin başkalarına cömertliği tavsiye edip, kendilerinin bundan men edip cimriliklerine devam ettiği bilinmektedir. Herhangi kişi ve grubun kendisini dışarda tutamayacağı ve Hz. Peygamber’in devamlı teyakkuz halinde olması gerektiği ortaya konmuştur.

Câsiye 45/18-19. ayette Hz. Peygamber, hakikati bilmeyenlerin boş arzu ve heveslerine uymaması gerektiği hususunda uyarılmıştır. Aksi takdirde azaptan kendisini kimsenin kurtaramayacağı ifade edilmiştir. Uymaması gereken kişilerin, Hz. Peygamber’e “atalarının dinine dön” diyen Kureyşin reisleri olduğu söylenmiştir.¹⁸⁰⁴ Pasaj bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde bunların müşrikler olduğu söylenebilir. Kaldı ki ayette zalim ifadesinin geçmesi de bunu teyit etmektedir. Ayette Allah’ın muttakilerin dostu olduğunu, devamında Kur’an’ın inanan toplum için bir rehber ve rahmet olarak bildirmesi calib-i dikkattir. Yüce Allah’ın kâfirlerle müminlere aynı muamelede bulunmayacağını göstermektedir.

İsrâ 17/73-75. ayetlerde de Hz. Peygamber’e yönelik bir uyarı söz konusudur. Mealen şöyledir:

(Müşrikler), sana vahyettiğimizden (Kur’an’dan) başka bir şeyi bize iftira etmen için neredeyse seni fitneye düşüreceklerdi. İşte o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi. Seni dayanıklı (kararlı) kılmayıydık, az kalsın onlara birazcık eğilim gösterecektin. İşte o zaman, sana ölümün kat kat sıkıntılarıyla birlikte hayatın sıkıntılarını da kat kat tattırırdık. Sonunda bize karşı kendin için hiçbir yardımcı bulamazdın.

Burada fitneye düşürmekten kastedilen, gönderilen vahiyden alıkoymaktır.¹⁸⁰⁵ Allah başka durumlarda olduğu gibi bu durumda da Peygamber’in kalbini sağlamlaştırmıştır. Çünkü Peygamberini dini yalnızca O’na has kılması ve şirkin bütün çeşitleriyle savaşması için göndermiştir.¹⁸⁰⁶ Hz. Peygamber’in putperestlere kanarak lüzumundan fazla taviz verdiği, fiilen böyle bir olayın gerçekleştiği düşünülemezse de âyet-i kerîme, onun şahsında genel olarak Müslümanları, putperestlik gibi asla üzerinde uzlaşılması mümkün olmayan sapkın inanç sahibi gruplar karşısında kendi inançlarını, vazgeçilmez değerlerini ve kişiliklerini korumaya; haksızlık ve adaletsizliğe sapmadan akıllı ve onurlu bir duruş sergilemeye çağırılmaktadır.¹⁸⁰⁷

¹⁸⁰³ Kayacan, *Kur’an’da Allah*, 57-58.

¹⁸⁰⁴ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, 5/107.

¹⁸⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/42; Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/409.

¹⁸⁰⁶ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/412.

¹⁸⁰⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/508.

Sadece Hz. Muhammed'e değil tüm peygamberlere bu uyarı ve ikazlar yapılmıştır. Hz. Musa'ya hitaben de bir helak uyarısı yapılmıştır. *"Ona inanmayıp arzusuna uyanlar, sakın seni ona (Son Saat'e inanmaktan) alıkoymasın, sonra mahvolursun!"*¹⁸⁰⁸ Şunu belirtmek gerekir ki müfessirlerin çoğunluğu buradaki hitabın Hz. Musa'ya yapıldığını ve Kur'an-ı Kerim'de zikredilmesi hasebiyle Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine de hitap olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁰⁹ Mukâtil buradaki hitabın Hz. Musa'ya değil Hz. Peygamber'e olduğunu zikretmiştir.¹⁸¹⁰ Ancak sözün akışı ve konu bütünlüğü dikkate alındığında Hz. Musa'ya hitap edildiğini söylemek daha makuldür. Buna göre ayetin tefsiri şöyledir: "Ey Musa, kıyametin kopacağına inanmayan ve sadece kendi heva ve heveslerine uyan insanlar seni kıyamet için hazırlık yapmaktan sakın alıkoymasın. Aksi takdirde helak olursun."¹⁸¹¹ Öyle ya da böyle kıyametin gerçekleşliği Hz. Musa üzerinden tüm insanlığa ilan edilmiştir.

Neml 27/9-11. ayetlerinin yer aldığı pasajda Hz. Musa Rabbi tarafından merhametiyle kuşatılmış, bu merhametli oluşun sadece peygamberlerle sınırlı tutulmadığı açıklanmıştır. Şu ifade Yüce Allah'ın peygamberler ve inananlar için müjde niteliği taşımakta, gönüllere sürur vermektedir. Hz. Musa'nın Rabbiyle karşılaştığında yere bıraktığı asasının yılanı dönüşmesi sonucu korktuğu zaman *"Korkma! Çünkü benim huzurumda peygamberler için korkuya mahal yoktur. Ancak haksızlık edip sonra da işlediği kötülüğün ardından güzel davranan kişi bilsin ki ben çok bağışlayanım; çok merhametliyim."*¹⁸¹² ifadesi kullanılmıştır. Öztürk'ün yorumuyla zımnen Hz. Musa'ya "Bu yüzden, geçmişte bir adam öldürmüş olmandan dolayı da kendini günahkâr hissetme"¹⁸¹³ denmiştir. Nitekim müfessirlerin yorumları da bu yöndedir.¹⁸¹⁴ Yüce Allah'ın affediciliğinin bir peygamber üzerinden öne çıkarılması dikkate değerdir.

Hz. Peygamber'e uyarı geldiği gibi, peygamberin eşlerine de uyarı gelmiştir. Ahzâb 33/28-33. ayetlerin muhtevası bu konuya da aittir. İlk ayetler Hz. Peygamber'in eşlerine yönelik tehditmiş gibi bir his oluştursa da konu bütünlüğüne dikkat edildiğinde bu emirlerin öğüt içerdiği rahatlıkla anlaşılır. Pasajın son ayetinde de bizzat Yüce Allah bu uyarının sebebini açık ve net bir şekilde şöyle ifade eder: *"Ey Peygamberin evinin halkı! Allah sizde, günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."*¹⁸¹⁵ Ayetle ilgili Derveze'nin şu yorumu kayda değerdir: "Her ne kadar bu ayetler, Hz. Peygamber'in özel yaşamıyla ve hanımlarıyla ilgili olsa da, siyasilere, ıslah ve cihad ameliyesiyle meşgul olan liderlere üstün bir hareket noktası olmuştur. Nitekim 21. ayette müminlerin, Hz. Peygamber'i kendilerine en güzel örnek edinmeleri istenmişti. Şüphesiz bu ayetler Nebi'nin eşlerine önemli vazifeler yüklemiştir. Burada, müslüman liderlerin hanımları için de yüce telkinler ve öğretiler bulunmaktadır."¹⁸¹⁶

Tahrîm 66/3 ve 4. ayetlerde de Hz. Peygamber'in eşlerine yönelik bir uyarı daha söz konusudur. Ayette Hz. Aîşe ve Hafsa'ya hitap edilmiş, Hz. Peygamber'in gönlünü almaları istenmiş, kıskançlık, sır yayma ve onun hoşlanmayacağı aşırılıklardan kaçınma

¹⁸⁰⁸ Tâhâ 20/16.

¹⁸⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/56; Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 22/21.

¹⁸¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/24.

¹⁸¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/291.

¹⁸¹² Nem 27/10-11.

¹⁸¹³ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 427.

¹⁸¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/431; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz* 3/295; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/101.

¹⁸¹⁵ Ahzâb 33/33.

¹⁸¹⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 7/378.

konusunda uyarılmışlardır.¹⁸¹⁷ Sözün devamında onlar üzerinden müminlere de “*Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*” ikazı yapılmıştır. Müminler cehennemle uyarıldıktan hemen sonra onlara tevbe yolu gösterilmiştir. Onlara yönelik affediciliğin öne çıkarılıp cennet müjdesi verilirken kâfirler ve münafıklara tolerans tanınmayıp cehennem vaîdinin yapılması dikkat çekmektedir.¹⁸¹⁸ Çünkü onlar defaatle yapılan uyarılara kulak tıkamışlardır. Bu tavır ve tutumun sebepleri Hz. Nuh ve Hz. Lut’un eşleri ile İmran kızı Hz. Meryem ve Firavun’un karısı üzerinden örnekendirilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Hz. Nuh ve Hz. Lut’un eşlerinin hainlikleri, münafıkça bir tavır sergilemeleri ateşe girmelerine neden olmuştur.¹⁸¹⁹

Birçok sûrede özellikle de “elif lam ra” ile başlayan Yûnu, Hûd ve Yûsuf sûrelerinde Hz. Peygamber’e yönelik doğrudan hitaplar vardır. Bu hitaplarda, Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’e ve inananlara zafer va’dinin, inkârcılara da azap tehdidinin olduğu görülür.¹⁸²⁰ Mezkûr sûrelerde geçmiş peygamberlerden kesitler sunulmuş, bir kesitten diğerine geçişler Hz. Peygamber’e yönelik doğrudan hitaplarla gerçekleşmiştir. Bu hitapların Hz. Peygamber’e destek, teselli ve teşci amaçlı yapıldığı söylenebilir. Nitekim bu davet sürecinin zorlu ve sıkıntılı dönemlerinde nazil olan sûrelerdir.

Hz. Peygamber’in Allah ile olan ilişkisi bizim için rol modelidir. O hiçbir zaman ibadetlerini cennete girme arzusu ya da cehennem korkusu ile yapmamış, Allah’a kul olma ve ona daha çok şükretme arzusuyla yapmıştır. Sevgi üzerine kurulu bir ilişkisi olduğu bir gerçektir. O’ndan bir an bile ayrı kalmak istememektedir. Niçin bu kadar çok ibadet ediyorsun? Sorusuna Allah’a daha çok şükreden kul olmayayım mı? cevabı bunu gözler önüne sermektedir. Kaldı ki ismet sıfatına matuf olduğu malumdur. İnsan ise Allah’ın kendi ruhundan üflediği, değer atfettiği bir varlıktır. Yüce Allah’ın şan ve şeref sahibi kıldığı insanla ilişkisini “korku” üzerine kurması düşünülemez. O, insana insanın kendisinden daha yakın bir varlıktır. Ruhsal bir korku imparatorluğu kurarak Allah karşısında insanı “hiç” konumuna yerleştirmek, ibadetleri korkuya dayalı bir şekilde gerçekleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Eğer bu şekilde düşünülürse bireyin onuru, ruhsal ilerlemesi de göz ardı edilmiş, ibadetlerdeki amacın dışına çıkmış olur. Amaç manevi bir lezzet alıp ruhsal doyuma, güvene ulaşmak/kavuşmak ve bunu eylemlere yansıtmaktır. İslam gönüllü bir teslimiyettir. Müslüman gönülden bağlanan/teslim olandır. Batının ortaya koyduğu “hiçlik” felsefesindeki gibi Allah’ın karşısında insanın varlığı silikleştirilmemiştir. Köle pozisyonunda değildir. Aksine onu bu tür anlayışlardan uzaklaştırmakta ve özgürlüğüne kavuşturmaktadır. Yüce Allah insanın yükünü hafifletir,¹⁸²¹ taşıyamayacağını yüklemez,¹⁸²² insan için ancak ve ancak kolaylık diler.¹⁸²³ Bu eylemler, O’nun kullarını ne kadar çok sevdiğine de tanıklık etmektedir. Ayrıca “*Şu halde onlar da kendilerini besleyip açıklıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsinler.*”¹⁸²⁴ mealindeki ayetlerde Allah’ın insana korku değil güven telkin ettiğini, her türlü korkudan onları emin kıldığını müşahade etmek mümkündür.

¹⁸¹⁷ Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meali*, 561.

¹⁸¹⁸ Tahrîm 66/9.

¹⁸¹⁹ Tahrîm 66/11.

¹⁸²⁰ Yûsuf 12/102-110; Hûd 11/100-102, 114-117, 120-122; Yûnus 10/94-96; Kasas 28/ 86-88.

¹⁸²¹ Nisâ 4/28.

¹⁸²² Bakara 2/286; Talâk 65/7.

¹⁸²³ Talâk 65/2-5, 7; İnşirâh 94/5-6.

¹⁸²⁴ Kureyş 106/3-4.

6. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA VAİD AYETLERİNDE ÖNE ÇIKAN KAVRAMLAR

Kur'an ilk muhatap üzerinden bütün insanlığa mesajlar vermektedir. İlk muhatabın ne anladığı tarihsel bir yanılgıya düşmemek için çok önemlidir. Kur'an elbette beşer dilinin imkânlarıyla hitap etmiş ama anlam dünyasını genişleterek insanlık ufkuunda bir inkılap gerçekleştirmiştir.¹⁸²⁵ Kur'an; mümin, kâfir, münafık, müşrik, Yahudi ve Hristiyan insan tiplerini muhatap almıştır. Bununla birlikte muhatabın kişiliği, karakteri ve vahye yaklaşımı konuşmanın seyrini değiştirmektedir. Zaman zaman karşılıklı konuşma şeklinde yer alan pasajları doğru değerlendirme, muhatabın içinde bulunduğu tarihsel, sosyal ve kültürel şartları iyi bilmekle gerçekleşir. Zaman ve mekan da hitabın nasıllığında önem arz eder. Mekke ehli şiddet ortamında yetişmeleri sebebiyle terhip üslubundan daha fazla anlıyorlardı denilebilir.¹⁸²⁶ Azap tasvirlerinde ayrıntıya girilmesinin belki de en büyük sebebi muhatabın ısrarcı, inatçı ve alaycı söylemlerle hakikate yüz çevirmeleridir. Bilhassa kibirli bir tavırla azap gerçeğini yalanlamaları Yüce Allah'ın onlara yönelik tehdidinin ne kadar büyük olduğunu göstermek ve vazgeçirmek içindir. Zira kıyamet, yeniden diriliş, hesap gününe inanmama, yaratılış nedeni olan imtihan edilme durumunu ıskalamak demektir. Ölüm ve hayatın bu ilke üzerine kurulduğunu bilmek, sorumluluk almayı gerektirir. Dolayısıyla bundan kaçış, yalanlamayı daha da artırmaktadır.

Yüce Allah insana hitap ederken *“Biz ona şah damarından daha yakınız.”*¹⁸²⁷ İfadesini kullanmıştır. Bu ifade insanda bulunan özellikleri en iyi bilen Yüce Allah olduğunun ilanıdır. Bu bağlamda hitaplarda insan psikolojisine uygun bir dil ve üslup kullanılması da bunun en bariz göstergesidir. Kur'an'da insanın Allah'a yönelişinde takva, havf, haşyet, huşu gibi öne çıkan kavramlar vardır. Bu kavramlar insanın Allah ile doğru iletişim kurmasında anahtar rolündedir. Kur'an kendisini herkes için, özellikle doğru yolda gitmek isteyenler için öğüt ve uyarı olarak nitelerken¹⁸²⁸ bunu ancak Allah'a saygı duyanların/haşyet, muttakilerin anlayacağını birçok kez ifade eder.¹⁸²⁹ Peygamberin öğüt verici olduğu hatırlatılarak bu öğütten ancak Allah'a karşı derin saygı duyarak/haşyet, O'ndan korkanların/havf yararlanacağı, bedbaht olanın ondan kaçınacağı ifade edilir.¹⁸³⁰ Kur'an'da müminlerin özelliklerine bu kelime terkip/tabirler ile sık sık atıfta bulunulur.

6.1. Takva-Haşyet

Kuran'da geçen en önemli ve kurucu kavramlardan biri "takva" kelimesidir. Takva kelimesi birçok yerde “Allah korkusu” olarak anlamlandırılmıştır. Kavramı doğru anlamak için bu korkunun mahiyetinin doğru okunması, yorumlanması ve semantik tahlilinin yapılması gerekir. Kur'an'da geçen ve bu gün Türkçe'nin bir parçası durumunda olan kelimelerin, anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığının tespiti, Türk muhataplar tarafından Kur'an'ın doğru anlaşılması açısından çok büyük bir önem arz etmektedir.¹⁸³¹ İttika kelimesinin kökü “veka” fiilinin mastarı olan “vikaye” dir.

¹⁸²⁵ Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 31.

¹⁸²⁶ Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 124.

¹⁸²⁷ Kâf 50/16, benzer mesajlar için bkz. Bakara 2/186; Enfâl 8/24; Hûd 11/61; Mücadele 58/7.

¹⁸²⁸ Tekvîr 81/27-28.

¹⁸²⁹ Bakara 2/2; Tâhâ 20/3; Nâziât 79/26.

¹⁸³⁰ A'lâ 87 /9-10.

¹⁸³¹ Zekeriya Pak, “Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2004), 94.

Sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarındaki vikaye masterından türeyen takva kelimesinin,¹⁸³² terim anlamında birçok tanımı yapılmıştır.

Takva kelimesi İslam öncesi Arapların kullandığı anlamdan farklı bir boyut içerisinde girerek Kuran’da özel bir anlam kazanmıştır. Cahiliye döneminde dışarıdan gelebilecek tehlikelere, tahripkâr ve zararlı şeylere karşı kendini koruma, savunma davranışı anlamında kullanılmaktaydı.¹⁸³³ Bu kelime Allah korkusu olarak tercüme edilmektedir. Doğrudan korkun olarak yorumlanması yanlış anlaşılmalara sebep olmaktadır. Fazlur Rahmân (ö. 1988), takva kelimesini bir kimsenin kendisini davranışlarının zararlı veya kötü neticelerinden koruması olarak tanımlamakta, kişinin “Allah korkusu” derken gerek bu dünyada gerekse ahirette hareketlerinin doğuracağı kötü sonuçlardan korkması şeklinde anlaması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸³⁴ İzutsu, takvanın ahiretle ilgili ilahi azap korkusunu ifade eden bir kavramken sonradan bu manalardan “zahid kimsenin Allah’tan korkması” ve nihayet sadece “dindarlık” manaları doğduğunu söylemiştir. Son derece kuvvetli olan uhrevî yönünün, kelimenin manasının dindarlığa evrilmesiyle kaybolduğunu ve bu nedenle Kur’an’da müttaki kelimesinin çoğu kez kâfirin karşıtı olan “zahit mümin” manasında kullanıldığına dikkat çekmiştir.¹⁸³⁵ Dolayısıyla kelimenin ahiretle, ceza korkusuyla ilgisi kalmamıştır. Nitekim muttaki kelimesinin geçtiği müteaddit ayetlerde bu mananın yansıdığı görülmektedir.¹⁸³⁶ Örneğin, Bakara 2/2’de geçen “muttakin” lafzını Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Yahya b. Sellâm (ö.200/815) şirkten sakınanlar olarak tefsir etmiştir.¹⁸³⁷ İbn Abbas da küfür ve şirkten sakınanlar manasını vermiştir.¹⁸³⁸ Bu noktada “takvanın” inanç düzeyinde şirk ve küfürden sakınmayı, dini-ahlaki yaşantıda ise titiz ve samimi olmayı ifade ettiği tespitinde bulunmak mümkün olabilir.¹⁸³⁹ Sülün de takvayı; iman etmiş olmak için gerekli olan takva ve salih bir kişi olarak yaşayabilmenin şartı olarak amelî takva olarak iki yönde ele alır.¹⁸⁴⁰ Bir başka ifade ile takvanın ilk aşaması tasdik etmek, şirk, küfür ve nifaktan kalbi arındırıp iman etmek; sonraki aşama ise amel boyutunu da ifade etmektedir. Allah’ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaktır. Bunu da Zümer 71 ve 73. ayetlerini şahit tutarak “ittika edenler” ifadesi “inkâr edenler”in karşıtıdır der. Bu bağlamda takvâ karşılığı olarak önerilen “Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci” ifadeleri kavramın içeriğine daha uygun görünmektedir.¹⁸⁴¹ Örnek vermek gerekirse, bir kişi dini vecibeleri yerine getirirken mükafâta nail olacağından emin olamaz. Çünkü onun her an için yanlış yapması mümkündür. Dolayısıyla burada sorumluluk bilincinden kaynaklı bir durum söz konusudur. Öztürk’ün şu tarifi tüm meseleyi özetleyecek mahiyettedir: Takva düşmandan veya ölmekten korkar gibi korkmayı değil, Allah’a karşı sorumsuz, saygısız

¹⁸³² Süleyman Uludağ, “Takva,” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

¹⁸³³ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat 2000), 276.

¹⁸³⁴ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kuran* (Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014), 69.

¹⁸³⁵ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 274-281; ayrıca bkz. Mehmet Soysaldı, “Kur’an Semantiği Açısından Takva”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996).

¹⁸³⁶ Bakara 2/2-4.

¹⁸³⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/81; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, 1/120.

¹⁸³⁸ Ebü’l-Abbâs Abdullâh İbn Abbas, *Tenvîru’l-Mikbâs min Tefsîru İbn Abbas* (Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, trs.), 1/3.

¹⁸³⁹ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/372.

¹⁸⁴⁰ Murat Sülün, *Kur’an Ne Diyor, Biz Ne Anlıyoruz?* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 190-191.

¹⁸⁴¹ Uludağ, “Takva,” 39/484.

davranmaya, dolayısıyla ilahi rahmetten mahrum kalmaya yönelik bir korkuyu ifade eder.¹⁸⁴² Takva için davranıştaki ölçüyü belirleyen bir terimdir, denilebilir.¹⁸⁴³

“O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”¹⁸⁴⁴

Kur’an’da takvanın eş anlamlısı olarak ya da onu tamamlayıcı unsur olarak havf, haşyet, vecel, rahbet, huşu, hazer, işfak, fez’, ikşi’rar, işfak ve ifrak kelimeleri eşlik eder. Bu kelimeler aralarında anlam farklılıklarına rağmen korku manası taşıyan kavramlardır. Kelimeler geçtiği yerlerdeki bağlamına göre bazen olumlu, övülen bir anlam oluştururken bazen de olumsuz ve yerilen bir anlam ifade etmektedir. Takva kelimesi ve türevleri; tuğyan, istiğna, istekbera ve türevleriyle karşıt terimler olarak Kur’an’da yerini almıştır. Takva ve türevleri müminlerle ilgili kullanılırken tuğyan ve türevleri Allah’a inanmayan, kâfirler/müşrikler için kullanılmaktadır.

Haşyet kelimesine de meallerde derin saygı duymak şeklinde mana verilmiştir. Birçok ayette geçen haşye’r-rahmâne bi’l- ğayb ve yahşevne rabbehüm bil’l ğayb gibi ifadelerdeki gibi ifadelerdeki “ğayb” kelimesi de Allah’a ihlas ve samimiyetle derin saygı ve bağlılığa işaret etmektedir.¹⁸⁴⁵ “Tazimle karışık bir korku” ifade eden haşyet genellikle, korkulan şeyle ilgili bilgiden ileri gelir.¹⁸⁴⁶ Bir başka deyişle insan bilgisinden dolayı Allah’a saygı duyar, haşyet ile bilgi arasında yakın bir ilişki vardır.¹⁸⁴⁷ Allah’a derin saygı ve bağlılık gösteren kimseler şeksiz şüphesiz bilip ve inanırlar ki öldükten sonra Rablerine kavuşacaklar ve hesap vermek üzere O’nun huzuruna çıkacaklar.¹⁸⁴⁸ İzutsu, takva ve haşyet kelimelerinin Kur’an dilinin sınırları içerisine aynı anlama geldiğini ifade eder.¹⁸⁴⁹ Bu tespiti Enbiyâ 21/49 ve Nûr 24/52. ayetleriyle delillendirilir. O halde bir müminin azap ayetleri karşısındaki tutumu şu şekilde olmalıdır. “Rablerine derin saygı ve bağlılık duyanların tenleri/derileri ürperir; ardından da tenleri/derileri de kalpleri de Allahın zikrine yumuşar.”¹⁸⁵⁰ Allah’a inanan kalplerde, O’na olan sevgiden kaynaklı duygusal anlamda köklü bir bağ oluşur. Sevgi Allah’ın sıfatlarını ve O’nun insana verdiği nimetleri gereği gibi takdir ettikten sonra O’na karşı insanda ortaya çıkan duygusal bir yaşantı halidir.¹⁸⁵¹ Bu sevgi sayesinde insan saygı duymaya, Allah ile bağlarını güçlendirmeye başlar. Sonuç olarak Rablerine derin saygı duyanların Allah’tan razı, Allah’ın da onlardan razı olduğu bir hal ortaya çıkar.¹⁸⁵² Allah’a tam bir teslimiyetle boyun eğenlerin öncüsü Hz. Peygamber’in “De ki: “Ben Rabbime isyan edersem gerçekten, büyük bir günün (kıyamet gününün) azabından korkarım. O gün kim azaptan kurtarılsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.”¹⁸⁵³ mealindeki ifadesi de korkunun mahiyetini anlamak adına önemlidir. Buradaki korku hakikatin kesinliğine vakıf olma bilinciyle Allah’a itaatsizlik etmekten, O’nun sınırlarının dışına çıkmaktan kaynaklı saygıya dayalı bir haşyettir. Allah’ın ayetlerine gerçekten inananlar da tıpkı Hz. Peygamber gibi bu korkuyu

¹⁸⁴² Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/369.

¹⁸⁴³ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 162.

¹⁸⁴⁴ Tegâbün 64/16; benzer mesajlar için bkz. Âl-i İmrân 3/102; Ahzâb 33/70.

¹⁸⁴⁵ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 32.

¹⁸⁴⁶ Sülün, *Kur’an Ne Diyor, Biz Ne Anlıyoruz ?*, 186.

¹⁸⁴⁷ Fâtır 35/28.

¹⁸⁴⁸ Bakara 2/46; Ra’d 13/21.

¹⁸⁴⁹ İzutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, 301.

¹⁸⁵⁰ Zümer 39/23.

¹⁸⁵¹ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 108.

¹⁸⁵² Beyyine 98/8.

¹⁸⁵³ En’âm 6/15-16.

yaşamaktadır.¹⁸⁵⁴ Mezkûr ayetler bağlamında değerlendirdiğimizde insanın nasıl bir hal ve tavır içinde olması gerektiğini anlayabiliriz.

6.2. Havf-Reca

Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelen havf kelimesi, genellikle “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁵⁵ Râgıb el-İsfehânî havfı, “İnsanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emâreye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması” olarak tarif etmiştir.¹⁸⁵⁶ Tasavvufi eserlerde bu tanımlar daha da özelleştirilerek havf kelimesinin, bilhassa Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim haline getirildiği görülmektedir.¹⁸⁵⁷

Allah kendisini sakınılacak tek varlık olarak tanımlamıştır. Din insanların arzu ettiklerini (cennet) gerçekleştirmek, korktuklarından (cehennem) da emin kılma iddiasındadır.¹⁸⁵⁸ Allah'ın birliğine inanmayan, O'na boyun eğmeyen ve öğütlerine kulak tıkayan muhatabın en bariz özelliği bu uyarılar karşısında herhangi bir şekilde bir korku duymamasıdır. Burada sorulması gereken soru şudur: Allah tehdit içeren ayetlerini kendisinden sakınan, saygı duyan insanlara mı yoksa ayetlerini umursamayan, saygısızlık yapan insanlara mı gönderdi? Hangi tip insanların bu vaide muhatap olduğunun bilinmesi önemlidir. Bu korkutma ve tehdit ifadelerinin çoğunluğunun kâfirlere yönelik olmasına rağmen doğrudan müminlere yönelik kullanılması söz konusudur. Nitekim Allah'a inanmada sevgiye dayalı bağlılıktan ziyade korkuya dayalı bir bağlılık kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. İzutsu da Allah bu ‘ayetler’i, kesinlikle gafil insanları korkutmak için (havvafe veya tahviif) indirdiğini belirtir. Bu sözüne, İbrâhîm 14/14; İsrâ 17/59, 60; Şuarâ 26/135 ayetlerini şahit gösterir. Bu çerçevede, ayetlerde, açık ve net bir şekilde Allah vaîdlerini inkârcıları korkutmak için gönderdiğini beyan etmektedir.

Allah dışında herhangi bir varlığa boyun eğmeyi gerektirecek korku ilkesel olarak reddedilmektedir. Bu mesaj, Kuran'daki kıssalar aracılığı ile muhatabına aktarılmaktadır. Özellikle Hz. Musa'nın bir kıptiyi öldürmesinden dolayı duyduğu korku kendisi tarafından açıkça dile getirilmektedir. Buna karşılık olarak Kur'an Hz. Musa'ya, “*artık korkunu yenip kendini toparla sakın ol!*” ifadesini kullanılır.¹⁸⁵⁹ Hz. Harun'un Firavun'a giderken bulundukları korku hali gözler önüne serilirken Allah varken hiçbir korkunun olmaması gerektiğine dikkat çekilir.¹⁸⁶⁰ Burada sadece kendisinden korkup çekinen kimseye koruyup kollama, hak ve hakikatten yüz çevirene de azaba çarptırılma sözünü veren Allah, ahirette de söz verdiklerini koruyup gözetecektir, denilebilir. Nitekim Hz. Musa Firavun karşısında “korkma! endişelenme!” şeklinde ilahi hitapla desteklenmiş ve galip gelmiştir. Kur'an bütünlüğünde asıl korkulması gereken varlık insan değil, sadece Allah'tır mesajı hâkimdir.¹⁸⁶¹

¹⁸⁵⁴ Secde 32/16.

¹⁸⁵⁵ Mustafa Kara, “Havf”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/528-529.

¹⁸⁵⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/303.

¹⁸⁵⁷ Kara, “Havf”, 16/529

¹⁸⁵⁸ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 58.

¹⁸⁵⁹ Kasas 28/32-35.

¹⁸⁶⁰ Tâhâ 20/42-48; Şuarâ 26/10-15; Kasas 28/33-37.

¹⁸⁶¹ Mâide 5/23.

Öte yandan, Allah korkusu ancak Allah'ın "Din Gününün Sahibi" olarak kabul edildiği tek tanrılı bir inanışa dayandığı zaman ilahi bir ilkeye dönüşebilir.¹⁸⁶² Hesap Günü'nden ve o günün Rabbinden korkmak, bu yeni dinin bütün boyutlarının temelini oluşturan ve esas ruh halini belirleyen en önemli ilkedir. Allah'a iman etmek, kâfirleri inatçı küfr'lerinden dolayı ebedi cehennem ateşiyle cezalandıracak olan kahhar yargıç olarak Kıyamet Günü'nün Rabbi olan Allah'tan korkmak demektir.¹⁸⁶³ İlk nazil olan sûrelerdeki muhteva da buna tanıklık etmektedir. *"Azabından korkulup sakınılacak yegâne varlık O'dur. Af ve mağfiretine sığınılacak olan da yalnız O'dur."*¹⁸⁶⁴ Peygamberler Allah'tan başka hiç kimseden korkup çekinmeyen kimseler olarak vasıflandırılmıştır.¹⁸⁶⁵ Aynı zamanda müminlere de Allah'ın lütfuna nail olacakları müjdesi verilir. "Allah'tan kork!" ifadesi zımnen hayatta daha "korkusuzca yürü!" şeklinde bir güven aşılamaştır. Güven (emn) ve üzüntünün (hüzn) zıttı olan havf,¹⁸⁶⁶ Kur'an'da daha çok din dışı alanlarda kullanılmıştır; bununla birlikte Allah'tan, O'nunla karşılaşmaktan, haşr olunmaktan, ahiretteki dehşet günlerinden endişe edip korkmak da bu kelime ile ifade edilmiştir. Ancak kelimenin anlam alanı, bu havf halinin müminlerin dışındakileri imlediği sonucuna götürmektedir. Allah'a ve Resulüne itaat edip her koşulda peygamberin yanında olan, onunla savaşa katılan müminlere Allah yardımını ulaştırmış ve onlar hiçbir korku hissetmeden Mescid-i Haram'a girmişlerdir.¹⁸⁶⁷ Denebilir ki Allah'a güvenen korkudan emin kılınıp cesaret bulur. *"Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır."* mealindeki Nâziât 79/40-41. ayetlerde görüldüğü üzere Allah'tan korkmayan cehennemi ikametgâh edinirken Allah'tan korkan cenneti garantileyecektir. Aynı zamanda *"Biz bunu hem onu görenlere hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık."* mealindeki Bakara 2/ 66. ayeti de buna şahitlik eder. Tehdit ayetlerinin hemen arkasından müminlerin cennetle müjdelenmesi de bunun delilleridir. Yahudiler cenneti sadece kendilerine parsellemeleri nedeniyle azapla tehdit edilirken bütün ihlas ve samimiyetiyle özünü Allah'a teslim etmiş kimseler (muhsin) cennete girmek ve mükafatlarını almakla müjdelenmiştir:

*Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*¹⁸⁶⁸

*İman edenler ile Yahudiler, sâbiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.*¹⁸⁶⁹

Şunu vurgulamak gerekir ki müminler Allah'a saygı içerisinde, ondan korkan, ona karşı sorumluluklarını yerine getiren vasıflara sahiptir. *"Onlar kalplerin ve gözlerin korku ve dehşetten halden hale döneceği bir günden korkarlar."*¹⁸⁷⁰ *"İşte (o hayırlı kullar) Allah'a verdikleri sözün gereğini yerine getirir, dehşeti her tarafı kaplayacak olan bir günden korkarlar."*¹⁸⁷¹ Ancak kâfirlere gelince onlar dünyada iken hiçbir uyarıyı dikkate almayan, cehennemdeki ceza şekillerinden habersiz gibi yaşamına devam eden, Allah'tan da korkmayan bir tavır içindedirler. Onların bu korkusuzlukları Tûr 52/35. ayette şöyle beyan edilmektedir. *"Ne o, yoksa onlar bir yaratıcı olmaksızın*

¹⁸⁶² İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, 112.

¹⁸⁶³ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, 300.

¹⁸⁶⁴ Müddessir 74/56.

¹⁸⁶⁵ Ahzâb 33/39.

¹⁸⁶⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/303.

¹⁸⁶⁷ Fetih 48/27.

¹⁸⁶⁸ Bakara 2/112.

¹⁸⁶⁹ Mâide 5/69; benzer mesajlar için bkz. Bakara 2/38, 262; En'âm 6/48; Ahkâf 46/13.

¹⁸⁷⁰ Nûr 24/37.

¹⁸⁷¹ İnsân 76/7.

*mi yaratıldılar? Yoksa yaratıcı onlar da bu yüzden mi Allah'tan korkmuyorlar?" Kâfirlerin dünyaya ve ahirete bakışı şöyledir: "Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (ahireti) ihmal ediyorlar."*¹⁸⁷²

Dünyada kâfirlerin hali böyleyken ahirette ise korkudan yerin dibine batırılmak isteyecekleri, toprak olmayı dileyebilecekleri bildirilmektedir.¹⁸⁷³ Hâkka 69/25-29. ayet grubunda, cehennemdeki konuşmalarda, cehennemliklerin suçlarını itiraf ve pişmanlık ifadelerinde korku hissedilmektedir. Cennetlikler ise tam tersi duygular içindedir.¹⁸⁷⁴ Kur'an'daki cennet-cehennem anlatılarının teşvik ve korkutma amaçlı olduğu fakat daha öncelikli olarak insana dünyada neler yapması gerektiğini bildirmek ve sorumluluğunu üstlenmesini sağlamak gibi amaçlara matuf olduğu açıktır.¹⁸⁷⁵ Çünkü cennetlikler yapılan uyarıları dikkate almış, ceza almaktan kaçınmışlardır. Cehennemlikler de dünyada iken sorumluluktan kaçınmışlardır. Dolayısıyla Allah katında da konumları da farklıdır. *"Hiç gören ile görmeyen (mümin ile kâfir) bir olur mu?"*¹⁸⁷⁶ Örnek vermek gerekirse, Rahmân 55/46. ayette ise Allah'tan korkan kimseye iki cennet va'di vardır. Burada korkudan maksat hesap verme endişesinden dolayı çekinmek, kaygılanmak anlamındadır. Ayetin öncesinde peygamberi, hesap günü ve cehennemi yalanlayan inkârcılar vardır. Onlara cehennem va'd edilirken Allah'ın vâidlerine dikkat kesilip hayatlarını ona göre tanzim eden inananlara da cennet müjdesi verilir. O gün onlar için korku ve endişe yerine sevinç ve huzur vardır. Sonuç olarak dünyada iken cezalandırmaktan korkan insanlar ahirette kurtuluşa, cennete kavuşacaklardır.¹⁸⁷⁷ Bu bağlamda birçok ayet zikredilmektedir:

*Allah'a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar siddiklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allah katında şahitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir.*¹⁸⁷⁸

*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.*¹⁸⁷⁹

*Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var! Allah, onların ortak koştuklarından yücedir.*¹⁸⁸⁰

Bu ayetlerde Yüce Allah, doğrudan 'şirk koşmayın, inkâr etmeyin' şeklinde hüküm cümleleri kullanmak yerine, böyle yaptıkları takdirde başlarına gelecek olanları çarpıcı bir üslupla haber vererek muhataplarını korku ve sakındırma yoluyla imana dolayısıyla kurtuluşa çağırmaktadır.¹⁸⁸¹ Denilebilir ki bu şekilde hitaplarla hem insanı hemcinsinden koruma gerçekleşmekte hem de Allah ile korkutarak ahlaki bir yaşantı oluşturulmaktadır. Mümin ise va'd ve vâid ilkesinden hareketle içinde bir ümit taşır ve ahiret kaygısını azaltır. Ahirete hazırlık için gayret eder. Diğer taraftan, A'râf 7/56.

¹⁸⁷² İnsân 76/27.

¹⁸⁷³ Nisâ 4/42; Nebe 78/40.

¹⁸⁷⁴ Hâkka 69/19-20.

¹⁸⁷⁵ Câbirî, *Fehmü'l Kuran*, 2/115.

¹⁸⁷⁶ En'âm 6/50.

¹⁸⁷⁷ Bakara 2/38, 62; 112, 262; 274; Âl-i İmrân 3/ 169-171; Mâide 5/69; En'âm 6/48; A'râf 7/35; Yûnus 10/62-64; Tâhâ 20/112; Enbiyâ 21/101-103; Neml 27/89; Zuhuruf 68 İnsân 76/7, 10, 11.

¹⁸⁷⁸ Hadîd 57/19.

¹⁸⁷⁹ Nisâ 4/69.

¹⁸⁸⁰ Neml 27/63.

¹⁸⁸¹ Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 190.

ayette Allah'ın azabından korkarak ve umarak dua edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Dua etmek, umutsuzluğu aşmanın anahtarıdır.¹⁸⁸² Nitekim Rahmân'ın hayırlı kullarının cehennem azabından korunmak için etmiş oldukları dua bizlere örnek kabilindendir. “*Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler. Ve şöyle derler: Rabbimiz! Cehennem azabını üzerimizden sav. Doğrusu onun azabı gelip geçici değil, devamlıdır. Orası cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir!*”¹⁸⁸³ Nitekim şirkten kendisini arındıran, Allah'tan sakınan muttakilere cehennem azabından korunacakları sözü verilmiştir.¹⁸⁸⁴ Tûr 52/26-28. ayetlerde cennette müminlerin konuşmalarından onların dünyada iken sonlarının ne olacağını düşündükleri, yalnız O'na ibadet ettikleri ve O'ndan mağfiret diledikleri için cehennem ateşinden koruma altına alındıkları söylenebilir. Zira Allah'a yönelmeyen insan, artık Allah'tan değil insandan/şeytandan korkmaya başlar.

Şeytan ve yandaşlarından değil Allah'tan korkulması gerektiğine dikkat çekilirken daha azgın kâfir olmak için yarışanlara ahirette korkunç, zelil ve perişan edici azabın onları beklediği,¹⁸⁸⁵ putlarda, şeytan ve yandaşlarından uzak duranları da cennetin beklediği¹⁸⁸⁶ haber verilmektedir. Yüce Allah insanın uyanık olmasını, vesveselere aldırış etmemesini, kendisine sığınmasını istemiştir.¹⁸⁸⁷ Mutedil korku; iffetli, muttaki, inanç, iş ve davranışlarında dosdoğru olan müminlerin korkusudur ki bu korku, sahibini Allah'ın rahmet, mağfiret ve nimetlerinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülöklere dalmasına engel olur.¹⁸⁸⁸ Bu şekilde insanın başkasına boyun eğmesini, itaat etmesini, korkaklık halini engellemiştir. Bu bağlamda Düzgün'ün şu tespitleri son derece isabetlidir: “İslam teslimiyetin yanında, paradoksal olarak direnmeyi de içerir. Bu direnme, narşizm (boyun eğme) in aksine, sahte olan her şeyin saf dışı bırakılmasını ön gören bir yaşam felsefesi ön görür.”¹⁸⁸⁹ Bu nedenle şeytan ve yoldaşları korkunç vaîdlerle yüz yüze getirilerek¹⁸⁹⁰ müminlerin onlara uymaktan sakındırıldığını söylemek mümkündür.

Öte yandan Allah'tan ümit kesilmemesi gerektiğini beyan eden birçok ayet vardır. “*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”¹⁸⁹¹ Burada havf ile yakın anlam ilişkisi olan reca kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sözlükte “ummak, ümit etmek, arzu etmek, iyi bir beklenti içinde olmak” anlamına gelen reca, din ıstılahında, dünya ve ahirette Allah'ın rıza, rahmet, nimet ve sevabını umması, azap, lanet ve cezasından uzak olmayı, af ve mağfiretine mazhar olmayı arzu etmesi demektir.¹⁸⁹² Genel olarak reca ye'sin zıddı olarak kullanılmaktadır.¹⁸⁹³ İnsanın kesin dönüş yaptıktan sonra geçmiş günahlarının bağışlanacağına dair bir ümidi bulunmazsa ferdin içinde bulunduğu dini ve ahlaki anlamda menfi bir durumdan geleceğe yönelik olarak kendini yeniden oluşturma, ıslah

¹⁸⁸² Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 50.

¹⁸⁸³ Furkân 25/64-66.

¹⁸⁸⁴ Duhân 44/57; Tûr 52/17.

¹⁸⁸⁵ Âl-i İmrân 3/175-178; Zuhurf 43/37-39.

¹⁸⁸⁶ Zümer 39/17-18; Zuhurf 43/ 68-73.

¹⁸⁸⁷ Âl-i İmrân 3/200; Nahl 16/98; Mü'minûn 23/97-98; Fussilet 41/36.

¹⁸⁸⁸ Karagöz, *Allah Sevgisi Allah Korkusu*, 48.

¹⁸⁸⁹ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, 105.

¹⁸⁹⁰ Zuhurf 43/68.

¹⁸⁹¹ Zümer 39/53; benzer mesajlar için bkz. Yûsuf 12/87; Hicr 15/56; Ankebût 9/53.

¹⁸⁹² Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 479.

¹⁸⁹³ İbrahim Sürücü, “Bir Denge Unsuru Olarak Kur'an'da Havf ve Reca”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2015), 257.

etme imkânı güçleşir.¹⁸⁹⁴ Bunun en çarpıcı örneğini Âdem ve Şeytan kıssası oluşturmaktadır. Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e secde emrine itaat etmeyip nankörce bir tavır sergileyen şeytanın,¹⁸⁹⁵ tevbe etmek yerine hatasında ısrarını sürdürmesi Allah'tan ümidini kestiğini göstermektedir. Karamsar bir tavır takınıp intikam alma yolunu tercih etmesi de dikkat çekmektedir. Hz. Âdem ve Hz. Havva da Allah'ın emrine karşı gelmişlerdir. Ancak onların şeytandan farkı Allah'ı hatırlayıp O'ndan ümitlerini kesmemeleri ve hemen Allah'a sığınmalarıdır. İnsan ruhunda bulunan ümit ve korku, Kur'an kıssalarının ayrılmayan iki özelliği olup Kur'an'daki her kıssanın bir korku bir de ümit yönü vardır.¹⁸⁹⁶ Mezkûr kıssada bu net bir şekilde görülmektedir. Denebilir ki ümitsizlik ve karamsarlık şeytani bir harekettir. Ümit kesilince insan ahlaken zaafa düşebilir. Tamamen dünya hayatına razı olup ayetlerden habersiz gibi davranabilir ki bu durumda olanlara yönelik cehennem tehdidi vardır.¹⁸⁹⁷ Diğer taraftan ayetlere karşı duyarlı olanlara, Rablerine saygı duyanlara ise hem bağışlanma hem de büyük bir ödül vardır.¹⁸⁹⁸ Dünyada yapılanlar sadece ümidi ya da sadece korkuyu gerektirmez; salihse ümitlenmeyi, kötüyse korkmayı gerektirir.¹⁸⁹⁹

Ontolojik olarak Tanrı'nın yarattığı varlığın, kendisinde sevgi ilkesini taşıdığı ve bütün kozmolojik oluşumların, buna bağlı olarak meydana geldiği kabul edilir.¹⁹⁰⁰ Allah'ın yaratması, yarattığı varlıkları rızıklandırması, affetmesi. vb. bu sevginin tezahürleridir. Sadece korku temelli bir insan-Allah ilişkisinin inşa edilmesi oluşacak duygusal yaşantıyı farklı boyutlara taşıyacaktır. İnsanlar arasında sevginin gerçek şeklini gösterebilmesi, sevginin ana kaynağıyla/Allah sevgisiyle ilişkilendirilmesiyle mümkündür.¹⁹⁰¹ Düzgün'ün sevginin insanı özgürleştirdiğine dair şu açıklaması konuya açıklık getirecektir: "İnsanın varoluşu gereği, hissettiği ölüm korkusu hariç, bütün korkular öğrenilmiş korkulardır ve insanı kendi yarattığı kurgusal bir dünyanın tutsağı haline getirmektedir. Korkunun yarattığı bu tutsaklığın aksine, sevginin, beraberinde özgürlüğü getirmesi, bütün kısıtlamalara ve engellemelere meydan okuması, içinde özgürleştirici bir kudret taşıdığını gösterir."¹⁹⁰² Dinde talep edilen emirler severek, isteyerek gönül rızasıyla yapıldığında bir anlam kazanır. Din sevgi engel tanımadığı gibi aşkınlık da kazanır.

"Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."¹⁹⁰³ mealindeki Hz. Yûsuf'a dair umudunu besleyen Hz. Yakup'un ahlaki duruşu hem de oğullarına karşı öğüdü bizim için örnektir.

6.3. Terğib-Terhîb

Sözlükte "istemek, özenmek" anlamındaki rağbet kökünden türeyen terğîb "bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek" demektir. "Korkmak, çekinmek, sakınmak" manasındaki rehbet kökünden türeyen terhîb ise "bir kimseyi korkutmak, bir

¹⁸⁹⁴ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 96.

¹⁸⁹⁵ A'râf 7/11-17; Hicr 15/29-43.

¹⁸⁹⁶ Turgay, *Kur'an Kıssaları*, 70.

¹⁸⁹⁷ Yûnus 10/7-8.

¹⁸⁹⁸ Nahl 16/32; Mülk 67/12.

¹⁸⁹⁹ Sülûn, *Kur'an Ne Diyor, Biz Ne Anlıyoruz ?*, 189.

¹⁹⁰⁰ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 119.

¹⁹⁰¹ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 132. Ayrıntılı bkz. 119-140.

¹⁹⁰² Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 127.

¹⁹⁰³ Yûsuf 12/87.

işi yapmaktan sakındırmak” anlamına gelir.¹⁹⁰⁴ Kur’an’ın anlatım metodlarından biri olan terğib-terhib metodu muhatabı hem sakındırma hem de teşvik etme üzerine kuruludur. Terğib ve terhibin hedefi, insanları Allah’ın rahmetine ulaştırmaya ve azabından uzaklaştırmaya çalışmaktır.¹⁹⁰⁵ Terğib ve terhib terimleri Kur’an’da geçmemekle birlikte rağbet ve rehbet köklerinden türeyen çeşitli kelimeler sözlük anlamlarıyla yer alır.¹⁹⁰⁶ Amaç, muhatabın kalbinde bir taraftan rehbet, diğer taraftan rağbet hissi oluşturarak motivasyon sağlamaktır. Peygamberlerin de Allah’ın rahmetinin müjdecileri, azabının da habercileri olarak gönderilmesi¹⁹⁰⁷ bu amaca matuftur.

Terhib; tehdit, vaîd anlamı içermektedir. Tehdit, Kur’an ve İslam davetinde aslî ve gâî (asal ve amaçsal) bir unsur değil, Kur’an hitabına doğrudan muhatap olan müşrik toplumunun şirk ve küfür konusundaki inat ve ısrarıyla çok yakından irtibatlı olarak tâlî ve ârızî bir vasıta/araçtır.¹⁹⁰⁸ Öztürk bu görüşünü İsrâ 17/60. ayetiyle şahitlendirir. Peygamberlerin görevi sadece tebliğ etmek,¹⁹⁰⁹ hakikati açıklamak¹⁹¹⁰ ve uyarmaktır.¹⁹¹¹ İnanmayanları zorla yola getirmek gibi bir sorumluluğu yoktur. Dolayısıyla cehennemliklerden de sorumlu değildir.¹⁹¹² Aksine kendisinden Rabbinin yoluna insanları sözünde sağlamlılık, davranışlarında tutarlılık, güzel öğüt ve nasihatle davet etmesi¹⁹¹³ istenmiştir. Dinde zorlama olmadığı bildirilerek Hz. Peygamber’den tebliğ ve davet metodunu zorlaştırma değil kolaylaştırma, mecbur kılma değil öğüt verme ve hatırlatma üzerine inşa etmesi istenmektedir. Gâşiye 88/21-22. ayetlerde Hz. Peygamber’in “musaytır” değil “müzekkir” olması gerektiğinin bildirilmesi bu duruma işaret etmektedir: “Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.”

Geçmişte de Allah’ın elçilerinin tehditvari bir üslupla değil yumuşak bir dil kullanarak inkârcılarla diyalog içerisinde olması bu ilahi emre itaat edildiğini teyit etmektedir. Hz. Âdem’in oğullarından Habil’in Kabil’e karşı tavrı, Hz. Nuh’un inkârcı oğluyla “yavrucuğum” şeklinde konuşması, Hz. İbrahim’in inkârcı babasıyla konuşurken “babacığım” ifadesini kullanması, Hz. Yakup’un oğullarının verdikleri sözde durmamalarına ve tuzaklarına rağmen dışlayıcı ve kinci bir tavır almak yerine kucaklayıcı şekilde hareket etmesi, Hz. Yûsuf’un kardeşlerinden intikam almak yerine affedici bir rol üstlenmesi öne çıkan örneklerdir. Hz. Musa ve Hz. Harun’un Firavun’a giderken üslup konusunda uyarılması,¹⁹¹⁴ Hz. Peygamber’in müşrikler üzerinde katı ve zorba olmaktan uzak olduğunun belirtilmesi bunu göstermektedir.

Yüce Allah’ın isimlerinden Rahîm ve Raûf sıfatlarının sadece Hz. Peygamber için kullanılması da nazar-ı itibara alınması gereken bir diğer husustur. O şefkat ve merhamet yönünden kuşatılmış bir yüce bir ahlaka sahiptir. Ancak çok merhametli ve şefkatli olması, düşmana karşı yumuşaklık göstermesine sebebiyet vermemelidir. İnkârcılar bu durumdan faydalanmaya çalışmamalıdır. Bu ayarın gözetilmesi hususunda Hz. Peygamber ve diğer bazı peygamberler (Hz. Nuh-Hz. İbrahim) uyarılmışlardır. Dini

¹⁹⁰⁴ Mehmet Görmez, “Terğib-Terhib”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40/508; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/366.

¹⁹⁰⁵ Görmez, *Kur’an-ı Kerim’in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu*, 76.

¹⁹⁰⁶ Görmez, “Terğib-Terhib”, 40/508.

¹⁹⁰⁷ En’am 6/48; Hac 22/49.

¹⁹⁰⁸ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/451.

¹⁹⁰⁹ Nahl 16/35.

¹⁹¹⁰ Nahl 16/64.

¹⁹¹¹ Ahkâf 46/9.

¹⁹¹² Bakara 2/119.

¹⁹¹³ Nahl 16/125; Hicr 15/85.

¹⁹¹⁴ Nahl 16/125.

hâkim kılma çabalarında tek başına yumuşaklığı ya da sertliği seçmek ve bu konuda bir aşama göstermemek tebliğin ruhuna aykırıdır.¹⁹¹⁵ Şu halde Hz. Peygamber gerçek iman sahipleri için rahmet ve şefkat kaynağı iken O’nu incitenlere yönelik çetin azap habercisidir.¹⁹¹⁶ İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlar Allah’ın rahmeti, lütfu, sevgisi, cennet vb. ile müjdelenirken kâfirlikte direnip ayetleri yalanlayanlar kıyamet, ahiret, hesap, ceza günü ve cehennem azabıyla tehdit edilmişlerdir:

*Allah’a kavuşacakları gün müminlere yönelik esenlik dileği “Selâm”dır. Allah, onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır.*¹⁹¹⁷

*Biz onların ne dediklerini çok iyi biliyoruz. Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O hâlde sen, benim uyarımdan korkan kimselere Kur’an ile öğüt ver.*¹⁹¹⁸

Diğer taraftan Yüce Allah Bakara 2/40-41. ayetlerde İsrailoğullarına hitap ederek “yalnız benden korkun” şeklinde iki kere terhipte bulunmuştur. Devamındaki ayetlerde nasıl davranılması gerektiğini açıklamıştır. Müşriklere yönelik de “O halde tek gerçek ilah olarak yalnız benden korkun.”¹⁹¹⁹ ifadesini kullanmıştır. Kim tevhid etmezse, o cehennem ile cezalandırılacaktır.¹⁹²⁰ Kur’an’da Allah bu nevi hitaplarla insanın korku psikolojisini harekete geçirmekte ve hata yapmasına mani olma cihetine girmektedir.¹⁹²¹ Denilebilir ki burada korku ile kastedilen mutlak hükümranlılığın sahibi olarak sadece Allah’ı tanıyıp bilmektir. Dinin müminlere va’d ettiği mükâfatla dini inkâr edenlere verilecek cezalar arasında bir denge gözetilmiş, bu ödül ve cezanın insanlara duyurulmasına terğib ve terhib denilmiştir.¹⁹²² Terğib-terhib, Kur’an’ın çift yönlü anlatım üsluplarından biridir.

6.4. İnzâr-Tebşîr

İnzâr sözlükte n-z-r kökünden türemiş bir kelimedir. Kur’an’da “inzâr”ın hangi amaçla kullanıldığı, nasıl bir anlam kazandığı konumuz açısından büyük öneme sahiptir. Sözlüklerde “inzâr”ın asıl anlamının i’lam/bildirim olduğu ifade edilir.¹⁹²³ Ancak fiilin değişik kullanımlarında hep bilgilendirme, korkutma ve uyarı anlamları da bulunur. Tefsir kitaplarında ikaz içerikli bildirim,¹⁹²⁴ korkutma içerikli bildirim¹⁹²⁵ şeklinde anlam alanı oluşturur. Şu halde “inzâr” lafzı da bir yönüyle terhip, tehdit, vaîd içerdiği söylenebilir. Kur’an’da aynı kökten türeyen nezîr, münzir, nüzur kelimeleri de yer alır. “Nezîr” ve “münzir” kelimeleri, bir topluma düşman tarafından veya başka bir yerden ansızın gelebilecek tehlikeleri bildiren ve öğreten anlamındadır.¹⁹²⁶ Şu halde inzârın korkutmaktan ziyade korkulacak yeri ve hususu bildirmek, öğretmek ve sakındırmak anlamı taşıdığı da söylenebilir.

Bu görüşümüzü Müddessir sûresi 2. ayet destekler mahiyettedir. İlk inen ayetlerden olması hasebiyle “قم فانذر /kalk ve uyar!” şeklinde bir hitapla söze başlanması, “نشر” değil de “نذر” fiilinin kullanılması dikkat çekicidir. Âlusî, buradaki

¹⁹¹⁵ Kayacan, *Kur’an’da Hz. Nuh’un Toplumsal Islah Çabaları*, 154.

¹⁹¹⁶ A’râf 7/184, 188; Tevbe 9/61; Ahkâf 46/12.

¹⁹¹⁷ Ahzâb 33/44.

¹⁹¹⁸ Kâf 50/45.

¹⁹¹⁹ Nahl 16/51.

¹⁹²⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/472.

¹⁹²¹ Saygılı, *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği*, 196.

¹⁹²² Görmez, “Terğib-Terhib”, 40/508.

¹⁹²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 5/202; Cevherî, *es-Sihâh*, 3/389.

¹⁹²⁴ Sa’lebi, *et-Keşf ve’l-Beyân*, 1/150.

¹⁹²⁵ Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, 2/95.

¹⁹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 5/202-203.

inzârı şu şekilde tavsif etmiştir: “Burada onları müjdele” ifadesi kullanılmamıştır, bu ayetlerin indiği dönem henüz nübüvvetin başlangıç dönemidir. Bu dönemde ağırlıklı tema “uyarı” temasıdır. İnzâr/uyarı, doğal olarak müjdelemeyi gerektirdiği için sadece inzâr üslubuyla yetinilmiştir.¹⁹²⁷ Denilebilir ki “enzir” fiili insanları tehdit et, korkut anlamında değil de insanları durum hakkında bilgilendir anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla geçtiği her yerde tehdit/korkutma anlamı oluşturmaz. Hangi durumla ilgili kullanıldığının dikkate alınması gerekir. Genel anlamda bilgilendirme ve haber verme olarak anlaşılması daha doğru olacaktır. İnzar kavramının Mekki sûrelerde yoğunlaşırken tebşir kavramının Medeni sûrelerde sıklıkla kullanılması¹⁹²⁸ bu durumu desteklemektedir. Öte yandan birçok kez de inzârın tehditlerle birlikte kullanıldığı göz ardı edilmemelidir.

Peygamberlerin müjdecî (mübeşşir) ve uyarıcı (münzir) olarak gönderilmesi ve sebepleri müteaddit ayetlerde yer almaktadır.¹⁹²⁹ İsrâ 17/105. ayette Hz. Peygamber’e hitaben de sadece müjdecî ve uyarıcı olduğu hatırlatılmıştır. Kuran’ın genel üslubunda tebşir ve inzâr olarak çift yönlü bir anlatım vardır. İnzârın karşıt terimi de tebşir oluşturmaktadır. Kuran kendisini de müjdeleyici (beşir) ve uyarıcı (nezir) olarak tanımlamaktadır.¹⁹³⁰ Ancak Kur’an’da inzâr lafzı, tebşirden daha çok kullanılmıştır. Bu şekilde yer alma sebebini Câbirî şu şekilde izah etmiştir: “Bu dönemde sadece “uyarı”nın kullanılması, o dönemde bütün Mekkelilerin “uyarı”ya muhatap durumunda olmalarıdır, çünkü o insanların tamamı henüz müşriktirler, kendilerine daha önce peygamber gelmiş değildir. Bu sebepten “ümî” olarak adlandırılmışlardır. Bu görüşünü de Kasas 28/46 ve Yâsîn 36/6. ayetlerle delillendirmektedir.¹⁹³¹ Denilebilir ki Mekke döneminde inzâr ve türevlerinin kullanılması kaçınılmazdır, çünkü burada kullanılan “uyarı/inzâr” bir nevi tebliğ niteliğindedir. Ancak uyarı yapıldığı takdirde ödül ya da cezayı gerektiren durumlar açığa çıkar. Bu da muhatapın ne ile karşılaşacağını bilmesi demektir. Bu nedenle nezîr her peygamberin sıfatı olmuştur. “Kur’an, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için mutlak güç sahibi, çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir.” mealindeki Yâsîn 36/5-6. ayetleri Kur’an’ın tebliğ yönünü ortaya koymaktadır. Beyzâvî ayetin iniş zamanı ile ilgili şu bilgileri, bu yönünü desteklemektedir: “Uzun bir fetret dönemi yaşanmış, o zamanki Arapların ecdadı peygamber uyarısından uzak kalmışlardı. Bu ifade, onların peygambere ne derece şiddetle muhtaç olduğunu anlatır.”¹⁹³²

Buradan hareketle Kur’an’da inzâr/uyarı/tehdit ayetlerinin yer alma sebepleri ve bağlamları doğru okunmalıdır. Çünkü hitap ve üslup muhataba göre değişmektedir. Özellikle kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennem ile ilgili uyarılar kâfir muhatabında korkutma amacı taşırken inananlar için ıslah, kötülükten sakındırma ve ameli salih artırma işlevine sahiptir. Nitekim Kur’an’da “müjde” lafzı da muhataba göre farklı bir anlam kazanmıştır. Azapla müjdelenenler ifadesinin geçmesi müjdenin her zaman sevindirici bir durumu bildirmek için kullanılmadığını göstermektedir. Azapla müjdelenen Âl-i İmrân 3/21 ve Tevbe 9/3. ayetlerde geçen müjdelemenin, hakiki manada müjdeleme değil, belağatta “istiare-i tehekkümiyye” diye ifade edilen, alay etmek yoluyla zıddı olan kötü bir şeyi anlatmak için yapılan müjdelemedir.¹⁹³³ Bu

¹⁹²⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 15/130.

¹⁹²⁸ Turgay Gündüz, “Pedagojik Açıdan Kur’an’da “İnzar” Kavramı ve İlgili Diğer Bazı Kavramların İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 540.

¹⁹²⁹ Bakara 2/213; Nisâ 4/165; En’âm 6/48; Kehf 18/56; İsrâ 17/105.

¹⁹³⁰ Mâide 5/19.

¹⁹³¹ Câbirî, *Fehmü’l-Kur’ân*, 1/ 33.

¹⁹³² Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 4/263.

¹⁹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* 10/111.

farklı manalar ancak Kur'an'a bütüncül bir şekilde yaklaşıldığında ve bağlam dikkate alındığında tebarüz edecektir. Ayetler, herkes için bir uyarı niteliği taşısa da bu durum muhatabında farklı duygular oluşturmaktadır. Kâfirleri korkuturken müminleri de koruyucu bir rol üstlenmektedir. Örnek vermek gerekirse, “*Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar.*” mealindeki En'âm 6/51. ayeti ile “*De ki: “Ben sizi ancak vahy ile uyarıyorum.” Ama sağırlar uyarıldıkları vakit çağırışı işitmezler.*” mealindeki Enbiyâ 21/45. ayeti muhataba göre söylenenin anlam kazanacağını göstermektedir.

Kur'an'ın özellikle müminler için müjde olduğunu ifade eden altı ayet vardır.¹⁹³⁴ Nitekim insanların çoğu ondan yüz çevirmekte ve ona kulak vermemektedir. Dolayısıyla Kur'an imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan müminlere mükâfâtlarının çok büyük olacağını müjdelerken ahirete inanmayanlara ise cehennemde çok elemli bir azap hazırladığını haber vererek sakındırır.¹⁹³⁵ Kur'an genel olarak kendisini tüm insanlık için bu şekilde tavsif ederken şu hususu defaatle vurgulamaktadır: Kur'an'ın bu vasıflarının işlevsellik kazanması ancak inanan, sakınan mümin kimseler için geçerli olacaktır. Çünkü ondan faydalanacak olan müminlerdir. Dikkat çeken bir diğer husus Hz. Peygamber'in müjdeleme ve uyarmanın dışında muhatapta herhangi bir yaptırım/zorlama kullanmaması gerektiğidir. İnanıp inanmamakta muhatap muhayyer bırakılmış, Hz. Peygamber onlardan sorumlu tutulmamıştır. Peygamberin müşrikleri imana getirmekle sorumlu tutulmadığı, sadece uyarıcı olduğu müteaddit ayetlerde hatırlatılmıştır.¹⁹³⁶ Bakara 2/119 ve Kâf 50/45. ayetler bu duruma açıkça işaret etmektedir:

Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.

Biz onların ne dediklerini çok iyi biliyoruz. Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O hâlde sen, benim uyarımdan korkan kimselere Kur'an ile öğüt ver.

Tebliğde şiddete meyilli bir üslup, tavır ve tutum içerine girmemek temel ilkedir. Kur'an'ın bu ilkesi birçok ayette görülmektedir.¹⁹³⁷ Üstelik tebliğde esas olarak şu ilkenin alınması da Hz. Peygamber'in vazifesini netleştirmektedir: “*Müjdeleyin, nefret ettirmeyin! Kolaylaştırın, güçleştirmeyin*”¹⁹³⁸ Nevevî (ö. 676/1277) bu sözü şöyle izah etmiştir: “Rasullullah bu kelimelerle bir şeyle onun zıddını birarada zikretmiştir. Halbuki bu iki zıt ayrı ayrı vakitlerde yapılır. Şayet yalnızca birini söyleyerek mesela “kolaylaştırın!” demiş olsaydı, nekre olan bu emir bir defa kolaylık gösterip genellikle güçlük çıkaran kimse tarafından da yerine getirilmiş olurdu. Fakat ayrıca bir de “güçleştirmeyin!” buyurunca artık “güçleştirme” bütün hallerde ve her yönüyle kaldırılmış olur ki, arzu edilen budur. “Müjdeleyin!” ifadesinden sonra ayrıca “nefret ettirmeyin!” ifadesinde de durum böyledir. Bu hadiste Allah'ın fazlı, sevabının ihsanının bolluğu ve rahmetinin genişliğiyle müjdeleme ve sadece korkutucu ve tehdit edici şeylerden bahsedilmesinin yasaklaması dine yeni ısınanları, dinin emir ve yasaklarına

¹⁹³⁴ Bakara 2/97; Nahl 16/89, 102; Neml 27/2; Fussilet 41/4; Ahkâf 46/12.

¹⁹³⁵ İsrâ 17/9-10.

¹⁹³⁶ Şûra 42/7; benzer ayetler için bkz. Tâhâ 20/113; Enbiyâ 21/45; Fâtır 35/23-24.

¹⁹³⁷ Bakara 2/256; Nahl 16/125; Ankebût 29/46; Yûsuf 12/108; Kehf 18/29.

¹⁹³⁸ Buhârî, “Kitâbü'l-İlm”, 69; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 32/342; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Saydâ-Beyrut: el Mektebetü'l-Asriyye, trs.) “Kitâbü'l-Edep”, 4835.

alıştırmak içindir.¹⁹³⁹ Gâşiye 88/22. ayette Hz. Peygamber'in onlar üzerinde "musaytır" olmadığını belirtmesi, bir ücret talebinde bulunmaması da onlar üzerinde denetim kurma amacının olmadığını göstermektedir. Nitekim "(*Ey peygamber*) Biz seni cümle âleme şefkat ve merhamet kaynağı olarak gönderdik."¹⁹⁴⁰ Sahip olduğu büyük merhamet duygusu onu, herkesin imana gelmesi ve böylece ebedi azaptan kurtulması bakımından pek büyük çilelere düşürüyordu.¹⁹⁴¹ Kur'an'da muhtelif ayetler Hz. Peygamber'in kâfirleri/müşrikleri doğru yola ulaştırmada ne kadar çaba sarf ettiğini, davetinden yüz çevirdiklerinde ne kadar üzüldüğünü gözler önüne sermektedir.¹⁹⁴²

Bakara 2/6-7. ayetlerde yer alan "*Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.*" ifadesi buradaki inzârın kâfirlerine yönelik olduğunu imlemektedir. İnzâr lafzının takva, havf, haşyet, terhib kelimeleriyle yakın anlam ilişkisi olduğu görülür.

Kur'an'ın hitabındaki baskın tehdit üslubu araçsal olmakla birlikte bu hitaptaki her bir ayet ve her bir ifade öteden beri kendi nüzul sosyolojisinden bağımsızlaştırılıp mutlaklaştırılarak yorumlandığı için, vaaz ve hutbe edebiyatından dini sohbet kültürüne kadar hemen her alanda inzâr, tehdit ve tahvif dili teolojik söylem ve retoriğin ayrılmaz parçası olmuştur.¹⁹⁴³ Dozunda olduğu zaman amacını gerçekleştirmiş olur. Aksi takdirde insan bu tehditlerin altında farklı bir hale bürünebilir. Muhatabın durumu asla göz ardı edilmemelidir. Kur'an'ın üslubunda önce bilgilendirme/uyarma, sonrasında ıslah ve inşa en son aşamada ise nasıl bir sonuçla (cennet-cehennem) karşılaşılacağı haber verilmektedir. Tedrici bir usül gözetilmekte, en son aşamada daha detaylı sahneler sunulmaktadır. Cennet-cehennem, ahlaki terbiye için, Tanrı'nın Arap ruhuna uygun bir motivasyon aracıdır. Evrensel olarak herkese uygulanması gerekemeyebilir."¹⁹⁴⁴ Genelleyici bir anlatım içine girilmemesi elzemdir. Nitekim Kuran, karşısındaki muhataba ihtiyaç halinde tehditleri beyan etmektedir. Dini anlamaya ve öğrenmeye gelen birine tedrici bir yöntemle yaklaşılmalıdır. Şunu vurgulamak gerekir ki doğrudan tehdit dili kullanıldığı takdirde amaç hâsıl olmayacaktır. Hz. Peygamber'in aynı zamanda çatışmacı bir dil kullanmamıştır. Mekke halkının kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili alaycı sorularına Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "*Ben iman edecek kavme müjde veren ve uyaran bir peygamberden başkası değilim.*"¹⁹⁴⁵ Bu ifade, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz hadisini destekler mahiyettedir. Müşriklerden bahsederken nezîr olması öne çıkarken müminlere konuşurken beşîr olmasının öne çıktığı görülmektedir. Aynı pasaj içerisinde Peygambere hitaben kolaylaştırıcı davranması daima iyi ve güzel olan şeyleri tavsiye etmesi istenmiştir. Meal en şöyledir: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*"¹⁹⁴⁶ Mezkûr iki ayetteki muhteva muhatabına korkutma değil de sevdirmeye üzerinden gidildiğini göstermektedir.

Şunu vurgulamak gerekir ki ilk nazil olan sûrelerden Müddessir 74/1-7. ayet grubu, Hz. Peygamber'e daha en baştan davet sürecinde nasıl bir duruş ve tavır sergilemesi gerektiği hususunda emirler ihtiva etmektedir. Bu metod; onun çağrısında başarılı olması, ilk iman eden arkadaşlarının kendisini destekleme ve çevresinde

¹⁹³⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 12/ 4.

¹⁹⁴⁰ Enbiyâ 21/107.

¹⁹⁴¹ Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları*, 213.

¹⁹⁴² Kehf 18/6; Şuarâ 26/3; Fâtır 35/8.

¹⁹⁴³ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/451.

¹⁹⁴⁴ İlhami Güler, *Aklın İçindeki İlhamlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 113.

¹⁹⁴⁵ A'râf 7/188.

¹⁹⁴⁶ A'râf 7/199.

toplanmada son derece samimi olmaları, iman etmeyenlerin kendisine saygı duymaları ve onu takdir etmeleri; bunun yanında onun ahlâki meziyetlerini inkâr etmemelerini sağlayan en güçlü etken olmuştur.¹⁹⁴⁷ Şuarâ 26/214-216. ayetlerinde de hangi muhatapla nasıl bir ilişki kurması gerektiği belirtilmiştir. “(Önce) en yakın akrabanı uyar. Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım.” Bu, aşiret içerisinde inananlara karşı kucak açmak, inanmayanlara karşı ise “ben sizin yaptıklarınızdan beriyim” (yani inkârınızın sorumluluğu size aittir) ayetinde ifadesini bulduğu üzere, çatışmadan uzak bir ilişki kurmak demektir.¹⁹⁴⁸ Ayetin devamında Yüce Allah’ın “Azîz ve Rahîm olan Allah’a güven.” ifadesi, tabir caizse sen yoluna devam et, kimseyle münakaşaya girme, ben her şeyi hallederim demektir. Nitekim Allah düşmanından intikama almaya kadir, dostlarına merhamet edendir.¹⁹⁴⁹

Kâfirleri tehdit eden ayetler, pasaj bütünlüğünde değerlendirildiğinde siyak sibakında sıklıkla müminleri rahatlatıcı ve müjdeleyici ifadeler dikkat çekmektedir. Bu üslup tarzı Allah’ın herkese adil bir şekilde davrandığının/davranacağını delilidir. Ayrıca bu durum kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili vaîdlerinin muhatabının da farklı olduğunu göstermektedir. Yûnus 10/62-65. ayetleri Kur’an’ın müminlere yönelik tavrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah’ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir. Resûlüm) Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet (ve üstünlük) Allah’ındır. O, işitendir, bilendir.

Vaîd ayetlerinin hedef kitlesi öncelikle müminler değil kâfirler/müşriklerdir. Şiddetli azaba çarptırılanlar ve kurtuluşa eremeyenler, Allah adına asılsız iddialarda ve isnadlarda bulunanlardır.¹⁹⁵⁰ Azap onları tepede tırnağa kuşatırken müminlere temelli kalacakları cennette köşkler va’ d edilmiştir.¹⁹⁵¹

Diğer taraftan Peygamberlerin müteaddit ayetlerde korkularına yer verilmiştir:

*Bu çağrıya kulak tıkayıp imandan yüz çevirdiğiniz takdirde korkarım ki o dehşetli kıyamet-hesap günündeki azaba mahkûm olacaksınız. Hepiniz yarın bir gün hesap vermek üzere Allah’ın huzuruna geleceksiniz. O her şeye kadirdir.*¹⁹⁵²

*De ki: Rabbime isyan edersem, o dehşetli kıyamet gününün azabına çarpılmaktan korkarım.*¹⁹⁵³

*Dehşetli günün azabına çarpılacak olmanızdan korkarım.*¹⁹⁵⁴

Şu halde Peygamberlerin bu durumlarıyla ilgili kaygı ve korkunun inanca etkisinin önemi yadsınamaz. Denilebilir ki korkularının sebebi bu va’ d edilenlerin gerçekliğine yürekten inanmaları ve bu vaîdlerden hiç şüphe duymamalarıdır. Hz. İbrahim’in de babasına uyarılarında, onun adına üzüldüğü görülmektedir. Korkusu şu şekilde ifade edilmiştir. “Babacığım, korkum o ki sen bu gidişle Rahmân’ın azabına

¹⁹⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû l’l-Hadîs*, 1/443.

¹⁹⁴⁸ Câbirî, *Fehmü l’l Kur’an*, 2/121.

¹⁹⁴⁹ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrû l’l-Münîr fi l’-Akîdeti ve ş-Şerî’ati ve l’-Menhec* (Dimaşk: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, h. 1418), 19/238.

¹⁹⁵⁰ Yûnus 10/69-70.

¹⁹⁵¹ Ankebût 29/55, 58.

¹⁹⁵² Hüd 11/3-4.

¹⁹⁵³ Zümer 39/13.

¹⁹⁵⁴ Şuarâ 26/135; Ahkâf 46/21.

uğrayacaksın; şeytanla dost olduğunu da maalesef o zaman anlayacaksın."¹⁹⁵⁵ Hz. Musa'nın, Hz. Nuh'un ve Hz. İbrahim'in korkularına cesaret veren Allah'tır. Zümer 39/53. ayette korkunun ölçüsü belirlenmiştir. Kur'an'da peygamberin yanı sıra âlimler, melekler, canlı cansız varlıklar, mühtedi, muttaki, namazını kılan hayırda yarışan salih ve akıl sahibi insanların Allah'tan korktukları görülmektedir. Ancak bu korku mutedil bir korkudur.

Allah'ın kudretinin sınırsızlığını/sonsuzluğunu resmeden va'd ve vaîd ayetlerinin insana karşı bir tehdit olarak algılanmaması gerekir. Bununla ilgili şu ifadeler kayda değer niteliktedir:

İnsanı tehdit eden güç, karşı karşıya geldiği güçtür. Allah'ın kudreti, insan için yönlendirici ve destekleyici(lütuf) bir güçtür. Dolayısıyla Tanrı'nın mutlak bilgi, irade ve kudreti hiçbir şekilde insan için tehdit kaynağı olarak görülemez. Allah'ın kudretinin vurgulandığı ayetler sapmaya karşı bir zırh işlevi görür. İnsanın kendisini zayıf hissettiği yerlerde ise ona güç kaynağı olur.¹⁹⁵⁶

Ayrıca bu güç sayesinde Allah'a bağlılığı kuvvetlenir, O'na olan güveni artar. Böylece bu durum insanın toplumda cesaretle ve özgürce hareket etmesini sağlar. Nitekim bu duruma peygamberlerin hayatları şahitlik etmektedir. Hiçbir peygamber, inkârcı muhatabından korkmamıştır. Hz. Nuh'un Allah'tan başka kimseden korkmadığı ve kavmine şu sözlerle meydan okuduğu görülmektedir:

Onlara Nuh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra (vereceğiniz) hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin."¹⁹⁵⁷

Zımnen muhatabına "elinizden geleni ardınıza koymayın" mesajı içermektedir. Hz. Hûd'un da kavmine yönelik *"Haydi artık hepiniz bir araya gelip beni ortadan kaldırmak için ne tür bir plan yaparsanız yapın ve gözümlü açmama bile fırsat vermeyin"*¹⁹⁵⁸ ifadesi de bir hodri meydan çağrısıdır.

Peygamberlerin Allah'a dayanıp güvendikleri, O'nun dışında herhangi bir güç ve iktidara boyun eğmedikleri görülmüştür. Tebliğ vazifesini hakkıyla yerine getirme arzusu içinde olan Hz. Peygamber de kendisine tebliğ edilenlerin dışında kime, ne zaman azap geleceğinin bilgisi dâhilinde olmadığını müteaddit ayetlerde ifade etmiştir. Sadece Allah'a dayanıp güvendiğine şu ayet şahitlik etmektedir: *"Allah'ın azabından hiç kimse beni kurtaramaz. Zaten ondan başka sığınacak kimsem yoktur."*¹⁹⁵⁹

"Her kim Rabbine inanıp güvenirse, ne mükâfatının azalacağından, ne de haksızlığa uğrayacağından endişe eder." mealindeki Cin 72/13. ayeti de mümin bir insanın nasıl olması gerektiğine dair yol gösterici niteliktedir.

6.5. Rahmet-Gazap

Dini doğru anlamak ve doğru yaşamak; Yüce Allah'ı tanımak, inzal olunan vahyi/Kur'an'ı tanımak ve seçilen peygamberi tanımakla mümkündür. Vaîd ayetlerinin

¹⁹⁵⁵ Meryem 19/45.

¹⁹⁵⁶ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 83.

¹⁹⁵⁷ Yûnus 10/71.

¹⁹⁵⁸ Hûd 11/55.

¹⁹⁵⁹ Cin 72/22.

doğru anlaşılmasında da bu metodun kullanılması zorunludur. Bilhassa Allah, Kur'an ve Peygamber üçlüsünde rahmetin/merhametin/şefkatin ne oranda etkin rol oynadığını vuzuha kavuşturmak, rahmet gazap ilişkisini anlamak adına büyük öneme haizdir. Sözü edilen bu çerçevede konu ele alınacaktır.

Yüce Allah'a Kur'an'da birçok isim ve sıfat nispet edilmektedir. Bunlardan öne çıkan isimlerden biri Rahmân, diğeri Rahîm'dir. Kur'an'da "Rahmân" ismi 57, "Rahîm" ismi ise Hz. Peygamber'e nispet edilen yer hariç¹⁹⁶⁰ 114 yerde geçmektedir.¹⁹⁶¹ Rahmân, sözlükte şefkatli, merhametli ve yufka yürekli olmak (rikkat, teattuf, 're'fet), acımak, şefkatli ve merhametli davranmak gibi manalar taşıyan "رحم" kökünden türemiştir.¹⁹⁶² Rahmân tek başına kullanılırken Rahîm ismi geçtiği her yerde Allah'ın diğer isim ve sıfatlarıyla bir terkip oluşturmuştur. Gafûr, Tevvab, Vedud, Rauf, Azîz, Rahmân, Rab, Birr isim ve sıfatlarıyla birlikte yer almıştır. En çok Gafûr sıfatıyla birlikte geçmesi dikkat çekmektedir. Rahmân isminin Yüce Allah'ın zatına ait bir isim, Rahîm isminin ise fiillerine ait bir isim olduğu şeklindedir.¹⁹⁶³

Tefsirlerde Rahmân ve Rahîm isimlerinin anlam farklılıklarını ortaya koyan birçok görüşe yer verilmiştir. Konu iki farklı yönden ele alınmıştır. Rahmân, Cenab-ı Hakk'ın rahmetinin, bütün yaratıkları kapsadığını, Rahîm ise kıyamet gününde yalnız müminlere yöneldiğini ifade eder.¹⁹⁶⁴ Genel kabul gören görüş de budur. Bu görüş A'ra7/156. ayet ve Ahzâb33/43. ayetle delillendirilir. Böyle bir kategorik ayrıma gidilmesinin doğru olmadığını ifade eden Öztürk, iki ilahi ismin tecellilerinin hem dünyada hem de ahiret için geçerli olduğunu, ilahi isim ve sıfatların mazi, hal, istikbal açısından sınırlamanın mümkün olmadığını, Nahl 16/7 ve İsrâ 17/66. ayetlerden ve Hz. Peygamber'in dualarından hareketle tavzih eder.¹⁹⁶⁵ Allah dünyada da ahirette de Rahîmdir. İki ismin bir arada zikredilmesi tekit işlevine sahiptir.¹⁹⁶⁶ Rahmân ve Rahîm kavramlarının mahiyetiyle de ilgili muhtelif görüşler ortaya konmuştur. Ancak bu bahsi diğer bir konudur. Ezcümle ortaya konulan bütün görüşler Yüce Allah'ın şefkati ve merhametinin tavzihinden ibarettir, denilebilir.

Hiç şüphesiz Yüce Allah'ın kendisini Rahmân ve Rahîm olarak tanıtması ve ilk sûrede bu isimleri iki kez kullanması, muhatap kitleye verilmek istenen bir mesajın işaretleri olarak görülmektedir. Okuyan bu durumu şu şekilde açıklar: Allah kendisini bu iki sıfatıyla bize anlatmakta, bizden de aynı doğrultuda eğitim yapmamızı istemektedir. Dışlayan, azap etmek için fırsat kollayan, kullarına azap etmekten zevk alan bir varlık değil de, merhameti bütün yaratılmışları çepeçevre kuşatan bir Allah anlayışını topluma kazandırılmalıdır. Nitekim Allah merhameti kendisine ilke edinmekte ve kullarına asla haksızlık etmeyeceğini beyan etmektedir.¹⁹⁶⁷ Yüce Allah'ın çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu,¹⁹⁶⁸ insanlar için zorluk değil kolaylık dilediği, zulmedici olmadığı defaatle bildirilmektedir.¹⁹⁶⁹ O halde, Allah'ın kimseye zulmetmeyeceğine kesin olarak inanmak adaletine güvenin gereği olduğu gibi, affına

¹⁹⁶⁰ Tevbe 9/128.

¹⁹⁶¹ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 376-379.

¹⁹⁶² İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, 5/1929.

¹⁹⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 1/361.

¹⁹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/127; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 1/361.

¹⁹⁶⁵ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/195-196.

¹⁹⁶⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, 5/1929, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/ 172.

¹⁹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/182; En'âm 6/12; Enfâl 8/51; Yûnus 10/44; Hac 22/10; Kasas 28/59; Kâf 50/29.

¹⁹⁶⁸ Bakara 2/143; En'âm 6/54; A'râf 7/156; Ahzâb 33/43.

¹⁹⁶⁹ Mâide 5/6; Hûd 11/117; Mü'min 40/31.

iltica etmek de lütuf ve merhametine güvenin gereği olup onun lütuf ve merhametine sınır konulamaz.¹⁹⁷⁰

Allah insana salt bilgisel içerik sunmaz, dini yargılarda bulunmaz. Aynı zamanda duygu dünyasına da hitap ederek onunla kalbi bir yakınlık kurar. İnsanın Allah ile bağı bilgisel/gerçeklik zemininde başlar, duygusal bağ ile güçlenerek devam eder. Bu bağ kurulmadığında ya da zayıf kaldığında emir ve yasaklara itaat bir yük haline dönüşür. Allah'ın bazı insanları sevmediği, öfkelenildiği, onlara lanet ettiği, onlardan intikam aldığı/alacağı Kur'anî ifadelerde yer almaktadır.¹⁹⁷¹ Ancak gazapla ilgili ifadeleri doğru anlamak için Yüce Allah'ın beyanlarının hangi ortam ve şartlarda ortaya çıktığının dikkate alınması gerekir.

Gazap kelimesi “غضب” kökünden türemiş olup kızmak, öfkelenmek, öfke duygusuyla kanın beyne sıçraması anlamlarına gelir.¹⁹⁷² İsfehani, Yüce Allah bu kavramla nitelendirildiği zaman ondan kasıt sadece intikam olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷³ Ebü'l-Bekâ (ö. 1095/1684) ise gazab lafzına, “öfke duyulana zarar vermeyi istemek” şeklinde mâna vermiştir.¹⁹⁷⁴ Kur'an'da fiil ve isim türevleriyle birlikte 25 yerde geçen “gazap” lafzı “rıza” (hoşnutluk) ve “hilm”in (ağrıbaşlılık, olgunluk) mukabilidir.¹⁹⁷⁵ Bunların çoğunluğu Allah'a nispet edilmekle birlikte iki ayette Hz. Musa'ya,¹⁹⁷⁶ bir ayette Hz. Yûnus'a,¹⁹⁷⁷ bir ayette de müminlere nispet edilmiştir.¹⁹⁷⁸ Allah'a izafe edildiği ayetlerde gazap “lânet etmek, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğa, zillate ve helâke mâruz bırakmak” gibi anlamlara gelir.¹⁹⁷⁹ Zuhurf 43/55 ve Mâide 5/60 ayetlerinde olduğu gibi Yüce Allah'ın gazab ettiği kimseleri fiilen cezalandırması veya gazaba uğrattığı kimseleri sözle kınaması veyahut onlara kızması ve öfkelenmesidir şeklinde görüşler de beyan edilmiştir.¹⁹⁸⁰ Diğer taraftan gazabın mukabili olan hilim sıfatı klasik sözlüklerde, büyük ölçüde birbirinin tekrarı ibaret olan ve özellikle edebî-ahlâkî literatürdeki anlam genişliğiyle karşılaştırıldığında yetersiz olduğu anlaşılan tanımlarda hilim (hilm), “sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak” şeklinde açıklanmıştır.¹⁹⁸¹ O gücü yettiği halde affeder, kendisini gazabı tahrik etmez, ceza vermede acele etmez.¹⁹⁸² Halimin anlam alanında zayıf olduğu için bir yumuşaklık gösterilme değil aksine tahakküm edebilen bir güce sahipken şiddete başvurmama söz konusudur.

Gazap ilgili vaidler muhatabın ahlaki seviyesine göre değişmektedir. Elbette ki müminle kâfirin ahlaki seviyesi aynı değildir. Müminde şükür, tazim, muhabbetullah ve haşyetullah halleri görülürken kâfirde, isyan, nankörlük, Allah'ı ve elçisini alaya alma hali zuhur etmektedir. Öncelikli olarak gazap kelimesinin geçtiği Fâtiha sûresindeki

¹⁹⁷⁰ Hasan Elik, “Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd- Vaid ve İlahi Af”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(Aralık 2004), 77.

¹⁹⁷¹ Nisâ 4/93; Mâide 5/80; Enfâl 8/16; A'râf 7/55, 136, 152; Nahl 16/106; Fetih 48/6; Mücadele 58/14.

¹⁹⁷² İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa* 4/428; Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/608.

¹⁹⁷³ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/608.

¹⁹⁷⁴ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Lüğaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trs.), 1/671.

¹⁹⁷⁵ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/293; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrâhîm Ceffâl (Beyrut: İhyâu't-Turâs, 1996), 4/78-80; Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 611.

¹⁹⁷⁶ A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

¹⁹⁷⁷ Enbiyâ 21/87.

¹⁹⁷⁸ Şûrâ 42/37.

¹⁹⁷⁹ İlyas Üzüm, “Gazap”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/434.

¹⁹⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188-189.

¹⁹⁸¹ Mustafa Çağırıcı, “Hilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/33.

¹⁹⁸² Gölcük, *Kuran ve İnsan*, 146.

nimet-gazap ayetlerinin kategorizeleştirmede yol gösterici olduğu söylenebilir. Nitekim ilk nazil olan sûrelerden olması, verilmek istenen mesajları ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. “*Sen bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil.*” ifadesinde geçen gazaba uğrayanlardan kimlerin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin bir kısmına göre gazaba uğrayanlardan maksat Yahudilerdir, sapanlardan maksat Hristiyanlardır.¹⁹⁸³ Bu görüşler genellikle Mâide 5/60 ve Mâide 5/77. ayetleriyle delillendirilir. Gazaba uğrayanların Yahudiler olduğuna delil olarak Bakara 2/90 ayeti de sunulur.¹⁹⁸⁴ Müfessirlerin bir kısmı ise her ikisinin aynı konumda olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁸⁵ Şöyle ki gazaba uğrayanlar sapıktırlar. Aynı şekilde dalalette olan Hristiyanlarda da bu gazaba uğrayanlara dâhildir. Taberî bu durumda Allah’ın bu fırkalardan her birini, kullarına iyice tanıtmak için, her birine ayrı sıfatlar tahsis ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁸⁶ Derveze ise Fâtiha sûresinin ilk inen sûrelerden olması, o dönemde ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlardan daha yumuşak bir şekilde, Hz. Peygamber’in risalet ve davasına onların tanıklığının istenilmesi dolayısıyla muhatap kitlenin Yahudi ve Hristiyanlar olmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁸⁷ Bizim de kanaatimiz bu yöndedir. Nitekim vahyin nazil olduğu dönemde özellikle ilk muhatap müşriklerdir. Müşriklerin inkârcı ve alaycı tavırlarının gazaba uğramalarına ve dalalette olmalarına neden olduğu söylenebilir. Ayrıca Müslümanların yolunun tek ve nimet yolu olması tevhid inancı ile uyum içinde iken müşriklerin hem gazab hem de dalâlet ile damgalanmaları çokluğun tezahürü şirk ile paralellik arz etmektedir.¹⁹⁸⁸ Şu ya da bu şekilde burada müminlerin gazaptan ayrı tutulduğu, gazaba uğrayanların davranışlarından sakındırıldığı kolaylıkla anlaşılabilir. Allah’ın kimlere gazap ettiğini ve kimlerin sapık yola düştüğünü bilen bir insan bilinçli olur ve böylece ahlâkî davranış kazanmanın yolunu öğrenir.¹⁹⁸⁹

“*Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur. Onun için kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır. Kâfirlerin küfrü, Rableri katında kendileri için ancak gazabı arttırır. Kâfirlerin küfrü, kendilerine ziyandan başka bir şey getirmez.*”¹⁹⁹⁰ mealindeki Fâtır 35/39. ayeti sebep ve sonuç içermesiyle meseleyi özetleyecek niteliktedir. Bu ayette geçen “makt”, şiddetli gazap,¹⁹⁹¹ buğz;¹⁹⁹² ile “hasar” ise helak,¹⁹⁹³ ahirette ceza olarak tefsir edilmiştir. Siyakından anlaşıldığı üzere özelde müşriklere yönelik olsa da genel olarak tüm insanlığa hitap etmekte ve Derveze’nin ifadesiyle şöyle demektedir: “Allah yerdeki ve gökteki gizli açık her şeyi, insanların içindekileri, akıllara gelen herşeyi bilir. Kur’an’ı duyanları kendilerinden önceki nesillerin varisi kılmıştır. Nitekim insanların birbirinin ardısına gönderilmesi evrendeki süregelen geleneklerdendir. Onlardan kim küfrederse, küfrü ve ona tâbi olanların günahı, onun boynunadır ve bu ona yeter. Küfür

¹⁹⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/36; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/185-187, 194; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 1/141; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/20.

¹⁹⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/66; Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkitî, *Edvâ’ü’l-Beyân fî İzâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân* (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Fikr, 1415/1995), 1/9.

¹⁹⁸⁵ Reşit Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 1/57.

¹⁹⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/195; benzer mesaj için bkz. Şinkitî, *Advâu’l-Beyân*, 1/9.

¹⁹⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 1/304-305.

¹⁹⁸⁸ Halil Aldemir, “Fatiha Sûresi’nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/1 (2012), 241.

¹⁹⁸⁹ Ahmet Abay, “Fatiha Sûresi ve Kişilik İnşası”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2016), 126.

¹⁹⁹⁰ Fâtır 35/39.

¹⁹⁹¹ Muhammed Mahmûd Hicâzî, *Tefsîrü’l-Vâdih* (Beyrut: Dâru Cîli’l-Cedîd 1413), 3/169; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 4/260.

¹⁹⁹² Ebüssuûd, *İrşâdû’l-Akli’s-Selîm*, 7/155; 1/489.

¹⁹⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 20/484.

işleyen olsa olsa Allah'ın öfkesini ve kendisinin kaybını arttırır.”¹⁹⁹⁴ Şu halde kişi küfrü tercih etmesi sebebiyle bu sonuçla karşılaşır. Yüce Allah'ın adaletli olduğuna şahitlik eden, mezkûr ayeti açıklayan benzer bir mesaj da şudur: “*Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üslenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*”¹⁹⁹⁵

Diğer taraftan daha önce de vaîd ayetlerinde geçtiği üzere ilahi gazaba uğrayanlar, kasten bir mümini öldüren,¹⁹⁹⁶ düşmana karşı savaşta firar eden,¹⁹⁹⁷ imana eriştikten sonra tekrar kalbini inkârcılığa açan ve kâfirlikte direnen,¹⁹⁹⁸ Hz. Peygamber zamanında ve öncesinde bazı Yahudiler,¹⁹⁹⁹ müşrikler²⁰⁰⁰ ve münafıklar²⁰⁰¹ şeklinde özetlenebilir. Onlara hem dünyada hem ahirette ceza vardır. Onlar umduklarına kavuşamayacaklar ve hüsrana uğrayacaklardır. Allah'a ortak koşan, kıyamet günü ile ilgili ileri geri konuşup alay eden müşriklere gazap ve şiddetli azap tehdidinden sonra müminlere katından istedikleri her şeye nail olacakları müjdesi yer alır.²⁰⁰² Allah'a nankörlük edip azanlara gazap ettiği gibi, tevbe eden, yürekten iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara da bağışlaması vardır.²⁰⁰³ Allah'ın gazabına uğrayanların yerinin cehennem olduğu haber verilirken bu ve sonraki ayette Allah'ın rızasını kazananla, gazabına uğrayan zümrenin Allah katında farklılığına dikkat çekilir.²⁰⁰⁴ Münafıkların Hz. Peygamber'e itaat eder gibi görünüp sözleriyle onu desteklerken arkasından iş çevirmeleri, Hz. Peygamber'in düşmanlarıyla işbirliği içinde olmaları sözümona Allah'ı kandırıyormuşçasına yapılan bu ikiyüzlü hareketler, Allah'ın onları lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmasına sebep olmuştur. Bu nifakçılıkları ve bozgunculukları Allah'ın gazabını çoktan hak ettiklerinin delilidir. Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak can alacaklar,²⁰⁰⁵ amelleri boşa çıkacak²⁰⁰⁶ ve bütün hayırsız işleri de boşa çıkacaktır.²⁰⁰⁷ Bu tehdit ayetlerinin ardından müminlere yönelik “*Allah hiçbir emeğinizi zayi etmeyecektir.*”²⁰⁰⁸ ifadesinin gelmesi bu mahrumiyetin sadece kâfirlikte karar kılanları kapsadığına işaret etmektedir. Müşrik ve münafıklara gazap, lanetleme, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırma ve cehennem vaîdleri yer alırken müminlere cennet va'd edilmektedir.²⁰⁰⁹ Sonuç olarak gazap ayetlerinden öncesinde veya sonrasında rahmet içeren ayetlerin gelmesi durumun seyrini değiştirmektedir. Bütün bunlar hitabın şeklinin muhataba göre değiştiğini göstermektedir.

Dikkat çeken diğer bir husus Allah'ın kâfirlere mühlet tanıması, affetmek için tevbe kapısını açık bırakmasıdır. Bu, onun cezaya çarptırmada aceleci olmadığını gösterir.²⁰¹⁰ Tevbe sûresinin başında ilahi vahyi anlama ve kavrama hususunda belki

¹⁹⁹⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadis*, 3/129.

¹⁹⁹⁵ İsrâ 17/15.

¹⁹⁹⁶ Nisâ 4/93.

¹⁹⁹⁷ Enfâl 8/16.

¹⁹⁹⁸ Nahl 16/106.

¹⁹⁹⁹ Bakara 2/61, 90; Âl-i İmrân 3/112; Mâide 5/ 60; A'râf 7/152; Tâhâ 20/86.

²⁰⁰⁰ A'râf 7/71; Fetih 48/6.

²⁰⁰¹ Şûrâ 42/16; Fetih 48/6; Mücâdele 58/14.

²⁰⁰² Şûrâ 42/16-23.

²⁰⁰³ Tâhâ 20/81-82.

²⁰⁰⁴ Al-İ İmran 161.

²⁰⁰⁵ Muhammed 47/27.

²⁰⁰⁶ Muhammed 47/28.

²⁰⁰⁷ Muhammed 47/32.

²⁰⁰⁸ Muhammed 47/35.

²⁰⁰⁹ Fetih 48/1-6.

²⁰¹⁰ Meryem 19/75-84; Tâhâ 20/129; Şûrâ 42/21.

sıkıntı yaşadıkları düşünülüp Hz. Peygamber'in meydan okumasından sonra itiraz eden müşriklere hatalarını anlamaları için mühlet verilmesi bu duruma şahitlik etmektedir.²⁰¹¹ Nitekim geçmiş kavimleri anlatırken kendisini “Azîz” ve “Rahîm” olarak tanıtmış, bu meyanda anlaşılan ayetlerdendir.²⁰¹² Kaldı ki Allah hiçbir kavmi durduk yere cezalandırmamış,²⁰¹³ onlara zulmetmemiş, gerçekte onlar kendilerine zulmetmiştir.²⁰¹⁴

Yûnus 10/75-93 ayet topluluğunun muhtevasını Hz. Musa ve kavmi oluşturur. Bu pasajda dikkatleri çeken en önemli husus Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavun ve adamlarından kurtulmak için “*Rahmet ve merhametini lütfet de bizi bu zalim kavmin elinden kurtar.*” şeklinde duaları üzerine Allah'ın rahmetinin onları kuşatırken gazabının da Firavun ve onun adamlarını kuşatmasıdır. Bu sahne rahmet ve gazabı anlamada muhteşem bir rol üstlenmiştir. Aynı zamanda Firavun ile ilgili başka bir pasajda elçi vazifesinde olan Hz. Musa'dan Firavun'a davette bulunurken yumuşak bir üslup kullanılmasının istenilmesi din dilinin öfke değil sevgi dili üzerine kurulması gerektiğine işaret eder. Nahl 16/64. ayette geçen “*Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik.*” ifadesinden önce şeytan ve şeytanın dostu olan müşrikler ve kâfirlere yönelik azap ve cehennem gibi vaidler yer alırken sonrasında inananlara rahmet ve merhametin göstergesi olarak verilen nimetler anlatılmıştır. Aynı sûrenin 89. ayetinde “*Allah'a yürekten teslim olanlar için rahmet ve müjde olan Kur'an'ı indirdik.*” ifadesine yer verilir. Mezkûr ayetler mümin ve kâfirlere yapılan muamelenin farklılığına dikkat çeker.

Allah'ın rahmet sıfatının/merhametin bütün süreçlerini yöneten esas isim/ilk olduğu ve hiyerarşik olarak en tepede bulunduğu kabul edilmiştir.²⁰¹⁵ Ancak müşrikler nezdinde Rahmân isminin pek kıymeti harbiyesi yoktur. Furkân 25/60. ayette Rahmân da kimmiş/neymiş şeklinde alaycı ifadeleri, Ra'd 13/30. ayette Rahmân'ı inkâr ettikleri zikredilir. Fazlur Rahmân, bazı müsteşriklerin İslam'ın tanrısının şefkat ve merhametten ziyade, güç, kudret ve azap tanrısı olduğunu ileri sürdüklerini belirtmiş, bir müsteşrikin bu konuyla ilgili “Kuran'daki Allah, sevgiden çok korku tanrısıdır” ifadesine yer vermiştir. Onlara şu şekilde cevap vermiştir:

Kur'an'ı ilk okuyuşta dahi üzerimizde kalan etki Allah'ın sonsuz yüceliği ve sonsuz merhametli oluşudur. Buna rağmen birçok Batılı yazar Kur'an'da anlatılan Allah'ı hem cehaletleri hem de ön yargıları sebebiyle sırf yoğunlaşmış bir kudret/kuvvet, hatta kaba kuvvet olarak ve hatta bazen kaprisli bir diktatör(haşa) olarak tasvir etmişlerdir.²⁰¹⁶

Allah'ın kendisine nispet edilen isim ve sıfatların nirengi noktalarını Rahmân, Rahîm, Raûf, Vedûd, Halîm, Gafûr, Gâfir, Gaffâr, Afuvv sıfatları oluştururken bu durumun göz ardı edilmesi Allah tasavvurunun gazap sıfatıyla öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu yüzden korku üzerine kurulu bir Allah tasavvuru ortaya çıkmaktadır. Öztürk ise Rabiâtü'l Adeviyye'nin (ö. 185/802) öncülük ettiği sevgi, muhabbet üzerinden bir Allah tasavvuru inşa edilmesini daha doğru bir yaklaşım olarak görür. Onun Allah'a olan yakınlığını/muhabbetini şu sözleri ortaya çıkarır:

Rabbim! Ben seni iki sevgiyle seviyorum. Biri, benim sana yönelik iştiağımdan, diğeri senin sevmeye layık olmandan mütevellit

²⁰¹¹ Tevbe 11/1-4.

²⁰¹² Şuarâ 26/68, 104, 122, 140,159, 175, 191, 217.

²⁰¹³ Şuarâ 26/208-209.

²⁰¹⁴ Rûm 30/9.

²⁰¹⁵ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 180.

²⁰¹⁶ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, 31.

muhabbettir.” diye niyazında, gerek “İlahi! Seni seven kalbi ateşte yakar mısın?” münacatında ve gerekse “Ben Allah’a ne cehennem korkusuyla ve ne de cennet sevdasıyla ibadet ederim. Şayet korku yüzünden ibadet edersem, bir bakıma ırgat durumuma düşerim. Gerçekte ben Allah’a aşk ve şevkimden dolayı ibadet ederim.” şeklindeki sözünde ifadesini bulan derin muhabbet, beşeri abartı payına ve ibadet mefhumunu sulandırma gibi risklerine rağmen sonuçta kelem ve fıkıh geleneğindeki otoriter Allah tasavvurunu insanileştirme çabasının eseridir. Ancak bu yöndeki çabaların İslam düşüncesinde marjinal kaldığı, kalam ve fıkıh şöyle dursun tasavvufta dahi Hasan el-Basri’nin öncülük ettiği korku anlayışını ön plana çıkıldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Hâlbuki başta gazap olmak üzere suhut-saht, lanet, intikam gibi fiillerin Allah’a izafe edildiği ayetlerin pek çoğu hem şirk, küfür ve nifakı adeta meslek edinen ve hem de Hz. Peygamber ve Müslümanlara derin husumet besleyip olmadık eziyetleri reva gören inkârcılarla ilgilidir.²⁰¹⁷

Diğer taraftan, Allah kızsar ve öfkelenirse bile gayet sabırlı (sabbâr) olduğu için kızgınlığına ve öfkesine hâkim olmasını da bilir.(halim) O, bir ‘gazap tanrısı’ değildir.²⁰¹⁸ Allah’ın ortaya çıkan bu sıfatları kendisine takınılan tavrın neticesindedir. Asla durduk yere sarf edilmiş sözler değildir. Örnek vermek gerekirse, Yahudiler tuzak kurar, Allah da onlara yaptıklarının karşılığını verir.²⁰¹⁹ Dini hâkim kılma çabalarında tek başına yumuşaklığı ya da sertliği seçmek ve bu konuda bir aşama gözetmemek, tebliğin ruhuna aykırıdır.²⁰²⁰ Tarihsel tecrübelerden de yola çıkarak ödül ve cezanın insan motivasyonunda etkin bir rol oynadığı gerçektir. Bir başka deyişle ödül ve ceza motive edici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazıları vaîd ayetlerinden etkilenirken bazıları Esma-i Hüsnâ’dan etkilenir. Nitekim ihmalkâr ya da inkârcı davranan kimse öncelikle korkutularak sakındırılır. Sonrasında tevbe yolu gösterilir. İtaatkâr davranan kimsede ise müjde ile sakındırılma söz konusudur. Kehf 18/1-4. ayetlerde bu duruma işaret edilmektedir:

Hamd olsun Allah’a ki, O, (insanları) kendi tarafından çetin bir azap ile ikaz etmek, iyi iş ve davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için, içinde ebedî kalacakları (cennette) güzel bir ecir bulunduğunu müjdelemek ve “Allah evlat edindi” diyenleri de uyarmak için kuluna (Muhammed’e), kendisinde hiçbir (tezat ve) eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitab’ı indirdi.

Diğer taraftan Câbirî Kur’an’da “Rab” isminin kullanım alanıyla ilgili şu tespiti kayda değer niteliktedir: Neticede Rab kelimesinin Kur’an’daki manası, belli bir sertlik içeren kullanımlarda dahi, ilahi inayet, nimet, uyarı ve ikaz çerçevesinde seyretmektedir.²⁰²¹ Rab ismi müşriklere yönelik hitaplarda Allah’ın mutlak hükümlerliliği ve otoritesini ifade ederken Hz. Peygamber ve müminlere yönelik hitaplarda daha çok O’nun müşfikliğine işaret eder.²⁰²² Aynı lafız muhatap kitleye göre farklı bir mana kazanmaktadır. Rab kelimesi hem kendisinde maliklik/efendilik/seyyidlik hem de ıslah etme, terbiye etme anlamlarını da taşımaktadır. Bu bağlamda Allah, kullarından rahmetinden ümit kesmemelerini, günahlardan tevbe etmelerini, bu durumda affedici ve merhametli olacağını, aksi

²⁰¹⁷ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/296.

²⁰¹⁸ Hacımüftüoğlu, *Kral Tanrı Allah’ın Krallığı*, 148.

²⁰¹⁹ Âl-i İmrân 3/54.

²⁰²⁰ Kayacan, *Kur’an’da Hz. Nuh’un Toplumsal Islah Çalışmaları*, 152.

²⁰²¹ Câbirî, *Fehmü’l Kur’an*, 1/153.

²⁰²² Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/174.

takdirde azapla karşı karşıya gelmelerinin pişmanlık duyup vaveyla etmenin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.²⁰²³ Allah'ın kendisini şu şekilde tanıtmaması va'd ve va'id konusunda bize yol gösterici niteliktedir: *"Bu Kur'an gücü sonsuz, bilgisi sınırsız olan, günahları affedip tövbeleri kabul buyuran, cezası şiddetli ama ihsanı da bol olan Allah katından indirilmiştir. O'ndan başka ilah/tanrı yoktur; sonunda varılacak yer O'nun huzurudur."*²⁰²⁴ Allah'ın rahmetiyle alakalı Rahmân, Rahîm, Gafûr, Tevvâb, Velî, Raûf, Mevlâ sıfatlarının göz ardı edilmemesi gerekir. Nitekim Gafûr, Tevvâb isimlerinin Rahîm ismiyle terkip oluşturması da nazarı itibare alınmalıdır. Meleklerin müminler için yalvarıp yakarması, Allah'tan müminler için isteklerde bulunması müminlere verilen değeri ortaya koymaktadır. Allah'ın rahmet ve gazabını anlamak adına Allah'ın ahirette kimlere nasıl bir tutum içerisinde olacağını anlamak adına Mü'min 40/6-12. ayetleri içeren pasaj önemlidir.

Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesini istemesine rağmen ümidi kesip karamsarlığa düşmek mümine yakışır bir tavır değildir. Hz. Zekeriya'ya oğlunu, Hz. Musa'ya kardeşini, Hz. Yûsuf'a babasını geri veren Allah'ın, kulları üzerinde koruyuculuğunu da "Mü'min" esması ile ortaya koyması dikkate değerdir. O, kullarına karşı çok müsamahalı, çok bağışlayıcıdır.²⁰²⁵ Bu ayet müşriklerin nankörlüklerini anlatıldığı pasajın ortasında zikredilmiştir. Nitekim müşriklere kendi varlığını hatırlatıcı, kâinat hakkında düşünmelerini teşvik edici örnekler sunarak uyarılarda bulunmuştur. Ancak müşrikler peygamberlerin uyarılarını alaya almışlardır. Konuya dair pasajın sonunda zikredilen şu ifade her şeye rağmen onlar üzerinde zorba olmadığının kanıtıdır: *"Şayet Allah insanları işledikleri günahlar yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde bir tek canlı kâfir bırakmazdı. Fakat Allah belli bir süreye kadar onlara mühlet veriyor. Vadeleri dolunca Allah onların hesabını görüp hak ettikleri cezayı verecektir. Şüphesiz Allah kullarının yaptığını görür."*²⁰²⁶ Bir elçi olarak Hz. Peygamber'in de kâfirler üzerinde zorla imana getirmekle mükellef bir tavırda olmaması gerektiğinin birçok ayette bildirilmesi de Yüce Allah'ın rahmeti dolayısıyladır.²⁰²⁷

Benzer şekilde Yüce Allah'ın peygamber göndermesi insanlara olan rahmetinin bir göstergesidir. Peygamberler, inananlara Allah'ın sevgisini, rahmet ve merhametini, mükafât olarak cenneti müjdelerken onların Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı olmaları ve hesap verme sorumluluğuyla hareket etmelerini sağlamak için gönderilmişlerdir. Diğer taraftan şirk ve inkârda direnip ayetleri alaya alanlara kıyamet, ahiret, hesap, ceza ve cehennemle ilgili ikazlarda bulunarak onları korkutup sakındırmaktadır. Tevhid şirk mücadelesinde bu çift yönlü anlatım Kur'an'ın âdetidir.²⁰²⁸ Yüce Allah kendisini de bu şekilde tanıtmaktadır.²⁰²⁹ İsim ve sıfatlarında, kâfirlere bakan yüzüyle, müminlere bakan yüzü aynı değildir. Bu durumu Kur'an'da bu örneklerle sıklıkla rastlanır. Örnek vermek gerekirse, Hz. Musa'nın kavmini bir süre kardeşi Harun'a emanet edip gidişinden sonra ve kavminin buzağya tapındıklarını gördüğünde öfkesi ve sonrasında Allah'a duası dikkate değerdir. *"Rabbim! Beni ve ağabeyimi affet. Bize merhamet et. Çünkü sen çok ama çok merhametlisin."*²⁰³⁰ Bunun üzerine buzağya tapınanlara, Allah'ın hışmına uğrama ve bu hayatta aşağılık durumuna

²⁰²³ Zümer 39/53-58.

²⁰²⁴ Mü'min 40/2-3.

²⁰²⁵ Fâtır 35/41.

²⁰²⁶ Fâtır 35/45; benzer içerikli ayetler için bkz. Fussilet 41/45.

²⁰²⁷ En'âm 6/66-67.

²⁰²⁸ En'âm 6/48-49; Meryem 19/97.

²⁰²⁹ Hicr 15/49-50; Mü'min 40/3.

²⁰³⁰ A'râf 7/151.

düşmeye mahkûm olma vaîdleri yer alırken günah üstüne günah işleyip ardından pişmanlıkla tevbe edip gerçek iman sahibi olan kimselere gelince de çok affedici, çok merhametli davranma va'di vardır.²⁰³¹ Kaldı ki birçok ayette müminlere yönelik müjdesi ve tevbe edenlere karşı Allah'ın affediciliği, şefkat ve merhameti kendine ilke edindiği öne çıkar.²⁰³² Dikkatleri çeken diğer bir husus da Hz. Musa'nın getirdiği levhalarda Rablerinden saygıyla korkup çekinenler için bir rehber ve aynı zamanda rahmet olan hükümler yazılı olmasıdır.²⁰³³ Hz. Musa'nın kavminin yine af dileme yerine Allah'ı açıkça görme talep etmelerine şiddetli bir şekilde sarsıntıya uğramakla cevap verilirken Hz. Musa'nın af talebi şu şekilde karşılık bulmuştur: *"Ben dilediğim kimseyi cezalandırabilirim. Ama rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben bu sınırsız rahmetimi günahkârlıktan sakınan, karşılıksız maddi-mali yardımda bulunan, kısaca ayetlerimize yürekten inanan kimselere nasip edeceğim."*²⁰³⁴

Sâffât ve Duhân sûrelerinde müşriklerin inkârcı tavır ve tutumlarına karşılık, hesap günü, azap ve cehennem tehditleri, zakkum ağacı, kaynar su gibi cehennem tasvirlerinden sonra peygamberleri ve ona inananları azap ve cezadan istisna kılması, onları desteklemesi, galip gelmeleri için müminlere söz vermesi, cennetle müjdelemesi ve cehennem azabından koruması dikkat çekmektedir.²⁰³⁵ Bu durum Yüce Allah'ın muhatabın durumuna göre adil bir şekilde hareket ettiğinin delilidir. Kaldı ki müminle kâfir/müşrik kimsenin Allah katında durumunun farklı olduğu defaatle vurgulanmıştır.²⁰³⁶ Kamer sûresinde şiddetli azaba çarptırılıp helak edilen toplumlardan hareketle Hz. Peygamber'in de uyarılarına kulak asmayanlar; helak, hüsrân, kıyamet ve cehennemle tehdit edilmişlerdir. Nitekim burada da şirkten, Allah'a itaatsizlikten sakınanlar/muttakiler cennetle müjdelenerek ayrı tutulmuşlardır.

Allah'ın rahmet ve gazab sıfatlarının birbiriyle kıyas edildiğinde Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığının her zaman önde olduğuna hadisler de şahitlik etmektedir. "Allah mahlûkatı yarattığı zaman, kendi eliyle rahmetim gazabımı geçmiştir, yazdı." demiştir.²⁰³⁷ Benzer şekilde "Allah rahmeti yarattığı gün, yüz rahmet yaptı. Doksan dokuz rahmeti kendi yanında bıraktı, birini de bütün mahlûkatına dağıttı. Eğer kâfir, Allah katında bulunan rahmetten haberdar olsaydı cennetten ümit kesmezdi. Mümin de Allah katındaki azabı bilseydi, ateşe girmeyeceğinden emin olmazdı."²⁰³⁸ ifadelerinde net bir şekilde anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Allah Kur'an'da rahmeti kendisine gerekli gördüğünü beyan etmesine karşılık gazap ve azabıyla ilgili doğrudan veya benzer anlamda herhangi bir gerekliliği kendine nispet etmemiştir.²⁰³⁹ Aynı zamanda Allah'a nispet edilen "Gazap" ın da esma-i hüsnâ arasında zikredilmemesi calib-i dikkattir. İnanan ve fazilet sahibi olan kişilerin en büyük mükafâtı Allah'ın rızası (rıdvân) olmasına karşılık, inanmayan ve kötülük yapan kişilerin en büyük cezası ise Allah'ın onlardan razı olmaması ve Allah'tan uzak (sakht) kalmalarıdır.²⁰⁴⁰

²⁰³¹ A'râf 7/152-153.

²⁰³² En'âm 6/54; Muhammed 47/2.

²⁰³³ A'râf 7/154.

²⁰³⁴ A'râf 7/156.

²⁰³⁵ Sâffât 37/160, 171-173; Duhân 44/51-57.

²⁰³⁶ Muhammed 27/15.

²⁰³⁷ Buhârî, "Tevhid", 97(7404); Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (yy: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.) "Tevbe" 49(2751).

²⁰³⁸ Müslim, "Tevbe", 49(2752, 2755).

²⁰³⁹ Hatice Arpaguş, "Allah İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29 (2005), 59.

²⁰⁴⁰ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, 178; bkz. Mâide 5/80; Muhammed 47/28.

Câbiri de Allah'ın rahmetinin ve merhametinin göstergesi Rahmân ve Rahîm vb. sıfatlarından azabının şiddetli olduğunu ifade eden sıfatlara nasıl evrildiğiyle ilgili kayda değer nitelikte tespitlerde bulunmuştur: “Allah, rahmetini kabul eden ve onu elde etmeye çalışanlar için Rahmân ve Rahîm’dir. Ancak rahmetin gereklerini getirmeyi reddeden, yani Allah’ın Rahmân ve Rahîm olduğuna iman etmeyen ve “yerdekilere rahmet edin ki, gökteki de size rahmet etsin” prensibi uyarınca kendi seviyesindekilere rahmet etmeyen, dolayısıyla Allah’ın rahmeti ile hiçbir irtibat kurmayan kimseler rahmetten mahrum kalacaklardır. Bu noktada rahmet çekilir, çünkü gerekleri yerine getirilmemiştir. Geriye ise davranışların ve niyetlerin karşılığı olan ceza kalır. Rahmeti reddeden ve rahmet yolunu izlemeyenler için söz konusu olan ceza!”²⁰⁴¹ Aynı zamanda Câbirî yakalama, kuvvet ve intikam kavramlarının vahyin ilk aşamasında değil de bir sonraki aşamasında ortaya çıkan ilahi hitaba hâkim olacak kavramlar olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu aşama müşriklere red aşamasıdır. Onların alaylarına ve inkârlarına cevap verme, uyarı ve müjde, korkutma ve teşvik üslubunun kullanılacağı bir aşamadır. “Güçlü ve izzetli”, “Azabı şiddetli”, “İntikam sahibi”, “Her şeye hâkim” gibi ifadeler bunu teyit etmektedir. İkinci aşamada yer alan sûreler sırasıyla Kâria, Zilzâl, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Alak sûresinin devamı, Müddessir sûresinin devamı, Kalem, Târık, Kamer sûresidir. Bu sûrelerde kıyamet, yeniden diriliş ve hesap günü sahnelerinin olması muhatabın söylem ve eylemleri mucibince hitaplar olduğunu destekler niteliktedir.

Vahyin kaynağının, elçisinin ve bizatihi vahyin rahmet olarak tanımlanması dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim Kur’an kendisini rahmet, rehber/hidayet, mevize/öğüt, şifa, beyan, müjde/büşra, zikir/tezkireve nimet olarak tanıtmaktadır.²⁰⁴² Mekkî sûrelerde rahmet vasfının 15 kere geçmesi vahyi nüzul ortamını dikkate alındığında önemli işaretler verir. Zira Kur’an da rahmete erişmenin yollarını göstermektedir.²⁰⁴³ Bu durum insanlığın iyiliğe, güzelliğe, bu rahmete ulaşması için birbirlerine de rahmet ve merhamet göstermesi gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Yüce Allah’ın rahmet ve merhametinin tezahürlerini vahyin nüzul atmosferinde görmek mümkündür. Affediciliğin ön plana çıkartılması, sürekli tevbeye çağrının yapılması buna işaret etmektedir. Yüce Allah Uhud savaşında Hz. Peygamber’e itaatsizlik eden, ganimet derdine düşeni, savaş mevzilerini terk eden bağışladığı gibi, Hz. Peygamber’in de bağışlayıcı olması yönünde istekte bulunmuştur.²⁰⁴⁴ Uhud savaşında yetmiş şehit verilmesine rağmen cezalandırma yerine affediciliğin ön plana çıkması dikkate değerdir.²⁰⁴⁵

Hudeybiye anlaşmasına yönelik Fetih sûresi 8. ve 9. ayetlerini Wadah Khanfar şu şekilde açıklamaktadır:

Demek ki semadan yükselen bu görev risalet ve onun gerektirdikleriydi. Risalet insanların kendi aralarında olan ve düşmanlarıyla girdikleri ilişkilerini yönetirken kullandıklarından farklı bir metoda sahipti. Bu metotta yok etme, intikam ve oç alma gibi mefhumlara yer yoktu. Mesajın yayılmasına yardım eden her olay bir fetihtir. Eğer bu, kan akmadan ve çarpışma olmadan sağlanmışsa bu kez de “feth-i mübin” di.²⁰⁴⁶

²⁰⁴¹ Câbirî, *Fehmü’l Kur’an*, 1/161.

²⁰⁴² Ayrıntılı bkz. Çelik, *Kur’an’ın Muhatapları*, 272-330.

²⁰⁴³ A’râf 7/204; En’âm 6/155; Enfâl 8/29.

²⁰⁴⁴ Âl-i İmrân 3/155, 159.

²⁰⁴⁵ Âl-i İmrân 3/159.

²⁰⁴⁶ Khanfar, *İlkbahar*, 398.

Nitekim Khanfar bu izahında haklı ve isabetlidir. Hz. Peygamber düşmanına karşı nefret ve şiddet söylemine yer vermeyen, tehditler savurmayan, vahyin yönlendiriciliğinde eylemlerde bulunan önder bir prototip oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in risaleti boyunca onun rahmeti, merhameti, hoşgörüsü, bağışlayıcılığı ve affediciliği dikkatleri çekmiştir. Uzlaşmacı ve ılımlı bir yol izlemiştir. Hz. Peygamber'in siretinde bu ilkelerin vazgeçilmez ve kaçınılmaz değerler olduğu anlaşılmaktadır. Her zaman bu ilkeleri hayatında uygulamış ve dile getirmiştir. Tarihte bu duruma şahitlik eden birçok hadise gerçekleşmiştir. Taif ziyaretinden sonraki tavır ve davranışları, Mekke'nin fethi esnasında ortaya koyduğu strateji, Mekke'nin önde gelen en azılı düşmanlarına karşı tavrı örnekler arasında sıralanabilir. Temayülleri her zaman bağışlama yönündedir. Bütün mücadelesi ve gayreti hoşgörüye dayalı bir atmosfer oluşturmak için olduğu söylenebilir. Onun bilhassa müslüman olmayanlara karşı tutum ve davranışları dikkatle incelenmeli, bizler için yol gösterici olmalıdır. Allah'ın rahmet ve merhametinin genişliğini, elçilerinin de şefkatli ve merhametli bir kalbe, yumuşak bir üsluba sahip oluşundan anlayabiliriz. Hz. İbrahim'in hilm sahibi olarak tanıtılması ve övülmesi dikkate değerdir.

Hz. Peygamber'in getirdiği vahiyden Allah'ın rahmet ve merhametine yönelik sıfatlarının sökülüp atılmaması, Kur'an'a bütüncül bir şekilde yaklaşılması gerekir. Ayetin bağlamından kopuk ele alınması, bağışlayıcılığının ve affediciliğinin bertaraf edilmesi en nihayetinde O'nun tehditler savuran bir "Gazap Tanrısı" olarak tasavvur edilmesine sebep olacaktır. Hz. Ömer'den nakledilen rivayet şu şekildedir:

Hz. Peygamber annelerinden ayrı kalmış çocukların aralarında dolaşan bir kadının bu çocuklardan birini bağrına basıp emzirdiğini görünce, etrafındaki sahabilere, "Ne dersiniz, çocuklara karşı bu kadar şu kadın kendi yavrusunu ateşe atıp yakar mı diye sorar. Sahabiler, "Hayır! Evladını ateşe atmaz." diye karşılık verir. Resulullah şu çarpıcı sözü söyler: "Allah'ın kullarına yönelik şefkat ve merhameti işte bu kadının evladına yönelik şefkatinden çok daha fazladır."²⁰⁴⁷

Bir başka rivayette "Allah'ın kullarına yönelik şefkat ve merhameti ananın evladına yönelik şefkatinden çok daha fazladır." şeklinde geçmektedir.²⁰⁴⁸ Ancak affeden ve bağışlayan Allah anlayışının kişiyi gevşekliğe sevk edip, "ben istediğimi yaparım, nasıl olsa Allah affeder." düşüncesine sevk etmemesi gerekir. Zira bu sakat bir anlayıştır ve istismara kapı aralar. Nitekim geçmiş tarihte Yahudilerin ve Hristiyanların tahrif ettikleri din anlayışına paralellik oluşturur. Kaldı ki onların bu durumu ayetlerle zemmedilmiştir. Şu halde bu ayetlerdeki nedensellik doğru okunmalıdır. Dünyevi vaîdlerde geçtiği üzere kalp mühürlenmesi vb. vaîdlerde neden- sonuç ilişkisi vardır. Yapılan eylemlere karşılık tehditler gerçekleşir. Bir başka ifade ile Yüce Allah'ın her zaman değişmez toplumsal yasası/sünnetullahı devrededir. İnsan bile isteye sürekli kötülükte direnirse bu ceza kaçınılmaz olur.

²⁰⁴⁷ Buhari, "Edep", 78(5999).

²⁰⁴⁸ Ebi'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmûu' Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Matbaatü Melik Fahd, 1995), 8/97, 466.

SONUÇ

Kur'an'ın nüzul süreci Mekke'de başlayıp yaklaşık 23 yıllık zaman zarfında Medine'de tamamlanmıştır. İlk muhatap kitle üslubun ve muhtevanın değişmesinde etkin rol oynamıştır. Bu değişim ve dönüşüm çalışmamızın odak noktası olan vaîd ayetlerinde net bir şekilde görülmektedir. Vaîd ayetlerinin tamamının aynı amaca matuf zikredilmediği aşîkârdır. Bu ayetler, muhatabın inanç ve ahlaki düzeyde kimliğine göre bilgilendirme, uyarma, yönlendirme, teşvik etme, sakındırma, korkutma vb. gibi amaçlar taşımaktadır. Dolayısıyla vaîd ayetlerinde verilen mesajı ve muhatabı tek yönlü ve nüzul ortamından bağımsız değerlendirmek yanıltıcı olmaktadır. Örneğin, bir ayet inkârcılar için tehdit ve gözdağı içerirken aynı ayet Hz. Peygamber'e ve inananlara teselli/destek niteliğindedir. Vaîd ayetlerinin geçtiği pasajların nerdeyse tamamında bu ayetler mümin için bir uyarı/ikaz anlamında kullanılırken onun dışındakiler için tehdit anlamı ifade etmektedir. Kur'an'ın kendisini müminler için rahmet, şifa hidayet, zikir, zikrâ, tezkire, mev'ize ve nimet olarak tanıtması bu tespiti desteklemektedir. Şunu belirtmek gerekir ki Kur'an'ın bu vasıfları, tüm insanlık için geçerli olmakla birlikte ondan faydalanan, ona yönelen kimseler için işlevsel hale gelmektedir. Bu hususun gözden kaçırılmaması gerekir.

Kur'an'da vaîd ayetlerinin çeşitli örneklerle pasajlarda sıklıkla tekrar edilmesinin sebebi, muhatabın gerçeği kabul ve itiraf etmekten öte itiraz edip ısrarla inkâr etmesidir. Bilhassa inkârcılıkta ısrar ve liderlik eden Firavun, Kârûn ve Hâmân gibi prototipler üzerinden yapılan bu vaîdlerin gerçekleşmesi bu görüşü teyit eder niteliktedir. Geçmiş kavimlere yönelik vaîd ayetleri incelendiğinde peygamberle alay etmek, onun beşer olmasına itiraz etmek, ondan maddi bir beklenti içine girmek, onu öldürmeye teşebbüs etmek, ona tuzaklar kurmak, peygamberi zemmedici sıfatlar kullanmak, azap konusunda aceleci bir tavır içinde olmak vb. fiiller her peygamber döneminde vahiy karşıtı hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın cezalandırma konusunda aceleci olmadığı, onlara belli bir zaman tayin ettiği görülmüştür. Kâfirler defaatle yapılan uyarıların ardından dünyevî vaîdlerle karşılaşmışlardır. Vaîdlerin gerçekleşmesinde sebep sonuç ilkesinin gözetildiği net bir şekilde görülmektedir. Allah'ın onlara zulmetmediği bilakis onların kendilerine zulmettiği müsellemdir. Diğer taraftan bu tekrarlarla, vaîdlere va'dlerin de eşlik etmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda geçmiş kavimlerle ilgili birçok kıssanın "Azîz ve Rahîm" sıfatları ile bitirilmesi,²⁰⁴⁹ bu kıssalarda Yüce Allah'ın "Ğafûr ve Rahîm",²⁰⁵⁰ "Ğafûr ve Vedûd",²⁰⁵¹ "Azîz ve Rahîm",²⁰⁵² "Vedûd ve Rahîm",²⁰⁵³ isimlerinin yer alması, O'nun sonsuz gücünü, her şeye muktedir olduğunu ancak kullarına merhametinden, sevgisinden dolayı acele etmediğini göstermekte, bağışlayıcılığını öne çıkarmaktadır. Hz. Yunus'un kavmi bunun en bariz örneğidir. Sonuç itibarıyla peygamber ve vahiyden yüz çevirenler azap ve helaka uğratılırken ona ve vahye tabi olanlar müjdelenerek azap ve helaktan kurtarılmış, bu korkudan bertaraf edilmiştir. Bununla birlikte dünyevi vaîdlerin gerçekleşmesi, ahiretin gerçekliğine dolayısıyla ahiretle ilgili kıyamet, yeniden diriliş, hesap ve cehennem gibi vaîdlerin tahakkuk edeceğine delil oluşturmuştur.

Kur'an müşrik, münafık, Yahudi ve Hristiyan zümreleri kâfir olarak nitelendirmiştir. Mezkûr grupların çoğunluğunun ayetleri yalanlama, mucizeleri inkâr

²⁰⁴⁹ Şuarâ 26/122, 140, 159, 175, 191.

²⁰⁵⁰ Hûd 11/41.

²⁰⁵¹ Burûc 85/14.

²⁰⁵² Duhân 44/42.

²⁰⁵³ Hûd 11/90.

etme, Kur'an, ahiret, kıyamet ve yeniden dirilişle ilgili şüphe içinde olma ve iman etmemekte direnme gibi ortak tutum ve davranışlara sahip olması, gaybla ilgili bu haberleri toptan inkâr edici bir tavır içinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Allah'a ve peygambere itirazları da ortak eylem içermektedir. Nitekim zalim, fasık ve mücrim kelimeleri; kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların Yahudi ev Hristiyanların olumsuz fiillerine nispet edilerek onların ortak sıfatı olmuştur. Birçok hususta benzer tavırlar sergilediği, inkârda direndikleri ve kâfirlikte birbirleriyle yarıştıkları için ortak vâidlere muhatap kılınmışlardır.

Kur'an'da çoğu yerde kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemle ilgili vâidler peş peşe gelmiştir. Yeminlerin büyük çoğunluğu ahiret ahvaline yönelik yapılmıştır. Vâid ayetleri farklı formlarda gelse de özü itibarıyla aynıdır. Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber'in davet sürecinde kâfirlerle/müşriklerle mücadelesi ve tartışmaları söz konusu olduğu için hitap da sıklıkla onlara yönelik olmuştur. Bu şekilde ilk hitapta, Hz. Peygamber'in çevresindeki müşriklerin tavır ve tutumlarının temelsizliğini çürütme yoluna gidilmiştir. Ahiretle ilgili her aşamanın ayrıntılarıyla tavsif ve tavzihi özellikle kâfirlere ilahi cevap niteliğindedir. Kâfirlerin dünya görüşünün yanlışlığı ortaya konularak her şeyin dünyadan ibaret olmadığını ispat mahiyetinde vâidler gelmiştir. Ahirete yönelik vâidler ekseriyetle Mekkî sûrelerde yer almıştır. Nitekim kâfir insanın zayıf, aceleci, nankör yönleri göz önüne serilerek bu menfi yönlerin tadil ve ıslahıyla hevasını ilah edinen menfaatçi/çıkarıcı bir toplumdan tevhid anlayışının yerleştiği diğergam bir toplum inşası amaçlanmıştır. Allah merkezli bir dilin kullanıldığı bu sûrelerde muhatap kitle, Yüce Allah'ın sınırsız güç ve kudretine, egemenliğin yegâne sahibi oluşuna vurguda bulunularak uyarılmıştır. Geç dönem Mekkî sûrelerde ise Hz. Peygamber'in kendisine ve müslümanlara yönelik ciddi bir muhalefetin oluşması, onların vahye/peygambere ısrarla ve inatla karşı gelmeleri, savaş ilan etmeleri, ahirete dair kıyamet, yeniden diriliş, hesap günü ve cehennemi yalanlamaları hem tehditin şiddetini hem de o günün dehşetini ortaya koyan tasvirleri artırmıştır. Birçok tekrarlar tehditin gerçekliğine ve büyüklüğüne, aynı zamanda hakikatleri (peygamberi, kıyameti, ahireti, azap ve uyarıları) yalanlamanın ne denli büyük bir suç olduğuna işaret edilmektedir. Böylece ferdiyetçiliğin önüne geçme, zengin zümrenin kibrini kırma ve verilen nimetin ilahi kaynaklı olduğunu anlama adına onlarda farkındalık oluşturulması hedeflendiği söylenebilir. Medenî sûrelerde vâid ayetlerinin muhatap kitlesi ekseriyetle ehl-i kitap ve münafıklar olmuştur. Özellikle Yahudiler hem münafıklarla hem müşriklerle ortak hareket edip vahye ve peygambere karşı sergilemiş oldukları düşmanca tavırlardan dolayı ağır tehditlerle karşılaşmışlardır.

Kıyamet ve cehennemle ilgili vâidlerin yer aldığı pasajlarda sıklıkla geçen "el-insan" kelimesi, bütün insanlık için kullanıldığı hissi uyandırır da metnin muhtevasında zikredilen özelliklere ve nüzul sebeplerine bakıldığında kâfir insanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu kelimenin genele teşmil edilmesi ayetin bağlamından, vahyin nazil olduğu ortamdan bağımsız okunduğuna delalet etmektedir. Diğer taraftan "hasene" ve "seyyie" kelimelerinin geçtiği vâid ayetlerinde kelimelere verilen anlam, vâidlerin muhatabının farklı yorumlanmasına sebep olmaktadır. Hasene kelimesi ilk tefsir kaynaklarında Allah'ı birleyen; "seyyie" kelimesi şirk, küfür manasında tevil edilmiştir. Bu kelimelerin herhangi bir iyilik (sevap) ya da kötülük (günah) anlamında değil tevhid ve şirk manalarında mukayese yoluyla ele alındığı anlaşılmıştır.

Kâfirlere yönelik vâidler her ne kadar onları zem eden bir tehdit unsuru olarak görülsede müminlerin de bu ayetlerden tamamen bağımsız olduğu, herhangi bir hitaba muhatap kılınmadığı sonucuna varmak elbette sakıncalıdır. Vâidler bir yönüyle de hakikatleri hatırlatmak, olumsuz davranışlardan sakındırmak, iyi amellere teşvik etmek

ve doğru yola sevk etmek için müminlere mühim bir ikazdır. Vaîd ayetlerinde şartlı cümleler kurulması ise ayetlerin müminlere yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmadığının göstergesidir. Bu uyarılar müminlere dünya hırslarına yenik düşüp hak karşısında batılca davranmamaları hususundadır. Nitekim dünyevileşme ile birlikte Allah'ın hükümlerinin rafa kaldırılması söz konusudur. Kâfirlerin karakteristik özelliklerinden biri de hiç şüphesiz dünyaya olan düşkünlükleridir. Bu nedenle müminler; müşriklere, Yahudi ve Hristiyanlara benzemekten men edilmiştir. Malı mülkü gösteriş için harcamaktan, yapılan yardımları insanların başına kakmaktan, cimrilik etmekten, faiz ve yetim malına el uzatmaktan, kısasta hak ve adalet ölçüsünü aşmaktan, kendine göre adalet dağıtmaktan ve yalancı şahitlikten sakındırılmış aksi takdirde birçok vaîdle karşılaşacakları bildirilmiştir. Kur'an'da müminlere yönelik ihtar ve ikazlara Medine döneminde daha yoğun yer verilmiştir. İnandığını söylediği halde inandığı gibi yaşamayan, sözleriyle davranışları uyumsuz olan, kâfirlerle gizliden saf tutan münafıkların ortaya çıkması bu durumun en büyük sebebi olarak ifade edilebilir.

Bu uyarılar dünyanın bir imtihan yeri olduğunun hatırlanmasına ve doğru yoldan ayrılmamaya katkı niteliğindedir. Amaç ahiret bilincini geliştirerek müminin adaleti gerçekleştirmede duyarlı hale gelmesini sağlamak, ilahi hükümlerin aşılmaması gerektiği ilkesini müminlerin kalplerine ve zihinlerine yerleştirmektir. Çünkü insan her zaman inanç cephesinde farklı tehlikelerle karşılaşmaya müsait bir fitrata ve hayata sahiptir. Kaldı ki Hz. Peygamber dahi şirke düşmeme konusunda müteaddit defa ayetlerde uyarılmıştır. Bu ayetlerdeki hitap Hz. Peygamber'e olsa da onun şahsında bütün kulların kastedildiği müsellemdir. Öte yandan diğer peygamberler de birçok uyarı ve ikaza muhatap kılınmış, onların da hesap günü Allah'ın huzuruna çıkarılacakları haber verilmiştir. Bu durum peygamberlerin tebliğ görevlerini tam anlamıyla yerine getirip getirmediğinin sorulması ve yaşananlara şahitlik etmesi sebebiyledir. Diğer taraftan onların da birer beşer olduğu hakikatini zihinlere kodlarken herkesin akibetinin o gün belli olacağını işaret eder niteliktedir. Aynı şekilde kimsenin kendisine güvenmemesi, kibir ve gurura kapılıp cenneti garantilemiş gibi hareket etmemesi gerektiği mesajını tüm insanlığa vermektedir. Şunu da vurgulamak gerekir ki bütün peygamberler; gücü, serveti ve şiddeti tekelleştiren, halkı ezen sömüren insanları, ıslah etmeye çalışarak şiddete karşı sevgi dilini ön plana çıkarmışlardır. İlahi mesajların hilafında hareket eden, sevgi ve merhamet dilini maalesef öfke ve şiddet dilinin tahakkümü ile neredeyse yok eden kimse ve güruhlarla her zaman mücadele etmişlerdir.

Kur'an'ın sadece tehditlere yer vermediği, bunun yanı sıra hatırlatıcı, müjdeleyici yönünün de olduğu göz ardı edilmemelidir. Vaîd ayetlerinde kâfirleri tehdit eden ayetlerin siyak ve sibakında sıklıkla müminleri rahatlatıcı, müjdeleyici ifadeler dikkat çekmiştir. Diğer taraftan müminlere de yer yer kâfirlerin durumuna düşmemeleri uyarılarında da bulunulmuş, kendilerini tam bir içtenlikle Allah'a teslim etmeleri istenmiştir. Yüce Allah'ın üslubu, farklı muhataba karşı farklı muamele etme şeklinde ilkeleşmiştir. Bu üslup ve hitap tarzı Allah'ın herkese adil davrandığının/davranacağına delilidir. Kur'an'ın azap ve ceza konusundaki hükmü, kâfirlikte direnip ayetleri yalanlayanların zelil ve perişan edici bir azaba mahkûm olması; iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimselerin nimetlerle dolu cennetle müjdelenmesidir. Müminler bütün korkulardan güvende olacaklardır. Müminleri kucaklayıcı bir tavırla, şefkat ve merhametini ön plana çıkararak uyarılarda bulunan yüce Allah, kâfirlere gelince onları hem dünyada hem de ahirette cezalandırıcı yönünü ortaya koymaktadır. Nitekim insan inişleri ve çıkışları olan bir varlık olduğu için kendini Allah yolunda devamlı diri ve müteyakkız tutması gerekir.

Kur'an kâfirlerde var olan problemleri dile getirip onları tehdit ederek muhatabına da çözüm üretme, engelleri kaldırmanın yollarını göstermektedir. Kur'an perspektifinden bakıldığında şiddetli azap ayetlerinden sonra rahmet, şefkat ve merhametin tezahürleri olarak mükâfat ve cennet müjdeleri vardır. İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseler kesinlikle azaba uğratılmayacaklar, onlar için af- mağfiret olacak, bitmez tükenmez mükâfat verilecek, diğer dünyada faziletli, hayırlı kullar arasına dahil edilecektir. Kur'an'ın müminler için rehber ve müjde niteliği taşıması bizi vaîd ayetlerinin özelde muhatabının kâfirler/müşrikler olduğu sonucuna doğrudan götürmektedir. Ahirete inanmayanların azaba mahkûm edilmesi, büyük zarar ziyana uğraması görüşümüzü teyit eder niteliktedir. Kur'an bütün açıklığı ile bu konudaki hükmünü ortaya koymaktadır.

Zira kâfirlerin cehennemde feryatları dile getirildikten hemen sonraki ayetlerde Allah'a inanan ve ona itaatten şaşmayan kulların bu durumdan korkmasına gerek olmadığı meyanında Kur'an'da birçok ifade mevcuttur. Şu halde ahiretle ilgili korkutucu sahnelerin doğrudan müminleri uyarmak için gönderildiği şeklinde bir düşünceye sahip olunması, ayetlerle ilgili doğru bir okuma yapılmadığını net bir şekilde göstermektedir. Bir müminin, kâfir muhatap kitleye yönelik kullanılan ifadeleri doğrudan kendisine yöneltmiş gibi anlaması şiddetli korkuyu da beraberinde getirecektir. Dindarlık adına üretilenler kişiyi Tanrı'ya öfkelenen/kafa tutan bir şahsiyete dönüştürmekte ve dinden uzaklaştırmaktadır. Kur'an'da birçok ayet Allah ile kul arasındaki ilişkinin temelde muhabbet üzerine kurulması gerektiğine şahitlik etmektedir.²⁰⁵⁴ Dinin yaşam alanında kalabilmesi için insanın Allah'a yönelişi korku üzerinden değil sevgi/meveddet üzerinden sağlanmalıdır. Nihai hedef Allah'ın rızasını kazanmaktır. Kişinin kul olarak Yüce Allah'ı Rab bilip onu tanıması büyük önemi haizdir. Ona düşen görev, sonucundan bağımsız eylemlerini gerçekleştirmektir. Bir başka ifade ile bir beklenti içine girmeden samimiyetle/gönüllülükle emirleri yerine getirmektir. Ruhen insan doyurulmadığında ibadetlerdeki maksadın hâsıl olmayacağı aşikârdır. Şu halde bedenın aklen ve ruhen tatmin olması gerekir. İnsan, Allah ile ilişkisini de resmîlik/formalite üzerinden değil samimiyet/gönüllülük üzerine kurmalıdır. Ancak bu şekilde kalıcılık, devamlılık ve imana yaraşır güzellikte işler yapılması sağlanır. Aynı zamanda insanın Allah'ı sevmesinin yanında, sevdiğini hissetmesi de Allah'a olan bağıını kuvvetlendirir. Bu temel anlayış çerçevesinde dinî düşünce oturtulduğunda insanın dine yakınlaşması mümkün olur. Yüce Allah şefkat ve merhametin kaynağıdır ve O'nun insanlara karşı tavır ve tutumu açık ve nettir. Bu durum ortaya koyduğu ahlaki yasalarda kendini göstermektedir. Allah'ın kendisiyle muhatapı arasındaki ilişkide kime/neye göre tavır aldığı/alacağı bilinmektedir. Yüce Allah tarafsız değildir. Müminin dostu, kâfirin düşmanıdır.

Nitekim Hz. Nuh, Hz. Lut, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Yûnus ve Hz. Musa'yı kavimlerinin başlarına gelen helaktan kurtararak onlara şefkat ve merhametini gösteren Yüce Allah, peygamberlerini rehber edinenlere de rahmetiyle muamelede bulunacaktır. Vahyin kaynağının, elçisinin ve bizatihi vahyin rahmet olarak tanımlanması dikkatlerden kaçmamalıdır. Tevhid mücadelesinde Hz. İbrahim'i ateş yakmayıp onun için nasıl serin ve zararsız olmuşsa, onun yolundan giden müminleri de ateşten bertaraf edeceği kanaatini taşımaktayız. Zira nüzul sürecinde yaşanan tevhid şirk mücadelesinde inananların uğradığı mağduriyet, ezilmişlik ve aşağılanmışlık zirvedeyken bir de tehdit ayetleriyle müminlerin zabt-u rabt altına alınması düşünülemez. Kur'an'daki vaîd ayetlerinin tavsif edilmesindeki en önemli amaç dünyayı yaşanılır kılmak, kötü

²⁰⁵⁴ Bakara 2/152; 195; Mâide 5/13; Hucurât 49/9.

davranışların yapılmasına engel olmaktır. Kesinlikle insanı yıldırma, şevkini kırmak değildir. Bir sakındırma yoludur. Korku temelli bir Allah tasavvuru yerine sevgi temelli bir Allah tasavvuru oluşturulduğu takdirde eylemler değer kazanacaktır. Kur'an dili de bunu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- ABAY, A., 2016. *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 292s.
- _____, 2018. “Kur'an'a Göre Mü'minlerin Eleştirilebilirliği Meselesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32. ss. 1-31.
- _____, 2016. “Fatıha Sûresi ve Kişilik İnşası”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27. 91-134.
- ABAY, A & YALINKILINÇ M., 2018. “Meryem Sûresi 71. Ayet Bağlamında İşkâli Giderme Yöntemleri”, *7 Aralık Kilis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5. (9), ss. 463-482.
- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, 2007. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l Hadîs, Kahire, 871s.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, 1421/2001. *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid vd.), Müessesetü'r-Risâle, yy.
- ALDEMİR, H., 2012. “Fatıha Sûresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12. (1), ss. 219-244.
- ALPER, H., 2006. “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 31/565-568.
- ÂLÛSÎ, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, h. 1415. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, (thk. Ali Abdülbârî Atıyye), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 16c.
- ARPAGUŞ, H., 2005. “Allah İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), ss. 8-29.
- _____, 2006. “Mücrim”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 31/455.
- ARUÇI, M., 2012. “Ülû'l-Azm”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, : TDV Yayınları, İstanbul, 42/294-295.
- ASLAN, Ö., 2017. “İnanç Farkı Gözetmeksizin Kur'an'a Göre Sosyal Dengeyi Bozan İnsan Tipleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5. (2), ss. 203-224.
- ATASEVER, A., 2002. *İslam Düşüncesinde Vaad ve Vaîd*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- AYTEKİN, A., 1991. “Ashâbü'l-Yemîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 3/472.
- _____, 1991. “Ashâbü's-Şimâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 3/470.
- AZİMLİ, M., 2008. *Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Hikmet Yurdu, (2), ss. 45-55.
- BEBEK, A., 1993. “Ceza”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 7/469-470.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', h. 1410. *Me'âlimut-Tenzîl (Tefsîru'l-Begavî)*, (thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 4c.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, h. 1418. *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî), Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.

- BİNGÖL, A., 2015. *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- BOR, A., 2013. *Kuran Belâgatında Hitap ve Muhatap*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh, h. 1422. *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dârü Tavkî'n-Necât, yy, 9c.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, 2017. *Fehmü'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, (çev. Muhammed Coşkun), Mana Yayınları, İstanbul, 3c.
- _____, *Kur'an'a Giriş*, 2013. (çev. Muhammed Coşkun), İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 510s.
- CAN, A., 2014. "Kur'an Ayetleri Işığında Ehl-i Kitaba Karşı Bütüncül Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), ss. 301-336.
- CERRAHOĞLU, İ., 2015. *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 352s.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, 1987. *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 6c.
- ÇAĞIRICI, M., 1998. "Hilim", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 18/33-36.
- _____, 2009. "Seyyie", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 37/78-79.
- _____, 2013. "Zulüm". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 44/507-509.
- ÇELEBİ, İ., 2010. "Şeytan", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 39/99-101 .
- ÇELEM, S., 2016. *Tefsir Külliyyatında Hz. Nuh Kıssasının Gelişimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÇELİK, Ö., 2021. *Kur'an'ın Muhatapları*. TDV Yayınları, Ankara, 609s.
- ÇİFTÇİ, N., 2018. "Kur'an Kavramlarının Kur'an'ın Bütünlüğü İçinde Anlaşılması (Zerae Örneği)", *Ahtamara I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*, İksad Yayınevi, Van, ss. 278-287.
- DEMİR, Ş., 2016. *Dünya ve Ahiret Bütünlüğü*, Fecr Yayınları, Ankara, 104s.
- _____, 2015. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul,
- DERVEZE, M.İ., 2011. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2c.
- DERVEZE, M.İ., h. 1383. *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire.
- DUMAN, C., 2015. *Kur'an Perspektifinden Zülkarneyn ve Ye'cûc-Me'cûc*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 244s.
- DÜZGÜN, Ş. A., 2013. *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 223s.
- _____, 2019. *Dini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara, 223s.
- _____, 2019. *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*. Ankara: Otto Yayınları, 225s.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, trs. *Sünenü Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), el-Mektebetü'l-Asriyye, Saydâ-Beyrut, 4c.
- EBU HAYYÂN, el-Endelüsî Muhammed b. Yusuf, h. 1420. *el-Bahru'l-Muhît*, (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl), Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- EBÛ'L-BEKÂ, el-Kefevî, trs. *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Lüğaviyye*, (thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Misrî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

- EBÜSSUÛD, Muhammed, trs. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, trs.
- ELİK, H., 2004. "Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Va'id ve İlâhi Af", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), ss. 65-77.
- ESED, Muhammed, 1999. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak), İşaret Yayınları, İstanbul, 3c.
- FAHREDDİN ER-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, h.1420. *et-Tefsîrû'l-Kebîr "Mefâtihu'l-Ğayb"*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- FAZLUR RAHMÂN, 2014. *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 255s.
- FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm, trs. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâi. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, yy, 8c.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, trs. *Meâni'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Mısır.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kup, 2005. *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (thk. Muhammed Nâim el-Argasusî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- GÖLCÜK, Ş., 2009. *Kur'an ve İnsan*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 279s.
- _____, 2011. *Kur'an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul, 256s.
- GÖRGÜN, T., 2019. *Anlam ve Yorum Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması*, Külliyyat Yayınları, İstanbul, 232s.
- GÖRMEZ, H., 2017. *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib Üslubu*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 336s.
- GÖRMEZ, M., 2011. "Terğib-Terhib", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 40/508-509.
- GÜLER, İ., 2018. *Aklın İçindeki İlhamlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 192s.
- _____, 2016. *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 143s.
- GÜNDÜZ, T., 1998. "Pedagojik Açıdan Kur'an'da "İnzar" Kavramı ve İlgili Diğer Bazı Kavramların İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), ss. 523-541.
- GÜNEL, M.E., 2017. *Kâdî Abdülcebbâr ve Ebu'l Muîn En-Neseî'ye Göre Vâ'd ve Va'id Meselesi*, Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GÜRGER, H.K., 2019. *İman*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 120s.
- GWYNNE, R. W., 2009. "İhmal Edilen Sünnet: Sünnetullah (Tanrının Sünneti)", (çev. Mustafa Şentürk), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), ss.199-208.
- HACİMÜFTÜOĞLU, H., 2011. *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*, İletişim yayınları, İstanbul, 280s.
- HALÎMÎ, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen, 1979. *Kitabü'l-Minhâc fî Şuâbi'l-İmân*, (nşr. Hilmî Muhammed Fûde), Dâru'l Fikr, Beyrut, 3c.
- HARMAN, Ö.F., 1993. "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 7/225-226.
- HÂZİN, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed İbrâhîm. *Tefsîru'l-Hâzin (Lübâbü't-Tevîl fî Meâni't-Tenzîl)*. thk. Muhammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415.
- HÎCÂZÎ, Muhammed Mahmûd, h. 1413. *Tefsîrû'l-Vâdih*, Dâru Cîli'l-Cedîd, Beyrut.
- IZUTSU, T., 2000. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 287s.

- _____, 2017. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 384s.
- İBN ABBAS, Ebü'l-Abbâs Abdullâh, trs. *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîru İbn Abbas*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, 1984. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dârü't-Tunûsiyye, Tunus, 30c.
- İBN CÜZEY, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, h.1416. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (thk. Abdullah Hâlidî), Dâru'l-Erkâm b. Eb'i'l-Erkam, Beyrut.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, h.1419. *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîz*, (thk. Es'ad Muhammed et- Tayyib), el-Memleketü'l Arabiyyeti's-Suûdiyye, yy, 13c.
- İBN EBÛ ZEMENÎN, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürri, 2002. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîz*, (thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz), Fârûki'l Hadîse, Kahire, 5c.
- İBN FÂRÎS, Ahmed Ebu'l-Huseyn, 1979. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 6c.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, 1999. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, yy, 8c.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, trs. *Sünen-i İbni Mâce*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye-Faysal Îsâ el-Bâbî el-Halebî, yy, 2c.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, 1993. *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sâdır, Beyrut, 15c.
- İBN SÎDE, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl, 1996. *el-Muhassas*, (thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl) İhyâu't-Turâs, Beyrut, 5c.
- İBNTeymîyye, Ebi'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, 1995. *Mecmûu Fetâvâ*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Matbaatü Melik Fahd, Medine.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman, 1985. *Nüzhetü'l- A'yûni'n – Nevâzir fî İlmi'l Vücûh ve'n Nezâ'ir*, (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî), Müessesetü'l-Risâle, Beyrut.
- _____, h.1422. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut.
- KARA, M., 1997. “Havf”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 16/508-531.
- KARAARSLAN, H.İ., 2021. *Kur'an'da İkili Anlatım Üslûbu ve Dinî Eğitimdeki Önemi*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- KARAGÖZ, İ., *Allah Sevgisi Allah Korkusu*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 132s.
- KARAMAN F., 2009. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul, 648s.
- KARAMAN, H., 2020. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 5c.
- KARAMAN, H., 2019. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 633s.
- KAYA, R., 2005. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), ss. 31-48.
- KAYACAN, M., 2011. *Kur'an'da Allah (Kelime ve Terkip Merkezli Yorum)*, Ekin Yayınları, İstanbul, 111s.
- _____, 2013. *Kur'an'ın Hz. Peygamberi Eğitmesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 182s.

- _____, 2013. *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları*, Pınar Yayınları, İstanbul, 279s.
- _____, 2015. *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, Ekin Yayınları, İstanbul, 173s.
- KAYAN, R., 2019. *Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul, 140s.
- KAYSICI, C., 2006. *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*, Hüney Yayınevi, Konya, 379s.
- KHANFAR, W., 2020. *İlkbahar (Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Okuma)*, (çev. Mehmet Yuşa Çolak-Hasan Hacak) Vadi Yayınları, İstanbul, 309s.
- KILAVUZ, A. S., 1991. "Amel Defteri". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 3/20-21.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, 1964. *Tefsîru Kurtubî* (el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân). thk. Ahmet el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire, 20c.
- KUTLU, S., 2012. "Va'd ve Vaîd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 42/414-415.
- MÂTURİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, 2005. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne "Te'vilâtü'l Kur'ân"*, (thk. Mecdî Bâsellûm), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 10c.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, trs. *en-Nüket ve'l-Uyûn "Tefsîrû'l-Kur'ân"*, (thk. Seyyid b. Abdulmaksûd), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 6c.
- MEVDÛDÎ, Ebü'l-A'lâ, 2003. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (çev. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul, 7c.
- MUKÂTİL, Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, h. 1423. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dârü İhyâi't-Türâsi, Beyrut.
- MÜSLİM, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, trs. *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 5c.
- NAROL, S., 2018. "İnsan Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Bilimname* 35 (1), ss. 477-504.
- NEHHÂS, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdi, h. 1421. *İ'râbü'l-Kur'ân*, (thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Abdullâh, 1998. *Tefsîrû'n-Nesefî "Medârikü't-Tenzîl"*, (thk. Yusuf Ali Bedevi) Dârü'l-Kelime't-Tayyib, Beyrut, 3c.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, h. 1392. *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim* b. Haccâc, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 18c.
- OKUYAN, M., 2021. "Kur'an Okuyan". Erişim 1 Eylül. <https://www.kuranokuyan.com/sure-listesi>
- OKUYAN, M., 2012. *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 4c.
- _____, 2018. *Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 265s.
- _____, 2021. *Kur'an Meal-Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 604s.
- ÖZ, A., 2016. *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 222s.
- _____, 2019. "Kur'an'da Yapıcı Eleştiri", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*, 3, ss. 257-269.
- ÖZHAZAR, H., 2007. *Ahiret Bilinci*, Çıra yayınları, İstanbul, 126s.
- ÖZSOY, Ö & GÜLER, İ., 2019. *Konularına Göre Kur'an Sistematik Kur'an Fihristi*, Fecr Yayınları, Ankara, 806s.
- ÖZTÜRK, M., 2018. *İlahi Hitabın Tefsiri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2c.

- _____, 2015. *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler ve Teklifler*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 319s.
- _____, 2002. "Kur'an'da Uhrevî Azap Figürleri", *İslamiyat*, 5 (1), ss. 91-110.
- _____, 2018. *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 694s.
- ÖZTÜRK, R., 2014. "Kadızzâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Va'id Risâlesi", (ed. Ömer Kara), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss.185-197.
- PAK, Z., 2001. "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1) ss. 311-330.
- _____, 2004. "Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), ss. 91-111.
- POLAT, F.A., 2013. "Mekki Sûrelerde Müşriklerle Yönelik Eleştirel Dil". *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, (ed. Mesut Okumuş), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, ss. 145-168.
- RÂĞİB EL-İSFEHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal, 1999. *Tefsîru'r-Râğib*, (thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî), Câmîatü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb, Tanta.
- _____, 1412. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l Kalem, Beyrut.
- REŞİD RIZÂ, Muhammed, 1990. *Tefsîrü'l-Menâr "Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm"*, el-Hey'etü'l-Mısıriyye, Mısır.
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, 2002. *el-Keşf ve'l-Beyân (Tefsîru's-Sa'lebi)*, (thk. Ebû Muhammed Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 10c.
- SÂBÛNÎ, M. A., 1997. *Safvetü't-Tefâsir*, Dâru's-Sâbûnî, Kahire.
- SAYGILI, M., 2010. *Din Eğitiminde Sakındırma ve Cehennem Gerçeği*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul, 272s.
- SEMİN EL-HALEBÎ, Ebü'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf, 1996. *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, (nşr. Muhammed Bâsil Uyîn es-Suûd), Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 4c.
- SERİNSU, A. N., 2018. *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul, 383s.
- SİNANOĞLU, M., 2002. "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 26/533-536.
- SOLEİMANİK, M., 2019. *Kur'an'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzâr*, Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- SOYSALDI, M., 1996. "Kur'an Semantiği Açısından Takva.", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), ss. 21-42.
- SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, 1394/1974. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l Küttâbi, yy, 4c.
- _____, trs. *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- SÜLÜN, M., 2015. *Kur'an Ne Diyor, Biz Ne Anlıyoruz ?*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 526s.
- SÜRÜCÜ, İ., 2015. "Bir Denge unsuru olarak Kur'an'da Havf ve Re'ca", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), ss. 247-268.

- ŞÂTİBÎ, Musa b. Muhammed el-Gırnâtî, 1997. *el-Muvafakat*, (thk. Hasen Âl-u Selmân), Dâru İbn ‘Affân, yy, 7c.
- ŞEN, M., 1997. *Kur'an'da Vaad ve Vaid*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh b. Ali, h.1414. *Fethü'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr Dâru'l-Kelîmî't Tayyib, Dimaşk-Beyrut.
- ŞİNKİTÎ, Muhammed el-Emîn b. Muhammed, 1415/1995. *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, 2000. *Tefsîrû't-Taberî (Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân)*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 24c.
- TİRMİZÎ, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, 1998. *Sünen-i Tirmizi*, (thk. Beşar Avvâd) Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 6c.
- TİYEK, F., 2018. *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 268s.
- _____, 2015. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 432s.
- TOPALOĞLU, B., 2016. “Nâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 32/385.
- _____, 2008. “Sâd Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 35/376-377.
- _____, 2010. “Tâhâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 39/379-380.
- _____, 2012. “Tûr Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 41/404-405.
- _____, 1993. “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 7/227-233.
- _____, 1988. “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 1/543-548.
- _____, 2002. “Kıyâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*.. Ankara: TDV Yayınları. 25/516-522.
- TOPRAK, İ., 2010. *Cennet ve Cehennemin Ebediliği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- TURGAY, N., 2000. “Kur'an Kıssaları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), ss. 61-84.
- ULUDAĞ, S., 1989. “Ahsen-i Takvîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2/188.
- _____, 2010. “Takva”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 39/484-486.
- ÜNSAL, H., 2016. *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 477s.
- ÜZÜM, İ., 1996. “Gazap”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 13/434-435.
- _____, 2000. “İlîyyîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 22/123-124.
- _____, 2000. “İkâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 22/13-14.
- VÂHİDÎ, Ebü'l Hasan Ali b. Ahmed, h. 1411. *Esbâbü'n-Nüzûl*, (thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut.

- _____, 1992. *Esbâbü'n-Nüzûl*, (thk. Îsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân), Dâru'l-İslah, Demmâm.
- _____, h.1430. *Tefsîru'l-Basît*, (nşr. Câmiatü'l-İmam Muhammed Suûd el-İslamiyye), İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyye, yy, 25c.
- _____, h.1415. *el-Vecîz fî Kitâbi'l-Tefsîri'l-Azîz*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut.
- WATT, W. Montgomery, 2020. *H. Muhammed Mekke'de*, (çev. Süleyman Kalkan), Kuamer, İstanbul, 246s.
- YAŞAROĞLU, M. K., 2003. "Leyl Süresi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 27/155-156.
- YAVUZ, Y.Ş., 1991. "Azap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 4/302-309.
- YAZIR, ELMALILI M.H., 2015. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, (sad. Lütfullah Cebeci vd.), Akçağ Yayınları, Ankara, 10c.
- YILDIRIM, B., 2020. *Va'd ve Vaîd Âyetlerindeki Belâgat Üslûpları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YÜKSEL, Y., 2016. "Kur'an'da Veyl Kelimesi Üzerine", *Diyanet İlmi Dergi*, 52/2, ss. 147-170.
- ZEBÎDÎ, Ebû'l-Feyz el-Murtazâ, trs. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Komisyon), Dârü'l-Hidâye, yy, 40c.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl, 1988. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 5c.
- ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, h.1407. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't- Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut, 4c.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, h. 1418. *et-Tefsîrû'l-Münîr fî'l-'Akîdeti ve'ş-Şerî'ati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımaşk, 30c.